

**Finotro. Statseid fiskeindustri i
Finnmark og Nord-Troms
– fra plan til avvikling**

Bjørn-Petter Finstad

Avhandling til dr.art.-graden
Institutt for historie
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Mars 2005

ISBN 82-91636-17-6

Til Astrid.

Forord

Arbeidet med denne avhandlingen startet med en fire-årig stipendiatstilling ved Historieseksjonen/Institutt for historie ved Universitetet i Tromsø i 1996. Etter endt stipendiatperiode har arbeidet gått mer i rykk og napp, men på grunn av gode arbeidsbetingelser det siste halve året hos min nåværende arbeidsgiver, Norut Samfunnsforskning ved Lars Aage Rotvold, har det nå blitt mulig å fullføre.

En doktorgradsavhandling er et privat produkt. Men jeg har hatt stor glede av kommentarer fra det inspirerende og kritiske fagmiljøet ved Institutt for historie i Tromsø og ved Norut Samfunnsforskning, der jeg har hatt min arbeidsplass de siste tre årene. En særlig takk går til min veileder, professor Randi Rønning Balsvik, som har ventet tålmodig på sluttproduktet i lang tid. Jeg har hatt spesielt stort utbytte av veiledningen det siste halve året, og har satt stor pris på dine kloke og kritiske kommentarer. En annen som fortjener en særskilt takk, er Pål Christensen. Du har lest de siste utkastene på rekordtid og gitt meg mange gode råd. Jeg har forsøkt å følge de fleste. Likevel er ansvaret for eventuelle feil og mangler mitt alene.

En lang rekke kolleger, venner og bekjente har gitt oppmuntrende tilrop fra sidelinjen. Det gjelder mine tidligere stipendiat-kolleger, Erik, Magne, Teemu og Åsa, og det gjelder kolleger ved Norut Samfunnsforskning (ingen nevnt, ingen glem!) Jeg vil også trekke fram gode og nyttige samtaler med Vera, som jeg har hatt et godt samarbeid med i mange år. Familien min i Oslo, svigerfamilien på Skjervøy og i Tromsø har ventet lenge på at jeg skulle bli ferdig. Takk til dere alle for at dere fortsatte å vise interesse, og at dere ikke sluttet å spørre om framdriften! Jeg vil også rette en stor takk til Ivar, som uten nøling tilbød seg å lage et kart til avhandlingen. De siste månedene har jeg tilbrakt i skriveeksil i Ullsfjorden, nærmere bestemt på Skognes. Takk til brødrene Inge og Gunnar Skognes som bidro til at det ble et trivelig opphold.

Et avhandlingsarbeid som strekker seg over så mange år som dette, inneholder mange store og små begivenheter. Noe av det viktigste som har skjedd meg i disse årene, er at jeg har fått en sønn, Mikal, som nå er tre og et halvt år. Et menneske har vært der hele tiden, og det er kona mi, Astrid. Den største takken går til deg, for at du er den du er, og for at du er der du er. Din innsats og støtte har vært av avgjørende betydning for at jeg er blitt ferdig, og jeg tilegner derfor avhandlingen til deg.

Tromsø, den 10. mars 2005

Bjørn-Petter Finstad

Innhold

Innholdsfortegnelse	i-iii
Kart	v

Kapittel 1 Innledning

Tema, kronologisk avgrensning og problemstillinger	1
Perspektiver på Nord-Norges modernisering og avhengighet	7
Perspektiver på fiskerienes rolle i den offentlige virksomhet	13
Komparasjon	16
Forskningsoversikt	18
Kildegrunnlag og kildekritikk	22
Gjennomgang	25

Kapittel 2 Fra Kjøle- og Fryserikomiteén til London-planen, 1930-1945

Innledning	29
Krisetid	30
Fryserisaken på 1930-tallet: "En fremtidssak, kanskje av vital betydning"	32
Stortingsbehandlingen av proposisjonen om "Landsplan for kjøleanlegg" fra 1932	37
Transformasjonen som uteble	41
Arbeiderpartiets krisepolitikk og utviklingen av en moderne fiskeindustri	48
Okkupasjonsårene som gjennombruddsperiode for industriell filetproduksjon	51
Nasjonal Samling og arbeidet med en plan for norsk ferskfiskeeksport etter krigen	55
Fiskeridirektoratet og "Norsk ferskfiskeeksport etter krigen"	59
Planlegging for fiskerienes framtid i London i krigsårene	67
Avslutning	72

Kapittel 3 Gjenreisning og nyreisning. Planleggingen av Finotro, 1945-1950

Innledning	75
Ødeleggelsene av fiskerinæringens produksjonsapparat	76
Endringer i bopsettingsmønsteret?	79
Faglig fiskermobilisering og produksjonssamvirke i Finnmark	83
Tysk fryseteknologi for norske formål?	87
Gjenreisningen av fiskerinæringen 1946-1951	90
Statsdrift, privatdrift eller samvirke?	93
Landsplanutvalgets innstilling	95
Den politiske behandling av Landsplanutvalgets innstilling	100
Organiseringen av frossenfiskeeksporten og Prisreguleringsfondet	106
Fravær av markedsvurderinger?	109
Avslutning	112

Kapittel 4

”Monument for framsynheten” eller ”ussel arbeidsplass”? Det første tiåret, 1951-1961

Innledning	113
1950 – vendepunktet for utbygging av fiskeindustrien i regionen?	114
Styre og ledelse – kjennetegn og kompetanse	116
Utbyggingen av Finotro: Eksemplet Hammerfest	122
Amerikanske begrensninger på norsk statsdrift?	126
Nord-Norge-planen fram til 1961: Fritt spillerom for kapitalen?	128
Temming av teknokratiet eller fordisme?	131
Rekruttering	134
Arbeidsforhold og arbeidsmoral	140
Råstoffspørsmålets betydning for produksjonen	144
Utviklingen i fangstleddet på 1950-tallet	146
Produksjonsstruktur og mottakskapasitet	149
Strategier i konkurransen om råstoffet	151
De økonomiske resultatene	153
Kritikk og selvkritikk	161
Avslutning	162

Kapittel 5

Gylne år? Kritikk, konkurranse og krise, 1962-1969

Innledning	165
Et høydepunkt som korporativt foretak	166
Finotro-utvalget: ”Først og fremst forretningsmessige hensyn”	168
Reaksjoner på utvalgets innstilling	174
”En dårlig sak” eller ”en fortsatt statsoppgave”?	179
”Fi-No-Tro privatbedrift?	181
Stortingsdebatten om refinansiering	185
Underskudd	187
Konsesjonslov for fiskeindustrien	189
Ekspansjon i frossenfiletindustrien	190
Sentralisering eller desentralisering? Statsselskap i støpeskjeen	195
Ikke bare <i>fiskernes</i> eget konsern	202
Feriekoloni for filetarbeidere ved Golfo de Táranto?	204
Vendepunktet i trålersaken	205
Multinasjonal konkurrent i Hammerfest	211
Komparasjon mellom Finotro og Findus på 1960-tallet	212
Avslutning	218

Kapittel 6

Mønsteranlegg og pionerbedrifter?

Innledning	221
Formannsskifte	222
Fra Nestlé-Findus til Finotro	223
Bedriftsforsamlingen: Økt arbeiderinnflytelse?	227

Finotros trålerengasjement	229
Nytt anlegg på Skjervøy	232
I kjølvannet av EF-avstemmingen: Finotro som mønsteranlegg og pionerbedrifter?	234
Investeringsprogram og nytt idégrunnlag	237
Overkapasitet, truede bestander og fangstreguleringer	243
Trålerdriftens betydning	248
Finotro som redskap for ”kapasitetstilpasning” for fiskeindustrien i Finnmark?	254
Refinansiering og overgang til heleid statsaksjeselskap	259
Avslutning	265

Kapittel 7

Statsaksjeselskap i medvind og motstrøm. Fra optimisme til ny krise, 1981-1985

Innledning	267
Kontinuitet og endring i Finotros styre	267
Overskuddsdrift og ekspansjon	271
Endringer i industripolitikken på 1980-tallet: Liberalisering og deregulering	276
Statsstøtten og overkapasitetens problem	278
Et nytt fiskeripolitisk regime?	280
Arbeiderparti-bastion under Høyre-styre	284
Svekking av den parlamentariske kontrollen med statsbedriften Finotro?	286
Styrt nedbygging av trålerdriften	291
Finotros trålerdrift på 1980-tallet	295
”Problemer ved Finotro i Honningsvåg”	299
Hovedkontorets plassering	302
Lederkrise og flyttesakens andre runde	305
Vendepunktet – ny statlig redningsaksjon?	309
Avslutning	311

Kapittel 8

Avvikling, 1985-1986

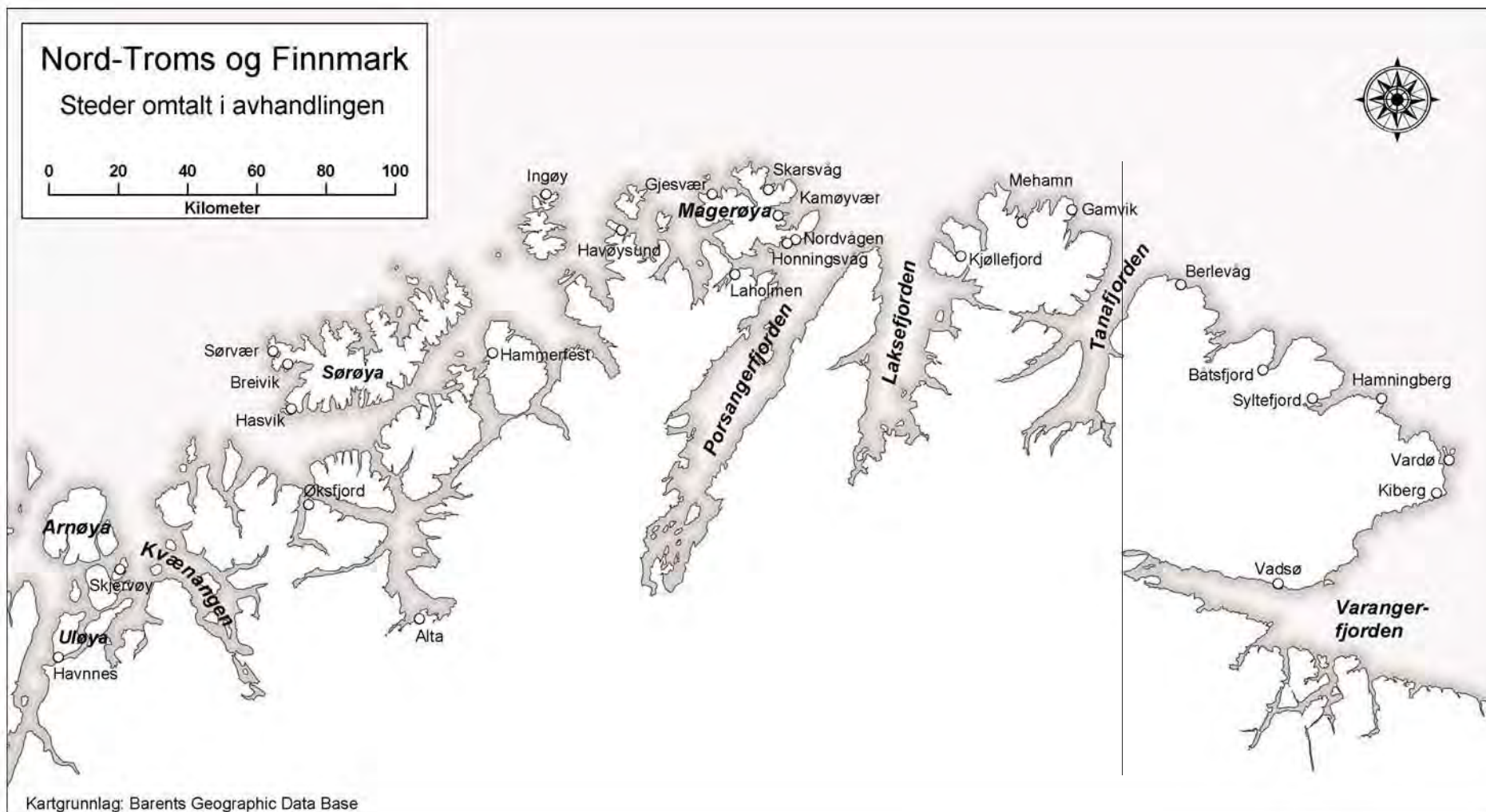
Innledning	313
Fra Thor Listau til Eivind Reiten – et oppgjør med det korporative systemet?	313
Planer om reorganisering, refinansiering og ny forretningsidé	318
IKO-rapporten	322
Galgenfrist	326
Fideco og Finotro	330
Flaggskipet selges	333
Etterfølgeren	337
Avslutning	339

Kapittel 9

Konklusjon og avslutning	341
---------------------------------	-----

Forkortelser	350
---------------------	-----

Litteratur og kilder	351
-----------------------------	-----

Figur 1. Fiskevær og andre steder som er omtalt i avhandlingen. Kartografi, Ivar Svare Holand.

Kapittel 1

Innledning

Tema, kronologisk avgrensning og problemstillinger

Industrialisering er et av de mest framtrepende trekk ved Nord-Norges økonomiske utvikling etter den andre verdenskrig. Særlig på 1950-tallet ble det etablert mange nye industriforetak i landsdelen, med Norsk Jernverk i Mo i Rana som det største. Også innenfor fiskeriene var industriell produksjon det rådende credo i etterkrigsårene, med en sterk politisk tro på fryseteknologi og frossenfiskens muligheter. Nye filetfryserier ble etablert dels i eksisterende fiskevær og havnebyer, dels vokste de fram som hjørnesteinsbedrifter i nye tettsteder.¹ Eierskapsformen til foretakene varierte mellom statseie, privateie og samvirke.

Temaet for denne avhandlingen er historien til det statseide frossenfiskkonsernet *A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri* (Finotro).² Selskapet ble konstituert i mai 1951.³ Året etter kom produksjonen i gang ved fabrikkene i Honningsvåg og Båtsfjord. Finotro var en av de største fiskeprodusentene i regionen, og til sammen ble det etablert sju anlegg mellom Skjervøy i Nord-Troms og Vardø i Øst-Finnmark. Men dette tallet var ikke stabilt i selskapets levetid. Enkelte anlegg ble etter hvert skilt ut og kjøpt opp av andre bedrifter, og Finotro knyttet også til seg anlegg som ikke hadde vært med fra starten. Fram til 1980 var staten ved Fiskeridepartementet hovedeier i konsernet med mellom ca. 90 og 98 prosent av aksjene. I samme periode hadde Norges Råfisklag, Norges Fiskarlag og Landsorganisasjonen mindre eierandeler. Fra 1981 var imidlertid Finotro et reint statsaksjeselskap. I desember 1986, etter 35 års drift, vedtok Stortinget at konsernet skulle selges til FRIONOR Norsk Frossenfisk A/L. Deretter fortsatte virksomheten i regi av et nytt konsern med et holdingselskap, kalt FRIONOR Polar Group A/S, mens de forskjellige anleggene ble drevet som egne aksjeselskaper med egne styrever (kapittel 8).

Avhandlingen handler om planleggingen, driftsfasen og avviklingen av Finotro. Men fordi så mye av den politiske argumentasjonen bak etableringen av statsbedriften var tuftet på mellomkrigstidens krisetilstand, har det vært nødvendig å gå forholdsvis grundig inn på

¹ Et typisk eksempel på det siste er Myre i Vesterålen.

² Selskapets navn var fra starten av *A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri*. Ulike skriveformer og forkortelser ble deretter brukt: Fi-No-Tro, FINOTRO, FI-NO-TRO og Finotro. I 1979 vedtok generalforsamlingen at selskapets navn skulle være *Finotro a.s.* I det følgende vil skrivemåten Finotro bli brukt konsekvent i teksten, bortsett fra når andre former forekommer i sitater og lignende.

³ FB, FA, boks 5. Repr.prot., 1951-1960. Referat fra møte i representantskapet for A/S Finnmark og Nord-Troms fiskeindustri, Fiskeridepartementet, Oslo, 05.05.1951.

forhistorien. Analysen starter derfor i kapittel 2 med den første offentlige planen for kjøleanlegg og fryserier i Norge fra begynnelsen av 1930-tallet. Også planarbeidet for etablering av en moderne fiskeindustri som foregikk under okkupasjonstiden er viet stor plass i dette kapitlet, fordi det går direkte linjer fra dette arbeidet til Finotro-utbyggingen. I kapittel 3 drøftes oppbyggingen av selskapet under gjenreisningsfasen i Nord-Troms og Finnmark. Det kronologiske tyngdepunktet i avhandlingen er imidlertid selve driftsperioden, fra begynnelsen av 1950-årene og fram til 1985 beskrevet i kapitlene 4-7. Avviklingen av Finotro drøftes i kapittel 8.

Framstillingen er konsentrert omkring Finotros politiske og økonomiske historie. Det første problemkomplekset dreier seg om eierskapet. Hvorfor engasjerte staten seg som utbygger og eier av et stort fiskeindustrikonsern i Nord-Troms og Finnmark etter 1945? Hvilke motiver lå til grunn? Inntil Finotro ble etablert, hadde privat eierskap vært helt dominerende innenfor nordnorsk fisketilvirkning og fiskeproduksjon. Hva var drivkreftene bak det statlige engasjementet? Hvilke interesser skulle statsdriften tjene? Vi kan spørre videre: Hvordan fungerte det statlige eierskapet? Og hvordan endret statens eierrolle seg over tid? En viktig påpekning i denne sammenheng er at staten ikke er en gitt størrelse, men en institusjon bestående av forskjellige aktører og strukturer, og i stadig endring. I sin doktorgradsavhandling om staten og industrialiseringen av fiskeindustrien på Newfoundland, skriver den canadiske historikeren Miriam Wright følgende:

(...) the state is not a static, monolithic entity but [is] a changing, historical institution influenced by players and structures both within its boundaries and without. The state is characterized by many divisions, both in terms of jurisdiction and structure, and in terms of the players.⁴

På bakgrunn av dette resonnementet blir det interessant å se på hvordan Finotros styrende organer var sammensatt, og å analysere hvilke aktører og institusjoner som gjorde seg gjeldende i kampen om innflytelse over selskapet. Som offentlig eid bedrift var Finotros skjebne uløselig knyttet til statsadministrasjonen, særlig til regjeringen og Fiskeridepartementet. Det var Fiskeridepartementet som var Finotros formelle eier. I selskapets levetid fra konstitueringen i mai 1951 og fram til avviklingen i desember 1986 var det tretten fiskeristatsråder i fjorten forskjellige regjeringer.⁵ I avhandlingen blir fiskeriministrenes ulike interesse og engasjement for selskapet belyst, varierende fra passiv

⁴ Wright 1995:5.

⁵ Se Tande (red.) 2003.

sandpåstrøing til direkte involvering med personlig tilstedeværelse på generalforsamlingene. Også på Stortinget ble Finotro inngående diskutert, særlig hver gang regjeringen la fram en proposisjon for å refinansiere selskapet, men også i forbindelse med behandlingen av årsmeldinger, regnskaper og budsjetter. Det var hele tiden Stortinget som la det økonomiske grunnlaget for driften. Hvor gikk de politiske skillelinjene i forhold til Finotro? Stortinget bestemte også rammene for den øvrige fiskeripolitikken. Et relevant spørsmål er: Ble Finotro drevet som en del av denne generelle politikken eller representerte den et unntakstilfelle? Et argument for å drøfte dette forholdet er at Finotros private konkurrenter beskyldte regjeringen for å favorisere statsbedriften og for å holde kunstig liv i den til tross for vedvarende underskuddsdrift.

Det andre problemkomplekset har sammenheng med det foregående, og dreier seg om Finotro som arena for organiserte interessegrupper. Et viktig spørsmål er hvor stor innflytelse fiskernes organisasjoner på den ene siden og LO på den andre hadde som minoritetsiere i selskapet. Et sentralt begrep for å beskrive forholdet mellom staten og organisasjoner i samfunnet er korporatisme. I sin opprinnelige form var dette knyttet til den fascistiske ideologi.⁶ Det korporative prinsippet for politisk organisering gikk ut på at arbeidere og arbeidsgivere i felleskap skulle danne styringsorganer til erstatning for den partibaserte parlamentarismen, som fascistene mente hadde spilt fallitt. I nyere tid er imidlertid korporatismebegrepet reinvasket og blir anvendt som samfunnsvitenskapelig analyseredskap for å beskrive vesentlige trekk ved moderne vestlige kapitalistiske systemer. I politisk forstand brukes termen om forholdet mellom staten og organisasjonene, særlig om den politiske makten organisasjonene har ved siden av det parlamentariske partisystemet og de rene folkevalgte organer, i forbindelse med lønnsoppgjør, ved at de opptrer som høringsinstanser ved offentlige utredninger, som lobbyister for å forsøke å påvirke stortingsvedtak eller ved deltakelse i statlige oppnevnte råd og utvalg. I økonomisk forstand omfatter begrepet også den ”regulerte kapitalisme”, dvs. markedsavskjermende og konkurransehennende politiske ordninger. Eksempler på dette er statlige subsidier og støtteordninger, eller at sammenslutninger av næringsaktører får tildelt monopollignende rettigheter av staten.

I den norske fiskerinæringen har det korporative preget vært sterkt i alle ledd i det meste av perioden etter den andre verdenskrig. For det første har organisasjonsmangfoldet vært stort, og gjenspeilet de mange ledd og de mange ulike interesser i næringen. For det

⁶ *Norsk krigsleksikon 1940-45*, Oslo 1995, s. 226.

andre var det betydelig grad av statlige overføringer til fiskeriene, særlig til støtte for fiskeprisene i førstehandsleddet. For det tredje har bransjeinstanser i omsetningsleddene fått tildelt eksklusive muligheter til å regulere markedsadgang. Et eksempel på det siste er eksportutvalgene. Røttene til det norske korporative fiskerisystemet finnes i krisepolitikken i mellomkrigsårene, da innføring av institusjonelle ordninger for regulering av næringen fikk politisk legitimitet. Samfunnsviteren Petter Holm legger vekt på de ideologiske strømningene i perioden for å forklare oppkomsten av systemet, og trekker fram samvirketanken, den korporative bevegelse og arbeiderbevegelsens gjennombrudd som tre viktige impulsfaktorer.⁷ Ingen av strømningene var spesifikt norske, men en del av en rådende europeisk tankegang.

Den samfunnsvitenskapelige litteraturen omkring korporatismebegrepet er svært omfattende, og det er også stor grad av faglig uenighet om hva slags innhold begrepet faktisk skal gis.⁸ Her vil det bli brukt eklektisk, dels for å beskrive det generelle norske regulerte fiskerisystemet som Finotro var en del av, dels for å beskrive den særskilte og unike eierskapsmodellen til konsernet, der tre store organisasjoner var medeiere ved siden av staten. For at begrepet ikke skal bli hengende i løse lufta, må det imidlertid konkretiseres, slik historikeren Trond Nordby tar til orde for i sin bok om den norske korporatismen:

(...) det [er] den historiske analysen uvedkommende om Norge var korporativt i en eller annen betydning av ordet. I stedet må søkelyset rettes mot den konkrete samhandlingen mellom organisasjoner og stat – der de menneskene som handlet, står i sentrum.⁹

Et viktig spørsmål er hvordan det korporative preget endret seg i den perioden avhandlingen omfatter, særlig om det fant sted endringer i organisasjonenes innflytelse over det statseide fiskeindustrikonsernet.

Finotros politiske historie må også vurderes i forhold til andre politiske organer, i særdeleshet Arbeiderpartiet. Selskapet var et ektefødt avkom av sosialdemokratiet, unnfanget i en bestemt historisk epoke da arbeiderbevegelsen hadde inntatt kontrollen over kommandohøydene i norsk politikk. Tanken om ”det industrielle samfunn” var sådd i 1930-årene – men nå, etter 1945, skulle planene settes ut i livet, også innenfor fiskeriene. Det var Arbeiderpartiet som i første rekke sørget for å gi bedriften næring under oppveksten. Videre tok partiet på seg hovedansvaret for å få den til å stå på egne bein. Men det var også

⁷ Holm 1995:115f.

⁸ Sosiologen Leo Panitch karakteriserte i 1980 debatten omkring korporatisme-begrepet for en ”voksende industri”. Han hevdet også at det eksisterte et fravær av enighet omkring begrepets mening og innhold (Panitch 1980). For en norsk innføring, se Nordby 1994.

⁹ Nordby 1994:17.

Arbeiderpartiet som skjøv problembarnet fra seg rundt midten av 1980-tallet. Avviklingen av Finntro er et av de første eksemplene på privatisering av statseide foretak i Norge. Avhandlingen vil således kunne bidra til å kaste lys over denne markante endringen i ”den sosialdemokratiske orden” på fiskeripolitikkens område i norsk historie.¹⁰

Det tredje settet av problemstillinger er knyttet til økonomi og teknologi. Innovasjoner og innføring av ny teknologi er en avgjørende faktor bak økonomisk vekst i kapitalistiske land. En forutsetning for investeringer i slik ny teknologi har imidlertid vært villigheten til å risikere kapital. Økonomen Angus Maddison skriver:

A major driving force of modern economies is the strong propensity to risk capital on new techniques that hold promise of improved profits, in strong contrast to the defensive wariness of the pre-capitalistic approach to technology.¹¹

I den seinere tid har mange forskere flyttet fokuset fra det nasjonale til det regionale plan når det gjelder innovasjoner og næringsutvikling.¹² Men uansett om innovasjonene er nasjonalt eller regionalt forankret, har mønsteret i de vestlige land vanligvis vært at private investorer står bak og bærer risikoen ved innføring av ny teknologi eller nye måter å produsere på. Finntro-utbyggingen er imidlertid et eksempel på at staten opptrådte som entreprenør for innføring av nye konserveringsmetoder i fiskerinæringen. Et overordnet spørsmål er om den nye fryseteknologien bidro til vekst og utvikling på kysten av Nord-Troms og Finnmark eller om den medførte nye former for avhengighet i denne regionen.

At staten fikk en slik entreprenørrolle er ikke unikt. Ifølge Alexander Gerschenkrons tese om økonomisk vekst i relativt tilbakeliggende land, slik som Russland, spilte staten en nøkkelrolle både som finansør og entreprenør i forbindelse med industrialiseringsprosessen fra 1880-årene.¹³ Staten kompenserte der det var mangel på andre forutsetninger for industrialisering, slik som et nasjonalt industriborgerskap og kredittinstitusjoner med ”risikovillig kapital”.

Det var utvilsomt slike mangler i den nedbrente regionen Nord-Troms og Finnmark etter 1945. Spørsmålet er om fraværet av industrigründere og banker med finansielle ”muskler” var så spesielt for Nord-Norge. Francis Sejersted har med begrepet ”den norske

¹⁰ Furre 1991.

¹¹ Maddison 1991:67.

¹² Se Isaksen 1997.

¹³ Amdam, Knutsen & Thue 1997:84ff.

Sonderweg” beskrevet utviklingen av den norske industrikapitalismen.¹⁴ Slik som i andre land, var den norske staten en tilretteleggingsstat for å fremme økonomisk vekst på 1800-tallet. Imidlertid er det et norsk særtrekk – ifølge Sejersted – at det aldri utviklet seg et sterkt finans- og industriborgerskap her. I stedet fikk landet en ”demokratisk kapitalisme”:

Et sterkt småborgerskap (inkludert den store gruppe av selveiende bønder), nær forbundet og identifisert med en demokratisk utvikling, forble karakteristisk for Norge, også etter overgangen til den organiserte kapitalismes epoke. Det skulle da også bli en barriere mot utviklingen av store konsentrasjoner i det økonomiske liv.¹⁵

På bakgrunn av dette var det naturlig at det var staten som spilte rollen som industriutbygger etter den andre verdenskrig, både i Nord-Norge, men også i resten av landet. Spørsmålet er om Finotro-utbyggingen kan betraktes som et nasjonalt særtilfelle, eller om det har fellestrekk med andre statlige industriprosjekter.

En annen forutsetning for innovativ økonomisk vekst er vitenskap og kunnskap. I Norge var det staten ved Fiskeridirektoratet som stod for den konkrete prosjektering og utbygging av de nye anleggene. Direktoratet hadde landets fremste kompetanse på feltet kjøle- og fryseteknologi, og var også langt framme med hensyn til de bygningstekniske sidene ved utbyggingen. Men hvordan var kunnskapen til utbyggeren – dvs. staten – om markedsforholdene for frosne fiskeprodukter på det tidspunkt da Finotro ble etablert? I hvilken grad var utbyggingen av moderne frossenfisk-anlegg i Nord-Troms og Finnmark en risikofylt investering?

Det økonomiske problemfeltet berører også produksjonsresultatene til Finotro. Konsernet hadde kroniske lønnsomhetsproblemer. Hva var årsakene til vanskelighetene? Dette har for det første med indre forhold å gjøre, som hvordan Finotro var organisert som produksjonsbedrift, men også med hvordan selskapet ble drevet. I hvor stor grad var driften styrt av et motiv om overskuddsdrift? For det andre har dette å gjøre med de ytre faktorer, slik som markedssituasjonen for bedriftens produkter og konkurransen fra den øvrige fiskeindustrien. I forbindelse med diskusjonen omkring markedsforholdene, blir det også viktig å beskrive det korporative eksportsystemet som Finotro var tilknyttet. Frossenfisken ble omsatt gjennom eksportorganet FRIONOR, og Finotro var en av de største enkeltleverandører til dette organet. Hvordan var systemet bygget opp, og hvordan påvirket det Finotro?

¹⁴ Sejersted 1993:163-208.

¹⁵ Samme sted, s. 172.

Forholdet til fiskeressursene utgjør avhandlingens bakteppe. Da konsernet ble bygget opp, var det få begrensninger på ressursuttaket. Det var liten bevissthet omkring at menneskelig virksomhet hadde noen særlig innvirkning på fiskebestandenes størrelse. Finotro ble avvirket 35 år seinere, omtrent samtidig med sammenbruddet i den nordatlantiske torskebestanden. I avhandlingen vil den økologiske siden bli diskutert, dels i forhold til råstoffsituasjonen til konsernet, men også på et mer generelt plan.

Perspektiver på Nord-Norges modernisering og avhengighet

Fiskeindustriutbyggingen i Finnmark og Nord-Troms var et forsøk på å modernisere regionen ved innføring av nye produksjonsmetoder. Begrepet "modernisering" er mangetydig og vanskelig å gi et presist innhold.¹⁶ Vanligvis brukes uttrykket "det moderne" som en motsetning til "det tradisjonelle". Men heller ikke dette er særlig klargjørende. Innenfor fiskeriene er det lett å se at disse to begrepene er problematiske å gi en nøyaktig plassering, og både innenfor produksjon og fangst finnes det moderne og tradisjonelle trekk om hverandre. Tilvirkning av tørrfisk, som fremdeles dominerer i Lofoten, er på den ene siden en tradisjonell produksjonsmåte. Tørrfiskproduksjon basert på naturlig lufttørring av fisk bygger på svært gammel kunnskap. De første sikre kilder om en norsk kommersiell tørrfiskproduksjon er datert til tilbake begynnelsen av 1100-tallet.¹⁷ Tørrfisk fra Lofoten og Finnmark er blant våre eldste eksportvarer, og knyttet Norge til et voksende distribusjons- og markedssystem i middelalderens Europa. Etterspørselen etter norsk tørrfisk hadde sammenheng med dyptgripende endringsprosesser, slik som befolkningsvekst, urbanisering, økt handel og kommunikasjon. Den tidlige tørrfiskomsetningen hadde moderne trekk i den forstand at i begge ender av verdikjeden dreide dette seg om kjøp og salg, og ikke om selvforsyning til subsistensformål.

Imidlertid er begrepet modernisering som kjent særlig brukt om de økonomiske, sosiale og teknologiske endringsprosessene som startet på slutten av 1700-tallet i Vesten med den industrielle revolusjon. En av forutsetningene for "det moderne gjennombrudd" var rasjonalisering, dvs. at vitenskapelige tenkemåter fikk forrang framfor mytiske og religiøse forklaringsmodeller. Men de viktigste økonomiske endringene var overgangen fra en jordbruksbasert selvforsyningsøkonomi til en pengebasert markedsøkonomi, at produksjonen ble flyttet ut av husholdene og inn i fabrikkene, med en sterk arbeidsdeling og spesialisering.

¹⁶ Se bl.a. Holm 1996:111. Se også Guneriussen 1999.

¹⁷ Christensen & Nielssen 1996:148.

På det sosiale og ideologiske planet medførte moderniseringen etter hvert framveksten av en arbeiderklasse med en kollektiv sosial bevissthet.

På et overordnet plan har denne avhandlingens tema en tett forbindelse til slike moderniseringsprosesser, blant annet vokste det fram en klasse av fiskeindustriarbeidere som gjorde seg gjeldende i den politiske kampen om Finotro. I den perioden som behandles her, ble befolkningen i Nord-Norge sterkere integrert i den moderne nasjonale forbruksorienterte økonomien. I den før-industrielle økonomien stod husholdet i sentrum, basert på en kombinasjon av småbruksdrift til selvforsyningsformål og på en viss inntekt av kontantinntekter ved salg, særlig av fisk.¹⁸ Motivet bak produksjonen i fisker- eller fiskarbondeshusholdene før industrien gjorde sitt inntog var i stor grad vedlikehold av denne tilpasningen, og ikke kapitalakkumulasjon. En positiv beskrivelse av dette systemet vil legge vekt på at det var fleksibelt. Arbeidet ble tilpasset utbyttet fra naturen. God tilgang på fisk med høye priser førte til at avhengigheten til jordbruk eller annen form for produksjon, som salg av håndarbeidsprodukter, ble mindre. Motsatt måtte svart hav og dårlig fiske kompenseres med større innsats på andre områder. En mer kritisk beskrivelse vil legge vekt på avhengigheten i det før-industrielle samfunn, dels på avhengigheten av naturens luner slik som fiskeinnsig og klimatiske forhold, dels at fiskeribefolkningen var i et avhengighetforhold til fiskekjøperne, preget av utbytting.

Et kjennetegn ved den nordnorske økonomien etter 1945 er at kombinasjonsdriften ble nedbygget, og at det ble en sterkere spesialisering på enten jordbruk eller fiske. Jordbruket har alltid spilt en atskillig mindre rolle på finnmarkskysten og i Nord-Troms enn i andre deler av Nord-Norge. Samtidig var mulighetene for fiske gjennom hele året mye større her, sammenlignet med resten av landsdelen, på grunn av jevnere fiskeinnsig hele året igjennom. Fiskeværene i den aktuelle regionen hadde bymessige preg, og begrepet fiskarbondeshushold passer derfor nokså dårlig på de stedene der Finotro ble etablert. Til tross for disse regionale forskjellene, er det et fellestrekk at mer av verdiskapningen i landsdelen etter den andre verdenskrig ble flyttet ut av husholdene, og over til industri- og servicesektoren. Motivet kunne likevel fortsatt være det samme som i den gamle økonomien, nemlig å tilfredsstille husholdets økonomiske behov. At kontantinntektene i husholdet kom fra arbeid i filetindustrien endret ikke nødvendigvis på dette forholdet. Den faglige diskusjonen omkring tidspunktet for endringene i den nordnorske husholdsøkonomien er belyst i flere

¹⁸ Det mest omfattende historiske arbeidet om husholdets plass i nordnorsk økonomi til nå, er levert av Åsa Elstad i hennes doktorgradsavhandling om endringer i fiskarbondeshushold i Vesterålen (Elstad 2002).

sammenhenger, og skal ikke tas opp i sin fulle bredde her. I stedetfor skal oppmerksomheten rettes mot problematiseringen av moderniseringen og industrialiseringen av landsdelen.

Forskningsdebatten omkring Nord-Norges industriutvikling etter 1945 har pågått i lang tid. Termen ”Problemet Nord-Norge” ble lansert av Studieselskapet for nord-norsk næringsliv i deres første publikasjon i 1948.¹⁹ Et utvalg bestående av tre offentlig ansatte nordnorske økonomer hadde undersøkt landsdelens andel av nasjonalinntekten med utgangspunkt i året 1939. En av hovedkonklusjonene var at det nordnorske næringslivet bestod av lite lønnsomme næringer, slik som jordbruk og fiske. Løsningen lå i å endre ”næringslivets struktur over til de næringer som viser høyest avkastning pr. ervervsfør – fortrinnsvis industri, handel og sjøfart.”²⁰ Utvalget anbefalte bygging av blant annet fiskeforedlingsanlegg som løsning på problemet. Men studieselskapet var ikke alene om å vurdere fraværet av industri som Nord-Norges største økonomiske problem etter 1945 – denne problembeskrivelsen av landsdelen var langt på vei allment akseptert.

Omtrent to tiår seinere lanserte samfunnsviteren Ottar Brox det motsatte perspektivet med den industrikritiske boka *Hva skjer i Nord-Norge?* fra 1966.²¹ Boka var et sterkt oppgjør med Nord-Norge-planen fra 1950-årene og et forsvarsskrift for en desentralisert bosettingsform og for fortsatt småskaladrift innenfor jordbruk og fiske. Til tross for visse nyanser, gir det mening å snakke om at Brox og etterfølgerne etablerte et samfunnsvitenskapelig forskningsparadigme med skarp brodd mot den statlige industrialiseringspolitikken. Kritikken ble særlig rettet mot industrialiseringen innenfor fiskeriene med bygging av filetfabrikker og satsing på et havbasert trålfiske. I stedetfor ble de tradisjonelle bygdenæringene vektlagt, med småbruk i kombinasjon med fiske etter nære ressurser. Brox hevdet at perioden 1935-1950 var en slags gullalder for landsdelen, på grunn av de småbrukervennlige politiske tiltakene som ble iverksatt under regjeringen til Johan Nygaardsvold og i de første etterkrigsårene. Perspektivet er gjentatt i seinere arbeider.²² Men ifølge Brox ble disse positive tiltakene motvirket av ”teknokratenes planer” for landsdelen, som dreide perspektivet over mot en aktiv industrialiseringspolitikk etter 1945. Forskningsparadigmet har som en mer eller mindre uttalt forutsetning at den nordnorske befolkningen har blitt ”utsatt for” en uønsket industrialisering som er blitt styrt sørfra.

¹⁹ AIN, Studieselskapet for nord-norsk næringsliv: *Problemet Nord-Norge. Statistisk økonomisk undersøkelse av Nord-Norges andel i landets nasjonalinntekt i 1939*, Skrift nr. 1, Bodø 1948. Undersøkelsen var utarbeidet av byråsjef Olaf Grønaas i Fiskeridepartementet, sekretær Jahn Halvorsen i Statistisk Sentralbyrå, konsulent Leiv Torgersen i Arbeidsdirektoratet.

²⁰ Samme sted, s. 20.

²¹ I denne avhandlingen vil det bli refert til utgaven som ble utgitt i 1969, i det tredje opplaget (Brox 1969).

²² Brox 1984.

Denne avhandlingen er skrevet med et kritisk blikk på det broxianske forskningsparadigmet, som etter denne forfatters mening er altfor generaliserende og for unyansert til å kunne gi et fullgodt bilde av industriutviklingen i den aktuelle delen av Nord-Norge etter andre verdenskrig. Hensikten her er ikke – som hos Brox – å fastslå om den statlige fiskeindustripolitikken – og særlig tilfellet Finotro – var vellykket eller totalt mislykket, men heller å vurdere Finotros historie på egne premisser i forhold til de uttalte motivene som lå bak da konsernet ble etablert, i forhold til den generelle fiskeripolitikken som ble ført og i forhold til bedriftens rammebetingelser.

Ved siden av å betrakte Finotro-utbyggingen som det industrialiseringsprosjektet ovenfra det faktisk var, er det også relevant å spørre om nordnorske aktørers delaktighet i prosessen, både med hensyn til planlegging, ledelse og drift. Hva slags legitimitet hadde Finotro lokalt og regionalt? Og som nevnt ovenfor: Hvilke interesser skulle bedriften tjene? Dessuten: Hvilke interesser tjente den faktisk? Svarene avslører at konfliktlinjene omkring Finotro ofte gikk tvers igjennom den nordnorske befolkningen, for eksempel mellom filetarbeidere og kystfiskere.

Å kritisere teoriene til Ottar Brox fra et historikerståsted er verken nytt eller særlig originalt. En rekke arbeider har kommet med alternative tilnærminger til forståelsen av nyere nordnorsk historie det siste tiåret, og mange av dem er eksplisitt kritiske til Brox' teorier.²³ Det kan derfor spørres om det er hensiktsmessig nok en gang å ta opp til diskusjon dette perspektivet som ble lansert for snart førti år siden. Det første argumentet for likevel å gjøre det, er at perspektivene fremdeles er faglig interessante og inspirerende. Det broxianske forskningsparadigmet representerer et helhetssyn på Nord-Norges nære fortid, samtidig som paradigmet har programmatisk trekk med tanke på landsdelens framtidige utvikling. Og det diskuteres fremdeles, seinest i den siste store debatten om perspektiver på Nord-Norges modernisering og avhengighet i siste halvdel av 1990-tallet, da paradigmet ble utfordret.²⁴ I debatten gjentok Brox sine tidligere standpunkter, og definerte også sin posisjon som ”modernismekritisk”.

Det andre argumentet for å diskutere dette, har å gjøre med paradigmet forskningsmessige betydning. Det er neppe dristig å påstå at boka *Hva skjer i Nord-Norge?* har hatt større innflytelse på samfunnsforskningen i landsdelen enn noe annet vitenskapelig

²³ Se for eksempel Thomassen & Lorås 1997 og Zachariassen 1998. Se også neste note.

²⁴ I 1996 utkom boka *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord*, redigert av Erik Oddvar Eriksen. Øvrige bidrag var fra historikerne Narve Fulsås og Hallvard Tjelmeland, og fra samfunnsviterne Peter Arbo og Petter Holm. Boka utløste en stor debatt, både internt ved Universitetet i Tromsø og i *Nordlys*. Se også Brox 1997. Foruten Ottar Brox deltok pedagogen Jens Ivar Nergård i debatten på ”modernismekritikernes” side.

arbeid. Boka ble utgitt i fire opplag, siste gang i 1972 – samme året som Universitetet i Tromsø åpnet.²⁵ Den inspirerte den første generasjonen av samfunnsvitere og studenter ved det nye universitetet og har bidratt sterkt til den regionale identitetsbyggingen i Nord-Norge. Brox har med dette og sine seinere arbeider evnet å provosere og å stimulere til debatt om Nord-Norges framtid, dessuten om tolkningen av fortida. I denne avhandlingen er ikke hensikten å foreta et fullstendig oppgjør, men heller å forsøke å bidra med noen nyanser til dette seiglivede forskningsparadigmet når det gjelder synet på moderniseringen av Norge-Norge – og i særdeleshet den nordligste regionen.

Av nyere arbeider er det de tre helhetstilnærmingene til Petter Holm ved Norges fiskerihøgskole som synes mest relevant å anvende i denne avhandlingen.²⁶ De tre modellene er disse:

Bygdenæringsmodellen. Holm legger her vekt på de institusjonelle endringene, som startet med innføringen av den organiserte råfiskomsetningen på slutten av 1930-tallet. Han skriver videre at reformen førte til at fisket ble en egen spesialisert sektor og trukket ut av husholdsøkonomien. Samtidig ble næringen ”beskyttet” gjennom en rekke korporative ordninger.

Industrimodellen, med satsing på frossenfiskindustri og et havbasert trålfiske, som ble forsøkt introdusert fra 1950-årene.

Ressursforvaltningsmodellen. Denne modellen går ut på å regulere fisket i samsvar med en vitenskapelig basert kunnskap om fiskebestandenes størrelse. Starten på et effektivt ressursforvaltningsregime kom med innføringen av 200 miles økonomiske soner i siste halvdel av 1970-årene, men ble fullendt med at kystfisket ble kvoteregulert fullt ut fra og med 1989.

Modellene gir et godt utgangspunkt for å analysere moderniseringen av Nord-Norge på 1900-tallet, og her vil Holms tilnærminger bli diskutert i forhold til Finotros historie. Imidlertid kan det reises innvendinger mot relevansen av uttrykket ”bygdenæring” i den førstnevnte modellen. Begrepet *bygd* er leksikalsk definert som ”betegnelse på et område uten vesentlig bybosetting” der primærnæringene utgjør stammen i næringlivet.²⁷ Men mange av kystsamfunnene i Finnmark der Finotro ble etablert, hadde fra begynnelsen av 1900-tallet nettopp utviklet seg fra mindre fiskevær til småbyer. De hadde flere konkurrerende fiskekjøpere, dampskipskai, telegrafstasjon, og etter hvert hoteller, butikker, småindustri, foreningsliv og arbeiderbevegelse. Både med hensyn til funksjon og identitet, hadde disse

²⁵ Opplyst av Pax forlag i telefonsamtale, 11.11.2004.

²⁶ Holm 1996.

²⁷ Se *Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon*, Oslo 1987, s. 95.

stedene lite til felles med det vi vanligvis forstår som bygdesamfunn. Som historiker Einar Richter Hanssen skriver i innledningen til Nordkapp kommunes historie:

Går vi til Nordkapp kommunes historie og ser på dets historie og kultur, kan vi spørre: Hvor er bygda? Hvor er det jordbrukende folk? Det eksisterer ikke. For Nordkapp kommune er det havet som står *i sentrum*. Folks kultur og legning er av maritim karakter. Nordkapp kommunes historie er historien om det *rastløse*. Det er historien om de som bokstavelig talt ser utover *fra* land.²⁸

Et spesielt interessant aspekt ved arbeidet til Holm, er at modellene ikke er gjensidige utelukkende. For eksempel ble det satset på innføring av industrielle foretak, samtidig som kystfiskerne styrket sin posisjon. Holm skriver videre at fiskerne og kystbefolkningen stod i opposisjon til industrialiseringslinjen som ble drevet fram ovenfra, med støtte av myndighetene og organisasjonseliten.²⁹ Som det vil komme fram i den foreliggende avhandlingen, er imidlertid en slik påstand for lite nyansert. Fiskerne var tvert imot i stor grad positivt innstilt til industrialisering av fisketilvirkningen så lenge deres økonomiske interesser ikke ble utfordret.

Ved siden av modernisering og industrialisering, er begrepene avhengighet og sårbarhet relevante i studiet av Finnmark og Nord-Troms' historie. Som Norges nordligste og tynnest befolkede fylke har Finnmark alltid vært en utkant. Og det har vært en utkant preget av ulike former for avhengighet; til naturen, til eksterne kapitaleiere og til staten. For eksempel har det arktiske klimaet umuliggjort korndyrking, og finnmarkingene har derfor vært avhengige av tilførsler utenfra. Det er også en lang tradisjon for at myndighetene har hjulpet Finnmark på ulikt vis. Sentraltmaktens motiver for bistand har variert gjennom tidene. Et gjennomgående motiv bak støtten vært å bidra til å opprettholde innbyggertallet i et strategisk viktig område, som ellers har vært vanskelig å befolke. Et annet har vært å sikre de rike fiskeriressursene utenfor finnmarkskysten til fordel for staten og landet. I Finnmark og Nord-Troms har også etno-politiske motiver gjort seg gjeldende, spesielt i fornorskningspolitikken mest intense fase, mellom ca. 1850 og 1950.³⁰ I nyere tid har støtten til Finnmark vært en del av den statlige distriktspolitikken etter den andre verdenskrig, med universelle motiver om at velferdsstatens ordninger skulle gjelde for alle landets borgere.³¹ Statsviter Erik Oddvar Eriksen bruker uttrykket "statsavhengighet" for å beskrive forholdet

²⁸ Richter Hanssen 1990:9.

²⁹ Holm 1996:110.

³⁰ Se for eksempel Eriksen & Niemi 1981.

³¹ Eriksen 1996:146.

mellom Nord-Norge og staten. Selv om begrepet hos Eriksen trolig er myntet mest på de direkte overføringene fra staten til landsdelen, vil avhengighetsforholdet mellom Finotro og staten være en gjennomgående problemstilling i hele framstillingen.

Eriksen skriver at den offentlige støtten til Nord-Norge i perioden 1935-50 bar preg av ”hjelp-til-selvhjelp”, mens den seinere fikk mer preg av klientifisering.³² Han hevder videre at landelens klientstatus kan ha svekket troen på egne krefter, og dermed bidratt til å skape en underlegenhetsfølelse. Slike forhold er vanskelig å dokumentere på individplan. Det er trolig mer relevant å spørre om Finotro utad har blitt *oppfattet* som en del av denne statsavhengigheten, og om statsbedriften har bidratt til å befeste inntrykket av Finnmark og Nord-Troms som en region med et særskilt avhengighetsforhold til myndighetene.

Perspektiver på fiskerienes rolle i den offentlige virksomhet

Det andre perspektivet som avhandlingen plasserer seg kritisk i forhold til, ble lansert omtrent samtidig med Brox' bok. I 1965 publiserte statsviteren Knut Dahl Jacobsen en artikkel der han påstod at fiskeriinteressene i samfunnet hadde langt færre støttespillere i den offentlige forvaltning enn det for eksempel landbruksinteressene hadde.³³ Hans første hovedsynspunktet var at ”ulike klientgrupper” hadde forskjellige profesjoner til å ivareta sine interesser i den offentlige forvaltning, som kunne virke som politiske agenter for sine grupper. Men fordi det ikke eksisterte noen høyere fiskeriutdanning på dette tidspunkt, ble fiskerisektoren stemoderlig behandlet i statsadministrasjonen. Kontrasten til landbruket var stor: Ifølge en undersøkelse Dahl Jacobsen viste til, var nesten to tredjedeler av sivilagronomene ansatt i offentlig virksomhet.³⁴ Og på Stortinget var flere av representantene utdannede landbruksfunksjonærer.

Hans andre budskap var at fiskerisektoren var mer blottstilt for innflytelse fra andre samfunnsområder enn landbruket, på grunn av fravær av ”klientorientering” fra offentlige tjenestemenn som skulle ivareta fiskernes interesser:

Fiskerisektoren mangler ikke bare en velutbygd offentlig etat, men etaten er også gjennomgående mindre klientorientert i forhold til fiskerne, helt åpenbart fordi den er tvunget til å balansere mellom klientgrupper med motstridende interesser, grupper av tilvirkere, eksportører, grossister og aktive fiskere.³⁵

³² Samme sted, s. 170.

³³ Dahl Jacobsen 1965:147-160.

³⁴ Samme sted, s. 158.

³⁵ Samme sted, s. 158.

Et eksempel på dette, var i forhold til industripolitikken, der landbruket langt mer effektivt enn fiskeriene hadde klart å motstå reisingen av private industrielle stornlegg.³⁶ At samvirkedriften var bedre utbygd i landbruket enn i fisket pekte i samme retning, ifølge forfatteren.

På den ene siden hadde utvilsomt Dahl Jacobsen helt rett: Fraværet av en høyere fiskeriutdanning og en egen akademisk fiskeriprofesjon var påfallende i fiskerinasjonen Norge, og førte til en mangel på direkte representasjon i den offentlige forvaltning. På den annen side: Artikkelen ga et inntrykk av fiskerne som en svak klientgruppe, som manglet talspersoner i statsadministrasjonen og på Stortinget. Sett i ettertid er påstanden ikke bare misvisende, den er til dels feilaktig. For selv om fiskerne manglet akademisk utdannede representanter, ble dette kompensert på andre måter, særlig gjennom organisasjoner og institusjoner. Sammenlignet med sin økonomiske motpart, fiskekjøperne, var fiskerne en godt organisert gruppe av næringsutøvere. Gjennom fagorganisasjonen Norges Fiskarlag hadde fiskerne lyktes i å få på plass en rekke lover og institusjonelle, korporative ordninger som skulle sikre fiskernes deres økonomiske makt, nettopp ved å bruke en slik type retorikk som Dahl Jacobsen henviste til. Viktigst var salgslagene, som gjennom råfiskloven av 1938 hadde lovfestet rett til å bestemme førstehandsprisen på produktene som fiskerne solgte i markedet. Holm skriver at etterkrigstidens fiskerisystem var bygget opp omkring de lovbeskyttede salgslagene, som særlig ivaretok fiskernes interesser.³⁷ En annen viktig side ved salgslagenes stilling, var at de inntil 1992 hadde rett til å godkjenne sin økonomiske motpart, fiskeindustrien.

Et annet uttrykk for fiskernes innflytelse var Hovedavtalen for fiskerne, som var vedtatt i 1964 – året før Dahl Jacobsen publiserte sin artikkel. I avtalen het det følgende:

Norges Fiskarlag kan kreve forhandlinger om støttetiltak når lønnsevnen under normale fangstforhold for vanlig godt drevne og vel utstyrte fartøyer som driver helårsfiske, etter lagets oppfatning ikke står i et rimelig forhold til inntektene i andre næringer.³⁸

Som en følge av Hovedavtalen ble det overført betydelige økonomiske midler i støtte til fiskerinæringen i de kommende årene. Og på slutten av 1960-tallet lå den gjennomsnittlige

³⁶ Samme sted, s. 159.

³⁷ Holm 1996:117.

³⁸ Dynna & Hallenstvedt 1976:374.

lønnsevnen pr. årsverk i fisket over årsinntektene til industriarbeidere, nettopp på grunn av de statlige subsidieordningene.³⁹

Påstanden om at fiskerisektoren manglet en velutbygd offentlig etat som kunne forsvare fiskernes interesser, faller også på sin egen urimelighet. Riktignok var Fiskeridepartementet et relativt ungt departement. Da artikkelen til Dahl Jacobsen kom på trykk, var det gått 19 år siden opprettelsen. Men i det meste av denne perioden var departementet ledet av menn med fiskerbakgrunn, enten fra havet eller fra kaia. Reidar Carlsen som var Norges første fiskeristatsråd i årene 1946 til 1951, hadde vært fisker og fiskearbeider på 1920-tallet, men gikk siden i land og ble etter hvert herredsskogmester i Bodø-regionen i siste halvdel av 1930-tallet.⁴⁰ Etterfølgeren Peder Holt fra Vardø manglet bakgrunn fra fangstleddet, men hadde vært fiskearbeider og disponent for Vardø kjøle- og fryseanlegg.⁴¹ Nils Lysø var bonde og fisker fra Sør-Trøndelag og fiskeriminister fra 1955 til 1963.⁴² Kystfisker Magnus Andersen fra Bø i Vesterålen overtok etter Leif Onarheims korte periode i 1963 og ble sittende i to år.⁴³ Men selv om Fiskeridepartementet var ungt, var det ikke slik at nasjonen manglet en etat for fiskerierne før dette. Fiskeridirektoratet i Bergen ble etablert i 1900, nettopp med tanke på å fremme fiskerienes sak.⁴⁴ Havforskningen var et annet område som fremmet fiskerinæringen. Og som historikeren Vera Schwach har poengtert, var det norske havforskningsmiljøet sterkt orientert mot fiskernes interesser, blant annet ved finne nye fangstfelt og til å utvikle teknologi som fiskerne hadde nytte av.⁴⁵

Det mest problematiske med Dahl Jacobsens artikkel er at den ikke behandler fiskerne som næringsutøvere med økonomiske motiver for sine handlinger. Istedenfor brukes begrepet ”klienter”, som gir assosiasjoner til en svak samfunnsgruppe som er hjelpetrengende. Et annet problem er at fiskerne behandles som én gruppe i artikkelen, uten at det skilles mellom store og små aktører, eller mellom mannskaper og fiskebåtreidere. Det gjør at de reelle motsetningene mellom fiskerne forsvinner.

Dahl Jacobsens artikkel må sees i sammenheng med den diskusjonen som ble ført rundt midten av 1960-årene i forbindelse med planleggingen av den framtidige høyere fiskeriutdanningens institusjonelle forankring og innhold.⁴⁶ Det såkalte Ruud-utvalget mente at den kommende fiskeriutdanningen skulle foregå som et samarbeid mellom eksisterende

³⁹ Samme sted, s. 384.

⁴⁰ Se Nordby (red.) 1985: 21, og Christensen 2003:23.

⁴¹ Nordby (red.) 1985:316.

⁴² Samme sted, s. 474f. Se også Kolle 2003a).

⁴³ Finstad 2003a).

⁴⁴ Nordstrand 2000:17.

⁴⁵ Schwach 2000.

⁴⁶ Samme sted, s. 272f.

undervisningsinstitusjoner, mens blant andre Knut Dahl Jacobsen argumenterte for at det burde opprettes et nytt universitet i Tromsø, med et fiskeristudium rettet inn mot fiskerinæringens behov.

Hvor stor betydning akkurat Dahl Jacobsens artikkel om fiskerne som en svak klientgruppe har hatt, er vanskelig å dokumentere. Likevel føyer den seg inn som en av byggesteinene i den sosiale konstruksjonen av fiskerne i etterkrigstida. Petter Holm ved Norges fiskerihøgskole har beskrevet dette slik:

Bildet av den svake, men støtteverdige fisker har legitimert dyptgripende reguleringsinngrep til fordel for fiskerne, men samtidig bidratt til å skjule de faktiske forhold i etterkrigstidas fiskerier, nemlig at kystfiskerne utgjorde den mektigste aktørgruppen i næringa, med betydelig økonomisk så vel som politisk suksess.⁴⁷

I avhandlingen vil fiskernes interesser i forhold til fiskeindustriarbeidernes bli diskutert spesielt i i relasjon til Finotro.

Komparasjon

En mulig innfallsvinkel til forståelse av Finotros historie er ved å sammenligne: Hvilken rolle hadde staten i utbyggingen og driften av moderne fiskeindustri andre steder? Ved siden av å sammenligne Nord-Troms og Finnmark med Nord-Norge for øvrig, er det relevant å ha et sideblikk til hva som foregikk i andre deler av det nordatlantiske området. Imidlertid må kriteriene for en slik komparasjon defineres, for å finne ut hvilke nasjoner eller regioner som egner seg best for sammenligning. En fruktbar tilnærming kan være å dele fiskerinasjoner inn i kategorier etter markeder og ressurser. Den første inndelingen går på om produksjonen er innrettet mot et hjemmemarked eller mot eksportmarkedet. Den andre inndelingen har å gjøre med tilgjengelighet av ressurser, altså om fiskeriene er basert på nære eller fjerne bestander. Kategoriene kan settes opp i følgende modell:

⁴⁷ Holm 1996:125.

Fig. 1.1 Komparasjonsmodell for å klassifisere fiskerinasjoner etter markedsorientering og ressurstilgjengelighet

		Markedsorientering	
		Hjemmemarkeds-Basert	Eksportbasert
Ressurser	Nære	1.	2.
	Fjerne	3.	4.

Gruppe 1 består av nasjoner med fiskeressurser nært tilgjengelig, men som samtidig har et relativt stort hjemmemarked. I gruppe 2 finner vi land med nær tilgang til ressursene, men som primært baserer seg på eksport. Gruppe 3 består av fiskerinasjoner som baserer seg på fiske i fjerne farvann, men som fisker hovedsakelig til et hjemmemarked. Endelig har vi fiskerinasjoner som driver med fjernfiske, men der virksomheten er rettet mot et eksportmarked, i gruppe 4. Modellen er idealtypisk, og det er trolig fullt mulig å finne eksempler på fiskerinasjoner som ikke passer særlig godt inn, for eksempel nasjoner som er orientert både mot eksportmarkedet og mot hjemmemarkedet. I mange større fiskerinasjoner drives dessuten både kystfiske og fiske i fjerne havområder. Imidlertid kan modellen bidra til å kartlegge viktige strukturelle forskjeller mellom ulike fiskerinasjoner.

Modellen er også dynamisk over tid, særlig i forhold til ressurstilgangen. En rekke fiskerinasjoner har gått over fra et nært kystfiske, til å fiske i områder langt unna. Dette kan være fordi det kystnære ressursgrunnlaget har endret seg, eller fordi etterspørselen har vært større enn det fangstmengdene fra et nært kystfiske har kunnet dekke. Det finnes også eksempler på det motsatte: At fiskerinasjoner har gått over fra å fiske i fjerne havområder, til å måtte basere seg på fiske i nære farvann. Etter innføringen av det internasjonale havrettsregimet på 1970-tallet, fikk for eksempel Færøyene "innskrenket" sitt havområde til 200 nautiske mil rundt den lille øygruppen, mens færøyske trålere tidligere hadde operert i havområder som i dag faller innunder norske og russiske økonomiske soner i Barentshavet.

Også Norge som fiskerinasjon har endret seg betydelig etter at det ble innført 200 miles økonomiske soner, ved at en stadig større andel av fiskeressursene tas i arktiske områder.⁴⁸

Hvorfor er det relevant å klassifisere fiskerinasjoner etter markedsorientering? I teorier om økonomisk transformasjon i kapitalistiske land, spiller hjemmemarkedet en svært sentral rolle, ikke minst med tanke på innføring av ny teknologi og nye produksjonsmetoder. Den teknologihistoriske debatten i Norge om mellomkrigsårenes krise har for eksempel fokusert på innovasjoner rettet mot en hjemlig etterspørsel, særlig av forbruksvarer. I de eksportrettede næringene var imidlertid problemene av en annen karakter, og mer bestemt av ytre omstendigheter. Det er på denne bakgrunn at spørsmålet om en fiskerinasjon er basert på eksport- eller hjemmemarkedsorientering er så viktig i et komparativt fiskerihistorisk perspektiv. For å konkretisere dette ytterligere, har utviklingen i fiskerinasjoner med store hjemmemarkeder, slik som Storbritannia og Tyskland, trolig vært svært forskjellig fra den i eksportavhengige fiskerinasjoner som er tynt befolket.

Norge som fiskerinasjon bør plasseres i kategori nummer 2 i modellen, som svært eksportavhengig og med store fiskeressurser nært tilgjengelig. Det er derfor mest relevant å sammenligne industrialiseringen av fiskeriene i Norge med fiskerinasjoner med tilsvarende naturgrunnlag og markedsorientering. Blant andre eksportavhengige fiskerinasjoner med nære fiskeressurser i det nordatlantiske området kan nevnes Island, Grønland, Canada og Færøyene. I avhandlingen vil det særlig være relevant å komparere med den canadiske regionen Newfoundland. I det foreliggende arbeidet er sammenligningen forsøkt ført fram til 1960-årene (se også nedenfor).

Forskningsoversikt

Moderniseringen og industrialiseringen av nordnorsk fiskerinæring etter 1945 har vært gjenstand for relativt mye historisk forskning.⁴⁹ I den første gruppen av litteratur finner vi temaer som er knyttet spesifikt til industrialisering og fiskeripolitikk, blant annet flere hovedfagsoppgaver. Jon-Arild Johannessens oppgave fra 1979 handler om bakgrunnen for oppbyggingen av den statseide fiskeindustrien i Finnmark.⁵⁰ Oppgaven er lite fokusert på selve bedriften Finotro, men gir en bred innføring i de viktigste fiskeripolitiske spørsmålene i det første tiåret etter krigen. Av særlig betydning er hans diskusjon omkring fraværet av markedstilpasning ved utbyggingen av fryserier i Finnmark. Johannessen hevder at dersom

⁴⁸ Finstad & Hoel 2004.

⁴⁹ For en oversikt, se Christensen 1991.

⁵⁰ Johannessen 1979.

markedskreftene hadde fått bestemme, hadde det neppe blitt foretatt noen utbygging av en filetindustri i Finnmark. For det var tørrfiskeeksport til Vest-Afrika og ikke frossen filet til USA og vestlige markeder som ga størst økonomisk utbytte i den første perioden etter krigen. Johannessen bruker nedbrenningen av Finnmark og Nord-Troms som et eksempel på det Joseph Schumpeters kaller ”creative destruction”, og som ifølge bølge teorien til Schumpeter er en forutsetning for ny økonomisk vekst.

Inge Arve Nilsen har skrevet om Statens Fryseri på Melbu fra statsovertakelsen rett etter krigen, og fram til et privat selskap overtok aksjemajoriteten i 1962.⁵¹ Nilsens målsetting i oppgaven er å kaste lys over generelle problemer med statlig industridrift i etterkrigstiden. Dilemmaene som dukket opp da denne statlige bedriften viste seg å være et underskuddsforetak, blir tydelig påvist, og oppgaven gir store muligheter for komparasjon med Finotro. Et interessant spørsmål i den forbindelse, er hvorfor staten fortsatte sitt engasjement som eier av konsernet i Finnmark og Nord-Troms helt fram til 1986, men solgte seg ut av Melbu allerede i 1962.

I den neste gruppen av litteratur finner vi arbeider som behandler moderniseringen og industrialiseringen av Nord-Norge i et bredere perspektiv. Enkelte er allerede nevnt ovenfor, slik som bidragene til Ottar Brox og Petter Holm. I løpet av det siste tiåret har det kommet en rekke arbeider som berører dette feltet. En oversiktlig realhistorisk innføring i temaet finnes i kapittel 5 i første bind i verket *Nordnorsk kulturhistorie*.⁵² Hvorfor industrikapitalismen aldri fikk fotfeste i landsdelen er utgangspunkt for en annen artikkel, skrevet av Narve Fulsås.⁵³ Artikkelen drøfter de lange linjene i landsdelens fortid, fra merkantilismen og fram til den moderne velferdsstat, og er en historiografisk oppsummering av debattene omkring Nord-Norges modernisering, men inneholder ikke komparasjon med resten av landet. For hva var det egentlig som drev fram industrikapitalismen andre steder i landet? Som Francis Sejersted har vært inne på, har den norske kapitalismen vært kjennetegnet ved *fravær* av storindustri og et industriborgerskap, og dominert av mindre foretak og håndverksbedrifter.⁵⁴ Han peker også på at staten har hatt en vesentlig rolle for utviklingen av en særnorsk kapitalistisk økonomi.

To andre arbeider dreier seg om moderniseringsprosessene etter 1945. Den første er skrevet av Ketil Zachariassen og handler om modernisering i fire kommuner Nord-Troms fra 1945 til 1970.⁵⁵ Zachariassen drøfter moderniseringsprosessene med en bred tilnærming, og

⁵¹ Nilsen 1977.

⁵² Bjørklund, Drivenes & Gerrard 1994:

⁵³ Fulsås 1996.

⁵⁴ Sejersted 1993.

⁵⁵ Zachariassen 1998.

oppgaven omfatter også andre forhold enn fiskerinæringen, slik som kraftutbygging og jordbruket. Av særlig interesse for dette formål, er at en av kommunene som behandles er Skjervøy, der det ble etablert et Finotro-anlegg på 1950-tallet. Zachariassens grep er modernisering i et innenfra- og utenfra-perspektiv. Et viktig spørsmål er i hvor stor grad moderniseringen var ønsket av befolkningen i det området han behandler.

Den andre hovedfagsoppgaven innenfor denne gruppen av forskningslitteratur er skrevet av Sanne Stenberg Hansen. Hun drøfter den offentlige planlegging for utvikling av landsdelen på tre forskjellige tidspunkt, i 1945, 1951 og 1972.⁵⁶ Planene er valgt ut, skriver Hansen, fordi de er eksplisitte eksempler på sentralmaktens politikk overfor Nord-Norge på et tidspunkt da planlegging ble en sentral del av den alminnelig førte politikk i Norge.⁵⁷

Den tredje gruppen av forskningslitteratur er tematisk knyttet til statseiendom og statlig industrieienskap, med Tore Grønlie's doktoravhandling om statsdrift i perioden 1945 til 1963 som det største og viktigste bidraget.⁵⁸ Grønlie skriver lite om den nordnorske fiskeindustrien, men går til gjengjeld grundig inn på den politiske debatten om statlig eierskap. Det blir et viktig spørsmål i den foreliggende framstillingen å se om Finotro-debatten skiller seg fra de andre industri- og næringspolitiske debattene om statsdrift. Grønlie's arbeid slutter imidlertid i 1963, mens denne avhandlingen går helt fram til slutten av 1980-tallet.

Espen Søylen har skrevet om statens rolle i utviklingen av norsk næringsliv etter den andre verdenskrig i en bok med tittelen: *Hvorfor gikk det galt?*⁵⁹ Søylen er økonom og historiker. I et stort kapittel drøftes utviklingen innenfor fiskeforedlingens historie, med vekt på de to konkurrerende bedriftene i Finnmark, Finotro og Findus. Søylen's konklusjon er at den statsdrevne fiskeindustribedriften var svært ineffektiv sammenlignet med Findus, selv om han ikke avviser at Finotro kan ha hatt "en viss samfunnsmessig lønnsomhet". Boka er ifølge vaskeseddelen en "markedsliberal orientert debattbok" og gir et godt grunnlag for diskusjon.

Den fjerde gruppen av litteratur omfatter beretninger skrevet av tidligere direktører ved Finotro. Harald Vik, som var direktør i perioden 1954 til 1977, har skrevet en tredveårsberetning om Finotro-konsernet.⁶⁰ Boka gir en innføring i bedriftens virksomhet i de første tre år, men gir et til dels harmonisk og lite distansert bilde av virksomheten ved Finotro. I samme sjanger må nevnes Helge Richardsens bok om nordnorsk fiskeindustri.⁶¹

⁵⁶ Hansen 1993.

⁵⁷ Hansen 1993:7.

⁵⁸ Grønlie 1989.

⁵⁹ Søylen 2002.

⁶⁰ Vik 1982.

⁶¹ Richardsen 1984.

Richardsen var den første direktøren ved Finotro, og har viet ett kapittel i boka til denne perioden.

Den femte gruppen er arbeider som omhandler fiskerienes organisasjoner. Det viktigste arbeidet i denne gruppen er historien om Norges Råfisklag av Pål Christensen og Abraham Hallenstvedt: *På første hånd. Med Norges Råfisklag gjennom 50 år*.⁶² Et annet arbeid i denne gruppen er organisasjonshistorien om Norges Fiskarlag, skrevet av Abraham Hallenstvedt og Bjørn Dynna.⁶³ Hallenstvedt har også skrevet boka *Med lov og organisasjon. Organisering av interesser og markeder i norsk fiskerinæring*, som gir en solid innføring i næringens mange institusjoner og organisasjoner.⁶⁴

I den sjette gruppen av litteratur finner vi forskningslitteratur om fiskerihistorie i andre nordatlantiske områder. Et særlig viktig arbeid er doktoravhandlingen til Miriam Carol Wright fra 1997: "Newfoundland and Canada: The Evolution of Fisheries Development Policies, 1940-1966."⁶⁵ På tross av forskjeller mellom Finnmark og Nord-Troms og Newfoundland, er dette arbeidet av stor komparativ verdi av flere grunner. Den viktigste gjelder sammenfall av problemstillinger. Wright spør: Hva var statens rolle i utviklingen av fiskerinæringen på Newfoundland i etterkrigsårene? Overfor begge regionene hadde myndighetene målsettinger om en overgang fra tradisjonell fisketilvirkning til industriell produksjon av frossen filet. Men virkemidlene var forskjellige. På Newfoundland støttet staten private firmaer som startet med frossen filetproduksjon. Det gjorde også den norske staten, særlig etter introduksjonen av Nord-Norge-planen fra 1951. Men den norske staten gikk lenger, ved å engasjere seg direkte på eiersiden i Finotro. Eiendomsspørsmålet var sentralt også på Newfoundland, men ifølge Wright kviet man seg for å satse på kooperativer og statseide bedrifter på grunn av frykt for hvordan USA ville reagere på slike sosialiseringer. I stedet valgte staten ensidig å støtte det Wright kaller "the segment of the capitalist class – the frozen fish company owners in Newfoundland."⁶⁶

Også de økologiske forhold blir tillagt stor betydning i Wrights avhandling. Intensivering og effektivisering av fisket førte til større press på ressursene. Av andre faktorer som blir drøftet er markedsforholdene: Fiskeriene på Newfoundland var – i likhet med de nordnorske – svært avhengig av situasjonen på eksportmarkedet. Endelig tillegger Wright kjønnsdimensjonen en stor betydning for utviklingen, idet hun påviser at politikken

⁶² Christensen & Hallenstvedt 1990.

⁶³ Hallenstvedt & Dynna 1976.

⁶⁴ Hallenstvedt 1982.

⁶⁵ Wright 1997.

⁶⁶ Samme sted, s. 5.

som ble ført i stor grad var på menns premisser. "(...) the industrial development in the fishery was indeed a gendered process", skriver Wright. Det hun i første omgang tenker på er den innflytelsen tanker om "den industrielle kjernefamilien" fikk, som en motsats til et familiemønster der hele familien deltok med skogsarbeid, konservering av fisk, soppplukking, jordbruk, osv.

Sentralt i avhandlingen står hegemoni-begrepet, knyttet til den italienske marxistiske skribenten Antonio Gramsci (1891-1937). Wright hevder at industrimodellen som ble utviklet for fiskerinæringen på Newfoundland kan beskrives som hegemonisk. Det å utvikle frossenfisk-industrien ble sett på som fordelaktig for hele samfunnet. Fryseindustrien fikk en "hegemonisk" status på bekostning av de konvensjonelle tilvirkningsmetodene. Argumentet har en klar parallell til det Ottar Brox har hevdet i flere arbeider.

Arbeidet til Miriam Carol Wright er en omfattende avhandling om de fiskeripolitiske relasjoner på Newfoundland. Man får likevel et visst inntrykk av at avhandlingen gaper over for mye. Tittelen lover at det er den fiskeripolitiske utviklingen som skal være hovedanliggendet, men kjønnsdimensjonen og ressursene ser ut til å ha blitt fortrent i forhold til de rent politiske perspektiver. Avhandlingen har videre et visst "modernitetskritisk" perspektiv, men uten at realismen i de tapte utviklingsmuligheter blir utdypet i særlig grad.

Kildegrunnlag og kildekritikk

Kildematerialet til denne avhandlingen kan deles opp i en rekke kategorier. Den første er konsernets eget arkivmateriale, som styreprotokoller, generalforsamlingsprotokoller og representantskapsprotokoller til Finotro. Dette materialet er komplett og er brukt i omfattende grad.⁶⁷ Det øvrige arkivmaterialet til Finotro, slik som korrespondanse og personalsaker, er gått tapt.⁶⁸ Imidlertid har en rekke saker vært gjenfunnet, dels i Fiskeridirektoratets arkiv ved Statsarkivet i Bergen, og dels på Riksarkivet i Fiskeridepartementets arkiv. Departementet har også gitt adgang til innsyn i nyere saker som ikke er avlevert til Riksarkivet. Det er også benyttet kildemateriale fra Fiskeridirektoratet, som oppbevares ved Statsarkivet i Bergen. Som nevnt ovenfor hadde direktoratet ansvaret for planlegging og oppbygging av Finotro-konsernet, og fiskeridirektør Klaus Sunnanå hadde også en sentral rolle som representantskapets ordfører i en årrekke. Til sammen gir disse kildene et godt innblikk i Finotros "hode", dvs. hva som ble bestemt av planleggerne, av de styrende organer og av

⁶⁷ Disse kildene befinner seg på Finnmarksbiblioteket i Vadsø. Takk til Gunhild Ecklund som opprinnelig gjorde oppmerksom på dette materialet, og som også har grovsortert det.

⁶⁸ Jan Kastnes, som arbeidet ved Finotros hovedkontor i Honnigsvåg, har fortalt at dette materialet ble dumpet på den kommunale søppelfyllinga i Storbukt (intervju 03.03.1999).

ledelsen. En svakhet er imidlertid at saksdokumenter til styresaker ikke finnes, og ofte er bare vedtakene gjengitt i protokollene uten ytterligere opplysninger.

En annen kilde som er benyttet i omfattende grad, befinner seg i dokumentserien Stortingsforhandlinger, som blir utgitt av Stortinget. Her finnes stortingsmeldinger med vedlagte årsmeldinger til Finotro, inkludert regnskap og budsjetter. Hvert år fram til 1980 ble statsbedriftens årsmeldinger behandlet av Stortinget. Stortingsforhandlingene inneholder også fiskerikomiteens innstillinger, proposisjonene som ble lagt fram hver gang Finotro måtte tilføres ekstra bevilgninger, og referater fra stortingsdebattene om disse sakene. Dette kildematerialet er den beste inngangen til forståelse av Finotros politiske historie. Stortingsmeldingene er et uttrykk for eierens, dvs. Fiskeridepartementets, vurdering av selskapet, mens referatene fra stortingsdebattene gir et godt innsyn i de politiske skillelinjene i synet på selskapet. Fra og med 1982 sluttet Stortinget å behandle statselskapenes årsmeldinger, som et ledd i en avbyråkratiseringsreform (kapittel 7). Årsmeldinger for disse siste årene av Finotros levetid fram til avviklingen i 1986 er imidlertid tilgjengelig fra Brønnøysundregistrene.

Hvordan skal disse skriftlige kildene vurderes kritisk? Som alle kilder må de sees på bakgrunn av den konteksten de er blitt til i. Kildene er et produkt av hva kildeskaperen har ønsket å formidle til mottakeren. Alle Finotros styreprotokoller ble sendt til eieren, Fiskeridepartementet, mens årsmeldingene og regnskapene ble behandlet i Stortinget. Det er sannsynlig at styrevedtak og årsmeldinger ble forfattet på en måte som ikke satte konsernet i et altfor dårlig lys. Samtidig er det ikke funnet graverende eksempler på direkte usannheter i materialet som er gjennomgått. Det er heller ingen grunn til å betvile sannhetsgehalten i regnskapsmaterialet. Dersom det hadde vært systematiske feil eller unøyaktigheter i Finotros regnskaper hadde dette trolig blitt påpekt av Fiskeridepartementet, Stortingets kontrollkomité eller Riksrevisjonen.

En annen gruppe av offentlige kilder er øvrige stortingsmeldinger vedrørende generelle og spesifikke fiskeripolitiske saker, også disse i seriene Stortingsforhandlinger. I denne kategorien er også utredninger i NOU-serien. Dessuten er det benyttet en rekke notater og innstillinger av mer intern karakter, som for det meste er mottatt fra Fiskeridepartementets bibliotek.

Et av spørsmålene som stilles i avhandlingen, er hvordan markedsforholdene for frossenfisk var da konsernet ble bygget opp etter den andre verdenskrig. Utenriksdepartementets arkiv er nyttet for å belyse dette forholdet, særlig rapportene til fiskeriutsendingene i utlandet.

Arkivet til Arbeiderpartiets fiskeriuvalg ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek er også brukt. Den siste skriftlige kilden som skal nevnes i denne oversikten er avisklipparkivet til Norges fiskerimuseum. Utover dette henvises det til noteapparatet og til oversikten baki avhandlingen.

Ved siden av de skriftlige kildene, er også muntlige kilder blitt tatt i bruk i stor utstrekning. Personer med en eller annen tilknytning til Finotro har gjennom samtaler og intervjuer bidratt på en uvurderlig måte, og i dette prosjektet har informantene vært en helt nødvendig del av kildegrunnlaget. Rundt tretti personer er intervjuet. Av personer tilknyttet ledelsen, kan nevnes fire tidligere direktører,⁶⁹ en assisterende direktør, en økonomidirektør, en tidligere disponent ved et av anleggene, og tre andre personer som arbeidet ved hovedkontoret i Honningsvåg. Flere av styremedlemmene i Finotro er også intervjuet, deriblant en mangeårig styreformann. Den andre gruppen av informanter var tilknyttet Fiskeridepartementet på byråsjef- eller ekspedisjonssjefsnivå. I denne gruppen kommer også fiskerisjefen i Finnmark, som hadde bakgrunn fra Finotro. For det tredje er fire tidligere fiskeristatsråder og fire forhenværende statssekretærer intervjuet. Den siste gruppen av informanter er tidligere fiskeindustriarbeidere ved Finotro.

Å bruke muntlige kilder er imidlertid ikke uproblematisk fra et faglig synspunkt. For det første er det svært ofte at minnet svikter hos folk når de blir spurt om forhold som ligger langt tilbake i tid. Dessuten virker hukommelsen som oftest selektivt ved ulike foretrekkningsmekanismer. For det tredje må selvsagt muntlige kilder – på linje med alle andre kilder – vurderes utfra sin sosiale kontekst. Det er for eksempel stor forskjell på et intervju fra en tidligere filetarbeider og et fra en tidligere Finotro-direktør. En rekke av de personene som er blitt intervjuet er mennesker som er i eller har vært i maktposisjoner i samfunnet, enten innenfor fiskerinæringen, forvaltningen eller i politikken. Mange av dem er vant til å snakke med medier, og uttrykker seg ofte med skråsikkerhet om det de blir spurt om. Som tidligere aktører med et politisk eller administrativt ansvar for underskuddsforetaket Finotro, føler nok også mange av disse personene at de fortsatt er nødt til å forsvare sine tidligere handlinger. Motsatt er en del av de øvrige informantene uvante med selve intervju-situasjonen, og de har ikke tidligere fått anledning til å berette om sine yrkesliv, særlig ikke til ukjente personer.

⁶⁹ Harald Vik, som var administrerende direktør i perioden 1954-1977, døde i 1989.

Gjennomgang

Avhandlingen er kronologisk oppbygd. Kapittel 2 handler om tilstrebelserne for å få til en omstilling i norsk fiskerinæring i 1930-årene, fra de tradisjonelle tilvirkningsmetodene av tørrfisk og saltfisk over til fersk og frossen vare. Den første offentlige planen for innføring av kjøle- og frysteknologi ble lagt fram i 1932. I forbindelse med at planen ble vedtatt, bevilget Stortinget betydelige beløp som skulle gå til å støtte anlegg for kjøling og frysing av fisk. I kapitlet spør vi om bakgrunnen planen, og om hva som var utfallet av disse tidlige forsøkene på å innføre ny teknologi og nye produksjonsmetoder. Den sosiale og økonomiske krisetilstanden i mellomkrigsårene utgjør en vesentlig del av idégrunnlaget bak innføringen av en statseid frossenfiskindustri etter 1945, og er derfor beskrevet i dette kapitlet. Okkupasjonsårene har også fått en grundig omtale, både fordi disse årene markerer gjennombruddet for industriell storskalaproduksjon av frossen filet i Norge med de tyske fabrikkene som ble etablert, men også fordi det nå ble fart i planleggingen av norske produksjonsanlegg for frossenfisk.

I kapittel 3 er gjenreisningen og planleggingen av Finotro hovedtemaer. I kapitlet spørres det etter hva som karakteriserte den fiskerinæringen som ble bygget opp i Finnmark og Nord-Troms i årene forut for produksjonsstarten ved Finotros anlegg ved begynnelsen av 1950-årene. Endringene som fant sted i bosettingsmønsteret i regionen vil også bli belyst. Dessuten vil den konkrete planen bak Finotro-utbyggingen – også kalt Landsplanutvalgets innstilling – bli gjennomgått og diskutert. Det siste temaet i kapitlet dreier seg om hvor stor betydning markedsvurderinger hadde i forbindelse med planleggingen av en norsk frossenfiskindustri.

Finotro-konsernets første ti år i drift blir diskutert og behandlet i kapittel 4. Fravær av industrikompetanse har vært et gjennomgående trekk ved de ledende organer i norske statsbedrifter, og vi spør hva som kjennetegnet Finotro-styret i denne perioden. I 1950-årene ble utbyggingen av konsernet avsluttet. Hva var grunnen til at det bare ble bygd sju Finotro-anlegg, og ikke 12, som forutsatt i innstillingen til Landsplanutvalget? Finotros første tiårsperiode faller også sammen med en sterk statlig initiert industrialisering i Nord-Norge, og det er derfor naturlig å ta opp diskusjonen omkring Nord-Norge-planen i dette kapitlet.

Et annet tema som vil bli nærmere belyst er produksjonsresultatene og økonomien til konsernet. Allerede etter få års drift var driftsresultatene negative, og vi spør om hva som var årsaken til underskuddsdriften i femtiårene. Dette problemfeltet berører også markedsf forholdene for frosne fiskeprodukter.

I 1960-årene møtte Finotro store utfordringer, slik vi skal i kapittel 5. De økonomiske problemene fortsatte i 1960-årene. Hva var bakgrunnen? Ved siden av råstofftilførselen, vil det bli satt søkelys på markedsforholdene. Konkurransen i frossenfisksektoren nøyde nye høyder på 1960-tallet, og i Finnmark ble det etablert mange nye filetfryserier i denne fasen. På bakgrunn av de svake økonomiske resultatene gjennom lang tid, ble konsernets virksomhet satt under lupen av et offentlig oppnevnt utvalg, nedsatt i 1961. I kapitlet spør vi om hva som var utvalgets konklusjoner, og om hvordan forslagene til endringer berørte Finotro.

Det viktigste spørsmålet for Finotro i 1960-årene var imidlertid råstofftilførselen, eller nærmere bestemt spørsmålet om selskapet skulle engasjere seg direkte i trålvirksomhet, for å skaffe jevnere tilgang på fisk. Saken kom til å splitte fiskeindustriarbeiderinteresser og kystfiskerinteresser i Finotro, og den gikk også tvers igjennom Arbeiderpartiet.

Industrialiseringen av fiskeriene i tiårene etter 1945, førte til større press på ressursene. Først avtok sildefisket på slutten av 1960-tallet, mens i torskfiskeriene kom ressursvikten noe seinere. I 1970-årene – som kapittel 6 handler om – ble det innført et nytt havrettsregime, som innebar at kyststatene fikk nasjonal kontroll over fiskeriressursene innenfor en økonomisk sone på 200 nautiske mil. Og mens 1950- og 60-årene hadde vært en periode med vekst innenfor frossenfisksektoren, var 1970-årene preget av nedbygging. Samtidig stod Finotro foran store utfordringer. For å bli drevet som moderne rasjonelle, industriforetak, krevdes store investeringer. Hvordan gikk det med konsernets moderniseringsplaner i en tid da oppmerksomheten var rettet mot overkapasiteten i næringen? Kapitlet er for øvrig konsentrert om endringene i styre og ledelse i Finotro-konsernet, og vi spør om endringene innebar at Finotro nå fikk tilført ny kompetanse. Et annet tema er trålderiften, og et sentralt spørsmål er hva de nye trålerne medførte for selskapet, både med hensyn til råstofftilførselen, men også økonomisk.

I kapittel 7 spør vi om Finotros utvikling etter at minoritetseierne forsvant og selskapet ble omgjort til et heleid statsaksjeselskap i 1981. Etter stortingsvalget høsten 1981 ble det varslet store endringer, ikke minst i forhold til industri- og næringspolitikken, og mange hadde forventninger til at markedskreftene skulle få større spillerom i fiskerinæringen. På hvilken måte påvirket regjeringsskiftet og den nye borgerlige regjeringen Finotro? Vi spør også om den nye høyrepolitikken innebar et oppgjør med det korporative fiskerisystemet.

Organisasjonsdebatten dukket opp pånytt i selskapet i 1980-årene, i forbindelse med at direktøren ønsket å flytte Finotros hovedkontor vekk fra Honningsvåg. Spørsmålet mobiliserte Finotro-arbeidere og lokalpolitikere i hele Finnmark, og diskusjonen vil bli beskrevet og analysert i kapitlet. Som i de øvrige kapitlene, er økonomien tema også i dette

kapitlet. Etter noen år med gode produksjonsresultater, kom Finotro igjen opp i store økonomiske vanskeligheter fra og med 1984. Samtidig inntraff en lederkrise, ved at sentrale personer i administrasjonen sa opp sine stillinger. Vi spør: Hva slags løsninger presenterte styret for å løse problemene?

Kapittel 8 handler om avviklingen av Finotro som statseid fiskeribedrift, og dreier seg om perioden fra og med høsten 1985 til staten solgte aksjene i selskapet til FRIONOR Polar Group på høsten året etter. Et sentralt spørsmål er om det hadde vært mulig med et fortsatt statlig eierskap av Finotro.

Kapittel 9 er det siste, med konklusjon og avslutning.

Kapittel 2

Fra Kjøle- og Fryserikomiteén til London-planen, 1930-1945

Innledning

Da Finotro startet virksomheten i 1951 var det gått tredve år siden den første offentlige innstillingen med en plan for utbygging av fryserier og kjøleanlegg hadde blitt lagt fram. I dette kapitlet skal oppmerksomheten rettes mot disse tidlige forsøkene på å bygge ut kjøle- og fryseteknologi i fiskerinæringen. For det første: Hva var innholdet i politikken som tok sikte på å industrialisere produksjonen av fisk i denne perioden? Hva var motivene? Og hva ble utfallet av bestrebelsene for å stimulere frossen- og ferskfiskproduksjonen i Norge? For det andre: Hvilken rolle var Finnmark tiltenkt i disse planene? Et tredje problemkompleks er knyttet til spørsmålet omkring finansiering og eierskap til kjøleanlegg og fryserier: Hvilken rolle skulle private kapitaleiere ha, i forhold til staten?

Den økonomiske og sosiale krisetilstanden i fiskerinæringen på 1930-tallet utgjør en viktig bakgrunn for diskusjonen. Det er ikke her anledning til å gå grundig inn på alle sidene ved de sosiale vanskelighetene som preget finnmarkskysten i årene mellom første og andre verdenskrig. Likevel er det – av flere grunner – helt nødvendig å gi en viss innføring, ikke minst fordi kriseårene var en av de viktigste referanserammene for planleggingen av en moderne statseid fiskeindustri i Finnmark etter 1945. Hvorfor førte ikke kriseperioden til innovasjoner og innføring av ny fryseteknologi, slik tilfellet var innen andre sektorer? I samme periode var det vekst i hjemmemarkedsbaserte næringer, slik som for eksempel i møbelindustrien på Sunnmøre.¹ Også i annen norsk forbruksorientert industri var det gode tider, og ifølge den teknologihistoriske skolen var det omstilling til slik virksomhet som førte ut av 1930-årenes krise i Norge.

Okkupasjonstiden har også fått stor plass. Ett argument for å drøfte denne fasen såpass inngående er at etableringen av tyske filetfryserier markerer gjennombruddet for industriell frossenfiskproduksjon i stor skala i Norge.² Men enda viktigere er de direkte forbindelseslinjene mellom planleggingen i krigsårene og oppbyggingen av det statseide Finotro-konsernet etter 1945.

¹ Se Lange 1998:26ff.

² Finstad 1999b).

Krisetid

Mellomkrigstiden var en økonomisk og sosial kriseperiode for norske kystsamfunn som var avhengig av fiskeriene. Men det var store forskjeller på regioner der sildefisket var viktigst og samfunn som var mest avhengig av torskefiskeriene. Vestlandsregionen, der sildefiskeriene dominerte, ble først og fremst hardt råket av krisen i årene rett etter den første verdenskrig.³ Som historiker Edvard Bull skriver, var sildefangstene i 1921 halvert sammenlignet med 1919, mens verdiutbyttet bare var tiendeparten. Men dette var da også bunnåret, selv om de påfølgende årene ble vanskelige også i sildesektoren. For torskefiskeriene derimot, var hele mellomkrigsperioden en sammenhengende krisetid. Med Bulls ord: "Fiskernes fattigdom var først og fremst Nord-Norges og torskefiskernes fattigdom."⁴ Aller vanskeligst var forholdene i Finnmark.

Spedbarnsdødelighet brukes gjerne som en målestokk på sosiale forhold, ofte for å sammenligne fattige og rike stater. Her skal det gjøres en regional komparasjon mellom de tre nordnorske fylkene og landet som helhet. Tabell 2.1 er et utdrag fra et kapittel om befolkningsutvikling og andre demografiske forhold i landsdelen, hentet fra verket *Nordnorsk kulturhistorie*, skrevet av historikerne Randi Rønning Balsvik og Michael Drake:

Tabell 2.1 Spedbarnsdødeligheten i Nord-Norge og Norge 1921-25, 1931-35 og 1941-45. Antall barn som døde i løpet av første leveår blant 1.000 levendefødte

År	Nordland	Troms	Finnmark	Norge
1921-25	54	66	112	52
1931-35	43	62	92	45
1941-45	40	54	84	37

Kilde: Rønning Balsvik, Randi & Drake, Michael: "Menneskene i Nord-Norge – fra vogge til grav", i Drivenes, Einar-Arne, Hauan, Marit Anne & Wold, Helge A. (red.): *Nordnorsk kulturhistorie*, bind 1, Oslo 1994, s. 128.

Nordland og Norge har en tilnærmet parallell utvikling i de tre femårsperiodene tabellen dekker, mens Troms ligger betydelig over riksgjennomsnittet i alle tre fasene. Imidlertid skiller Finnmark seg markant ut, med en spedbarnsdødelighet over dobbelt så høy som for hele landet i alle tre periodene. Spedbarnsdødeligheten gikk ned i krigsårene i de tre nordnorske fylkene, slik som i landet som helhet. Forskjellen mellom Finnmark og Norge ble imidlertid noe større under okkupasjonen.

³ Bull 1991:166.

⁴ Samme sted:167.

Beskrivelser av de sosiale forholdene i Finnmark på tju- og tredvetallet er rystende lesning. Bull siterer distriktslegens rapport fra Bugøynes i 1921: ”I Bugøynes ville befolkningen ha sultet i hjel, hvis den ei var blitt hjulpet ved nødsarbeid.”⁵ Om forholdene i Loppa i 1926 het det at det var ”ganske alminnelig å treffe på familier som i ukesvis verken har hatt melk eller mel i huset.” Et annet eksempel er fra Porsanger, der fylkets fiskeriinspektør Ragnvald Skotnes var på befaring i 1937. Fra hans rapport heter det følgende: ”Befolkningen i Porsanger er meget fattige, bor til dels i dårlige hus, og ikke så sjelden under samme tak som kreaturene.”⁶

Et annet uttrykk for den sosiale og økonomiske krisetilstanden i fylket var at flere finnmarkskommuner ble satt under offentlig administrasjon av staten. Vardø by var under administrasjon i ti år, fra 1926 til 1936.⁷ I tillegg kom tre av fylkets herredskommuner under administrasjon i første halvdel av 1930-årene: Vardø herred, Kjelvik og Måsøy.⁸ Kyst-Finnmark var således godt representert i statistikken over kommuner som ble fratatt sitt økonomiske selvstyre i årene mellom første og andre verdenskrig, med fire av om lag 50 norske kommuner. Samtlige fire var utpregede fiskerikommuner. Men selv om disse stod i en særstilling, var problemene store også i de øvrige kommunene i Finnmark. Bortsett fra Kautokeino og Karasjok var alle finnmarkskommuner insolvente og måtte ha særskilte gjeldsordninger eller akkordløsninger med fylkeskommunen i løpet av denne perioden. Gjeldstyngede kommuner hadde lite å bidra med til de lokale fattigkassene. Men i de fleste kommunene ble det iverksatt nødsarbeidstiltak, som snømåking eller veibygging. Veiprojektene fikk ofte et visst tilskudd fra staten. Flere av veiene i Kjelvik kommune (nå Nordkapp) ble bygget på nødsarbeid i tredveårene.⁹ Det er ikke foretatt noen systematiske komparative undersøkelser av hvordan kriseårene forløp i de forskjellige delene av fylket, men det er mye som tyder på vesentlige forskjeller mellom kyststrøk og fjordstrøk. I fjordområdene der den sjøsamiske tilpasningen dominerte, var trolig nøden størst og de sosiale forholdene aller dårligst.¹⁰

I løpet av 1930-tallet ble det presentert ulike forslag for å løse de økonomiske og sosiale vanskelighetene i kystsamfunn som var avhengige av torskefiskeriene. I neste avsnitt skal oppmerksomheten rettes mot ett av dem, den såkalte ”fryserisaken”.

⁵ Samme sted, s. 77.

⁶ Sitat fra: Finstad 1993:11.

⁷ Rønning Balsvik 1989:164ff.

⁸ Bottolfsen 1990:240f.

⁹ Richter Hanssen 1990:388f.

¹⁰ Bull 1991:177.

Fryserisaken på 1930-tallet: ”En fremtidssak, kanskje av vital betydning”

Politiske initiativ for norsk industrietablering i mellomkrigstiden har gjerne blitt knyttet til Arbeiderpartiets navn, først i opposisjon, dernest etter regjeringen Nygaardsvolds tiltredelse fra 1935.¹¹ Men med hensyn til tiltak for utbygging av en moderne norsk fiskeindustri, kom det viktigste framstøtet under borgerlig styre, da regjeringen Mowinckel nedsatte den såkalte Kjøle- og Fryserikomiteén i 1931. Bakgrunnen for oppnevningen av komitéen var et krav fra organisert fiskerhold, etter at Norges Fiskarlag hadde behandlet spørsmålet om ”kjøle- og fryseteknikens betydning for ferskfiskomsetningen” på årsmøtet i 1930.¹² Bestyrer Gustav Puntervold ved Statens Kjøleanlegg og Fryseri i Ålesund innledet om saken på møtet. Fryseriet var opprinnelig etablert av Provisianeringsdepartementet i 1918 som et krisetiltak for oppbevaring av fersk sild som skulle eksporteres til England.¹³ Men i 1919 ble det bestemt at anlegget skulle utvides, og at staten skulle overta ansvaret for driften. Selv var ikke Puntervold talsmann for en omfattende og rask utbygging av kjøleanlegg og fryserier. Poenget hans var tvert om at de dårlige kommunikasjonsforholdene langs kysten, og det faktum at fiskeriene foregikk så lite konsentrert, ville skape store lønnsomhetsproblemer for slike anlegg, som var avhengige av å kunne bære underskudd i sine første driftsår. Han hevdet riktignok at utviklingen ville tvinge ”fryserisaken” fram, men advarte mot en storstilt utbygging på det daværende tidspunkt. Derimot mente han at hurtigrutene burde få kjølerom til frakt av fersk fisk til omsetningshavnene.

Gustav Puntervold var en sentral skikkelse i norsk fiskerinæring med en allsidig bakgrunn: Oppsynssjef for torskefisket på Møre fra 1908 til 1918, direktør for Statens Fiskecentral i perioden 1918-21 og formann i Storsildlaget i organisasjonens tre første virkeår (1927-1930).¹⁴ Dessuten var han venstremann. I diskusjonen som fulgte foredraget fikk Puntervold motbør fra formannen i Norges Fiskarlag, stortingsrepresentant og partifelle Mons Kårbø, som hadde en mye større tro på at kjøleanlegg og fryserier ville kunne være lønnsomme.¹⁵

Fiskarlagets årsmøte vedtok en resolusjon med krav om økning av den statlige støtten til ishushusbygging fra en tredjedel til halvparten av kostnadene.¹⁶ Viktigere var imidlertid et vedtak om at myndighetene nå måtte nedsette et utvalg til å utarbeide en plan for reising av fryse- og kjøleanlegg. Men vedtaket sa ingenting om hvem som skulle stå for byggingen og

¹¹ Grønlie 1989:17f.

¹² Norges Fiskarlag, Årsberetning for 1930-31, s. 35ff. Se også Hallenstvedt & Dynna 1976:93.

¹³ *Statens Fryseri Ålesund 1921-1951*, Oslo 1953, s. 12f.

¹⁴ Steenstrup 1938:416, og Hoffstad 1939:715.

¹⁵ Norges Fiskarlag, Årsberetning for 1930-31, s. 36f.

¹⁶ Samme sted.

driften av de planlagte anleggene. I lys av den seinere utviklingen i saken, er det bemerkelsesverdig at eiendomsspørsmålet ikke ble problematisert fra Fiskarlagets side i 1930.

Det at fiskernes landsomfattende fagorganisasjon hadde en så positiv holdning til utbygging av fryserier på begynnelsen av tredvetallet, krever en nærmere forklaring. En rekke hendelser hadde gitt fiskerne stempel som konservative og negativt innstilt til industrialisering og innføring av moderne teknologi. Trollfjordslaget, nedrivningen av kvalfangststasjonen i Mehamn i 1903 og fiskernes lange, uttalte motstand mot tråldrift kunne peke i en slik retning. Et slikt syn på fiskerne som sosial gruppe er imidlertid altfor unyansert. Den hurtige motoriseringen av fiskeflåten fram mot 1920 viser for eksempel at fiskerne raskt lot seg omstille til å ta i bruk ny teknologi så sant de hadde nytte av det og innføringen ikke truet den sosiale strukturen.¹⁷ Når det gjelder fiskernes interesse for ”fryserisaken”, er imidlertid ikke dette helt sammenlignbart med innføring av motor og nye redskaper, fordi fryseteknologi ikke primært var noe som fiskerne selv skulle utvikle og ta i bruk. Det var heller ikke dem som skulle bære den økonomiske risikoen ved innføringen av ny teknologi og nye produksjonsmetoder. Likevel var en omlegging av stor betydning sett fra et fiskerståsted: Dersom fisken kunne omsettes som fersk eller frossen vare i andre- og tredjehandsleddet, ville verdien stige, og fiskerne kunne dermed håpe på at økningen ville bidra til økte priser også i førstehandsleddet.

Regjeringen responderte raskt på kravet fra Norges Fiskarlag, og utnevnte i januar 1931 Kjøle- og Fryserikomitéen, med fiskeridirektør Sigurd Asserson som leder. Saken ble fulgt opp også etter at regjeringen Mowinckel gikk av i mai 1931. Allerede i juni samme år la handelsminister Per Larssen fra Bondepartiet fram en stortingsmelding som redegjorde for arbeidet som forgjengeren Lars Oftedal hadde satt i gang, med tittelen: ”Kjøle- og fryserianlegg og vår ferskfiskeksport”.¹⁸ Meldingen tok utgangspunkt i de aktuelle problemene innenfor fiskerinæringen, som den framholdt var forårsaket av paripolitikken på tjuetallet og konkurrentlandenes tollmurer. I sin redegjørelse til Stortinget pekte handelsministeren også på strukturelle forhold, som eksportavhengigheten til norsk fiskerinæring, samt at næringen bestod av svært mange, kapitalsvake ledd.

Meldingen presenterte statistikk der utbyttet av de viktigste fiskeriene i Norge og i en rekke andre fiskerinasjoner ble sammenlignet. Tabell 2.2 viser utdrag fra dette materialet, eksemplifisert med mengde- og verdiutbyttet av torskefiskeriene.

¹⁷ Christensen & Pedersen 1995:79ff.

¹⁸ St.meld. nr. 31 (1931) Kjøle- og fryserianlegg og vår ferskfiskeksport, Handelsdepartementet.

Tabell 2.2 Utbyttet av torskefiskeriene i forskjellige land i årene 1926, 1927 og 1928. Mengde i tonn og pris pr. kg i norske kr.

Land	1926		1927		1928	
	tonn	kr. pr. kg	Tonn	kr. pr. kg	tonn	kr. pr. kg
Norge	445.907	0,11	350.968	0,07	338.553	0,10
Sverige	7.003	0,32	7.925	0,25	7.798	0,25
Danmark	20.761	0,25	22.823	0,19	23.886	0,19
Frankrike	73.042	0,35	60.665	0,33	58.179	0,35
Holland	7.257	0,34	7.104	0,30	6.537	0,40
Storbrit. og N.-Irland	169.389	0,40	184.196	0,30	167.894	0,35
Tyskland	49.993	0,21	50.160	0,18	47.179	0,22

Kilde: St.meld. nr. 31 (1931) Kjøle- og fryserianlegg og vår ferskfiskeksport, Handelsdepartementet, s. 2.

De norske fiskeriene ga det langt største mengdemessige utbyttet av disse landene, men samtidig fikk norske fiskere de laveste prisene for fangstene sine. Britiske fiskere fikk for eksempel rundt fire ganger så høy kilopris for torsken, sammenlignet med sine norske yrkesbrødre.

Hva var årsakene til problemene for norsk fiskerinæring i denne perioden? Både ytre og indre forhold må trekkes inn som forklaringsfaktorer.¹⁹ Når det gjelder eksterne faktorer var hele verdensøkonomien i utakt etter den første verdenskrig, og det var svært ustabile valutaforhold. Problemene ble forsterket etter børskrakket i New York i 1929. På grunn av næringens eksportavhengighet var fiskeprisene spesielt følsomme overfor urolighetene i internasjonal økonomi. Mer spesifikt mistet norske eksportører store markedsandeler for klippfisk og tørrfisk i søreuropeiske land under den første verdenskrig – markeder det var vanskelig å vinne tilbake igjen. I denne fasen ble også klippfisk fra Island en alvorlig konkurrent til norsk klippfisk. Norsk fiskeeksport møtte dessuten proteksjonistiske tiltak fra store importland som Storbritannia og Tyskland (se også nedenfor). Proteksjonismen var et utbredt internasjonalt fenomen i samtida. Med utgangspunkt i erfaringene fra verdenskrigen med mangel på matvareforsyninger, iverksatte flere land tiltak for å beskytte egne næringer, noe som ville øke deres selvforsyningsgrad og matvaresikkerhet, og redusere sårbarheten.

Med hensyn til interne årsaker til problemene, skapte forbudspolitikken i tjuårene mye trøbbel for utførselen av fiskeprodukter til de såkalte vinlandene. Norge importerte vin fra Frankrike, Portugal og Spania, som samtidig var blant de viktigste avtakerne av norsk klippfisk. Da Norge sluttet å kjøpe hetvin og brennevin fra disse landene, var mottiltaket innføring av importtoll på norske fiskevarer. Forbudstida varte fra 1919 til 1923 for hetvin, og

¹⁹ Se Christensen & Hallenstvedt 1990:13ff.

fram til 1926 for brennevin. Men til tross for at dette ikke var et langvarig fenomen, kom problemene på toppen av andre vanskeligheter i fiskerinæringen. I tillegg var det sterk konkurranse mellom et stort antall norske eksportører, og dette bidro til å presse ned prisene i førstehåndsleddet.

Hva var så løsningen på prisproblemet, slik det ble uttalt ved inngangen til tredveårene? Resepten som handelsstatsråd Larssen foreskrev i den nevnte stortingsmeldingen, lå i å utnytte de mulighetene som et *kystnært* fiske ga. Lønnsomheten skulle økes ved å legge om fra tilvirkning av saltfisk og tørrfisk over til produksjon og omsetning av fersk og frossen fisk. Nødvendigheten av en slik endring ble ytterligere understreket i den ferdige innstillingen til Kjøle- og Fryserikomiteén: ”Det er en fremtidssak, kanskje av vital betydning for vår fiskeribedrift at fangsten kan bli utnyttet i frossen tilstand.”²⁰ De fiskerinasjonene Norge konkurrerte med hadde bygget ut en næring basert på fersk, iset fisk, ilandbrakt fra trålere, og deretter transportert direkte til byene med jernbane. Men på grunn av store avstander fra de norske havnene der fisken ble mottatt og fram til de store internasjonale markedene som norsk fiskerinæring var så avhengig av, måtte Norge satse på frossen fisk, ifølge komitéén.

I motsetning til Gustav Puntervold hevdet altså Kjøle- og Fryserikomiteén at det nettopp var kystens geografi som nødvendiggjorde en omfattende bruk av fryseteknologi. Også Finnmark, som lå lengst vekk fra de sentrale transportknutepunktene, ble spådd en lysere framtid:

Kunde man opnå at det fiskepisende publikum i de tettbefolkede land vilde forlange frossen fisk og frossen filet, skulde man tro at en ny tid vilde oprinne for våre kystfiskerier. Ti da vilde vi så å si overalt på kysten kunne produsere en sådan vare, og Finnmark som nu ligger uheldigst til, når det gjelder ferskfiskeeksport, vilde kunne bli leverandør av kvalitetsvare framfor nogen.²¹

Med dette var frossenfiskproduksjonens muligheter som problemløser for fiskerierne i Finnmark for første gang uttrykt i et offentlig dokument.

Hva var de andre hovedpunktene i innstillingen til komitéén? For det første ble det hevdet at en omlegging til produksjon og eksport av frosne varer ville få svært vidtgående konsekvenser:

²⁰ St.prp. nr. 1 (1932) Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse, Handelsdepartementet. Bilag 3: Innstilling fra Kjøle- og Fryserikomiteén, dat. 06.11.1931, s. 80.

²¹ Samme sted, s. 72.

Vi står antagelig nu foran en industrialisering av vår fiskeribedrift som kanskje kan bety en større omveltning enn da fiskerflåten gikk over fra ro- og seilbåter til maskindrevne farkoster.²²

For det andre ble ikke det betente tråls spørsmålet vurdert som avgjørende i forhold til de forestående endringene. Komitéen hevdet at trålere muligens kunne tenkes å få en betydning ved større fryserier i Nord-Norge. Imidlertid ville ikke trålere som landet fangstene i norske havner løse den største utfordringen for norsk eksport av fersk og frossen fisk, som primært var de store avstandene til markedene. Selv om man satset på trålere ville transportkjeden bli brutt, noe som ifølge komitéen var lite gunstig. Flere steder i innstillingen framgår det dessuten at omleggingen til frossenfiskproduksjon først og fremst var et tiltak som særlig ville ha betydning for kystfiskeriene.

For det tredje konkluderte komitéen med at staten måtte spille en viktig rolle i forbindelse med finansieringen av nye kjøleanlegg og fryserier. I innstillingen ble det foreslått at kommuner, havnestyrer, samvirkelag og aksjeselskaper med begrenset utbytte kunne få statlige bidrag opp til 50 prosent av den nødvendige kapital for utbygging av nye anlegg eller modernisering av eksisterende. De resterende 50 prosent av kostnadene skulle kunne ytes som lån. Bakgrunnen for at det ble åpnet for en så vidtgående statlig finansiering, bygde på en antakelse om at utbyggingen ikke ville bli realisert uten sterk offentlig innsats, særlig ikke i den aktuelle vanskelige situasjonen for næringen. Det ble dessuten argumentert med at fiskeriene til nå hadde ”kun i mindre utstrekning nytt godt av statens støtte.”²³ Komitéen foreslo derfor at Stortinget bevilget tre og en halv millioner kroner til bygging av kjøleanlegg og fryserier. Beløpet var betydelig, omregnet til 2005-kroner utgjør dette over 99 millioner kroner.²⁴ En del av midlene skulle øremerkes til markedsføring av ferske og frosne fiskeriprodukter fra Norge. Innstillingen til Kjøle- og Fryserikomitéen var dermed ikke bare en plan for innføring av ny teknologi, den innevarslet også en helt ny og omfattende offentlig økonomisk satsing på produksjonsleddet i fiskerinæringen. Etter de store tapene med Statens Fiskecentral under og etter første verdenskrig, hadde det vært betydelig politisk motstand mot statlig støtte til fiskeriene.²⁵ Staten hadde riktignok støttet bygging av ishus for å fremme ferskfiskeeksporten, men dette dreide seg om relativt små beløp, og dessuten dekket det offentlige bidraget bare opp til en tredjedel av kostnadene. I perioden 1923 til 1931 hadde

²² Samme sted, s. 80.

²³ Samme sted, s. 77.

²⁴ Utreknet på grunnlag av konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

²⁵ Christensen & Hallenstvedt 1990:15.

Stortinget bevilget mellom kr. 10.000,- og kr. 50.000,- årlig til dette formålet.²⁶ Men å støtte utbygging av kjøleanlegg og fryserier krevde en helt annen kapitalinnsats. Dermed ble det også slått fast – for første gang – at utbygging av kjøle- og fryseteknologi krevde betydelig grad av statlig økonomisk støtte.

Som et siste punkt kan nevnes at komitéen avviste at staten selv skulle eie og drive fryserier og kjøleanlegg. I innstillingen ble det påpekt at man var ”på sikrest grunn når de næringsdrivende selv tar saken i sin hånd.”²⁷

Stortingsbehandlingen av proposisjonen om ”Landsplan for kjøleanlegg” fra 1932

Kjøle- og Frysekomitéens innstilling var altså svært optimistisk med hensyn til fryseteknologiens muligheter. Imidlertid hadde Handelsdepartementet på sin side store betenkeligheter med en for sterk fokusering på frysing, noe som kom tydelig til uttrykk i stortingsproposisjonen som fulgte om komitéinnstillingen. Allerede tittelen, ”Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse”, bar bud om at departementet ønsket å prioritere oppføring av kjøleanlegg for eksport av fersk, iset fisk i planen. Fryserier og frossenfiskproduksjon hørte framtida til:

Kan det etterhånden også bli mulig å få avsetning for frossen fisk og filet, vil dette være av den største betydning for vårt land. Men for tiden er der ikke marked i større stil for disse varer.²⁸

Riktignok mente departementet at anleggene som ble bygd måtte planlegges slik at de kunne bygges om fra kjøleanlegg for fersk fisk til fryserier for frossen filet, men advarte samtidig mot å gå for raskt fram med produksjon av frosne produkter. Bakgrunnen var at det fremdeles var stor skepsis til frossen fisk blant forbrukerne, og det eksisterte en forestilling om at frysing var en måte for å skjule dårlig kvalitet på fisk. Salg av frossen filet fra Norge ville derfor måtte kreve en omfattende bearbeiding av markedene. Dessuten måtte fryseteknologi være tilgjengelig i alle ledd i frysekjeden helt fram til detaljisten.

Men med hensyn til trålspørsmålet, var det derimot stor grad av samsvar mellom innstillingen og proposisjonen. Det var i første rekke de ”nuværende fangstmetoder” man ønsket å bygge en økt ferskfiskeeksport på. Spørsmålet om trålere ble utsatt, uten at

²⁶ St.meld. nr. 12 (1959-60) Om anvendelsen av bevilgningene til fiskeindustrialegg, fryserier, kjøleanlegg og ishus, s. 3.

²⁷ St.prp. nr. 1 (1932) Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse. Bilag 3: Innstilling fra Kjøle- og Fryserikomiteen, dat. 06.11.1931, Handelsdepartementet, s. 76.

²⁸ Samme sted, s. 6.

departementet dermed utelukket at trålere ville kunne få sin betydning på et seinere tidspunkt.²⁹

I synet på statens økonomiske rolle var det også sammenfall mellom proposisjonen og innstillingen. Forholdene for fiskerinæringen hadde blitt så vanskelige at det ikke bare var ønskelig, men også ”nødvendig at staten trer til for å søke å legge forholdene tilrette for en mer lønnsom drift for fiskerne, selv om forsøket skulde bli en skuffelse”, het det i proposisjonen.³⁰ Sitatet viser at formålet med den offentlige innsatsen i første rekke var å avhjelpe fiskernes økonomiske situasjon, men også at lønnsomhet ikke var noen absolutt forutsetning for å støtte utbyggingen av nye anlegg. Begge disse motivene ble for øvrig gjentatt mange år seinere, i forbindelse med Finotro-utbyggingen etter krigen. Som nevnt ovenfor hadde Kjøle- og Fryserikomiteén foreslått at statsstøtten skulle være på inntil 50 prosent av kostnadene. Handelsdepartementet mente imidlertid at man for flere steds vedkommende måtte regne med et vesentlig høyere bidrag fra det offentlige, og foreslo derfor i proposisjonen at størrelsen på de statlige bidragene kunne være på inntil 80 prosent i særlige tilfeller.

Men Handelsdepartementet var i likhet med komiteén motstander av at staten selv skulle bygge og drive fryserier og kjøleanlegg. Imidlertid gikk departementet inn for at det offentlige skulle ha en regulerende og kontrollerende funksjon overfor de statsstøttede anleggene. Interesserte søkere måtte legge fram detaljerte planer som departementet skulle godkjenne før det kunne bli tale om å bevilge økonomisk støtte. Dessuten skulle det stilles betingelser til driften gjennom et regelverk. Staten skulle også utarbeide standardtegninger for anleggene, ifølge Handelsdepartementets proposisjon.

Proposisjonen inneholdt en omfattende reguleringsplan for kjøleanlegg langs hele kysten med i alt 76 anlegg. Hele 56 anlegg skulle nybygges, mens 20 eksisterende anlegg ble planlagt modernisert og utvidet.³¹ Planen opererte med fire typer: For det første 44 mindre anlegg (enkle kjøleboder og kjølehus) i de ytre fiskeværene. For det andre 17 kjølelagre i de mer sentrale fiskerihavner med hurtigruteanløp, eventuelt med anlegg for frossen produksjon. For det tredje ble det planlagt store kjølelagre på steder med jernbaneendestasjoner. Endelig ble det foreslått oppført fiskehaller i større omsetningssentra, i Oslo, i Trondheim og på Hamar. Generelt ble havneforhold, kommunikasjoner og utviklingsmuligheter lagt til grunn for forslagene om lokalisering. For de sentrale stedenes vedkommende var naturlig nok

²⁹ Samme sted, s. 3f.

³⁰ Samme sted, s. 12.

³¹ Samme sted, s. 24ff. Se også Andreassen 1995:21.

hurtigruteanløp en forutsetning, idet man betraktet hurtigrutene som ”hovedtrafikkåren i ferskfisktransporten”. Når det gjelder plasseringen av de planlagte anleggene i de ytre fiskevær var særlig fangstmengdene avgjørende, men departementet vektla også faktorer som vannforsyning, bosetting og forekomsten av eksisterende fiskeribedrifter.

Allerede før landsplanen og bevilgning til gjennomføringen av den var vedtatt, hadde Fiskeridirektøren og Handelsdepartementet mottatt en rekke søknader om støtte til bygging av anlegg.³² Fra Finnmark søkte Vardø Fiskeriforbund om støtte til full finansiering av ”kjøleanlegg, evt. fryseri”. Fra Båtsfjord, Mehamn og Kjøllefjord kom det også søknader, men det er ikke kjent hvem som skjulte seg bak de anonyme betegnelsene ”interesserte” på disse stedene. I Berlevåg hadde en felleskomité bestående av det lokale fiskarlaget, Finnmark Fiskarlag, Norges Fiskarlag og Berlevåg formannskap, sendt inn en søknad om midler til bygging av et stort kombinert kjøle- og fryseanlegg. Fra Honningsvåg kom det en søknad fra den lokale handelsstandsforeningen som ville ha bygget et kjølelager med full støtte fra staten. Kommunale komitéer hadde utarbeidet søknader fra Hammerfest og Sør-Varanger. Fem søknader hadde kommet inn fra Troms fylke. Ordføreren i Skjervøy hadde søkt støtte til kjøleanlegg, mens Troms Fylkes Dampskipsselskap søkte om å få utvidet sitt anlegg i Tromsø, samt om å få oppført et nytt fryseri. Også dampskipsekspeditor H. Berg i Tromsø søkte om støtte til kjølelager, mens havnestyret og firmaet Bertheus Nilsen A/S i Harstad søkte om oppføring av henholdsvis ”kjølelager” og ”kjøleanlegg med fryseri”. Oversikten viser at søkermassen var svært heterogen, og at det slett ikke bare var de tradisjonelle fiskekjøperne som viste interesse for støtte til nye anlegg for produksjon av fersk og frossen fisk. Enkelte av disse planene ble realisert i løpet av 1930-tallet (se nedenfor).

I juni 1932 behandlet Stortinget proposisjonen om landsplan for kjøleanlegg langs kysten, først i sjøfarts- og fiskerikomitéen, og deretter i plenum. Debatten kom hovedsakelig til å dreie seg om departementets utkast til bidragsregler, særlig om hvem som skulle kunne motta økonomisk støtte fra staten. Proposisjonens forslag til første paragraf hadde følgende ordlyd:

Bidrag kan tilståes kommuner (herunder sognkommuner og byggekommuner), havnestyre, samvirkelag og aksjeselskaper med begrenset utbytte til bygging, innredning eller utvidelse av islager, kjøleanlegg, fryserier

³² St.prp. nr. 1 (1932) Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse, Handelsdepartementet. Bilag 6: Ansøkninger om bidrag til kjøleanlegg, innkommet til Fiskeridirektøren og Handelsdepartementet, s. 84ff.

og dermed forbundne anlegg til fremme av omsetningen av fiskeri- og landmannsprodukter.³³

Det borgerlige stortingsflertallet vedtok dette forslaget mot 33 stemmer. Mindretallet bestod av representanter fra Arbeiderpartiet og enkelte utbryterrepresentanter fra Venstre. I deres forslag til denne paragrafen var "aksjeselskaper med begrenset utbytte" og "fryserier" utelatt i teksten. Mindretallets standpunkt var at hensikten med omfattende statsbidrag til anlegg måtte være å støtte *fiskerne* ved å bidra til at råfiskprisene økte, slik at de kunne "arbeide sig op av den nuværende elendighet de lever i."³⁴ Frykten for private spekulanter med motiver som ikke ville gagne fiskeribefolkningen lå bak. I plenumsdebatten argumenterte arbeiderpartirepresentanten Aldor Ingebrigtsen fra Troms med at det ikke var i "fiskernes og samfundets interesse" å gi bidrag til private selskaper.³⁵ Prinsipielt gikk Arbeiderpartiet derfor inn for at både bygging og drift av "kombinerte fryse- og kjøleanlegg" skulle skje for statens regning. Partiet var dessuten særlig opptatt av anlegg som kunne bidra til å bedre agnforsyningen til fiskerne. Imidlertid var både statseie og statsdrift utelukket både i Kjøle- og Fryserikomiteéns innstilling, og i stortingsproposisjonen, som nevnt ovenfor. Noe forslag om dette var derfor ikke oppe til realitetsbehandling i Stortinget.

Venstrerepresentanten Anders Næsset fra Sør-Trøndelag framførte argumentene til Norges Fiskarlag i debatten, der han noe tidligere hadde overtatt formannsvervet.³⁶ Fiskarlagets holdning lå nær opp til sjøfarts- og fiskerikomiteéns mindretall: For det første mente laget at utbyggingen av fryserier og kjøleanlegg først og fremst måtte komme fiskerne og fiskernes samvirkeforetak til gode. For det andre var organisasjonen motstander av at statsstøtte skulle tildeles "lukkede aksjeselskaper", slik departementet hadde foreslått. Endelig mente laget at større fryserier helt og holdent måtte bygges og drives av staten.

Etter en lang stortingsdebatt ble departementets utkast til regler vedtatt, for det meste enstemmig eller med et betydelig flertall. Kun på ett punkt var det med knapp margin: Paragraf 5 beskrev myndighetenes prosedyre for behandling av søknader om støtte: Det var Fiskeridirektøren som skulle behandle søknadene om statsstøtte, og deretter forelegge dem for

³³ St.prp. nr. 1 (1932) Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse, Handelsdepartementet, s. 51.

³⁴ Tillegg til budgett-innst. S. nr. 86, Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteén om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgningen til den gjennomførelse, s. 3.

³⁵ St.forh. 1932, S.tid. 24.06.1932, s. 2273.

³⁶ Hallenstvedt & Dynna 1976:499. Anders Næsset hadde sentrale verv i Norges Fiskarlag. Han var lagets første nestformann i perioden 1926-32. På nyåret i 1932 rykket han opp som formann i laget. Bakgrunnen var at den sittende formannen Mons Kårbø trakk seg, i forbindelse med at han tiltrådte som fiskeriinspektør for Vestlandet.

Handelsdepartementet, som så endelig skulle fastsette størrelsen på bidragene samt betingelsene for å få tildelt bidrag. Dette ble enstemmig vedtatt. Imidlertid hadde mindretallet foreslått et tillegg som gikk ut på at ved søknader om støtte til større fryserier og kjøleanlegg måtte saken forelegges Stortinget. Denne tilføyelsen ble avvist med 58 mot 55 stemmer, men vitner likevel om et relativt sterkt ønske om betydelig parlamentarisk kontroll med hvem som skulle få tildelt større statlige bidrag.

I proposisjonen var det foreslått bevilget kr. 600.000,- til ”påbegynnelse av planens gjennomførelse”, hvorav halvparten skulle dekkes opp av lotterimidler. Også dette forslaget ble enstemmig vedtatt.

Både flertallet så vel som mindretallet uttrykte altså store forhåpninger om anleggenes muligheter som middel til å løse de økonomiske problemene på kysten. Enkelte representanter hadde imidlertid et mer nyansert syn på saken, slik som bakermester Anton Ludvik Alvestad fra Ålesund – tidligere handelsminister i Hornsruds regjering i 1928. I debatten påstod Alvestad at den lave lønnsomheten i fiskeriene ikke først og fremst var et spørsmål om kjøle- og fryseteknologi, men et omsetningsspørsmål.³⁷ Og nye anlegg ville ikke uten videre løse omsetnings- og avsetningsvanskene, hevdet han. Alvestads synspunkt peker framover mot den organiserte råfiskomsetningen som ble gjennomført seinere på tredvetallet.

Transformasjonen som uteble

Landsplanen foreslo tolv anlegg oppført i Finnmark og Nord-Troms. I Vadsø, Båtsfjord, Mehamn, Kjøllefjord, Ingøy og Sørvær skulle det bygges mindre anlegg, mens større anlegg ble planlagt oppført i Vardø, Berlevåg, Honningsvåg og Hammerfest. Nord for Tromsø ble det foreslått et lite anlegg i Torsvåg på Vannøya og et stort på Skjervøy. Bortsett fra Ingøy, Sørvær og Torsvåg, hadde samtlige av disse stedene hurtigruteanløp. Men kun i Honningvåg var det en viss erfaring med produksjon av frossen hvitfisk da planen ble lagt fram. I 1919 hadde firmaet A/S Norsk Ottesenfisk etablert et fryseri på stedet basert på den såkalte lakefrysningsmetoden. I samarbeid med Bergenske og Nordenfjeldske Dampskibsselskap eksporterte fryseriet frossen fisk til Hamburg. I den forannevnte stortingsproposisjonen om landsplan for kjøleanlegg ble virksomheten beskrevet slik:

Selskapet har utført et ikke ubetydelig arbeide for avsetning av frossen fisk og fiskefilet. Det har dog hatt vanskeligheter å kjempe med som følge av kapitalmangel, liten tilgang på råstoff og liten etterspørsel.³⁸

³⁷ St.forh. 1932, S.tid. 24.06.1932, s. 2273.

³⁸ St.prp. nr. 1 (1932) Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse, s. 22.

I 1930 fikk fryseriet et bidrag av staten på kr. 10.000,- samt et lån på kr. 60.000,- som skulle betraktes som rente- og avdragsfritt.³⁹ Men på grunn av økonomiske problemer ble anlegget overtatt av Statens fryseri og kjøleanlegg i Ålesund i 1934. I 1932 ble det nedsatt en kommunal kjølelagerkomité som arbeidet for et nytt anlegg i Honningsvåg, men dette initiativet førte ikke fram.⁴⁰

Tørrfisk- og saltfisktilvirkningen var helt dominerende i denne regionen på tredvetallet. Men ferskfiskomsetningen var i vekst, særlig på de større stedene. Relativ enkel teknologi ble tatt i bruk. Fisken ble nedkjølt av naturis som ble saget på vannene i vinterhalvåret og lagret i ishus eller binger isolert med sagflis eller torvstrø.⁴¹ De lagrede isblokkene ble så kvernet eller hakket opp etter behov. Den ferske fisken som skulle sendes ble lagt på is i trekasser med papir i bunnen, deretter ble fisken tildekket med is og kassene spikret igjen. Ferskfiskeeksporten foregikk på to forskjellige måter. Den ene var at kassene ble sendt med hurtigrutene til Trondheim eller Bergen der de gjerne ble iset om, og endelig skipet til utlandet. Den andre var direkte med dampskip til England eller Tyskland. Ruta til Tyskland fikk tilnavnet "Hamburgeren".

To havner var dominerende i ferskfiskutførselen fra Finnmark på tredvetallet. I 1932 transporterte hurtigrutene 26.500 kasser med fersk, iset fisk fra Vardø.⁴² I Vest-Finnmark var Honningsvåg den betydeligste ferskfiskhavna, med utskipning av 17.500 kasser. Dernest kom Hammerfest med 13.000 kasser. Skjervøy var sentrum for ferskfiskutførselen i Nord-Troms med nesten 10.000 kasser i 1932. Veksten i ferskfiskforsendelsene fortsatte utover i tiåret, og fra Vardø ble det ekspedert over 70.000 kasser med fersk, iset fisk i 1936.

Ferskfiskeeksporten før fryseteknologiens gjennombrudd kunne være lønnsom, men var også en forretning forbundet med stor risiko.⁴³ Dette gjaldt særlig for forsendelsene som gikk med hurtigrutene. Eksportørene hadde liten kontroll med fisken etter at den var lastet om bord. Om fisken ankom kundene før den var blitt for gammel, var blant annet avhengig av om man i Bergen greide å skaffe plass om bord på skipene videre til England eller Tyskland. Fiskekjøper Helge Richardsen fra Tromsø har beskrevet ferskfiskeeksporten før den andre verdenskrig som "ren gambling", og den svært ofte foregikk med tap.⁴⁴ På tjuetallet og fram til begynnelsen av tredvetallet var norsk ferskfiskeeksport et lite lyspunkt i norsk fiskerinæring

³⁹ St.meld. nr. 12 (1959-60) Om anvendelsen av bevilgningene fiskeindustrialegg, fryserier, kjøleanlegg og ishus, s. 26.

⁴⁰ Richter Hanssen 1990:403.

⁴¹ Tveitsme 1986. Se også Løkke 80ff.

⁴² NOS Norges Fiskerier 1941, s. 66.

⁴³ Finstad 1993:115.

⁴⁴ Samme sted.

i en periode som ellers var preget av store vanskeligheter. Det fremste hinderet for ytterligere ekspansjon i norsk ferskfiskhandel var imidlertid den nevnte proteksjonistiske politikken som ble ført i de viktigste importlandene. Storbritannia var det største markedet for fersk fisk fra Norge, men eksporten dit ble underlagt avtaler om like mengder eksport og import av varer (såkalt kontigentering), og også regulert av strenge tollbestemmelser.⁴⁵ Bakgrunnen for denne politikken var å beskytte britisk trålfiske.⁴⁶ Samtidig er det klart at den sterke satsingen på bygging av trålere var et ledd i opprustningen av den britiske marinen. Etter krigsutbruddet i 1939 ble over 3.000 trålere og andre fartøyer overtatt av det britiske admiraltetet og bygget om til minesveipere og lignende, mens 58.000 fiskere ble utskrevet til militærtjeneste i marinen.⁴⁷

I 1938 ble det lempet noe på reguleringene i utførselen til Storbritannia, noe som førte til ny vekst i ferskfiskeeksporten. Forsendelsene fra Finnmark økte, og antall kasser med iset, fersk fisk sendt med hurtigrutene fra Finnmark var på 238.600 i 1939.⁴⁸ Som tidligere var Vardø og Honningsvåg de to dominerende ferskfiskhavnene, og hele 48 prosent av ferskfiskkassene som hurtigrutene tok med seg fra Finnmark dette året ble sendt fra disse to stedene. Båtsfjord stod for en femtedel av ferskfiskforsendelsene med hurtigruta det siste året før krigsutbruddet.

Men selv om ferskfiskeeksporten vokste i de siste årene før den andre verdenskrig, skal ikke den samlede betydningen overdrives. For det første var det i hovedsak de edleste og sjeldneste fiskesortene som ble tilvirket som fersk vare, slik som gullflyndre og kveite. For det andre utgjorde dette bare en minimal del av de totale fangstkvanta. Under de store sesongfiskeriene dominerte de tradisjonelle tilvirkningsformene fullstendig i hele perioden før 1940. I 1932 ble over 75 prosent av fangstene fra vinterfisket i Finnmark enten hengt eller saltet.⁴⁹ Og over 90 prosent av fangstene fra vårtorskefisket og seifisket ble hengt på hjell dette året. Mot slutten av tredvetallet var denne situasjonen i prinsippet uendret, til tross for en viss mengdemessig vekst i ferskfisktilvirkningen av enkelte arter. Av utbyttet fra de store

⁴⁵ Innstilling om reising av allsidige fiskeforedlingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms, Fiskeridepartementet, i *Innstillinger og betenkninger*, bd. I, 1948, s. 12 (heretter Landsplanutvalgets innstilling 1948). Se også Gerhardsen 1946. Kontingenter = regulere vareimporten slik at eksporterende land i et bestemt tidsrom bare får levere en viss varemengde til et importerende land mot selv å innføre en fastsatt varemengde fra dette (*Fremmedordbok*, Oslo 1986).

⁴⁶ Gerhardsen 1946:157.

⁴⁷ Samme sted.

⁴⁸ NOS Norges Fiskerier 1941, s. 66. Se også Finstad 1993:115.

⁴⁹ NOS Norges Fiskerier 1940, s. 24ff.

torskfiskeriene etter skrei og loddetorsk i Finnmark ble bare 3,5 prosent tilvirket som fersk vare i 1939.⁵⁰

Totalt ble det bevilget noe over seks millioner kroner til kjøleanlegg, fryserier og ishus mellom 1931 og 1940 (tabell 2.4).⁵¹ Hvordan skal virkningene av denne offentlige satsingen vurderes? Samlet sett ble det bygd en del flere anlegg langs kysten som en følge av planen (tabell 2.3). På markedssiden ble det gjort en vesentlig innsats for å fremme norske ferske og frosne fiskeprodukter i utlandet, blant annet i Sverige og Sveits.⁵² Dessuten foregikk den første introduksjonen av norsk frossen filet på det amerikanske marked, med offentlig støtte. Disponent Johs. A. Jacobsen fra Trondheim presenterte i april 1931 filet fra fryseriet på Melbu i et stort kjøpesenter i Chicago.⁵³ Transporten hadde tatt 23 døgn, og fileten var omlastet tre ganger underveis, uten at kvaliteten var blitt forringet.

I Finnmark førte de offentlige bevilgningene til at det ble etablert enkelte nye anlegg. Hammerfest fikk sitt første kjøleanlegg i 1938.⁵⁴ Det var eid av kommunen, men utleid til A/S Hammerfest Kjøleanlegg. Kostnadene til anlegget var på omtrent kr. 200.000,- Det meste ble finansiert ved hjelp av bevilgninger fra landsplanen, med en samlet statlig støtte på kr. 160.000,- hvorav kr. 110.000 var bidrag, og kr. 50.000 lån mot pant i anlegget.⁵⁵ Resten ble finansiert ved hjelp av banklån.

På nyåret 1940 var Vardø Fryseri og Kjøleanlegg A/S ferdig.⁵⁶ Samlet statsstøtte for anlegget var på kr. 366.000,- Støtten kom i form av statlige aksjer og reine bidrag, samt lån mot pant i anlegget.

Tabell 2.3 Antall norske kjøleanlegg og fryserier for fisk og sild i fylkene Møre og Romsdal, Nordland, Troms og Finnmark, og i Norge totalt, 1931, 1934, 1939

År	Møre og Romsdal	Nordland	Troms	Finnmark	Norge
1931*)	6	3	1	1	27
1934*)	9	6	1	1	38
1939	10	9	5	5	57

Kilde: NOS Norges Fiskerier for de aktuelle årene. *) Inkluderer også anlegg som ikke var maskinkjølte.

⁵⁰ NOS Norges Fiskerier 1939, s. 23.

⁵¹ Seks millioner kroner i 1940 tilsvarer noe over 131 millioner i 2005-kroner (se konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå: www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

⁵² Fiskeridirektoratets bibliotek, Fiskeridirektoratet: Norsk ferskfiskeeksport etter krigen, Bergen 1943, s. 84ff (heretter Norsk ferskfiskeeksport etter krigen 1943).

⁵³ *FRIONOR 1946-1971, 25 år*, Oslo 1971, s. 10ff.

⁵⁴ Iversen 1989:78ff.

⁵⁵ St.meld. nr. 12 (1959-60) Om anvendelsen av bevilgningene til fiskeindustrianlegg, fryserier, kjøleanlegg og ishus, s. 26.

⁵⁶ Samme sted.

Totalt sett var det 20 flere anlegg i Norge i 1939 sammenlignet med 1931. Tallene på de to tidspunktene er imidlertid ikke helt sammenlignbare, fordi anlegg som ikke var maskinkjølte er inkludert for 1931 (og 1934). Et annet aspekt er at de fleste anleggene som var bygd var mindre anlegg for kjøling av sild eller agnsild til linefisket, og bare i begrenset grad anlegg for kjøling eller frysing av fersk hvitfisk. Resultatet av satsingen på nye metoder må derfor betegnes som svært beskjedne før den andre verdenskrig, slik også historikeren Dag K. Andreassen slår fast i sin hovedfagsoppgave om fryseriet på Melbu i Vesterålen.⁵⁷ For hele perioden fra 1930 til 1939 var det riktignok en viss økning i eksporten av fersk fisk. Men tendensen er langt fra entydig. I årene mellom 1932 og 1935 var det for eksempel en klar nedgang i ferskfiskutførselen, mens det var en økning i utførselen igjen rett før krigsutbruddet (se også ovenfor).

Konklusjonen må bli at til tross for økning i antall kjøleanlegg, var planen langt fra realisert i 1939. Og enda viktigere: Den forventede virkning for lønnsomheten i næringen hadde heller ikke slått til. Når det gjelder produksjon av frossen fiskefilet, var resultatene enda svakere. Den totale filetfrysekapasiteten i Norge var på bare ti tonn pr. døgn i 1939 (tabell 2.4).⁵⁸ Men ikke engang denne kapasiteten kan ha blitt fullt utnyttet, for i 1939 var den samlede produksjonen av frossen filet på bare 600 tonn.⁵⁹ Dette utgjorde minimale 0,18 prosent av samlet fangst av torskeartet fisk dette året.⁶⁰

Hva var årsakene til at omstillingen til fersk og frossen produksjon ikke fant sted, slik som landsplanen fra 1931 hadde forutsatt? De ytre årsakene er allerede nevnt. Selvbergingspolitikk, proteksjonisme og vanskelige valutaforhold preget verdenshandelen, noe som rammet norske eksportnæringer hardt.⁶¹ Restriksjonene på ferskfiskeeksporten med kvoter og kontingentering virket sterkt begrensende på denne handelen. Det må også nevnes at den mest moderne frysteknologien var beskyttet av patentrettigheter. Platefrysningsmetoden som var utviklet av amerikaneren Clarence Birdsye, var datidens mest avanserte metode for frysing av filet fra torskefiskeriene.⁶² Brukerne av denne teknologien måtte imidlertid betale en høy "royalty" til patentinnehaveren, hele 5 øre pr. kg. filet. Dette hadde ikke norske fiskeprodusenter råd til, og denne teknologien ble således ikke tatt i bruk i Norge før de tyske fryseriene ble etablert i krigsårene.

⁵⁷ Andreassen 1995:27f.

⁵⁸ Notevarp 1949:209.

⁵⁹ Samme sted.

⁶⁰ Mengdeutbyttet av torskeartet fisk i 1939: 339.939 tonn (NOS Norges Fiskerier 1941, s. 18).

⁶¹ Gerhardsen 1946:156ff.

⁶² Richardsen 1984:32.

Med hensyn til indre årsaker viser Andreassen til at de vanskelige økonomiske forholdene i mellomkrigsårene bidrar til å forklare hvorfor kommuner og private foretak ikke ville satse på en omlegging til fersk og frossen produksjon.⁶³ Andreassen fortsetter med sin argumentasjon:

Det kan også pekes på en del politiske forhold som kan være med å forklare den lave graden av realisering av Landsplanen. Blant annet har historikeren Trond Bergh lagt vekt på at hensynet til fiskerne, deres tradisjonelle utøvelse av yrket og bosetningsmønsteret langs kysten forhindret en rasjonalisering og effektivisering av fiskeriene i mellomkrigstiden. Bergh antyder at fiskerne var preget av en "irrasjonell konservatisme" som slo ut i et ønske om å bevare tradisjonell næringsutøvelse på bekostning av tiltak som kunne bidra til å bedre fiskerienes lønnsomhet. Politikerne tok i sine valg av virkemidler hensyn både til kystbefolkningen og fiskerorganisasjonenes motvilje. Dette viste seg blant annet i trålspørsmålet.⁶⁴

Det er imidlertid tvilsomt om Trond Bergh kan tas til inntekt for en så kritisk holdning til fiskernes antatte konservatisme. I bind 5 av *Arbeiderbevegelsens historie*, som er Andreassens referanse, skriver Bergh atskillig mer nyansert om dette forholdet.⁶⁵ Dessuten drøfter Bergh trålersaken på 1950-tallet og ikke utbyggingen av moderne fiskeproduksjonsanlegg i mellomkrigsårene, som er Andreassens anliggende.

At fiskerne som gruppe var imot tiltak for å rasjonalisere og effektivisere fisket, er heller ikke uten videre korrekt. Den raske motoriseringen av fiskeflåten er allerede nevnt. Og til tross for at "primitiveringstendensene" i fiskeflåte og redskapsbruk på tredvetallet var framtreddende, slik Edvard Bull har beskrevet, ble også nye og mer effektive fangstmetoder tatt i bruk i denne kriseperioden.⁶⁶ For eksempel var snurpenotfisket etter sei i sterk vekst, særlig i Finnmark. Antall seinøter i fylket økte fra 59 i 1932 til 104 i 1939.⁶⁷ I 1939 hadde Finnmark omtrent en fjerdedel av samtlige seinøter i landet.

Som kjent var de såkalte statsbåtene ett av krisetiltakene for fiskeriene i Finnmark på 1930-tallet. Større fartøyer var et viktig fiskerkrav – et krav som ikke akkurat tyder på en irrasjonell konservatisme. Poenget er snarere om den nye teknologien lot seg innpasse i den eksisterende sosiale strukturen eller ikke, som drøftet ovenfor.⁶⁸ I stedet for å fokusere på

⁶³ Andreassen 1995:28f.

⁶⁴ Samme sted, s. 29.

⁶⁵ Bergh 1987:180.

⁶⁶ Bull 1991:168ff.

⁶⁷ NOS Norges Fiskerier 1932, s. 2f. og NOS Norges Fiskerier 1939, s. 2f.

⁶⁸ Se også Christensen & Finstad 1998.

fiskernes manglende evne til omstilling, er det mer naturlig å se på produksjonsleddet i fiskerinæringen.

På slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet fikk den teknologihistoriske skolen i Norge gjennomslag for en forklaringsmodell på hva som førte landet ut av mellomkrigsårenes økonomiske krisetilstand, en modell som var inspirert av den østerrikske økonomen Joseph Schumpeter.⁶⁹ Før dette hadde historikerne konsentrert seg om Nygaarsvold-regjeringens politikk, de internasjonale konjunktorene eller eksportnæringene som forklaringer på veien ut av krisen. Men istedenfor fokuserte de norske teknologihistorikerne på hjemmemarkedsnæringene, og dokumenterte vekst i for eksempel møbelfabrikker og annen småindustri som var innrettet på det norske markedet. Med begrepet ”vekst gjennom krise” ble oppmerksomheten henledet mot bølge teorien til Joseph Schumpeter, som mente at det var entreprenører som gjennom innovasjoner førte moderne kapitalistiske økonomier ut av krisene.⁷⁰

Spørsmålet er om det forelå tilsvarende muligheter for ”vekst gjennom krise” hos de norske fiskekjøperne, og om en omlegging til frossenfisk kunne ha vist veien ut av krisa for Nord-Norge i årene før den andre verdenskrig. Vi vet imidlertid ikke så mye om holdningene til fiskekjøperne på tredvetallet, men mye tyder på at dette var en gruppe som var lite preget av innovasjonsvilje og nytenkning. Mange av dem hadde en handelskapitalistisk mentalitet, og var ikke villige til å ta risikoen på å investere i ny fryseteknologi. Og om viljen til å satse på nye produksjonsmetoder hadde vært tilstede, manglet evnen. Kapitalen som fiskekjøperne kontrollerte var fordelt på mange hender. Bare i Nordland var det over 300 fiskekjøpere, og i Finnmark omtrent 240 det siste året før krigsutbruddet.⁷¹ Et konvensjonelt tilvirkningsanlegg for tørrfisk og saltfisk er enkelt og krever ikke særlig avansert og kostbar teknologi. Men selv om fiskekjøperne lå langt over resten av fiskeribefolkningen med hensyn til økonomisk evne og levestandard, hadde de færreste muligheter til kapitalakkumulasjon for å investere i kostbar kjøle- og fryseteknologi i de harde tredveåra. For kjøperne var – i likhet med fiskerne og eksportørene – underlagt markedskrefter utenom landets grenser, krefter de selv ikke rådde over.

⁶⁹ Se Hanisch & Lange 1979:51-67. Se også Sejersted 1982.

⁷⁰ For en introduksjon av Schumpeter, se Lange 1982:292-312, og Amdam, Knutsen & Thue 1997:102ff.

⁷¹ NOS Norges Fiskerier 1939, tab. 1.

Arbeiderpartiets fiskeripolitikk og utviklingen av en moderne fiskeindustri

På begynnelsen av 1930-årene – omtrent samtidig med at planen for kjøleanlegg ble diskutert – foregikk det et ideologisk skifte i Arbeiderpartiet, med en forskyvning fra sosialisme og samfunnsøvertakelse over til pragmatiske kriseløsninger og reformisme. Hva slags plass hadde industrialisering av fiskerinæringen i partiets nye krisepolitikk på tredvetallet? En kilde til kunnskap om dette emnet, er de sentrale partiskriftene som ble utgitt i denne perioden. I 1933 utga partiet *En norsk 3-årsplan*, som var skrevet av Ole Colbjørnsen og Axel Sømme. Planen er et klart uttrykk for nyorienteringen i partiet.⁷² I kapitlet om planens grunnidé, kommer det tydelig fram at den i første rekke tok sikte på å løse de vanskelige tidene med endringer i hjemmemarkedsnæringene:

Den samfunnsmessige planøkonomi begynner hjemme. Innenfor landets grenser er statsmakten suveren og kan drive igjennom de nødvendige reguleringer, kontrollforanstaltninger, beskyttelses- og preferanseordninger o.s.v., som skal til for å øke produksjonen og sikre avsetningen av det produserte.⁷³

Videre sies det eksplisitt at hvalfangsten og fiskeriene for en stor del er avhengig av konjunktorene på verdensmarkedet. Disse næringene hadde derfor ikke noen prioritert plass i forslagene i planen. Riktignok tok treårsplanen til orde for å øke bevilgningene til bygging av fiskeindustriplanlegg utover det som var vedtatt etter behandlingen av stortingsproposisjonen om kjøleanlegg langs kysten.⁷⁴ Men det står ikke noe om hvem som skulle bygge, drive eller eie de nye anleggene. Med tanke på at eiendomsspørsmålet var så sentralt i partiets argumentasjon i stortingsdebatten året før, er fraværet av en problematisering omkring dette påfallende hos Colbjørnsen og Sømme. Et forslag i planen om å organisere omsetningen på ”kooperativt og kommunalt grunnlag”, peker imidlertid framover mot den organiserte råfiskomsetningen som ble vedtatt seinere.

Det norske Arbeiderpartis kriseplan utkom året etter, i 1934.⁷⁵ Der fikk fiskerinæringen en mye større plass enn i den nevnte treårsplanen. Men den foreslåtte økningen i de offentlige bevilgningene til fryserier var redusert til 0,6 millioner, mot to millioner kroner i treårsplanen. Heller ikke i dette dokumentet er eiendomsspørsmålet i

⁷² Furre, Berge: 1991:136.

⁷³ Colbjørnsen & Sømme 1933. Se også Maurseth 1987:560ff.

⁷⁴ Colbjørnsen & Sømme 1933:55.

⁷⁵ Det norske Arbeiderparti: *Arbeiderpartiets kriseplan*, Oslo 1934.

forbindelse med støtte til nye anlegg eksplisitt drøftet. Men i større grad tar kriseplanen til orde for organisasjon av tilvirkning, foredling og omsetning for å avhjelpe de vanskelige forholdene for fiskerne.

Konklusjonen må bli at industrialisering av fiskeriene med omlegging til økt fersk- og frossenfiskproduksjon ikke var et prioritert element i Arbeiderpartiets krisepolitikk på 1930-tallet. Etter at Nygaardsvold tiltrådte som statsminister i februar 1935, satset partiet heller på andre metoder for å løse krisetilstanden i fiskerisamfunnene. Viktigst var råfiskloven av 1938, som bestemte at fiskernes salgslag skulle få lovbeskyttet monopol til å omsette fiskernes fangster til fastsatte minstepriser.⁷⁶ Nygaardsvoldregjeringen fikk æren for denne loven og en rekke andre fiskeripolitiske tiltak i denne perioden.⁷⁷ Imidlertid var ikke råfiskloven partiets verk alene, men et resultat av et langvarig arbeid, med flere komitéutredninger. Den siste og avgjørende innstillingen ble levert av råfiskkomitéen, som var oppnevnt av Handelsdepartementet i 1937. Under ledelse av Gustav Puntervold utarbeidet komitéen forslaget til lovtekst. Sildesektoren hadde vært tidligere ute med lovbeskyttede salgslag med rett til å omsette sild allerede på slutten av 1920-tallet, og på den måten banet vei for den organiserte førstehåndsomsetningen av torskeartet fisk ti år seinere.

Hvorfor valgte Arbeiderpartiet å satse på lovbeskyttet og organisert råfiskomsetning som krisetiltak i fiskeriene, i en fase som ellers var preget av vyer om det industrielle samfunn? Bakgrunnen var at omstilling til frossen og fersk produksjon ble sett på som lite egnet som et middel til å bedre fiskeribefolkningens kår på kort sikt. Fiskernes økonomiske avhengighetsforhold til fiskekjøperne ville ikke endre seg grunnleggende selv om fangstene ble produsert som fersk eller frossen vare. I den vanskelige situasjonen på verdensmarkedet var det også svært usikkert om en slik omlegging ville kunne bety en rask økning i fiskeprisene i førstehåndsledet. Det var altså bare en lovbeskyttet førstehåndsomsetning som kunne gi fiskerne kontroll og forutsigbarhet for sin næringsutøvelse.

Samtidig må det understrekes at råfiskloven ikke står i noe absolutt motsetningsforhold til "industrialiseringslinjen". Under Arbeiderpartiets styre økte faktisk bevilgningene til kjøleanlegg og fryserier. Tabell 2.4 viser bevilgningene til ishushus, fryserier og kjøleanlegg fra Landsplanen ble vedtatt i 1931 til budsjettåret 1944/45.

I de fem budsjettårene fra 1935/36 og til 1939/40 ble det bevilget til sammen 4,6 millioner kroner til dette formålet. Omregnet fra 1940-kroner til dagens kroneverdi, utgjør

⁷⁶ Christensen & Hallenstvedt 1990.

⁷⁷ Et annet eksempel er de såkalte "statsbåtene", som ble initiert før Nygaardsvold kom i regjeringsposisjon, men som ikke desto mindre fikk betegnelsen "nygaardsvoldsbåter".

dette beløpet litt over hundre millioner kroner.⁷⁸ Samlet sett er det likevel hevet over tvil at de ikke-industrielle tiltakene var mest framtreddende i partiets fiskeripolitikk. Trålerloven, bureisningstiltakene og råfiskloven, tok alle sikte på konservering av den sosiale strukturen i kystbygdene.

Tabell 2.4 Bevilgninger til fiskeindustrianlegg, fryserier, kjøleanlegg og ishus i budsjettårene 1931/32-1944/45

Budsjettår	Beløp i kr
1931/32	150.000
1932/33	320.000
1933/34	400.000
1934/35	600.000
1935/36	600.000
1936/37	1.000.000
1937/38	1.000.000
1938/39	1.000.000
1939/40	1.000.000
1940/41	1.000.000
1941/42	1.000.000
1942/43	500.000
1943/44	0
1944/45	0

Kilde: St.meld. nr. 12 (1959-60) Om anvendelsen av bevilgningene til fiskeindustrianlegg, fryserier, kjøleanlegg og ishus, Fiskeridepartementet, s. 3.

Noen av partiets fiskeripolitikere kom likevel med et industrielt framstøt. Arbeiderpartiets fiskeriuvalg ble oppnevnt i slutten av november 1937 av sentralstyret.⁷⁹ I det første utvalget satt stortingsrepresentantene Jens Steffensen fra Vesterålen og Paul Thorvik fra Østfold. Steffensen var på dette tidspunkt formann i Norges Fiskarlag. Også Norsk Sjømannsforbund var representert, ved Ingvald Haugen. Videre møtte sosialøkonom Klaus Sunnanå i utvalget. Han hadde bakgrunn fra Mot Dag, men arbeidet på dette tidspunkt på det såkalte Krisehjelpskontoret ved Fiskeridirektoratet i Bergen (se seinere i kapitlet for en fylldigere presentasjon). Det siste medlemmet var Alfred Skar, som var fra Sørfold og journalist i arbeiderpressen. På det første møtet ble det vedtatt å søke samarbeid med Teknisk Forening av DNA for å fremme arbeidet med utviklingen av en norsk fiskeindustri. Imidlertid har det ikke vært mulig å finne ut noe mer om skjebnen til dette initiativet, og det førte i hvert fall ikke til noen endringer i partiets fiskeripolitikk før den andre verdenskrig.

⁷⁸ Utrechnet på grunnlag av konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

⁷⁹ AAB, DNAs arkiv, boks 5. A. Møtebøker. Ah. Diverse partiinterne utvalg. Møtebok Fiskeriuvalget 1939-51, Referat fra møte i Fiskeriuvalget, 07.11.1937.

Okkupasjonsårene som gjennombruddsperiode for industriell filetproduksjon

Det ble okkupasjonsårene som ble gjennombruddsfasen for industriell frossenfiletproduksjon i stor skala i Norge.⁸⁰ Fra 1939 til 1943 økte den totale kapasiteten for frysing av filet fra ti tonn til omtrent 350 tonn pr. døgn (tab. 2.5). Økningen skyldes at tyske firmaer – i tett samarbeid med Reichskommissariat – etablerte fire store filetfryserier, i Trondheim, Bodø, på Melbu og i Hammerfest.

Tabell 2.5 Kapasitet for filetfrysing i Norge, 1930-1943. I tonn pr. døgn

År	Kapasitet for filetfrysing i tonn/døgn
1930	Ubetydelig
1936	Ubetydelig
1939	ca. 10
1941	ca. 200
1943	ca. 350

Kilde: Notevorp, Olav: "Fisketilvirkning og fiskeindustri", i Strøm, Jan (red.): *Norsk fiskeri- og fangsthåndbok*, Oslo 1949, s. 209. Tallene er omtrentlige og inkluderer de tyske fryseriene.

Det første anlegget som tyskerne etablerte var i Trondheim. Firmaet A/S Frostfilet var formelt sett et norsk selskap, men det tyske trålredet "Nordsee" Deutsche Hochseefischerei stod bak. Anlegget i Trondheim hadde en frysekapasitet på 70 tonn ferdig filet pr. døgn. Fileteringen foregikk delvis ved bruk av maskiner og delvis for hånd. Ved anlegget i Trondheim arbeidet det 350 norske kvinner og menn og i underkant av 20 tyskere. De ferdige varene ble sendt i frysevogn med jernbanen til Tyskland.

Høsten 1940 ble det anlagt et nytt Frostfilet-anlegg, denne gangen på Langstranda i Bodø.⁸¹ Anlegget ble etablert i fabrikklokalene til fiskekjøper Ragnar Schjølberg, som det tyske foretaket leide seg inn i. "Nordsee" hadde eierinteresser i anlegget, sammen med Hamburger-firmaet Köser, Platzmann & Co. Etter krigen ble anlegget beskrevet slik av en representant for Direktoratet for fiendtlig eiendom: "Bodøanlegget har 14 Birds-Eye skap og er antakelig med sin kapasitet på 120-130 tonn pr. døgn i 3 skift Europas største, for ikke å si verdens største."⁸² Enkelte kilder beskriver kapasiteten som enda større. Fiskekjøper Helge Richardsen fra Tromsø drev anlegget i regi av Direktoratet for fiendtlig eiendom i 1946, og

⁸⁰ Hvis ikke annet er nevnt, bygger avsnittet på Finstad 1993.

⁸¹ Strand 1993:213ff.

⁸² Stortingets bibliotek, Stortingets ekstraprotokoll 1948, nr. 18. Melbusaken. Mappe A.: Innstilling fra Handelsdepartementets komité for behandling av forskjellige spørsmål vedrørende de tidligere tyske fryserianlegg m.v., avgitt 11.12.1945 (heretter Heen-komitéens innstilling 1945), her sitert fra Finstad 1993:132.

hevder at anlegget hadde 16 fryseshop og en kapasitet opp mot 140 tonn pr. døgn.⁸³ I tillegg produserte anlegget fiskemel, postei, hermetikk og tran.

I samarbeid med fiskekjøper og NS-medlem Gunnar Frederiksen på Melbu etablerte hamburgerfirmaet Andersen & Co. det tredje tyske filetfryseriet i Norge.⁸⁴ I utgangspunktet hadde Frederiksen inngått en avtale med Andersen & Co. om forvaltningen av et tysk fryseshop ved navn *Hamburg*.⁸⁵ Planen var at skipet skulle forflytte seg langs norskekysten i takt med sesongfiskeriene, og kjøpe og produsere fisk til tyske formål. *Hamburg* hadde derfor behov for en norsk agent som kunne skaffe råstoff og som kunne bidra med bunkers og lagringsplass for ferdige frosne produkter. Men etter at skipet ble senket under det britiske Svolvær-raidet i mars 1941, ble det istedenfor satset på et landfast fryseanlegg på Melbu. På fabrikken var det mest lokal arbeidskraft, men det var til dels store rekrutteringsproblemer, mest på grunn av Frederiksens politiske tilknytning til Nasjonal Samling.⁸⁶

Det fjerde tyske fryseriet ble bygget på Fuglenes i Hammerfest av Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann & Co., som holdt til i Cuxhaven. Produksjonen startet i 1941, og kapasiteten til anlegget var på omtrent 50 tonn filet pr. døgn. Til sammenligning hadde det eksisterende kjølelageret i byen en innfrysingskapasitet på bare 40 kasser sild eller omtrent 500 kg i døgnet.⁸⁷

Ved anleggene i Bodø og Hammerfest var arbeidskraften i stor grad basert på tvangsutskrevne arbeidere fra tyskokkuperte områder i Øst-Europa. Frostfilet-anlegget i Bodø hadde omtrent 1.100 personer i arbeid, hvorav 760 "Ostarbeiter" og 99 "Ostarbeiterinnen". Det var også et betydelig innslag av nordmenn – det skal ha vært 120 norske arbeidere på anlegget. I tillegg kom omtrent 100 tyskere. Ved anlegget i Hammerfest var det 300 ukrainske kvinner på det meste.⁸⁸ I tillegg arbeidet et ukjent antall nordmenn, hovedsakelig i mottaket av fisk.

Det ble ikke drevet noe trålfiske i Norge i krigsårene, til tross for at de nye anleggene krevde mer råstoff og en helt annen jevnhet i fisketilførslene sammenlignet med den konvensjonelle produksjonen av tørrfisk og saltfisk. For å sørge for råstofftilførselen til filetproduksjonen, etablerte tyskerne istedenfor et omfattende transportnettverk av føringsfartøyer. Denne virksomheten ble drevet av en sammenslutning av tyske firmaer med

⁸³ Richardsen 1984:47.

⁸⁴ Andreassen 1995:69ff.

⁸⁵ Om *Hamburg*, se Jacobsen 1996:13ff.

⁸⁶ Andreassen 1995:93f.

⁸⁷ Iversen 1989:79.

⁸⁸ Finstad 1999c).

interesser i norsk fiskerinæring ved navn Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen (FEG). FEG kjøpte fisk fra lokale fiskekjøpere og brakte fisken i fersk, iset tilstand til filetanleggene i leide og rekvirerte fartøyer.

Fiskerne opplevde store problemer med å utøve yrket sitt i krigsårene. Det å drive fiske ble en svært risikofylt virksomhet, mellom alliert sjøkrigsføring og tyske minelagte områder. Slokte fyrlykter, opphør av værmelding og knapphet på driftsmidler av alle slag hørte med til hverdagen for fiskerne. Mange sluttet å drive fiske, og gikk over til landbasert virksomhet, ofte på tyske anlegg. Men for dem som fortsatte å fiske, førte ikke okkupasjonen til noen større grunnleggende strukturelle endringer til tross for introduksjonen av industrielle anlegg, ikke annet enn at førstehåndsprisene steg kraftig. Fiskerne leverte til de lokale kjøperne som tidligere, som igjen solgte fangstene videre til de tyske anleggene. På denne måten styrket faktisk okupasjonsårene den lokale tilpasningen til fiskerne.

I kjøperleddet foregikk det imidlertid store forandringer. På grunn av råstoffbehovet til de tyske anleggene foregikk det en storstilt omlegging fra saltfisk- og tørrfisktilvirkning til fersk produksjon av fisk i krigsårene. Fiskekjøperne gikk over fra å være tilvirkere til å bli pakkere, dels til tyske og dels til norske formål. For ved siden av at etterspørselen etter fersk fisk økte fra de tyske produksjonsanleggene, var også de norske forsyningsmyndighetene mest opptatt av fersk vare. Det var derfor en hard drakamp mellom de tyske fiskerimyndigheter i Reichskommissariat ved Abteilung Fischwirtschaft og Forsyningsdepartementet om fordelingen av fangstene, men tyskerne hadde naturlig nok de sterkeste kortene på handa.

Ingen norskeide filetfryserier var i nærheten av å ha en slik frysekapasitet som det de tyske anleggene hadde. Men enkelte norske anlegg ble utvidet i krigsårene – på landsbasis dreier dette seg om en håndfull filetfryserier, som etter utvidelsen hadde en innfrysingskapasitet på mer enn ti tonn i døgnet.⁸⁹ Et eksempel på dette finnes i Tromsø. I 1942 hadde Tromsø Fryseri og Kjøleanlegg A/S ferdigstilt sitt nye filetfryseri med fryseteknologi basert på klorkalsiumlake, og filetproduksjonen kom i gang i regi av selskapet Nordfilet med Helge Richardsen som disponent.⁹⁰ Kapasiteten var på 25 tonn ferdig produsert filet pr. døgn. Men dette var da også det største norske fryseriet. Firmaet Njord i Øksfjord i Loppa kommune bygget en filetfabrikk i tilknytning til sildoljefabrikken der.⁹¹ Dette anlegget

⁸⁹ SAB, Fdir, boks 126.4/1. Oversikt over fryserier og kjøleanlegg, udat., trolig fra 1944.

⁹⁰ *Tromsø Fryseri og Kjøleanlegg A/S. Jubileumsskrift 50 år, 1938-1988*, Tromsø 1988, s. 11f. Se også Richardsen 1984:41f.

⁹¹ Kamsvåg 1995:119ff.

var ikke ferdig til bruk før på våren 1944, og det var kun en minimal filetproduksjon der før tvangsevakueringen og nedbrenningen på høsten samme år.

Det er altså ikke veksten i bruk av ny teknologi blant fiskekjøperne som er den mest slående endring blant fiskekjøperne under krigen, men den omfattende omleggingen til pakking av fersk fisk uten bruk av avansert teknologi, som et mellomledd til forsyninger til den tyske frossenfiskproduksjonen eller til den norske Innenlandsforsyningen. Historiker Inge Strand beskriver endringene slik i boka om Nordlandsbankens historie:

Fiskekjøperne hadde klare fordeler ved nyordningen. De slapp å ta den risikoen de tidligere hadde tatt ved å kjøpe fisk om vinteren, tilvirke den, men ikke vite hvordan avsetningen ville bli eller hvilken pris de ville oppnå. Nå var risikoen minimal, avsetningen sikret og oppgjøret kom prompte til avtalte priser.⁹²

Endringene under okkupasjonen var i stor grad sammenfallende med ønskene fra myndigheter og næring på tredvetallet om å produsere mest mulig fersk fisk. Helge Richardsen fra Tromsø har uttrykt at omleggingen imøtekom ”de norske fiskeprodusentenes interesser med å kutte ut kvoter og toll og problemer, det vi hadde kjempet med når det gjaldt det engelske marked.”⁹³

Fiskekjøperne i Finnmark og Troms ble også i omfattende grad omstilt til pakkere av fersk fisk istedenfor tilvirkere av saltfisk og saltfisk, men endringene førte altså ikke til noen store teknologiske endringer i form av etablering av flere nye fryserier og kjøleanlegg. Men det finnes eksempler på at lokale initiativer til bygging av nye anlegg i denne regionen i krigsårene kom inn til Kjøleanleggskontoret i Fiskeridirektoratet. I Skjervøy kommune var det nedsatt en lokal kjølelagerkomité under ledelse av Nils Jacobsen, seinere stortingsmann for Troms.⁹⁴ Initiativet kom fra det lokale fiskarlaget, og komitéen tenkte seg et aksjeselskap med deltakelse av fiskere og fiskernes organisasjoner, der staten også skulle bidra økonomisk. Anleggskostnadene ble stipulert til omtrent to millioner kroner.⁹⁵ I Havøysund i Vest-Finnmark var det også stor interesse for bygging av fryseri og kjøleanlegg under krigen, også der var fiskerne de mest aktive pådrivere i prosessen.⁹⁶ I Måsøy kommune var det dessuten et

⁹² Strand 1993:214.

⁹³ Finstad 1993:123.

⁹⁴ SAB, Fdir 43/25. Brev fra Skjervøy Kjølelagerkomité til Fiskeridirektoratet, Bergen, dat. Uløybukt, 09.10.1943.

⁹⁵ SAB, Fdir 43/27. Eventuelt statsstøttet fryseri i Skjervøy. Notat av Hans Hamre, Fdir, etter møte med Nils Jacobsen, Bergen, 07.02.1944.

⁹⁶ SAB, Fdir 43/28. Se korrespondanse mellom Kjøleanleggskontoret og styreformann Johs. Olsen i A/S Havøysund Kjølelager, fra 1943 og 1944.

annet initiativ for å bygge kjølelager, fra fiskekjøper Gulbrandsen i Snefjord.⁹⁷ Samtlige interessenter fikk tilsendt standardtegninger og forskrifter fra dirketoratet.

Tyske okkupasjonsmyndigheter hadde en sterk interesse i at mest mulig av norske fangster ble produsert som frossen fisk, til sivile eller militære formål i den pågående krigssituasjonen. Samtidig er det klart at det forelå planer for hvordan norsk fiskerinæring skulle innpasses i et nytt Europa etter krigen. Dette er relativt godt kjent, blant annet gjennom det historikerne Alan Milward, Helge Paulsen og Robert Bohn har formidlet. Mindre kjent er imidlertid planleggingen for norsk fiskerinærings framtid i regi av Nasjonal Samling.

Nasjonal Samling og arbeidet med en plan for norsk ferskfiskeeksport etter krigen

I juni 1942 gikk det et brev fra Fiskerikontoret i Handelsdepartementet til Fiskeridirektøren i Bergen med tittelen: "Utarbeidelse av en flerårsplan for ferskfiskeeksport".⁹⁸ Brevet var undertegnet av Eivind Blehr, som på dette tidspunkt var handelsminister i Quislings regjering.⁹⁹ Av brevet framgår det at departementet allerede hadde hatt et forberedende møte med konstituert fiskeridirektør Ola Brynjelsen om arbeidet med plan for ferskfiskeeksporten. Departementet ga denne begrunnelsen for nødvendigheten av å utarbeide en slik plan:

Departementet regner med at de forskjellige importrestriksjoner på våre fiskeprodukter på de europeiske markeder i stor utstrekning vil bortfalle etter krigen således at der etter denne vil åpne seg vesentlig større muligheter for ferskfiskeeksport enn hva tilfelle var under de handelspolitiske forhold som rådet før krigen (...) ¹⁰⁰

Handelsdepartementet fastslo at dette kom til å dreie seg om et svært omfattende planarbeid, og ba Fiskeridirektøren vurdere hvorvidt direktoratet selv kunne utarbeide planen eller om det burde oppnevnes et særskilt utvalg. Fiskeridirektøren ble dessuten bedt om å lage en oversikt over hvilke emner planen skulle omfatte, der det skulle anføres hvilke personer som skulle arbeide med de forskjellige delene.

⁹⁷ SAB, Fdir 43/28. Brev fra H. Gulbrandsen, Snefjord, til Kjøleanleggskontoret, dat. 04.05.1944.

⁹⁸ RA, Fdeps arkiv, 2. Fiskerikontor, Cc. Journaler/registre, kopibok, 0013 Handelsdept, 1942. Brev fra Handelsdepartementet til Fiskeridirektøren, undertegnet E. Bl. (Eivind Blehr), jnr. 2675/42, KH/GD, dat. Oslo, 24.06.1942.

⁹⁹ Eivind Blehr (1881-1957) var handels- og forsyningsminister fra "statsakten" 01.02.1942, deretter næringsminister fra 01.05.1943, etter at Handelsdepartementet og Forsyningsdepartementet ble slått sammen til et Næringsdepartement. Blehr ble presset ut av regjeringen sommeren 1944 (*Norges krigsleksikon*, Oslo 1995.)

¹⁰⁰ Som note 97.

Hvordan skal initiativet til planen tolkes? At en minister fra Nasjonal Samling tok til orde for å utarbeide en plan for den norske ferskfiskeeksporten etter krigens slutt er ikke spesielt oppsiktsvekkende, for næringslivsplaner og planøkonomisk tankegods hadde en sentral plass i NS-ideologien like tilbake til partiets første program etter stiftelsen i 1933.¹⁰¹ I en artikkel fra 1942 skriver Blehr om sin næringspolitiske visjon:

Produksjon og omsetning ordnes planøkonomisk med full utnyttelse av landets muligheter. Våre vannfall utbygges. En nasjonal bondepolitikk skal trygge en fri, selveiende landbefolkning og sikre landets matforsyning. Skogsaken skal fremmes – fiskernes støttes og fiskeriene moderniseres, håndverk, hjemmeindustri og småbedrifter opphjelpes.¹⁰²

Eivind Blehr stod på en nasjonal fløy i NS, og hans næringspolitikk var utpreget nasjonalistisk orientert. Som Quislings handels- og næringsminister kom han ofte i konflikt både med den tyske okkupasjonsmaktens krav og med mer tyskorienterte krefter i eget parti på grunn av sitt forsvar for norske næringsinteresser.

Historiker Øystein Sørensen oppsummerer Eivind Blehrs økonomiske og sosiale grunnsyn som ”preget av ideer om økonomisk selvberging og en viss statlig styring over økonomien.”¹⁰³ Men Blehr var motstander av sosialisme, og hans reformer skulle derfor foregå innenfor rammen av en kapitalistisk økonomi. Nasjonal selvberging ble satt opp mot den liberalistiske frihandelsideen. Blehr ser imidlertid ut til å ha vært lite opptatt av fiskerinæringen. I den nevnte artikkelen fra 1942 kommer han inn på forholdet mellom ulike samfunnsgruppers økonomiske kamp. Om situasjonen før 1940 skriver han at industriarbeiderne hadde greid å oppnå gode levekår og en ”levestandard som lå betydelig over størsteparten av landbefolkningen og overordentlig høyt over fiskernes.”¹⁰⁴ Forsvar for de selveiende bøndene og fiskerne, med brodd mot industriarbeiderne var velkjent NS-retorikk.

Ut fra det som er nevnt, er det både mulig og rimelig å tolke Blehrs ønske om å få utarbeidet en flerårsplan for norsk ferskfiskeeksport som en nasjonal motvekt til den tyske Großraumwirtschaft-tankegangen, der norsk fiskerinæring var tiltenkt en framtrædende rolle

¹⁰¹ Sørensen 1991:78.

¹⁰² Sitat fra: Sørensen 1989:171.

¹⁰³ Samme sted, s. 174.

¹⁰⁴ Samme sted, s. 169.

som Stor-Europas framtidige leverandør av fisk og sild.¹⁰⁵ Et nærmere studium av skriftene til en av Blehrs fiskeribyråkrater, viser imidlertid at planen nettopp hadde til hensikt å plassere norsk ferskfiskeeksport innenfor rammen av die Großraumwirtschaft. Cand. jur. Ketil Fleischer Gjerløw Harnoll hadde arbeidet i Handelsdepartementets fiskerikontor på tredvetallet.¹⁰⁶ Deretter arbeidet han i Statens Fiskarbank i Bergen.¹⁰⁷ Men NS-medlemskapet skaffet ham en kort karrierevei til høyere samfunnsposisjoner i okkupasjonsårene. Etter krigsutbruddet var han en periode fylkesmann i Bergen og Hordaland.¹⁰⁸ Deretter virket han som kommissarisk leder av Norsk rikskringkasting, før han i april 1942 ble konstituert i stillingen som ekspedisjonssjef i Handelsdepartementet. Bakgrunnen for konstitueringen av Harnoll, var at den sittende ekspedisjonssjefen Johs. Sellæg var blitt arrestert på grunn av anklager om spionasje og tysk- og NS-fiendtlighet.¹⁰⁹

I tre publikasjoner viser Harnoll at han stod langt fra Blehrs "nasjonale linje" i synet på fiskerienes framtid i det nye Europa etter krigen. Den første er artikkelen "Norges stilling som Europas ferskfiskeleverandør" fra 1943.¹¹⁰ I artikkelen siterte Harnoll den tyske statssekretær i die Reichernährungsministerium, Herbert Backe, som hadde skrevet at en forskyvning i forbruksmønsteret fra kjøtt til fisk var av avgjørende betydning i den framtidige næringspolitikken i Europa. Harnoll redegjorde for det store potensialet for norsk fiskerinæring og for fiskeeksport til det "germanske storrom", dersom man maktet å legge om til produksjon av fersk og frossen fisk. Overfor dem som fryktet en ny "Hansa-tid" med tysk dominans og kontroll over næringen, kunne Harnoll berolige med å henvise til de "tallrike offisielle erklæringer" om at Norge ville bli likestilt med Tyskland i framtidens Europa. Det var i "fellesgermansk" interesse at norske fiskerier forble på norske hender, fordi dette ville styrke kystbefolkningen og virke som et "germansk bolverk" mot "fremmede folkeslag". Harnoll pekte spesielt på at både USA og Russland hadde vist en utpreget interesse for de

¹⁰⁵ Om de norske fiskeriers rolle i den tyske nasjonalsosialistiske økonomiske politikk, se Paulsen 1974, Milward 1972 og Bohn 2000. Se også Finstad 1993.

¹⁰⁶ Sekretærene Harnoll og Magnus Oppedal i Handelsdepartementet var redaktører for publikasjonen *Fiskeeksportørenes håndbok 1938-39*, Oslo 1938.

¹⁰⁷ RA, L-sak, Oslo politikammer, nr. D-3593. Opplysningene om Harnoll bygger på materiale fra hans landssviksak om ikke annet er nevnt. I vitneavhør framgikk det at han hadde vært NS-medlem siden 1933 og at dette hadde vært kjent innad i norske fiskerikretser.

¹⁰⁸ Jfr. pamfletten: Harnoll, K.F.G.: *De offentlige tjenestemenns stilling i dag: Fylkesmann Harnoll's tale i Bergen 6. desember 1941 til alle høyere embets- og tjenestemenn i Bergen og Hordaland fylker*, utg. av NS, 1941.

¹⁰⁹ Giertsen, Børre R. (red.): *Norsk fangeleksikon. Grinifangene*, Oslo 1946. Johs. Sellæg var fange nr. 3341, og satt på Grini før han ble overført til Sachsenhausen i november 1943.

¹¹⁰ Harnoll, K.: *Norges stilling som Europas ferskfiskeleverandør*, N.S.R., Oslo 1943. Artikkelen ser ut til å være basert på en tale Harnoll holdt.

nordlige havområder. I artikkelen henviser Harnoll til arbeidet som pågikk med å utarbeide en ferskfiskplan.

Den andre er en artikkel fra samme år med tittel ”Probleme der norwegischen Fischerei” som ble trykt i tidsskriftet *Die deutsche Fischwirtschaft* – et korporativt fagorgan for samtlige interessegrupper i tysk fiskerinæring.¹¹¹ Fordi den var beregnet på et tysk publikum, hadde artikkelen en atskillig tydeligere ideologisk språkdrakt, blant annet med presentasjon av korporative planer for organisering av norsk fiskerinæring. Artikkelen tok utgangspunkt i mellomkrigsårenes avsetningsvansker, som Harnoll antok ville forsvinne etter krigen:

Nach dem Kriege wird für Norwegen die frage nicht mehr dahin gehen, ob es Absatzmöglichkeiten für die Fischereierträge besitzt, sondern ob es innerhalb des europäischen Großraumes die Stellung als eine der bedeutendsten Fischerieinationen behaupten wird.¹¹²

Omlegging til fersk og frossen produksjon blir sterkt understreket, og i denne forbindelse er det interessant at Harnoll også her eksplisitt henviser til arbeidet med å utarbeide en plan for norsk ferskfiskeksport etter krigen:

Bei der Umstellung, besonders des Exports, von den alten Methoden auf frische und gefrorene Ware ist in erster Linie die Initiative aus den Kreisen des Berufsstandes selbst erforderlich. Zur Zeit ist ein Plan für die Entwicklung des norwegischen Frischfischexports nach dem Kriege in Bearbeitung.¹¹³

Den tredje publikasjonen er artikkelen ”Nye veier for Norges fiskerier” fra NS-verket *Det nye Norge*.¹¹⁴ Også her blir Norges plass i en ”felleseuropeisk” struktur sterkt understreket.

Men selv om Harnoll med dette viser at han stod for en ”germansk linje” var han samtidig bekymret for at norsk fiskerinæring skulle overtas fullstendig av tyske kapitalinteresser. I forbindelse med at de tyske fiskeindustrianeleggene i Trondheim, Bodø og på Melbu sendte konsesjonssøknader til Handelsdepartementet våren 1942, skrev Harnoll et

¹¹¹ Expeditionschef Harnoll, Leiter der Fischerieiabteilung im norweg. Handelsdepartement: ”Probleme der norwegischen Fischerei”, *Die deutsche Fischwirtschaft*, 10. Jahrgang/Heft 14, 4. April 1943.

¹¹² Samme sted.

¹¹³ Samme sted.

¹¹⁴ Harnoll, K.: ”Nye veier for Norges fiskerier”, i Østbye, H. N. (red.): *Det nye Norge*, annen del, utg. av Nasjonal Samlings Propaganda-avdeling, Oslo 1943.

PM til Blehr der han sterkt advarte mot at den økonomiske virksomhet langs norskekysten kom over på tyske hender.¹¹⁵ Hans hovedargument var frykten for at kysten ville bli avfolket dersom tyskerne overtok kontrollen over fiskerinæringen i Norge, noe som ville åpne for inntrengen av ”de fremmede folkeslag.”

Et av forholdene Harnoll ble dømt for i landssvikssaken som ble reist mot ham, var at han hadde fulgt et pålegg fra Nasjonal Samling om at statens representant i fryserier og kjøleanlegg som hadde mottatt statsstøtte, ble skiftet ut med medlemmer av partiet. Når det gjelder Harnolls øvrige rolle som ekspedisjonssjef, ser det ut til at han var relativt moderat og mest opptatt av å holde hjulene i gang i fiskerinæringen. I landssvikssaken fikk han til dels gode skussmål av de ansatte både i departementet og i Fiskeridirektoratet.

Fiskeridirektoratet og ”Norsk ferskfiskeksport etter krigen”

Fiskeridirektoratets ledelse var ennå ikke blitt nazifisert da oppdraget om planen for ferskfiskeksporten ble gitt.¹¹⁶ Det foregikk riktignok tidlig et direktørskifte, da fiskeridirektør Salvesen ble beordret til Handelsdepartementet i Oslo i 1940 og direktoratets kontorsjef Ola Brynjelsen ble konstituert som direktør fram til november 1944. Men først på dette tidspunkt ble etatens ledelse overtatt av et NS-medlem. Men da var imidlertid planen ferdig, og selve planarbeidet ble således ikke underlagt noen direkte, nitidig overvåkning fra NS-hold innad i etaten. Men interessant nok var ekspedisjonssjef Harnoll vikarierende fiskeridirektør i en måned sommeren 1943, mens planarbeidet ennå pågikk.

I svaret til Handelsdepartementet foreslo Fiskeridirektoratet at utredningen skulle behandle følgende sju temaer:¹¹⁷

I) Utarbeidelse av en oversikt over vår ferskfiskeksport før krigen. Oversikten skulle omfatte ferskfiskeksporten de siste ti til 15 år før krigen, spesifisert på fiskesorter, markeder og verdiangivelser. Begrunnelsen for å ta med dette var at disse data ville være ”interessante i seg selv”, men også bidra til å få klarhet i de problemer som måtte løses i forbindelse med en framtidig satsing på ferskfiskeksport.

II) Utredning av forskjellige spørsmål i forbindelse med selve fisket som antas å være av betydning for ferskfiskeksporten. Dette temaet berørte selve fisket, og direktoratet ønsket å få utredet spørsmålet om en mer regelmessig tilførsel av fisk ville kunne ha en betydning for

¹¹⁵ RA, L-sak, Oslo politikammer, nr. D-3593. PM fra Harnoll til Blehr: ”Tyske interesser i den norske fiskerinæring”, dat. Oslo 21.05.1942. Det er ikke kjent hva konsesjonssøknadene gjaldt, men trolig dreide det seg om tråldrift.

¹¹⁶ Nordstrand 2000:276f.

¹¹⁷ SAB, Fdir, boks 124.4/2. Avskrift av skrivelse fra Fiskeridirektoratet til Handelsdepartementet, Fiskeriavdelingen, dat. 14.07.1942.

norsk ferskfiskeeksport. Spørsmålet om en ”delvis overgang til tråldrift” skulle også drøftes, og det var av særskilt interesse å søke å komme fram til en tråldrift med fartøyer som ”den alminnelige fiskerbefolkning” hadde muligheter for å anskaffe seg og drive. Også det utenlandske trålfisket skulle behandles innunder dette emnet.

III) Utredning av forskjellige spørsmål i forbindelse med tilvirkning av ilandbrakt fisk til fersk og frossen eksportvare. Dette dreide seg om hva slags produkter en skulle satse på i forhold til den framtidige eksporten av fisk: Fersk eller frossen vare, og filet eller rund fisk. Innunder dette punktet kom hvordan de framtidige produksjonsanlegg for ferskfiskeeksporten skulle utformes og hvor de skulle plasseres. For å vurdere dette, ble det viktig å kartlegge fisketilførslene langs kysten til ulike årstider. Ledelse og drift av anleggene ble også berørt, herunder statseid fiskeindustri: ”For anlegg hvor det offentlige har interesse, tenker en her særlig på hvordan anleggene skal sikres fagmessig driftsledelse og hvordan en skal oppnå en rasjonell utnytting av tekniske og kvalitetsmessige fremskritt og forbedringer.”

IV) Oppbevaring - stapelplass. Temaet dreide seg om å utrede behovet for fryselagre.

V) Transporten av fersk og frossen fisk. I spørsmålet om en økt ferskfiskeeksport var transportspørsmålet av vital betydning. Det skulle vurderes om det skulle satses på landtransport eller skipstransport, dessuten om transportmidlene skulle utstyres med kjøle- og fryserom.

VI) Det offentliges kontroll med fiskens behandling på de forskjellige trinn. Under dette punktet skulle spørsmålet om statens kontrollfunksjon med fiskens behandling under tilvirkning og transporten til markedene utredes.

VII) Utredning av forskjellige spørsmål i forbindelse med salget av ferskfisk på de utenlandske markedene. Innunder dette punktet skulle planen ta opp hvordan omsetningen skulle gjennomføres, faglige krav til eksportørene, markedsbearbeidelse og reklame, ansettelse av fiskeriutsendinger i de store avtakerlandene osv.

Direktoratet foreslo videre at det var etatens egne fagfolk som skulle stå for arbeidet med å utarbeide planen, men åpnet for innhenting av sakkyndig bistand utenfra på enkelte saksfelt, særlig av skipsteknisk og kommunikasjonsmessig art. Et bredt spekter av direktoratets fagfolk ble satt til å skrive de forskjellige delene:¹¹⁸

-sekretær Gerhard Meidell Gerhardsen, cand. oecon

-sekretær Olav Lund, jurist

-sekretær Chr. Heitmann, cand. oecon

¹¹⁸ Norsk ferskfiskeeksport etter krigen 1943. Opplysninger om fagbakgrunnen bygger på Nordstrand 2000.

- konsulent Magnar Kristensen
- ferskfiskinspektør F.J. Grahl
- styrer ved Fiskeriforsøksstasjonen Olav Notevarp, kjemiker
- konsulent Eirik Heen, Fiskeriforsøksstasjonen, ingeniør
- konsulent Olav Eidsvik, Fiskeriforsøksstasjonen, ingeniør
- fung. kontorsjef Bratland
- fung. fiskeridirektør Ola Brynjelsen

Midtveis i okkupasjonsperioden frigjorde altså Fiskeridirektoratet betydelige ressurser til å utarbeide denne planen på oppdrag fra NS-minister Eivind Blehr, uten at det er mulig å anslå nøyaktig hvor mange årsverk det er tale om. Trolig var det ledig arbeidskapasitet for å utføre arbeidet. Etaten hadde vokst seg svært stor i løpet av 1930-tallet.¹¹⁹ Til sammen var det rundt 200 ansatte ved direktoratets hovedkontor i Bergen og i fiskeriadministrasjonen i distriktene da andre verdenskrig brøt ut, eller tre ganger så mange som i 1930. Tas fiskerioppsynene med, var det nær 400 i direktoratets tjeneste i 1940. Det som er interessant i denne sammenheng, er den sterke veksten i det teknisk-vitenskapelige miljøet, og en av de avdelingene som vokste kraftigst var direktoratets industriavdeling, også kalt Statens Fiskeriforsøksstasjon. Under ledelse av kjemiker Olav Notevarp ekspanderte Forsøksstasjonen fra fem til 19 ansatte mellom 1929 og 1938.¹²⁰ En viktig bakgrunn var den offentlige satsingen på bygging av fryserier og kjøleanlegg i denne perioden. Stasjonen hadde den tekniske ledelsen av utbyggingen av statsstøttede fryserier og kjøleanlegg i hele landet fra begynnelsen av 1930-tallet.¹²¹ Avdelingens ansatte fikk da også en svært sentral rolle i forbindelse med planarbeidet.

Det kan heller ikke utelukkes at okkupasjonstiden ga større muligheter til å drive med faglig utredningsarbeid for direktoratets fagfolk, fordi forholdene under krigen førte til at andre oppgaver ble forhindret. Samtidig er det viktig å understreke at planarbeidet fra 1942 ikke representerte helt andre og nye arbeidsoppgaver for dem som ble engasjert, men var snarere en forlengelse av det de allerede holdt på med. Det som var nytt, var at arbeidet ble koordinert med en samlet plan som formål.

¹¹⁹ Nordstrand 2000:189ff. Noe av bakgrunnen for Fiskeridirektoratets ekspansjon var den økonomiske krisa i fiskeriene. Enkelte avdelinger, slik som Krisehjelpskontoret, arbeidet konkret med de økonomiske problemene til fiskerne. Men som Leiv Nordstrand skriver, kan ikke den sterke veksten alene tilskrives fiskernes kriser, for direktoratet ble ikke bygget ned da krisa var over. Disse prosessene er imidlertid grundig beskrevet i hans bok og skal ikke behandles nærmere her.

¹²⁰ Samme sted, s. 191.

¹²¹ Samme sted, s. 193.

Ingen andre norske fagmiljøer enn Fiskeridirektoratet hadde større fiskerifaglig kompetanse på de saksområdene som planen omfattet. Fiskeridirektoratets økonomer og statistikere utga ukentlig *Fiskets Gang* med opplysninger om fangstmengder og verdier. Hvert år utkom publikasjonen *Norges fiskerier* i serien Norges offentlige statistikk, og *Årsberetning vedkommende Norges fiskerier* ble også utgitt av direktoratet. Innen kjøle- og fryseteknologi hadde dessuten Statens Fiskeriforsøksstasjon høyt kvalifiserte fagfolk ikke bare når det gjaldt kjemisk-teknisk kompetanse, men også med hensyn til byggeteknikk ved oppføring av slike anlegg. Interessen for fryserier var stigende innenfor fiskerinæringen i krigsårene, og i oktober 1941 ble det holdt et stort ”kjøleteknisk kursus” med innledninger fra Fiskeriforsøksstasjonens fagfolk (se også nedenfor).¹²² På kurset skal representanter fra alle de største fryseanleggene i Norge ha deltatt.

Hvordan direktoratet vurderte arbeidet med å utarbeide planen på oppdrag fra Blehr, er ikke kjent. Et sannsynlig motiv for å påta seg oppdraget, kan ha vært å forhindre flere NS-framstøt overfor næringen. Det å framskaffe objektive fakta og opplysninger for planlegging av etterkrigstiden, ble trolig oppfattet som et nyttig arbeid, som kunne ha en verdi også under et annet regime enn det som var utgått fra Nasjonal Samling (se neste avsnitt).

Arbeidet med ferskfiskplanen ble forutsatt å være ferdig innen 1. mars 1943.¹²³ Imidlertid ble den ikke slutført før i november.¹²⁴ Den ferdige utredningen var disponert etter nesten samme oppsett som forutsatt, og ble samlet i et stort hefte med tittelen ”Norsk ferskfiskeeksport etter krigen”.¹²⁵ Planen var skrevet i et nøkternt språk, og det er ingenting i teksten som tilsier at dette var et bestillingsverk fra en NS-minister. Ikke siden ”Landsplan om kjøleanlegg langs kysten” var det utarbeidet en så omfattende offentlig plan om dette spørsmålet. Felles for Landsplanen av 1932 og ”Norsk ferskfiskeeksport etter krigen” av 1943 var at begge dokumenter hadde til hensikt å øke den norske eksporten av fersk og frossen fisk. I den første planen var, som vist, formålet med omleggingen at førstehandsprisen skulle økes. I mellomtiden hadde man tatt et langt steg i retning av å løse fiskernes prisproblem, gjennom råfiskloven og den lovbeskyttede retten salgslagene fikk til å fastsette prisene på

¹²² Foredrag ved Kjøleteknisk kursus ved Statens Fiskeriforsøksstasjon 20.-24. oktober 1941, utg. av Fiskeridirektøren, Bergen 1942.

¹²³ SAB, Fdir, boks 124.4/2. Notat: Utarbeidelse av en flerårsplan for vår ferskfiskeeksport, jnr. 2461/1942.

¹²⁴ Norsk ferskfiskeeksport etter krigen 1943, Forord.

¹²⁵ Samme sted. Utredningen inneholdt åtte kapitler. Innholdsfortegnelsen må imidlertid ha blitt laget etter krigen. Delkapittel I) om fiskeriene før krigen var utarbeidet av cand. oecon. Gerhard Meidell Gerhardsen, men er ikke tatt med i utredningen. I stedet henvises det til deler av hans bok om fiskeriene i mellomkrigsårene, som kom ut først i 1946: Våre fiskerier I. I mellomkrigstida, bind I, *Sak og samfunn*, nr. 6, Bergen 1946. Følgende sider fra denne boka hører opprinnelig hjemme i planen: s. 146-162 og 224-238. Se også i samme serie: Meidell Gerhardsen, Gerhard: Våre fiskerier. Under og etter krigen, bind II, *Sak og samfunn*, nr. 7, Bergen 1945.

første hånd. Den organiserte råfiskomsetningen fungerte imidlertid ikke i krigsårene, fordi prisene ble fastsatt av myndighetene.

Da direktoratet utarbeidet planen i 1942-43, stod man oppe i en helt spesiell situasjon for fiskerinæringen, skapt av den tyske okkupasjonen og okkupasjonsmakts etterspørsel etter norsk fisk. Det hadde foregått en omfattende endring fra de gamle tilvirkningsformer salting og tørking til fersk og frossen vare. Prisene hadde steget kraftig. Endringene i hvitfisksektoren hadde imidlertid foregått innenfor rammen av den eksisterende småskalastrukturen i de norske kystfiskeriene. Og som nevnt: Til tross for den store overgangen til frossenfiskproduksjon, ble det ikke drevet noe trålfiske i norske farvann under okkupasjonen. Til tross for et stort apparat for føring av fisk, var mangel på råstoff et stadig tilbakevendende problem for de tyske filetfabrikkene.¹²⁶

Hva var så hovedpunktene i 1943-planen sammenlignet med planen fra 1932? Landsplanen av 1932 hadde vært nølende med hensyn til å anbefale utbygging av fryseteknologi, mens det nå ble eksplisitt understreket at man i Norge måtte satse for fullt på omlegging til frossenfiskproduksjon. Fem grunner ble gitt for å satse på frosne varer etter krigen:

1. Mulighetene for omsetning av frossen vare er bedret i de senere år.
2. Ved frysning kan en større del av våre fiskemengder utnyttes i fersk tilstand og som filet.
3. Den frosne varen muliggjør en jevn tilførsel til markedene, avpasset etter behovet.
4. Frossen fisk kan leveres konsumentene på alle utenlandske markeder i helt sjøfrisk tilstand, selv om fisken er fanget i våre nordlige farvann.
5. Ved frysning kan den fortrinlige råvare vi har bli tilfredsstillende bevart og komme til sin rett på alle markeder.¹²⁷

I planen het det også at det var "hevet over tvil" at fisken i framtida ville bli omsatt som filet. Fordelen med fileten var at avfallet ble fjernet, slik at utgifter til emballasje og transport kunne spares.

For det andre var planen positiv til et fiske med mindre trålere. Trålerloven av 1939 hadde uttrykkelig nevnt at forbudet ikke gjaldt for fartøyer under 50 bruttotonn. Før krigen var det omtrent 25 slike trålere i drift.¹²⁸ Imidlertid viste man i 1943 til uttalelser fra fiskere om at disse fartøyene var for små til å kunne drive effektiv tråling, bl.a. fordi de hadde for

¹²⁶ Finstad 1993:135ff.

¹²⁷ Norsk ferskfiskeysport etter krigen 1943, s. 13.

¹²⁸ Samme sted, s. 3.

svake motorer til å kunne trekke trålredskapene langs bunnen. Men dermed var ikke mindre trålere uinteressant, målsettingen var snarere å finne fram til

en form for tråldrifft med mindre fartøyer (i motsetning til vanlige stortrålere) særlig tilpasset norske forhold og som den alminnelige fiskerbefolkning økonomisk kan klare både med hensyn til anskaffelsen av fartøyene og driften av disse.¹²⁹

I utredningen ble det derfor foreslått å iverksette statlig finansiert forsøksdrifft med to trålere, bygd etter tegninger fra en skipskyndig konsulent ved Fiskeridirektoratet. Den ene skulle være 75 fot lang, og ha en vekt på ca. 65 tonn, mens den andre skulle være på 100 fot og veie ca. 125 tonn.

For det tredje ble det i 1943 grundig diskutert hvor man i første rekke skulle satse på å bygge ut en norsk frossenfisk-industri. De månedlige fangstmengdene av torskeartet fisk for 1938 og 1939 ble gjennomgått og satt opp fylkesvis (tab. 2.6).

Tabell 2.6 Tabell over utbyttet av torskeartet fisk pr. måned i forskjellige distrikter. Oppfisket mengde i tonn, gjennomsnitt for årene 1938 og 1939

Måned	Finnmark	Troms	Nordland	Trøndelag	Møre	Sør for Stad
Januar	13.000	3.000	1.200	100	1.500	1.500
Februar	8.000	4.700	4.800	200	2.000	1.250
Mars	8.000	6.000	50.000	500	2.000	1.250
April	14.000	1.300	30.000	350	1.650	850
Mai	16.000	1.450	1.500	200	1.450	800
Juni	8.000	1.800	1.000	2.000	2.000	950
Juli	6.000	1.000	1.700	900	2.050	600
August	4.800	900	400	1.000	2.100	600
September	2.400	550	600	50	1.000	600
Oktober	2.400	300	350	100	700	1.000
November	2.500	400	2.500	200	600	1.000
Desember	5.000	1.000	1.500	150	500	1.000
Totalt	90.100	22.400	95.750	5.750	17.550	11.400

Kilde: Fiskeridirektoratets bibliotek. Fiskeridirektoratet: Norsk ferskfiskeeksport etter krigen, Bergen, november 1943, s. 19.

Nordland utmerket seg som fylket med de største ilandførte mengdene, med hele 95.750 tonn i gjennomsnitt for disse to årene. Imidlertid var over åtti prosent landet i mars og april. Etter lofotfiskets avslutning var imidlertid fiskemengdene små i Nordland. Dernest kom Finnmark, med årlige mengder på 90.100 tonn. Det slående med tilførselene av fisk fra det nordligste

¹²⁹ Samme sted, s. 6.

fylket, var jevnheten i fisketilførslene gjennom hele året. Også i Finnmark var tyngdepunktet i fiskeriene i årets første måneder, og 67.000 tonn, eller 74 prosent, ble levert mellom januar og juni. Men sammenlignet med de andre fylkene var det store fiskemengder også ut over sommeren og høsten i Finnmark. Direktoratet kom til en slik konklusjon:

Det torde være innlysende at Finnmark med sin jevne tilførsel først og fremst må settes i stand til å levere ferskfiskprodukter. Her er utnyttelse av moderne fryseteknikk ennå viktigere enn i sydligere distrikter, idet de meget lengere avstander vanskeliggjør forsendelse av den isede vare. En vesentlig del av de frosne ferskfiskvarer bør derfor produseres i Finnmark.¹³⁰

For det fjerde var det også i 1943 klart for planleggerne at den statlige finansieringen av utbyggingen måtte bli omfattende. Det ble antatt at behovet for statlig støtte ville bli forskjellig i ulike regioner. Sør for Stad, Møre og Romsdal og Trondheim ville utbyggingen, ifølge planen, kunne skje uten store offentlige bidrag.¹³¹ For Trøndelag og de nordnorske fylkene måtte man derimot regne med en høy offentlig andel av kostnadene, trolig opp mot 80 prosent, slik Stortinget hadde vedtatt i 1932. Helt lengst nord måtte muligens staten gå enda lenger:

I Finnmark kan det kanskje bli nødvendig at Staten bygger en del av anleggene som 100 % statsanlegg, da bidraget i mange tilfeller rimeligvis vil være 80 % eller mer.¹³²

Konklusjonen til Fiskeridirektoratets fagfolk var altså at Finnmark skulle bli sentrum for en norsk frossenfiletindustri etter krigen, og at staten måtte finansiere 80 til 100 prosent av de nye anleggene som skulle bygges i de nordligste fylkene.

Som et femte punkt kan nevnes at direktoratets plan gikk inn for at eksporten av frosne fiskeprodukter skulle monopoliseres:

Etter direktoratets mening er det meget som taler for at man i alle fall til å begynne med lar et selskap eller sammenslutning av interesserte med tilstrekkelig kapital få tilnærmet monopol på omsetning av frossen fisk til alle markeder. (...) Ved en monopolisert omsetning som her antydnet vil man

¹³⁰ Samme sted, s. 20.

¹³¹ Samme sted, s. 38.

¹³² Samme sted.

eliminere de vanskeligheter og de skadelige følger som innbyrdes konkurranse mellom flere eksportører nødvendigvis medfører og som, når det gjelder innarbeidelsen av et nytt produkt, kan være så meget mer alvorlige.¹³³

Hvilken betydning fiskeriene i Finnmark var påtenkt i den kommende ferskfisksatsingen, kommer tydelig fram av direktoratets talloppgaver. Man regnet med at totalt skulle 130.000 tonn norsk råfisk bli omsatt som fersk eller frossen vare. Av dette skulle 50.000 eller 38 prosent komme fra fiskeriene i Finnmark, noe som utgjorde over halvparten av fylkets fiskekvantum. Den planlagte lokaliseringen av anleggene ble også basert på fangstmengdene, og Vardø, Honningsvåg, Båtsfjord og Hammerfest utpekte seg som fiskerihavner der man ville satse på større sentralanlegg med en filetfrysningsskapasitet på henholdsvis 15 tonn (Båtsfjord og Hammerfest) og 30 tonn pr. døgn (Vardø og Honningsvåg).¹³⁴ Fire ti-tonns anlegg skulle anlegges på følgende steder: Berlevåg, Mehamn, Kjøllefjord, Øksfjord. Endelig skulle det bygges fire fem-tonns fryserier i Vadsø-Varanger, Måsøy (evt. Havøysund), Ingøy-Rolfsøy og Hasvik. Samlet utgjorde dette en kapasitet på 150 tonn pr. døgn. En forutsetning som eksplisitt ble nevnt som avgjørende for om og hvor raskt anleggene kunne bli bygget, var imidlertid at man greide å bygge ut nok elektrisk kraft. Planen forutsatte videre et stort fryseri i Tromsø på 35 tonn pr. døgn, et mindre i Gryllefjord (20 tonn pr. døgn), og to ti-tonns anlegg i Harstad og på Skjervøy.

Uten at det ble nevnt som en forutsetning, ble det antatt at de store sentrale anleggene kunne få en enda større betydning dersom tråldrift skulle bli aktuelt.¹³⁵ Da ville Vardø, Honningsvåg og Hammerfest kunne utvikles til å bli trålerhavner, dessuten ville dette føre til stabil og jevn drift ved anleggene.

I planen hadde altså Finnmark "de beste betingelsene for å levere råstoff til tidsmessige filetfryserier."¹³⁶ Utsagnet bygger på en positivistisk forståelse av forholdet mellom statistisk materiale over fiskefangster og den virkeligheten som skjuler seg bak tallene. En kritisk vurdering av Finnmarks forutsetninger som sentrum for Norges nye frossenfiskindustri gir imidlertid et atskillig mer nyansert bilde. En av de viktigste faktorene ved filetoproduksjon er stabil råstofftilgang. Riktignok hadde Finnmark en jevn fordeling av rike fiskeforekomster gjennom hele året. Men fylket hadde også en fiskeflåte bestående av svært mange små fartøyer, som verken var særlig mobile eller hadde muligheter til å drive

¹³³ Samme sted, s. 77.

¹³⁴ Samme sted, s. 23.

¹³⁵ Samme sted, s. 24.

¹³⁶ Samme sted, s. 36.

sammenhengende og effektivt fiske under dårlige værforhold. Fiskeristatistikken kan gi et inntrykk av flåten i fylket. Vinterfisket etter skrei i Finnmark foregikk i de harde vintermånedene fra januar til oppsynet for vårtorskefisket ble satt i april. I 1939 deltok 2.352 fartøyer i dette fisket.¹³⁷ Over halvparten var åpne fartøyer uten motor, og bare en tredjedel av fartøyene var dekkfartøyer med motor. Til sammenligning var det bare en fjerdedel av fartøyene som deltok under lofotfisket som var i kategorien åpne uten motor dette året.

Tallene over de ilandbrakte fangstmengdene røper heller ikke noe om at Finnmark i stor grad manglet en industriell fiskerikultur. De tradisjonelle tilvirkningsmetodene var helt dominerende (se ovenfor). Fiskebrukene lå også svært spredt, og i 1939 var det 236 fiskebruk i Finnmark.¹³⁸ Da planen ble lagt fram i 1943, var det bare i Hammerfest det eksisterte et fryseri med tilstrekkelig kapasitet til å oppfylle planens målsettinger. I Hammerfest lå den store tyske filetfabrikken med en frysekapasitet på 50 tonn pr. døgn.¹³⁹ Arbeidet med å få ferdigstilt filetfabrikken i Øksfjord var i gang, men den ble som vist ikke ferdig før på våren 1944.

Hva skjedde med planen "Norges ferskfiskeeksport etter krigen" etter at den ble avlevert til Blehrs Næringsdepartement i november 1943? Dette vet vi ingenting om, annet enn at planen ble oppbevart av Harnoll etter avleveringen.¹⁴⁰ Om planen ble gjort kjent i NS-kretser, finnes det heller ingen sikker kunnskap om.

Det som imidlertid er klart, er at Fiskeridirektoratets fryserieksperter planla en større befaring sommeren 1944 for "å skaffe tilveie materiale for teknisk forberedelse av fryseriprosjekter i Finnmark."¹⁴¹ Imidlertid ble det ikke noe av denne befaringen, på grunn av krigsforholdene. Men ingeniør Gustav Lorentsen ved Bygnings- og Maskinteknisk avdeling i direktoratet foretok en reise til Finnmark og besøkte "de tre større fryserier" i fylket, trolig i Honningsvåg, Hammerfest og Vardø.

Planlegging for fiskerienes framtid i London i krigsårene

Planlegging for fiskeriene i etterkrigstiden var et viktig anliggende også for Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet i London i krigsårene. Departementet ble ledet av statsråd Anders Frihagen, og bestod av seks avdelinger og en rekke underkomitéer som arbeidet med særskilte

¹³⁷ NOS Norges Fiskerier 1939, s 62f.

¹³⁸ Samme sted, s. 2f.

¹³⁹ Finstad 1993:129ff.

¹⁴⁰ UDA, 51.5/8. Kgl. Norsk Legasjon, Norges fiskerier. Diverse etterkrigsproblemer. 1410 L. 15/4 1944. Til Det Kgl. Utenriksdepartement, dat. Stockholm 06.07.1944. I dette dokumentet heter det at planen er "begravet" og "låst fast" hos Harnoll.

¹⁴¹ SAB, Fdir 43/26. Befaring i anledning fryseriutbyggingen i Finnmark, jnr. 2443/44, dat. 08.11.1944.

forsynings- og gjenreisningssaker.¹⁴² En av avdelingene var Fiskerikontoret, under Klaus Sunnanås ledelse. Kontoret arbeidet med saker knyttet til oppbyggingen av den norske fiskeflåten etter krigen, men også med muligheter for omlegging av fiskeproduksjonen og undersøkelser av markeder for norsk fiskeeksport i framtiden. Det ble i tillegg oppnevnt to komitéer som arbeidet med fiskerisaker i London. Mandatet til "Fiskerikomiteén av 22. mars 1942" var å behandle gjenreisningen av fiskeriene i Norge etter krigen, særlig med henblikk på innkjøp av redskaper og andre driftsmidler til fiskerne. Komiteén var dessuten bedt om å gi innstilling til aktuelle spørsmål knyttet til produksjon, tilvirkning og eksport etter krigens slutt. Den andre, "Fiskerikomiteén av 5. juni 1942", arbeidet med hvordan Norge skulle oppnå best mulige vilkår for fiskeriene ved fredsslutningen i forhold til andre nasjoner. Fiskerigransesaken, der Norge hadde gående en konflikt med Storbritannia om britiske tråleres adgang til norske farvann, hørte til denne komitéens arbeidsfelt.

Nok et organ som sorterte under Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet syslet med fiskerirelaterte spørsmål. Den såkalte "Industrikomitéen i New York" beskjeftiget seg blant annet med fryseteknologi, og avleverte i juni 1945 en stor utredning om forskjellige frysemetoder og tekniske løsninger for fryseanlegg.¹⁴³ Utredningen var basert på opplysninger gitt av norsk-amerikanske og norske ingeniører i USA.¹⁴⁴

Klaus Sunnanå var sekretær for begge de to fiskerikomiteéene i London. Få, om noen, hadde større autoritet og innflytelse i fiskerisaker i London-administrasjonen enn ham. Den tidligere studentpolitikeren og motdagisten var utdannet statsøkonom ved Universitetet i Oslo fra 1930.¹⁴⁵ I oktober 1935 ble han ansatt som sekretær ved Krisehjelpskontoret i Fiskeridirektoratet, etter å ha gjort direkte henvendelse til handelsminister Alfred Madsen.¹⁴⁶ Kontoret arbeidet med offentlige tiltak for å motvirke krisetilstanden i fiskeriene. Seinere fikk Sunnanå i oppgave å utarbeide en lønnsomhetsundersøkelse for lofotfisket – et arbeid som trolig er Norges første vitenskapelige fiskeriøkonomiske publikasjon.¹⁴⁷ Sunnanås posisjon i London har imidlertid sammenheng med at han skiftet beite, fra Fiskeridirektoratet over til sekretærstillingen i Norges Fiskarlag, etter oppfordring fra formann Jens Steffensen. Sunnanå tiltrådte i fiskarlaget sommeren 1938, og arbeidet den første tiden iherdig med etableringen av Norges Råfisklag som lovbeskyttet salgslag, noe som skjedde i november samme år. Men

¹⁴² RA, KAD, Alm. avd, saksarkiv, London 1940-45, boks 41. Mappe merket: 12.2 Palmstrøms papirer. Oversikt over Forsyningsdepartementets formål og virksomhet siden dets opprettelse ved Kgl. res. av 22. september 1939, dat. London, dat. 07.10.1943.

¹⁴³ Det Kongelige Forsynings- og Gjenreisningsdepartement: Frysning, Industrikomitéen, New York, juni 1945.

¹⁴⁴ Om Industrikomitéen i New York, se Amdam 2000.

¹⁴⁵ Finstad 2005a):24.

¹⁴⁶ Angerman 1973:10f.

¹⁴⁷ Lofotfiskets lønnsomhet 1936, *Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier*, nr, 3, Fdir, Bergen 1937.

enda viktigere var det at han hardt og kompromissløst hadde avvist forsøkene på nazifisering av Norges Fiskarlag fra høsten 1940.¹⁴⁸ Hans motstand mot Nasjonal Samling førte til at han måtte forlate sekretærstillingen sommeren 1941. Etter et opphold ved den norske legasjonen i Stockholm kom så han til London og ble ansatt som konsulent og leder av Fiskerikontoret i Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet. Sunnanå fikk en svært viktig rolle, ikke bare i planleggingen av fiskeriene etter krigen, men også som rådgiver for regjeringen Nygaardsvold i mange forskjellige fiskerispørsmål. Blant annet var han regjeringens representant i en inter-alliert komité som diskuterte planleggingen av fiskeriene i etterkrigsårene, som de enkelte lands fordelinger av fiskefangster til nødhjelp, og gjenreisning av fiskeflåten, etc.¹⁴⁹ Sunnanå befant seg nær det sentrale regjerings- og partiapparatet i London, blant annet delte han leilighet med Erik Brofoss og O. C. Gundersen. I London var Brofoss var byråsjef og siden ekspedisjonssjef i Forsyningsdepartementet, mens Gundersen var direktør for Statens trygdekontor.¹⁵⁰ De to ble henholdsvis finansminister og justisminister i Gerhardsens første regjering i 1945.

Hvordan var forbindelsen mellom fiskeridministrasjonen i Norge og i London i krigsårene? Alt tyder på at fiskerimyndighetene i London hadde god kjennskap til forholdene for fiskerinæringen i Norge under tysk okkupasjon. I en rapport fra mai 1945 skriver Sunnanå at man i London var ”forholdsvis godt underrettet om utviklingen hjemme i Norge og de planer som er som er utarbeidet der med hensyn til den framtidige utvikling av våre fiskerier.”¹⁵¹ Den norske legasjonen i Stockholm fungerte som en formidlingssentral for informasjon fra Norge til London om disse spørsmålene. Rapporter vedrørende fiskeriene ble sendt med strengt hemmelige kurerer. Et eksempel som finnes i arkivmaterialet etter Sunnanå, er en mikrofilm-kopi av et notat fra Fiskeriavdelingen i Handelsdepartementet fra desember 1943 på 73 sider.¹⁵²

Informasjonsstrømmen gikk imidlertid ikke bare fra Norge til London, men også den andre veien. Høsten 1943 foretok Sunnanå en reise til Island for ”å tilrettelegge et alminnelig grunnlag for god forståelse og et samarbeid mellom de to land om fisket og

¹⁴⁸ Hallenstvedt & Dynna 1976:145ff.

¹⁴⁹ RA, KAD, Alm. avd., boks 45. Allied Technical Interim Advisory Committee on White Fish. Minutes of meeting held on 10.04.1943.

¹⁵⁰ Nordby (red.) 1985:97f og 240f.

¹⁵¹ AAB, Anders Frihagens arkiv, boks 10. Klaus Sunnanå: P.M. Fiskeriene i den første tid etter frigjøringen av landet, dat. London 09.05.1945.

¹⁵² SAB, Fdir 042/3. Handelsdepartementet, Fiskeriavdelingen. Kopi av mikrofilm. Merket: Strengt fortrolig. P.M. Fiskeriene i krigsårene, dat. Oslo 20.12.1943. Notatet inneholder opplysninger bl.a. om samtlige fiskeriers fangstmengder, tyskernes rekvirering av fartøyer, agn- og redskapsforsyningen, drivstoffrasjonering, sperrede fiskeområder, arbeidskraftsituasjonen, utbygging av kjøleanlegg og fryserier, og fordelingsavtalene av fiskeleveranser mellom norske forsyningsmyndigheter og Tyskland.

fiskevareeksporten etter krigen.”¹⁵³ Tilbake i London skrev han en lang rapport, og et utdrag fra denne ble så distribuert til ”fortrolig orientering blant særlig sakkyndige” i Norge via legasjonen i Stockholm.¹⁵⁴

Fiskerimyndighetene i London var også orientert om Fiskeridirektoratets arbeid med planlegging for ferskfiskeeksporten etter krigen.¹⁵⁵ Kapittel III i utredningen ble sendt med kureren ”1410 L” fra Stockholmslegasjonen til London i april 1944. Det er imidlertid uvisst om man i London fikk tilsendt alt materialet i utredningen ”Norges ferskfiskeeksport etter krigen”.

Den viktigste oppgaven til Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet i London var å planlegge for etterkrigstiden. Etter at Finnmark og Nord-Troms ble rammet av den brente jords taktikk høsten og seinvinteren 1944, utarbeidet dette departementet planer for gjenreisningen av Finnmark. Det viktigste dokumentet var ”Gjenreisningen av Finnmark” fra februar 1945, også kjent under betegnelsen London-planen, som bestod av tre notater med vedlegg.¹⁵⁶

A) Gjenreisning av Finnmarks næringsliv med vedlegg:

1. Fordelingen av folkemengden på de enkelte kommuner.
2. Boliggjenreisningen i Finnmark.
3. Plan for utbygging av Norges ferskfiskeeksport etter krigen
4. Fisket i det frigjorte område av Finnmark.
5. Rapport om A/S Syd-Varanger av 15.12.1944.

B) Administrasjonen av gjenreisningsarbeidet i Finnmark.

C) Finansiering av gjenreisningsarbeidet i Finnmark.

Vedlegget med tittelen ”Plan for utbygging av Norges ferskfiskeeksport etter krigen” som kan kalles for London-planens fiskeridel, er datert 20. oktober 1944. Imidlertid er dette notatet direkte bygd på kapittel III fra den forannevnte planen ”Norsk ferskfiskeeksport etter krigen”, som altså ble utarbeidet på oppdrag av NS-minister Blehr og som var ferdig fra Fiskeridirektoratets hånd i november 1943 (se forrige avsnitt). En sammenligning av de to dokumentene avsnitt for avsnitt viser at de er tilnærmet identiske i teksten. I et notat med merknader til planen bekrefter også Sunnanå at dette er et ”utdrag av en plan som er

¹⁵³ UDA, 51.5/8. Klaus Sunnanaa: Beretning om min reise til Island 1. september til 8. oktober 1943, jnr. 00062 GJD 1944, dat. London i oktober 1943.

¹⁵⁴ UDA, 51.5/8. Kgl. Norsk Legasjon, Norges fiskerier. Diverse etterkrigsproblemer. 1410 L. 15/4 1944. Til Det Kgl. Utenriksdepartement, dat. Stockholm 06.07.1944.

¹⁵⁵ UDA, 51.5/8. Notat. Diverse opplysninger om norsk fiskeforedling, jnr. 14300, 1944, AGB/RA, dat. 04.07.1944.

¹⁵⁶ RA, KAD, Saksarkiv 1940-1950. London 1940-45, Alm. avd., boks 70. Til departementene. Gjenreisningen av Finnmark. Det kgl. Forsynings- og Gjenreisningsdepartement, undertegnet Anders Frihagen og Erik Brofoss, dat. London 16.02.1945. Resten av avsnittet bygger på denne referanser hvis ikke annet er nevnt.

utarbeidet hjemme (...)”¹⁵⁷ Den eneste synlige forskjellen er at London-planens fiskeridel er litt kortere. Blant annet ble et avsnitt om at planlagte sentralanlegg i Vardø, Hammerfest og Honningsvåg måtte bygges med tanke på framtidig tråldrift, utelatt i notatet som ble en del av London-planen.¹⁵⁸

Hvordan vurderte Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet i London ”Plan for Norges ferskfiskeksport etter krigen”? I et elleve siders notat med merknader gjorde Sunnanå rede for hvordan han så på planen.¹⁵⁹ Som vist var en av konklusjonene at Finnmark måtte komme i første rekke med tanke på utbygging av anlegg for frossenfiskproduksjon, og dette var noe Sunnanå støttet. Han foreslo imidlertid enkelte mindre forandringer med hensyn til de ulike anleggenes kapasitet på de forskjellige stedene, dessuten var han noe avventende i forhold til lokaliseringsspørsmålene på grunn av utilstrekkelig elektrisitetsskapasitet på flere av stedene.

London-planens fiskeridel er som nevnt datert 20. oktober 1944. Da var den såkalte ”frivillige evakuering” i gang i Nord-Troms og Finnmark under ledelse av Quislings politiminister Jonas Lie.¹⁶⁰ Hitlers ”Führerbefehl” om fullstendig nedbrenning av Finnmark og Nord-Troms er datert 28. oktober. Det kan med andre ord slås fast at London-planens fiskeridel ikke primært var utarbeidet som en plan for gjenreisning av fiskeriene i Finnmark etter ødeleggelsene, men som en plan for å industrialisere fiskeriene i Finnmark etter at krigen var over. Likevel ble det samme dokumentet lagt fram i en gjenreisningskontekst, som en del av London-planen fra februar 1945.

Også LO var opptatt av at det ble bygget opp en frossenfiletindustri i Nord-Norge etter krigen. I programmet *Framtidens Norge*, som ble utarbeidet i Stockholm på våren 1944, heter det at oppbyggingen av en slik industri måtte ledes av staten, og at fiskerines salgsorganisasjoner måtte få en sterk stilling.¹⁶¹ Disse punktene peker framover mot Finotro-konsernets eierskapsmodell.

¹⁵⁷ SAB, Fdir, boks 042/2. Klaus Sunnanå. Utkast. Merknader til ”Plan for utbygging av Norges ferskfiskeksport etter krigen”, dat. London, 25.10.1944.

¹⁵⁸ Norsk ferskfiskeksport etter krigen 1943, s. 24.

¹⁵⁹ Som note 157.

¹⁶⁰ Hauglid, Jensen & Westheim 1985:43ff.

¹⁶¹ Arbeidernes faglige landsorganisasjon og Norsk Sjømannforbund: *Framtidens Norge. Retningslinjer for gjenoppbyggingen*, Stockholm, mai 1944, s. 50

Avslutning

På begynnelsen av 1930-tallet var det en sterk tro på innføring av kjøle- og fryseteknologi i fiskeriene, og det var stor grad av politisk enighet om å finne nye markeder og nye tilvirkningsmetoder for norsk fisk. Lave fiskepriser var forårsaket av at så stor del av fangstene ble tilvirket som tørrfisk og saltfisk, og deretter eksportert til land i Sør-Europa og Afrika med lav betalingsevne. I første rekke tenkte man seg en overgang fra saltfisk og tørrfisk til fersk fisk, seinere også til frossen fisk og filet. Bakgrunnen var den vanskelige økonomiske situasjonen for kystbefolkningen. Ferske og frosne varer ga bedre priser på eksportmarkedene, noe som igjen ville påvirke prisene i førstehåndsleddet. Den planlagte omleggingen var uttrykkelig basert på å utnytte de kystnære fiskeriressurser, basert på den eksisterende flåten av fiskereide fartøyer. Trålfiske var ikke noen forutsetning for å produsere mer av fangstene som ferskfisk eller frossenfisk, ifølge planen fra 1932.

Det var også enighet om at omleggingen ikke lot seg realisere uten stor grad av offentlig hjelp. Vedtaket som ble fattet gikk ut på at interesserte søkere kunne motta opp til 80 prosent av utgiftene i form av bidrag. Interesserte kunne være kommuner, samvirkelag og havnestyrer. Størst uenighet var det i spørsmålet om private aksjeselskaper skulle kunne motta støtte til utbygging av kjøleanlegg. Mindretallet ved Arbeiderpartiet var imot dette, men ble nedstemt. Partiet mente videre – i likhet med Norges Fiskarlag – at staten selv burde eie og drive de store fryseriene. Men statlig drift ble ikke behandlet særskilt.

Imidlertid ble det få resultater av forsøkene på å få til endrete tilvirkningsmetoder. Til tross for en viss vekst i utførselen av fersk fisk, dominerte ennå de konvensjonelle produktene ved utgangen av 1930-tallet. Og istedenfor en markedsmessig omlegging til fersk og frossen vare, ble de nordnorske fiskernes prisproblem løst ved en korporativ løsning, da det ble innført organisert lovbeskyttet råfiskomsetning i førstehåndsleddet i 1938.

Spørsmålet er om en slik skissert omstilling med mer vekt på ferske og frosne produkter *kunne* ha vært en vei ut av det økonomiske uføret i den nordnorske kystøkonomien i 1930-årene. Med den selvbergingspolitikken som ble ført i Vest-Europa i disse årene, er det tvilsomt om norsk fisk hadde maktet å komme inn på disse markedene. Dessuten var kjøle-frysekjeden fremdeles svært dårlig utbygd. Flere av omsetningsleddene manglet utstyr for å ta vare på fisken, dermed var salg av fersk og frossen fisk forbundet med stor risiko.

De fire tyske filetfryseriene som ble etablert under okkupasjonstiden, var basert på moderne fryseteknologi – og på tvangsutskrevet arbeidskraft fra tyskokkuperte deler av Øst-Europa. Men råstoffet til disse fabrikkene var det norske fiskefartøyer som stod for. Det ble ikke drevet noe trålfiske i krigsårene. De norske kystfiskernes økonomiske tilpasning ble

styrket, fordi fiskeprisene økte sterkt på grunn av okkupasjonsmaktens behov for fisk til sivilbefolkning og militære styrker, men også fordi fisk ble viktigere i norske husholdninger.

Planarbeidet for en oppbygging av en moderne frossenfiskindustri skjøt på ny fart i løpet av krigsårene. Initiativet kom fra NS-minister Eivind Blehr, og på hans oppdrag utarbeidet Fiskeridirektoratet i Bergen et omfattende dokument for hvordan Norge skulle bli en produsent og eksportør av frosne fiskeprodukter. For første gang ble det slått fast at den nye industrien i første rekke skulle etableres i Finnmark, der jevnheten i tilførslene av fisk var større enn i de andre fiskeriregionene. Noe annet som ble antatt av direktoratets eksperter, var at de nye anleggene i Finnmark måtte bygges og eies av staten. Fiskeridirektoratets planarbeid ble siden grunnstammen i London-planens fiskeridel – en plan som var ferdig før norske eksilmyndigheter kjente til omfanget av krigsødeleggelsene i Nord-Troms og Finnmark, etter at okkupasjonsstyrkene hadde brukt den brente jords taktikk og etterlatt seg en region fullstendig i ruiner fra høsten 1944. Men planleggingen av statseide fiskeproduksjonsanlegg i nord ble snart en del av vyene for gjenreisningen av de ødelagte områdene, slik vi skal se i neste kapittel.

Kapittel 3

Gjenreisning og nyreisning. Planleggingen av Finotro, 1945-1950

Innledning

Den 6. september 1946 nedsatte regjeringen et utvalg som skulle "utrede spørsmålet om opprettelse av produksjonsanlegg (herunder anlegg av fryserier og kjøleanlegg) i de krigsherjede strøk".¹ Utvalget skulle også legge fram forslag om en plan for bygging av fryserier og kjøleanlegg i resten av landet, og fikk derfor navnet "Landsplanutvalget". Det skulle imidlertid gå fem år fra oppnevningen av utvalget til produksjonen ved A/S Finnmark og Nord-Troms fiskeindustri kom i gang. Den allmenne utvikling i Finnmark og Nord-Troms i disse årene kan beskrives med begrepene gjenreisning og nyreisning. På få år nådde produksjonskapasiteten for mottak av fisk i regionen førkrigsnivået.

Kapitlet er konsentrert rundt fire spørsmål. For det første: Hva kjennetegner den fiskerinæringen som ble bygget opp i Finnmark og Nord-Troms i årene forut før Finotro startet sin virksomhet? De statseide anleggene representerte noe nytt sammenlignet med perioden før krigen, både med hensyn til eierskap og teknologi, og det er derfor relevant å spørre om utviklingstrekkene forut for oppstarten peker framover eller bakover.

For det andre: Sammenhengen mellom industrialisering, næringsutvikling og befolkningsutvikling har vært et viktig tema i den samfunnsvitenskapelige debatten om Nord-Norge i etterkrigsårene. Var det arbeidskraft nok til industriell frossenfiskproduksjon i regionen? Hvordan utviklet bosettingsmønsteret seg i Finnmark og Nord-Troms i femårsperioden før de statseide produksjonsanleggene kom i drift?

Perioden 1945-51 er preget av stor aktivitet med hensyn til planlegging av det statseide fiskeindustrielskapet i Nord-Troms og Finnmark. Det tredje problemfeltet berører innstillingen til Landsplanutvalget. Hva var hovedpunktene i dokumentet, og hva slags moderniseringsstrategier kommer til uttrykk i planen? Hva slags sammenhenger eksisterer mellom planene som ble diskutert i kapittel 2 og Finotro-planen? Den politiske debatten om Finotro-innstillingen hører også med i denne sammenhengen.

Det fjerde problemfeltet dreier seg om markedsutviklingen for frosne fiskeprodukter, sammenlignet med tradisjonelle eksportprodukter. Hvilken rolle spilte markedsforholdene for planleggingen av moderne industrialianlegg for produksjon av frossenfilet?

¹ Landsplanutvalgets innstilling 1948 (se kapittel 2, note 45, for fullstendig referanse).

Som vi har sett i forrige kapittel, var planene for bygging av moderne filetfryserier i Finnmark påbegynt lenge før den tyske nedbrenningen. Det følgende avsnitt dreier seg om å beskrive hvordan skadene rammet fiskerinæringen i den krigsherjede regionen.

Ødeleggelsene av fiskerinæringens produksjonsapparat

Fra og med høsten 1944 ble den tyske nedbrenningen av Finnmark og Nord-Troms iverksatt. Bortsett fra enkelte steder på Varangerhalvøya og området rundt Varangerfjorden var raseringen av Finnmark fylke total.² Hvordan ble fiskerinæringens produksjonsapparat rammet? Hele 260 fisketilvirkningsanlegg ble totalt ødelagt i Finnmark, noe som innbefattet 227 trandamperier, 225 salterier og 96 ishus.³ I tillegg ble 46 fiskebruk delvis ødelagt. Av større industrianlegg ble sildeoljefabrikken i Øksfjord helt rasert.⁴ Fryseriene i Honningsvåg og Hammerfest ble også totalskadd, mens Vardø Fryseri og kjøleanlegg ble delvis ødelagt.

Den tyske filetfabrikken i Hammerfest ble demontert høsten 1944 i forbindelse med evakueringen, og deretter bygget opp igjen som et provisorisk anlegg på Svinøya ved Svolvær.⁵ Bakgrunnen var at okkupasjonsmakten ville utnytte produksjonskapasiteten i forbindelse med det forestående lofotfisket våren 1945. De tvangsutskrevne ukrainske kvinnene som hadde arbeidet ved fabrikken i Hammerfest, fulgte med. De fleste av dem ble værende på anlegget i Svolvær til krigens slutt, mens andre ble overført til Frostfilet-fabrikken i Bodø.

I Nord-Troms var virkningene av nedbrenningen størst i Kvæningen kommune, der skadeomfanget var totalt.⁶ I kommunene Skjervøy, Nordreisa og Kåfjord var skadene mellom 50 og 90 prosent, og det samme gjaldt for de ødelagte delene av kommunene Storfjord og Lyngen.⁷ Men nøyaktig hvor mange fiskebruk som ble ødelagt i disse kommunene vites ikke. Sammenlignet med Finnmark har Nord-Troms vært preget av færre og større fiskekjøpere, med handelshuset Giæver på Havnes som den viktigste kjøperen. Kombinasjonen jordbruk og fiske har spilt en forholdsvis mye større rolle i Nord-Troms enn i Finnmark, og sjøtilvirkning av tørrfisk var svært utbredt, særlig i de sjøsamiske fjordområdene i Lyngen og Kvæningen. Fiskerne hengte selv sine fangster på hjell, og etter at tørkesesongen var over ble fisken hentet av handelsmannens kjøpefartøyer. Dette systemet, som betydde at fiskerne ble

² Dancke 1986. Se også Hauglid, Jensen & Westrheim 1985.

³ Dancke 1986:217.

⁴ Kamsvåg 1995:11.

⁵ Finstad 1993:141f.

⁶ Hauglid, Jensen & Westrheim 1985:252.

⁷ Samme sted. Deler av disse to kommunene ble ikke utsatt for ødeleggelse. For Storfjords vedkommende gjelder dette området ved Skibotn og Skibotndalen, i tillegg til de vestligste delene av kommunen.

svært avhengige av én kjøper, eksisterte ennå i enkelte fjorder i Finnmark fram til den annen verdenskrig. Imidlertid var storhetstiden for nessekongeveldet for lengst forbi de fleste steder, og det var mer vanlig med konkurranse mellom flere fiskekjøpere på handelsstedene.⁸ Til sammenligning var det altså få kjøpere og færre fiskebruk i Nord-Troms. Fiskeristatistikken for 1944 opererer med bare seks salterier på strekningen fra Lyngen til Kvænangen.⁹

Tettstedet Skjervøy ble ikke lagt fullstendig i ruiner. Bakgrunnen var trolig at tyskerne ville holde stedets mekaniske verksted i drift så lenge som mulig. Men både bolighus, butikker og fiskebruk ble sterkt rasert også på Skjervøy.¹⁰ Dampskipskaia og et pakkhus tilhørende fiskekjøper N. Rasch ble ødelagt. To av pakkhusene til fiskekjøper Kåre Renø var totalskadd, mens et tredje pakkhus og et trandamperi var delvis ødelagt. Utenom tettstedet ble de øvrige delene av Skjervøy kommune nærmest fullstendig nedbrent, slik som Arnøyhamn, Årvikssand og Akkarvik på Arnøya, og Nikkeby på Laukøya. To gamle handelssteder ble imidlertid ikke brent: Havnes på Uløya til familien Giæver, og Moursund på Kågen.¹¹

Arbeidet med å få fiskerinæringen på fote igjen startet tidlig i 1945 i Øst-Finnmark. Vardø ble ikke utsatt for total utslettelse, og omtrent en tredjedel av husene i byen var beboelige etter at tyskerne hadde forlatt byen.¹² For fiskerinæringens vedkommende var imidlertid ødeleggelsene svært store, og omfattet de fleste kaianlegg og pakkhus.¹³ Rapporten etter en befaring utført av Finnmark fylkes arbeidsnemnd i februar 1945 taler sitt tydelige språk om skadenes omfang på fiskebruk og andre fiskerirelaterte anlegg i byen (fig. 3.1). Oversikten er i første rekke et slående uttrykk for hvor hardt fiskerienes infrastruktur ble rammet i det største fiskeværet i Øst-Finnmark. Den nevnte rapporten inneholdt også informasjon om forholdene på steder som ikke var totalt utslettet. Kaiene og brukene i Syltefjord var i stor grad brukbare. De fleste anleggene i Båtsfjord var enten totalt eller delvis skadd, men tre bruk ble vurdert som egnet til reparasjon for mottak av fisk. I Kongsfjord hadde stedets to kaier blitt ødelagt, men var i ferd med å settes i stand i februar 1945.

⁸ Finstad 1993:111f.

⁹ NOS Norges Fiskerier 1944, s. 78f.

¹⁰ RA, KAD, FGD, Rådmann Scheis arkiv, boks 3. Hr. fylkesmannen i Troms, Vedk. befaring av Skjervøy, Kvenangen, Nordreisa og Kåfjord herreder, datert 19.05.1945.

¹¹ Havnes lå i Skjervøy kommune fram kommunegrenserevisjonen i 1964. Den sørlige delen av Uløya tilhører i dag Nordreisa kommune.

¹² Rønning Balsvik 1989:244.

¹³ Dancke 1986:419.

Figur 3.1 Oversikt over skader på fiskebruk, kaier, m.v. i Vardø, februar 1945

Befarte kaier og bruk	Beskrivelse (utdrag)
1 Vardø kommunes kai	Ikke brukbar. 3 brukbare egneboder forefinnes
2 Th. Kilmvær, Tromsø	Kaien sprengt. Den ytre del av pakkhuset skadet, forøvrig i bra stand. Endel skade på døre og vinduer
3 Asmund Larsen, Vardø (Blikhuskaien)	Kaien helt ødelagt ved sprenging
4 Kr. Jakobsen, Vardø	Kai og fiskepakhus helt rasert. Klippfisktørkeriet og lagerhuset i behold
5 Trygve Christensen, Vardø	Skade på kaidekket. Pakhuset sprengt og må rives, 6 gode egneboder er uskadt
6 Arthur Gustavsen, Vardø	Skadet kaidekke. Pakhuset betydelig skadet. Mindre damperbygning i god stand
7 Brødr. Aarsæther, Ålesund	Kaien er reparert og i god stand. Damperbygning i god stand
8 Martin Olsen, Vardø	Skadet kaidekke
9 Brødr. Aarsæther, Ålesund (Oljekaien)	Kaidekket delvis skadet, men kan repareres
10 Martin Olsen, Vardø (Hjemkaien)	Meget skadet. Pakhusene kan repareres
11 Flotmannskaien (Vardø havnestyre)	Adskillig skadet
12 Anders Hovde	Kaien delvis skadet. Damperiet uskadt bortsett fra endel dør- og vindusskade
13 H. F. Esbensen, Vadsø	Helt rasert og kan ikke repareres nu
14 Kr. Voie, Vardø	Kai og damperi helt ødelagt. Pakhus med salteri og fileteringsrommet og 2 egnerhus er uskadt
15 Vardø Produksjonslag	Kaien var helt rasert ved bombing, men der er allerede igangsatt arbeide med gjenoppbygning. Den nedre del av pakkhuset er sprengt
16 B. P. Kanstad, Vardø	Skadet kaidekke. Ytre del av pakkhuset sprengt og må rives
17 Torvet	To stolperader og endel av kaidekket sprengt bort
18 Sigurd Strøm & Co.	Helt nedbrent
19 Alfred Selseth, Vardø	Helt nedbrent
20 Bjarne Lie, Vardø	Helt nedbrent
21 O. Lundene, Vardø	Helt nedbrent
22 A. Nymoen, Vardø	Helt nedbrent
23 Herman Hanssen, Tromsø	Helt nedbrent
24 Tollbodkaien	Ubetydelig skadet
25 Statens Fiskebruk	Kaien, ferskfiskanlegget og damperiet er helt nedbrent, og kan ikke gjenoppbygges under nåværende forhold. Røkeriet og salteriet er uskadt
26 Erling Brodtkorb, Vardø (Kullager)	Kaien sprengt bort. Kullpakkhuset betydelig skadet
27 Erling Brodtkorbs fiskekai (Langkaien)	Kaien helt borte, men 8 egneboder er i behold. Damperiet så godt som uskadt
28 Arnt Brodtkorb, Vardø	Kai og pakkhus ødelagt ved bombing og nedrevet
29 Nemaks Tanklager (A/S Norske Shell, Hammerfest)	Oljetanken brukbar ved pålegging av provisorisk tak. Kaien kan gjøres brukbar
30 Dampskipskaien	Betydelig skadet
31 Vardø Fryse & Kjøleanlegg	Anlegget betydelig skadet ved sprenging. Maskinhallen tilsynelatende uskadt, likeså endel av maskineriet
32 M. nr. 65 Filetanlegget	Anlegget uskadt bortsett fra endel dør- og vindusskade
33 Konrad Bye Slipp & Mek. verksted	Så godt som uskadt
34 Vardø Havnevesen	Helt rasert, endel stolper muligens brukbare
35 Jakob Evensen, Vardø	Helt rasert, endel stolper muligens brukbare
36 Kristiansen & Jørgensen, Vardø	Helt rasert, endel stolper muligens brukbare
37 Konrad Bye	Helt rasert, endel stolper muligens brukbare
38 O. Vollstad	Helt rasert, endel stolper muligens brukbare
39 A/S Vega Fiskemelfabrikk, Vardø	Bygningen endel skadet. Maskineriet oppis å være uskadt
40 Erling Brodtkorbs kai i søndre våg	Kaien betydelig skadet ved sprenging. Pakhusene, egneboder og arbeiderbolig så godt som uskadt
41 Trygve Christiansen, Søndre Våg, Vardø	3 kaier sammenbygget og de tilhørende pakhuse helt rasert ved bombing. Endel av kaidekkene berget helt rasert
42 Fergekaien (Vardø kommune)	God og solid kai, men ingen lagerhus for tilvirkning av fisk. Kaien kan benyttes for mottaking av fisk
43 Johan Pedersen, Søndre Våg, Vardø	Stolperne makkspist i bunnen og må skiftes
44 Osvald Degerstrøm, Søndre Våg, Vardø	Pakkhuset sprengt og kan ikke repareres
45 Guanofabrikken, Søndre Våg, Vardø	Bygningen så godt som uskadt og maskineriet oppis å være tilstede og i brukbar stand

Kilde: RA, KAD, FGD, Rådmann Scheis arkiv, boks 3. Innberetning til Finnmark Fylkes Arbeidsnemnd om befaring av endel fiskevær i Aust-Finnmark med henblikk på igangsettelse av innkjøp og tilvirkning av fisk, dat. 02.02.1945. På befaringen deltok fiskeriinspektør Skotnes, ingeniør Sirum og sekretæren i Finnmark Fylkesarbeidsnemnd.

Også fiskeflåten ble påført store tap. Til sammen i Nord-Troms og Finnmark ble omtrent 350 større fiskeskøyter og flere tusen småbåter ødelagt.¹⁴ At tapstallene ikke var enda større, skyldtes at fartøyene ble brukt til evakuering av sivilbefolkningen. Hva med de gjenværende båtene? I Varanger-regionen og på Nordkynhalvøya var omtrent en fjerdedel av fartøyene som sto i Merkeregisteret i brukbar stand våren 1945.¹⁵ Dette var tilfelle for båtene fra byene Vardø og Vadsø, og fra landkommunene Berlevåg, Gamvik, Sør-Varanger og Vardø herred. I Nord-Varanger herred var en noe større andel av flåten intakt, og antall gjenværende fartøyer som kunne brukes, utgjorde 43 prosent av de merkepliktige fartøyene. De øvrige fartøyene i regionen var enten evakuert sørover, senket eller skadet på dette tidspunkt.

Opplysningene ovenfor gir et visst bilde av ødeleggelsene av fiskebruk og fartøyer. Men fiskerinæringen ble i virkeligheten utsatt for enda større ødeleggelse. Tapene av fiskeredskaper har blitt anslått til omtrent 20 millioner kroner.¹⁶ Svært mye hjellbruk for tørrfiskproduksjon ble også ødelagt, uten at omfanget er kjent. I tillegg kommer de ødeleggelsene som indirekte rammet fiskeriene. Det gjelder de 180 fyrene som ble rasert. Videre ble 118 kraftverk ødelagt – de fleste av dem må ha produsert kraft som fiskerinæringen var helt avhengig av.

For å oppsummere så langt: De aller fleste fiskebruk og kaier i Finnmark og Nord-Troms ble ødelagt da tyskerne iverksatte den brente jords taktikk fra høsten 1944. Men også der skadene på boliger og andre bygninger ikke var totale, ble fiskerinæringens produksjonsanlegg og infrastruktur nesten fullstendig rasert.

Endringer i bosettingsmønsteret?

Sammenhengen mellom flytting, sentralisering og industrialisering berører prosesser som har pågått i hele etterkrigsperioden. Hovedtendensen har vært flytting fra mindre steder i Nord-Troms og Finnmark til større steder innenfor regionen, til byer og tettsteder i landsdelen eller til Sør-Norge. Dette mønsteret er imidlertid ikke unikt for Finnmark og Nord-Troms, men kan observeres langs hele den nordnorske kysten.

Spørsmålet om sentralisering av bosettingen var planlagt i forbindelse med gjenreisningen av Finnmark og Nord-Troms, har vært drøftet i mange sammenhenger. I boka

¹⁴ St.meld. nr. 35 (1945-46) Om gjenreisningen av de krigsherjede strøk, Forsynings- og gjenreisningsdepartementet, s. 14.

¹⁵ SAB, Fdir, boks 123/3. Fiskeriinspektøren i Finnmark, Fortegnelse over brukbare og båter som repareres i det frie område av Finnmark, dat. Vardø, 05.05.1945, og Fiskeridirektøren, Fortegnelse over merkepliktige norske fiskefarkoster, Bergen 1944.

¹⁶ Samme sted.

Opp av ruinene hevder Trond Dancke at det er skapt en myte omkring planene fra London med hensyn til gjenreisningen: ”De står i en egen glans og er blitt tolket som resultat av målbevisste planleggeres arbeid med Nord-Norges fremtid.”¹⁷ Dancke vil på sin side nedtone betydningen av den planleggingen for gjenoppbygging som ble foretatt i krigens siste fase. De initiativene som ble tatt for en omfattende flytting av befolkningen og en sterk sentralisering av bosettingen, fikk lite å si i praksis.¹⁸ Trond Dancke hadde viktige posisjoner i gjenreisningsarbeidet i Finnmark i årene 1945 til 1961, som arkitekt for Brente Steders Regulering, som fylkesarkitekt og som leder av Finnmark fylkesgjenreisningsnemnd. Hans påpekninger har trolig stor gyldighet når det gjelder gjenreisningen av boliger.¹⁹

Da gjenreisningsarbeidet først hadde kommet i gang, ønsket imidlertid flere innenfor gjenreisningsmyndighetene å sentralisere bosettingen.²⁰ Det ble foreslått at flere steder ikke burde bygges opp igjen, slik som Dønnesfjord, Galten, Rolvsøyhamn, Sandvikvær, Kjelvik, Skjøtningberg, Finnkongkeila, Makkaur, Ytre Syltefjord og Hamningberg. Større fiskevær som Honningsvåg og Berlevåg ble foreslått flyttet. Det finnes også eksempler på at lokalsamfunnene selv ønsket radikale endringer. Befolkningen i Vardø var opptatt av spørsmålet om å flytte byen til fastlandet.²¹ I en folkeavstemning i januar 1947 gikk 74 prosent inn for flytting.²² Også fylkesmannen i Finnmark, Hans Gabrielsen, hadde tidlig gått inn for flytting til fastlandet. I januar 1945 satt han som fange på Grini og skrev et langt notat med tanker om gjenreisningen av fiskeriene, også kalt Grini-planen.²³ I notatet tok han til orde for en omfattende industrialisering av fiskeproduksjonen i fylket, med fryserier og trålere, og for Vardøs vedkommende mente han altså at byen burde anlegges på fastlandet, blant annet på grunn av den vanskelige ferskvannstilførselen til Vardøya.

Hva ble resultatet av sentraliseringsbestrebelsene og flyttesakene i denne fasen? De aller fleste steder ble gjenreist. Av større fiskevær var det bare Finnkongkeila øst på Nordkynhalvøya som ikke ble bygget opp igjen, grunnet rasfaren på stedet. Av større flyttesaker var det kun forslaget om å flytte Vardø til fastlandet som ble seriøst drøftet på

¹⁷ Dancke 1986:148.

¹⁸ Samme sted, s. 147f.

¹⁹ Andre forfattere legger noe større vekt på betydningen av planleggingen i London, deriblant Arvid Petterson, som har skrevet om gjenreisningen i Porsanger kommune (Petterson 1989:42ff). For en diskusjon av de ulike posisjonene i forbindelse med gjenreisningen, se Hage 1996:13f.

²⁰ Dancke 1986:151f.

²¹ Degerstrøm 1975.

²² Rønning Balsvik 1989:258.

²³ RA, KAD, Forsynings- og gjenreisningsdep., rådmann Scheis arkiv, boks 3. Hans Gabrielsen, P.M. Fiskeribedriften i Norge, spesielt med sikte på gjenoppbygging og trygging av Nord-Norge, Grini, januar 1945. Hans Gabrielsen hadde vært fylkesmann i Finnmark siden 1928, og han ble arrestert og sendt til Grini fangeleir i juni 1941 (Bottolfsen 1990:311).

sentralt hold.²⁴ I 1948 vedtok Stortinget at byen skulle bygges opp igjen på øya. Så selv om det nedbrente området i Finnmark og Nord-Troms skiftet ham, var det i hovedsak det gamle desentraliserte bosettingsmønsteret som vokste fram i denne første perioden etter krigen. En av grunnene til at bosettingen ble bygget opp igjen så spredt, var den raske tilbakeflyttingen. Men til tross for at enkelte talte for en sterkere konsentrasjon, ble det ikke gjort noe fra myndighetene for å forhindre tilbakeflytting og gjenoppbygging.²⁵ Eventuell flytting skulle være en frivillig sak.²⁶

Det tok imidlertid ikke lang tid før mange av de permanent eller delvis gjenoppbygde plassene ble forlatt igjen.²⁷ Allerede på slutten av førtitallet foregikk det en viss flytting inn til større steder. Befolkningen i fiskeværet Makkaur flyttet inn til Båtsfjord eller til Nordfjord i Syltefjord.²⁸ Fiskeværet Kjølvik på Magerøya hadde hatt en befolkning på omtrent 250 personer før evakueringen. Etter en delvis gjenreisning, var stedet så godt som fraflyttet på begynnelsen av femtitallet.²⁹ Slike eksempler finnes det svært mange av i hele den nedbrente regionen Finnmark og Nord-Troms.

Mens de mindre stedene ble forlatt, opplevde flere av de større stedene en økning i folketallet i gjenreisningsperioden, slik som Båtsfjord, Kjøllefjord og Havøysund (tab. 3.1).

Tabell 3.1 Befolkningstallene i Båtsfjord, Kjøllefjord og Havøysund 1939 og 1947

Sted	1939	1947
Båtsfjord	600	1.200
Kjøllefjord	750	1.500
Havøysund	350	700

Kilde: Fiskeridepartementet, Innstilling om Reisning av allsidige fiskeforedlingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms, *Innstillinger og Betenkninger*, bd. I, 1948.

De tre fiskeværene var tidlig utpekt som aktuelle i forbindelse med bygging av ny fiskeindustri. Folkeveksten må sees i sammenheng med byggeaktiviteten i gjenreisningsfasen, men også med tilflytting fra de omkringliggende områdene. For Kjøllefjords vedkommende skyldtes for eksempel den økte befolkningsveksten flytting fra utværene og fjordene.³⁰

²⁴ Dancke 1986:151.

²⁵ Samme sted, s. 152.

²⁶ St.meld. nr. 35 (1945-46) Om gjenreisningen av de krigsherjede strøk, Forsynings- og gjenreisningsdepartementet, s. 24.

²⁷ Mange steder, slik tilfellet var i Porsanger, utsatte folk å bygge permanente boliger, pga. usikkerhet med hensyn til taksering og utbetaling av krigsskadeerstatning (Petterson 1989:114).

²⁸ Luihn 1952:11. Se også Sætherø 1995:13.

²⁹ Luihn 1952:11.

³⁰ Landsplanutvalgets innstilling 1948, s. 19.

Men dette sentraliseringsmønsteret er ikke helt entydig. I Honningsvåg, som var et av de største fiskeværene i Vest-Finnmark, bodde det 2.200 innbyggere i 1944.³¹ Det skulle imidlertid gå fire år før stedet igjen nådde dette nivået, og i 1950 hadde befolkningen bare økt til 2.364 personer. Den relative befolkningsveksten var imidlertid stor andre steder i kommunen. Storbukt som ligger noen kilometer vest for Honningsvåg utviklet seg til å bli Magerøyas store industristed i etterkrigsårene, med både et stort Finotro-anlegg og to sildoljefabrikker. Befolkningstallet i Storbukt hadde vokst allerede før produksjonen kom i gang ved fabrikkene, fra beskjedne 323 innbyggere i 1946 til 517 i 1950.³²

Etter 1950 ble flytting stimulert av myndighetene, da det ble gitt statsstøtte til ”flytting fra utvær”. Men ikke all flytting gikk til sentrale steder. Syltefjord i Vardø herred ble i liten grad utsatt for krigsskade. På grunn av vanskelige havneforhold ønsket befolkningen etter krigen å flytte, og i 1950 vedtok Stortinget å bevilge inntil kr. 74.500,- for flytting av 21 husstander, 2 fiskebruk og et ungdomshus fra Ytre Syltefjord til Nordfjord lenger inn i fjorden.³³

Ikke alle som søkte fikk støtte. I 1950 søkte folk fra Ingøy (Måsøy), Kvangsfjord (Gamvik), Hamningberg (Vardø herred), Komagvær (Vardø herred), Gammelvær (Loppa) og Snefjord (Måsøy) om tilskudd til å flytte til mer eller mindre sentrale steder.³⁴ Men ingen av disse søknadene ble innvilget.

I Nord-Troms foregikk det lignende flytteprosesser som i Finnmark. Beboerne i Manskarvik på Meiland manglet vei, ruteforbindelse, elektrisitet og havn. Stedet unngikk nedbrenning under krigen, visstnok fordi tyskerne ikke greide å komme seg i land der. I 1952 ble det gitt offentlig støtte til å flytte husene til tettstedet Skjervøy.³⁵

Hva har årsakene til flyttingen vært? Til nå har samfunnsforskere fokusert mest på at myndighetene ønsket en sterkere grad av sentralisering som årsak til fraflytting. For perioden 1945-1950 må en slik påstand nyanseres for Finnmark og Nord-Troms sitt vedkommende. I dette tidsrommet gikk den offentlige politikken ut på at flytting til mer sentrale steder skulle være en frivillig sak. Den desentraliserte gjenreisningen er et klart vitnesbyrd om dette. Som vist ovenfor, avsto også myndighetene enkelte søknader om flyttestøtte til mer sentrale steder. Utover 1950-tallet ble imidlertid den offentlige sentraliseringspolitikken kraftigere. Ikke minst bidro Nord-Norge-planen til en sterkere konsentrasjon av befolkningen (se kapittel 4).

³¹ Richter Hanssen 1990:412.

³² Samme sted.

³³ St.prp. nr. 67 (1950) Om stønad i samband med folkeflyttinga i Øyfjordvær i Troms og i Syltefjord i Finnmark, s. 4ff.

³⁴ Samme sted, s. 3.

³⁵ Samme sted, s. 4.

Det står fortsatt mange ubesvarte spørsmål igjen vedrørende evakueringen, gjenreisningen og fraflyttingen i Finnmark og Nord-Troms i denne fasen. Ett av dem berører betydningen av erfaringene fra evakueringen for folks beslutninger om å bryte opp fra hjemstedet. En interessant teori innenfor migrasjonsforskningen hevder at folk som først har brutt opp en gang, vil være tilbøyelige til å flytte igjen. Kan dette gi grunnlag for en hypotese om videreflytting for hjemvendte evakuerte fra Finnmark og Nord-Troms? Spørsmålet skal ikke forfølges videre her, men kan være et studium verdt.

På tross av visse bevegelser mot større steder i den første femårsperioden etter krigen, er det altså ikke sentralisering, men fortsatt spredt bosetting som er det typiske mønsteret i regionen i denne perioden. I Finnmark er stiftelsen av de mange fiskarlagene og dannelsen av fiskarsamvirke lag klare uttrykk for dette.

Faglig fiskermobilisering og vekst i produksjonssamvirket i Finnmark

Oppslutningen om den faglige fiskerorganisasjonen i Finnmark de første årene etter 1945 kan fortelle mye om gjenreisningsoptimisme og troen på en fortsatt desentralisert småskaladrift. Finnmark Fiskarlag, fylkeslaget til Norges Fiskarlag, hadde hatt en kraftig medlemsvekst under okkupasjonen, og bestod av 92 lokale fiskarlag med tilsammen 4.500 medlemmer i 1944.³⁶ Veksten fortsatte, og sommeren 1946 var 105 lokallag av Finnmark Fiskarlag i virksomhet.³⁷ Dette året nådde fylkesfiskarlaget sitt høyeste medlemstall noensinne, med 5.275 registrerte medlemmer, noe som utgjorde tre fjerdedeler av alle fiskerne i Finnmark.³⁸

Mer enn 60 prosent av såvel lokallag som medlemmer befant seg vest for Sværholtklubben. Spesielt fjordområdene i vestfylket hadde mange lokale fiskarlag i denne perioden. Ett eksempel er Talvik kommune, der det var hele 14 lokallag med til sammen 585 medlemmer. Lokallaget Storsandnes Fiskarlag i Langfjorden hadde 87 medlemmer i 1946, mens de to lagene i Store Lerresfjord og Lille Lerresfjord hadde hundre medlemmer til sammen. I kommunene Sørøysund og Kvalsund var det tolv lokallag med over 700 medlemmer i 1946. Av andre større lokallag i Vest-Finnmark i 1946 kan nevnes Honningsvåg (138 medlemmer), Nordvågen (116), Ingøy (80) og fiskarlaget "Fram" på Kjæs på østsiden av Porsanger med 89 medlemmer. Til sammenligning kan det anføres at Hammerfest, som noen få år seinere skulle bli ett av landets største fiskeindustristeder, ikke fikk etablert lokalt fiskarlag etter krigen før i 1949.

³⁶ Finstad 1993:24f.

³⁷ NKM, FFA, Finnmark Fiskarlag, Årsberetning 1943-45. Bilag nr. 2, Tilsluttede lokallag pr. 1. juli 1946, s. 53.

³⁸ Fiskertallet er basert på NOS Fiskeritelling 1948, Oslo 1950.

Øst for Sværholtklubben utmerket Lebesby seg som en kommune med mange lokale fiskarlag i de første etterkrigsårene. Lagene rundt Laksefjorden var små og lå spredt. I 1946 fordelte 246 medlemmer seg på ni ulike lokallag. Seks av dem hadde omkring tjuefem medlemmer. Dette gjaldt Tømmervik Fiskarlag ytterst i fjorden (18), Mårøyfjord (23), Veidnes (20), Bekkarfjord (12), Lebesby og Ifjord (25) og Vika sør for Kjøllefjord (26).

Lenger øst var bosettingen mer konsentrert, og det var således færre og større lokale fiskarlag. På Nordkynhalvøya var fiskarlaget "Fremskritt" i Berlevåg (82) og lokallaget i Båtsfjord (82) de største, mens Vardø faglige fiskarlag (139), Mortensnes (147) og Bugøynes (124) hadde flest medlemmer i Varangerområdet.

Hva kan forklare den store oppslutningen om den faglige fiskerorganisasjonen i den første gjenreisningsperioden? Det å stå som medlem av fiskarlaget var trolig knyttet til en sterk lokal kystidentitet, som gikk langt utover det å være aktiv yrkesfisker. Både Norges Fiskarlag og fylkesfiskarlagene hadde vært i virksomhet under hele okkupasjonstiden, og i motsetning til andre faglige organisasjoner unngikk fiskernes organisasjoner å bli nazifisert.³⁹ Under okkupasjonen, og i perioden rett etterpå, var fylkesfiskarlaget en av de få private organisasjonene som fungerte i Finnmark, og den hadde svært stor legitimitet. I Øst-Finnmark kom organisasjonen på fote igjen relativt kort tid etter at tyskerne hadde trukket seg ut. I midten av mars 1945 ble Finnmark Fiskarlag rekonstituert på et møte arrangert av Vardø Faglige Fiskarlag, etter et initiativ fra fiskarlaget i Vadsø.⁴⁰ Foruten representanter fra de lokale lagene i Varanger-området, deltok konstituert fylkesmann Peder Holt, fiskeriinspektør Skotnes og ordføreren i Vardø, Rich. Bodin, på møtet. Det kan neppe ha vært andre større private organisasjoner som var i funksjon på et så tidlig tidspunkt i Øst-Finnmark.

Også for de mange evakuerte finnmarksfiskerne i Lofoten og Vesterålen må organisasjonen ha vært svært viktig. Allerede i desember 1944 sendte nestformann Johs. Olsen ut en pressemelding til evakuerte medlemmer om å melde seg til det midlertidige kontoret til Finnmark Fiskarlag på Sortland.⁴¹ I den vanskelige situasjonen kunne organisasjonen bistå med ulike former for støtte til evakuerte fiskere og deres familier, blant annet med direkte pengehjelp, og fordeling av fiskeredskaper slik at de kunne drive fiske. De

³⁹ Finstad 1993:45f. Selv om organisasjonen fungerte, ble det kun avholdt ett årsmøte under okkupasjonen, i Ørsta i 1941 (Hallenstvedt & Dynna 1976:194). Finnmark Fiskarlag hadde på sin side årsmøte i Havøysund i 1943 (NKM, FFA. Finnmark fiskarlag, Årsberetning 1943-45, s. 5). Til tross for at Norges Fiskarlag ikke ble nazifisert, ble organisasjonen utsatt for betydelig press fra NS-hold, som blant annet krevde Sunnanås avgang som sekretær i 1941 (se kapittel 2).

⁴⁰ NKM, FFA. Finnmark Fiskarlag, Årsberetning 1943-45, s. 9.

⁴¹ NKM, FFA. Finnmark Fiskarlag, Årsberetning 1943-45, s. 6. Formann Kristian Pettersen og sekretær Alfred Vågnes ble arrestert høsten 1944, før evakueringen. Begge var medlemmer av NKP (Finstad 1993:45f). I deres fravær fungerte Johs. Olsen som formann og Reidar Dybos som sekretær.

to delene av Finnmark Fiskarlag, i henholdsvis Varanger og Lofoten/Vesterålen, fungerte hver for seg den siste krigsårene, inntil det første styremøte i fredstid kunne bli avholdt i Tromsø i slutten av juni 1945.

I de første etterkrigsårene ble Fiskarlagets rolle som samfunnsinstitusjon enda tydeligere, ikke minst som lokalbefolkningens talerør overfor myndighetene i en rekke saker angående gjenreisningen, slik som lokale havne- og molokrav. Men medlemskap i Fiskarlaget hadde også en pragmatisk side. Under krigen hadde Norges Fiskarlag registrert en stor tilstrømming av såkalte ”dongerymedlemmer” som meldte seg inn for å få del i godene som laget hadde til utdeling, blant annet redskaper og arbeidsklær (derav navnet).⁴² Et lignende forhold kan ha gjort seg gjeldende rett etter krigen, da Finnmark Fiskarlag fikk viktige oppgaver i forbindelse med gjenreisningen, blant annet med fordeling av fiskeredskaper for å få næringen raskt på fote igjen.

Tabell 3.2 Etablering av fiskarsamvirkelag i Finnmark fram til 1950

Periode	Nye fiskarsamvirkelag
-fram til 1939	Nordvågen, ⁴³ Vardø PL, Kamøyvær, Mehamn, Akkarfjord, Berlevåg, Porsanger, Mårøy
1940-44	Varanger, Nuvsvåg, Hjelmen, Syltefjord, Jakobselv, Gamvik, Kvalsund, Ringnes, Repvåg
1945-50	Kiberg, Vardø FSV, Hamningberg, Båtsfjord, Sør-Varanger, Vadsø, Ringnes, Breivikbotn, Dønnesfjord, Store Lerresfjord, Toften, Hammerfest, Havøysund, Sørvær, Vargesund

Kilder: SATØ, SKFSVINN, div. bokser, Revold, Jens: Fiskersamvirket i Finnmark – modernisering og fellesorganisering, hovedfagsoppgave i samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, 1980 og Otnes, Per: Fiskarsamvirket i Finnmark, *Arbeidsnotat* nr. 143, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, 1980.

Fiskeripolitisk engasjerte Finnmark Fiskarlag seg i saker som hadde bred støtte hos kystbefolkningen rett etter krigen, som trålermotstand og produksjonssamvirke.⁴⁴ Utviklingen innenfor organisasjonen var også en forutsetning for framveksten av de mange produksjonslagene som ble drevet på samvirkebasis. At det i 1938 var blitt etablert egne statsansatte konsulenter for å fremme samvirke drift blant fiskerne, var selvsagt også av stor betydning.⁴⁵ Selv om veksten i fiskarsamvirkelag etter okkupasjonen er mest interessant i dette tilfellet, kan det være nyttig å se på utviklingen også i årene før. Det første

⁴² Hallenstvedt & Dynna 1976:170.

⁴³ Laget ble innstilt etter kort tid (Richter Hanssen 1989:393f).

⁴⁴ NKM, FFA. Finnmark Fiskarlag, Årsberetning 1943-45.

⁴⁵ Den første samvirke konsulenten for Nord-Norge var finnmarkingen Kristian Berg (1894-1961) fra Gamvik nordvest på Sørøya. Han var stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet 1928-1945 (Haffner 1949:113f). Berg ble ansatt som statens samvirke konsulent fra 1938, fram til han ble avskjediget og arrestert i juni 1942, og han satt deretter i ulike tyske fangeleire i Norge, før han ble sendt til Sachsenhausen. Etter 1945 fortsatte han som samvirke konsulent i Nord-Norge (Jacobsen 1983:116f).

fiskarsamvirkelaget i Finnmark ble sannsynligvis stiftet i Nordvågen i 1918.⁴⁶ Vardø var også tidlig ute, med dannelsen av Vardø fiskersalgslag i 1920.⁴⁷ Men først på slutten av tredvetallet ble det en viss vekst i etableringen av produksjonslag for fiskere – en utvikling som fortsatte under okkupasjonstiden, slik tabell 3.2 viser.

I tillegg de lagene som faktisk ble etablert, var det en rekke henvendelser fra lokale interesser til samvirkekonsulenten med forespørsler fra fiskere som ønsket å starte opp med produksjonslag. På slutten av tredvetallet kom det henvendelser fra Hellervik,⁴⁸ Kjelvik,⁴⁹ Honningsvåg,⁵⁰ og under okkupasjonen fra Sørvær,⁵¹ Sør-Tverrfjord, Kariel,⁵² Skjånes,⁵³ Kjøllefjord,⁵⁴ Nyvoll,⁵⁵ Sandøybotten, Brevikbotn, Store Lerresfjord og Langfjord⁵⁶. Som oftest stod de lokale fiskarlagene bak initiativene for danning av produksjonslag.

Hva var årsaken til framveksten av fiskarsamvirkelag i Finnmark fram til 1950? I sin hovedfagsoppgave fra 1980 legger samfunnsviteren Jens Revold vekt på bitterheten mot nessekongeveldet som en særlig årsak til at det ble dannet samvirkeforetak.⁵⁷ Mange steder i Finnmark var det store motsetninger mellom fiskeribefolkningen og fiskekjøperne, og framveksten av samvirkelag har utvilsomt mye av sin bakgrunn i fiskernes politiske mobilisering fra slutten av tredvetallet. Skepsis mot de private fiskekjøperne strakk seg inn i fiskeriadministrasjonens rekker. "(...) jeg har helst sett at de bruk som samvirkelagene fikk oppført eller modernisert, ble så ypperlig at de i store trekk overskygget de private", skrev Finnmarks fiskeriinspektør Ragnvald Skotnes i et brev til Finnmark Fiskarlag sommeren 1944.⁵⁸

Motsetningsforholdet til de private fiskekjøperne er åpenbart et grunnleggende trekk som må trekkes inn for å forklare at fiskerne dannet egne produksjonslag. Det er imidlertid store variasjoner i hvor stor grad dette dreide seg om direkte og "personlige" motsetninger mellom lokale kjøpere og lokale fiskere. Som nevnt ovenfor hadde det gamle handelssystemet med bare en kjøper fått redusert betydning. Det finnes en rekke eksempler på at fiskere

⁴⁶ Richter Hanssen 1990:393.

⁴⁷ Rønning Balsvik 1989:136.

⁴⁸ SATØ, SKFFSVINN, boks 285. Brev fra A. Henriksen, Hellervik, til samvirkekons. Berg, dat. 16.02.1939.

⁴⁹ SATØ, SKFFSVINN, boks 285. Telegram fra Paul Eriksen, Kjelvik, til samvirkekons. Berg, dat. 29.03.1939.

⁵⁰ SATØ, SKFFSVINN, boks 285. Brev fra Oskar Johansen, Honningsvåg, til samvirkekons. Berg, dat. 06.07.1939.

⁵¹ SATØ, SKFFSVINN, boks 145. Brev fra Sørvær Fiskarlag til fiskeriinspektør Skotnes, dat. 23.04.1944.

⁵² SATØ, SKFFSVINN, boks 273. Brev fra samvirkekons. Breivik til fiskerinspektør Skotnes, dat. 07.03.1944.

⁵³ SATØ, SKFFSVINN, boks 261. Brev fra Peder Vilendius, Skjånes, til samvirkekons. Berg, dat. 06.03.1941.

⁵⁴ SATØ, SKFFSVINN, boks 261. Brev fra Halfdan Olsen, Kjøllefjord, til samvirkekons. Berg, dat. 16.04.1941.

⁵⁵ SATØ, SKFFSVINN, boks 261. Forespørsel fra Nyvoll Fiskarlag til samvirkekons. Berg, dat. 26.08.1942.

⁵⁶ SATØ, SKFFSVINN, boks 272. Brev fra Finnmark Fiskarlag til fiskeriinspektøren i Finnmark, dat. 12.07.1944.

⁵⁷ Revold 1980:44.

⁵⁸ SATØ, SKFFSVINN, boks 272. Brev fra fiskeriinspektøren til Finnmark Fiskarlag, dat. 02.08.1944.

ønsket fiskarsamvirkelag rett og slett fordi det manglet et eget fiskemottak på stedet. I Hellervik ute i Laksefjorden var fravær av fiskekjøper bakgrunnen for ønsket om å danne fiskarsamvirkelag i 1939.⁵⁹ Mangel på lokale kjøpere lå også bak etableringen av Varanger Fiskarsamvirkelag i Nesseby i februar 1944,⁶⁰ Syltefjord Fiskarsamvirkelag i januar 1942⁶¹ og Nuvsvåg Produksjonslag i juni 1944.⁶² Akkurat dette var også en medvirkende faktor i årene etter 1945, fordi det tok lang tid før det private kjøperleddet fikk kommet på plass i gjenreisningsfasen.

Å starte eget produksjonslag krevde kapital. At det kom mange forespørsler om dannelse av nye produksjonslag under og rett etter okkupasjonen, har derfor sammenheng med den økonomiske oppgangen som fiskeribefolkningen i Finnmark opplevde i krigsårene.⁶³

Tysk fryseteknologi for norske formål?

Da den andre verdenskrig var over, eksisterte det svært mye avansert utstyr til bruk for moderne frossenfiskproduksjon i Norge, som var levninger fra den tyskkontrollerte produksjonen under okkupasjonen (kapittel 2). Ikke i noen annen europeisk fiskerinasjon eksisterte det i 1945 en større samling av teknologi for filetering og frysing av fisk, slik en britisk etterretningsrapport dokumenterte.⁶⁴ Et eksempel på dette er forekomsten av fileteringsmaskiner produsert av firmaet Baader, Nordischer Maschinenbau i Lübeck i Tyskland. Av de 13 maskinene som eksisterte i Europa i 1945, var ni stykker i Norge. Sju var leid bort til Frostfilet-anleggene til Nordsee Deutsche Hochseefischerei i Trondheim og Bodø. I tillegg disponerte firmaet Lohmann, som hadde flyttet produksjonen fra Hammerfest til Svolvær, to Baader-maskiner. Et annet eksempel er skinnemaskiner til fjerning av skinn fra fiskefiletene. Det eksisterte totalt tjue slike maskiner i Europa i krigsårene, og hele seksten av dem befant på de tyske fabrikkene i Norge under okkupasjonen.

Den delen av "arven" fra okkupasjonstiden det knyttet seg størst forventninger til i fiskerinæringen, var imidlertid den avanserte fryseteknologien fra den tyske frossenfiletproduksjonen, som nå norske myndigheter fikk hånd om (tab. 3.3).

⁵⁹ Se note 48. Det ble imidlertid ikke dannet noe fiskarsamvirkelag i Hellervik. Plassen ble gjenreist og fraflyttet på 1950-tallet.

⁶⁰ SATØ, SKFSVINN, boks 156. Brev fra Mortensnes Fiskarlag til samvirkekons. Berg, dat. 10.04.1943.

⁶¹ SATØ, SKFSVINN, boks 140. Brev fra Syltefjord Fiskarlag til samvirkekons. Berg, dat. 21.01.1942.

⁶² SATØ, SKFFVSINN, boks 117. Brev fra John Engnes, Nuvsvåg Fiskarlag, til samvirkekons. Berg, dat. 24.08.1945.

⁶³ Finstad 1993.

⁶⁴ British Intelligence Objectives Sub Committee: Certain Aspects of the German Fishing Industry, *BIOS Final Report*, No. 493, London - H. M. Stationery Office, 1946, s. 3ff.

Tabell 3.3 Frysekapasitet ved de tyske filetanleggene i 1945

Anlegg	Frysekapasitet, tonn pr døgn
1. Frostfilet, Trondheim	80
2. Frostfilet, Bodø	112
3. Lohmann, Svolvær	30
4. Andersen-Reemtsma, Melbu	50
Sum	272

Kilde: British Intelligence Objectives Sub Committee: Certain Aspects of the German Fishing Industry, *BIOS Final Report*, No. 493, London - H. M. Stationery Office, 1946, s. 15ff.

I den første perioden etter den tyske kapitulasjonen overtok Forsyningsdepartementet og allierte militære myndigheter tyskeid materiell og utstyr i Norge.⁶⁵ Men fra forsommeren 1945 ble ansvaret for de tyskbygde filetfabrikkenene overtatt av Direktoratet for fiendtlig eiendom.

Både Norges Fiskarlag og Norges Råfisklag viste tidlig interesse for de tidligere tyske fryseriene, og begge organisasjonene gjorde en rekke henvendelser til myndighetene om anleggene sommeren 1945.⁶⁶ Råfisklaget mente at det var for galt at et forvaltningsorgan utenom næringen skulle disponere anleggene, og var interessert i å overta dem. Handelsdepartementet svarte ikke på forespørlene, men utnevnte istedenfor et utvalg som skulle vurdere om de tidligere tyske anleggene kunne ha interesse for "norsk fiskeribedrift".⁶⁷ Det ble ledet av ingeniør Erik Heen fra Statens Fiskeriforsøksstasjon, som også hadde vært sentral i forbindelse med Fiskeridirektoratets planarbeid fra 1942-43 (kapittel 2). Direktoratet var representert i utvalget også med to andre eksperter, ingeniør Lorentzen fra Kjøleanleggskontoret og ferskfiskinspektør Grahl. I tillegg var sekretær Finn Bryhni fra Norges Fiskarlag medlem av utvalget.

Utvalget gikk i realiteten mye lenger enn sitt mandat. Innstillingen var på 33 sider, og den drøftet relativt grundig hvordan norsk fiskerinæring skulle se ut i framtiden. På linje med de tidligere innstillingene om modernisering av fiskerinæringen, tok Heen-komitéen til orde for en omlegging til eksport av frossen fisk. Argumentasjonen tok utgangspunkt i tredvetallets vanskelige eksportsituasjon for fiskerinæringen, der eksporten av ferskfisk tross alt hadde vært et profitabelt lyspunkt. Imidlertid hadde en ytterligere ekspansjon blitt forhindret av handelsmessige skranker, dessuten ved at Norge manglet fryseteknologi til å oppbevare varene slik at andre markeder kunne nås.

⁶⁵ Innst. S. nr. 68 (1949) Innstilling fra spesialkomitéen for industrisaker om fiendtlig eiendom.

⁶⁶ Nilsen 1977:2.

⁶⁷ Heen-komitéens innstilling 1945. Avsnittet bygger på innstillingen om ikke annet er nevnt. Se også Andreassen 1995:108, fotnote 260.

Utvalget antok at etterspørselen etter frossen fisk ville øke. Det at konkurrentlandene hadde redusert sin produksjon av saltfisk og tørrfisk, kunne riktignok lette den norske eksporten av disse varene, men landet ville likevel risikere å ligge under i konkurransen "hvis vi ikke utnytter de muligheter som frossenfiskproduksjonen måtte gi". (...) "Uten at vi er fullt konkurransedyktige også på dette felt, vil vi ikke ha den samme mulighet for å dirigere produksjonen over på de varer som til enhver tid måtte gi det beste utbytte", het det. Som et ekko fra tredvetallets store diskusjon om Kjøle- og Frysekomitéens innstilling, gikk Heen-komiteén inn for å satse på frossenfiskproduksjon, selv om det var høyst usikkert om det ville gi noen konkret økonomisk fordel på kort sikt.

Heen-komiteén fulgte også opp konklusjonen til "Norsk ferksfiskeksport etter krigen" om at den nye frossenfiskindustrien måtte konsentreres i Nord-Norge, og "i særdeleshet i Finnmark." Den framtidige nordnorske filetindustrien ble sammenlignet med de anleggene tyske interesser hadde etablert i krigsårene. Lokalisering og anleggenes kapasitet var ett av temaene som ble grundigst belyst. Mens de tyske anleggene hadde vært store og anlagt på enkelte få, sentrale steder, måtte de norske være mindre men ikke ligge for spredt. Tyskerne hadde basert seg på et system med føring av fisk for å dekke råstoffbehovet, men dette var lite gunstig på grunn av fare for kvalitetsforringelse under transporten. Føring var også en økonomisk belastning. Utvalget hadde vært på befaring og gjennomgått regnskapene til Frostfilet-fabrikken i Bodø. For hvert innkjøpt råfisk kilo som var ført til anlegget, betalte Frostfilet 31,4 øre i omkostninger, som gikk til dekking av provisjon til pakkerne og frakt. For hvert ferdigproduserte kilo filet, krevdes dobbelt mengde råstoff på grunn av svinnet ved fjerning av skinn og bein i fileteringsprosessen. Dette betyr at det kostet Frostfilet i Bodø 62,8 øre ekstra å produsere ett kilo filet, sammenlignet med å betale råfiskprisen direkte til en fisker som leverte på kaia.

Innstillingen til Heen-komiteén gjennomgikk alle de fire tyske anleggene. Melbu-anlegget ble referert til først. Der var det tekniske utstyret i bra stand. Beliggenheten var riktignok slik at man måtte ty til føring av fisk i perioder, men med en beregnet driftstid to tredjedeler av året, hvorav fire måneder med full drift og fire med redusert drift, kunne Melbu-anlegget ha interesse for norsk fiskerinæring i fredstid.

Videre var konklusjonen at verken Lohmann-fryseriet på Svinøya i Svolvær eller Frostfilet-fryseriet i Trondheim kunne brukes til filetproduksjon slik de stod oppført. Imidlertid kunne det være aktuelt å flytte deler av produksjonsutstyret fra disse to anleggene til Finnmark. Utvalget uttrykte også store betenkeligheter med å drive Bodø-anlegget, uten at muligheten for drift ble helt utelukket. Endelig konkluderte innstillingen med at dersom drift av

de tidligere tyske anleggene ville medføre kostnader i form av betaling av patentavgifter o.l., var ingen av dem så uunnværlige at det var noen grunn til å gjøre noen ”innrømmelser” fra norsk side. Dette var særlig aktuelt for platefryserne av typen Birdseye. Som nevnt i forrige kapittel var denne teknologien patentbeskyttet. Imidlertid hadde det britisk-nederlandske Unilever-konsernet overtatt patentrettighetene til Birdseye i 1943.⁶⁸ Utvalget mente således at fryseskapene ”sandsynligvis” var britisk eiendom, og det var derfor usikkert om Norge fritt kunne bruke disse skapene.

Hva skjedde til slutt med de tyske anleggene og utstyret fra dem? Etter et lite mellomspill på Melbu, der anlegget ble bortleid til Lofottilvirkernes Salgslag og Vesterålens Salgslag, overtok staten og drev dette fryseriet fram til 1962.⁶⁹ Frostfilet-anlegget i Bodø-anlegget ble satt i drift i 1946 i regi av Direktoratet for fiendtlig eiendom.⁷⁰ Siden ble det solgt til norske interessenter, som etterhvert fant ut at det ikke var lønnsomt å drive det. Også Frostfilet-anlegget i Trondheim var i drift en stund, inntil det ble solgt. Men noe av det tyske utstyret havnet i Finnmark. Allerede i mai 1945 hadde Emil Petersen fra Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet og ingeniør Lorentzen fra Fiskeridirektorats Kjøleanleggskontor reist til Trondheim for å befare det tyske anlegget der, med henblikk på ”snarlig overflytning til Finnmark.”⁷¹ Det meste gikk til Vardø Fryseri og Kjøleanlegg, og noe ble montert om bord i fryseskippet ”Thorland”, som staten kjøpte for å drive midlertidig filetproduksjon i Finnmark i de første gjenreisningsårene.⁷²

Gjenreisningen av fiskerinæringen 1946-1951

Når kom fiskerinæringen på fote igjen etter nedbrenningen i Finnmark og Nord-Troms? Svaret er avhengig av hva slags målestokk en velger å bruke. Allerede i 1948 var de samlede fangstmengdene i Finnmark kommet opp på samme nivå som i 1935 (tab. 3.4).⁷³

De oppfiskede mengdene forteller imidlertid ikke noe om det som var et av de mest markante trekk ved fiskerinæringen i regionen det første femåret etter krigen: Flukten fra fiskeryrket. I 1938 var det 9.800 fiskere i Finnmark, hvorav halvparten hadde fiske som eneste yrke. Under okkupasjonen hadde antallet gått ned, men lå ennå i 1943 på 9.000.⁷⁴ Ved fiskeritellingen i 1948 var det imidlertid sunket til 6.930. Et annet trekk ved utviklingen i

⁶⁸ Finstad 1993:170, note 42.

⁶⁹ Nilsen 1977:5; Andreassen 1995:115.

⁷⁰ Richardsen 1984:46ff.

⁷¹ RA, KAD, FGD. Rådmann Scheis arkiv, boks 3. Notat for Rådmannen, fra Emil Petersen, dat. 24.05.1945.

⁷² Innst. S. nr. 68 (1949) Innstilling fra spesialkomiteén for industrisaker om fiendtlig eiendom.

⁷³ Dersom ikke annet er nevnt, bygger avsnittet på statistikk fra NOS Norges Fiskerier for de aktuelle årene.

⁷⁴ Finstad 1993:52ff.

antall fiskere i etterkrigsårene, er at andelen eneyrkesfiskere i regionen ble kraftig redusert. Årsaken til dette hadde å gjøre med gjenreisningen. Mens fiske kombinert med småbruk var vanligst for hoved- og biyrkesfiskerne før krigen, ble det nå vanligere å kombinere fiske med bygningsarbeid i Finnmark.⁷⁵

Tabell 3.4 Samlete fangstmengder i Finnmark 1930, 1935, 1939, 1946-1951

År	Tonn
1930	103.583
1935	108.091
1939	112.981
1946	34.520
1947	75.242
1948	108.877
1949	133.859
1950	124.062
1951	146.355

Kilder: NOS Norges Fiskerier for 1932, 1937, 1939, 1946, 1947, 1950, 1951.

Selv om de samlede fangstmengdene raskt kom opp på førkrignivå, skjedde det store forandringer mellom de ulike sesongfiskeriene. Vårtorskefisket var tradisjonelt det største sesongfiskeriet i Finnmark, med tyngdepunkt i de østlige delene av fylket. På tredvetallet varierte deltakelsen, fra nesten 21.000 fiskere i 1935 til under 10.000 bare fire år seinere. Under okkupasjonen var dette ett av de fiskeriene som ble hardest rammet av krigshandlinger.⁷⁶ Fremmedfiskerne forsvant, og i krigsårene var den gjennomsnittlige deltakelsen på bare litt over 4.000 mann, mot 16.000 i gjennomsnitt for perioden 1920-1939.⁷⁷ Etter okkupasjonen kom de tilreisende fiskerne tilbake, men vårtorskefisket fikk likevel redusert betydning i denne perioden (tabell 3.5). I 1951 var det bare halvparten så mange som deltok i dette fisket som i 1937, og fangstmengdene var også atskillig lavere enn på tredvetallet. Mens årlig gjennomsnittlig fangstmengde i femårsperioden 1935-39 var på 37.100 tonn, var årssnittet falt til 7.100 tonn i perioden 1947-1951. Gjenreisningen er den mest åpenbare forklaringen til denne utviklingen i vårtorskefisket. Vinterfisket etter skrei i Finnmark hadde også en betydelig nedgang. Årssnittet 1935-1939 var på 13.600 tonn, mens i perioden 1947-1951 var tilsvarende tall bare 9.200 tonn.

Men mens det var nedgang i vårtorskefisket og vinterfisket, var seifisket i Finnmark i sterk vekst i de første årene etter den andre verdenskrig. Gjennomsnittlig seifangster i

⁷⁵ Luihn 1952:30.

⁷⁶ Finstad 1993:59.

⁷⁷ Luihn 1952:36.

perioden 1935-1939 var på 15.900 tonn i året. For femårsperioden 1947-1951 viste seifangstene i Finnmark et gjennomsnitt på 25.300 tonn i året.

Hva som var årsakene til nedgangen i skrei- og vårtorskefiskeriene og økningen i seifisket, er ikke helt klart. De to førstnevnte fiskeriene foregikk i vinterhalvåret, mellom januar og april, mens seifisket foregikk i sommer- og høstmånedene. Med den gode tilgangen på annet arbeid i gjenreisningsfasen, var det trolig mest høvelig for fiskerne å kutte ut fisket i den værharde delen av året. At fiskeflåten i Finnmark ennå ikke var bygget opp igjen hører også med i bildet.

Når det gjelder kapasiteten i mottaksleddet, tok det ikke så lang tid før førkrignivået var nådd. Allerede i 1950 hadde tilvirkeranleggene i Finnmark en samlet golvflate som var større enn før okkupasjonen.⁷⁸ Den konvensjonelle produksjonen dominerte, på samme måte som før okkupasjonen, og bare to prosent av vårtorskefangstene ble anvendt som fersk vare i 1950. Men enkelte filetfryserier var i gang. I Vardø var det to anlegg. Det gamle Vardø Fryseri og Kjøleanlegg hadde fått en kapasitet på 15 tonn filet per døgn, mens Vardø Produksjonslag hadde fått reist et anlegg med filetkapasitet på omlag halvparten. Firmaet Njord i Øksfjord hadde satt i gang filetproduksjon. I Hammerfest var det to filetfryserier, inkludert Polarkist som var et flytende anlegg. Havøysund Fiskarsamvirkelag drev også en viss filetproduksjon. Ved siden av dette var det provisoriske fryse- og kjølelagre i Havøysund, Honningsvåg, Kjøllefjord, Båtsfjord og Vadsø, som var eid av staten, og som ble forløpere til de permanente Finotro-anleggene. Skjervøy hadde også et slikt kjøle- og fryselager. Samtidig var byggingen av større fryserier i Båtsfjord og Honningsvåg i full gang, som en del av Finotro-utbyggingen.

Den samlede kapasiteten for tørking, salting og frysing av fisk i Finnmark var slik at det kunne mottas 156.000 tonn råfisk i 1950.⁷⁹ Kapasiteten lå imidlertid betydelig over mengde oppfisket hvitfisk i Finnmark dette året, som var på bare 102.570 tonn.

⁷⁸ Samme sted, s. 34f.

⁷⁹ St.meld. nr. 101(1954) Det framtidige behov for fiskeindustri- og andre fiskeproduksjonsanlegg i Nord-Troms og Finnmark.

Tabell 3.5 Vårtorskefisket i Finnmark 1937, 1939, 1941, 1943, 1946-1951. Mengde i tonn, relativ anvendelse av fangstene (saltet, hengt til tørrfisk, fersk og filet) og antall deltakere i fisket

År	Tonn	Saltet %	Hengt %	Fersk/filet %	Deltakelse
1937	35.466	24,5	75	0,5	15.773
1939	28.302	26,5	73	0,5	11.736
1941	9.791	19	26	55	4.670
1943	6.655	20	29	51	4.123
1946	12.505	37	54	8	3.320
1947	23.093	46	38	16	7.940
1948	25.239	50	45	4,5	8.701
1949	22.431	44	43	12,5	9.607
1950	22.553	27,5	71	2	10.237
1951	21.744	28	67	5	7.198

Kilder: NOS Norges Fiskerier for årene 1946-1951.

For å oppsummere: Fiskerinæringen i Finnmark og Nord-Troms fikk mye av det samme preget som før krigen i årene 1946 til 1951. Fangstmengdene kom raskt opp i førkrignivå, og den konvensjonelle produksjonen dominerte, med en kapasitet som var betydelig større enn før krigen, allerede før de statseide Finotro-fryseriene var ferdigbygd. Det er imidlertid tre hovedtrekk som skiller seg ut som forskjellige fra mellomkrigsperioden. For det første var det en sterk reduksjon i antall fiskere. I tiåret mellom 1938 og 1948 ble antall fiskere i Finnmark redusert med tredve prosent. For det andre var det en betydelig vekst i antall fiskarsamvirkelag. Fiskeritellingen i 1948 registrerte 22 lag i Finnmark drevet av fiskere.⁸⁰ For det tredje må nevnes forekomsten av filetfryserier, selv om produksjonen ennå var sterkt dominert av de naturbaserte tilvirkningsmetodene.

Statsdrift, privatdrift eller samvirke?

Da gjenreisningsarbeidet tok til, var det få som satte spørsmålstegn ved om det skulle bygges moderne filetfryserier i Finnmark og Nord-Troms eller ikke. Også det såkalte Fellesprogrammet fra sommeren 1945, slo fast at hovedvekten nå måtte legges på å utnytte fryse- og kjøleteknologi til å "foredle, høyt inntekstgivende fiskeprodukter."⁸¹ Spørsmålet gjaldt hvem som skulle bygge, eie og drive anleggene, slik det også hadde vært på tredvetallet. I slutten av oktober 1945 innkalte et rådgivende utvalg for Finnmarkskontoret til møte i Harstad, med representanter for fiskernes organisasjoner, Fiskeridirektoratet,

⁸⁰ Luihn 1952:34.

⁸¹ *Arbeid for alle. De politiske partienes felles program*, Oslo 1945, s. 9.

Handelsdepartementet, fiskekjøperne, sildoljefabrikkene og handelsnæringen.⁸² Plassering og organisering av nye produksjonsanlegg i Nord-Troms og Finnmark ble diskutert, og utvalget anbefalte at byggingen burde skje slik: To store anlegg med frysekapasitet på omlag 30 tonn i døgnet i Honningsvåg og Vardø, tre mellomstore anlegg i Båtsfjord, Hammerfest og Skjervøy med kapasitet på omtrent 10 tonn og sju mindre anlegg i Vadsø, Berlevåg, Mehamn, Kjøllefjord, Havøysund, Hasvik og Øksfjord. Anlegget i Øksfjord var planlagt bygget for private midler. Den planlagte lokaliseringen av anleggene fulgte i stor grad de tidligere planene fra Fiskeridirektoratet fra 1942-43 (se kapittel 2). På møtet tok man imidlertid ikke stilling til hvilken rolle staten eller private skulle ha i forbindelse med anleggene, men det ble foreslått at spørsmålet om fiskerne skulle delta på eiersiden skulle utredes videre.

Fiskekjøpersiden var representert ved Hans Grismo fra Råfiskkjøpernes Salgslag i Bergen. Han tonet flagg og gikk sterkt imot statlig finansierte produksjonsanlegg, fordi han mente at private interesser dermed ble fratatt "retten til enkelte grener av produksjonen."⁸³ Det faglig-tekniske miljøet ved Kjøleanleggskontoret ved Fiskeridirektoratet i Bergen gikk på sin side inn for at anleggene burde bli bygget med hundre prosent statsstøtte, både fordi utbyggingen skulle kunne skje så raskt som mulig, og fordi vanskeligheter med å reise lokal, privat kapital ville føre til at fryseriene ble "forkrøblet og for små" fra begynnelsen av.⁸⁴

Hva var fiskernes syn på eierspørsmålet? Spørsmålet om et eventuelt samarbeid mellom kjøpere og fiskerne ble diskutert på initiativ av Finnmarks fiskeriinspektør Skotnes.⁸⁵ Men Vardø Faglige Fiskarlag hadde nok de fleste finnmarksfiskerne i ryggen i sin kontante avvisning av et mulig samarbeid mellom fiskere og private fiskekjøpere på eiersiden i nye produksjonsanlegg. I utgangspunktet var fiskerne mest interessert i fiskereide samvirkeorganer, og på årsmøtet til Finnmark Fiskarlag i 1946 var ikke fryserisaken oppe i det hele tatt.⁸⁶ Men i årsberetningen for 1947 heter det at "fiskerne gjennom sine samvirkeorganer må bli sikret den avgjørende innflytelse på drifta" av de planlagte statlige fiskeproduksjonsanlegg.⁸⁷ Allerede før Landsplanutvalget ble nedsatt høsten 1946, var således en del viktige prinsipper vedrørende eierskap diskutert. Men bortsett fra fiskekjøperinteressene i Finnmarkskontorets rådgivende utvalg, var det svært få som gikk inn for at private interesser skulle få en sentral plass ved utbyggingen av moderne produksjonsanlegg i Finnmark og Nord-Troms på dette tidspunkt. Motivet for statsdrift var delvis begrunnet med praktiske argumenter, som at det

⁸² SAB, Fdir, boks 43/31. Referat, Finnmarkskontorets rådgivende utvalg, udatert.

⁸³ Samme sted.

⁸⁴ SAB, Fdir, boks 43/33. Brev fra Kjøleanleggskontoret til Fiskeridirektøren, dat. 09.02.1946.

⁸⁵ SAB, Fdir, boks 43/33. Ekstrakt-avskrift av fiskeriinspektør Skotnes' rapport for 4. kvartal 1945.

⁸⁶ NKM, FFA. Finnmark Fiskarlag, Årsberetning 1946.

⁸⁷ NKM, FFA. Finnmark Fiskarlag, Årsberetning 1947-48.

ikke var mulig å reise lokal kapital til slik storstilt utbygging, delvis med anti-kapitalistiske argumenter mot private kjøpere, slik de organiserte vardøfiskerne ga til kjenne. Som vist hadde statsdrift-tilhengerne allierte også innad i fiskeridirektoratet, og både Fiskeridirektoratet og fiskeriinspektøren i Finnmark flagget en positiv holdning til statlig eierskap.

Fiskeridirektoratet kom for øvrig til å få en svært sentral stilling i forbindelse med utbyggingen av de nye filetfryseriene i Finnmark og Nord-Troms.⁸⁸ Direktoratets bygnings- og maskintekniske avdeling - også kalt FiByMa – fikk fullmakter til stå for planlegging og oppføring av anleggene, allerede før utbyggingen formelt sett var vedtatt av Stortinget. Men ikke bare sørget direktoratets avdeling for planlegging og bygging av fryseriene, den tok også initiativet til et samlet innkjøp av platefrysere fra utlandet. I de første etterkrigsårene var nemlig platefryseteknologien fremdeles patentbeskyttet, så det tok noe tid før det kunne iverksettes en egen norsk produksjon av platefrysere.

Landsplanutvalgets innstilling

I februar 1948 var innstillingen om bygging av statseide produksjonsanlegg i Finnmark og Nord-Troms ferdig.⁸⁹ Det var et enstemmig utvalg som stod bak innstillingen – det såkalte Landsplanutvalget – som hadde bestått av 18 personer. Hele åtte av dem kom fra fiskeridirektoratet. Fiskeridirektoratet var sterkest representert med en representant fra Fiskeriforsøksstasjonen, tre fra Kjøleanleggskontoret, en fra selve direktoratet og en fra Fiskeridirektoratets tekniske plankontor i Harstad.⁹⁰ I tillegg hadde Handelsdepartementet og Fiskeridepartementet hvert sitt medlem. Fiskarlagsinteressene var representert med formann Jens Steffensen fra Bø i Vesterålen, nestformann Einar Andreassen fra Åkrehamn, formann i Finnmark Fiskarlag Wiggo Lund fra Kjøllefjord, tidligere styremedlem i Norges Fiskarlag, Thoralf Nilsen fra Ålesund og sekretær i Norges Fiskarlag Finn Bryhni, som først deltok som sekretær for Landsplanutvalget, deretter som ordinært medlem. Det var et påfallende fravær av representanter for private fiskekjøpere i utvalget. Den eneste var Olaf Holm fra Ålesund. Ellers var disponenten ved Statens Fryseri på Melbu, Harald Rysst, medlem. Olaf Holm hadde imidlertid ikke deltatt i utarbeidelsen av innstillingen, og heller ikke avgitt noen uttalelse.

Som nevnt innledningsvis var mandatet til utvalget å utrede spørsmålet om opprettelse av produksjonsanlegg i Finnmark og Nord-Troms. I mandatet het det videre at utvalget skulle

⁸⁸ Eidsvik 1973:31f.

⁸⁹ Avsnittet bygger på Landsplanutvalgets innstilling 1948, hvis annet ikke er nevnt.

⁹⁰ To av direktoratets utnevnte i utvalget, Olav Notevarp og Gerhard Meidell Gerhardsen, ble fritatt fra sine verv som medlemmer. Begge hadde for øvrig vært med på å skrive Norsk ferskfiskeeksport etter krigen (kapittel 2).

utarbeide forslag til en plan for bygging av fryserier og kjøleanlegg også i resten av landet, i tillegg til å behandle spørsmålet om transport av ferdige fiskeprodukter. Disse to sakene ble imidlertid ikke behandlet.

Hvordan skal sammensetningen vurderes? Kystfiskerinteressene fikk svært stor innflytelse i Landsplanutvalget, og hele fem medlemmer hadde sentrale verv i Norges Fiskarlag. De nordnorske interessene må også sies å ha vært godt representert. Ved siden av kystfiskerinteressene, var den frysetekniske ekspertisen i Fiskeridirektoratet sterkt til stede. Det at de private fiskekjøperne var så fraværende, er ikke til å overraskes over. Sammenlignet med fiskerne, framstår fiskekjøperleddet som svake, individualistiske og lite nyskapende i årene etter den andre verdenskrig.

Utvalgets innstilling er en omfattende og grundig utredning som drøfter de fleste sidene ved fiskerinæringens utvikling fra 1900-tallets start og fram til okkupasjonen, med særlig fokus på mellomkrigstiden og dens krisetilstand. Vekten blir lagt på Finnmark, men det ble antatt at forholdene i den krigsherjede del av Nord-Troms ikke skilte seg "nevneverdig" fra den i Finnmark. Et langt avsnitt dreier seg om den sosiale og økonomiske bakgrunnen for spørsmålet om å bygge produksjonsanlegg i Nord-Troms og Finnmark. Påvirkningen fra Fiskeridirektoratets tidligere omtalte utredning (kap. 2) er eksplisitt uttalt i innstillingen.

I det følgende skal Landsplanutvalgets innstilling og dens behandling av sentrale faktorer av betydning for produksjonen drøftes.

a) *Arbeidskraft*. I innstillingen er arbeidskraft til fabrikkene ikke problematisert. Befolkningsgrunnlaget i de aktuelle fiskeværene blir nevnt, men spørsmål som har med rekruttering av arbeidere til de nye filet-anleggene å gjøre blir ikke reist. Det ser tvertimot ut til å være en slags ikke-uttalt forutsetning at det var tilstrekkelig med ledige hender på de relativt små stedene der anleggene ble foreslått reist.

b) *Ressurser, råstofftilgang og type fiske*. I likhet med tidligere utredninger ble Finnmarks jevne tilsig av fiskeressurser gjennom hele året vektlagt (se kapittel 2). Bare Nordland fylke var sammenlignbar med hensyn til fangstmengdenes størrelse. Finnmark sitt store fortrinn med hensyn til filetproduksjon var imidlertid at fangstene fordelte seg jevnere utover hele året.⁹¹ Planen var også klar med hensyn til hva slags type fiskerier som skulle ligge til grunn for de moderne filetfryseriene:

⁹¹ Samme sted, s. 10. Årets seks første måneder skilte seg likevel ut, med omtrent 75 prosent av de årlige fangstmengdene (gjelder for perioden 1930-39).

(...) kystfisket var da som nå det grunnleggende. Det er det som bringer de store kvanta. Det er det som skaffer beskjeftigelse til den overveiende del av fiskeribefolkningen, og det er det som har gitt vår fiskeflåte sitt særpreg.⁹²

At anleggene ville kunne kjøpe fisk hele året var til stor fordel for fiskerne. Utbyggingen ville særlig gagne eneyrkesfiskerne som drev året rundt, og som ”skal ta på seg den økonomiske risikoen ved anskaffelsen av fartøy og utstyr (...)”.⁹³

Om trålfisket heter det:

Utvalget finner det unødvendig å gå inn på virkningene av en endring i driftsformene, for eks. ved en utvikling i retning av tråldriften eller bruken av andre redskaper, idet en slik utvikling ikke vil medføre noen forandring i de synspunkter som ligger til grunn for innstillingen.⁹⁴

Med dette utsagnet unngikk innstillingen å gå nærmere inn på det som var et av de mest følsomme fiskeripolitiske problemene, samtidig som muligheten for en framtidig tråldriften ikke ble helt utelukket.

c) *Type produksjon*. I tittelen til Landsplanutvalgets innstilling heter det at virksomheten ved anleggene skulle være ”allsidige”. Selv om frysing av fisk, fortrinnsvis filet, skulle være hovedvirksomheten, måtte anleggenes utformes slik at de også kunne produsere tørrfisk, saltfisk, fersk fisk, tran og fiskemel, alt etter hva det var best avsetning for.⁹⁵ Det ble også lagt opp til en ”rasjonell utnyttelse” av biproduktene lever og rogn. I innstillingen heter det at de små trandamperiene som eksisterte før krigen var ineffektive og ulønnsomme, men at de nye anleggene måtte ha moderne maskiner for tranproduksjon.

d) *Finansiering, eierskap, organisasjon, drift og ledelsesfilosofi*. Utvalget utelukket at planene kunne realiseres uten at staten dekket det meste av utgiftene til byggingen.⁹⁶ Med hensyn til andre mulige kilder til finansiering, heter det i innstillingen at det var mulig at det ville melde seg private interessenter ”sørfra” som kunne være villige til å investere. Imidlertid tok utvalget ”bestemt avstand” fra en slik løsning, med begrunnelse i den bitterhet som Finnmarks fiskerinæring hadde i forhold til kapitalinteresser i Sør-Norge. Utvalget argumenterte for at det lå en betydelig ”samfunnsmessig interesse” i det å gi fiskeriene i Finnmark et ”rasjonelt

⁹² Samme sted, s. 9.

⁹³ Samme sted, s. 17.

⁹⁴ Samme sted, s. 15.

⁹⁵ Samme sted, s. 19ff.

⁹⁶ Samme sted, s. 30ff.

utviklingsgrunnlag”, for ”å skape et rikere og sjølberget Finnmark.” Helt konkret betydde dette å gi fisket et økt økonomisk utbytte. I innstillingen ble det trukket en parallell til den statlige innsatsen amerikanske myndigheter gjorde i 1930-årene for å utvikle den fattige Tennesseeedalen.

Ved siden av at staten skulle finansiere det meste av ”foretagendet”, måtte staten også få en sterk stilling i ledelsen. Utvalget hadde drøftet om staten burde være så sterkt representert at den alene hadde den avgjørende innflytelsen, men var kommet til at ”ansvaret for og ledelsen av driften først og fremst knyttes til den næringsinteresse den skal tilgodese”, dvs. fiskerne.⁹⁷ Og ledelsen av anleggene måtte ha klart for seg at det var ”fiskernes interesser som bedriften skal ivareta”, både ved prispolitikken og med tanke på hvordan produksjonen ble lagt opp.

Utvalget foreslo følgende eierskapsmodell: Staten, Norges Fiskarlag, Norges Råfisklag og Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon. Utvalget mente videre at det skulle dannes et statlig aksjeselskap til å forestå driften, etter modell av Statens Jernverk.⁹⁸ Staten måtte stå for det meste av aksjekapitalen, men utvalget gikk ikke nærmere inn på hvor stor eierandel de tre organisasjonene skulle ha.

e) *Lokalisering.* Følgende steder ble foreslått for oppbygging av fiskeproduksjonsanlegg i Nord-Troms og Finnmark: Skjervøy, Hasvik, Hammerfest, Havøysund, Honningsvåg, Nordvågen, Kjøllefjord, Mehamn, Berlevåg, Båtsfjord, Vardø og Vadsø. Utvalget var klar over de fordeler som en mer sentralisert bosetting på finnmarkskysten ville ha. Likevel hevdet det at den foreslåtte utbyggingen med tolv anlegg ville være mest fordelaktig, ikke minst på grunn av kort vei til feltene. Dessuten:

Endelig vil en også nevne den rent nasjonale betydning som det tør ha at kysten er bebygget på de steder hvor det er naturlige muligheter for det.⁹⁹

f) *Markedsutsikter for frossenfisk.* Innstillingen går ikke konkret inn på markedsforholdene for de forskjellige produktene, men slår fast at for den framtidige lønnsomheten av Finnmarks fiskerier er det ”av avgjørende betydning” at produksjonen blir mer ”flersidig anlagt” enn den hadde vært tidligere, og at den gir et større utbytte enn det tørrfiskproduksjonen hadde gitt.¹⁰⁰

⁹⁷ Samme sted, s. 33.

⁹⁸ Samme sted, s. 32.

⁹⁹ Samme sted, s. 18.

¹⁰⁰ Samme sted, s. 18.

g) *Kostnader*. De samlede anleggskostnader ble anslått til ca. kr. 35.000.000,-¹⁰¹ Med en driftskapital på kr. 12.000.000,- ville kapitalbehovet bli på 47 millioner. Omregnet til dagens kroneverdi utgjorde dette nesten 763 millioner kroner.¹⁰²

h) *Eksemplet Båtsfjord*. Det foreslåtte anlegget i Båtsfjord ble brukt som eksempel på oppbygging og drift.¹⁰³ Grunnstammen i anlegget var et filetfrysingsanlegg med en kapasitet på 15 tonn pr. døgn. Med en kalkulert driftstid på 180 driftsdøgn i året regnet utvalget med at anlegget kunne ta i mot 10.000 tonn fisk, hvorav 5.400 tonn skulle gå til frossen filet, 1.600 tonn til fersk, iset fisk, 1.000 tonn til saltfiskproduksjon og 2.000 tonn til tørrfisktilvirkning. I tillegg kom produksjon av tran og fiskemel. Basert på disse størrelsene mente utvalget at anlegget ville få en inntekt på kr. 1.769.000,- i året. Etter at utgifter og avskrivninger var trukket fra, deriblant lønn til arbeidere og faste funksjonærer på kr. 300.000,- ville det ifølge innstillingen bli et overskudd på driften på kr. 354.000,-

Hvordan skal Landsplanutvalgets innstilling vurderes ut fra et moderniserings- og utviklingsperspektiv? I forhold til Petter Holms tre modeller for modernisering av Nord-Norge, var innstillingen utvilsomt et forsøk på å introdusere industrimodellen i Finnmark og Nord-Troms.¹⁰⁴ Imidlertid var ikke innstillingen en plan for en dypere endring av de økonomiske og sosiale forholdene som en industrialiseringsprosess vanligvis medfører, men snarere en plan for en konservering av den eksisterende strukturen med fiskereide kystfartøyer. Den planlagte utbyggingen av fiskeindustribygg skulle eksplisitt ivareta finnmarksfiskernes økonomiske interesser, og var ment å skulle tjene den kystbaserte, helårsfisker i Finnmark. Med slike anlegg kunne han drive fiske året rundt, og levere fisk til den anvendelse som ble antatt å gi den beste prisen i markedet, enten fangsten gikk til frossen filet eller til annen produksjon. Kapitalinteresser sørfra ble avvist i forbindelse med utbyggingen. Istedenfor nessekongene var det staten som skulle være fiskernes motpart – men det var en stat som kystfiskerne identifiserte seg sterkt med. Den foreslåtte korporative eierskapsmodellen peker i samme retning. Selv om LO var foreslått på eiersiden, er innstillingen gjennomsyret av at det var fiskernes næringsinteresser som utbyggingen skulle ivareta. Også staten som majoritetseier skulle underordnes dette motivet, slik det kommer til uttrykk i innstillingen.

Når det gjelder lokalisering, var det fiskerne i regionens byer (Hammerfest, Vardø, Vadsø) og største fiskevær som i første rekke ville nyte godt av den planlagte utbyggingen.

¹⁰¹ Samme sted, s. 32.

¹⁰² Utreignet på grunnlag av konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

¹⁰³ Landsplanutvalgets innstilling 1948, s. 28f.

¹⁰⁴ Holm 1996:121ff.

Innstillingen antydte at de nye produksjonsstedene ville få en befolkningsmessig vekst. I beskrivelsen av Båtsfjord heter det at stedet hadde rundt 1.200 innbyggere, men at det trolig var plass til ca. 7.000. Men også fiskerne på de mindre stedene ville ha fordeler. Med den planlagte kjeden av tolv anlegg mellom Skjervøy og Vadsø trengte ingen av regionens fiskere å gå særlig langt for å få levert fisk. Innstillingen forutsatte heller ikke tråldrift.

Men det som er relativt uklart og lite behandlet i innstillingen, er hvor stor plass den øvrige delen av fisketilvirkningen og fiskeproduksjonen skulle ha i regionen. Beregningene av råstoffgrunnet ga ikke særlig mye igjen til de private og til de fiskereide produksjonslagene etter at de planlagte nye produksjonsanleggene hadde fått dekket sine råstoffbehov. Som nevnt ovenfor, var det antatt at Båtsfjord-fabrikken trengte 10.000 tonn med fisk. Gjennomsnittlig fangstmengde for perioden 1935-1939 var imidlertid på 12.020 tonn. Og i innstillingen ble det referert til at den eksisterende produksjonskapasiteten i Båtsfjord i 1947 – altså fire år før Finotro-produksjonen kom i gang – allerede var på ca. 15.000 tonn i året. På bakgrunn av dette må det fastslås at innstillingen hadde som sin forutsetning atskillig vekst i fisket, hvis da ikke eksisterende anlegg skulle nedlegges for å gi plass til de nye filetfabrikene.

Sett fra et fiskerståsted var innstillingen mer en forlengelse av bygdenæringsmodellens korporative løsninger enn et brudd. Råfiskloven av 1938 hadde sikret fiskernes rettigheter i forhold til å bestemme råfiskprisen. Med Finotro-utbyggingen var fiskerne også sikret en velvillig kjøper som handlet i tråd med deres interesser. Og det var en kjøper som – ifølge innstillingen – fiskerne skulle ha stor innflytelse over.

Den politiske behandlingen av Landsplanutvalgets innstilling

Den 31. mars 1950 presenterte fiskeriminister Reidar Carlsen proposisjonen med tittelen ”Om bygging av fiskeindustrialegg og opprettelse av et aksjeselskap som skal eie og drive anleggene” for regjeringen.¹⁰⁵ Proposisjonen var Fiskeridepartementets forslag til Stortinget angående finansiering og driftsform av anleggene. Etter at innstillingen var ferdigskrevet, hadde den blitt sendt ut på høring til en rekke instanser. Internt i fiskeridirektoratet ble den sendt til to av Fiskeridirektoratets avdelinger, Kjemisk-Tekniske Forskningsinstitutt (tidl. Statens Fiskeriforsøksstasjon) og Bygnings- og Maskinteknisk Avdeling. De øvrige høringsinstansene var Fiskerinæringens Gjenreisningsnemnd for Finnmark i Vadsø, Finnmark Fiskeprodusenters Fellessalg, Troms Fisketilvirkeres Salgslag, Norges Råfisklag,

¹⁰⁵ St.prp. nr. 77 (1950) Om bygging av fiskeindustrialegg i Finnmark og Nord-Troms og opprettelse av et aksjeselskap som skal eie og drive anleggene, s. 1.

Norges Fiskarlag, Troms Fiskarfylking, samvirkekonulent Berg og LO. De to organisasjonene fra kjøpersiden avga imidlertid ikke noen uttalelse. Hovedpunktene i høringsrunden skal presenteres i dette avsnittet, dels slik de er gjengitt i sin originale form, dels slik de er gjengitt i proposisjonen.¹⁰⁶

Ingen av dem som uttalte seg om Landsplanutvalgets innstilling var uenige i at det skulle bygges fiskeindustribygg i Nord-Troms og Finnmark. Det at staten måtte ha en sentral rolle med hensyn til finansiering og drift av de nye anleggene, var det også overveiende grad av enighet om blant høringsinstansene. På detaljplanet kom det imidlertid fram ulike holdninger. En av vurderingene som ble gjort fortjener en særlig oppmerksomhet, fordi det på profetisk vis pekte på forhold som kom til å påvirke produksjonen ved Finotro da den kom i gang, særlig knyttet til problemet med overkapasitet og til bygningsmessige spørsmål. Det er skrevet av bestyrer Olav Notevarp ved Statens Kjemisk-Tekniske Forskningsinstitutt, som altså var underlagt Fiskeridirektoratet. Hans brev dannet grunnlag for Fiskeridirektoratets hørings svar, men ble ikke gjengitt i eller referert direkte til i proposisjonen. Notevarp hadde i utgangspunktet blitt oppnevnt som medlem av Landsplanutvalget, men var fritatt. Det er ikke kjent hva årsaken til fritakelsen var, men det er åpenbart at Notevarp hadde et avvikende syn på Finotro-utbyggingen i forhold til det utvalget som hadde utarbeidet dokumentet. I hørings svaret bekreftet han forbindelsen mellom ”Norsk ferskfiskeeksport etter krigen” (1943) og Landsplanutvalgets innstilling, i det han skrev at han i det alt vesentlige stod bak kapitlet om fryseriutbyggingen i det førstnevnte plandokument.¹⁰⁷ Notevarp var kritisk til at de nye anleggene skulle tilvirke ferskfisk, tørrfisk og saltfisk i tillegg til frossen fisk, fordi dette ville skape uheldige konkurranseforhold til allerede eksisterende fiskebruk.

Et annet poeng var problemet med overkapasitet. De statseide produksjonsanleggene forutsatte en så stor tilførsel av fangstmengder at det ville bli lite råstoff igjen til de øvrige tilvirkerne, og Notevarp forutså her at det kunne komme til å bli en kamp om råstoffet. Heller enn å konkurrere med de private tilvirkerne, mente han at industriutbyggingen burde komme hele næringen til gode, og så helst at de private kjøperne kunne samarbeide med fiskerne ”for å utnytte de muligheter et tidsmessig produksjonsapparat byr.” For dersom dette ville bli ”statsgaranterte konkurrerende anlegg”, ville det forhindre at ”erfarne folk med initiativ og

¹⁰⁶ Sammendrag av hørings svarene ble gjengitt i st.prp. nr. 77 (1950). Her er det imidlertid også benyttet de originale svarbrevene fra Fiskeridepartementets arkiv, fordi de er mer utfyllende, og får fram uenighetene på en bedre måte.

¹⁰⁷ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 774. Brev til Fiskeridirektøren fra Olav Notevarp. Reisning av allsidige fiskeforedlingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms, dat. Bergen 31.05.1949.

tiltakslyst” etablerte seg innenfor fiskeforedlingen i Finnmark. Notevarp advarte mot at anleggenes drift ble altfor avhengig av staten: ”Den finansiering og driftsform som foreslås i innstillingen legger ikke bare alle utgiftene ved reisingen av anleggene på staten, det blir også staten som må ta praktisk talt hele det økonomiske ansvar for driften eller for eventuelle underskudd.” Ifølge bestyreren var det ”betenkelig å gjøre en hel landsdels viktigste næring så avhengig av politiske konstellasjoner og offentlige midler som den foreslåtte driftsform forutsetter.” Dessuten mente han at lønnsomhetskalkylene – som altså for Båtsfjord-anlegget var beregnet utfra 180 driftsdøgn i året – var for optimistiske, og at det bare var i de travleste seongene at slike anlegg kunne drives med tre skift. Notevarp hadde også en bemerkning om loddetorsken – som overhodet ikke var diskutert i innstillingen: ”Det forhold at loddetorsk har vist seg lite egnet for frysing og neppe kan gi noe kvalitetsprodukt må videre tas i betraktning. I det hele synes det å være sterke grunner som taler for at inntektsanslaget burde reduseres, f.eks. med 1/4 eller 1/3.” Akkurat dette punktet ble utelatt i direktoratets hørings svar som ble gjengitt i proposisjonen. Med tanke på at vårfisket etter loddetorsk tradisjonelt var fylkets viktigste fiskeri, er utelatelsen oppsiktsvekkende, og tyder på at kritiske merknader bevisst ble holdt utenfor.

Som et siste moment skal Olav Notevarps skepsis mot at anleggene skulle bygges i betong, nevnes:

En betongblokk må kanskje anses nødvendig og hensiktsmessig for fryserier og lagerrom, men fiskemelanlegg og andre tilvirkningsanlegg burde plasseres i billigere bygninger som kan forandres og tilpasses utviklingen, iallfall når det er tomteplass. Fiskeforedlingsindustrien er i stadig fremgang, og det er ingen som kan si hvorvidt et anlegg som er hensiktsmessig i dag vil være det om 5 år. Store betongbygg begrenser i høy grad bevegelsesfriheten, og det er f.eks. typisk for amerikansk fiskeindustri – og for øvrig for amerikansk industri i sin alminnelighet – at bygningene for det meste er lette og nærmest omgir apparaturen som et fleksibelt hylster som lett kan forandres etter apparaturens utvikling.

Også andre hadde meninger om hvordan innstillingen behandlet spørsmålet om statens innflytelse over driften. Konsulent Olav Eidsvik ved Fiskeridirektoratets Bygnings- og Maskintekniske avdeling hevdet at staten hadde fått en altfor liten innflytelse på anleggenes drift i forslaget, og ”det er de beste utsikter for et godt totalresultat av en industri når

vedkommende som forestår driften også bærer hovedtyngden av det økonomiske ansvar for de kapitalgjenstander som nyttes.”¹⁰⁸

To av Fiskeridirektoratets fremste fagfolk på henholdsvis kjøle- og frysteknologi og maskin- og bygningsteknikk hadde altså svært forskjellige oppfatninger om Finotroinnstillingen og den forestående utbyggingen: Notevarp ville trekke de private sterkere med i utbyggingen og driften, mens Eidsvik argumenterte for at staten burde få hovedansvaret, kanskje til og med eneansvaret for driften. Felles for begge disse synspunktene er imidlertid en viss nedtoning av at fiskernes organisasjoner skulle få en så sterk posisjonen som beskrevet i innstillingen. Både Eidsvik og Notevarp hadde vært med å skrive direktoratets plan av 1943 (kapittel 2), og Eidsvik hadde også deltatt i selve Landsplanutvalget. Uenigheten mellom dem ble ikke referert til i stortingsproposisjonen.

Også på flere andre områder var det uenighet mellom høringsinstansene. Ett av stridspunktene gjaldt i hvor stor utstrekning de nye anleggene skulle drive med annen type produksjon enn frossen fisk, slik Notevarp advarte mot. Fiskeridirektoratets syn fulgte dette delvis, og mente at de ikke burde drive med ordinær tilvirkning av saltfisk og frossenfisk, bortsett fra det som ikke egnet seg for frysing.¹⁰⁹ Bakgrunnen for dette var at direktoratet ikke ønsket å skape problemer for fiskarsamvirkelagene eller de private bedriftene. For selv om direktoratet mente at en så allsidig produksjon som mulig kunne være økonomisk fordelaktig for de statseide anleggene, veide hensynet til de øvrige fiskeprodusentene mer. Norges Fiskarlag var på sin side uenig og brukte lønnsomhetsargumentet for dette. Men bak fiskernes argumentasjon lå også utvilsomt et ønske om å få avsetning på all den fisken de kunne få opp, uten å måtte være avhengig av å levere til det private kjøperleddet.

Fiskeridepartementets proposisjon fulgte i stor grad Landsplanutvalgets innstilling på de viktigste punktene. Departementet mente for det første at Finnmark hadde de beste forutsetninger for frossenfiskproduksjon, og også at det var et stort behov for en slik omlegging, på grunn av fylkets avhengighet til fiskerinæringen. Det var også helt nødvendig å skape alternative tilvirkningsformer, og de ”nåværende gode konjunkturer for tørrfisk og klippfisk” burde ikke skygge nødvendigheten av en mer allsidig utnyttelse av landets fiskerier”.¹¹⁰ Den framtidige markedssituasjonen for frosne produkter var det vanskelig å uttale seg om, men departementet mente at utviklingen ”synes å peke i den retning at det vil

¹⁰⁸ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 774. Brev fra Olav Eidsvik til Fiskeridirektøren. Reisning av allsidige fiskeforedlingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms, dat. 16.03.1949.

¹⁰⁹ St.prp. nr. 77 (1950) Om bygging av fiskeindustriplanlegg i Finnmark og Nord-Troms og opprettelse av et aksjeselskap som skal eie og drive anleggene, s. 12.

¹¹⁰ Samme sted, s. 11.

være et økende marked for frosne varer av god kvalitet”, selv om disse prosessene hadde gått ”noe langsommere enn hva man umiddelbart etter krigen var tilbøyelig til å mene.”

I spørsmålet om type produksjon mente departementet at saltfisk og tørrfisktilvirkningen burde begrenses, men fordi det ville bli nødvendig å knytte til seg faste fiskere som leverte jevnlig, var det trolig nødvendig å drive en viss konvensjonell produksjon. Også med tanke på å holde arbeidsstokken beskjeftiget kunne det være nødvendig å drive med noe hending og salting. Lønnsom drift var videre en forutsetning fra departementets ståsted: ”Uten å legge driften an på full lønnsomhetsbasis vil bedriften ikke i det lange løp kunne fylle sin oppgave, å skape et bedre og sikrere lønnsomhetsutbytte for fisket.”

Proposisjonen inneholdt også et punkt om hovedkontorets plassering. Fiskeridirektoratet hadde foreslått at hovedkontoret til konsernet skulle legges til Honningsvåg.¹¹¹ Det var riktignok vurdert en plassering i Oslo, særlig fordi salget av frossen filet skulle foregå gjennom A/L Norsk Frossenfisk (FRIONOR), men Honningsvåg ble likevel ansett som mest hensiktsmessig. At fylkeslaget til Norges Fiskarlag, Finnmark Fiskarlag, hadde sitt kontor i Honningsvåg, var trolig av stor betydning for valget av konsernadministrasjonens lokalisering. Honningsvåg var dessuten ett av de største fiskeværene i Finnmark, og med en plassering sentralt i regionen.

På enkelte punkter var Fiskeridepartementets proposisjon noe mer moderert sammenlignet med innstillingen: Statens ansvarsrolle i forbindelse med driften av de nye anleggene ble framhevet og fiskernes rolle nedtonet. Når det gjelder framdriftsplanen, inntok også departementet en vente og se-holdning, og ville høste erfaringer fra utbyggingen av anleggene i Honningsvåg og Båtsfjord før den øvrige utbyggingen ble vedtatt. Imidlertid ble grunnprinsippene i innstillingen beholdt i det forslaget som ble sendt til Stortinget:

1. Kongen bemyndiges til å tegne aksjer for inntil kr. 12.000.000 i et aksjeselskap der Staten har aksjemajoritet, som skal opprettes for å overta, bygge og drive fiskeindustrilegg m.v. i Finnmark og Nord-Troms.
2. Kongen bemyndiges til med utstedelse av aksjer å overdra til det under punkt 1 nevnte selskap de fiskerindustrilegg Staten har under bygging i Båtsfjord og Honningsvåg, Statens fiskebruk (med egne- og redskapshus) og Trananlegg i Vardø, Mehamn, Kjøllefjord og Nordvågen, samt eventuelle anlegg som blir påbegynt for Statens regning i Finnmark og Nord-Troms.
3. Stortinget er enig i at den videre utbygging av fiskeindustrilegg m.v. i Finnmark og Nord-Troms for regning av det under punkt 1 nevnte selskap

¹¹¹ Samme sted, s. 6.

bør skje etter de retningslinjer som er trukket opp i Fiskeridepartementets tilråding av 31. mars 1950.¹¹²

Under stortingsbehandlingen av proposisjonen var det Arbeiderpartiets flertall i sjøfarts- og fiskerikomiteén som fulgte proposisjonen som Fiskeridepartementet hadde utarbeidet, mens et mindretall bestående av de borgerlige partiene hadde et noe divergerende syn.¹¹³ Det mest interessante er imidlertid at uenigheten ikke var større. Også under diskusjonen i Stortingets plenum kokte uenigheten ned til et par enkeltpunkter, til tross for en lang og omfattende debatt. Opposisjonens hovedinnvending var at de mente at LO ikke burde være med på eiersiden. I et selskap der staten hadde majoriteten, ville det etter deres mening prinsipielt og politisk være galt at LO ble medeier. Også i synet på tempoet i utbyggingsprosessen var det forskjeller.

Fiskeriminister Reidar Carlsen understreket flere ganger i debatten at han ikke hadde forventninger om store økonomiske overskudd fra anleggene: "(...) en må ikke sitte med falske illusjoner om at vi her skal skape bedrifter som skal gi store overskudd."¹¹⁴

Carlsen uttalte også at hans syn på statsdriften var pragmatisk:

Man kan selvfølgelig spørre: Hvorfor ikke la den private næringssektor ta også denne del av produksjonen: Her vil jeg svare at prinsipielt har jeg ikke noe imot at fiskerne og de private selv bygger disse anlegg. Men vi vet jo at i Finnmark har hverken fiskere eller de som arbeider i næringen for øvrig, stort mer kapital enn de trenger for å bygge seg hus.¹¹⁵

Fiskeristatsrådets syn på privat næringsdrift lå her langt unna standpunktet til de organiserte fiskerlagsinteressene, som hadde en politisk og prinsipiell motstand mot de private kjøperne. Året etter Finotro-debatten, i 1951, skulle det komme til åpne konflikter mellom Carlsen og Norges Fiskerilag, representert ved Jens Steffensen, som både var formann i organisasjonen og leder for Stortingets sjøfarts- og fiskerikomiteé (se også kapittel 4).¹¹⁶

¹¹² Samme sted, s. 21.

¹¹³ Innst. S. nr. 239 (1950) Innstilling fra den forsterkede sjøfarts- og fiskerikomiteé om bygging av fiskeindustriplanlegg i Finnmark og Nord-Troms og opprettelse av et aksjeselskap som skal eie og drive anleggene.

¹¹⁴ St.forh. 1950, S.tid. 05.12.1950, s. 2162.

¹¹⁵ Samme sted, s. 2163.

¹¹⁶ Christensen 2003a):26f.

Stortingsdebatten endte med at innstillingen om Finotro-utbyggingen i all hovedsak ble vedtatt etter retningslinjene som var trukket opp i proposisjonen. Mindretallet ville vedtaksfeste at man skulle vente med utbyggingen til erfaringer fra anleggene i Båtsfjord og Honningsvåg forelå, men dette ble forkastet mot 53 stemmer.¹¹⁷ Imidlertid ble det vedtatt at dersom den videre utbyggingen krevde ytterligere statlige investeringer, måtte forslag om dette legges fram for Stortinget.

Fiskerinæringen kan sees på som en næring med tre ledd: fangstleddet, produksjonsleddet og eksportleddet. Til nå har vi sett på hvordan fangstleddet forsøkte å få innflytelse over produksjonsleddet, ved å argumentere for at staten etablerte fiskeindustri i Finnmark og Nord-Troms. Det neste avsnittet handler om hvordan eksporten var organisert – det siste leddet i det norske fiskerisystemet.

Organiseringen av frossenfiskeeksporten og Prisreguleringsfondet

I mellomkrigsårene var det en oppfatning om at den interne konkurransen mellom eksportørene virket sterkt negativt inn på prisene (se også kapittel 2). Økonomen Thorvald Tande har beskrevet holdningen i tjue- og tredveårene slik i et større arbeid fra 1957:

Oppfatningen syntes i ikke liten grad å være at den uhemmede frie konkurranse mellom en rekke norske eksportører svekket eksportørenes stilling totalt sett. Den indre konkurranse førte til et overdrevent press mot eksportprisene som i mange tilfelle i mellomkrigstiden ble presset ned under kostpris.¹¹⁸

Denne problemforståelsen var langt på vei allment akseptert, og førte til at det ble iverksatt politiske tiltak for å regulere antall eksportører. I lov om eksport av klippfisk av 30. juni 1932, het det følgende i første paragraf:

Kongen kan bestemme at utførselen av klippfisk skal være betinget av:

- 1) at den for hvis regning utførselen skjer er medlem av sammenslutning hvis vedtekter er godkjent av vedkommende regjeringsdepartement i henhold til denne lov,
- 2) eller at en sådan sammenslutning har samtykket i utførselen.¹¹⁹

¹¹⁷ St.forh. 1950, S.tid. 05.12.1950, s. 2171.

¹¹⁸ Tande 1957:195. Se også Christensen & Hallenstvedt 1990:17.

¹¹⁹ Sitert hos Tande 1957:213.

Loven innebar at bare medlemmer av De Norske Klippfiskeeksportørers Landsforening fikk tillatelse til å drive med klippfiskeeksport.¹²⁰ Flere eksportorganisasjoner ble dannet i tredveårene og i krigsårene.¹²¹ Imidlertid foregikk det en overgang fra å organisere eksportørene til å organisere selve eksporten under krigen. Med begrunnelse i de innenlandske forsyningsmessige behov under okkupasjonen fikk Handelsdepartementet hjemmel til å opprette eksportutvalg. Utvalgene hadde til oppgave å forhandle om avtaler for salg til utlandet. Også dette systemet fortsatte og ble ytterligere utbygd etter 1945, og til sammen 14 eksportutvalg ble dannet under og etter krigen:

Eksportutvalget for tørrfisk, Bergen
Eksportutvalget for klippfisk og saltfisk, Kristiansund
Eksportutvalget for saltet rogn, Bergen
Eksportutvalget for frossen fisk og filet, Oslo
Eksportutvalget for saltet storsild og vårsild, Bergen
Eksportutvalget for fetsild, Trondheim
Eksportutvalget for småsild og skjæresild m.v., Bergen
Eksportutvalget for isslandssild, Bergen
Eksportutvalget for fersk sild, Bergen
Eksportutvalget for frossen sild, Ålesund
Sildemelutvalget, Bergen
Fiskemelutvalget, Bergen
Eksportutvalget for tran, Bergen
Eksportutvalget for fersk fisk, Ålesund

Eksportlovgivningen slik den kom til å fungere i det store og hele fram til liberaliseringen på 1990-tallet, var basert på at eksport av fisk og fiskeprodukter bare kunne skje gjennom et eksportutvalg, eller gjennom et salgsgorgan som eksportutvalget hadde godkjent og overført eksporteretten til.¹²²

Eksportutvalget for frossenfisk ble etablert i februar 1946, og eksporten av frossenfisk ble den første tiden etter stiftelsen organisert under utvalgets ledelse.¹²³ Imidlertid ble det snart klart at det var behov for en egen salgsgorgan for utførsel av frosne fiskeprodukter, og i oktober 1946 ble Norsk Frossenfisk A/L (FRIONOR) dannet, på initiativ fra Fiskeridepartementet.¹²⁴ Hele 41 firmaer tegnet andeler i laget, som ifølge statsviteren Abraham Hallenstvedt var det første norske fiskeeksportsalgslag som ikke var dannet som et rent krisetiltak.¹²⁵ FRIONOR fikk

¹²⁰ For en innføring i problematikken omkring organiseringen av eksportørene, se Hallenstvedt 1982:173ff.

¹²¹ Samme sted, s. 186ff.

¹²² Samme sted, s. 205ff.

¹²³ Samme sted, s. 189.

¹²⁴ Laget skiftet navn til Frionor Norsk Frossenfisk A/L i 1963. I det følgende vil betegnelsen FRIONOR bli brukt om andelslaget, skrevet med store bokstaver for å skille det fra Finetro.

¹²⁵ Hallenstvedt 1982:189.

svært stor betydning for Finotro, og alle Finotros frosne fiskeprodukter ble solgt gjennom eksportsalgslaget under FRIONOR-logoen.

Systemet virket slik at FRIONOR stod for markedsføring og omsetning av de frosne fiskeproduktene til medlemsbedriftene.¹²⁶ I vedtektene het det at ingen andelshavere hadde lov til å selge frosne produkter til andre enn til salgslaget. Den enkelte bedrift fikk så betalt en fast avregningspris for produktene de leverte – en pris som var lik for alle. Varene skulle pakkes med emballasje merket FRIONOR, og denne logoen ble snart et kjent varemerke over store deler av verden. Men kundene fikk ikke vite hvilket firma som hadde produsert varen. Det var kun en tallkode på ytterste kartong som avslørte hvor produktet stammet fra, og den var det bare FRIONOR og statens ferskfiskkontrollør som kjente til. I et erindringsnotat om FRIONORs historie skriver tidligere styreformann Kaare Hagerup at prinsippet om likebehandling lå bak prinsippet med å holde primærprodusenten anonym.¹²⁷ Det ville bli uholdbart for de andre medlemmene dersom enkelte kunder foretrakk varer fra bare en produsent. Imidlertid var det ett marked som stilte krav om å få inspisere anleggene de fikk varer fra. Amerikanske tropper stasjonert i Tyskland etter krigen inngikk kontrakt om leveranser fra FRIONOR under forutsetning av at de fikk godkjenne produksjonsstedet.

Fordelen med systemet var først og fremst forutsigbarhet for medlemsbedriftene. Råstoffinnkjøpene kunne bli tilpasset etter produksjonsoppdragene fra FRIONOR. Den enkelte bedrift trengte ikke bygge ut egne markedsavdelinger og drive egen markedsføring, for alt dette tok FRIONOR seg av. Likeledes stod salgsgorganet for reklamasjoner, lagring av ferdige produkter og distribusjon. For den norske fiskeindustrien som bestod av mange små aktører, var det en fordel å stå sammen overfor det internasjonale markedet.

Imidlertid er det klart at systemet var sterkt markeds skjermende, og den enkelte produsent hadde bare indirekte kontakt med markedet. Hagerup, som var FRIONORs styreformann fra 1973-83 er inne på dette: "Et negativt forhold i Frionor, var nok det faktum at medlemsbedriftene ikke hadde markedskontakt (...) Man kan derfor i ettertid mene at det skulle ha vært arrangert flere markedsbesøk for andelshaverne enn det som ble gjort."¹²⁸ I en åpen kapitalistisk økonomi er prisen på en vare den viktigste informasjonen mellom produsent og kunde på om varen er god eller dårlig. Men slik fungerte ikke eksporten av frosne fiskevarer i Norge. Den faste avregningsprisen var lik for alle, og virket neppe særlig stimulerende for den interne konkurransen medlemsbedriftene imellom. Systemet åpnet heller

¹²⁶ Basert på: *FRIONOR 1946-1971 – 25 år*, Jubileumsskrift, Oslo 1971, og Hagerup 2000.

¹²⁷ Hagerup 2000:4f. Hagerup var mangeårig disponent ved A/L Øksnes-Langenes Fryseri og Kjøleanlegg på Myre i Vesterålen, og styreleder i FRIONOR i årene 1973-1983.

¹²⁸ Samme sted, s. 10.

ikke for konkurranse mellom flere eksportører, fordi FRIONOR fikk en tilnærmet monopolstilling på bestemte markeder.

Eksportutvalgene og de lovbeskyttede eksportorganer var en side ved det korporative eksportsystemet. En annen var Prisreguleringsfondet, som også hadde sin opprinnelse i krigsårene. Fondet ble opprettet i 1942 og hørte innunder Prisdirektoratet.¹²⁹ Ordningen gikk ut på at eksportørene skulle betale inn 80 prosent av den merfortjeneste de oppnådde ved utførsel av fisk, sammenlignet med tilsvarende salg til innenlandske markeder. Midlene i fondet ble så brukt til å jevne ut prisene. Om bakgrunnen for opprettelsen av fondet heter det følgende i en offentlig innstilling fra 1955:

Eksportørene fikk ved salg til andre land enn Tyskland gjerne høyere priser enn på hjemmemarkedet. Skulle de ha beholdt overprisen selv, ville det ha voldt forsyningsmessige vansker. Det ville også være urimelig å la eksportørene fritt ta inn rommelige eksportpriser mens andre ledd i næringen, fiskerne og tilvirkerne, skulle være bundet av maksimalpriser.¹³⁰

Etter at Norge ble okkupert av Tyskland, opphørte det meste av normal eksportvirksomhet for norske fiskeprodukter. I hovedsak gikk produktene nå enten til tyske sivile og militære formål, eller til norsk forbruk, organisert gjennom den såkalte Innenlandsforsyningen. Imidlertid var det enkelte eksportører som fikk solgt fisk til enkelte andre markeder. I 1940 og 1941 ble det for eksempel solgt betydelige mengder norsk tørrfisk til Sverige, Finland, Italia, Belgia, Sveits og Jugoslavia.¹³¹ Ordningen med Prisreguleringsfondet fortsatte etter 1945, og i neste kapittel skal vi komme nærmere inn på fondets prisutjevne funksjon.

Fravær av markedsvurderinger?

I sin hovedfagsoppgave i historie om initiativet for å utvikle fiskeindustrien i Finnmark, hevder Jon-Arild Johannessen at utbyggingen av en statseid fiskeindustri ikke kan forstås utfra den aktuelle markedssituasjonen, fordi de nye anleggene ble etablert på et tidspunkt da etterspørselen var stor og prisene høye på de tradisjonelle produktene saltfisk og tørrfisk: "Presset fra markedene kan ikke sies å ha vært noen avgjørende faktor i industrialiseringens første fase. At forventningene om en framtidig ekspansjon i frossen-fisk markedet spilte en

¹²⁹ Tande 1957:279ff.

¹³⁰ Fdep, Innstilling fra komitéen til å utrede spørsmålet om fast pris til fisker etc., avg. 22.04.1955, s. 38.

¹³¹ Tande & Tande 1986:118.

viss rolle, kan en ikke se bort fra, men markedsutviklingen var (...) ikke særlig gunstig for frossen-fisk produktene i startfasen.”¹³² Han belegger dette med at frossenfiskeeksporten mottok store overføringer fra Prisreguleringsfondet for fisk. Johannessens poeng støttes av at markedsforholdene for frosne fiskeprodukter ikke var viet særlig stor oppmerksomhet i Finotro-innstillingen.

Likevel vil det være for unyansert å si at markedsvurderinger var fraværende forut for satsingen. Noe av det London-regjeringen hadde arbeidet med, var å kartlegge om det var sjanser for eksport av norske fiskeprodukter når krigen var over. I februar 1944 nedsatte statsråd Anders Frihagen i Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet en komité som skulle utarbeide en oversikt over muligheter for amerikansk import av norske fiskeprodukter.¹³³ Og London-regjeringens syn var at det var frosne produkter det skulle satses på, som beskrevet i forrige kapittel. Man var man klar over at situasjonen etter den andre verdenskrig ville bli vanskelig for det norske produksjons- og næringsliv. I et notat fra Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet til Utenriksdepartementet fra januar 1944 gjennomgås utsiktene for Norge etter krigens slutt, i forbindelse med departementets arbeid med en forsyningsplan og en ”beskjeftigelsesplan”.¹³⁴ Flere nasjoner, deriblant USA, hadde bygget opp en enorm produksjonskapasitet i løpet av krigsårene, og landet regnet med å bli en viktig aktør for leveranser til det ødelagte Europa etter krigens slutt. USA var også blitt en sjøfartsnasjon og dermed en betydelig konkurrent. Samtidig måtte Norge regne med å betale med sin ”disponible valuta for de varer som ønskes importert”. Det var derfor mye som talte for satsing på annen eksportrettet virksomhet enn handelsflåten.

Når det gjelder frossenfisk, var det nettopp det amerikanske markedet som ble sett på som særlig interessant. Allerede i 1944 ble den norske visekonsulen i Halifax, Canada, Nils Jangaard, overført til den norske ambassaden i Washington som fiskeriutsending, med en framtidig norsk frossenfisk-eksport som et av sine arbeidsområder.¹³⁵ Forventningene om et marked for norsk frossenfisk i USA kom konkret til uttrykk på mange vis i etterkrigsårene, blant annet sommeren 1948, da presseråd Hans Olav ved ambassaden i Washington uttalte at

¹³² Johannessen 1979:136.

¹³³ UDA, 44.5/18. Brev til Det Kgl. Handelsdept, p.t. London, fra R. Christensen, Royal Norwegian Consulate, New York, J.nr. 22959, dat. 06.10.1944.

¹³⁴ UDA, 44.4/47, bd. 1. Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet, Notat (uten tittel), undertegnet H. Palmstrøm og Fredrik Vogt, J.nr. 313, dat. 17.01.1944.

¹³⁵ UDA, 51.5/4. Memorandum til ambassadør Morgenstjerne fra fiskeriutsending Nils Jangaard, J.nr. 01618, dat. 02.01.1946.

norsk frossenfilet var å regne for et ”eksportobjekt av rang” for amerikanerne, som hadde stor uvilje mot å spise fisk med bein.¹³⁶

Fiskeriattaché Jangaards rapporter var imidlertid den viktigste kilden til markedskunnskap de første årene etter 1945. Rapportene ble også sendt til Fiskeridepartementet.¹³⁷ I tillegg til det arbeidet som Jangaard utførte, opprettet Eksportrådet en egen stipendiatstilling som skulle utarbeide en oversikt over det amerikanske markedet for fiskevarer.¹³⁸

FRIONOR satset også stort på å komme inn på det amerikanske markedet de første årene etter 1945, og åpnet eget kontor i New York i 1949.¹³⁹ Men i den første etterkrigsperioden var det andre land som var viktigere for avtaket av norsk frossenfisk. Figur 3.2 viser hvor hvilke land den norske frossenfisken gikk til.

Figur 3.2 FRIONOR's salg av frossenfisk i regnskapsåret 1948/49. Relative tall (100 = 19.405.034 kg)

Rangering	Land	Prosent
1	Italia	26
2	Østerrike	24
3	Frankrike	14
4	Tsjekkoslovakia	10
5	Israel	9
6	Tyskland	6
7	Holland	5
8	USA	3
9	Sveits	2
10	England	1
11	Sverige	0,05
Sum		≈ 100

Kilde: UDA, 44.9/4c, bd. 1. Årsberetning fra styret i Norsk Frossenfisk A/L for regnskapsåret 01.10.1948-30.09.1949, dat. Oslo 15.11.1949.

Interessant nok var Italia, som hadde vært Norges viktigste tørrfiskmarked i Vest-Europa før krigen, på topp når det gjelder import av norsk frossenfisk mot slutten av 1940-tallet. Men dette skulle endre seg i løpet av de kommende årene (kapittel 5).

¹³⁶ *Vårt Land*, 17.08.1948.

¹³⁷ UDA, 51.5/4. Brev fra Fdep til UD, Rapportvirksomheten vedkommende fiskeriene i USA, dat. 25.06.1947.

¹³⁸ UDA, 51.5/4. Brev fra Nils Jangaard, Norwegian Embassy, til UD, Ang. markedundersøkelser i Amerika, J.nr. 07469, dat. Washington, 05.06.1947.

¹³⁹ UDA, 44.9/4c, bd. 1. Årsberetning fra styret i Norsk Frossenfisk A/L for regnskapsåret 01.10.1948-30.09.1949, dat. Oslo 15.11.1949.

Avslutning

Ved krigens slutt var fiskerinæringens produksjonsapparat nesten fullstendig ødelagt i Nord-Troms og Finnmark. Men allerede flere år før Finotro var ferdigbygd, hadde de ilandbrakte fangstmengdene kommet opp i førkrigsnivået. På de fleste områder ble regionen gjenreist på grunnlag av førkrigsstrukturen. Et nytt trekk ved fiskerinæringen, er imidlertid de mange fiskereide samvirkelagene som ble etablert i de første årene etter 1945 i Finnmark. Fiskarsamvirkelagene hadde brodd mot det gamle nessekongeveldet, og er slik sett et uttrykk for den faglige og politiske mobilseringen av fiskerne etter den andre verdenskrig. Men de er også uttrykk for noe annet: Mange lag ble etablert fordi det ikke fantes alternative private fiskekjøpere på stedet. Idéene som lå til grunn for byggingen av statseide fiskeproduksjonsanlegg, var også politisk motiverte, og tanker om statsdrift lå i tiden, særlig hos det statsbærende Arbeiderpartiet. Andre så mer pragmatisk på den statlige deltakelsen; for dem var ikke statlig eierskap noe mål i seg selv, men den eneste realistiske måten å få på beina en frossenfisk-industri i den nedbrente regionen lengst nord i Norge.

Landsplanutvalgets innstilling om de planlagte Finotro-anleggene bygde på den samme tankegangen som var presentert første gang i 1932: En omlegging til frossenfiskproduksjon skulle først og fremst komme fiskerne til gode. Mer enn det: Fiskernes organisasjoner skulle ha den avgjørende innflytelsen over driften av anleggene, mens hovedeieren – staten ved Fiskeridepartementet – var henvist til en statist-rolle. Selv om fiskernes sterke rolle ble nedtonet i proposisjonen om utbyggingen, er det liten tvil om at det var en bred politisk enighet om at fiskerne og deres organisasjoner skulle ha en stor innflytelse i Finotro. Dermed var den korporative eierskapsmodellen godkjent av Stortinget.

Kystfiskernes motiver for å støtte industrialiseringen var av næringmessig karakter. De ville ha bedre økonomisk uttelling for fangstene sine. Et annet motiv var å sikre at de hadde en kjøper av fisk gjennom hele året, ikke bare i de hektiske månedene under de sesongmessige torskefiskeriene om vinteren og våren. Den planlagte statseide fryseindustrien representerte også et politisk legitimt alternativ til det gamle systemet, som ofte var basert på paternalistiske bånd til de private fiskekjøperne. Et annet alternativ til dette gamle systemet, var de fiskereide samvirkelagene.

De planlagte statseide fiskeproduksjonsanleggene, de mange fiskarsamvirkelagene og det statsbærende Arbeiderpartiet gir assosiasjoner til Finnmark som et Sovjetunionen i miniatyr. Men Finotro skulle ikke få rå grunnene alene, for snart dukket det opp en stor og mektig konkurrent, med sørnorsk sjokoladepital i ryggen.

Kapittel 4

”Monument for framsyntheten” eller ”ussel arbeidsplass”? Det første tiåret, 1951-1961

Innledning

Sitatene i overskriften er hentet fra uttalelser i diskusjonen om Finotro på 1950-tallet av henholdsvis Jens Steffensen og Hans Stavrand. Steffensens utsagn stammer fra et ordskifte om Finotro i *Fiskeribladet* sommeren 1952, etter at redaktøren, Freder Fredriksen, hadde skrevet en svært kritisk lederartikkel om de statlige filetfryseriene som var kommet i drift.¹ Steffensen forsvarte anleggene mot kritikken, og mente at de ville framstå som ”monumenter for framsyntheten når våre ben er lagt i jorden.”² Uttalelsen til Stavrand falt i en stortingsdebatt i 1955, der han viste til opplysninger om at beregnet driftstid ved Finotros fryserier var på bare 100 til 140 døgn i året. Med så dårlig utnyttelse av frysekapasiteten ville Finotro ”bli en ussel arbeidsplass for dei som arbeider der,” hevdet Stavrand i sitt innlegg.³ Begge var nordnorske stortingsrepresentanter, og begge satt i sjøfarts- og fiskerikomiteén, der Steffensen også var formann. Utsagnene kan stå som eksempler på ytterpunkter i den politiske debatten om den statseide fryseindustriens framtid på femtitallet.

Kapitlet handler om Finotros første tiår fra stiftelsen i mai 1951, og fram til desember 1961. Da oppnevnte Fiskeridepartementet et utvalg som skulle gjennomgå ”selskapets økonomiske, finansielle og produksjonsmessige stilling.”⁴ Initiativet til utvalget kom fra selskapets representantskap, etter at Finotro i lengre tid hadde gått med store økonomiske underskudd.⁵ Samtidig ønsket konsernets ledende organer å gjennomføre et omfattende moderniserings- og utbyggingsprogram som krevde store investeringer.

Det første problemkomplekset i kapitlet dreier seg om selskapets ledelse. Hvordan var styre og representantskap sammensatt? Et sentralt spørsmål er hva slags kompetanse konsernets styringsorganer hadde i denne perioden.

For det andre vil utbyggingen av konsernet bli drøftet. 1950-årene var oppbyggingsfasen for Finotro. I den opprinnelige planen fra 1948 var det planlagt 12 anlegg,

¹ *Fiskeribladet*, 21.05.1952

² Samme sted, 25.06.1952.

³ St.forh. 1955, S.tid. 16.02.1955, s. 203.

⁴ Innstilling fra FINOTRO-utvalget, avg. i des. 1962, s. 1, bilag til St.prp. nr 35 (1963-64) Om refinansiering m.v. av A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri (heretter Finotro-utvalgets innstilling 1962). Utvalget ble også kalt Hjøllnes-utvalget etter formannen.

⁵ FB, FA, boks 4. Repr.prot. 17.10.1961.

fra Skjervøy i Nord-Troms til Vadsø i Øst-Finnmark. Produksjonen i Båtsfjord kom i gang i 1951, og året etter var anlegget i Honningsvåg fullført. I 1956 var sju anlegg i drift. I tillegg til de to første, var det etablert produksjonsanlegg i Vardø, Berlevåg, Kjøllefjord, Mehamn og Skjervøy. Imidlertid ble det ikke bygget flere Finotro-anlegg. Hva var bakgrunnen for at den planlagte utbyggingen ikke ble fullført?

Da Finotro ble planlagt og etablert, stod tanker omkring planøkonomi og industrireisning sterkt i Norge. Ottar Brox og Rune Slagstad har brukt merkelappene fordisme og teknokrati for å beskrive utviklingen av Nord-Norge etter 1945. Diskusjonen utgjør kapitlets tredje problemfelt.

Det fjerde problemfeltet berører produksjonen og konsernets økonomi. Konsernet gikk med underskudd i store deler av perioden dette kapitlet omhandler. Hva var årsakene til de dårlige resultatene? Tre sentrale faktorer vil stå i fokus i diskusjonen: råstofftilførselen, arbeidskraften og markedssituasjonen.

1950-årene var en brytningstid i nordnorsk historie, både ved at den offentlige politikken overfor landsdelen endret seg, og ved de mange nye industriforetak som ble iverksatt ved hjelp av statlige virkemidler. Hvor skal Finotro-utbyggingen plasseres i dette bildet?

1950 – vendepunkt for utbyggingen av fiskeindustrien i regionen?

Introduksjonen av Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge i 1951 markerer et viktig skille i Nord-Norges historie. Flere historikere har vært inne på dette, blant annet Øyvind Thomassen, som i sin doktoravhandling hevder at det foregikk en prinsipiell endring i synet på landsdelens problemer omkring 1950.⁶ Også hos Drivenes og Tjelmeland markerer 1950 inngangen til en ny fase i landsdelens historie.⁷ Mens det første femåret etter 1945 var preget av gjenreisning etter krigsødeleggelsene, ble Nord-Norge nå definert som en økonomisk tilbakeliggende region. I Stortingets finansdebatt i april 1951 brukte statsminister Gerhardsen uttrykket ”underutviklet” om landsdelen, sammenlignet med ”de sydligere deler” av Norge.⁸ Gjennom Nord-Norge-planen skulle myndighetene derfor stimulere til industriutbygging, ved lån, tilskudd og gunstige skatteordninger til næringsdrivende i regionen. Utbygging av fiskeindustrien i landsdelen var et av de prioriterte områdene i programmet.⁹

⁶ Thomassen 1997:247ff.

⁷ Drivenes & Tjelmeland 1997:52ff.

⁸ Sitert i: St.meld. nr. 85 (1951) Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, s. 2.

⁹ Samme sted, s. 78.

Nord-Norge-planen må vurderes i lys av de ideologiske endringene som hadde foregått i regjeringspartiet i årene etter krigen. I 1949 hadde Arbeiderpartiets prinsipp-program blitt forandret i reformistisk retning. Statsviteren Øyvind Østerud skriver at fokuset nå ble flyttet fra ”nasjonalisering” til ”offentlig styring”, samtidig som de sosialistiske målene ble dempet ned.¹⁰ Skiftet må også sees på som en del av en sterkere internasjonal orientering i den økonomiske politikken. Fra høsten 1947 begynte Norge å motta Marshall-hjelp, og var dermed forpliktet til å satse på valutaskapende industrivirksomhet og til å liberalisere utenrikshandelen.¹¹

Hvordan skal Finotro-utbyggingen vurderes i forhold til den nye offentlige politikken fra begynnelsen av 1950-tallet? Nord-Norge-planen kan ikke sies å representere noe fundamentalt nytt i forhold til planene om å industrialisere fiskeproduksjonen i Nord-Troms og Finnmark, men må snarere sies å være en videreføring av en politikk som lenge hadde vært planlagt og til dels iverksatt. Da planen ble presentert i Stortinget i september 1951, var produksjonen ved anlegget i Båtsfjord i gang. Honningsvåg-anlegget stod nesten ferdig. Utbyggingsprogrammets idégrunnlag markerer likevel en viktig endring i forhold til innstillingen fra 1948 som lå til grunn for Finotro-utbyggingen: Virkemidlene i Nord-Norge-planen var i særlig grad rettet mot det *private* næringsliv, og statens rolle skulle begrenses til å legge forholdene til rette for økonomisk vekst ved utbygging av infrastruktur.¹² Nord-Norge-planen åpnet med andre ord for at private aktører skulle få offentlig hjelp til å investere i frossenfisk-industri i regionen. På dette området viser Nord-Norge-planen likhetstrekk med Kjøle- og Fryserikomiteéns innstilling fra 1932 (kapittel 2).

Endringen fikk direkte følger for den pågående utbyggingen i Finnmark: I stedet for å gi støtte til et planlagt statseid fiskeindustrieanlegg i Hammerfest i regi av Finotro-utbyggingen, valgte regjeringen å satse på at Freia Sjokoladefabrikk og klippfiskfirmaet Heide fra Kristiansund fikk etablere Findus, som ble en konkurrent til Finotro innenfor frossenfisksektoren. Den private orienteringen i Utbyggingsprogrammet skal imidlertid ikke overdrives, for den videre statlige utbyggingen av fiskeindustrien var en del av Nord-Norge-planen. Finansiering fra Utbyggingsfondet var en forutsetning for at det ble bygget Finotro-anlegg i Kjøllefjord, Mehamn, Berlevåg og på Skjervøy.¹³ Forholdet mellom Nord-Norge-planen, Finotro-utbyggingen og Findus skal for øvrig drøftes nærmere nedenfor.

¹⁰ Østerud 1979:63.

¹¹ Hanisch, Søylen & Ecklund 1999:166.

¹² Thomassen 1997:244f.

¹³ St.meld. nr. 85 (1951) Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, s. 78.

Styre og ledelse – kjennetegn og kompetanse

De tre øverste styringsnivåene i Finotro var generalforsamlingen, representantskapet og styret. Selskapets aksjekapital på 12 millioner kroner var delt inn i to grupper.¹⁴ A-aksjene, som ifølge vedtektene bare kunne eies av staten, utgjorde kr. 11.775.000,- Staten representerte med dette 98 prosent av aksjekapitalen. B-aksjene var fordelt slik mellom Norges Fiskarlag (kr. 50.000,-), Norges Råfisklag (kr. 100.000,-) og Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (kr. 75.000,-) Tre av sju styremedlemmer var valgt av staten, og et fra hver av de tre eierorganisasjonene. Administrerende direktør skulle være siste styremedlem.

I mars 1951, to måneder før stiftelsen, behandlet Fiskeridepartementet et forslag fra fiskeridirektøren om hvem som skulle være de statsoppnevnte styrerepresentantene i selskapet.¹⁵ Bare personer fra Finnmark var foreslått, og ingen fra Fiskeridirektoratet eller Fiskeridepartementet. At finnmarksrepresentasjonen var så sterk var til liten bekymring for departementet, og var noe som bare hadde ”praktiske fordeler.” Men at departementet som hovedeier ikke skulle ha noen egen styrerepresentant, var noe byråsjef Magne Midsem var kritisk til. Fiskeridepartementet sto overfor dilemmaet mellom kontroll av statskonsernet på den ene siden, og forretningsmessig frihet på den andre. Departementet foreslo imidlertid ikke at det selv skulle være representert i styret med egen representant, men gikk istedenfor inn for en form for indirekte kontroll ved at de statsoppnevnte styrerepresentantene ble pålagt å holde Fiskeridepartementet orientert om driften ved Finotro.

Departementet var langt mer kritisk til en annen side ved dette forslaget til styrets sammensetting: Fiskeridirektoratets Bygnings- og Maskintekniske Avdeling var ikke foreslått med egen styrerepresentant i den viktige oppbyggingsfasen av konsernet, noe som umiddelbart ble rettet opp ved at departementet gikk inn for at en ingeniør fra denne avdelingen ble innvalgt.

Selskapets første styreformann, Peder Holt, hadde en allsidig bakgrunn. På tredvetallet var han ordfører i Vardø – et verv han hadde ved siden av redaktørjobben i arbeiderpartiavisa Finnmarken.¹⁶ Etter den tyske tilbaketrekkingen i 1944 ble han konstituert som fylkesmann i Finnmark. I november 1945 overtok han som konsultativ statsråd for gjenreisningsarbeidet etter den tidligere fylkesmannen i Finnmark, Hans Gabrielsen.¹⁷ Og da Holt ble utnevnt som styreformann i Finotro i 1951, hadde han igjen embetet som fylkesmann. Istedenfor at

¹⁴ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot. 1951-64.

¹⁵ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 770. Notat: Statens representasjon i A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, undertegnet MM (Magne Midsem), dat. 05.03.1951.

¹⁶ Rønning Balsvik 1989:247; Nordby (red.) 1985:316.

¹⁷ Bottolfsen 1990:356.

Fiskeridepartementet fikk sin egen representant i styret, ble altså "statens mann" i Finnmark selskapets første styreformann. Selv om hans politiske og administrative bakgrunn var viktigst for at han fikk dette vervet, hadde nok hans erfaring fra fiskerinæringen også en viss betydning. I perioden 1940-44 hadde Holt vært disponert for Vardø fryseri og kjøleanlegg.

Fig. 4.1 Oversikt over styremedlemmer og direktører i Finotro 1951-ca. 1961 (1977)

Navn	Periode
<i>Styreformenn</i>	
Peder Holt, Vadsø	1951
Rich. Bodin, Vardø	1952-58
Valter Gabrielsen, Vardø	1958-61
<i>Styremedlemmer</i>	
Peder Johansen, Akkarfjord	1951-61
Valter Gabrielsen	1951
Arnt Marthinsen, Nordvågen	1952-58
Edvard Simonsen, Hammerfest	1951-53
Hans Tveitsme, Bergen	1951-64
Th. Hammer, Berlevåg	1951-61
Alf Olsen, Tromsø	1954-63
Wiggo Lund, Kjøllefjord	1959-61
<i>Direktører</i>	
Helge Richardsen	1951-53
Harald Vik	1953-77

Kilder: FA, FB, Styreprotokoller for de aktuelle årene.

Men Peder Holt fungerte bare en kort periode i dette vervet, for i november 1951 ble han fiskeriminister i Oscar Torps nye regjering.¹⁸ Richard Bodin ble valgt til ny formann i Finotros styre. Bodin var født på Murmankysten av finske foreldre, men vokste opp i Vardø.¹⁹ Han hadde vært fisker, redaktør av Finnmarken (DNA) 1918-23 og Finnmark Fremtid (NKP) 1924-40. I november 1944 ble han oppnevnt som ordfører i Vardø av fylkesmannen. Ved Arbeiderpartiets splittelse i 1923 hadde Bodin gått over til NKP, og ble i mellomkrigsårene en av Finnmarks mest framtrepende kommunister. Blant annet var han medlem av sentralstyret i NKP fra begynnelsen av tredvetallet.²⁰ Etter 1945 gikk han tilbake til Arbeiderpartiet.²¹ Bodin

¹⁸ Haaland 2003:29ff.

¹⁹ Rønning Balsvik 1989:139ff, 254; *Nordlys*, 12.05.1958.

²⁰ Berntsen 1995:148f.

²¹ Nøyaktig når Bodin brøt med NKP og gikk inn i Arbeiderpartiet er ikke helt klart i litteraturen. Historiker Harald Berntsen skriver at Bodin meldte seg ut av NKP etter Sovjetunionens angrep på Finland i november 1939 (Berntsen 1995:190). Randi Rønning Balsvik skriver at "kommunisten Bodin" ble valgt til ordfører i Vardø 27. november 1944 (Rønning Balsvik 1989:246), mens Tore Pryser skriver at Bodin gikk over til DNA før han ble konstituert som

var bestyrer for Vardø Kooperative Forening da han ble valgt til Finotros styreformann, og noe seinere på femtitallet begynte han i stillingen som kontorsjef ved Råfisklagets kontor i Vardø. Rich. Bodin hadde også vært medlem av Landsplanutvalget som hadde utarbeidet Finotro-planen.

Fiskerbakgrunn og verv i fiskernes organisasjoner er viktige kjennetegn ved flere av de øvrige styremedlemmene. Valter Gabrielsen fra Vardø, Peder Johansen fra Akkarfjord på Sørøya, Arnt Marthinsen fra Nordvågen og Wiggo Lund fra Kjøllefjord hadde alle bakgrunn som fiskere, og samtlige hadde verv eller jobb i fiskernes organisasjoner da de ble valgt inn i styret. Lund var styreformann og Gabrielsen sekretær i Finnmark Fiskarlag. Johansen var finnmarksrepresentant i styret til Norges Råfisklag, mens Marthinsen var medlem av Råfisklagets kontroll- og desisjonsnemnd.²² Da Bodin døde i mai 1958, ble Valter Gabrielsen valgt til Finotros tredje styreformann.²³

Til å ivareta den frysetekniske fagkompetansen i det første styret oppnevnte staten overingeniør Hans Tveitsme fra Fiskeridirektoratets Bygnings- og Maskintekniske Avdeling i Bergen. I likhet med Bodin hadde Tveitsme vært med på å utarbeide Finotro-planen. Som Landsorganisasjonens representant ble sekretær i Finnmark Faglige Samorganisasjon, Edvard Simonsen fra Hammerfest, valgt. Siden ble han erstattet av Alf Olsen fra Tromsø, som var sekretær i Samorg i Troms. Det siste styremedlemmet var fiskekjøper Th. Hammer fra Berlevåg.

Et annet kjennetegn er den sterke regionale dominansen i det første styret. Samtlige representanter, unntatt Tveitsme, kom fra Finnmark. Det er imidlertid et tredje kjennetegn som er desto mer framtrædende: Med unntak av fiskekjøper Hammer og direktøren, var alle i styret medlemmer av Arbeiderpartiet i den første perioden.²⁴

Som vist i forrige kapittel, gikk Landsplanutvalget inn for at selskapet skulle drives i tråd med fiskernes interesser. Til tross for at flere instanser, deriblant Fiskeridepartementet, hadde uttalt seg kritisk mot at fiskerdominansen ble for sterk på bekostning av staten, gjenspeiler styresammensettingen at det nettopp var fiskerne som hadde kontrollen. Eieren,

ordfører denne høsten (Pryser 1988:519). Imidlertid møtte Bodin for NKP i det gamle bystyret i Vardø i oktober 1945 (*Finnmarken*, 26.10.1945). Han stilte også på NKPs liste i Vardø ved kommunevalget i desember 1945 (*Finnmarken*, 07.12.1945). Ingen av delene krevde at han formelt var medlem av NKP, men han kan neppe ha vært medlem av Arbeiderpartiet på dette tidspunkt. Det meste taler for at Bodin meldte seg ut av NKP i 1939, men at han stod NKP nær ihvertfall til og med kommunevalget i desember 1945. Deretter må han ha gått inn i Arbeiderpartiet. Denne oppfatningen støttes av minneordet Peder Holt skrev etter Bodins død (*Finnmarken*, 14.05.1958), og i brev fra Harald Berntsen til BPF, dat. 01.11.1999.

²² Christensen & Hallenstvedt 1990:219.

²³ FB, FA, boks 5. Repr.prot. 09.-10.05.1958.

²⁴ Intervju med Helge Richardsen (d. 07.09.2003), 08.12.1998.

dvs. staten ved Fiskeridepartementet, hadde abdisert og etterlatt seg et korporativt konsern dominert av fiskerinteresser.

Representantskapet bestod av tolv medlemmer, hvorav sju var valgt av A-aksjonærene, og de øvrige fem etter forslag fra de tre eierorganisasjonene i selskapet. Representantskapet var selskapets kontrollorgan, som hadde til oppgave å velge styreformann med varamann, ansette administrerende direktør og disponenter ved de ulike anleggene, i tillegg til å gjøre vedtak om kjøp og salg av eiendommer, låneopptak og større nybyggingskontrakter.

Sammenlignet med styret, var staten mer direkte til stede i representantskapet, blant annet ved at enkelte stortingsrepresentanter og embetsmenn fra Fiskeridepartementet var medlemmer. Blant statens representanter var imidlertid fiskeridirektør Klaus Sunnanå viktigst, i kraft av vervet som representantskapets ordfører fra 1951 til 1964.²⁵ I det meste av denne perioden representerte han også statens aksjer på generalforsamlingene. Stortingsmann Johs. Olsen fra Måsøy var nestformann i representantskapet i denne perioden. I hele sin stortingskarriere fra 1945-1965 var Olsen medlem av fiskeri- og sjøfartskomiteén på Stortinget, fra 1958 til 1965 som formann.²⁶ Ellers hadde han vært formann i Norges Råfisklag (1938-1951), og var også formann i Norges Fiskarlag i perioden 1951 til 1955. Andre medlemmer av representantskapet til Finotro på femtitallet var redaktør Alfred Skar i Landsorganisasjonens Pressekontor, fisker og organisasjonsmann Aldrik Seppelæ fra Vadsø, fiskeriinspektøren i Finnmark, Ragnvald Skotnes fra Vardø, fiskekjøper Kåre Renø fra Skjervøy og stortingsrepresentant Einar Hareide fra Ålesund (Kristelig Folkeparti). Fra Fiskeridepartementet møtte enten byråsjef Magne Midsem eller ekspedisjonssjef Per Rogstad for representantskapet i denne perioden.

Mangel på faglig kompetanse i styrende organer ser ut til å ha vært et problem ved norske statsbedrifter i etterkrigsårene. Et eksempel på dette er Norsk Jernverk. Tidligere ekspedisjonssjef i Industridepartementet, Odd Chr. Gøthe, hevder at innslaget av folk med faglig kjennskap til stålbransjen var svakt i styret til Jernverket.²⁷ Hva slags kompetanse hadde representantene i bedriftsorganene til statsbedriften Finotro? Til tross for at mange hadde både nær kjennskap til og sterk tilknytning til fiskerinæringen, er fraværet av folk med tyngre industriell kompetanse i styre og representantskap et svært slående trekk. De mest framtreddende medlemmene var fiskeripolitikere, med bakgrunn fra Fiskarlaget, Råfisklaget

²⁵ FB, FA, boks 5. Repr.prot. 1951-1961 og 1962-64.

²⁶ Nordby (red.) 1985:560f.

²⁷ Gøthe 1994:22.

eller Stortinget. Fiskekjøperinteressene var til stede i begge organer, men ble ivaretatt av folk med bakgrunn fra konvensjonell fisketilvirkning.²⁸

Representantskapet var noe bredere sammensatt enn styret, både politisk og geografisk, men sammensettingen styrker likevel inntrykket av at Arbeiderpartiet hadde en svært nær tilknytning til konsernet.²⁹ Tre av partiets fremste fiskeripolitikere hadde plass i dette bedriftsorganet: Klaus Sunnanå, Johs. Olsen og Alfred Skar. De representerte forskjellige fiskeripolitiske arenaer: Klaus Sunnanå som direktør i Fiskeridirektoratet, Johs. Olsen i Stortingets sjøfarts- og fiskerikomité og som fiskarlagsformann, og Alfred Skar, som var formann i Arbeiderpartiets fiskeriutvalg. Samtlige møttes jevnlig til møter i dette partiutvalget, der saker vedrørende Finotro ofte var på dagsordenen. Som vi husker fra kapittel 2, hadde Sunnanå og Skar vært med på å stifte Arbeiderpartiets første fiskeriutvalg i 1937.

Aldrik Seppelæ fra Vadsø satt også i representantskapet. Foruten å være medlem av Arbeiderpartiet, var han en erfaren tillitsmann i fiskernes organisasjoner.³⁰ Seppelæ hadde også deltatt på Råfisklagets stiftelsesmøte i Bodø i 1938.³¹

Om industribakgrunnen var svak hos medlemmene av de to styringsorganene, hadde imidlertid Finotros første direktør lang erfaring fra den forholdsvis unge nordnorske frossenfiskindustrien. Helge Richardsen fra Tromsø må regnes som en entreprenør på dette feltet, og han tiltrådte som Finotros første direktør i august 1951.³² Før og under krigen hadde Richardsen drevet filetfryseri i Tromsø.³³ I 1946 ledet han det tidligere tyske Frostfilet-anlegget i Bodø i regi av Direktoratet for fiendtlig eiendom. Året etter ble han engasjert for å lede produksjonen på fryseskippet Thorland, som var kjøpt av staten for å drive fiskemottak og frossenfisk-produksjon i Finnmark i gjenreisningsperioden (kapittel 3).

Det hadde tatt en viss tid før staten fant en egnet direktør til Finotro, og man måtte igjennom to søknadsrunder før Richardsen ble ansatt. Hvem de andre søkerne var er ikke kjent, men i andre runde var ingen av de drøyt 30 søkerne fra Finnmark.³⁴ Dette kan skyldes at det var få med relevant kompetanse blant fiskekjøperne i fylket, men det kan også ha hatt sammenheng med stor grad av skepsis til Finotro. Den skeptiske holdningen til statsforetaket

²⁸ Fiskekjøper Kåre Renø, Skjervøy (representantskapsmedlem 1951-52), og fiskekjøper Th. Hammer, Berlevåg (styremedlem 1951-62).

²⁹ Se også Finstad 1999a).

³⁰ Aldrik Seppelæ var medlem av styret i Norges Råfisklag i perioden 1938-1943, og av salgsstyret fra 1943 til 1964 (Christensen & Hallenstvedt 1990:219).

³¹ *Fiskeribladet*, 06.11.1963.

³² FB, FA, boks 5. Repr.prot. 20.08.1951.

³³ Richardsen 1984; Finstad 1993.

³⁴ *Vestfinnmarken*, 24.08.1951.

hadde sammenheng med misnøye med å få en stor konkurrerende kjøper på råfiskmarkedet, men også med et prinsipielt negativt syn på eierskapet fra de private kjøperne. Ved siden av at staten satt med majoriteten av aksjene, var alle kjøperleddets motparter representert på eiersiden i Finotro: Råfisklaget og Fiskarlaget med hensyn til råstoff, og Landsorganisasjonen med hensyn til arbeidskraften. Blant kjøperne ble Finotro oppfattet som et konsern med sterk politisk slagside, og Helge Richardsen ble uglesett av sine kolleger i bransjen da han takket ja til stillingen som administrerende direktør i Finotro.³⁵ Dominansen til arbeiderpartifolk i de styrende organer, gjorde at en lett kunne få inntrykk av at konsernet var et slags ”underbruk” av partiet.

I 1954 sa Helge Richardsen opp stillingen, fordi styret nektet ham å flytte hovedkontoret til Skjervøy.³⁶ At Richardsen ønsket en slik flytting, er imidlertid ikke referert i styreprotokollen til selskapet. Etter at han fratradte i Honningsvåg, begynte han som direktør ved Statens Fryseri på Melbu.

Harald Vik fra Kabelvåg ble Finotros nye direktør – en stilling han hadde helt fram til våren 1977. Harald Vik hadde en helt annen bakgrunn enn sin forgjenger, og i motsetning til Richardsen hadde han liten erfaring fra frossenfiskindustrien. Han kom fra tørrfisknæringen i Lofoten, og arbeidet mellom 1938 og 1946 som bokholder i firmaet Riksheim i Henningsvær.³⁷ Da han ble ansatt som direktør i Finotro, var han kontorsjef i Lofottilvirkernes Salgslag.

Konklusjonen på gjennomgangen ovenfor må bli at Finotros styringsorganer i tiårsperioden 1951 til 1961 var preget av svak industrikompetanse. De fleste styrerepresentantene hadde bakgrunn som fiskere eller fra fiskernes organisasjoner i Finnmark. Arbeiderparti-bakgrunn var også et klart kjennetegn. I forhold til et webersk ideal om tette skott mellom forvaltning, politikk og bedrift, framstår Finotro som et eksempel på stor grad av sammenblanding mellom disse tre områdene. Peder Holt gikk rett fra stillingen som styreformann i Finotro til å bli sjef for Fiskeridepartementet, Finotros eier. I juni 1952, et drøyt halvår etter tiltredelsen, la han fram en proposisjon om bevilgninger til Finotro-anlegg i Berlevåg, Kjøllefjord, Mehamn og på Skjervøy under Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge.³⁸ Klaus Sunnanå var både representantskapsordfører og Fiskeridirektoratets øverste leder. Direktoratet behandlet samtidig de fleste saker for Finotro, og var viktigste høringsinstans

³⁵ Intervju med Helge Richardsen (d. 07.09.2003), 21.09.1997.

³⁶ Samme sted.

³⁷ Kopi av CV til Harald Vik, mottatt av sønnen Ole Vik, Tromsø.

³⁸ St.prp. nr. 138 (1952) Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge – Fryserier og fiskeindustrianlegg m.v. – Statens Forsøks- og Lærebruk i Finnmark.

for Fiskeridepartementet i bevilgningssaker til konsernet. Johs. Olsen satt også på begge sider av bordet: I representantskapet til Finotro var han nestleder, mens i Stortingets sjøfarts- og fiskerikomité deltok han i behandling av saker fremmet av det samme representantskapet i selskapet, dels som saksordfører, dels som formann (fra 1958). Det gjaldt under behandlingen av de årlige stortingsmeldingene om driften ved Finotro, men også spørsmål vedrørende økonomi, aksjeutvidelse, osv. som Stortinget skulle ta stilling til. Denne sammenblandingen var imidlertid ikke unik for Finotro, selv om innslaget av folk med tilknytning til Arbeiderpartiet ser ut til å ha vært særlig stor der. Også ved Statens Fryseri på Melbu, som var heleid av staten fram til 1961, satt en av partiets ledende fiskeripolitikere sentralt plassert: Jens Steffensen var styreformann på Melbu (1949-1961), samtidig som han ledet sjøfarts- og fiskerikomitéen på Stortinget (1945-1957).³⁹

Utbyggingen av Finotro: Eksemplet Hammerfest

I 1956 var Finotro-konsernet ferdigbygd med sju anlegg. På Skjervøy i Nord-Troms kom det siste anlegget, og det startet innkjøp av fisk våren 1956. Figur 4.2 viser oppstartstidspunkt og frysekapasitet ved de sju anleggene.

Fig. 4.2 Finotros anlegg. Iverksettelse og frysekapasitet

Anlegg	I drift fra	Kapasitet
Båtsfjord	høsten 1951	20 tonn pr døgn
Honningsvåg	mars 1952	15 tonn pr døgn
Vardø	juli 1952*)	10 tonn pr døgn
Mehamn	1956	5 tonn pr døgn
Kjøllefjord	1955	konvensjonell produksjon
Berlevåg	1954	5 tonn pr døgn
Skjervøy	1956	5 tonn pr døgn

*) Finotro overtok Vardø kjøle- og fryselager i juli 1952.

Kilder: FA, FB, Diverse styreprotokoller.

Hvorfor ble bare sju og ikke tolv anlegg fullført? Allerede da Finotro-planen ble sendt ut til høring i 1949, hadde Fiskeridepartementet vist en "vente-og-se"-holdning som gikk ut på å avvente den videre utbyggingen av konsernet til erfaringer var høstet fra driften ved de to første anleggene i Båtsfjord og Honningsvåg.⁴⁰ Departementet stod fast på sin avventende holdning, og gjentok i september 1951 at en måtte "vise forsiktighet med å gå i gang med nye

³⁹ Nordby (red.) 1985:683.

⁴⁰ St.prp. nr. 77 (1950), Om bygging av fiskeindustrieanlegg i Finnmark og Nord-Troms og opprettelse av et aksjeselskap som skal eie og drive anleggene, s. 13ff.

kostbare fiskeindustriplanlegg i Finnmark og Nord-Troms før man har noen erfaring fra anleggene i Båtsfjord og Honningsvåg.”⁴¹

I Fiskeridirektoratet i Bergen argumenterte Klaus Sunnanå derimot sterkt for at den opprinnelige Finotro-planen med tolv anlegg måtte følges, og fryktet for at helheten i industriutbyggingen ville falle bort dersom Finotro ikke fikk bygge videre.⁴² Fiskeridirektøren mente at anlegget i Hammerfest måtte få høy prioritet i den videre utbyggingen. Styreformann Peder Holt beklaget også at departementet ville vente. Høsten 1951 skrev han i et brev til Sunnanå at han fryktet at private ”vestlandsfirmaer” ville komme den statlige industriutbyggingen i forkjøpet.⁴³ Holt skriver videre at han tok det for gitt at det var Finotro-planen som skulle ligge til grunn for den videre utbygging av fiskeindustrien når Stortinget skulle behandle Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge. Kort tid etter, i november 1951, ble imidlertid Holt fiskeriminister i Oscar Torps nye regjering. Fra den posten måtte han observere at den statlige industrireisningen ble mindre omfattende enn han hadde håpet på. Samtidig var det i Peder Holt sin tid at departementet fremmet forslag om bevilgninger til ferdigstillelsen av fire Finotro-anlegg, noe som også ble vedtatt (se også nedenfor).

Firmaet Bendix Heide fra Kristiansund var et av de vestnorske firmaene Holt siktet til. I januar 1951 hadde Heide startet filetproduksjon i Hammerfest, i Robertson-bygget midt i sentrum av byen.⁴⁴ Hammerfest var også base for et flytende filetfryseri ved navn Polarkist. Eieren var trondheimsfirmaet A/S Det Norske Fiskefiletkompani, som søkte Fiskeridepartementet om å sette anlegget på land og starte permanent filetproduksjon. Mer enn det: Firmaet ønsket å bruke en tomt på Fuglenes som var båndlagt til et framtidig statseid filetanlegg innenfor rammen av Finotro-konsernet. Før Finotro hadde fått satt i gang med sitt planlagte anlegg, var det med andre ord to private konkurrerende filetprodusenter i Hammerfest.

LO-redaktør og representantskapsmedlem Alfred Skar var også blant dem som mente at den statlige industriplanen ville bli uthulet dersom Finotro ikke fikk bygge i Hammerfest.⁴⁵ På møter i representantskapet kom han i konflikt med fiskekjøper Kåre Renø fra Skjervøy i dette spørsmålet. Men Skar, Sunnanå og Holt led nederlag i kampen for å få et statseid Finotro-anlegg i Hammerfest. I stedet ble resultatet at Freia Sjokoladefabrikk slo seg sammen med Bendix Heide våren 1952. To år seinere hadde de bygget opp Norges største

⁴¹ SAB, Fdir, boks 05/4. Fjernskriv fra Fdeps Oms.avd. til Fdir, Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, dat. 19.09.1951.

⁴² SAB, Fdir, boks 05/4. Utkast til brev fra Fiskeridirektøren til Fiskeridepartementet, dat. 25.09.1951.

⁴³ SAB, Fdir, boks 05/3. Brev fra Peder Holt til repr.sk. i Finotro ved Klaus Sunnanå, dat. 10.09.1951.

⁴⁴ Jacobsen 1996:63.

⁴⁵ *Vestfinnmarken*, 24.08.1951.

frossenfiletfabrikk, Findus. Som Børre Lien har dokumentert, må etableringen av Findus i Hammerfest forstås i lys av liberaliseringen av trålerlovgivningen rundt 1950.⁴⁶ Den nye loven åpnet både for økt adgang til trålfiske, og for at andre enn aktive fiskere kunne ha medeierskap i trålfiskerier. En annen viktig forutsetning for Findus var de gunstige finansieringsordningene som Nord-Norge-planen åpnet for. Et tredje moment, som Alf R. Jacobsen vektlegger sterkt i sin bok om Findus i Hammerfest, var de tette personlige båndene som eksisterte mellom statsråd Erik Brofoss og Freias eiere, brødrene Henning og Harald Throne-Holst.⁴⁷ Også det gode forholdet til fiskeriminister Reidar Carlsen hører med til dette bildet.

At Freia og Heide fikk etablere Findus-konsernet i Hammerfest, var et klart brudd med Landsplanutvalgets forutsetninger, som i sin innstilling uttrykkelig hadde slått fast at utbyggingen av fryseindustrien i Nord-Troms og Finnmark måtte skje uavhengig av sørnorske kapitalister (kapittel 3).⁴⁸ Etableringen var også et langt skritt videre enn den pragmatiske linja fiskeriminister Reidar Carlsen hadde stått for under stortingsdebatten i 1950, der han uttrykte få prinsipielle motforestillinger mot at private fiskekjøpere eller fiskere fra Finnmark skulle få etablere fryserier, dersom de hadde kapital til å gjøre det. Det at et stort privatkapitalistisk sjokoladefirma fra Oslo i kompaniskap med en klippfisktilvirker fra Kristiansund nå fikk bygge et stort filetfryseri i Hammerfest, mens det statlige industriprosjektet ble skrinlagt i byen, må ha vært svært tungt å svelge for Finotros ivrigste støttespillere.

Ikke bare eierskapet skilte Findus og Finotro. Også råstoffgrunlaget var forskjellig. Som nevnt i forrige kapittel, var det med utgangspunkt i den konvensjonelle flåten at Finotro ble planlagt, og trålerspørsmålet var i liten grad problematisert i planen. Findus baserte seg derimot utelukkende på leveranser fra trålere.⁴⁹ Dessuten spesialiserte Findus seg på produksjon av frossen filet, mens Finotro-anleggene drev med allsidig produksjon av både filet, tørrfisk og saltfisk.

Hvorfor lot Fiskeridepartementet sjokoladekapitalen få slippe til i Hammerfest? Det viktigste er at det var samsvar mellom denne etableringen og den herskende økonomiske politikken overfor regionen på begynnelsen av femtitallet, som blant annet Nord-Norge-planen bygget på: At private næringsinteresser skulle få etablere seg i landsdelen. Rett etter krigen hadde tanken om statlig eierskap i fiskeindustrien i Nord-Troms og Finnmark stått

⁴⁶ Lien 1975.

⁴⁷ Jacobsen 1996.

⁴⁸ Landsplanutvalgets innstilling 1948, s. 30.

⁴⁹ Iversen 1989:354.

sterkt, selv om motivene for statsdrift varierte mellom pragmatisk nødvendighet og prinsipiell anti-kapitalisme. Det at private kapitalinteresser nå faktisk ønsket å satse på fryseindustri, fjernet pragmatikernes sterkeste argument for statsdrift, og gjorde det vanskeligere for dem som hevdet at statlig eierskap var et politisk mål i seg selv. Det ville utvilsomt ha vært en stor politisk belastning for regjeringen å nekte private interesser adgang når prosessen allerede var godt i gang. Den statlige utbygging var dessuten kostbar, i en periode da en av de viktigste politiske målsettingene var å senke statsbudsjettets utgifter og redusere statsbankenes utlånsrammer.⁵⁰

Men den private Findus-utbyggingen krevde også offentlige utgifter. Regjeringen talte dermed med to tunger: På den ene siden ble det brukt som argument mot en Finotro-utbygging i Hammerfest at staten ikke måtte bruke mer penger på kostbare anlegg, men på den annen side fikk Freia og Heide betydelig statsstøtte til sin fryseri-utbygging gjennom Nord-Norge-planen, som langt overgikk det et Finotro-anlegg ville ha kostet. Denne prioriteringen av Findus i Hammerfest må derfor tolkes som et bevisst politisk valg. En hypotese er at Erik Brofoss sterkt ønsket et sterkt privateid alibi blant alle de statseide anleggene i Finnmark.

Hensynet til det Klaus Sunnanå kalte for helheten i planen for statsselskapet Finotro, ser også ut til å ha blitt tillagt mindre vekt på sentralt hold. Om uenigheten i Findus-saken i tillegg var et uttrykk for en kompetansestrid mellom det sterke Fiskeridirektoratet i Bergen under ledelse av Sunnanå, og regjeringen i Oslo ved fiskeriminister Carlsen og handelsminister Brofoss, skal være usagt. Men det kan ikke utelukkes.

De lokale interessene kan ha hatt betydning for regjeringens holdning. I Hammerfest ble Heide fra Nordmøre og Throne-Holst fra Oslo ønsket velkommen, blant annet ved at kommunen stilte elektrisk kraft til rådighet.⁵¹ Også Hammerfest Arbeiderparti var velvillig innstilt til Findus med sin trålbaserte produksjon.⁵² Det fiskeripolitiske klimaet var annerledes i Hammerfest sammenlignet med de andre større stedene på finnmarkskysten, og de prinsipielle motforestillingene mot privatkapital og trålerdrift i næringen var mindre. Hammerfest hadde omtrent like mange innbyggere som Vardø (henholdsvis 4.000 og 3.500 i 1939). Men selv om begge byene var viktige med hensyn til omsetning og produksjon av fiskeprodukter, stod den faglige fiskerkulturen så mye sterkere i Vardø, der det var en lang

⁵⁰ Hanisch, Søilen & Ecklund 1999:193.

⁵¹ SAB, Fdir, boks 05/3. Brev fra Fdir til Fdep, merket "Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge", dat. 31.03.1952.

⁵² Johannessen 1979:60.

tradisjon for en faglig og politisk radikal bevissthet blant fiskerne.⁵³ Før krigen var det seks ganger så mange ene- og hovedyrkesfiskere i Vardø (250) som i Hammerfest (40). I 1950 var det hele 81 registrerte fiskefartøyer i Vardø, mot bare 23 i Hammerfest.⁵⁴ Vardø hadde også det største lokallaget av Finnmark Fiskarlag etter krigen, med 170 medlemmer i 1949.⁵⁵ I Hammerfest var på den annen side industrikulturen sterkere, blant annet var det mange arbeidere der som hadde en viss erfaring fra industriell filetproduksjon fra arbeid på den tyske Lohmann-fabrikken i krigsårene.⁵⁶

Finotro-styret fortsatte å holde på sine prinsipielle eierskapsprinsipper. Høsten 1952 ba Fiskeridirektoratet om en uttalelse fra styret i Finotro i anledning planer om et privat fryseri i Berlevåg.⁵⁷ Etter opplysningene som forelå, stod et sørnorsk firma bak planene. Mot to stemmer vedtok styret å uttrykke betenkeligheter mot denne etableringen, under henvisning til Landsplanutvalgets innstilling og dens ”forutsetning, at utbygging av fryserindustrien i Finnmark og Nord-Troms må sikres mot innflytelse av kapitalinteresser i Sør-Norge.” Det er oppsiktsvekkende at styret i et statseid selskap uttrykker så sterke regionale, anti-kapitalistiske interesser et halvt år etter at Nord-Norge-planen var vedtatt.

Amerikanske begrensninger på norsk statsdrift?

Fra siste halvdel av førtitallet foregikk det en relativt sterk statlig industriutbygging i Norge, ikke bare innenfor frossenfiskindustrien i Nord-Norge, men også på mange andre områder. Staten ble eneeier eller medeier i flere større industri-selskaper, slik som Norsk Jernverk, Årdal Verk og Norsk Hydro. Samtidig ble både økonomien og forsvarspolitikken orientert mer i vestlig retning, og Norge ble mottaker av betydelig amerikansk hjelp gjennom Marshall-hjelpen og NATO-medlemskapet. Den revisjonistiske skolen innenfor historieforskningen om den kalde krigen har sett på Marshall-planen som et amerikansk redskap for å fremme en kapitalistisk orientering i mottakerlandenes økonomiske politikk, der motstand mot sosialisering av industrien, nedtoning av offentlig velferdspolitik, og et skattesystem som favoriserte det private initiativ var de viktigste elementene.⁵⁸ Et interessant spørsmål er derfor om det lå noen føringer eller betingelser fra amerikansk side som virket begrensende på statlig eierskap i norsk industri. Mer spesifikt dreier dette seg om USA forsøkte å begrense omfanget

⁵³ Se f.eks. Rønning Balsvik 1989.

⁵⁴ Fiskeridirektøren, Fortegnelse over merkepliktige norske fiskefarkoster, Bergen 1950.

⁵⁵ FFA, NKM, boks 54. Finnmark Fiskarlag, Årsberetning, 1947-48.

⁵⁶ Jacobsen 1996:71.

⁵⁷ FB, FA, boks 4. Styreprot. 08.09.1952.

⁵⁸ Lundestad 1980:133.

av den statseide frossenfiskindustrien i Finnmark og Nord-Troms, og om dette kan ha vært en medvirkende årsak til at Finotro-utbyggingen ikke ble fullført som planlagt.

Et blikk til Newfoundland viser at problemstillingen kan ha relevans. På begynnelsen av femtitallet ble det vurdert om den canadiske staten skulle overta et privateid frossenfiskfirma.⁵⁹ Samvirkedrift hadde også sterke talsmenn på Newfoundland på dette tidspunkt. Imidlertid var myndighetene bekymret for amerikanske beskyldninger om nasjonalisering av fiskeindustrien, ikke minst fordi USA var det viktigste markedet for fiskeprodukter fra Newfoundland. Frykten for handelsmessige eller politiske represalier bidro derfor til at omfanget av offentlig hjelp til canadisk fiskeindustri ble svært beskjeden i 1950-årene, og kooperative prosjekter i liten grad iverksatt.

Materialet som har blitt gjennomgått, gir ikke noe absolutt svar på spørsmålet om USA eller hensynet til eventuelle amerikanske represalier påvirket omfanget av statlig eierskap i nordnorsk fiskeindustri. Det er imidlertid lite som tyder på at amerikanske myndigheter direkte blandet seg inn i OEEC-landenes innenrikspolitik, for å begrense omfanget av statlig eierskap eller sosialisering av industrien.⁶⁰ I denne sammenheng er det viktig å ha i minne at Marshall-hjelpen ikke bare skulle fremme økonomisk vekst, men også redusere kommunistisk innflytelse i Vest-Europa.⁶¹ USA kan aldri ha vært i tvil om at norske politiske myndigheter hadde akkurat de samme målsettingene, særlig ikke etter Gerhardsens berømte Kråkerøy-tale våren 1947 og NATO-medlemskapet fra 1949.

Men om problemstillingen overhodet ble diskutert av norske eller amerikanske myndigheter, er det rimelig å forestille seg at alternativet til statens omfattende engasjement innenfor frossenfiskindustrien i det kapitalfattige Finnmark må ha fortonet seg som et enda mer skremmende framtidsbilde, i forhold til motivet om å begrense kommunistisk innflytelse. Finnmark var en av de sterkeste NKP-bastionene i landet, og dersom ikke staten deltok direkte i industriutviklingen i Finnmark, kunne det lett medføre økonomisk stagnasjon og arbeidsledighet med påfølgende misnøye og radikalisering av befolkningen.

I en hovedoppgave fra 1974, skriver Arve Veiåker at sikkerhetspolitikken må ha blitt vurdert i sammenheng med Nord-Norge-planen, til tross for at det ikke finnes spor av dette i diskusjonen om planen.⁶² Men at hensynet til forsvars- og sikkerhetspolitikk var med i myndighetenes argumentasjon for et sterkt statlig engasjement i industriutbyggingen i

⁵⁹ Wright 1997:107ff.

⁶⁰ Lundestad 1980:140.

⁶¹ Samme sted, s. 137.

⁶² Veiåker 1974:135..

regionen, bekreftes av Forsvarsdepartementets uttalelse om Nord-Norge-planen fra august 1951, der det heter at:

(...) bare det overskudd som produktive næringer gir, kan holde et forsvar oppe. Det er derfor neppe nødvendig å begrunne nærmere at en utbygging av Nord-Norges næringsliv og kommunikasjoner vil ha stor betydning.⁶³

I uttalelsen, som var undertegnet av forsvarsminister Jens Chr. Hauge, kobler Forsvarsdepartementet utbyggingen av næringslivet med forsvarsvilje: Når landsdelen ble mer økonomisk utviklet, følte også folk at de hadde noe å forsvare. Utbyggingen av Nord-Norge ville dessuten virke integrerende, og var et uttrykk for nasjonal solidaritet og sammenbinding, heter det videre. Når det gjelder hva slags type utbygging som var viktigst fra et forsvarssynpunkt, la departementet mest vekt på utvikling av "kommunikasjonssektoren": Ferdigbygging av Nordlandsbanen, veibygging, telekommunikasjon og havner. Primærnæringene jordbruk og fiske ble imidlertid også vurdert som viktige, særlig for den militære og sivile matforsyning.

Konklusjonen på gjennomgangen ovenfor må bli at press fra USA gjennom Marshall-hjelpen neppe bidro til å legge noen direkte begrensninger på omfanget av utbyggingen av den statseide fiskeindustrien i Finnmark og Nord-Troms. Også det kronologiske forløpet taler mot en slik forklaring: De siste bevilgningene til utbyggingen av Finotro-konsernet kom mange år etter at Norge begynte å motta midler fra Marshall-hjelpen.

Nord-Norge-planen fram til 1961: Fritt spillerom for kapitalen?

Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge skulle i første omgang gjelde fram til utgangen av 1960. Da regjeringen oppsummerte resultatene, la den størst vekt på den store veksten i bergverkssektoren.⁶⁴ For fiskerinæringens vedkommende hadde utviklingen vært vanskeligere å registrere, "på grunn av de særegne forhold som har karakterisert denne næring i de senere år."

Hvor omfattende var satsingen på fiskeindustri i Nord-Norge-planen fram til 1960? Utbyggingsfondet bevilget 33 millioner kroner til bygging av fiskeforedlingsanlegg i Nord-

⁶³ UDA, Mappe 44.6/24. Økonomisk gjenreisning av Nord-Norge, bd. II. Fra FD til Hdep, Forsvarsdepartementets uttalelse om utbyggingsprogram for Nord-Norge, dat. 14.08.1951.

⁶⁴ St.meld. nr. 75 (1960-61) Om gjennomføringen av utbyggingsprogrammet for Nord-Norge 1952-60, s. 1.

Norge i denne perioden.⁶⁵ Over 70 prosent av dette, eller nesten 24 millioner, var bevilget til utbygging av fiskeindustrien i Finnmark.⁶⁶ Støtten gikk til tre større fiskeindustriprosjekter. Findus fikk mest, hele 12,5 millioner kroner gikk til den privateide Hammerfest-bedriften fra Utbyggingsfondet i form av lån og garantier. Dernest hadde fondet gitt 9 millioner kroner til den statseide Vadsø Sildoljefabrikk, mens Finotro fikk 2,5 millioner kroner. Sammen med enkelte andre bevilgninger over statsbudsjettet var dette tilstrekkelig til å fullføre anleggene i Skjervøy, Kjøllefjord, Berlevåg og Mehamn.

I hovedoppgaven til Jon-Arild Johannessen om initiativet for å utvikle fiskeindustrien i Finnmark, behandles blant annet virkningene av Nord-Norge-planen. Johannessen hevder at i og med Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, lot myndighetene ”private kapitaleiere i inn- og utland få nær sagt fritt spill” til å etablere seg i fiskerinæringen.⁶⁷ Med hensyn til frossenfiskindustrien er dette en påstand som må modifiseres i Nord-Troms og Finnmark for den perioden dette kapitlet omhandler. I 1960 var det elleve større filetfryserier i Finnmark.⁶⁸ De fem fryseriene i Honningsvåg, Mehamn, Berlevåg, Båtsfjord og Vardø var statseide innenfor rammen av Finotro-utbyggingen, og planlagt lenge før Nord-Norge-planen ble en realitet. Ihvertfall to av fryseriene var drevet som fiskarsamvirkelag (Havøysund Fiskarsamvirkelag og Vardø Produksjonslag), mens de øvrige fire var privateide. Men bare Findus kan sies å være et direkte resultat av den private nyorienteringen som Utbyggingsprogrammet hadde innevarslet.

Johannessens påstand kan tvertimot snus på hodet: Nord-Norge-planen var en forutsetning for at det ble bygget såpass mange som sju statseide Finotro-anlegg. I juni 1952, et drøyt halvår etter at Peder Holt hadde tiltrådt som fiskeristatsråd, fremmet Fiskeridepartementet en proposisjon som blant annet inneholdt forslag om utbygging av fire Finotro-anlegg (Skjervøy, Mehamn og Berlevåg), finansiert gjennom Utbyggingsprogrammet.⁶⁹ I tillegg kom Kjøllefjord-anlegget, som drev med konvensjonell produksjon. Proposisjonen ble enstemmig vedtatt av Stortinget, etter at både statsråden, Jens Steffensen, Johs. Olsen og Reidar Carlsen hadde uttalt seg til fordel for bevilgningen.⁷⁰

På embetsmannsnivå i Fiskeridepartementet var det også en klar oppfatning av at Utbyggingsprogrammet hadde framskyndet den statlige fryseriutbyggingen. I et brev som ekspedisjonssjef Per Rogstad skrev til Fiskeridirektøren i juli 1953, ble det henvist til

⁶⁵ Samme sted, s. 25.

⁶⁶ Samme sted, s. 200.

⁶⁷ Johannessen 1979:48.

⁶⁸ St.meld. nr. 75 (1960-61) Om gjennomføringen av utbyggingsprogrammet for Nord-Norge 1952-60, s. 191.

⁶⁹ St.prp. nr. 138 (1952) Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge.

⁷⁰ St.forh. 1952, S.tid. 15.11.1952, s. 2768ff.

departementets tidligere vedtak om å avvente utbyggingen inntil erfaringer var hentet fra driften i Honningsvåg og Båtsfjord.⁷¹ Imidlertid hadde denne forutsetningen blitt brutt ”som følge av den forsering som Nord-Norge-programmet har ført med seg,” skriver Rogstad i brevet.

Et annet aspekt som bidrar til å nyansere Johannessens påstand om kapitalens frie spill, er nettopp at Peder Holt ble ny fiskeriminister i november 1951 etter Reidar Carlsen. Både som fylkesmann i Finnmark og som styreformann i Finotro, hadde Holt markert seg som en sterk tilhenger av at staten fikk en omfattende rolle som eier i fiskeforedlingsindustrien, som vist ovenfor. Dersom ønsket hadde vært å gi kapitalen frie tøyler, hadde neppe Holt blitt valgt til denne posten på det tidspunkt da Nord-Norge-planen skulle iverksettes.

Påstanden om at utenlandsk kapital har fått ”fritt spill” i frossenfisksektoren, må karakteriseres som direkte feilaktig. Inntil Nestlé fikk konsesjon til å overta aksjemajoriteten i Findus i 1962, var utenlandsk eierskap så godt som fraværende innenfor nordnorsk fiskeindustri. Og helt fram til 1990-årene var Hammerfest-bedriften det multinasjonale unntaket blant fiskeprodusentene i landsdelen.

Selv om private interesser kom Finotro i forkjøpet i Hammerfest, fortsatte statsselskapet å arbeide for å få etablert et eget statlig filetanlegg der. I 1953 ble Fuglenes Fiskeindustri dannet, eid i fellesskap av Finotro, Hammerfest Fiskarsamvirkelag og Hammerfest kommune. I 1959 ble imidlertid dette foretaket avviklet, uten at produksjonen hadde kommet ordentlig i gang. En av grunnene var at råstoffgrunnet var for spinkelt.

På de andre stedene der Finotro-anlegg var foreslått etablert, kom det til andre løsninger. I Havøysund og Nordvågen ble det etablert større fiskarsamvirkelag, og behovet for Finotro-anlegg falt dermed bort. I Vadsø konsentrerte myndighetene seg om å støtte byggingen av en sildoljefabrikk, framfor å satse på et nytt fryseri i konkurranse med de private kjøperne som hadde etablert seg på stedet.

Nord-Norge-planen var et brudd på det politiske planet med hensyn til å åpne opp for at privat storkapital skulle få offentlig hjelp til å satse i fiskeindustrien. Men virkningene i Finnmark og Nord-Troms fram til 1960-61 skal ikke overdrives. Til tross for at Finotro-utbyggingen ble mindre omfattende enn forutsatt, bidro planen til å gi staten en sterk posisjon i fiskeindustrien i regionen gjennom sitt store selskap med sju produksjonsanlegg.

⁷¹ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 770. Brev fra Per Rogstad til Fdir, dat. 04.07.1953.

Temming av teknokratiet eller fordisme?

Statsrådene Reidar Carlsen og Erik Brofoss har vært framstilt som de viktigste politiske støttespillerne for etableringen og utbyggingen av Findus i Hammerfest.⁷² Deres gode og nære forhold til eierne av Freia Sjokoladefabrikk var av stor betydning både i etableringsfasen og ved utvidelse av filetfabrikken i Hammerfest. For Finotro var det Klaus Sunnanå som hadde rollen som støttespiller og beskytter. I 1948 ble han fiskeridirektør, etter å ha vært direktør for Det økonomiske samordningsråd i de første årene etter krigen. Norges Fiskarlag hadde ivret sterkt for at Sunnanå, lagets tidligere sekretær, skulle få stillingen som fiskeridirektør.⁷³

I boka *De nasjonale strateger* av Rune Slagstad, framstår fiskeridirektøren som en av Gerhardsen-regimets moderniseringsstrateger i fiskeripolitikken, sammen med handelsminister Erik Brofoss og fiskeriminister Reidar Carlsen.⁷⁴ Mer enn det: Sunnanå var den dominerende moderniseringsstrategen. Slagstad legger vekt på Sunnanås standpunkt i trålerspørsmålet for å begrunne dette. Som medlem av den såkalte Rasjonaliseringskomitéen av 1947 gikk Sunnanå inn for en revisjon av trålerloven som åpnet for en økt adgang til å drive trålfiske, ved at også andre enn fiskere kunne ha eierskap i trålere. Opp mot regjeringens moderniseringsstrategi setter Slagstad den fiskeripolitiske parlamentariske opposisjonen, anført av stortingsrepresentantene Jens Steffensen og Johs. Olsen. Rune Slagstad viser med dette at han står nær den modernismekritiske forskningstradisjonen fra samfunnsviteren Ottar Brox i behandlingen av fiskeripolitikken. Etter denne tradisjonen går skillelinjen mellom en gjenstridig kystbefolkning på den ene siden, og et tråler- og industrialiseringsvennlig teknokrati på den andre.

Bildet er imidlertid atskillig mer sammensatt enn dette. Det er korrekt at Klaus Sunnanå gikk inn for et utvidet trålfiske. Men det gjorde også fiskerne i Rasjonaliseringskomitéen, om enn motvillig, og på strengere betingelser. Deres mindretallsinnstilling gikk inn for et begrenset trålfiske under forutsetning av at det var kontrollert av aktive fiskere eller kooperative foretak bestående av fiskere. Flertallet med Sunnanå i spissen gikk lenger, med formuleringer om at også ”partsrederier og andre sammenslutninger av aktive fiskere, og til rederier som har drevet torskefiske på fjerne farvann i minst tre år” kunne fiske med trål, dersom *særlige grunner talte for det* (uthevet her). Det viktigste spørsmålet dreide seg således ikke om det skulle åpnes for et utvidet trålfiske eller ikke, men om hvem som skulle få konsesjon til å drive slikt fiske. Men til tross

⁷² Jacobsen 1996.

⁷³ Nordstrand 2000:267 og 287.

⁷⁴ Slagstad 1998:285f.

for enkelte forskjeller, gikk både mindretallet og flertallet inn for en relativ sterk kontroll med både teknologi og kapital. Det er også verdt å merke seg at det ikke var lønnsomhetsbetraktninger som lå til grunn for Sunnanås argumentasjon for en liberalisering av trålerloven: ”Når direktoratet går inn for fiske med trål er det ikke fordi en har sikre tall som skulle tilsi lønnsomhet i dette fisket.”⁷⁵

Utbyggingen av frossenfisksektoren førte til at også de mest høyrøstede trålermotstandere kom på glid, og innså industriens behov for en jevnere råstofftilførsel. I 1954 ga for eksempel Johs. Olsen uttrykk for at motstanden mot trålfiske hadde endret seg i Nord-Norge de seinere år.⁷⁶ Et annet eksempel er styret i Finnmark Fiskarlag, som i januar 1954 fattet følgende vedtak: ”Styret slutter seg til tanken om en forsøksvis omlegging av fiskeriene i Finnmark til tråldriften.”⁷⁷ Da hadde de fleste lokallagene i organisasjonen uttalt seg, og gått inn for ordlyden i dette vedtaket.

Et tredje eksempel er Arbeiderpartiets mest trålerskeptiske fiskeripolitiker, Jens Steffensen fra Bø i Vesterålen. Steffensen var styreformann ved Statens fryseri på Melbu da bedriften sjøsatte sin første sidetråler, *Ståltind*, i 1955.⁷⁸ Fryseriet var også inne på eiersiden i rederiet A/S Melbutrål, som bygde landets første hekktråler i 1960 – ti år tidligere enn Finotro i Nord-Troms og Finnmark (se også kap. 5).

I et foredrag fra 1997 setter Ottar Brox merkelappen ”fordisme” på fiskeripolitikken som ble ført etter krigen.⁷⁹ Samme sted trekker han fram eksempler på politikere som stod ansvarlige overfor grunnplanet i Nord-Norge, og holdt Arbeiderpartiets ”teknokrater” i sjakk, slik som stortingsrepresentantene Jens Steffensen og Johs. Olsen.⁸⁰ Dette resonnementet svikter imidlertid ved at disse teknokratterne samtidig var blant de ivrigste støttespillerne og forkjemperne for den statseide fiskeindustrien i Nord-Norge, som også må sies å ha sterke fordistiske trekk, om enn forskjellig fra den trålerbaserte Findus-fabrikken i Hammerfest. Om det nordnorske grunnplanet til Brox omfatter både eiendomsløse filetarbeidere og fiskebåtreidere, framstår også som uklart.

Med hensyn til synet på frossenfiskindustriens framtid på femtitallet, gikk ikke de viktigste skillelinjene mellom dem som kjempet for en fordistisk modell og dem som ikke gjorde det, men om hvilken type industrimodell som skulle velges. Slagstads moderniseringsstrateg Klaus Sunnanå, og teknokratterne til Brox, Jens Steffensen og

⁷⁵ Se *Fiskeribladet*, 12.04.1950.

⁷⁶ Johannessen 1979:60.

⁷⁷ NKM, FFA, boks 54. Finnmark Fiskarlag, Årsberetning, 1951-52, s. 9.

⁷⁸ Richardsen 1984:82.

⁷⁹ Brox 1997:2.

⁸⁰ Samme sted, s. 4.

Johs. Olsen, stod omtrent på samme side i dette spørsmålet. Deres industrimodell gikk ut på at staten og samfunnet skulle ha stor grad av kontroll med teknologi og kapital gjennom offentlig eierskap i fryseindustrien, slik som i fryseriet på Melbu og i Finetro. En viss uenighet i trålerspørsmålet omkring 1950, rokker ikke ved dette bildet.⁸¹ Steffensen var som fiskarlagsformann for øvrig en av dem som arbeidet sterkest for at Klaus Sunnanå skulle bli fiskeridirektør i 1948.

I spørsmålet om hvilken rolle den ikke-industrialiserte tilvirkningen og det desentraliserte småskalafisket skulle ha ved siden av trålerne og de moderne filetfabrikkene, må imidlertid Brox og andre modernismekritikere gis rett i at skillelinjene var klarere. Reidar Carlsen var både som fiskeriminister og som direktør i Utbyggingsfondet for Nord-Norge en ivrig talsmann for industrialisering og sentralisering av bosettingen, og for avvikling av den nordnorske kombinasjons- og småbåtdriften. Han er tillagt farskapet til uttalelsen om ”ei juksa som et snøre med en tosk i hver ende”.⁸² Den bitre striden mellom Steffensen og Carlsen er beskrevet i mange sammenhenger, sist av Rune Slagstad, og skal ikke tas opp igjen her.⁸³ Men som Rune Slagstad også viser til, var heller ikke Reidar Carlsen en helt entydig tilhenger av massiv overgang til tråldriften i stort omfang.⁸⁴ Til tross for slektskap med Brox-tradisjonen, bidrar Slagstad dermed til en viss nyansering av bildet av Arbeiderpartiets fiskeripolitikk på femtitallet, som var preget av stor grad av tvetydighet.⁸⁵ Industrialiseringspolitikken overfor fiskeriene gikk sammen med tradisjonsforsvar. Småskaladriften i fangst og produksjon fikk riktignok konkurranse, men var ennå ”liv laga” ved utgangen av femtiårene. Historiker Pål Christensen skriver:

Et av særtrekkene ved norsk fiskerinæring har (...) vært den mindre kystflåtens evne til å opprettholde sin posisjon på tvers av overordnede planer om effektivisering og rasjonalisering.⁸⁶

⁸¹ Et annet spørsmål som berørte bruk av effektiv fangstteknologi, var spørsmålet om bruk av not under lofotfisket. Holdningene til dette spørsmålet viser at skillelinjene ikke er helt entydige. Etter noen års forbud mot bruk av dette redskapet i Lofoten, var saken påny opppe til behandling i Arbeiderpartiets Fiskeriuvalg i august 1962. Da skilte Johs. Olsen og Johs. Overå lag, idet Olsen gikk inn for et begrenset prøvefiske for 50 notbruk, mens Overå argumenterte for fortsatt totalforbud. Overås forslag om å frarå adgang til å bruke not under lofotfisket ble vedtatt med stort flertall på møtet (kilde: AAB, DNAs arkiv, D. Saksarkiv, Da. Alfabet. saksarkiv, Fiskeriuvalget 1962, boks 262. Notat fra fiskerikonferansen 06.-07.08.1962, dat. 08.08.1962).

⁸² Se f.eks. art. om Reidar Carlsen i *Nordlys*, 22.10.1999.

⁸³ Hvor dypt motsetningene mellom Carlsen og Steffensen egentlig stakk, vet vi ikke så mye om, men det er mulig at beskrivelsene er noe overdrevet. Etter at konfliktene toppet seg i 1951, fortsatte begge to på Stortinget, og begge ble gjenvalgt som nordlandsrepresentanter i 1953. (Nordby (red.) 1985:120f og 683). Og i 1961 deltok begge på partiets fiskerikonferanse (AAB, DNAs arkiv, D. Saksarkiv, Da. Alfabet. saksarkiv, Fiskeriuvalget 1961, boks 236. Referat fra DNAs fiskerikonferanse, 31.01-01.02.1961).

⁸⁴ Slagstad 1998:286.

⁸⁵ Se Tjelmeland 1993.

⁸⁶ Christensen 1991:27.

Moderniseringsstrategen Klaus Sunnanå hadde med sin bakgrunn i tredveårenes kriseperiode stor respekt for kystfiskerne. Han gikk inn for å holde tøylene stramme på kapitalen og teknologien, og var for en sterk grad av nasjonal kontroll. I flere andre politiske spørsmål kom denne holdningen til uttrykk: Før Norge ble med i Marshall-hjelpen, var Sunnanå skeptisk til norsk deltakelse (kapittel 5).⁸⁷ I 1962 var Sunnanå motstander av at Nestlé skulle få konsesjon til å overta Findus i Hammerfest.⁸⁸ Ti år seinere markerte Sunnanå seg som motstander av norsk EF-medlemskap, og meldte seg samtidig ut av Arbeiderpartiet og inn i Sosialistisk Valgforbund.⁸⁹

Når det gjelder synet på kontroll over omsetnings- og produksjonsleddet i fiskerinæringen, var Sunnanå hele tiden en sterk forsvarer av samvirkelinjen. I et avskjedsintervju i forbindelse med hans avgang som fiskeridirektør i 1973, fikk han følgende spørsmål: ”Hvor langt kan vi med sosial og økonomisk fordel gå her i retning av organisering på samvirkebasis?”⁹⁰ Svaret avslører at den avtroppende fiskeridirektøren ville gå langt: ”Målet må være at all omsetnad av fisk og fiskeprodukter skal skje på samvirkebasis. Dette bør fiskarorganisasjonane arbeide konsekvent og og effektivt for å oppnå.”⁹¹

Rekruttering

Da Nord-Norge-planen ble presentert for Stortinget i 1951 var arbeidsledigheten i Nord-Norge betydelig høyere enn i resten av landet. I stortingsmeldingen om planen ble det lagt vekt på at ledigheten i landsdelen i stor grad var sesongbetont.⁹² Verst var det om vinteren, og aller verst var situasjonen i Finnmark: I mars 1950 var det 20 arbeidsløse pr. 1.000 innbyggere, mot 4,6 i riket som helhet. Det var særlig bygge- og anleggsarbeidere som gikk ledige i Finnmark i vintermånedene, mens det nesten ikke var ledighet i sommerhalvåret.

I boka *Hva skjer i Nord-Norge?* kritiserte og problematiserte Ottar Brox myndighetenes oppfatning av arbeidsløsheten i landsdelen slik den kom til uttrykk i argumentasjonen bak Nord-Norge-planen.⁹³ Han hevdet at den offisielle statistikken ikke fanget opp levemåten til de nordnorske kombinasjonsbrukerne. Bakgrunnen for at sesongarbeidsledigheten i landsdelen var så høy i statistikkene, var at så mange nordlendinger var selvsysselfølsatte og meldte seg ledig om i vinterhalvåret ”da de vanskelig kunne anvende

⁸⁷ Pharo 1997:11.

⁸⁸ *Lofotposten*, 05.12.1962.

⁸⁹ Jfr. Finstad 2005:24.

⁹⁰ Angerman 1973:14.

⁹¹ Samme sted.

⁹² St.meld. nr. 85 (1951) Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, s. 9.

⁹³ Brox 1969:10ff.

sin arbeidskraft på egen virksomhet,” hevdet Brox.⁹⁴ Som en nyansering av statistikernes bruk av kategorier var disse påpekningene viktige, særlig med hensyn til yrkesbefolkningen i områder der kombinasjonen jordbruk-fiske stod sterkt. For andre deler av landsdelen må imidlertid Ottar Brox sine påstander karakteriseres som tilslørende og et bidrag til å nedtone at arbeidsledighet og undersysselsetting faktisk var et svært alvorlig problem da planen ble lagt fram. Dette gjaldt for folk som ikke eide egen båt, som ikke hadde mulighet eller ønske om å drive fiske, for kvinner, og ikke minst på steder der jordbruk og gårdsdrift ikke var noe reelt alternativ, slik tilfellet var i byene og i mange fiskevær i Finnmark.

Den nye filetindustrien bød på nye arbeidsmuligheter, og Findus, Finotro og de andre filetanleggene ble raskt betydelige arbeidsgivere på finnmarkskysten. I 1959 ga Finotro arbeid til omtrent 440 arbeidere og 59 teknisk og administrativt ansatte (tab. 4.1).

Tab. 4.1 Oversikt over fast ansatte og arbeidere i Finotro i 1959

Anlegg	Fast ansatte	Omtrentlig antall arbeidere ved full drift
Honningsvåg	15	105
Båtsfjord	12	120
Vardø	12	70
Kjøllefjord	2	20
Berlevåg	4	35
Mehamn	4	40
Skjervøy	4	50
Hovedkontoret, Honningsvåg	7	
Sum	59	440

Kilde: RA, Fdep, Omsetn, Anl, boks 773. Norges Bank, avd. Vardø, Rapport vedr. inspeksjon hos A/S Finnmark og Nord-Troms fiskeindustri, Honningsvåg 16.-18.03.1959.

Hvem var det som begynte å arbeide på Finotro da virksomheten startet opp? I avisa *Vestfinnmarken* stod følgende annonse på trykk den 18. mars 1952:⁹⁵

Filetskjærere og pakkersker

som er interessert i arbeide ved vårt anlegg, bes melde seg ved vårt kontor.

A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri
Honningsvåganlegget

⁹⁴ Samme sted, s. 12.

⁹⁵ *Vestfinnmarken*, 18.03.1952.

Responsten på annonsen var stor – uka etter hadde bedriften fått 35 henvendelser, og den største gruppen av interesserte var ugifte kvinner.⁹⁶ Et lignende rekrutteringsmønster som i Honningsvåg finnes ved de andre Finotro-anleggene, på linje med filetindustrien ellers i landsdelen. En annen gruppe av kvinner som begynte var husmødre som først hadde vært hjemme med unger, forteller de tidligere filetarbeiderne Anne Isaksen fra Skjervøy og Mally Myrnes fra Båtsfjord.⁹⁷ Men til tross for den høye kvinneandelen ved anleggene, var de ledende stillingene med få unntak besatt av menn. Også dette mønsteret har vært typisk for hele den nordnorske frossenfiskindustrien.⁹⁸

Arbeidet på filetanleggene har også på andre områder vært skarpt kjønnsdelt. Mannfolka har arbeidet på kaia med å ta imot fisk, med innkjøring av råstoffet i fabrikklokalene, med skinning og filetskjæring og på fryseriet. Utkjøring av varer til utskipning var også mannfolkarbeid. Kutting eller reinskjæring av filetene var derimot kvinnearbeid, i likhet med pakking og veiing. I filetindustrien hadde menn flest valgmuligheter – og størst muligheter til avansement.⁹⁹

Den nye industrien hadde i første rekke behov for ufaglært arbeidskraft. For kvinner uten særlig utdanning eksisterte det ikke så mange muligheter til lønnsarbeid. ”Å få seg plass i butikk eller på kontor var vanskelig uten de rette kontaktene,” forteller en vardøkvinne, som har arbeidet tilsammen tjue år i fiskeindustrien i hjembyen.¹⁰⁰ Hun var et par og tjue år da hun begynte å jobbe på Vardø fryseri og kjølelager en tid etter krigen, og fortsatte på samme stedet etter at Finotro hadde overtatt bedriften i 1952. Da hun startet å jobbe i fryseindustrien, fikk hun en timelønn på 90 øre i timen.

Anne Mary Larssen begynte på Finotro i Honningsvåg noe seinere, i 1964, og hun forteller at det var vanskelig å få seg arbeid dersom man ikke hadde utdanning.¹⁰¹ Butikkjobb var nesten umulig å få, og alternativet for mange var derfor å gå i bua og egne liner for fiskerne. Men Anne Mary hadde sett hvor mye mora hadde strevd med arbeidet i egnerbua, og hadde derfor store aversjoner mot å gjøre det samme. De nye mulighetene som åpnet seg ved Finotro, var derfor svært kjærkomne for Anne Mary og andre kvinner i Honningsvåg.

Finotro ble også en betydelig arbeidsplass for ufaglærte menn i regionen. Einar Hysvær er født og oppvokst i Honningsvåg.¹⁰² Han kan også fortelle om vanskelighetene med

⁹⁶ *Vestfinnmarken*, 25.03.1952.

⁹⁷ Intervjuer med Anne Isaksen, 20.01.2000 og Mally Myrnes, 21.01.2000.

⁹⁸ Gerrard 1985:13; Bjørklund, Drivenes & Gerrard 1994:302.

⁹⁹ Samme sted.

¹⁰⁰ Intervju med NN, Vardø, 12.10.1999.

¹⁰¹ Intervju med Anne Mary Larssen, 04.03.1999.

¹⁰² Intervju med Einar Hysvær, 24.09.1997.

å få seg arbeid på hjemstedet. Byggeaktiviteten på finnmarkskysten var i ferd med å avta på femtitallet, og boligbyggingen var på det nærmeste fullført. Hysvær begynte å arbeide på Finotro kort tid etter oppstart våren 1952, og han beskriver den nye arbeidsplassen som en ”reddende engel” for mange arbeidsløse honningsvåginger. Ifølge Einar Hysvær var mange av de mannlige arbeiderne tidligere fiskere som hadde vært plaget av sjøsyke, men som nå fikk et alternativ til havet som arbeidsplass. En annen gruppe var sjøfolk, som han selv.

Ved siden av at Finotro annonserte etter arbeidskraft i lokalavisa, spilte den lokale laste- og lossearbeiderforeningen i Honningsvåg en viktig rolle med å rekruttere folk til den nye arbeidsplassen. Storbukt Fiskearbeiderforening hadde tradisjon for å fordele arbeidsoppdrag til fiskebrukene som drev med konvensjonell fisketilvirkning, som lasting, lossing, tørrfiskhenging og lignende. Hysvær hevder at en forutsetning for å få arbeid på Finotro i Honningsvåg på begynnelsen av femtitallet, var at man var medlem av denne foreningen. Men ikke hvem som helst kunne bli medlem. Formannen, som var aktiv sosialdemokrat, forsøkte å forhindre at kommunister fikk medlemskap. Selv ble Einar Hysvær oppfattet som kommunist, og han ble nektet adgang til foreningen – og dermed til arbeid på Finotro – inntil en arbeiderpartimann hadde gått god for ham.

Den nye filetindustrien førte flere steder til en intern konflikt i fagbevegelsen om hvor arbeiderne skulle organiseres. Fiskearbeiderforeningen i Storbukt var tilsluttet Norsk Transportarbeiderforbund, og hadde en tariffavtale med Norsk Arbeidsgiverforening som ble kalt fisketilvirkeroverenskomsten.¹⁰³ Avtalen inneholdt detaljerte akkordsatser for alle slags typer av konvensjonell tilvirkning, slik som mottak av fisk fra båtene, flekking, salting, henging, råskjæring – men ikke filetproduksjon. Men Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund (NNN) mente at filetarbeiderne hørte hjemme i deres organisasjon, og at det var den som skulle representere de nye fiskeindustriarbeiderne og utarbeide arbeidsavtaler for dem.¹⁰⁴ Transportarbeiderforbundet tapte i denne konflikten, og ved en voldgiftsdom i 1955 ble det bestemt at filetarbeiderne ved Finotro-anleggene i Honningsvåg, Berlevåg og Kjøllefjord skulle stå organisert i NNN-lag. Men først i 1959 ble det dannet eget NNN-lag i Honningsvåg.

¹⁰³ Samme sted.

¹⁰⁴ Hallenstvedt 1982:69f. Andre steder i landet fortsatte konflikten, og så seint som i 1963 ble 24 avdelinger med 1.000 medlemmer overført til NNN fra Norsk Transportarbeiderforbund.

Fig. 4.3 Stiftelse av NNN-lag i Finnmark og Nord-Troms

Sted	Stiftelsesår
Vardø	1951
Skjervøy	1952
Båtsfjord	1954
Berlevåg	1955
Kjøllefjord	1958
Honningsvåg	1959
Mehamn	1973

Kilde: Opplyst ved Nord-Norge-kontoret til Norsk Næring- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund, Tromsø.

De fleste som begynte å arbeide ved Finotros anlegg var rekruttert fra lokalmiljøet, slik vardøkvinnen og Hysvær var. Men mange arbeidere var også tilflyttere fra fjordområdene. Som nevnt i forrige kapittel foregikk det en sentralisering av bosettingen fra indre til ytre strøk allerede før filetproduksjonen hadde kommet i gang for alvor i Finnmark. Arne Pedersen kommer opprinnelig fra Laholmen i Lafjorden nord på Porsanger-halvøya.¹⁰⁵ Der drev firmaet N. A. Jensen et fiskebruk basert på konvensjonell produksjon av tørrfisk og saltfisk, mens befolkningen drev småbruk i kombinasjon med fiske. Pedersen forteller at Jensen eide de fleste husene folk bodde i, og leide ut småbåter som lokalbefolkningen rodde fiske med: "Alle var avhengige av ham." I de første gjenreisningsårene bodde familien til Pedersen i Talvik, men flyttet så til Honningsvåg i 1955: "Pappa var framsynt, han ville ikke flytte tilbake til Laholmen", forteller Arne Pedersen, som var 21 år da han begynte på Finotro i Honningsvåg. På grunn av krigen, evakueringen og gjenreisningen fikk han bare fem års skolegang. I Lafjorden fortsatte Jensen sin virksomhet i etterkrigsårene, inntil stedet ble avfolket en gang i 1970-årene.¹⁰⁶

Både ved Findus i Hammerfest og ved Finotro-anleggene må en vesentlig del av arbeiderne ha hatt sjøsamisk bakgrunn. Samfunnsviteren Siri Gerrard berører filetarbeidernes etniske bakgrunn i et arbeid fra 1985 om kvinners rolle i fiskeindustrien og fagbevegelsen. Hennes forskning er basert på feltstudier ved en stor filetbedrift i et større fiskevær på finnmarkskysten. Gerrard skriver at mange av arbeiderne ved bedriften kom fra fjordområdene, og at flere av dem opprinnelig hadde samisk som morsmål.¹⁰⁷ Gerrards feltarbeid ble utført på slutten av 1970-tallet, men fjordområdene i Finnmark har fungert som arbeidskraftleverandør til fiskeindustrien i hele etterkrigsperioden. At fjordfolk tok seg lønnsarbeid i fiskerinæringen ute ved kysten, er imidlertid ikke unikt for etterkrigsårene.

¹⁰⁵ Intervju med Arne Pedersen, 27.11.1996.

¹⁰⁶ Richter Hanssen 1990:488.

¹⁰⁷ Gerrard 1985:13 og 66f.

Arvid Petterson skriver at det var vanlig før okkupasjonen at folk fra Porsanger reiste ut til fiskeværene på Magerøya for ”å delta i fisket eller fiskearbeid på land.”¹⁰⁸

I Nord-Troms kom mange også arbeidere fra de indre til de ytre områdene for å ta industrielt arbeid i fiskerinæringen. Fra midten av femtallet ble Skjervøy sentrum for fiskeindustrien i regionen, med sitt Finotro-anlegg fra 1956 og med den nye rekefabrikken til firmaet Kåre Renø A/S, som startet produksjonen i 1954.¹⁰⁹ Trolig hadde arbeidsvandringen i Nord-Troms mer karakter av pendling enn av oppbrudd og ny tilpasning, sammenlignet med Finnmark. Både geografiske forhold og gjenreisningen kan bidra til å forklare disse forskjellene. Noe som er likt i både Nord-Troms og Finnmark, er imidlertid at fiskeindustrien i stor grad rekrutterte yngre kvinner til produksjonen. ”For mange fjordfamilier i Nord-Troms kunne det være betryggende å sende sine unge døtre til fiskeindustri-arbeid på Skjervøy, for der var det læstadianer-forsamling,” forteller Inger Marie Olsen, som er oppvokst på Skjervøy.¹¹⁰ Hun mener at de religiøse miljøene på Skjervøy fungerte som ”stedfortredende familiefellesskap” for mange av de tilreisende filetarbeiderne.

I takt med at fjordbefolkningen ble lønnsarbeidere, har flyttingen ut til fiskeværene vært en del av marginaliseringen av den sjøsamiske tilpasningen etter 1945. Men å dokumentere den etniske bakgrunnen til Finotros arbeidere nærmere, byr på kildemessige vanskeligheter såvel som på forskningsetiske utfordringer. For det første er det skriftlige materialet helt taust om den etniske bakgrunnen til arbeiderne. For det andre unngår tidligere filetarbeidere fra sjøsamiske fjordstrøk å utdype eventuell samisk tilhørighet i intervjusituasjoner.¹¹¹ Det har ikke vært anledning til å forfølge denne delen av rekrutteringsspørsmålet til Finotros arbeidsstokk ytterligere, men etterkrigstidas arbeidsvandring fra fjordene til de nye industristedene på kysten er en forskningsoppgave som fortjener en grundigere gjennomgang.¹¹²

Ved siden av det store behovet for ufaglærte arbeidere, krevde den nye produksjonsmåten også fagkompetente folk. Jan Kastnes fra Oldervik i Ullsfjorden nordøst for Tromsø, ble den første fryseri- og filetføreren ved Finotro i Honningsvåg da han ble

¹⁰⁸ Petterson 1989:22.

¹⁰⁹ Friis 1984:29.

¹¹⁰ Intervju med Inger Marie Olsen, 27.10.1999.

¹¹¹ Et eksempel på dette er et intervju som ble foretatt med en tidligere filetarbeider fra et av Finotro-anleggene, og som opprinnelig var fra et fjordområde i nærheten. Vedkommende avviste spørsmålet om samisk opphav blant arbeiderne som totalt irrelevant, til tross for at informanten i dette tilfellet kom fra et tidligere typisk sjøsamisk område. Videre uttøring om vedkommendes bakgrunn ville være svært betenkelig ut fra et forskningsetisk ståsted. Etnisk tilhørighet må selvsagt være egendefinert og ikke pådyttet utenfra.

¹¹² En nærmere fordypning av spørsmålet omkring etnisitet og arbeid i fiskeindustrien, kan muligens gjøres til gjenstand for komparasjon med Canada. Evelyn Pinkerton har skrevet en artikkel om indianere i fiskeindustrien i British Columbia (Pinkerton 1987).

ansatt sommeren 1952.¹¹³ Kastnes hadde bakgrunn som filetskjærer både fra frysebåten Thorland og fra Polarkist i Hammerfest på slutten av førtitallet, før han begynte på kurs ved Statens Forsøks- og Lærebruk i Vardø. Utdannelsen på "Lærebruket" ga kompetanse på de fleste områder innenfor produksjon og tilvirkning av fisk: Fra fryse- og kjøleteknikk, isolering av vegger i fryserom, kapasitet på kompressorer til fryseskap, til kvalitetsbedømmelse av tørrfisk, saltfisk og tran. Kastnes var bare 22 år gammel da han fikk jobben som leder for filetproduksjonen i Honningsvåg, og gikk dermed foran mange eldre bryggeformenn på søkerlista som manglet formell utdanning.

Arbeidsforhold og arbeidsmoral

Filetindustriens historie handler om at det åpnet seg nye muligheter for lønnsinntekter for folk i fiskeværene, særlig for kvinner. Men det er også en historie om dårlige fysiske arbeidsforhold. På dagens moderne fiskeribedrifter er det relativt høye temperaturer i produksjonshallene. Kontrasten er stor til filetindustriens barndom i femtiårene, og mange tidligere Finotro-arbeidere husker særlig de kalde og trekkfulle lokalene. Mally Myrnes arbeidet på anlegget i Båtsfjord fra 1952 til 1984. I begynnelsen var det så kaldt i filethallen vinterstid at eskene frøs fast i transportbåndet: "(...) når vi klaga så målte dem temperaturen oppunder taket, og der var det jo greit!"¹¹⁴ Flyttbare parafinovner hjalp litt, men først da lokalene ble etterisolert ble det brukbar temperatur. Ved Vardøanlegget var det is på golvet om vinteren, og da måtte golvet strøs.¹¹⁵

Mange av arbeidsoperasjonene bestod av tungt og monotont manuelt arbeid i kalde fabrikklokaler. Ingrid Udevalla begynte ved Finotro i Honningsvåg i 1953.¹¹⁶ Da gikk arbeidet i tre skift. Hun forteller at hun opplevde å svime av i begynnelsen på grunn av lav arbeidstemperatur. Agnes Olsen var på seilaksavdelingen ved Honningsvåg-anlegget, og forteller at mange års slit i fiskeindustrien har satt sine spor, blant annet i form av utslitte armer: "Man sparte seg ikke sjøl. Arman i dag, dem henger jo bare tel pynt. Dem er bare nåkka å ha gullet på!"¹¹⁷ Slitasjeskader, ryggproblemer og urinveisinfeksjoner har vært svært vanlige plager for filetarbeidere, og har i stor grad rammet kvinner. Og akkordsystemet bidro til å drive opp tempoet. Men nesten uten unntak framhever de tidligere Finotro-arbeiderne det

¹¹³ Intervju med Jan Alfred Kastnes, 03.03.1999.

¹¹⁴ Intervju med Mally Myrnes, 21.01.2000.

¹¹⁵ Intervju med NN, 12.10.1999.

¹¹⁶ Intervju med Ingrid Udevalla, 03.03.1999.

¹¹⁷ Intervju med Agnes Olsen, 03.03.1999.

gode fellesskapet mellom arbeiderne, og det gode forholdet til arbeidsformennene og ledelsen ved bedriftene.

Et annet trekk som må nevnes er de store svingningene i sysselsettingen gjennom året, og fravær av et fast tilsetningsforhold for det store flertallet av arbeidsstokken. I perioder med lite råstoff ble arbeiderne sendt hjem, og henvist til arbeidskontorene. I Honningsvåg var det de tillitsvalgte som ga beskjed til folk om når det var arbeid å få, og at de måtte møte opp neste morgen til et nytt skift. ”Avsigelsene kunne vare to til tre uker,” forteller Myrnes fra Båtsfjord. Før telefonen kom, hadde hun til oppgave å springe omkring og ”påsi” folk, når produksjonen igjen kunne starte opp. Hun synes det kunne være irriterende å bli avsagt, fordi dette betydde mindre inntekter.

Det statlige eierskapet til Finotro-konsernet var altså ingen garanti for fast tilsetting og jevn sysselsetting i Nord-Troms og Finnmark. Ved Statens Fryseri på Melbu var imidlertid holdningen overfor arbeiderne en annen enn ved Finotro. Bedriftsledelsen og fagforeningen hadde inngått en tariff-avtale som garanterte en arbeidsuke på 30 timer. I 1953 ga Fiskeridepartementet støtte til denne praksis, selv om det medførte ekstra kostnader:

Det er etter departementets oppfatning ikke urimelig at en statsbedrift garanterer sin faste arbeidsstokk en beskjeftigelsesgrad som neppe ligger stort over eksistensminimum. Det er imidlertid utvilsomt at ordningen har betydd en betydelig økonomisk belastning for bedriften, (...)¹¹⁸

Bakgrunnen for forskjellene ved de to statsforetakene er ikke kjent, men det er mulig at de fagorganiserte arbeiderne på Melbu var i en slik posisjon at de kunne presse bedriftsledelsen til å godta en minsteuke-garanti. I Finotro ville man altså ikke gi slike innrømmelser. I april 1955 behandlet representantskapet i konsernet et tilsvarende krav fra arbeiderne om en garantert minimumstid pr. uke. Imidlertid avsto representantskapet å gå lenger enn den gjeldende tariffavtalen som eksisterte mellom fagforeningen og Norsk Arbeidsgiverforening.¹¹⁹

Selv om flere av informantene trekker fram det negative med så ustabile arbeidsforhold, kommer flere inn på at det også var fordeler. ”Avsigelser var ikke noe problem, det var bare godt å gå hjemme av og til”, sier Anne Isaksen. Hun kommer opprinnelig fra Hasvik på Sørøya, men flyttet til Skjervøy etter krigen. Når arbeiderne var

¹¹⁸ St.prp. nr. 1 (1953) Tillegg nr. 51, Rasjonalisering m.v. av Statens Filetfabrikk og Fryserianlegg, Melbu, s. 3.

¹¹⁹ FB, FA, boks 5. Repr.prot., 01.-02.04.1955, sak 28.

avsagt, kunne de hente seg inn igjen og gjøre en større innsats på hjemmebane. Men det er klart at avsigelser også betydde mindre inntekter og større økonomisk usikkerhet.¹²⁰

Fraværet av et fast tilsetningsforhold mellom Finotro og arbeiderne sparte konsernet for store lønnsutgifter. På den annen side kunne ikke ledelsen forvente noen særlig lojalitet tilbake, i perioder da behovet for arbeidskraft var særlig stort. Om sommeren var råstofftilførslene i Finnmark svært gode, på grunn av store forekomster av sei og hyse. Forutsetningene for en stor produksjon var derfor til stede. Men samtidig var det vanskelig for Finotro å få tak i folk til å arbeide ved anleggene, fordi mange av arbeiderne ønsket å ta ferie i den varmeste årstiden. Sommeren 1958 hadde for eksempel Finotro store problemer med å holde to skift i gang ved sine anlegg. I et brev til Fiskeridepartementet, forklarer direktør Vik mangelen på arbeidskraft med at de "klimatiske forhold i Finnmark betinger et betydelig sterkere ønske om ferie-utnyttelse i den korte tid dette er mulig, enn i mindre barske strøk av landet."¹²¹ Han fortsetter videre i brevet:

Riktignok har våre anlegg avtaler med de respektive foreninger, som til en viss grad har påtatt sig å skaffe folk når det trengs, men da jo arbeiderne på sin side heller ikke har noen direkte garanti for kontinuerlig helårs-beskjeftigelse, føler de sig formentlig ikke direkte forpliktet til å være til bedriftenes disposisjon i feriemånedene.

Mangel på arbeidskraft om sommeren ble et problem for hele den nordnorske frossenfiskindustrien. For å avvikle ferie for arbeiderne og samtidig holde produksjonen oppe, ble det derfor nødvendig å hente inn arbeidskraft utenfra, særlig fra Finland og Sverige. De første finske filetjentene kom til Finnmark på slutten av 1950-årene, men det var på 1960-tallet at den store bølgen kom.¹²² Behovet for arbeidskraft i fiskeindustrien i Nord-Norge falt sammen med stor arbeidsledighet i Nord-Finland, og det var lett å skaffe sesongarbeidere gjennom annonser i nordfinske aviser.

Industriell filetproduksjon krever at arbeidsstokken tilpasser seg samlebåndets og stemplingsurets rasjonalitet, – en form for arbeidsrytme som var ukjent i fiskeværene og tettstedene på kysten av Nord-Norge da den nye filetindustrien ble etablert etter 1945. De største industriforetakene som var relatert til fiskerinæringen før denne tid, var sildoljefabrikkene. Før okkupasjonen var det imidlertid bare to sildoljefabrikker nord for

¹²⁰ Bjørklund, Drivenes & Gerrard 1994:303.

¹²¹ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Brev fra Finotro ved Harald Vik til Fdep, Mangel på arbeidsfolk under sommersesongen, dat. 02.09.1958.

¹²² Finstad & Valen 2002.

Tromsø: I Jøvik i Ullsfjord og Øksfjord i Loppa kommune. Tradisjonelt var arbeidsåret bestemt av fiskeriene, med store topper i arbeidsintensitet under vinterfisket etter nyttår, vårtorskefisket etter påske, og under hyse-og seifiskeriene på sommeren og høsten. For kvinnfolka som arbeidet innenfor fiskerinæringen, betydde det å stå i bua og egne line, eller knyte sperregarn, mens mannfolka arbeidet mest med mottak, råskjæring eller flekking, hvis de ikke selv var på fiske.

Den nye industriarbeidet ble en stor overgang. I *Nordnorsk kulturhistorie* siteres en av dem som var med fra starten ved Findus i Hammerfest på begynnelsen av 1950-tallet, som husker hvordan arbeidslederne forsøkte å oppdra arbeiderne til fabrikkarbeid:

”Vi var ikke vant til å henge i klokkestrengen, vi måtte trenes opp til å komme inn i industrimiljøet. (...) De slo på at sånn og sånn skulle det være på en fabrikk, og vi kalte det for Sing-Sing og fangeleir og sa det var Tyskland opp igjen.”¹²³

Ifølge *Nordnorsk kulturhistorie* hadde Finotro-direktør Helge Richardsen fra Tromsø større forståelse for at denne overgangen var problematisk enn direktøren for Freia-konsernet, Henning Throne-Holst, som styrte Findus i Hammerfest.¹²⁴ Samtidig er det klart at Richardsen møtte en helt annen holdning til industri da han begynte som direktør på Melbu: ”Folk var mer industriminded.”¹²⁵ Sammenlignet med fiskeværene i Finnmark hadde Melbu lange tradisjoner for industrivirksomhet.

Finotro fikk snart rykte på seg for å være en arbeidsplass med dårlig arbeidsmoral, at tempoet var for lavt, og at arbeiderne fritt forsynte seg med fisk som de tok med hjem. Blant informantene er det imidlertid delte oppfatninger om arbeidsmoralen på Finotro skal beskrives som god eller dårlig. Flere påstår at det er en myte at arbeidsmoralen og arbeidstempoet var så dårlig ved Finotro. Agnes Olsen forteller at lederne aksepterte at nye folk kom noen minutter for seint første dagen og andre dagen.¹²⁶ Men tredje dagen ga arbeidsformannen klar beskjed: ”Her begynner vi klokka syv og ikke fem over!”

En annen som arbeidet ved Finotro i Honningsvåg har en litt annen oppfatning, og hevder at det ”manglet noe vesentlig i forhold til effektivitet og fornuftig utnyttelse av arbeidstida”. For hver time skulle det være en fem minutters pause, men ”det ble utrolig lange

¹²³ Bjørklund, Drivenes & Gerrard 1994:302.

¹²⁴ Samme sted.

¹²⁵ Intervju med Helge Richardsen (d. 07.09.2003), 08.12.1998.

¹²⁶ Intervju med Agnes Olsen, 30.03.1999.

fem-minutt”, sier han. Vedkommende hevder at disse holdningene startet i gjenreisningstida. På grunn av det store behovet for arbeidsfolk på filetfabrikkene, var det heller ikke så lett for formennene å true med sparken. Uansett var dette et spørsmål som ledelsen – dvs. arbeidsformennene, administrasjonen og i siste instans eieren – hadde ansvaret for. Flere av informantene mener at ledelsen var for lite flinke til å ta tak i problemet. Men om det var dårligere arbeidsmoral ved Finotro-anleggene enn ved de andre fiskeindustrianleggene, gir ikke kildene noen klare svar på. Noe som i hvert fall var likt på alle filetfabrikkene, var akkordsystemet, og det må ha virket disiplinerende: Dem som ikke hang i og arbeidet, tjente også mindre.

Og det kunne forekomme at arbeiderne tok fisk med seg hjem, men informantene avviser at dette var noe som foregikk i stort omfang. Direktør Helge Richardsen har fortalt at det å skaffe seg gratis fisk til eget bruk, var en del av kulturen: ”Fisk var ikke så mye verdt, og fiskerne tok aldri betaling for kokfisk.”¹²⁷ Han har også fortalt at dette ikke var noe problem ved Finotro, fordi det tross alt utgjorde så liten del av de totale mengdene.

Råstoffspørsmålets betydning for produksjonen

I løpet av den perioden dette kapitlet omhandler, vokste Finotro-konsernet til å bli en stor aktør blant fiskekjøperne i Finnmark. Tabell 4.2 på neste side viser innkjøpt råstoff for alle anleggene i perioden 1951-1961, og også hvor stor andel dette utgjorde av de samlede fangstene i Finnmark. Finotros andel av det totale finnmarkskvantumet varierte mellom 11 og 17,5 prosent i perioden. Tilførslene var imidlertid ikke tilstrekkelige til å dekke behovet. Allerede kort tid etter produksjonsstarten var mangelen på råstoff påtrengende, og på de fleste av de seks styremøtene i 1952 var dette spørsmålet oppe til behandling. Mangel på fisk skulle bli et stadig tilbakevendende problem i hele Finotros historie.

Avhengigheten av en kontinuerlig råstofftilgang er en av de viktigste forskjellene mellom industriell og konvensjonell fiskeproduksjon: Mens frossenfiskproduksjon må ha en forholdsvis jevn tilførsel av fisk for å kunne holdes i gang, kan salting og tørking av fisk tilpasses tilførslene. Ved konvensjonell tilvirkning krever ikke selve produksjonsmetodene at fisketilførslene er av en viss størrelse, eller at de er jevne og kontinuerlige. For dem som eier eller som arbeider på et fiskebruk med konvensjonell tilvirkning, kan det selvsagt være en fordel med en forutsigbar tilgang på fisk. Men selve produksjonen eller tilvirkningen *forutsetter ikke* en stabil tilgang, så lenge man har tilgjengelig arbeidskraft som er villig til å

¹²⁷ Intervju med Helge Richardsen (d. 07.09.2003), 08.12.1998.

tilpasse seg variasjonene. På dette området er derfor konvensjonell tilvirkning en rasjonell og fleksibel tilpasning til det sesongmessige preget i de nordnorske fiskerier, mens frossenfiskproduksjon i større grad forsøker å overkomme problemet med svingningene gjennom året.

Spørsmålet om en jevn råstofftilførsel dreier seg i første rekke om økonomi. Kostnadene pr. produsert enhet ved salting og tørking av fisk er lave. Dette skyldes liten bearbeiding med få og enkle arbeidsoperasjoner, og minimal bruk av kostbart teknisk utstyr. Ved tørrfisktilvirkning er det bare noen enkle manuelle operasjoner som skal til før fisken kan henges opp på hjell til tork. Først tas fisken imot og vaskes. Prosessen videre er avhengig av om fisken skal tilvirkes som rundfisk (hel fisk) eller som rotskjær (ved at to tredjedeler av ryggbeinet fjernes). Ved rundfisktilvirkning knyttes fisken sammen i spordene to og to i ei sperre, som så henges over hjell. Ved rotskjær henger fisken på hjell i splitten. Selve teknologien ved tørrfisktilvirkning er enkel. Foruten ei brygge der fangsten kan tas imot, trengs et hjellbruk der fisken kan tørke. Vær og vind sørger for selve bearbeidingen. Og kostnadene ved å la hjellene stå tomme er ikke så veldig høye.

Tab. 4.2 Råstoffinnkjøp i tonn og i prosent av totalt oppfisket finnmarkskvantum 1951-1961

År	Råstoffinnkjøp i tonn	Prosent av totalt finnmarkskvantum
1951	270	-
1952	8.612	-
1953	15.178	13,5
1954	15.641	16,5
1955	21.341	16
1956	16.802	11
1957	14.791	12
1958	19.741	13,5
1959	22.008	17
1960	21.896	17,5
1961	23.762	15,5

Kilde: Stortingsmeldinger med årsberetninger om Finotros virksomhet for de aktuelle årene.

Til sammenligning er kostnadene i filetindustrien svært høye pr. ferdig produsert enhet, både med hensyn til arbeidskraft og utstyr. Det er derfor store utgifter knyttet til å ikke utnytte den kostbare teknologien maksimalt. Et eksempel på dette kan være et fryselager, som må holdes kaldt enten det er fullt eller halvfullt. Verdiene av det investerte produksjonsutstyret vil også tape seg for hvert år, enten det brukes mye eller lite (se nedenfor

om avskrivninger ved Finotro). Endelig må det nevnes at bedriftene må dekke lønningene til de fast ansatte, dvs. kontorpersonale, teknikere og andre administrativt ansatte selv om produksjonen står stille. Direktør Vik var inne på dette i et brev til Fiskeridepartementet i juni 1958: ”Død-periodene koster uforholdsmessig meget, spesielt for filet- og industrianlegg, hvor man har langt flere spesialfolk og kostbarere produksjonsapparat enn i den vanlige tilvirkning.”¹²⁸ Lønnsutgifter til den øvrige arbeidsstokken var imidlertid ikke noe stort økonomisk problem for bedriftene, fordi de mottok arbeidsledighetstrygd mens de var avsagt.

Råfisktilførslene til enhver fiskeribedrift er avhengig av en rekke faktorer som bedriften har mer eller mindre kontroll over. Det første er naturligvis de økologiske forholdene, som dreier seg om fiskebestandenes størrelse. Bedriften er videre avhengig av fangstleddet, nærmere bestemt av fiskernes evne og vilje til å bringe fisk på land. Tillater værforholdene at det er mulig å fiske? Eller: Har fiskerne fartøyer og redskaper som gjør det mulig å dra på havet selv i dårlig vær? Og i neste instans opererer jo bedriften på et råfiskmarked: Hvor villige er fiskerne til å selge sine fangster til akkurat *den* bedriften? Dette er igjen avhengig av om det foreligger andre leveringsalternativer for fiskerne.

I norsk fiskeripolitikk har det vært et relativt skarpt skille mellom fiskere og fiskeindustri med hensyn til kontrollen over fangstleddet. Et viktig prinsipp har vært at fiskerne selv skal være forbeholdt retten til å eie fiskefartøyer.¹²⁹ Sammen med råfiskloven, har den såkalte ”deltakerloven” vært en svært sentral del av det norske fiskeripolitiske system, som har sikret fiskernes eiendomsrett til flåten. Det motsatte av dette prinsippet, er *vertikal integrasjon*, som går ut på at fiskekjøperne eller fiskeindustrien selv kontrollerer råstofftilførselen til produksjonen ved å eie egne fartøyer, noe som innebærer at fiskerkontrollen over fiskeråstoffet svekkes (kapittel 6). Noe av fiskernes motstand mot Findus i Hammerfest gikk nettopp på at bedriften hadde egne trålere, og på den måten gjorde seg uavhengig av fangstleddet.

Utviklingen i fangstleddet på 1950-tallet

Hvordan var utviklingen i fangstleddet i Finotros første tiår? Det mest markante trekket er tilbakegangen i fiskertallet i Finnmark, som nevnt i kapittel 3. I 1960 var det 2.700 færre

¹²⁸ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Brev fra Harald Vik til Fdep, Anleggskontoret, Driftskalkyle for Fi-No-Tro som helhet, dat. 05.06.1958.

¹²⁹ Deltakerloven begrenser adgangen til å eie og drive fiskefartøyer til norske statsborgere ”som har drevet fiske i minst 3 av de siste 10 år, og som fremdeles er knyttet til fiskeryrket på en naturlig måte” (Lov om regulering av deltakelsen i fisket av 16. juni 1972). Fiskeridepartementet kan imidlertid gi dispensasjon fra loven, og på den måten åpne opp for at andre enn aktive fiskere kan eie fartøyer. Dette gjelder særlig trålere, som i Nord-Norge idag i praksis er eid av fiskeindustrien (Innstilling fra Fiskerilovutvalget, avg. den 22. januar 1998, s. 3).

fiskere sammenlignet med 1948. Samtidig som den nye filetindustrien vokste, foregikk det altså en relativt sterk reduksjon i antall fiskere. Sysselsettingsmønsteret i Finnmark og andre deler av Nord-Norge forskjøv seg fra fiske til fiskeproduksjon på land. Denne utviklingen var i takt med de offentlige målsettingene etter krigen, som gikk ut på å flytte arbeidskraft fra primærsektoren til industrien - eller fra såkalte "lavproduktive" til "høyproduktive" næringer.¹³⁰ Men hvor stor betydning fiskeryrket hadde som leverandør av arbeidskraft til filetindustrien, sammenlignet med gruppen av arbeidsledige menn og ugifte kvinner, er ikke kjent.

Tab. 4.3 Antall fiskere i Finnmark 1948-1960

År	Eneyrke	Hovedyrke	Biyrke	Totalt
1948	3.284	2.883	2.573	8.740
1951	2.414	3.831	1.642	7.887
1954	3.031	2.798	2.048	7.877
1957	2.802	2.676	1.400	6.878
1960	1.861	2.862	1.272	5.995

Kilder: NOS Norges Fiskerier, 1948, 1951, 1954, 1957, 1960.

Fordelingen på de tre kategoriene viser en tendens i retning av nedgang i andelen eneyrkesfiskere (37 prosent i 1948, mot 31 prosent i 1960) og økning blant hovedyrkesfiskerne (33 prosent i 1948, mot 48 prosent i 1960). Andelen kombinasjonsfiskere ser dermed ut til å ha holdt seg lenge. Dette brøt med en annen av regjeringens målsettinger, som gikk ut på yrkesspesialisering framfor kombinasjonsdrift.

Den nye filetindustriens behov for en kontinuerlig råstofftilførsel skulle tilsi større og mer effektive fiskefartøyer. Utlånspolitikken til Statens Fiskarbank i etterkrigsårene ble da også innrettet med sikte på å stimulere veksten i gruppen av større fartøyer, ved at lånesøknader til bygging av mindre fartøyer ble avslått.¹³¹ Også i Nord-Norge-planen var dette et uttalt mål. Den faktiske flåteutviklingen i Finnmark gikk imidlertid stikk i strid med planene om en større og mer fangsteffektiv flåtestruktur, noe som var til stor bekymring for Finotro-konsernet. I årsberetningen for 1952 heter det at det er "merkbart at havfiskeflåten i Finnmark er altfor liten."¹³² På femtitallet var det den minste delen av fiskeflåten som økte mest, og mellom 1953 og 1961 ble antall fiskefartøyer i Finnmark under 30 fot mer enn fordoblet, slik tabell 4.4 viser. Den vesle sjarken under 30 fot ble dermed det mest typiske

¹³⁰ Tjelmeland 1993:16.

¹³¹ St.meld. nr. 10 (1947) Om nasjonalbudsjettet 1947, s. 26. Se også Johannessen 1979:101.

¹³² St.meld. nr. 36 (1955) A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, s. 17.

fiskefartøyet i Finnmark på femtitallet. Småbåtflåten vokste i hele Nord-Norge, til tross for at utlånspolitikken til Statens Fiskarbank altså gikk ut på å favorisere bygging av større havgående fartøyer og trålere. I oppsummeringen av gjennomføringen av utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, heter det at veksten i sjarkflåten under 30 fot på 5.000 fartøyer mellom 1952 og 1960 var "betenkelig".¹³³

Inntil innføringen av kvotereguleringene for kystflåten på slutten av 1980-tallet, var havet fritt tilgjengelig for alle som ønsket å drive kystfiske. Myndighetene rådde ikke over tvangsmidler som direkte kunne forhindre enkeltpersoner i å skaffe seg sjark på egen hånd.

Tab. 4.4 Fiskeflåtens utvikling i Finnmark. Antall åpne og dekkete motorfartøyer, 1953, 1957, 1961

År	u. 30 fot	30-59 fot	60-89 fot	o. 90 fot
1953	1.285	588	27	5
1957	1.865	610	36	9
1961	2.906	598	35	12

Kilder: NOS Norges Fiskerier, 1953, 1957, 1961.

Flere forskere har påpekt at veksten i småbåtflåten var et uttrykk for et tradisjonsforsvar, eller at fiskeribefolkningen var "gjenstridige" som ikke tilpasset seg samtidas krav til produktivitet.¹³⁴ En annen forklaring vil være at sjarkfiskertilpasningen var helt i tråd med Finotro-planens forutsetninger. Sett fra fiskernes side var innføringen av fryseteknologi et middel til å øke inntektene og styrke tilpasningen deres. Sjarkifiseringen av fiskeflåten førte sannsynligvis til at en mye større prosentandel av fiskerne fikk anledning til å eie fartøyene sine selv. Selv om Statens Fiskarbank nektet å gi lån til de minste fartøyene, fikk mange trolig lån til investering i nytt fartøy fra fiskeindustrien, slik tilfellet var ved Finotro (se nedenfor). Inngangsbilletten til å bli sjarkreder var relativt lav, og et fartøy på 20-25 fot kostet bare noen få tusenlapper. At mange fiskere gikk inn i etterkrigstida som gjeldfrie, må også ha hatt betydning for å forklare denne veksten.¹³⁵ Sammenlignet med tredvetallet, var forutsigbarheten så mye større for småbåtfiskere på femtitallet. Viktigst var det at råfiskprisen lå fast, og at fiskerne lett kunne selge fangstene sine. Og fordi så mye større del av fangstene gikk til fersk og frossen anvendelse, økte også fiskernes utbytte.

¹³³ Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge 1952-1960, s. 123, vedlegg til St.meld.nr. 75 (1960-61) Om gjennomføringen av utbyggingsprogrammet for Nord-Norge.

¹³⁴ Tjelmeland 1993.

¹³⁵ For de økonomiske endringene i Finnmark under okkupasjonen, se Finstad 1993:87ff.

Samtidig er det klart at en annen av forutsetningene i Finotro-planen sviktet totalt: Kystflåten var ikke alene i stand til å levere tilstrekkelig med råstoff til filetindustrien. Dermed tvang det seg fram en sterkere satsing på utbygging av trålere (om den politiske trålerdebatten, se ovenfor). Mellom 1952 og 1961 vokste antall stortrålere over 300 bruttoregister tonn fra 12 til 26 i Norge (se tabell 4.5). Gruppen av småtrålere under 200 brt. økte også i denne perioden, selv om tendensen ikke er helt entydig. Det var for eksempel tolv flere småtrålere i 1958 enn det var tre år seinere.

Tab. 4.5 Norske fartøyer som har deltatt i bunntrålfiske 1952-1961. Størrelse i bruttoregister tonn (brt.)

År	under 50	50-200	200-300	over 300	I alt
1952	-	-	-	12	-
1955	87	64	9	17	177
1958	61	94	14	27	196
1961	46	82	16	26	170

- = opplysninger mangler.

Kilde: Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, Fiskeridepartementet, avgitt 8. juni 1970, s. 52 ff.

Ble så Norge en trålernasjon på 1950-tallet? Sammenlignet med situasjonen før den andre verdenskrig, ble trålere nå en permanent del av det norske fangstleddet. Men til tross for dette, utgjorde fremdeles trålerne en forsvinnende liten del. I 1960 bestod den norske fiskeflåten av 41.433 fartøyer på til sammen 385.169 brt.¹³⁶ Omtrent 70 prosent var åpne båter, overveiende under 24 fots lengde. Av dekte trefartøyer var det 29 prosent, mens den siste gruppen – herunder stortrålerne – utgjorde én prosent. Målt i prosent av relativ tonnasje, betydde selvsagt de større trålerne mer. Likevel rokker ikke innslaget av disse fartøyene inntrykket av Norge som en overveiende kystfiskernasjon på dette tidspunkt.

Produksjonsstruktur og mottakskapasitet

Hvordan var mottakskapasiteten og strukturen blant fiskekjøperne i Finnmark på 1950-tallet? Spørsmålet er av stor betydning, og berører hvordan hva slags konkurransesituasjon Finotro var i. Et generelt trekk er at produksjonsstrukturen i fiskerinæringen i Finnmark beholdt et svært desentralisert preg i hele den perioden dette kapitlet omhandler, altså fram til begynnelsen av 1960-tallet. Antall fiskekjøpere godkjent av Norges Råfisklag var på omtrent 226 gjennom hele femtitallet.

¹³⁶ NOS Fiskeristatistikk 1961, s. 12.

Tab. 4.6 Antall fiskekjøpere i Finnmark 1950-1962 (godkjent av Norges Råfisklag)

	1948	1950	1954	1958	1960	1962
Øst-Finnmark	86	124	124	125	126	123
Vest-Finnmark	82	102	102	102	101	97
Sum	168	226	226	227	227	220

Kilder: Norges Råfisklags årsmeldinger 1950-1962, med beretninger fra lagets salgsstyre.

Enkelte steder skilte seg ut med særlig mange fiskebruk. I 1951 hadde Båtsfjord 23 fiskemottak, inkludert Finotro-anlegget.¹³⁷ Den samlede mottakskapasiteten var på 60.000 tonn fisk pr. år.

Flesteparten av fiskekjøperne i Finnmark drev med konvensjonell tilvirkning, og flesteparten av fiskebrukene var privateid. Antall fiskarsamvirkelag holdt seg relativt stabilt i perioden: 28 i 1952 mot 24 i 1961.¹³⁸ Med unntak av noen få stykker (deriblant Havøysund fiskarsamvirkelag), drev de fiskereide produksjonslagene også med konvensjonell produksjon. I 1960 var det elleve større filetfryserier i Finnmark, hvorav Finotro-anleggene utgjorde den største gruppen med seks anlegg.

Forholdet mellom naturressurser og mottakskapasitet er et av kjerneproblemene i utviklingen av den kapitaliserte fiskeindustrien etter krigen. Norge bygde ut, i likhet med de fleste andre nordatlantiske fiskerinasjoner, en industristruktur og en fiskeflåte med en altfor stor kapasitet i forhold til mengden av fisk i havet. De siste par tiårene har oppmerksomheten omkring denne økologiske ubalansen vært på den politiske dagsordenen. Et interessant spørsmål er derfor om problemet overkapasitet ble diskutert da fiskeindustrien i Finnmark og Nord-Troms ble bygget opp fra begynnelsen av femtiårene.

I 1954 var kapasiteten i Finnmarks fryserier og fiskebruk over dobbelt så stor som den gjennomsnittlige fangstmengde.¹³⁹ I femårsperioden 1948 til 1952 var gjennomsnittlig fangstmengde i Finnmark på omtrent 106.000 tonn pr. år, mens kapasiteten for de ferdigbygde og planlagte fiskemottaksanleggene var på 236.000 tonn pr. år.¹⁴⁰ Begrunnelsen for å ha en viss overkapasitet var svingningene i fisket, og at mottaksanleggene skulle kunne ta imot fisk også i de periodene da det var svært store fiskemengder. Men både Fiskeridirektoratet og Fiskeridepartementet mente at det i hovedsak ikke var grunnlag for å bygge ut flere anlegg enn de som allerede var planlagt på dette tidspunkt, inkludert Finotro-anleggene.

¹³⁷ *Vestfinnmarken*, 19.10.1951.

¹³⁸ Otnes 1980:36.

¹³⁹ St.meld. nr. 101 (1954) Det framtidige behov for fiskeindustri- og andre fiskeproduksjonsanlegg i Nord-Troms og Finnmark, s. 2.

¹⁴⁰ Samme sted.

Argumentasjonen for å begrense utbyggingen ser imidlertid ikke ut til å ha vært økologisk begrunnet, men heller at hvert anlegg ville få for lite råstoff.

Fylkesrådet i Finnmark var imidlertid ikke enig i at kapasiteten var for stor i fylket. I en uttalelse fra 1951 hevdet rådet at ferdigbygd og planlagt mottakskapasitet fremdeles ville være i underkant av behovet:

I årene etter krigen har ilandbrakt kvanta i Finnmark vært omlag 100.000 tonn (sild, lodde m.m. ikke medregnet). Vårtorskefisket har imidlertid disse årene slått feil, og med et normalt vårtorskefiske og en rimelig økning ilandbrakte kvanta som en utbygging av fiskeriene betyr, kan en regne med at ilandbrakt fangst de nærmeste årene fremover vil øke til en størrelsesorden av 150.000 tonn. Til et slikt kvantum er det behov for en mottakskapasitet til anslått 225.000 til 250.000 tonn, for å møte ujevnheter i fisket langs kysten, og de sesongbetonte topper. En mener derfor at mottakskapasiteten i Finnmark gradvis bør utbygges til en slik kapasitet.¹⁴¹

Selv om man i oppsummeringen av Nord-Norge-planen var oppmerksom på misforholdet mellom fangst og kapasitet, fortsatte antall filetfryserier å øke, slik vi skal se i neste kapittel.

Strategier i konkurransen om råstoffet

Hvilke strategier hadde ledelsen i Finotro for å løse konsernets store råstoffbehov? Det første var å bidra til utbyggingen av større fiskefartøyer i fylket. Allerede i 1952 tegnet selskapet andeler i såkalte havfiskeselskaper i Nordkapp, Båtsfjord og Vardø.¹⁴² En annen strategi var å knytte fangstleddet nærmere til selskapet ved å opptre som kredittgiver for fiskere som leverte fangster til selskapets anlegg. I begynnelsen dreide seg om relativt små beløp. I 1956 vedtok imidlertid representantskapet at styret kunne anvende kr. 400.000,- til ”å yte lån og garantier for lån til fiskere, til anskaffelse av farkoster, redskaper og utrustning.”¹⁴³ Låne- eller garantisummene ble gitt som enkeltbeløp og varierte mellom kr. 3.000,- og 40.000,-

Ovenfor ble det nevnt at Statens Fiskarbank prioriterte de større fartøyene. Det ser imidlertid ikke ut til at Finotro la slike begrensninger når de ytet lån eller garantier for lån til lokale fiskere. Og en betydelig del av lånene gikk til innkjøp eller utbedring av mindre fartøyer. Fisker Harald Karlsen fra Båtsfjord fikk låne kr. 3.000,- av Finotro i 1954 til

¹⁴¹ SAB, Fdir, boks 05/3. Utbyggingsprogrammet – Fiskerisektoren i Finnmark. Fylkesrådets uttalelse vedrørende Fiskeridirektørens forslag til utbyggingsprogram, s. 5, dat. Vadsø 27.07.1951.

¹⁴² St.meld. nr. 36 (1955) A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, s. 5.

¹⁴³ FA, FB, boks 5. Repr.prot., 27.04.1956.

utbedring av sin båt på 25 fot.¹⁴⁴ Samme året fikk en annen båtsfjordfisker samme beløp til å innkjøp av sjark på 23 fot. Fiskere med store og små fartøyer fikk på denne måten kreditt gjennom Finotro, mot at de bandt seg til å levere fisk til anleggene.

Den tredje strategien var å tilby høyere pris for råstoffet enn konkurrentene, ved å betale såkalt overpris. Overprisene kunne være enten direkte eller indirekte.¹⁴⁵ De direkte overprisene var et reint pristillegg til kiloprisen som gikk utover den fastsatte minsteprisen. De indirekte overprisene var utgifter til friytelser som selskapet ga til fiskerne. Dette kunne for eksempel være fri lossing av fangstene, fritt kassehold og fri tilgang på is. Utgiftene til dette innebar betydelige utgifter for selskapet, og beløp seg til sju øre pr. kg. innkjøpt råfisk i 1960. Dette året var kostnadene til direkte og indirekte overpris kommet opp i nesten to millioner kroner.¹⁴⁶

At Finotro betalte overpris til fiskerne, vakte stor irritasjon blant de øvrige fiskekjøperne i Finnmark. I slutten av november 1958 sendte Fiskerigruppen i Vardø Handelstands Forening et skarpt brev til representantskapet i selskapet, med kopi til Fiskeridirektoratet, Fiskeridepartementet, samt en rekke andre instanser innenfor fiskerinæringen.¹⁴⁷ I brevet ble det framsatt påstander om at "statsforetagendet" betalte en overpris på fem øre pr. kilo for torsk og hyse til fersk og frossen anvendelse, samtidig som driftsresultatene ved Finotro viste relativt store underskudd (se nedenfor). Brevet var undertegnet seks fiskekjøpere i Vardø. Saken vakte stor oppsikt både lokalt og sentralt. Den ble slått opp i avisa *Finnmark Tidende* som ble utgitt i Vardø, og brevet fra de private fiskekjøperne ble også forelagt fiskeriministeren. Finotro-direktør Harald Vik rykket ut med et skarpt tilsvarende mot anklagene, der han redegjorde for statselskapets prispolitikk.¹⁴⁸ Han tilbakeviste påstanden om at Finotro i større grad enn andre fryserier betalte fiskerne overpriser. Representantskapets ordfører Klaus Sunnanå ble også forelagt saken, men ville ikke foreta seg noe, fordi han ikke fant det riktig å gripe inn i den forretningsmessige driften av selskapet.¹⁴⁹

Den fjerde strategien for å sikre seg råstoff, var å inngå faste avtaler med fiskere om leveranser. Jan Ingebrigtsen fra Belvika på Kvaløya utenfor Tromsø var disponert for Finotro

¹⁴⁴ Fiskeridirektøren, Fortegnelse over merkepliktige norske fiskefarkoster, Bergen 1958.

¹⁴⁵ Finotro-utvalgets innstilling 1962, s. 83.

¹⁴⁶ Samme sted.

¹⁴⁷ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 770. Gjenpart av brev fra Vardø Handelstands Forening til Representantskapet i Finotro, Overpriser på torsk og hyse, dat. 28.11.1958.

¹⁴⁸ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 770. Kopi av pressemelding fra Harald Vik, Usaklig angrep på FI-NO-TRO's Vardøavdeling, dat. Honningsvåg 12.12.1958.

¹⁴⁹ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 770. Brev fra Klaus Sunnanå, Repr.sk. Finotro til Fdep, A/S Finnmark og Nord-Troms fiskeindustri. Overpriser på torsk og hyse, dat. Bergen 11.12.1958.

i Vardø fra 1959 til 1962, og arbeidet deretter en periode som produktinspektør i konsernet.¹⁵⁰ Ingebrigtsen har fortalt at han som disponent for Vardøanlegget gjorde avtaler med flere av de større bankskøytene på stedet om levering: ”De som leverte fisk til Finotro i de fiskefattige periodene om høsten og vinteren, fikk fortrinnsrett til å levere fisk i de periodene det var mye fisk, på våren og sommeren.” Dette var en bevisst favorisering av lokale fiskere, og tilreisende fartøyer måtte dermed finne seg i å vente på tur for å levere fangstene.

I Vardø var imidlertid råstoffmangelen et mindre problem enn ved de andre anleggene, noe som skyldtes den relativt store lokale flåten av bankskøyter som leverte råstoff til Finotro-bedriften. I tillegg kom småtrålere fra Nordland og Troms som leverte i sesongene. Likevel ble ikke frysekapasiteten fullt utnyttet. Frysekapasiteten i Vardø var på 20 tonn pr. døgn, men de frøs aldri over ti tonn for døgnet, ifølge Jan Ingebrigtsen.

Den femte strategien var å inngå leieavtaler om faste leveranser fra større trålere, noe som svekket lønnsomheten, slik vi skal se i neste avsnitt.

De økonomiske resultatene

Regnskapstallene for Finotro-konsernet viste overskudd de fire første årene. Overskuddene ble brukt til avskrivninger, dvs. til å nedjustere verdien på bygninger, maskiner og utstyr. I en rapport om rasjonalisering utført av Bygnings- og Maskinteknisk Avdeling i Fiskeridirektoratet fra april 1960, ble selskapets kapitalstruktur beskrevet som ”forholdsvis gunstig” etter norske forhold.¹⁵¹ Egenkapitalen utgjorde pr. september 1959 ca. 40 prosent av egenkapitalen, mens den gjennomgående i andre norske industribedrifter lå på 20 til 30 prosent. Det samme året som rapporten kom ut, var imidlertid det dårligste året til da i selskapets historie.

I 1956 hadde regnskapene for første gang vist underskudd *før* avskrivninger ble foretatt (tabell 4.7). Fulle avskrivninger ble anslått til å være på ca. én million kroner dette året. Med unntak av 1959 viste regnskapene relativt store underskudd etter avskrivninger for resten av perioden. Finotro-utvalgets innstilling fra 1962 (se kapittel 5) avslørte imidlertid at de økonomiske resultatene til konsernet i virkeligheten var enda dårligere enn det som kom fram av regnskapene.¹⁵² Årsaken lå i den avskrivningspraksis som selskapet benyttet seg av. Ifølge utvalget skulle en normal avskrivningssats for Finotros anlegg være på fem prosent pr. år, men dette ble ikke innført før i 1957. For 1952 og 1953 var de bokførte avskrivningene på

¹⁵⁰ Intervju med Jan Ingebrigtsen (d. 1998), 08.11.1996.

¹⁵¹ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. FI-NO-TRO-anleggene. Rapport vedr. forløpige rasjonaliserings-undersøkelser, utført av Fiskeridirektoratets Bygnings- og Maskintekniske Avdeling, dat. 25.04.1960, s. 8f.

¹⁵² Finotro-utvalgets innstilling 1962, s. 73.

henholdsvis 1,4 og 2,7 prosent, mens det i 1956 ikke ble bokført avskrivninger i det hele tatt. Bare i to av årene, 1954 og 1955, var overskuddene store nok til å gi full dekning for avskrivningene, ifølge utvalget. Og selv etter at satsen på fem prosent skulle være innført, bokførte ikke selskapet fulle avskrivninger. I perioden 1957 til 1961 ble det istedenfor benyttet et fast beløp, som ikke tok hensyn til at selskapet hadde foretatt store investeringer i mellomtiden.

Tab. 4.7 Finotros driftsresultater 1951-1961

År	Overskudd-underskudd	Merknader	Omregnet til 2005-kr
1951-52	207.495	ekskl. avskrivn.	2.507.599
1953	532.671	ekskl. avskrivn.	6.303.274
1954	1.134.318	ekskl. avskrivn.	12.885.852
1955	1.068.210	ekskl. avskrivn.	12.014.718
1956	- 50.000	ekskl. avskrivn.	- 550.952
1957	- 940.876	inkl. avskrivn.	- 9.896.621
1958	- 292.021	inkl. avskrivn.	- 2.935.716
1959	balanse	inkl. avskrivn.	-
1960	- 1.385.044	inkl. avskrivn.	- 13.563.879
1961	- 2.600.635	inkl. avskrivn.	- 24.826.230

Kilder: Flg. st. meld.: nr. 36 (1955), nr. 72 (1956), nr. 31 (1958), nr. 95 (1958), nr. 31 (1959-60), nr. 17 (1960-61), nr. 29 (1961-62), nr. 24 (1962-63). Omregningen til kroneverdien i 2005 er basert på konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

Finotro-direktøren tok ikke lett på selskapets store underskudd. I et brev til fiskeriminister Nils Lysø fra april 1962, heter det:

Det er en dyp skuffelse for mig og mine medarbeiderne at selskapet både i 1960 og 1961 har måttet fremlegge tapsregnskaper. Det har gått sterkt inn på oss; kanskje enda sterkere enn om bedriften hadde vært vår egen.¹⁵³

Flere av Viks nære medarbeidere ved hovedkontoret bekrefter at direktøren kunne være svært fortvilet når regnskapsresultatene for selskapet viste røde tall.¹⁵⁴ I administrasjonen på Finotro hersket en svært nøktern og sparsommelig stil, noe som blant annet ga seg utslag i at direktøren passet på at kontorpersonelet ikke snakket for lenge i telefonen. Et annet utslag av direktørens nøkternhet, var at han i perioder ikke tok ut lønn til seg selv. Lederens holdning til

¹⁵³ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Brev fra Harald Vik til statsråd Nils Lysø, dat. 12.04.1962.

¹⁵⁴ Intervjuer med Jan Kastnes, 03.03.1999, og Ole K. Nilsen, 01.03.1999.

lønn gjorde det imidlertid vanskelig for resten av administrasjonen å kreve egne lønnsforhøyelser, noe som førte til en viss irritasjon blant hovedkontorets funksjonærer.

Den sparsomme linjen til Finotro var ikke bare til fordel for konsernet. For å holde administrasjonsutgiftene nede, var antall funksjonærer og fast ansatte relativt lavt, sett i forhold til konsernets omfattende virksomhet. Ifølge den nevnte rasjonaliseringsrapporten til Fiskeridirektoratets Bygnings- og Maskintekniske avdeling var selskapet ”underadministrert.”¹⁵⁵ Til tross for at ledelsen viste en selvoppofrende innsats, var det en rekke oppgaver som ikke ble vist tilstrekkelig oppmerksomhet. Dette gjaldt i første rekke innkjøp av råstoff, men også salg av de ferdige produktene. Konsernet hadde ingen egen funksjonær som tok seg av salg. Også den interne kontrollen var for svak. Det var ikke noe organ til å overvåke produksjonsforholdene, ei heller noe teknisk organ til å ta seg av vedlikehold og reparasjoner. Rapporten mente også at regnskapsavdelingen var for dårlig utbygd. Som et siste forhold ble det påpekt at bedriftsledere, arbeidsformenn og funksjonærer fikk for dårlig opplæring. I det lange løp ville det bli kostbart for konsernet, dersom disse oppgavene ikke ble tilstrekkelig ivarettatt, mente direktoratet.

I 1960 var underskuddet ved Finotro på 1,3 millioner kroner (tab. 4.7). Året etter var det dobbelt så stort. De dårlige resultatene for disse årene førte til at direktør Vik ble kalt inn til møte i Fiskeridepartementet for å redegjøre for saken. Før møtet skrev han et brev til departementet for å redegjøre nærmere for årsakene til de dårlige resultatene.¹⁵⁶ I brevet peker Vik på at Finotros råstoffgrunnlag avvek fra de andre finnmarksprodusentene ved at selskapet i så stor grad hadde inngått leieavtaler med stortrålere, noe som medførte en ”uhyre økonomisk belastning.” Gjennom hele femtallet hadde andelen av trålfangst fisk til Finotro vært stigende. I 1958 utgjorde leveranser fra stortrålere elleve prosent av selskapets tilførsler.¹⁵⁷ I 1959 hadde andelen av råstoff levert fra stortrålere økt til 40 prosent.¹⁵⁸ I 1960 var leveransen fra trålere relativt liten, men hadde steget til over 10 millioner kilo råfisk i 1961.¹⁵⁹ Dette utgjorde hele 42 prosent av innkjøpt råstoff dette året.

Vik forklarte for sin eier at fangstene fra trålerne var dyre i innkjøp, fordi selskapet betalte overpris i form av friytelser. I tillegg bestod fangstene i 1960 og 1961 for en stor del av ”småfallen fisk”, som ikke egnet seg for filetproduksjon. Derfor ble over halvparten av

¹⁵⁵ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. FI-NO-TRO-anleggene. Rapport vedr. forløpige rasjonaliserings-undersøkelser, utført av Fiskeridirektoratets Bygnings- og Maskintekniske Avdeling, dat. 25.04.1960, s. 24f.

¹⁵⁶ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Brev fra Harald Vik til Fdep, Årsaken til selskapets svikt i regnskaps-resultatet for 1960 og 1961, dat. 09.11.1961.

¹⁵⁷ St.meld. nr. 31 (1959-60) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1958, s. 1.

¹⁵⁸ St.meld. nr. 16 (1960-61) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1959, s. 1.

¹⁵⁹ St.meld. nr. 24 (1962-63) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1961, s. 1.

den trålfangede fisken for disse to årene tilvirket som tørrfisk. Imidlertid ga hengt trålerfisk bare afrikakvalitet og dårlige priser, skriver Vik videre i brevet, før han til slutt trekker fram de ugunstige avregningspriser for filet fra FRIONOR som en siste årsak til de store underskuddene.

Men det må ha vært noe av et paradoks for kystfiskerinteressene som hadde vært Finotros fødselshjelpere, at selskapet var blitt så avhengig av innkjøp av fisk fra trålere i disse første årene. Det gjorde ikke saken bedre at en vesentlig del av det dyrekjøpte råstoffet ikke ble brukt til å opprettholde filetproduksjon, som skulle være hovedvirksomheten, men istedenfor ble anvendt til å produsere tørrfisk av dårligste kvalitet.

Flere av de intervjuede personene beskriver Harald Vik som ”tørrfisk-mann”, og hevder at dette kan forklare at så mye av råstoffet gikk til hending. Ifølge Arne Asper, tidligere FRIONOR-direktør, hadde produksjonsresultatene ved Finotro vært mye bedre om man hadde anvendt mer av råstoffet til filet, istedenfor å produsere det som tørrfisk: ”Man kan ikke forrente et fryserianlegg ved å produsere tørrfisk eller saltfisk. Frossenfisk-prisen dekker kostnadene til anleggene, men det gjør ikke prisene på tørrfisk.”¹⁶⁰ Men ifølge Asper hadde direktør Vik liten forståelse for dette resonnementet (se også kapittel 5).

Det er imidlertid vanskelig å vite hva Finotro-direktøren faktisk tenkte, og hva slags innkjøpsstrategi han fulgte. Men det synes klart at hensynet til fiskerne spilte en meget stor rolle for Finotro, og dermed tok anleggene imot fisk av all mulig kvalitet. Gunnar-Frank Holst, jobbet ved Finotro i Honningsvåg i flere perioder. Han forteller at det under vårtorskefisket i 1950-årene hendte at anlegget kjøpte fisk fra fiskerne som ikke kunne brukes til filetproduksjon, og som dermed ble kjørt rett over til fiskemelfabrikken som lå rett vis-a-vis Finotro i Storbukt.¹⁶¹ Historien illustrerer at innkjøpspolitikken til Finotro først og fremst tok hensyn til fiskernes behov.

Tab 4.8 Anvendelse av innkjøpt råstoff ved Finotro

	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Filet	66	47	45	57	54	58	52
Hengt	23	30	39	31	35	32	32
Saltet	9	15	10	5	7	5	5
Iset	2	7	6	7	5	5	5

Kilder: Stortingsmeldinger med årsmeldingene for de aktuelle årene.

¹⁶⁰ Intervju med Arne Asper, 12.06.1999.

¹⁶¹ Intervju med Gunnar-Frank Holst, 25.05.2000.

I sjuårsperioden 1955 til 1961 ble i gjennomsnitt en tredjedel av de innkjøpte fangstene tilvirket som tørrfisk, mens bare litt over halvparten (54 prosent) ble produsert som filet (tab. 4.8). Samtidig er det klart at tørrfiskprisene faktisk var betydelig høyere enn filetpriene i Finotros første år. Tabell 4.9 viser utviklingen i markedsprisene på frossen torskefilet, klippfisk og tørrfisk fra Finnmark til henholdsvis Italia og Afrika levert fra norsk havn i perioden 1950 til 1955.

Tab. 4.9 Utvikling i eksportmarkedsprisene 1950-55. Gjennomsnittspriser i kroner pr. kg.

	1951	1952	1953	1954	1955
1 Frossen torskefilet	2,05	2,58	2,40	2,44	2,93
2 Klippfisk	3,43	3,72	3,60	3,56	3,76
3 Finnmarksrundfisk, Italia	3,87	4,56	4,52	5,30	4,80
4 Finnmarksrundfisk, Afrika	3,90	4,90	4,63	4,25	4,17

Kilde: Innstilling fra komitéen til å utrede spørsmålet om fast pris til fisker etc., Fiskeridepartementet, (1956), s. 33ff.

Som det framgår av tabellen, hadde de tradisjonelle produktene klippfisk og rund (hel) tørrfisk best utvikling i eksportprisene i første halvdel av femtiårene, mens filetpriene holdt seg lave. Hvordan greide filetindustrien seg med så svake eksportpriser? Som Johannessen skriver, mottok filetindustrien store overføringer fra tørrfiskeeksporten gjennom Prisreguleringsfondet for fisk.¹⁶² Den lønnsomme tørrfiskeeksporten subsidierte dermed den ulønnsomme frossenfiskeeksporten. Hvordan skal virkningene av denne ordningen vurderes? I deres bok om norsk tørrfisknærings historie, skriver Tande og Tande:

Det er neppe tvil om at den prisutjevningsordning som gjaldt via Prisreguleringsfondet for fisk frem til 1957 [...] på mange måter hadde en meget gunstig virkning for norsk fiskevareeksport. Eksporttallene for disse år viser stor stabilitet og eksporten på de markeder som ikke ga dekning for kostpris inklusive fortjeneste ble subsidiert fra Prisreguleringsfondet.¹⁶³

Fondet vokste jevnt de første etterkrigsårene, men i 1957 var fondet tomt.¹⁶⁴ Etter anbefaling fra Torskefiskeutvalget av 1957 (Brofoss-komitéen) gikk man fra og med 1958 over til et nytt system. Istedenfor å fordele midler mellom eksportgrenene, skulle støtteordningene nå legges

¹⁶² Johannessen 1979.

¹⁶³ Tande & Tande 1986:292.

¹⁶⁴ Samme sted.

på førstehåndsledet gjennom den organiserte råfiskomsetningen.¹⁶⁵ Norges Råfisklag forhandlet med Pris- og lønnsdepartementet om hva minsteprisene skulle være, ut fra hensynet til hva markedene kunne betale. Men bak kravene lå i første rekke hensynet til fiskernes inntekter. Støtten til minsteprisene ble differensiert etter sorter og ut fra hvilken anvendelse fisken gikk til. For de øvrige fiskesalgslagene på Vestlandet ble det anvendt et litt annet system enn i Norges Råfisklags distrikt fra Nordmøre og nordover. I femårsperioden mellom 1958 og 1962 ble det utbetalt over 93 millioner til å støtte minsteprisen i torskefiskeriene (tab. 4.10). Dersom vi omregner dette beløpet fra kroneverdien i 1962 til dagens kroneverdi, får vi noe over 845 millioner kroner.¹⁶⁶

Tab. 4.10 Utbetaling av offentlige pristilskudd til torskefiskeriene 1958-1962

År	Beløp (i millioner kr)
1958	9,6
1959	27,3
1960	13,2
1961	16,2
1962	26,8
Sum	93,1 mill. kr.

Kilde: Tande & Tande 1986:295.

Tidligere direktør i FRIONOR, Arne Asper, mener at det var rimelig at frossenfiskproduksjonen- og eksporten ble støttet, fordi filetindustrien ga flere arbeidsplasser pr. oppfisket råfisk kilo enn for eksempel tørrfisktilvirkningen.¹⁶⁷ Den pris- og støttepolitikken som ble ført, viser at myndighetene hadde samme oppfatning.

Til tross for de offentlige støtteordningene for prisene, greide ikke Finotro å skape overskuddsdrift. Direktør Harald Vik mente den viktigste årsaken var måten FRIONOR-systemet fungerte på. Kritikken hans dreide seg om følgende forhold: For det første mente Finotro at de fikk oppgjørene fra salgsselskapet altfor seint. Det kunne gå opp til fire måneder fra ferdige filetprodukter ble skipet ut fra anleggene etter ordre fra FRIONOR og til Finotro mottok betaling for varene.¹⁶⁸ For det andre dekket ikke eksportsalgslaget renteutgiftene for det utestående beløpet, noe som førte til store tap av renter for Finotro. På slutten av 1950-tallet utgjorde rentebelastningen kr. 150.000 i løpet av et år. For det tredje gikk omsetningen

¹⁶⁵ Samme sted, s. 294f.

¹⁶⁶ Utrechnet på grunnlag av konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

¹⁶⁷ Intervju med Arne Asper, 12.06.1999.

¹⁶⁸ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Norges Bank, Vardø, til Fdep. Rapport vedr. inspeksjon hos A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, Honningsvåg, 23.-25.03.1961, dat. 23.05.1961.

for tregt, ifølge Finotro. I 1959 var lagringstiden for filet et halvt år, og i denne perioden utgjorde den gjennomsnittlige verdien av lagrede filetprodukter fem millioner kroner.¹⁶⁹

Finotro sterkeste kritikk gikk imidlertid på at avregningsprisene til salgsorganet var for lave. Som tidligere nevnt, var FRIONOR et andelslag med en rekke medlemsbedrifter. Prisordningen som ble praktisert, gikk ut på at laget betalte medlemmene sine en fast avregningspris. Denne tok utgangspunkt i minsteprisen for råfisken på de forskjellige sortene de omsatte, dvs. Råfisklagets minstepris, pluss et tillegg for det det kostet å markedsføre og selge produktene videre.

Medlemsbedriftene måtte dermed forholde seg til to faste pristørrelser: Råfisklagets minstepris når de kjøpte fisk, og avregningsprisen til FRIONOR når de solgte fisk for eksport. Systemet var basert på at den ytre konkurransen var eliminert: Medlemsbedriftene kunne ikke underby hverandre på eksportmarkedet, fordi de ikke konkurrerte, men fikk ens pris.¹⁷⁰ Konkurransesituasjonen mellom fryseriene lå dermed på andre plan enn på salgssiden, og profitten måtte hentes ut på andre måter. Med hensyn til innkjøp, kunne fryseriene forsøke å kjøpe fisk uten å måtte betale overpris. Problemet med dette, var at de risikerte å ikke få tilstrekkelig råstoff til å kunne holde filetproduksjonen oppe, med de høye omkostningene det medførte.

Dersom en bedrift spesialiserte seg på et produkt som ga en relativt høy pris på markedet, kom ikke dette den enkelte produsent til gode – overskuddet ble istedenfor jevnet ut mellom alle medlemmene. Dette slo negativt ut for Finotro, ifølge Norges Banks avdeling i Vardø, som dermed ga konsernet medhold i noe av kritikken mot eksportorganet.¹⁷¹ Et eksempel på dette var Finotros produksjon av blokker og pakninger av hyse på slutten av 1950-årene, noe som ga FRIONOR store inntekter. Finotro mente at en større del av denne merpris burde gi seg utslag i avregningsprisene, og på den måten komme selskapet til gode. Finotro var den største enkeltleverandøren av hyse til FRIONOR, med omtrent halvparten av salgsorganets omsetning av denne sorten. I forhold til Finotros totale filetproduksjon var hysa viktig, og utgjorde ca. 35 prosent i årene 1957-60. Generelt mente Finotros ledelse at selskapet hadde for liten innflytelse over prispolitikken til sitt salgsorgan, gitt Finotros store betydning for FRIONOR med mellom femtedel og en fjerdedel av eksportorganets samlede omsetning.

¹⁶⁹ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. FI-NO-TRO-anleggene. Rapport vedr. forløpige rasjonaliseringsundersøkelser, utført av Fiskeridirektoratets Bygnings- og Maskintekniske Avdeling, dat. 25.04.1960, s. 6.

¹⁷⁰ Denne prisen kunne selvsagt variere fra en sort til en annen, og mellom de ulike produktene.

¹⁷¹ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Norges Bank, Vardø, til Fdep. Rapport vedr. inspeksjon hos A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, Honningsvåg, 23.-25.03.1961, dat. 23.05.1961.

På midten av femtitallet hadde FRIONOR problemer med reklamasjoner og vanskelige avsetningsforhold. Dette førte til store tap, noe som også ble jevnet ut mellom medlemmene i andelslaget. Finotro mente at konsernet måtte bære en uforholdsmessig stor del av tapsbyrdene, og anslo at tapet var på minst to millioner kroner i 1956 og 1957.¹⁷²

Grunnstammen i FRIONOR-systemet var forutsigbarhet. Avregningsprisene var basert på kalkulerte priser, dvs. at FRIONOR fastsatte prisene utfra forventet markedsverdi. Fordelen var at medlemsbedriftene kunne drive økonomisk planlegging fordi de visste omtrentlig hva de fikk. Ulempen var selvsagt at dersom et produkt oppnådde gode priser, kom ikke dette den enkelte produsent til gode, slik som i hyse-eksemplet ovenfor. Avregningsprissystemet var derfor ikke noe incitament til å forsøke å produsere best mulig produkter, fordi den enkelte produsent ikke fikk glede av overskuddet.

FRIONOR avviste kritikken fra Finotro, og hevdet at årsaken til Finotros økonomiske problemer ikke var salgsorganets avregningspriser, men de overprisene som Finotro betalte til fiskerne over de fastsatte minsteprisene.¹⁷³

Selv om FRIONOR-systemet kunne virke uheldig for Finotro, ser det ut til at FRIONOR hadde et godt poeng med hensyn til overpris-politikken som årsak til de økonomiske problemene til Finotro. For hvis argumentet med at avregningsprisene skulle holde mål, måtte det være slik at de øvrige filetbedriftene gikk med tilsvarende store underskudd, noe det ikke finnes indikasjoner på i materialet. En mer nærliggende hypotese er at Finotro, som var bygget opp som fiskernes eget konsern, og med en overvekt av representanter for fisker-interesser i de styrende organer, hadde en politikk som gikk ut på å betale fiskerne overpris over de fastsatte minsteprisene. For å gi et helt ut dekkende bilde, ville det imidlertid ha vært nødvendig å foreta en sammenligning med andre fiskeprodusenter, både med tanke på overpris og på om FRIONORs avregningspriser fungerte like dårlig for alle, noe det ikke har vært anledning til å gjøre.

Men vi vet at flere større filetbedrifter hadde problemer i femtiårene, blant annet Finotros privatkapitalistiske konkurrent, Findus i Hammerfest.¹⁷⁴ I 1952 var underskuddet relativt beskjedent, på bare kr. 200.000. Fire år, seinere var det kommet opp i hele 4,6 millioner kroner, og i 1957 var det på 4,1 millioner. I 1961, året før Nestle overtok som hovedeier, viste regnskapet til Findus et underskudd på 1,8 millioner kroner. Det er tvilsomt

¹⁷² RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. Brev fra Finotro ved Vik til Norges Banks avdeling, Vardø. Selskapets drift 1954/1960, dat. 08.11.1961.

¹⁷³ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. Norsk Frossenfisk A/L: Notat vedr. skrivelse av 28.11.1961 til styret i Norsk Frossenfisk A/L fra direktør Vik angående avregningspriser og oppgjørssystem, dat. 09.02.1962.

¹⁷⁴ Jacobsen 1996:111 og 155.

om Findus hadde overlevd etter 1954, om bedriften ikke hadde fått en kassakreditt fra Norges Bank på 5 millioner kroner, skriver Alf R. Jacobsen.¹⁷⁵ Forholdet mellom brødrene Throne-Holst og daværende sentralbanksjef Erik Brofoss skal ha vært avgjørende for at avtalen om økonomisk krisehjelp gikk i orden, ifølge Jacobsen.

Kritikk og selvkritikk

De første årene etter at Finotro hadde startet opp, kom det meste av kritikken mot konsernets dårlige resultater utenfra, dels i form av avisartikler, dels ved innlegg i stortingsdebatter under behandlingen av årsmeldingene.

En som tidlig mente å forutse de dårlige resultatene, var representantskapsmedlem og fiskekjøper Kåre Renø fra Skjervøy. I flere avisoppslag i avisa *Vestfinnmarken* høsten 1951, framstod Renø som en skarp kritiker av Finotro. I et lengre innlegg spådde han at "de to slott" som er bygget i Honningsvåg og Båtsfjord, var dømt til å gå med underskudd.¹⁷⁶ Bakgrunnen for denne karakteristikken, var at han mente at anleggene var overdimensjonert i forhold til råstoffgrunnet. Renø viste til Landsplanutvalgets innstilling, der kapasiteten til Båtsfjord-anlegget var satt til mottak av 10.000 tonn råstoff, samtidig som ilandbragt fangstmengde man bygget på var på 13.622 tonn (tall fra 1939). Dette viste at "planøkonomene" bak Finotro-planen hadde ment at statsanlegget skulle ha nesten alt råstoffet som ble ført til Båtsfjord alene, og hvordan ville det da gå med de 21 fiskebrukene som hadde blitt bygget opp på stedet i mellomtiden? Dersom målsettingen hadde vært at Finotro skulle drive på veldedighetsbasis, hadde saken vært en annen, men når det uttrykkelig stod at målet var full lønnsomhet, ville ikke regnestykket gå ihop, mente Kåre Renø. Kort tid etter at kritikken var framført, trakk han seg imidlertid fra representantskapet i selskapet.

I februar 1958 var det styret selv som fant grunn til å kritisere konsernets drift. I et refsende vedtak tok styret et kraftig oppgjør med de "lite tilfredsstillende" forholdene som hersket ved anleggene.¹⁷⁷ Styret konsentrerte kritikken om to forhold: den lave råstofftilførselen og den dårlige lønnsomheten i driften. Kritikken rettet seg i første rekke mot den stedlige ledelsen ved de ulike anleggene, dvs. disponentene. Etter styrets oppfatning, var råstofftilførselen ved enkelte anlegg så liten fordi disponentene hadde for liten kontakt med fiskerne. Disponentene hadde sviktet sine oppgaver når det gjaldt en rasjonell disponering av

¹⁷⁵ Samme sted, s. 108.

¹⁷⁶ *Vestfinnmarken*, 09.10.1951. Renø ble beskyldt for å opptre illojalt mot selskapet ved å lekke opplysninger fra representantskapsmøtene til pressen. I flere oppslag og innlegg høsten 1951 tok både Alfred Skar, Peder Holt og Klaus Sunnanå avstand fra Renøs kritikk mot Finotro.

¹⁷⁷ FB, FA, boks 4. Styreprot., 13.02.1958, sak 3/58.

arbeidskraften, og med hensyn til kontroll av hvor mye som gikk til filet. Heller ikke direktør Harald Vik gikk fri for kritikk, idet styret mente at administrasjonen ikke hadde ”utvist tilstrekkelig hardhet” overfor disponentenes svikt med hensyn til å følge retningslinjer og pålegg som var gitt. Det skarpe styrevedtaket ble avsluttet med en advarsel:

Styret må (...) presisere at de funksjonærer som ikke gjør tilstrekkelig innsats, eller som viser seg ikke å holde mål, heretter må regne med øyeblikkelig reaksjon fra styrets side, således at oppsigelser eller overflytting i lavere stilling kan komme på tale.¹⁷⁸

Men til tross for denne salven fra styret, fortsatte de økonomiske problemene, som vist ovenfor, med store underskudd i både 1960 og 1961. I de kommende årene ble problemene forsterket, og det ble stilt store spørsmålstejn omkring det statseide konsernets fortsatte eksistens, som vi skal se i neste kapittel.

Avslutning

1950-årene var en periode med sterk industriutbygging i Nord-Norge, ikke minst innenfor filetsektoren. De nye mulighetene for arbeid som kom med filetindustrien, fikk stor betydning for ufaglærte kvinner og menn i regionen. Industriell produksjon representerte noe nytt i kystsamfunnene, og betydde nye former for rasjonalitet, bestemt mer av teknologi enn av naturens skiftende luner. Men til tross for at dette var en ny industri, ble Finotros styrende organer satt sammen av folk uten særlig industrikompetanse. Til gjengjeld fikk fiskerne og deres organisasjoner stor innflytelse i selskapets styre. Det gjorde også Arbeiderpartiet – Finotro var på mange måter partiets verk.

Industrialiseringen av landsdelen har vært gjenstand for en omfattende samfunnsvitenskapelig debatt. I det foregående er det argumentert for at merkelappene ”teknokrati” og ”fordisme”, anvendt av Ottar Brox og Rune Slagstad, må nyanseres. Sett fra et kystfiskerståsted, var industrialiseringen av fisketilvirkningen til deres fordel, så lenge teknologien og kapitalen ble holdt i sjakk, slik tilfellet var ved Finotro på 1950-tallet. Oppbyggingen av de mange frossenfiskproduzentene førte til knapphet på råstoff, noe som ga fiskerne gode priser på fangstene og en styrket markedsmessig posisjon.

Produksjonen kom i gang ved alle Finotro-konsernets sju anlegg i løpet av femtiårene. Men i Hammerfest dukket det opp en stor privat konkurrent, Findus, med sørnorsk sjokoladepital i ryggen. Etableringen av Findus ble av mange sett på som et svik mot

¹⁷⁸ Samme sted.

Finotro-planen, der det var planlagt et filetfryseri i Hammerfest innenfor rammen av det statseide konsernet. Men at hele Finotro-utbyggingen ikke ble fullført, hadde sammenheng med det store misforholdet mellom mottakskapasitet og ilandbrakte fiskefangster. Allerede i 1952, altså før alle anleggene kom i drift, var mottakskapasiteten på fiskebrukene i Finnmark over dobbelt så stor som fangstmengdene. Konkurransen om råstoffet førte til at Finotro betalte overpris til fiskerne, samtidig som konsernet gikk med underskudd. En annen del av innkjøpsstrategien var å kjøpe fisk fra trålere.

Men selv om råstoffmangel var et av hovedproblemene ved filetproduksjonen, ble likevel en betydelig del av det innkjøpte råstoffet brukt til tørrfiskproduksjon. Mellom 1955 og 1961 gikk en tredjedel av råstoffet til hending på hjell.

I 1950-årene kom det mange håpet var Finotros barnesykdommer til syne. Dessverre viste det seg at problemene ikke bare var forbigående symptomer, men snarere uttrykk for kroniske lidelser hos statsselskapet.

Kapittel 5

Gylne år?

Kritikk, konkurranse og krise, 1962-1969

Innledning

1960-årene ble en oppgangstid for norsk økonomi, og det var industrien som var drivkraften i utviklingen. De store etterkrigskullene begynte å gjøre seg gjeldende på arbeidsmarkedet, og industrisysselsettingen økte med nesten 40.000 lønnstakere fra 1960 til 1970.¹ I Finnmark var også veksten merkbar, med en økning i antall industriarbeidere på omtrent ett tusen i denne perioden.² Veksten var størst innenfor næringsmiddelindustrien i fylket.

Et annet uttrykk for endringene finner vi i bruttonasjonalproduktet, som vokste med omtrent fem prosent hvert år på sekstitallet.³ I samme periode ble det private forbruket fordoblet. Også i samtida var man klar over at dette var en vekstperiode uten sidestykke. Daværende formann i Arbeiderpartiet, Trygve Bratteli, skal allerede i 1959 ha anvendt uttrykket ”de gylne sekstiåra”.⁴

Men om den norske økonomien som helhet var inne i en vekstperiode, slet fiskerinæringen i Nord-Norge med store problemer. Innenfor fryserisektoren var faktisk den sterke veksten en av hovedårsakene til vanskelighetene. I Finnmark var det en kraftig økning i antall filetfryserier, og stadig flere foretak konkurrerte om råstoff og arbeidskraft, kapital og kompetanse. I Finotro var utviklingen langt unna betegnelsen gyllen i denne perioden, og den svake økonomien og fraværet av lønnsomhet er et gjennomgående tema i kapitlet. At konsernet la fram nye regnskap med store underskudd var ikke nytt – det nye på sekstitallet var at det nå ble satt et mer kritisk søkelys på virksomheten, og at det ble foretatt alvorlige forsøk på å løse problemene. Begrunnelsen for kapitlets avgrensning, er at diskusjonene omkring selskapets framtid startet for alvor i 1962, da innstillingen fra det såkalte Finotro-utvalget ble lagt fram. Framstillingen og forslagene i innstillingen la føringer på debatten om Finotro i denne perioden og vil derfor ha en sentral plass i kapitlet. I siste halvdel av sekstiårene ble nye forslag til løsning av konsernets problemer diskutert, og debatten om å omdanne konsernets anlegg til datterselskaper under et moderkonsern vil her bli gjennomgått og drøftet.

Ved siden av spørsmålet om selskapets organisasjon, var råstofftilførselen en av de

¹ NOS Historisk statistikk 1978, s. 80.

² NOS Industristatistikk 1962 og 1969. Sysselsatte i industrien i Finnmark: 1962: 4.252, 1969: 5.117.

³ Furre 1991:295.

⁴ Hanisch & Lange 1986:167.

viktigste sakene. Trålersaken splittet kystfiskerinteresser og industriarbeiderinteresser, og Finotro ble en arena for denne prinsipielt viktige fiskeripolitiske saken. Etter en lang og hard diskusjon foregikk det et vendepunkt i trålerspørsmålet i konsernet, noe som begrunner kapitlets øvre kronologiske avgrensning: Fra og med 1970 fikk Finotro sine egne trålere.

I det forrige kapitlet ble Arbeiderpartiets sterke grep om Finotro påvist og drøftet. Forholdet mellom partiet og konsernet er et viktig tema også i dette kapitlet. Regjeringsskiftet i 1965 fikk betydning for Finotro, ved at det sterke grepet Arbeiderpartiet hadde hatt om selskapet ble løst. Det herskende korporative fiskeripolitiske regime ble utfordret også på andre felter, slik som i forhold til de monopoliserte eksportordningene innenfor fryserinæringen.

Etableringen av en norsk fryseindustri i den første perioden etter 1945 var drevet fram av politiske visjoner mer enn av hensyn til de eksisterende markedsmessige forhold. På sekstitallet kom imidlertid markedsf forholdene til å få en mye større betydning. Det var den sterke etterspørselen etter frossenfisk som var selve motoren i de nasjonale og internasjonale endringsprosessene, noe som vil bli nærmere belyst mot slutten av kapitlet.

Et høydepunkt som korporativt foretak

I 1962 ble det oppnevnt nye styrerepresentanter til Finotro. Utskiftingen var nærmest total, fra det gamle styret var bare Hans Tveitsme og Alf Olsen tilbake. Tre av de nye medlemmene hadde sentrale posisjoner i fiskernes organisasjoner. Den nye styreformannen ble Johs. Overå, direktøren i Norges Råfisklag, som opprinnelig var fra Sunnmøre. Overå hadde fartstid både som fører for forskningsfartøyet *Johan Hjort* og fra utenriksfart.⁵ Han hadde vært fiskeriinspektør i Møre og Trøndelag og sjef for Fiskeridirektoratets Krisehjelpskontor da han ble ansatt som Råfisklagets første direktør i 1938. Trygve Olsen fra Havøysund, sønn av Johs. Olsen, ble valgt til nestformann. Fra slutten av tredvetallet hadde Trygve Olsen vært fisker på statsbåten og bankskøyta "Øra" som faren hadde partseie i.⁶ Olsen var styremedlem i Norges Råfisklag da han kom med i Finotro-styret i 1962. Det tredje nye medlemmet var fiskeren Hans Eriksen fra Kamøyvær på Magerøya. Eriksen var medlem av Norges Kommunistiske Parti og hadde lang erfaring som tillitsmann for fiskerne.⁷ Helt siden 1938 hadde han vært med i Finnmark Fiskarlags styre, og fra 1945 hadde han vært styremedlem i Norges Fiskarlag.⁸

⁵ Nordstrand 2000:199f.

⁶ *Øra* var en av statsbåtene i Finnmark. Med i partsrederiet var også Mathis Amundsen og Osvald Johansen fra Havøysund. Fra 1960-tallet ble Trygve Olsen den største rederen innen pelagisk fiske i Finnmark. Se også Finstad 2003b):99ff.

⁷ Hans Eriksen representerte NKP i flere perioder i Nordkapp kommunestyre, før han gikk over til SV i 1973

Disse styrerepresentantene styrker inntrykket av Finotro som *fiskernes* egen bedrift. Johs. Overå var kjent som en innbitt og kategorisk motstander av trålfiske. Som direktør for Norges Råfisklag siden starten må han betegnes som en av de mektigste skikkelsene i norsk fiskerinæring. Råfisklaget representerte fiskernes økonomiske interesser overfor fiskekjøperne, men nå kom altså Overå på begge sider av bordet som formann i styret for en av de største kjøperne av fisk i Finnmark. At han ble Finotros styreformann var et sterkt signal om at kystfiskerinteresser fortsatt skulle ha den dominerende innflytelsen over konsernets virksomhet. På dette området går det dermed en kontinuitetslinje fra den foregående tiårsperioden i selskapets historie. Bildet er imidlertid ikke helt entydig. I forrige kapittel ble fraværet av industrikompetanse trukket fram som et vesentlig trekk ved Finotro-styret på femtitallet. Dette ble bøtet noe på ved at verksdirektør Carl Fr. Behrens fra Nordland Portland Cementfabrik i Kjøpsvik nå ble oppnevnt som det fjerde nye styremedlemmet.

Men selv om det nye styret ble befolket av både en kommunist og en verksdirektør, ble ikke det tette forholdet mellom Arbeiderpartiet og Finotro svekket – snarere var det motsatte tilfelle. Da Overå ble valgt til styreformann i Finotro, satt han samtidig i arbeidsutvalget i partiets fiskeriutvalg.⁹ Overå hadde allerede fra slutten av tredvetallet hatt tilknytning til fiskeriutvalget, da han arbeidet ved direktoratets krisehjelpskontor i Bergen sammen med Klaus Sunnanå.¹⁰ Det tette forholdet mellom partiet og Finotro understrekes ved at Johs. Overå står oppført som særskilt representant for Finotro i fiskeriutvalget fra høsten 1965.¹¹

I Johs. Overås formannstid nådde Finotro et høydepunkt som korporativt foretak, med stor grad av samrøre mellom parti, konsern og fiskernes organisasjoner. At et av Arbeiderpartiets interne utvalg, som var underlagt sentralstyret, oppnevnte en egen representant for statsbedriften Finotro er oppsiktsvekkende. Men oppnevningen hadde trolig sammenheng med at partiet hadde mistet regjeringsmakten etter stortingsvalget denne høsten. Ved å trekke styreformannen inn i fiskeriutvalget, kunne man sikre at partiet fikk innflytelse over konsernet selv om fiskeriministeren kom fra et borgerlig parti. Frykten for at den nye regjeringen ville privatisere

(opplyst ved Nordkapp formannskapskontor, 08.03.2005).

⁸ Fredriksen & Arvola 1978:93; Hallenstvedt & Dynna 1976:502ff. Hans Eriksen var styremedlem i Norges Fiskarlag fra 1945 til 1967.

⁹ AAB, DNAs arkiv, A. Møtebøker, Ah. Div. partiinterne utvalg, Møtebok, Fiskeriutvalget 1960-70. Prot. Fiskeriutvalgets møte på Leangkollen 19.-22.03.1963.

¹⁰ AAB, DNAs arkiv, A. Møtebøker, Ah. Div. partiinterne utvalg, Møtebok, Fiskeriutvalget, boks 5. Protkol 2. Fra DNAs programkomité for fiskeriene, dat. 16.01.1938. På et møte i Fiskeriutvalget i januar 1938 fikk Overå og Sunnanå ansvar for å utrede spørsmål vedr. fiskeomsetningen og samvirkets stilling blant fiskernes. - I en erindringsartikkel fra 1975 skriver for øvrig Sunnanå at de to utviklet et nært vennskap i denne perioden (Sunnanå 1973:28).

¹¹ AAB, DNAs arkiv, D. Saksarkiv, Da. Alfabet. saksarkiv, Fiskeriutvalget 1965, boks 337. DNA: Fiskeriutvalget, dat. 19.10.1965.

Finotro var reell, for spørsmålet om salg av konsernet hadde vært tatt opp i flere omganger på begynnelsen av 1960-tallet (se nedenfor). At nestformann Trygve Olsen også ble medlem av partiets fiskeriutvalg mens han satt i styret i Finotro, styrker antakelsen om at det ble etablert en tettere kobling mellom parti og konsern etter tapet av regjeringsmakten.¹²

Et annet uttrykk for at de korporative trekkene ble tydeligere, er at Norges Råfisklag styrket sin eierpost i selskapet. Etter at selskapet ble refinansiert i 1964, økte råfisklagets eierandel til litt over 10 prosent.¹³

Først etter Overås avgang som Finotros styreformann våren 1967, ble råfisklagets hegemoni over konsernet seriøst utfordret. Som vi skal se seinere i kapitlet, kom utfordringen innenfra og nedenfra, representert ved filetarbeidernes kamp for en jevnere tilførsel av råstoff.

Finotro-utvalget: ”Først og fremst forretningsmessige hensyn”

I desember 1961 oppnevnte Fiskeridepartementet et utvalg som skulle undersøke Finotro.¹⁴ Bakgrunnen var at selskapet hadde foreslått et investeringsprogram på 15 millioner kroner. En annen årsak var at de ti første driftsårene hadde vært preget av svært svake økonomiske resultater. Året da utvalget ble oppnevnt var som nevnt i forrige kapittel det dårligste i konsernets historie, med et underskudd på 2,6 millioner kroner.

Oppnevningen av utvalget føyer seg inn i et allment mønster i samtiden. Dette var *strukturrasjonaliseringens æra* i norsk industrihistorie, med en sterk tro på ekspertkunnskap fra konsulenter og rådgivende ingeniører. Norges EFTA-medlemskap fra 1960 hadde satt effektivisering på dagsordenen, og en av de viktigste politiske målsettingene var å øke produktiviteten i norsk industri da tollbeskyttelsen av landets industriproduksjon ble opphevet.¹⁵

Hvordan skal vi vurdere Finotro-utvalgets sammensetning? Det må utvilsomt karakteriseres som et ekspertutvalg, bestående av folk med stor kunnskap innenfor industri og økonomi i privat og offentlig sektor. På den måten skilte det seg radikalt fra den kompetansen som Finotros styringsorganer hadde, som var mer bestemt av politiske hensyn og hensynet til fiskernes organisasjoner.

¹² Trygve Olsen var ordfører i Måsøy i 1967-1971. I 1967 ble han valgt inn i partiets fiskeriutvalg (AAB, DNAs arkiv, A. Møtebøker, Ah. Div. partiernes utvalg, Møtebok Fiskeriutvalget, 1960-70, boks 6. Brev fra Sentralstyret til Fiskeriutvalgets medlemmer, dat. 15.11.1967.) I 1972 gikk imidlertid Trygve Olsen ut av Arbeiderpartiet, og inn i Senterpartiet. Etter folkeavstemningen om EF i september, ble han fiskeriminister i Lars Korvalds regjering (Nordby (red.) 1985:564f).

¹³ Se note 114 i dette kapitlet.

¹⁴ Finotro-utvalgets innstilling 1962. Utvalgets medlemmer: Siv.ing. K. Hjeltnes, Oslo, dir. Kaare Bye, Norges Bank, Vardø, cand.oecon. Jan Garung, Industrikonulent A/S, Oslo, underdir. Harald Henriksen, DU, Oslo, h.r.adv. Jac. P. Jacobsen, Oslo og overing. Alf Strømme, Fiskeridir., Bergen.

¹⁵ Hanisch, Søilen & Ecklund 1999:206. Frihandel med fiskeprodukter i EFTA ble først gjennomført fra 1990.

Utvalget fikk et omfattende mandat:

Utvalget skal foreta en sakkyndig gjennomgåelse av selskapets økonomiske, finansielle og produksjonsmessige stilling. Det skal herunder foretas en vurdering av den interne administrasjon i selskapet, bl.a. av den salgsmessige og kontormessige organisasjon.¹⁶

På bakgrunn av gjennomgangen skulle det legges fram forslag til endringer og tiltak for Finotro. Utvalgets innstilling forelå et år seinere i form av et tjukt dokument på 232 sider, som gir en grundig innføring i de fleste deler av Finotros virksomhet, problemer og utfordringer. En fellesnevner for forslagene i innstillingen, var at Finotro skulle drives uten underskudd. Her skal oppmerksomheten rettes mot utvalgets viktigste resultater og forslag.

a) *Produksjon og råstoffanvendelse.* I innstillingen ble Finotros totale produksjon satt under lupen for å finne ut av hva slags type virksomhet som ga best økonomisk uttelling. Etter å ha sammenlignet de ulike formene for råstoffanvendelse, konkluderte utvalget med at det ikke hadde noen hensikt å drive tørrfiskproduksjon ved Finotros anlegg.¹⁷ Denne form for tilvirkning hadde gitt liten eller ingen dekning av selskapets faste kostnader de siste årene, og burde derfor reduseres til et absolutt minimum i framtida. Utvalget antok at fylkets øvrige små og middels store fiskebruk, der tørrfisktilvirkning var hovedgjefte, kunne drive med tørking av fisk langt mer lønnsomt og rasjonelt enn man kunne ved Finotros anlegg. Med hensyn til saltfiskproduksjon trakk utvalget samme konklusjon. Den viktigste anbefalingen var derfor helt entydig: Finotro burde satse på frossenfiletproduksjon, som var den type produksjon som ga størst dekning av kostnadene pr. innkjøpt råfisk kilo (i økonomisk terminologi kalt dekningsbidrag). Ferskfiskproduksjon kunne imidlertid forsvares ut fra lønnsomhets hensyn i enkelte fiskefattige deler av året. På høsten og vinteren var prisene på fersk, iset fisk gode, noe konsernet burde utnytte bedre, ifølge innstillingen. Utvalget hadde registrert at konsernet hadde opprettholdt filetproduksjon av hensyn til sysselsettingen i perioder da ising av ferskfisk *kunne* ha gitt bedre økonomisk avkastning. Denne praksisen ble vurdert slik:

FINOTRO skal først og fremst ta forretningsmessige hensyn. De eventuelle sysselsettingsproblemer som ferskfiskeksepten forårsaker, må være selskapet uvedkommende.¹⁸

¹⁶ Finotro-utvalgets innstilling 1962, s. 1.

¹⁷ Samme sted, s.69ff.

¹⁸ Samme sted, s. 71.

Sitatet kan tjene som eksempel på grunntonen i innstillingen om at lønnsomheten måtte komme i første rekke.

Utvalgets anbefaling om sterkere satsing på frossen filet, ville innebære et brudd med selve idégrunnlaget til Finotro; den allsidige produksjonen. Til tross for at frossen fisk var ment å være grunnstammen i produksjonen, hadde Landsplanutvalget vektlagt at dette skulle være ”allsidige fiskeproduksjonsanlegg” i innstillingen fra 1948. Filetproduksjonen hadde imidlertid vært atskillig mindre enn planlagt, slik som påpekt i kapittel 4. I perioden mellom 1957 og 1961 hadde den årlige andelen av råstoff brukt til filet variert mellom 45 og 58 prosent.

Tabell 5.1 Andel innkjøpt råstoff anvendt til filetproduksjon ved Finotro 1957-1961. I prosent

År	Andel til filetproduksjon
1957	45
1958	57
1959	54
1960	58
1961	52

Kilder: St.meld. nr. 31 (1958), st.meld. nr. 95 (1958), st.meld. nr. 31 (1959-60), st.meld. nr. 16 (1960-61), st.meld. nr. 29 (1961-62), st.meld. nr. 24 (1962-63).

Gjennomsnittlig ble altså bare litt over halvparten av det innkjøpte råstoffet brukt til å produsere filet i denne perioden. En oppfølging av utvalgets anbefaling, ville derfor innebære store forandringer i produksjonsmønsteret ved Finotros anlegg.

b) Lokalisering av virksomheten. Forslaget om intensiviering av filetproduksjonen var bare ett av flere radikale forslag fra utvalget. Det neste fulgte imidlertid som en logisk konsekvens av dette: Utvalget foreslo at Finotro skulle konsentrere seg om produksjonen ved de tre største anleggene, i Honningsvåg, Båtsfjord og Vardø.¹⁹ De resterende anleggene på Skjervøy, Kjøllefjord, Mehamn og Berlevåg ble foreslått nedlagt eller solgt.

c) Råstofftilførsel. Utvalget viste til Finotros innkjøpspolitikk de siste årene, som hadde gått ut på å tilstrebe størst mulig jevnhet i råstofftilførselen over hele året.²⁰ Ved inngåelse av garantikontrakter og faste leveringsavtaler med trålere, hadde man forsøkt å sikre seg råstoff i perioder med liten tilgang fra kystflåten. Risikoen ved slike kontrakter var imidlertid at Finotro forpliktet seg til å ta imot dyrt råstoff i perioder da tilgangen på fisk ellers var god, noe som bidro til å forsterke de sesongmessige forskjellene. Finotro-utvalget mente likevel at faste avtaler om

¹⁹ Samme sted, s. 155ff.

²⁰ Samme sted, s. 97ff.

levering fra trålere kunne forsvares, så lenge de bygde på ett av følgende to prinsipper: Enten at selskapet påtok seg mottak til minstepris hele året, også i de fiskefattige periodene, eller at selskapet garanterte rimelig overpris i fiskefattige perioder, men uten å garantere mottakspunkt sommer og høst da råstoffsituasjonen var brukbar. Men utvalget drøftet ikke nærmere om dette var prinsipper som var realistiske å følge i praksis. I den sterkt konkurransepregede råstoffsituasjonen som eksisterte på sekstitallet, var trolig trålrederiene i stand til å forhandle seg fram til mye bedre betingelser enn det Finotro ville kunne tilby dersom disse to prinsippene ble lagt til grunn i innkjøpspolitikken.

Utvalget støttet videre Finotros økonomiske engasjement i trålrederier. Som nevnt i forrige kapittel, hadde Finotro tegnet aksjer i såkalte havfiskeselskaper. I Vardø Havfiskeselskap var summen kr. 50.000,- og i A/S Nord-Trål i Harstad hadde Finotro en andel på kr. 700.000,-. I avtalene med rederiene het det at trålerne hadde leveringsforpliktelser til Finotro.

Det er imidlertid verdt å legge til at utvalget ikke kom med noen direkte anbefaling om at konsernet skulle bygge opp en egen trålerflåte som skulle innlemmes i konsernets virksomhet. Tvertimot var utvalget kritisk til at Finotro skulle gå over fra å være et rein produksjonsforetak til å engasjere seg i fangtsleddet.

d) Arbeidskraft. En relativt stor del av innstillingen var viet problemene med arbeidskraftmangel i høysesongene og overskudd av arbeidskraft i perioder med lav råstofftilgang. Men:

Ulempene er imidlertid ikke så store som den ujevne råstofftilgangen skulle tilsi. For det første blir en del av ujevnheten kompensert av mer overtidsarbeid i vår- og sommersesongen enn ellers i året, og for det andre er det en hel del arbeidere – særlig husmødre – som ikke er interessert i kontinuerlig arbeid.²¹

Som nevnt i forrige kapittel var ikke nødvendigvis permitteringen en ulempe, særlig ikke for mange av de kvinnelige arbeiderne. Råstoffmangel med påfølgende avsigelser kunne tvert om bety en kjærkommen anledning til å ta igjen forsømt husarbeid eller rett og slett hente seg inn igjen.

*e) Forholdet mellom Finotro og FRIONOR.*²² Ut fra mandatet oppfattet Finotro-utvalget at det skulle foreta en grundig analyse av *hele* salgsvirksomheten til Finotro. Fordi selskapets salg av frosne produkter ble ivaretatt av salgs- og eksportorganet FRIONOR, var det naturlig å ta opp forholdet mellom de to aktørene til nærmere diskusjon, mente utvalget, som var kjent med

²¹ Samme sted, s. 105.

²² Samme sted, s. 132 ff.

konfliktene mellom Finotro og FRIONOR. Konsernet var misfornøyd med tildelte produksjonsoppdrag og var også en sterk kritiker av det avregningsprissystemet som FRIONOR praktiserte. På denne bakgrunn henvendte utvalget seg til FRIONORs ledelse med en rekke spørsmål vedrørende salgspolitik, planlegging, prisfastsetting osv.

Til utvalgets overraskelse var det imidlertid ikke FRIONOR som svarte på henvendelsen, men Fiskeridepartementet. I et skarpt svar skrev departementet at det aldri hadde vært meningen at Finotro-utvalget skulle vurdere *FRIONOR*s totale virksomhet, utover det spesifikke forholdet mellom eksportorganet og Finotro.²³ Blant annet skrev departementet at Finotro-utvalget ikke var sammensatt med et slikt siktemål for øye. Dette ble gjentatt i flere brev, som er referert i innstillingen. Korrespondansen viser at Fiskeridepartementet – Finotros eier – holdt en beskyttende hånd over FRIONOR og skjermte eksportorganet mot kritisk innsyn utenfra.²⁴

Utvalget konkluderte med at det ikke fikk undersøkt salgsspørsmålene så grundig som ønskelig. Likevel er forholdet mellom konsernet og FRIONOR relativt inngående behandlet i innstillingen. FRIONOR-systemet var basert på gjensidige forpliktelser mellom salgsorganet og de enkelte produsentmedlemmene. Som nevnt i forrige kapittel, var medlemsfryseriene var forpliktet til å selge sine frosne produkter til FRIONOR, som på sin side var forpliktet til å overta disse produktene til en forhåndsberegnet avregningspris. Utgangspunktet for denne prisen var Råfisklagets minstepriser, pluss et tillegg for produksjons- og salgskostnader. FRIONOR praktiserte et kalkyle-prinsipp som gikk ut på å betale fryseriene ens pris for hver pakningsvariant, uavhengig av fiskesort. Et medlemsfryseri fikk for eksempel samme avregningspris fra FRIONOR for halvkilos filetpakninger, enten innholdet bestod av torsk, sei eller hyse. Markedene betalte imidlertid ulik pris for de ulike sortene, og prinsippet førte derfor til utjevning av prisene mellom de forskjellige produktene.

Som nevnt i forrige kapittel, var Finotro kritisk til systemet og mente at salgslaget istedenfor burde basere seg på et avregningssystem som gjenspeilet hva slags pris det enkelte produkt oppnådde på markedet. Finotro-utvalgets innstilling tok opp denne diskusjonen og viste til produksjonen av hysefilet ved Finotro.²⁵ FRIONOR hadde oppnådd svært gode salgspriser på frossen hysefilet de foregående år, men uten at dette hadde gitt seg tilsvarende utslag i avregningsprisen. Utvalget hevdet at Finotro hadde blitt svært skadelidende av dette, fordi

²³ Samme sted, s. 133.

²⁴ Flere av informantene har pekt på at det var svært nære bånd mellom FRIONOR og Fiskeridepartementet. Jan Ingebrigtsen (d. 1998) arbeidet som disponent ved Vardø-anlegget, som inspektør ved Finotros hovedkontor og seinere som fiskerisjef i Finnmark, og har fortalt at konsernet ikke kunne gjøre noe som helst "uten å få tillatelse fra Drammensveien" (intervju med Jan Ingebrigtsen, 08.11.1996). Utsagnet referer til at både Fiskeridepartementet og FRIONOR hadde kontorer i Handelsbygningen, i Drammensveien 20 i Oslo, i henholdsvis annen og fjerde etasje. Dette varte fram til 1978.

²⁵ Finotro-utvalgets innstilling 1962:143 ff.

Finotro var FRIONORs største produsent av frossen hyse. Konsernet stod for gjennomsnittlig 46 prosent av FRIONORs samlede omsetning av hyse i treårsperioden 1958-1960. Hysefilet utgjorde videre omtrent en tredjedel av konsernets totale produksjon, mens de andre medlemsfryseriene hadde en hysefilet-prosent på bare 12,5. Utvalget støttet dermed påstanden fra direktør Harald Vik om at Finotro hadde lidd store tap på grunn av dette systemet, og at den lave avregningsprisen på hyse rammet Finotro hardere enn de andre selskapene (kapittel 4).

Finotro-utvalgets konklusjon var at tilslutningen til FRIONOR hadde vært en belastning for konsernet, ikke minst fordi kalkyleprinsippet virket så diskriminerende og inkonsekvent. Utvalget anbefalte videre at FRIONOR endret sitt avregningsprinsipp, for å oppnå et bedre samsvar mellom marked og produksjon.

Saken belyser de problemer som oppstår med et prissystem som ikke umiddelbart og direkte gjenspeiler markedsf forholdene. Gevinsten ved å legge kalkyleprinsippet til grunn var stor grad av forutsigbarhet og sikkerhet i en markedssituasjon preget av store svingninger. Problemet var imidlertid at de enkelte produsenter ikke fikk "sin andel" av overskuddet når det var prisoppgang på enkelte produkter. På den annen side hadde neppe Finotro større utgifter ved å produsere frossen hysefilet sammenlignet med framstilling av torskefilet.

f) Rasjonalisering av produksjonen og utbyggingsplaner. Utvalget foreslo at virksomheten skulle utbygges videre ved de tre anleggene som skulle være igjen etter at de mindre anleggene var skilt ut fra konsernet.²⁶ Hovedpunktene i utbyggingsplanene var å mekanisere produksjonen ved hjelp av fileteringsmaskiner, oppstart av grilllett-produksjon (fish-sticks), bygging av hybelhus for tilreisende arbeidere, utbedringer av bygninger og utskifting og nyanskaffelser av frysemaskineri. Planene omfattet blant annet bygging av et helt nytt stort fiskeindustribygg ved Molokroken i Vardø, med innlemming av de to fiskarsamvirkelagene på stedet, Vardø Produksjonslag og Vardø Fiskarsamvirkelag.

g) Organisasjon og hovedkontorets plassering. Ett av kapitlene i innstillingen er viet selskapets organisasjon, med et forslag til en organisasjonsmodell som gikk ut på å styrke den sentrale ledelsen av konsernet. Under hovedkontoret skulle det således legges en teknisk avdeling, en salgsavdeling, en driftsavdeling og en økonomi- og kontoravdeling.²⁷ Forslaget innebar at flere funksjoner ble sentralisert til hovedkontoret, og utvalget antok derfor at man kunne redusere noe av kontorbemanningen ute i de ulike produksjonsanleggene. Innstillingen tok også opp spørsmålet om hovedkontorets plassering. Til tross for at utvalget mente at den gjeldende plasseringen kunne føre til problemer med å skaffe kvalifisert arbeidskraft, var konklusjonen at

²⁶ Samme sted, s. 169 ff.

²⁷ Samme sted, s. 205 ff.

hovedkontoret fortsatt burde ligge i Honningsvåg. Begrunnelsen var nærhet til de øvrige avdelingene og at utskilling av hovedkontoret ville medføre ekstra kommunikasjonskostnader.

g) *Kapitalbehov*. Det samlede kapitalbehovet for realisering av kortsiktige og langsiktige investeringer som skissert i innstillingen var på 45 millioner kroner.²⁸ Omregnet til dagens kroneverdi utgjorde dette 399 millioner kroner.²⁹

Innstillingen skapte store reaksjoner, både innenfor og utenfor konsernet. Neste avsnitt handler om hvordan styret, konsernledelsen og Fiskeridepartementet reagerte på forslagene fra Finotro-utvalget.

Reaksjoner på utvalgets innstilling

Til styremøtet den 1. mars 1963 hadde styreformann og direktør utarbeidet forslag til vedtak om refinansiering og nyinvesteringer på grunnlag av Finotro-utvalgets innstilling.³⁰ Forslaget ble stilet til representantskapet, som igjen skulle lage innstilling til en ekstraordinær generalforsamling om saken. Det var imidlertid Stortinget som hadde det avgjørende ordet med hensyn til forslagene – og Finotros – videre skjebne.

I det nevnte styrevedtaket heter det at utvalgets innstilling var blitt vurdert, og at en gjennomføring av utvalgets investerings- og finansieringsplaner ville ha stor betydning for konsernet og for Finnmark. Imidlertid ble det ansett som riktig at en videre ”utvikling av selskapets anlegg bør skje i etapper” for ”å dra nytte av den utvikling næringen gjennomgår.” På denne bakgrunn foreslo styret overfor representantskapet følgende:

- 1) nedskrivning av aksjekapitalen fra 14,5 millioner kroner til 2,3 millioner kroner
- 2) avskrivning av tap, langsiktige formuesmidler og manglende avskrivninger på anleggene på grunn av utilstrekkelig vedlikehold, tilsammen 12,2 millioner kroner
- 3) forhøyning av aksjekapital til 18,5 millioner med nytegning av aksjer for 16,2 millioner kroner
- 4) de gamle aksjonærer garanterer nytegninger pro-rata³¹
- 5) avhending av anleggene i Berlevåg og Kjøllefjord

Forslaget, som for øvrig ble enstemmig vedtatt, skisserte også et kortsiktig og langsiktig investeringsprogram med en kostnadsramme på 11,5 millioner kroner.

²⁸ Samme sted, s. 217.

²⁹ Utreknet på grunnlag av konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

³⁰ FB, FA, boks 4. Styreprot., 01.03.1963, sak 5/63.

³¹ Pro-rata = forholdsmessig, i forhold til hver enkelts andel.

Hva innebar dette styrevedtaket? Sammenlignet med forslagene til Finotro-utvalget må det karakteriseres som svært passivt. De foreslåtte investeringene lå til og med lavere enn det styret hadde foreslått i november 1959, da det hadde gått inn for et investeringsprogram til 15 millioner kroner.³² Planene om et nytt storanlegg i Vardø var heller ikke tatt med i vedtaket, og den foreslåtte kapitalinnsprøytingen var neppe mer enn til å holde virksomheten såvidt gående, etter at det akkumulerte underskuddet var dekket.

Hva var årsaken til at styret ikke var mer offensivt og fremmet et forslag som var mer i tråd med innstillingen til Finotro-utvalget? Svaret ligger i den ambivalente holdningen Finotros styre under Overås ledelse hadde med hensyn til å utvikle selskapet til et enda større industriforetak. En videre utbygging ville bety ytterligere press for å sikre råstofftilførselen, noe som igjen ville utløse krav om trålere og true kystfiskerinteressenes kontroll over råstoffet.

En uttalelse fra styret til representantskapet i forbindelse med behandlingen av det nevnte forslaget, er symptomatisk for denne holdningen.³³ Der heter det at det er en selvfølgelig målsetting for fiskeindustrien å få til en kontinuerlig drift som kunne gi en mest rasjonell produksjon og jevnest mulig beskjeftigelse. Men til tross for utbyggingen av en norsk trålerflåte, hadde de sesongmessige skjevhetene bestått. Utviklingen gikk i retning av stadig større tilførsler av råstoff i sommerhalvåret, og tilsvarende mindre i første og andre kvartal av året, heter det i uttalelsen. Styreformann og trålermotstander Overås penn skinner igjennom i vurderingen av den best egnede fartøytypen for Finnmark:

Det synes foreløpig som om det bare er linedrift med forholdsvis store, sjødyktige og tipp-topp utstyrte bankbåter som både kan skaffe fisk og drive lønnsomt i vinterhalvåret.³⁴

Uttalelsen var mer rettet mot fiskernes lønnsomhetsbekymringer enn mot Finotros råstoffproblemer. Holdningen er fullt ut forståelig fra et kystfiskersynspunkt. Sett fra deres side var det nemlig liten grunn til å industrialisere virksomheten ved Finotro ytterligere. Konsernets sju anlegg fungerte utmerket som *fiskemottak*, selskapet betalte fiskerne gode priser – og ga også kreditt til fiskere som ville kjøpe nye fartøyer. Frossenfiskproduksjonen til Finotro bidro til at råfiskprisene holdt et høyt nivå, noe som selvsagt var i fiskernes interesse som næringsdrivende.

³² FB, FA, boks 4. Styreprot., 10.11.59.

³³ Uttalelsen finnes ikke i Finotros styreprotokoll, men er referert i St.prp. nr. 35 (1964-64) Om refinansiering m.v. av A/S FINOTRO, s. 16f.

³⁴ Samme sted, s. 16.

Til tross for at utvalget støttet konsernet overfor FRIONOR, uttrykte innstillingen også en relativ sterk kritikk av Finotros ledelse. I bunnen av kritikken lå hele tiden fraværet av lønnsom drift. Mer spesifikt ble ledelsen kritisert for bruken av overpriser ved råstoffinnkjøp (se kapittel 4), at tørrfiskproduksjonen utgjorde en så stor del av virksomheten og at det var manglende vedlikehold av bygninger og maskiner ved anleggene. Direktør Harald Vik hadde allerede før utvalget var ferdig truet med at han ville gå av dersom utvalget fant ut at konsernledelsen hadde utvist "uansvarlighet eller manglende initiativ".³⁵ Men oppsigelsestrusselen forstummet etter at innstillingen forelå.

Hva var ledelsens egen oppfatning av årsakene til problemene ved Finotro? Fra og med utvalget la fram sin innstilling i desember 1962 og fram til Stortinget behandlet regjeringens forslag til refinansiering i mars 1964, skrev Harald Vik flere brev og notater til Fiskeridepartementet, både på eget initiativ og på forespørsel fra embetsverket. Dessuten skrev han enkelte avisinnlegg. I sin argumentasjon vekslet direktøren mellom på den ene siden å peke på de generelle vanskelighetene med å drive industri i Finnmark, på den andre brukte han argumenter som spesifikt dreide seg om Finotro. Ett eksempel på det første er hvordan han møtte spørsmålet om at konsernet hadde så store utgifter knyttet til arbeidskraften. I et så tynt befolket fylke som Finnmark, var filetbedriftene avhengige av å hente arbeidskraft utenfra, noe som førte til store oppholdsutgifter for tilreisende arbeidere.³⁶ Dessuten var det ekstra kostnader forbundet med selve klimaet i Finnmark, slik som snørydding, reparasjoner etter uvær o.l. En annen årsak til utgiftsnivået var at råstoffet bestod av småfallen fisk, noe som ga høyere omkostninger og mindre inntjening.³⁷ Endelig lå strømprisene betydelig over de andre delene av landet.

Direktørens generelle forklaringer dreide seg altså om naturgitte forhold i fylket som konsernet ikke rådte over. Når det gjelder de spesifikke forholdene ved Finotro, skriver imidlertid Vik i et brev til statsråd Nils Lysø sommeren 1963 at konsernet har blitt belastet med en rekke utgifter og forpliktelser på grunn av "dets noe sosialbetonte karakter", noe som har "begrenset den forretningsmessige ledelses muligheter til full økonomisk utnyttelse (...)".³⁸ Vik siktet trolig her til at produksjonen ble opprettholdt, til tross for manglende lønnsomhet, for å unngå avsigelser og for å opprettholde mottaksfunksjonen for kystflåten. Men utsagnet avslører at direktøren vektla andre forhold enn lønnsomhet i sin styring av Finotro, og også at den politiske ledelsen i Fiskeridepartementet var informert om dette. Det er imidlertid tvilsomt om

³⁵ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Brev fra Harald Vik til statsråd Nils Lysø, dat. 12.04.1962.

³⁶ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. Brev fra Harald Vik til statssekretær Trygve Hoem, dat. 13.02.1964.

³⁷ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. Notat. Til statssekretær Trygve Hoem, Det Kgl. Fiskeridept. Oslo fra direktør Harald Vik, vedr. FI-NO-TRO's lønnsutgifter 1963, dat. 09.03.1964.

³⁸ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. Brev fra Harald Vik til statsråd Nils Lysø, dat. 12.06.1963.

argumentene beroliget fiskeriministeren på dette tidspunkt. Som vi skal komme tilbake til, var Lysø kritisk til Finotros dårlige resultater og var svært bekymret for den forestående stortingsbehandlingen av Finotro-utvalgets innstilling.

Denne delen av Viks argumentasjon var til innvortes bruk overfor den politiske ledelse og ikke beregnet på offentligheten. For utad hevdet direktøren at virksomheten ved Finotro tålte sammenligning med andre filetprodusenter. I februar 1963 skrev han for eksempel i et avisinnlegg at han var godt orientert om de private finnmarksbedriftenes problemer, og at Finotros resultater ikke var dårligere enn konkurrentenes.³⁹ Men statsdrift innebar en del ulemper, både ved at man måtte igjennom så mange kanaler før man kunne ”realisere sin forretningsmessige målsetting”, men også fordi en statseid bedrift hadde et mye sterkere offentlig søkelys rettet mot seg enn sammenlignbare private bedrifter. I innlegget rettet han også indirekte kritikk mot staten, som ikke hadde sørget for tilstrekkelig kapital til nyinvesteringer og rasjonaliseringer.

I Finotros oppbyggingsfase i femtiårene hadde fiskeridirektør Sunnanå vært en kompromissløs forsvarer av konsernet, både innad i fiskeridirektoratet og i pressen. På 1960-tallet holdt imidlertid myndighetene en lav profil om Finotro i mediene, og Fiskeridepartementet uttrykte ikke noen form for støtte til Harald Vik i det offentlige ordskiftet om selskapet. Finotro-direktørens skrivelser i pressen vakte snarere en viss irritasjon i departementet.

Fiskeridepartementets syn på Finotro-utvalgets innstilling var for øvrig preget av en ”både-og”-holdning. På noen punkter ga departementet støtte til konklusjonene, for eksempel når det gjaldt spørsmålet om at filetproduksjonen ga de beste økonomiske resultater.⁴⁰ I spørsmålet om FRIONORs avregningssystem, ble imidlertid påstandene om at dette hadde påført selskapet urimelige tap, tilbakevist av departementet.⁴¹

Departementet unnlot heller ikke å kommentere selskapets kompetanse og kvalifikasjoner i stortingsproposisjonen om utvalgets innstilling. I denne vises det til et brev fra Finansdepartementet der det heter at selskapets ledende organer burde få en sammensetning der ”innsikt i moderne industridrift er sterkere representert.”⁴² Videre foreslo departementet at representantskapet skulle erstattes av en kontrollnemnd.

³⁹ *Lofotposten*, 08.02.1963, som tilsvar på et kritisk oppslag om Finotro i *Norges Handels- og Sjøfartstidende*.

⁴⁰ St.prp. nr. 35 (1963-64) Om refinansiering m.v. av A/S FINOTRO, s. 18.

⁴¹ RA, Fdep, Oms Anl, boks 769. Notat. A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri. Hjellnes-utvalgets innstilling. Kap. 10, ABV/AJ (undertegnet A.B. Voldnes), dat. 12.09.1963.

⁴² St.prp. nr. 35 (1963-64) Om refinansiering m.v. av A/S FINOTRO, s. 34.

Et av de mer spesielle forslagene som ble vurdert i departementet etter at innstillingen forelå, var utarbeidet av konsulent A.B. Voldnes.⁴³ Han foreslo at alle fiskeribedrifter der staten hadde eierinteresser ble slått sammen til et *Norsk Fiskeriselskap*. Selskapet skulle organiseres som et moderfirma ("holding company") som kunne ivareta statens eierinteresser på en bedre måte enn det som til da hadde vært mulig i enkeltforetakene. I tillegg til Finotros anlegg, mente Voldnes at også de delvis statseide anlegg burde inngå i det planlagte selskapet. Et slikt selskap ville bli stort, for staten hadde minoritetseierinteresser i fryserier og kjøleanlegg på følgende steder: Frøya, Rørvik, Sandnessjøen, Gryllefjord, Bodø kjølelager, Svolvær, Andenes og Gryllefjord. Bedriftene skulle ha egne styrever der lokale interesser var representert. Et ankepunkt mot forslaget var faren for økt byråkrati, men forslagsstilleren mente at dette kunne motvirkes ved at selskapet fikk et effektivt styre. Forslaget fikk ikke noen tilslutning, men har elementer i seg som peker framover mot seinere debatter om omorganisering av Finotro.

Fiskeridepartementet sluttet seg i hovedsak til Finotro-styrets vurderinger og forslag til refinansiering og utbygging, noe som altså innebar nedlegging av anleggene i Berlevåg og Kjøllefjord, men ikke bygging av noe nytt anlegg i Vardø. Så bortsett fra et par kritiske merknader, fulgte Fiskeridepartementet opp styrets passivitetlinje.

På grunnlag av departementets og Finotro-utvalgets kritikk, og fordi det var bestemt å redusere antall styremedlemmer fra sju til fem, vedtok Finotro-styret i mars 1964 å stille sine plasser til disposisjon.⁴⁴ Utskiftningene medførte at en industriarbeider for første gang kom med i selskapets styre.⁴⁵ Det var Odd Pedersen fra Honningsvåg. Imidlertid fortsatte både formann Johs. Overå og Trygve Olsen, og utskiftningene innebar ikke noe prinsipielt nytt med henyn til styrking av industrikompetansen i styret.

Representantskapet ble nedlagt og erstattet med en kontrollnemnd med ett medlem fra Norges Bank, ett fra Norges Råfisklag og det siste medlemmet skulle generalforsamlingen velge. Nemnda fikk en helt annen funksjon enn representantskapet hadde hatt. Under ledelse av sorenskriveren i Narvik, Arne Kr. Meedby, fungerte nemnda som en våken og kritisk kontrollinstans som skrev utførlige rapporter til Fiskeridepartementet om selskapets drift.

Utvalgets forslag om å selge de mindre Finotro-anleggene førte til motstand og mobilisering fra de berørte lokalsamfunnene i Finnmark. Formannskapet i Lebesby kommune fattet et vedtak med dystre spådommer om Kjøllefjords framtid dersom stedets Finotro-anlegg skulle bli solgt slik utvalgsinnstillingen hadde gått inn for. I vedtaket heter at et salg av Finotro-

⁴³ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. A.B. Voldnes, Notat. Fi-No-Tro-utvalget - Stiftelse av et A/S Norsk Fiskeriselskap, dat. 07.03.1963.

⁴⁴ FB, FA, boks 4. Styreprot., 16.03.1964, sak 11/64.

⁴⁵ St.meld. nr. 69 (1965-66) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1964, s. 4.

anlegget i Kjøllefjord ville få slike konsekvenser at ”skaden aldri kunne gjenopprettes helt.”⁴⁶ Gamvik formannskap gjorde et lignende vedtak til forsvar av Mehamn-anlegget. Også fylkeslaget til Norges Kommunistiske Parti engasjerte seg, og advarte mot nedleggelse av anlegg i et skriv til fylkestinget og til Fiskeridepartementet.⁴⁷

Men til tross for motstanden ble to av anleggene solgt. Berlevåg-anlegget ble overtatt av det lokale fiskarsamvirkelaget, og det ble dannet et nytt selskap der Finotro deltok som medeier. Kjøllefjord-anlegget ble først solgt i juli 1970, sju år etter at selskapets organer hadde vedtatt dette. Den nye eieren ble ålesundsfirmaet Brødr. Aarsæther A/S.⁴⁸

”En dårlig sak” eller ”en fortsatt statsoppgave”?

Fiskeriutvalget til Arbeiderpartiet behandlet Finotro og Finotro-utvalgets innstilling på den årlige fiskerikonferansen i mars 1963.⁴⁹ Styreformann Johs. Overå holdt en kort orientering om saken. Innlegget bar preg av en positiv holdning til innstillingen, og Overå støttet utvalgets konklusjon om at kapitalbehovet var ett av de aller største problemene for Finotro. Enhver plan for konsernet måtte ha som forutsetning at mer kapital måtte tilføres selskapet, mente han. De andre problemene han tok opp, var trolig godt kjent for deltakerne på konferansen. Strøm- og vannprisen var dobbelt så høy i Finnmark som i Troms, og periodevis var det mangel på råstoff til filetindustrien i fylket. Overå var imidlertid også opptatt av vanskene med å få tak i høyt kvalifiserte fagfolk med teknisk og økonomisk kompetanse.

Da konferansen fant sted, var den økonomiske situasjonen for Finotro elendig. Av aksjekapitalen på 14,5 millioner kroner, hadde tolv millioner gått tapt – et tap tilsvarende én million kroner for hvert år siden stiftelsen. Overå avsluttet innlegget sitt med et provoserende spørsmål til konferansedeltakerne: ”Skal staten fortsatt engasjere seg i driften, eller skal konsernet privatiseres helt eller delvis?”

I diskusjonen som fulgte var Johs. Olsen først på talerlista, lederen for Stortingets sjøfarts- og fiskerikomiteé. Innlegget var preget av en argumentasjon som uttrykte en ubetinget og ukritisk støtte til konsernet og til det statlige eierskapet. Før noen andre fikk ordet, la Olsen fram et forslag til uttalelse som gikk ut på at det statlige engasjementet måtte fortsette:

⁴⁶ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. Brev fra Lebesby kommune til Fdep. Salg av Fi-No-Tro's anlegg i Kjøllefjord, dat. 02.11.1963.

⁴⁷ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 769. Finnmark distrikt av NKP, Fiskeindustriens utvikling i Finnmark, dat. 22.11.1963.

⁴⁸ St.meld. nr. 11 (1971-72) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1970, s. 2.

⁴⁹ AAB, DNAs arkiv, D. Saksarkiv, Da. Alfabet. saksarkiv, Fiskeriutvalget 1963, boks 285. Referat fra Fiskerikonferansen på Leangkollen i Asker, 19.-22.03.1963. Hvis ikke annet er nevnt, bygger avsnittet på denne kilden.

For å sikre stabilitet i denne industriutvikling, sikring for avsetning av fiskernes fangster til høyverdig produksjon, og økede og sikrere arbeidsplasser for arbeiderne må det fortsatt bli en statsoppgave å delta i industriutviklingen i denne landsdel.

Uttalelsen avsluttet med at partiet måtte gå inn for at de nødvendige investeringer ble foretatt, slik Finotro-utvalget hadde foreslått.

Den første som tok til motmæle mot Olsen i den påfølgende debatten, var en av hans kolleger i komitéen. Stortingsrepresentant Ivar Eikrem fra Møre og Romsdal mente at arbeidsplasser i seg selv ikke var et sterkt nok argument for fortsatt statsdrift for Finotro, fordi eventuelle private interesser også kunne bidra til sikring av arbeidsplassene.

Fiskeriminister Nils Lysø deltok også i diskusjonen. Han viste til den harde kritikken som utvalget hadde rettet mot Finotro, og han fryktet at det kunne bli vanskelig å forsvare konsernet i Stortinget når innstillingen skulle behandles. Fiskeriministeren viste til at Finotro-styret hadde foreslått nye bevilgninger fra staten. Men statsråden ville ikke love noen uforbeholden støtte:

En kan ikke i Stortinget om og om igjen forsvare en dårlig sak med dens sosiale hensikter. Går en til en stor investering på nytt, må det skje med henblikk på at driften skal balansere. En privat bedrift ville for lengst ha vært konkurs med en slik regnskapsmessig utvikling.

Dette var sterke ord fra representanten for Finotros eier. Fiskeriminister Lysø uttrykte sterk tvil om det ville være riktig at staten gikk inn med nye midler og varslet at regjeringen muligens ville foreslå at organisasjonene kom inn som fullverdige partnere, sammen med staten.

Også Albert Jensen fra Tromsø var kritisk. Han hevdet at driften ved Finotro var for dårlig, og at det var viktig at anleggene ikke skulle drives som en form for veldedighet. Jensen var en sentral fiskeripolitiker. Siden 1951 hadde han sittet i landsstyret i Norges Fiskarlag.⁵⁰ Han var også medlem av salgsstyret i Norges Råfisklag.⁵¹

Valter Gabrielsen fra Finnmark stod imidlertid på samme linje som Johs. Olsen: ”Partiet har skapt Fi-No-Tro, og bør være stolt av at et tiltak har gitt så mye sysselsetting.” Å slippe private til, ville være en ”kapitulasjon”, mente konsernets tidligere styreformann.

I sin avslutningsreplik kom Overå med et svært interessant utsagn, med brodd både mot det statlige eierskapet og mot medlemskapet i eksportorganet FRIONOR: ”Jeg skulle kunne

⁵⁰ Hallenstvedt & Dynna 1976:502ff. Albert Jensen var styremedlem i Norges Fiskarlag fra 1951 til 1969.

⁵¹ Christensen & Hallenstvedt 1990:219. Jensen representerte Troms i salgsstyret i perioden 1957-1968.

klare å skape overskudd hvis jeg la det hele privat-kapitalistisk an, uten hensyn til andre som for eksempel Frionor.” Han avsluttet med en trussel om at hvis staten ikke fulgte opp med de nødvendige investeringer, ville han trekke seg fra vervet som styreformann for selskapet.

For å oppsummere: Debatten om Finotro på Arbeiderpartiets fiskerikonferanse i 1963 viste at partiets fiskeripolitikere ikke var helt samstemte i synet på statsselskapets framtid etter at Finotro-utvalgets innstilling forelå. Debatten avslørte betydelige forskjeller, selv om ikke noen av talerne åpent foreslo at konsernet skulle selges til private interesser. På den ene siden finner vi finnmarksrepresentantene Johs. Olsen og Valter Gabrielsen med uforbeholden støtte til Finotro og en absolutt positiv holdning til statseierskapet. På den andre siden var det flere som mente at Finotro hadde blitt en belastning som det ville være vanskelig å forsvare i Stortinget. I denne kategorien finner vi fiskeriminister Nils Lysø fra Sør-Trøndelag og stortingsmann Ivar Eikrem fra Møre og Romsdal. Noen absolutte skillelinjer mellom Vestlandet og Nord-Norge var det imidlertid ikke, for blant de Finotro-kritiske var også Albert Jensen fra Tromsø. Men til tross for disse forskjellene, viste uttalelsen som ble vedtatt på konferansen til Johs. Olsens forslag, og anbefalte fortsatt statsdrift for Finotro og at partiet skulle gå inn for de tiltak og investeringer som var nødvendige for å sikre driften.

”Fi-No-Tro privatbedrift?”⁵²

I 1963 ble det flere ganger spekulert på om staten ønsket å selge Finotro. Den første gangen dette kom opp var 17. januar, da *Lofotpostens* lesere ble møtt av en førsteside med følgende overskrift: ”FI-NO-TRO-anleggene i Finnmark til salgs? Utenlandske kooperasjoner interessert.”⁵³ Etter de opplysninger avisa satt inne med, hadde Norges Kooperative Landsforening (NKL) vært i forhandlinger om å kjøpe Finotro. Bak den norske landsforeningen stod flere utenlandske kooperasjoner, inkludert den svenske, danske og den vesttyske kooperasjonen DEC, som var Vest-Tysklands nest største trålerrederi, ifølge oppslaget. Men hvem NKL hadde forhandlet med, kom ikke fram.

Da avisa formidlet disse opplysningene, var det gått bare en drøy måned siden Stortinget hadde diskutert om det sveitsiske konsernet Nestlé skulle få konsesjon til å overta aksjemajoriteten til Findus i Hammerfest. Mot 33 stemmer, inkludert stemmene til seks av de 16 nordnorske stortingsrepresentantene, hadde et forslag om å utsette behandlingen av saken blitt forkastet.⁵⁴ Findus ble dermed en del av et multinasjonalt storkonsern (se også nedenfor). Saken

⁵² Overskrift i *Nordlys*, 30.08.1963

⁵³ *Lofotposten*, 17.01.1963.

⁵⁴ *Lofotposten*, 07.12.1962.

var svært kontroversiell for regjeringen, så det var derfor ikke underlig at ryktene om salg av Finotro til utenlandske eiere skapte rabalder. Oppslagene førte til at stortingsrepresentant Erling Engan fra Senterpartiet meldte et grunnlagt spørsmål til statsministeren:

Er det riktig som hevdet i pressen at det føres forhandlinger om salg av Fi-No-Tro-anleggene til et selskap bestående av N.K.L. og utenlandske kooperasjoner, og i tilfelle, mener Regjeringen at også dette salget til utenlandske kapitalinteresser er forenlig med norsk fiskerinærings interesser?⁵⁵

Fiskeridepartementet forberedte et svar der påstandene ble avvist: Departementet hadde verken ført eller overveid å føre forhandlinger om salg av statens aksjeposter i Finotro.⁵⁶ Men før saken kom opp i Stortinget, hadde representanten trukket spørsmålet tilbake.⁵⁷ Også direktør Peder Søiland i NKL avviste at de hadde vært i forhandlinger om kjøp av Finotro.⁵⁸ Og det er uvisst om det virkelig pågikk reelle forhandlinger med NKL om en overtakelse. Saken er for eksempel ikke nevnt i referatene fra NKLs styremøter i den aktuelle perioden.⁵⁹

Til tross for dette, kan det se ut som om Fiskeridepartementet hadde visse sonderinger om salg våren 1963 – sonderinger som pekte utover salg av de to anleggene i Kjøllefjord og Berlevåg som styret hadde foreslått. I et kort brev fra fiskekjøper Johs. Giæver på Havnes i Nord-Troms til ekspedisjonssjef Per Rogstad henviser Giæver til en samtale på Hotell Bristol, og skriver at han kunne være interessert i Skjervøy-anlegget dersom staten skulle selge det.⁶⁰ Brevet fra Giæver er datert 13. mars 1963. Men det er uvisst om fiskeriminister Nils Lysø kjente til disse sonderingene.

Den neste antydningen om at Finotro skulle selges, kom etter regjeringsskiftet sensommeren 1963, etter at Arbeiderpartiets langvarige regjeringsmakt var blitt brutt. Den umiddelbare bakgrunnen for regjeringsskisma var Kings Bay-saken. I november 1962 hadde 21 mennesker blitt drept i en eksplosjonsulykke i den statlige gruva Kings Bay på Svalbard.⁶¹ En granskningsrapport om ulykken rettet sterk kritikk mot staten og Arbeidstilsynet. I juni 1963, kort tid før Stortinget tok sommerferie hadde rapporten foreligget, men uten at regjeringen hadde

⁵⁵ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Brev fra Stortingets president til statsminister Einar Gerhardsen, dat. 18.01.1963. Erling Engan (Bp/Sp) representerte Nordland, og satt i sjøfarts- og fiskerikomiteén (Nordby (red.) 1985:154f).

⁵⁶ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Notat, MO/AJ, merket: Legges fram for statsråden, udat.

⁵⁷ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Brev fra Stortingets kontor til statsminister Einar Gerhardsen, dat. 30.01.1963.

⁵⁸ *Lofotposten*, 19.01.1963.

⁵⁹ Opplyst av Gunnar Afret, NKL, i telefonsamtale 17.01.2000. Afret har gjennomgått NKLs styreprotokoller for høsten 1962 uten å finne spor om forhandlinger om kjøp av Finotro.

⁶⁰ RA, Fdep, Oms, Anl, boks 773. Brev fra Johs. Giæver til ekspedisjonssjef Rogstad, dat. 13.03.1963.

⁶¹ Furre 1991:325ff.

informert Stortinget om innholdet. Saken førte til at stortingsflertallet bestående av de borgerlige partiene og Sosialistisk Folkeparti uttrykte mistillit mot regjeringen, og den 28. august 1963 var det duket for den første borgerlige regjering på 28 år, da John Lyng fra Høyre dannet koalisjonsregjering sammen med Venstre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet.

Landets første fiskeriminister fra Høyre ble Onar Onarheim, med røtter i et typisk sildedistrikt på Vestlandet.⁶² Også hans bakgrunn som direktør for større foretak i sildolje- og verkstedsindustrien, skilte han fra forgjengerne Reidar Carlsen, Peder Holt og Nils Lysø. Umiddelbart etter tiltredelsen holdt den nye statsråden pressekonferanse om sine viktigste fiskeripolitiske saker.⁶³ Der uttalte han at Norge måtte satse på hekktrålere og et ”globalt fiske”, og delta i konkurransen på fjerne farvann. Videre sa han at systemet med råfiskloven og Norges Råfisklag burde opprettholdes, mens Statens Fiskeredskapsmonopol burde avvikles. I Nord-Norge var det imidlertid hans syn på den statseide fiskeindustriens framtid som fikk størst oppmerksomhet: Hvis privatfolk ønsket å satse på A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, kunne statsråden være interessert i å diskutere dette nærmere med tanke på å finne en løsning tilsvarende den som var kommet i stand da private interesser hadde overtatt aksjemajoriteten i fryseriet på Melbu.⁶⁴

I de nordnorske avisene kom reaksjonene raskt. På lederplass i *Fiskeribladet* het det at den nye fiskeriministeren ønsket ”å rive ned det som fiskerne har brukt år for å bygge opp.”⁶⁵ Lederen i avisa *Nordlys* mente at Onarheim innevarslet et systemskifte, ved at fiskernes ”hjertebarn” Finotro nå skulle overlates til privatkapitalen.⁶⁶ Begge avisene forsvarte fortsatt statsdrift ved Finotro, og pekte samtidig på behovet for investeringer ved anleggene. Finnmarksavisene hadde lignende oppslag.⁶⁷ *Finnmarken* intervjuet Finotro-arbeidere i Båtsfjord, Berlevåg og Mehamn, og alle uttalte seg mot salg av Finotro til private interesser.

Hvor konkrete var Onarheims salgsplaner? En kilde til den nye regjeringens politikk, er tiltredelseserklæringen av 16. september 1963. Her er imidlertid formuleringene om fiskeripolitikken og de statlige bedriftene svært generelle.⁶⁸ Om fiskeriene heter det at regjeringen ville ”fremme et nærmere organisert samarbeid mellom organisasjonene på fisker- og kjøpersiden” og ellers arbeide for rasjonalisering og videre industrialisering. Når det gjelder statsbedriftene, skulle Lyng-regjeringen legge fram en egen erklæring om organisasjonsformen.

⁶² Nordby (red.) 1985:568ff. Se også Kolle 2003b):49ff.

⁶³ *Aftenposten*, 30.08.1962.

⁶⁴ *Nordlys*, 30.08.1963; *Fiskeribladet*, 31.08.1963.

⁶⁵ *Fiskeribladet*, 31.08.1963.

⁶⁶ *Nordlys*, 31.08.1963.

⁶⁷ *Finnmarken*, 31.08.63; *Finnmark Dagblad*, 30.08.1963.

⁶⁸ St.forh. 1962-63, S.tid. 16.09.1963, s. 4539ff.

Men bortsett fra dette, bar ikke tiltredelseserklæringen bud om at den borgerlige koalisjonsregjeringen ville gå inn for privatisering og avvikling av Finotro eller andre statsbedrifter.

Likevel kan det se ut som om det faktisk var et initiativ for salg av Finotro til private interesser på dette tidspunkt, og at mulige kjøpere ble vurdert. I stortingsdebatten etter tiltredelsen viste fiskeriminister Onarheim til at departementet ventet på et brev fra en ”interessent”.⁶⁹ Imidlertid har det ikke vært funnet noe som dokumenterer dette nærmere i arkivmaterialet. Tidligere ekspedisjonssjef Carl Bjørge i Fiskeridepartementet kan heller ikke erindre at dette var oppe til vurdering.⁷⁰ Men Bjørge mener at dersom det *var* en slik kontakt med aktuelle kjøpere, er det sannsynlig at Onarheim hadde arvet saken fra Nils Lysø, fordi Onarheim neppet hadde rukket å føre slike forhandlinger om salg av Finotro fra han ble fiskeriminister den 28. august og fram til debatten om Lyng-regjeringens tiltredelseserklæring tre uker seinere.⁷¹ Dette virker rimelig. Selv sa ikke Nils Lysø annet i debatten enn at han før sin avgang hadde arbeidet i lang tid med å styrke og utvikle Finotro-anleggene.⁷²

Erklæringen fra Lyng-regjeringen ble møtt av en moterklæring, framført av Einar Gerhardsen på Stortinget den 18. september 1963.⁷³ Som flere historikere har vært inne på, var den radikale ordbruken i talen skjerpet.⁷⁴ I praksis var imidlertid de fleste sakene gjengangere fra partiets program. I erklæringen ble de statlige industribedriftene generelt omtalt. Bare på ett punkt var erklæringen forpliktende: ”Staten skal sørge for en utbygging og modernisering av Fi-No-Tros anlegg.”⁷⁵ Partiet stilte seg altså nå som en garantist for utbygging og modernisering av Finotro når det kom tilbake i regjeringsposisjon. Kings Bay-saken kan dermed ha bidratt til å forstumme alle antydninger om salg til private, og til at Arbeiderpartiet ble mer konkret i sin støtte til statsforetaket.

I Einar Gerhardsens fjerde regjering fra 25. september 1963 ble Magnus Andersen fra Bø i Vesterålen ny fiskeriminister. Andersen kom rett fra formannsstolen i Norges Fiskarlag da han ble utnevnt til fiskeristatsråd.⁷⁶ Hans viktigste gjerning som minister ble innføringen av en

⁶⁹ Samme sted, s. 4663. Onarheims innlegg ble holdt den 19. september 1963.

⁷⁰ Intervju med Carl Bjørge, 08.02.2000.

⁷¹ Brev fra Carl Bjørge til BPF, dat. 10.03.2000.

⁷² St.forh. 1962-63, S.tid. 19.09.1963, s. 4661 og 4663.

⁷³ Samme sted, s. 4543ff.

⁷⁴ Furre 1991:330; Bergh 1987:523.

⁷⁵ St.forh. 1962-63, S.tid. 18.09.1963, s. 4546.

⁷⁶ Finstad 2003a):57ff. Magnus Andersen ble overraskende valgt til formann i Norges Fiskarlag i 1955, etter å ha danket ut den sittende formannen Johs. Olsen under avstemmingen.

hovedavtale mellom staten og fiskerne – for øvrig en sak han hadde vært med å forberede på andre siden av bordet i årene som fiskarlagsformann.⁷⁷

Stortingsdebatten om refinansiering

Den 12. mars 1964 behandlet Stortinget to saker vedrørende Finotro.⁷⁸ Den ene var den årvisse stortingsmeldingen om Finotros drift, denne gang for året 1962. Den andre saken var det knyttet atskillig større spenning til, nemlig proposisjonen om regjeringens forslag til refinansiering av konsernet. På tilhørerbenken satt styreformann Johs. Overå, direktør Harald Vik og representanter fra Fiskeridepartementet, kunne *Lofotposten* fortelle.⁷⁹ Avisas medarbeider hadde også merket seg at det var relativt mange tilhørere på galleriet, ihvertfall til ”en fiskeridebatt å være”.

Hva var det Stortinget skulle ta stilling til her? Det viktigste i proposisjonen var forslagene til refinansiering av selskapet. De gikk ut på at staten bevilget tolv millioner kroner til tegning av ny aksjekapital, mens den gamle aksjekapitalen ble nedskrevet fra 14,5 til 4,5 millioner kroner, for å sanere gjeld.⁸⁰ Samtidig skulle det tegnes ny aksjekapital, noe som ville medføre en økning fra 14,5 til 16,5 millioner.⁸¹ Planene for kortsiktige og langsiktige investeringer var skissert, og i proposisjonen kunne en også lese at anleggene i Berlevåg og Kjøllefjord skulle avhendes.

Ordlyden i proposisjonen var, med ubetydelige unntak, helt i samsvar med det forslaget Finotros styre og representantskap hadde vedtatt (se ovenfor).⁸² Forslagene var imidlertid milevis unna Finotro-innstillingens stipulerte kapitalbehov på 45 millioner.

Strategien til regjeringspartiets talere i debatten var offensiv fra første stund.⁸³ De må ha følt seg på trygg grunn, for refinansieringen var i realiteten sikret. Stortingets Sjøfarts- og fiskerikomité hadde, på litt ulike premisser, gått inn for hovedpunktene i regjeringens forslag til ny finansiering og nedskrivning av aksjekapitalen.⁸⁴ I debatten ville Arbeiderpartiet markere seg som en entydig tilhenger av statlig industridrift, trolig for at Kings Bay-saken ikke skulle bli stående som et trist monument over partiets statlige industrisatsing etter krigen. Saksordfører Ivar

⁷⁷ Samme sted. Idéen om en hovedavtale for fiskerne på linje med den som var i jordbruket, var opprinnelig unnfanger av generalsekretær Hallstein Rasmussen, som også laget førsteutkastet til avtaletekst. Avtalen ble undertegnet i juni 1964.

⁷⁸ St.forh. 1963-64, S.tid. 12.03.1964, s. 2260ff.

⁷⁹ *Lofotposten*, 13.03.1963.

⁸⁰ St.prp. nr. 35 (1963-64) Om refinansiering m.v. av A/S FINOTRO, s. 35.

⁸¹ Aksjekapitalen ble seinere forhøyet til 18,5 millioner kroner.

⁸² FB, FA, boks 4. Styreprot., 01.03.1963, sak 5/63. Forslaget var utarbeidet av Overå og Vik.

⁸³ St.forh. 1963-64, S.tid. 12.03.1964, s. 2260ff.

⁸⁴ Innst.S. nr. 110 (1963-64) Innstilling fra den forsterka sjøfarts- og fiskerikomité om refinansiering m.v. av A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, s. 234.

Eikrem startet ordskiftet med å holde en lengre innledning.⁸⁵ Som vist tidligere, hadde Eikrem argumentert mot å bruke arbeidsplass-argumenter for å støtte fortsatt statlig drift av Finotro, da saken var oppe i Arbeiderpartiets fiskeriutvalg året i forveien. Eikrems synspunkt da var at også private interesser kunne sørge for sysselsettingen. I stortingsalen i mars 1964 var imidlertid tonen en helt annen, og Eikrem kritiserte Finotro-utvalget for ikke å ha tatt hensyn til selve forutsetningen for oppbyggingen av det statseide konsernet. I stedet hadde utvalget tatt utgangspunkt i ”kalde, forretningsmessige prinsipper.” Hans forsvar for fravær av lønnsom drift må ha hatt til hensikt å provosere den borgerlige opposisjonen:

Det er feil å meine eller tru at dette er statsbedrifter som skulle kunne konkurrere med andre på reint forretningsmessig basis.⁸⁶

Etter omtrent tolv års drift var det altså i partiets retorikk *utad* ingen grunn til at Finotro skulle drive etter lønnsomhetsprinsipper. Eikrem viste også til Reidar Carlsens utsagn fra Finotro-debatten i 1950 om at en ikke måtte ha ”falske illusjoner” om at anleggene skulle gi store overskudd. Det tegnet seg 39 talere på lista etter Eikrems innledning, og stortingsdebatten som varte en hel dag, fulgte i stor grad tradisjonelle fiskeripolitiske skillelinjer. Utfallet av debatten var gitt på forhånd, og det lå i kortene at forslaget om refinansiering ville gå igjennom. Imidlertid var det fremmet to tilleggsforslag til komitéens innstilling. For det første hadde nordlandsrepresentanten Asbjørn Holm fra Sosialistisk Folkeparti lagt fram forslag om at Stortinget ga Finotro fullmakt til ”full utbygging og modernisering” av anleggene i Honningsvåg og Båtsfjord, at de fire mindre anleggene som var foreslått solgt skulle forbli i konsernet og bygges ut videre, at det ble nedsatt et utvalg som skulle planlegge et større fiskeindustribygg i Øst-Finnmark og et filetfryseri i Hasvik, og at Stortinget bevilget inntil sju millioner kroner til anskaffelse av større havfiskefartøyer for å sikre råstofftilgangen til anleggene. Ordlyden viser at Sosialistisk Folkeparti stod for en aktiv industrialiseringslinje i fiskeripolitikken på dette tidspunkt, i det minste i forhold til statsbedriften Finotro. Forslaget om bevilgninger til en havgående flåte var i tråd med partiets program, der det heter følgende: ”Oppbyggingen av en norsk trålerflåte må skje ved statens hjelp.”⁸⁷ I programmet heter det også at overgangen til ”industrielt havfiske” ikke måtte forhindre at kravet om bedre levevilkår for kystfiskere og

⁸⁵ St.forh. 1963-64, S.tid. 12.03.1964, s. 2260ff.

⁸⁶ Samme sted, s. 2262.

⁸⁷ Sosialistisk Folkepartis arbeidsprogram 1961-64, i *Formyelse i norsk politikk*, Sosialistisk Folkeparti, Oslo 1963, s. 26.

fiskarbønder ble gjennomført. Partiet, som først og fremst var tuftet på utenrikspolitisk opposisjon, hadde med andre ord et fiskeripolitisk program som var preget av tradisjonell vekstideologi. Som historiker Kjetil Paulsen har påvist, var det planøkonomi, nasjonalisering og statsdrift som ble vektlagt i partiets første periode.⁸⁸ Først i 1967 fikk den ”populistiske sosialismen” hegemoniet over partiets fiskeripolitikk. I Finotro-debatten i 1964 fikk SFs tilleggsforslag bare de to stemmene til Asbjørn Holm og Finn Gustavsen.

Det andre tilleggsforslaget kom fra Sverre Nybø, som på vegne av Høyre foreslo å ”anmode” Fiskeridepartementet om å undersøke muligheten av å få ”avhendet” Finotros anlegg til norske interessenter med tilstrekkelig kapital til å sikre fortsatt drift. Den forsiktige ordbruken viser at den borgerlige opposisjonen stod nokså hjelpeløs i forhold til Finotro, og forslaget viser ikke akkurat at Høyre hadde noen klokkertro på private kapitalinteressers muligheter for å lykkes i fiskeindustrien i Finnmark.

Nybøs forslag falt, og hovedpunktene om refinansiering av Finotro ble enstemmig vedtatt, slik sjøfarts- og fiskerikomiteén hadde foreslått.⁸⁹ Med stortingsvedtaket i mars var egentlig debatten om Finotro-utvalgets innstilling over – en prosess det hadde kommet lite eller ingenting ut av, bortsett fra at konsernet hadde kvittet seg med to anlegg og fått en viss kapitalinnsprøyting. En siste ting må nevnes: I 1965 fikk anlegget i Honningsvåg en ny grilllettavdeling, noe som må sies å være et resultat av anbefalingene fra utvalget.

Konsernets problemer var derimot ikke løst.

Underskudd

De økonomiske problemene til Finotro fortsatte, og som tabell 5.2 viser, var det underskudd på driften hvert eneste år mellom 1962 og 1969. I 1963 var underskuddet moderat, mens det fire år seinere var kommet opp i nesten tre og en halv millioner kroner.

De samme forklaringene på underskuddene går igjen fra år til år i årsmeldingene, og har til dels vært drøftet tidligere: FRIONORs avregningssystem, for liten filetproduksjon, for høye strøm- og vannutgifter, for mye småfisk og for høye lønnskostnader. Men det er liten tvil om at underskuddet i stor grad skyldtes at konsernet ble drevet svært lite rasjonelt. Som vi så ovenfor brukte selv direktøren uttrykket ”sosialbetont” om virksomheten. Også i andre sammenhenger ble det påpekt at arbeidsstokken var for stor. I en rapport til Fiskeridepartementet våren 1963 ble det hevdet at Finotro hadde for høye lønnskostnader under posten ”vedlikehold og

⁸⁸ Paulsen 1982:120f.

⁸⁹ St.forh. 1963-64, S.tid. 12.03.1964, s. 2325.

reparasjoner”.⁹⁰ Mellom 1960 og 1962 hadde denne posten i regnskapet økt kraftig, og rapportøren mente at dette utgjorde flere hundre tusen kroner i ”dødtid”, med utgifter tilsvarende 50-60 helårsansatte arbeidere.

Tabell 5.2 Regnskapsmessige resultater for Finotro 1962-1969 (etter avskrivninger)

År	Driftsresultat	Omregnet til 2005-kroner
1962	- 1.719.644	- 15.628.124
1963	- 11.750	- 104.281
1964	- 362.557	- 3.050.850
1965	- 276.400	- 2.226.882
1966	- 141.600	- 1.101.764
1967	- 3.435.768	- 25.677.845
1968	- 2.631.735	- 18.921.841
1969	- 535.000	- 3.751.604

Kilder: St.meld. nr. 10 (1963-64), st.meld. nr. 24 (1964-65), st.meld. nr. 69 (1965-66), st.meld. nr. 16 (1966-67), st.meld. nr. 91 (1966-67), st.meld. nr. 22 (1968-69), st.meld. nr. 14 (1969-70), st.meld. nr. 8 (1970-71). Omregningen til 2005-kroner er basert på konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

Markedsforholdene hadde selvsagt også stor betydning for konsernets driftsresultater, og i flere årsmeldinger på sekstitallet trekkes de vanskelige avsetningsforholdene fram som årsak til underskuddene. Året 1967 peker seg altså ut som det dårligste i denne perioden. Årsaken til underskuddet dette året var at konsernet satt med store lagre av ferdige produkter som det ikke fikk solgt.⁹¹ Finotro ble, som mange andre filetprodusenter, rammet av en ganske spesiell hendelse. I 1967 utstedte nemlig paven et dekret som opphevet katolikkenes forbud mot å spise kjøtt på fredager.⁹² Det opprinnelige kjøttforbudet hadde vært av stor betydning for norsk fiskeeksport i svært lang tid, og var en av grunnene til at klippfisk- og tørrfiskeeksporten hadde vært så omfattende nettopp til områder der katolisismen stod sterkt. Samtidig ble det prisfall på kjøtt i USA, som nå var blitt et av de viktigste importlandene for frosne fiskeprodukter fra Norge.

Finotro hadde tap også på tørrfiskproduksjonen dette året, og i årsmeldingen heter det at det finske markedet sviktet.⁹³ Et annet marked som sviktet var det nigerianske, som hadde vært det viktigste enkeltmarkedet for norsk tørrfiskeeksport i etterkrigsårene.⁹⁴ Borgerkrigen som brøt

⁹⁰ RA, Fdep, Hovedarkivet 1965-74, boks D-0519. Notat. Fi-No-Tro. Årsregnskap 1962. Til direktør Rogstad, dat. 24.05.1963.

⁹¹ St.meld. nr. 22 (1968-69) Om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1967, s. 1.

⁹² *FRIONOR 1946-1971 – 25 år*, Jubileumsskrift, Oslo 1971, s. 47.

⁹³ St.meld. nr. 22 (1968-69) Om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1967, s. 4.

⁹⁴ Tande & Tande 1986:122ff. I 1966 gikk nesten 70 prosent av all produsert norsk tørrfisk til Nigeria. I årene med borgerkrig mellom 1967 og 1970 ble produksjonen sterkt redusert. Nigeria var fortsatt den største importøren av

ut i juni 1967 var svært ødeleggende for norske tørrfiskprodusenter. Sannsynligvis ble fiskekjøperne i Finnmark særlig hardt rammet, på grunn av at fylkets tørrfisk-produksjon sjelden gir bedre kvalitet enn såkalt afrika-vare. Krisa var trolig en vesentlig årsak til at flere fiskekjøpere la om til frossenfisk-produksjon. For samtidig med tørrfisk-krisa, bedret markedsforholdene seg for frosne produkter (se også seinere i kapitlet). Finotros årsmelding for 1969 meldte om gunstig prisutvikling ved eksport av frossen filet til vestlige markeder.⁹⁵

Forklaringene på Finotro-konsernets underskudd kunne variere fra år til år. Det er imidlertid én enkelt forklaring som hyppigst blir trukket fram som årsak til vanskelighetene: Den ustabile råstofftilførselen. Den hjemmehørende og tilreisende kystflåten greide ikke å sørge for at filetproduksjonen holdt seg på et jevnt nivå over hele året. Spørsmålet skal behandles inngående noe seinere i kapitlet.

Konsesjonslov for fiskeindustrien

Den 1. januar 1964 trådte en ny konsesjonslov for fiskeindustrien i kraft.⁹⁶ I korthet gikk loven ut på at det var forbudt å bygge, innrede eller utvide fiskeproduksjonsanlegg med mindre tillatelse var innhentet fra Fiskeridepartementet. Loven omfattet både hermetikkfabrikker, fryseskiper og landfaste fryserier. Unntatt fra konsesjonsplikten var mindre anlegg med en frysekapasitet på under åtte tonn pr. døgn.

Hvorfor kom denne loven på begynnelsen av 1960-tallet? Bakgrunnen var den store utbyggingen av filetfryserier som hadde foregått fra 1945, med påfølgende problemer med råstofftilførsel og dårlig kapasitetsutnyttelse. Initiativet til å regulere adgangen til bygging av filetanlegg kom opprinnelig fra Fiskeridirektøren, som både i 1945 og 1953 hadde foreslått en slik konsesjonsplikt.⁹⁷ Men inntil 1960-tallet hadde behovet for en egen konsesjonslov vært ansett som overflødig. Det offentlige kontrollaspekt som lå i at så mange anlegg hadde vært fullfinansiert eller delfinansiert med statlige midler, hadde blitt betraktet som tilstrekkelig. Alle utbyggingsprosjekter som mottok statsstøtte, måtte få tegninger og planer godkjent av Fiskeridirektoratets Bygnings- og Maskintekniske Avdeling.⁹⁸ Men nå, etter at private interesser hadde kommet sterkere med i utbyggingen, mente imidlertid myndighetene at det var behov for en egen konsesjonslov for å adgangsregulere muligheten for å etablere fiskeindustrianlegg.

tørrfisk i denne perioden, men landets andel sank til 43 prosent av totaleksporten.

⁹⁵ St.meld. nr. 8 (1970-71) Om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1969, s. 3.

⁹⁶ Lov om bygging, innredning og utvidelse av anlegg for hermetisering og frysing av fisk og fiskevarer m.v., av 21. juni 1963.

⁹⁷ Ot.prp. nr. 44 (1962-63) Om lov om bygging, innredning og utvidelse av anlegg for hermetisering og frysing av fisk og fiskevarer m.v. Det følgende avsnittet bygger på denne kilden, hvis ikke annet er nevnt.

⁹⁸ Brev fra Hans Tveitsme til BPF, dat. 16.02.2000.

I Fiskeridirektørens begrunnelse for behovet for loven, lå i første rekke den nevnte bekymring for overkapasitet, men også en frykt for hva en ”planløs plassering av industrianlegg” kunne påføre samfunnet av utgifter: En industriell utbygging i kystområder som ellers var svakt utviklet, ville kunne føre til krav om kraftutbygging, vannforsyning, skoler, tilgang på arbeidskraft osv. Et annet argument bak lovforslaget, var Norges forhold til det europeiske økonomiske fellesskap (EEC). Da lovforslaget ble utarbeidet, hadde Norge søkt om medlemskap. Faren for overinvesteringer fra utenlandske interesser i hermetikk- og fryseindustrien, forsterket behovet for en ”samfunnsmessig kontroll”, ifølge Fiskeridepartementet. Det skal heller ikke utelukkes at Nestlés oppkjøp av Findus i 1962 hadde betydning for at konsesjonslovforslaget kom opp på dette tidspunkt.

I et tidlig utkast hadde Fiskeridirektøren foreslått at loven skulle gi adgang for myndighetene til å nekte konsesjon dersom et anlegg ikke var tilstrekkelig økonomisk fundert eller manglet en faglig kvalifisert ledelse. Dette ble imidlertid avvist av Fiskeridepartementet.

Det er uvisst hvor stor innflytelse Klaus Sunnanå personlig hadde på utformingen av forslagene til tekst i loven. Imidlertid passer argumentene for konsesjonsloven godt til bildet vi har av Sunnanå – som ble skissert i forrige kapittel. Sunnanå stod for en moderniseringslinje, men hadde samtidig tro på en sterk samfunnsmessig kontroll av kapital og teknologi når det gjelder videre utvikling av fiskeriene og fiskeindustrien.

I odelstingsdebatten om loven kalte Høyres representanter fram sosialisering- og reguleringsspøkelset, og mente at den frie etableringsretten nå var truet når man måtte ha myndighetenes tillatelse for å oppføre et fryseri eller en hermetikkfabrikk.⁹⁹ Flere av partiets talere mente at det måtte være opp til private interesser selv å ta den risiko det ville være å etablere fiskeindustrianlegg i kyststrøk som var lite utviklet. Loven ble vedtatt mot Høyres stemmer, og fra og med 1964 hadde dermed myndighetene et redskap til å regulere adgangen til bygging av fryserier og kjøleanlegg. Høyre og den private fiskerikapitalen hadde imidlertid lite å frykte, for loven fikk svært liten betydning i praksis (se også kap. 7).

Ekspansjon i frossenfiletindustrien

I 1959 var Torskefiskeutvalgets innstilling ferdig, oppnevnt med Erik Brofoss som leder. I likhet med Fiskeridirektøren hadde utvalget advart mot for sterk vekst i fiskeindustrien: Så lenge den eksisterende frysekapasiteten ble så dårlig utnyttet, var ikke behovet for en ytterligere utbygging denne industrien til stede.¹⁰⁰ Men til tross for advarslene og forsøkene på å regulere utbyggingen,

⁹⁹ St.forh. 1962-63, O.tid. 06.06.1963, s. 519ff.

¹⁰⁰ St.meld. nr. 71 (1959) Innstillingen fra Torskefiskeutvalget 1957, s. 11f.

var 1960-årene en periode med en sterk vekst av anlegg med teknologi for kjøling og frysing av fisk og fiskeprodukter i Nord-Norge. Antall fryserier og kjøleanlegg i de tre nordligste fylkene økte med 70 prosent mellom 1960 og 1969.¹⁰¹ Veksten skjedde altså til tross for at myndighetene nå hadde en lov til å regulere utviklingen (se også kap. 7). Tidligere avdelingsingenør ved Fiskeridirektoratet og mangeårig styremedlem i Finotro, Hans Tveitsme, skriver med rette om konsesjonsloven: "Den ble (...) brukt med meget stor varsomhet."¹⁰²

Tabell 5.3 Fiskeproduksjonsanlegg i Finnmark (anlegg med kapasitet over åtte tonn pr. døgn) i 1968

Kommune	Sted	Antall anlegg
<i>Loppa</i>	Øksfjord	1
<i>Hasvik</i>	Sørvær	1
	Brevikbotn	1
	Hammerfest	1
<i>Sørøysund</i>	Akkarfjord	1
<i>Måsøy</i>	Havøysund	2
	Gjesvær*)	2
	Honningsvåg	1
<i>Nordkapp</i>	Kamøyvær	1
	Skarsvåg	1
	Kjøllefjord	2
<i>Lebesby</i>	Mehamn	3
	Gamvik	1
<i>Berlevåg</i>	Berlevåg	4
	Kongsfjord	1
	Båtsfjord	9
<i>Vardø</i>	Vardø	4
	Kiberg	2
	Vadsø	1
Totalt		39

Kilde: Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, Fiskeridepartementet, 1970, s. 82.

*) I 1984 ble Gjesvær overført til Nordkapp kommune.

I Finnmark møtte Finotro mye større konkurranse enn før. Det totale antall fryserier og kjøleanlegg i fylket økte fra 34 til 62 mellom 1960 og 1969.¹⁰³ Omtrent en tredjedel var små anlegg for kjøling og frysing av dyrefôr, agn, reker og mindre partier ferskfisk og filet.¹⁰⁴ De øvrige var større fiskeproduksjonsanlegg som drev med industriell framstilling av frossen filet.

¹⁰¹ NOS Norges Fiskerier 1960 og NOS Fiskeristatistikk 1969. Fryserier og kjøleanlegg i Finnmark, Troms og Nordland: 1960:116, 1969:198.

¹⁰² Tveitsme 1986:62.

¹⁰³ NOS Norges Fiskerier 1960 og NOS Fiskeristatistikk 1969.

¹⁰⁴ Fdep, Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, 1970, i *Innstillinger og betenkninger*, 1970, bd. II, s. 83.

Slike filetfryserier var det elleve av Finnmark i 1959.¹⁰⁵ I 1968 – elleve år seinere – var antallet vokst til 39, og tabell 5.3 viser plasseringen av fryseriene.

Sytti prosent av filetanleggene befant seg i Øst-Finnmark. Båtsfjord skiller seg ut som fylkets – og trolig også landets – største senter for filetproduksjon med hele ni større filetanlegg anlegg i 1968. Enkelte av de nye fryseriene ble etablert av fiskereide samvirkelag, slik som i Kamøyvær på Magerøya og i Kiberg på Varangerhalvøya. Fryseriet til Kiberg Produksjonslag ble tatt i bruk i 1964.¹⁰⁶ Men de fleste nye fryseriene var det private fiskekjøpere som stod bak, slik som konkurrenten til produksjonslaget i Kiberg, Paul G. Mathisen, som fikk sitt filetfryseri i gang i 1965.

Men det var også sørnorske firmaer som nå satte i gang med frossenfiskproduksjon i Finnmark, for eksempel Brødrene Aarsæther fra Sunnmøre. Firmaet, opprinnelig etablert av brødreparet Nils og Anders fra Årseter i Ørsta, var imidlertid ingen nykommer i fylket, men hadde lang tradisjon for å drive tranproduksjon og saltfisktilvirkning i Finnmark.¹⁰⁷ Allerede i 1900 startet virksomheten i Vardø, men ble så utvidet til Vadsø og Kjøllefjord i 1910, Ingøy i 1914, Tufjord i 1915, Mehamn i 1919 og Båtsfjord i 1949. I 1969 kom startet imidlertid en større utbygging med moderne produksjonsanlegg og trålere i Kjøllefjord, Båtsfjord, Vardø og Vadsø.

Tabell 5.4 Anvendelse av fangstene fra skrei- og vårtorskefiskeriene i Finnmark 1961-1969. Relativ andel og mengde i tonn

År	Frossen/fersk	Henging	Salting	Tonn
1961	23	68	9	73.485
1962	53	35	12	39.813
1963	45	49	6	43.184
1964	54	35	11	25.142
1965	61	32	7	48.243
1966	54	36	9	55.163
1967	40	53	8	54.279
1968	73	20	8	45.592
1969	70	24	6	54.854

Kilde: Beregnet på grunnlag av NOS Fiskeristaistikk 1961-1969.

Samtidig med oppbyggingen av filetfryserier i Finnmark, gikk utviklingen innenfor konvensjonell tilvirkning i motsatt retning i denne perioden. Antall salterier i fylket gikk ned fra

¹⁰⁵ Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, 1952-1960 (vedl. til St.meld. nr. 75 (1960-61) Om gjennomføringen av Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge, s. 191).

¹⁰⁶ Finstad 2005b).

¹⁰⁷ Bore, Larsen & Ådland 1996:4f.

159 i 1961 til 116 i 1969.¹⁰⁸ Statistikken gir ikke svar på hvor i fylket nedgangen i konvensjonell produksjon var størst, men det er sannsynlig at tilbakegangen var betydelig både i fjordområdene og i fiskeværene på kysten. Anvendelsen av fangstene viser også en markert dreining vekk fra de konvensjonelle produksjonsmetodene. I 1962 var det første gang siden 1945 at over halvparten av det oppfiskede kvantum av skrei og loddetorsk i Finnmark gikk til fersk og frossen anvendelse.

I de første etterkrigsårene var det, som påpekt i forrige kapittel, politiske forhold som var kraften bak utviklingen innenfor fryserinæringen. Et nytt trekk på sekstitallet er imidlertid de store endringene i den internasjonale markedssituasjonen, som direkte påvirket utviklingen i fiskeindustrien i Nord-Norge. Nestlés oppkjøp av Findus i 1962 og den øvrige ekspansjonen av nye fryseribedrifter i Finnmark er åpenbare uttrykk for at etterspørselen etter frosne fiskeprodukter var stigende på verdensmarkedet. En stadig større del av fangstene på verdensbasis ble produsert som frossenfisk på 1960-tallet, og mellom 1957 og 1967 økte frossenandelen av verdens fiskefangster fra 7,6 prosent til 12,1 prosent.¹⁰⁹

Norge var tungt involvert i den internasjonale konkurransen på frossenfiskmarkedet. Eksporten av norsk frossenfisk økte sterkt, utførselen var fire ganger så høy i 1969 sammenlignet med 1961 (tabell 5.5). Samtidig økte verdien av frossenfiskeksporten med nesten 14 prosent mellom de to tidspunktene. Det mest slående er imidlertid den sterke stillingen som tørrfisk fremdeles hadde som eksportprodukt i 1960-årene, både med hensyn til mengde og verdi.

Tabell 5.5 Eksportmengde og eksportverdi av frossenfilet og tørrfisk 1961, 1965, 1969. I tonn og kr (eksportverdi pr tonn i parentes)

	1961	1965	1969
Frossen filet	29.712 tonn 87.378.000 kr (2.941,-)	71.156 tonn 247.841.000 kr (3.483,-)	117.104 tonn 392.323.000 kr (3.350,-)
Rundfrossen	18.469 tonn 56.131.000 kr (3.039,-)	23.016 tonn 72.318.000 kr (3.142,-)	26.146 tonn 67.063.000 kr (2.565,-)
Tørrfisk	32.066 tonn 156.059.000 kr (4.866,-)	25.669 tonn 137.672.000 kr (5.363,-)	19.530 tonn 126.460.000 kr (6.475,-)

Kilder: NOS Fiskeristatistikk 1961, 1965 og 1969.

Nå skal det sies at siste halvdel av 1960-årene ble svært spesiell for norsk tørrfiskutførsel. I 1967

¹⁰⁸ NOS Fiskeristatistikk 1961 og 1969.

¹⁰⁹ FAO, *Yearbook of Fishery Statistics*, Vol. 25, 1967, A1-1.

brøt det altså ut borgerkrig i Nigeria, som var det viktigste norske tørrfiskmarkedet med omkring 60 prosent på begynnelsen av 1960-tallet.¹¹⁰ Borgerkrigen førte til at Nigeria stanset import av tørrfisk, og mange tørrfiskprodusenter i Finnmark ble sittende igjen med store lagre som de ikke fikk avsetning på i disse årene. Og som det framgår av tabell 5.5 gikk eksporten sterkt tilbake, og var 39 prosent lavere i 1969 sammenlignet med 1961. Hvorfor eksportverdiene holdt seg så godt oppe i en slik situasjon, er ikke klart. En nærliggende årsak er naturligvis at prisene stiger når mengden går ned, men det er under forutsetning av at etterspørselen er den samme. En fullstendig kartlegging ville innebære å se på hvordan situasjonen var på det andre hovedmarkedet for norsk tørrfisk, som var det italienske, og som kjøpte den beste og dyreste tørrfisken. Men det er det ikke anledning til her. Det som er klart, er i hvert fall at selv om det brøt ut borgerkrig, ble mye av tørrfisklagrene kjøpt opp av staten som nødhjelp til Biafra i de østlige områdene i Nigeria, som var hardest rammet av borgerkrigen. Dessuten fikk eksportørene støtte i form av lån og garantier for å komme igjennom krisen.

Som vi skal se nedenfor er den sveitsiske næringsmiddelkjeden Nestlé sitt oppkjøp av Findus i Hammerfest blitt sett på som den internasjonale storkapitalens inntog i norsk fiskerinæring, og motstanderne brukte anti-kapitalistiske argumenter mot oppkjøpet. Men i skyggen av dette var FRIONOR blitt en betydelig global aktør innenfor frossenfisk, noe få var bekymret over i den hjemlige debatten. FRIONORs omsetning økte fra rundt 150 millioner kroner i 1961-62 til over 400 millioner kroner i 1969-70.¹¹¹ FRIONORs produkter gikk til mer enn 30 markeder over store deler av den industrialiserte verden. Mest gikk til de såkalte "kommunist-landene". I 1965-66 gikk 42 prosent av FRIONORs eksport-kvantum til stater tilsluttet COMECON (Øst-Europa og Sovjetunionen).¹¹² Omtrent 27 prosent gikk til EFTA-landene, mens USA og land tilknyttet EEC stod for omtrent tolv prosent hver av FRIONORs salg til utlandet på dette tidspunkt. Men også hjemmemarkedet var i vekst. Hele frysekjeden fra fabrikkene til familiehusholdningene ble stadig utbygd, og i 1966 var det hele 300.000 frysere i norske hjem.¹¹³

Ved siden av salgskontorer i mange land, etablerte FRIONOR også nye datterselskaper i sekstiårene, i Sverige, England og Vest-Tyskland, og kjøpte seg inn i selskaper i flere andre land i Europa. I 1965 ble en ny fabrikk åpnet i New Bedford, Massachusetts. Grunnen til at andelslaget etablerte seg med egen produksjon i USA, var å unngå de høye tollsatsene ved

¹¹⁰ Tande & Tande 1986:122ff.

¹¹¹ *FRIONOR 1946-1971 – 25 år*, Jubileumsskrift, Oslo 1971, s. 48.

¹¹² Samme sted, s. 41.

¹¹³ Samme sted, s. 40.

eksport av ferdige filetprodukter til det amerikanske marked.¹¹⁴ Frosne blokker av filet var det derimot lav toll på. Dermed produserte FRIONOR fish sticks og grilletter til amerikanerne mye billigere i USA, basert på blokker fra Finotro og de andre medlemsbedriftene.

I 1968 ble FRIONORs monopolstilling brutt. Dette året fikk eksportsammenslutningen Nordic Group, bestående av 14 firmaer, tillatelse til å eksportere frossenfisk til USA, verdens største marked for dette produktet.¹¹⁵ Initiativet til Nordic Group kom fra fryserier som var misfornøyde med FRIONORs enerådende stilling. Som vist tidligere, utgjorde de nordnorske fryseriene kjernen i FRIONOR. Det er derfor interessant at det var et nordnorsk firma, Rolf Jentoft, Ballstad i Lofoten, som stod i spissen for å danne et alternativt eksportorgan. Ved å gi Nordic Group eksportlisens, bidro Borten-regjeringen dermed til å bygge ned en av søylene i etterkrigsårenes korporative fiskeripolitikk: Den monopoliserte eksporten.

Det er vanskelig å si hva slags betydning den økte etterspørselen etter frossenfisk på verdensmarkedet betydde for Finotros økonomi. Det som ihvertfall er sikkert, er at konkurransen i Finnmark forsterket problemene med å skaffe råstoff og arbeidskraft. De nye problemene ble forsøkt løst ved å endre på organisasjonen Finotro.

Sentralisering eller desentralisering? Statsselskap i støpeskjeen

I 1964 ble det foretatt en vesentlig forandring i Finotros vedtekter, noe som medførte at maktforholdet i selskapet ble endret i favør av de tre minoritetseierne. Endringen dreide seg om stemmerettsreglene på generalforsamlingen, konsernets høyeste organ. De opprinnelige vedtektene fra 1951 sa ingenting om stemmeprosedyren på generalforsamlingen, men bygde på aksjeloven der ikke annet var nevnt. I praksis betydde det at majoritetseieren – dvs. staten ved Fiskeridepartementet – hadde hatt den avgjørende myndighet i saker som skulle avgjøres av generalforsamlingen. Men etter endringen fikk paragraf 10 i vedtektene følgende ordlyd:

På generalforsamlingen har hver aksje en stemme. Alle vedtak blir gjort med simpelt flertall såfremt ikke annet er bestemt i vedtektene eller følger av aksjeloven. *Til gyldig vedtak, unntatt valg, kreves foruten foreskrevet flertall at minst 2 aksjeeiere har stemt for det.*¹¹⁶

Dermed hadde Norges Råfisklag, Norges Fiskarlag og LO fått en mulighet til å blokkere vedtak på generalforsamlingen, under forutsetning av at to av dem opptrådte samlet. Sammenlignet med

¹¹⁴ Hallan & Våland 1968:3ff.

¹¹⁵ Hansen & Bø 1977:1.

¹¹⁶ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot., 1951-64, (ord.) 14.04.64, sak 6/64. Kursivert her.

staten eide de minimale aksjeposter i konsernet: Norges Råfisklag hadde 20 aksjer, LO 15 aksjer og Norges Fiskarlag 10 aksjer, mot statens andel på hele 2.855 aksjer.¹¹⁷

Vedtektsendringen er nok et eksempel på et korporativt kjennetegn ved selskapet, og symptomatisk nok var det den største minoritets-eieren, Norges Råfisklag, som hadde krevd at småeierne skulle få noe mer enn en symbolsk innflytelse i selskapet.¹¹⁸ Hensikten bak endringen var å forhindre at staten skulle fatte vedtak som gikk på tvers av minoritets-eiernes interesser. I et brev til Fiskeridepartementet fra mars 1968, konkluderte imidlertid Industridepartementet med at paragrafens ordlyd ga aksjeminoriteten ”en maktstilling som er av alt annet enn symbolsk art. Maktstillingen går langt ut over hva det synes rimelig å gi en relativt liten minoritet.” Paragraf 10 ble endret igjen i 1968, etter at den flittig hadde tjent til å stoppe vedtak der statens interesser gikk på tvers av interessene til de øvrige eierne. Dette gjaldt både i diskusjonen omkring selskapets organisasjon og i trålersaken, slik vi skal se nedenfor.

Fra midten av 1960-tallet ble flere forslag til alternative organisasjonsformer for selskapet diskutert – forslag som ville medført store endringer for konsernet. En viktig årsak til at organisasjonssaken kom på dette tidspunkt, var at Fiskeridepartementet fikk en ny politisk ledelse etter stortingsvalget høsten 1965. I perioden med borgerlig koalisjonsregjering, ble det utvist et relativt stort engasjement overfor konsernet. Før 1965 var det vanlig at statens eierskap ble ivaretatt av *embetsverket*, og på generalforsamlingene hadde alltid fiskeridirektøren, eller en byråsjef eller ekspedisjonssjef fra Fiskeridepartementet representert statens aksjer.¹¹⁹ I Per Bortens regjeringsperiode var det imidlertid alltid fiskeriministeren selv eller statssekretæren som var statens representant i dette organet, og i større grad enn før ble generalforsamlingen nå en politisk arena der motsetningene gikk mellom de tre arbeiderparti-dominerte eierorganisasjonene og staten, dvs. Fiskeridepartementet ved fiskeriministeren. Motsetningene kom særlig til syne i forhold til diskusjonene omkring konsernets organisasjon. I andre saker, som i trålerspørsmålet, var imidlertid ikke de politiske skillelinjene like tydelige. På samme tid fungerte Arbeiderpartiets fiskeriuvalg som en slags ”skygge-generalforsamling” for Finotro i perioden med borgerlig regjering, der de fleste større saker av betydning ble drøftet.

At Borten-regjeringen viste en slik iver for statsbedriften Finotro, er kanskje ikke så merkelig. De borgerlige partiene hadde med Kings Bay-saken fått gjennomslag for en politisk

¹¹⁷ Etter refinansieringen i 1964, var eierskapet slik: Staten ved Fiskeridepartementet: 16.308 aksjer (88,15 %), Norges Råfisklag: 2.030 aksjer (10,98 %), LO: 97 aksjer (0,52 %) og Norges Fiskarlag: 65 aksjer (0,35 %).

¹¹⁸ RA, Fdep, Hovedarkivet, boks D-0522. Brev fra Industridep til Fdep, A/S FI-NO-TRO, dat. 30.03.1968.

¹¹⁹ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot. 1951-1964. Ett unntak, er Magnus Andersens statssekretær, Trygve Hoem, som representerte staten på generalforsamlingen i 1965.

doktrine som innebar at den sittende regjering hadde et konstitusjonelt ansvar for statsbedriftene.¹²⁰

I grove trekk dreide debatten om Finotros organisasjon seg om to ulike modeller. Den *sentraliserte* modellen var den som selskapet var tuftet på siden starten, med et sentralt hovedkontor som tok seg av økonomi, regnskap, salg osv. De enkelte anlegg hadde egen driftsledelse, med en disponent og en enkel administrasjon, men var på de fleste vesentlige saksområder underlagt hovedkontoret. Den andre modellen som ble diskutert, bygde på et *desentralisert* organisasjonsprinsipp, der de enkelte anlegg skulle sees på som selvstendige enheter med stor grad av uavhengighet. Blant tilhengerne av denne modellen, var det imidlertid betydelige forskjeller i synet på hvor langt desentraliseringen av myndighet skulle gå.

Våren 1966 behandlet styret en ny ”funksjonsplan” for Finotro, utarbeidet av avdelingen til Statens Teknologiske Institutt (STI) i Narvik.¹²¹ Et sentralt poeng i planen var å bygge ut og styrke hovedkontoret. Imidlertid vedtok styret å forkaste denne planen. Istedenfor styrking av hovedkontoret, mente styret at det burde gjennomføres en omfattende desentralisering. Mer myndighet og ansvar skulle overføres til ledelsen ved de enkelte anleggene, men de skulle fortsatt være integrert i ett felles selskap.

Det neste punktet i styrevedtaket var i realiteten en knusende dom over den sittende konsernledelsen:

Hovedkontoret i sin nærværende funksjon bør opphøre og erstattes med en fåtallig men velkvalifisert konsernledelse med visse fellesfunksjoner for anleggene.¹²²

Det nye hovedkontoret skulle være løsrevet fra selskapets daglige drift. Dessuten burde det legges til Tromsø, heter det videre i vedtaket. Den ordinære generalforsamlingen i 1966, som ble avholdt kort tid etter, vedtok så å slutte seg til det forannevnte styrevedtaket om desentralisering av myndighet og ansvar til anleggene.¹²³ Generalforsamlingen var også enig i at hovedkontoret burde flyttes og ”fortrinnvis” plasseres i Tromsø. Vedtaket om desentralisering og flytting av konsernledelsen var for øvrig stikk i strid med hva Finotro-utvalget hadde foreslått fire år tidligere.

¹²⁰ Grønlie 1990:3f.

¹²¹ FB, FA, boks 4. St.prot., 05.05.1966, sak 60/66.

¹²² Samme sted.

¹²³ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot., 10.05.1966, sak 7/66.

Knut Vartdal ble statssekretær for fiskeriminister Einar Moxnes fra Senterpartiet fra juni 1968, og han satte seg godt inn i diskusjonen om omorganisering av Finotro som hadde pågått i 1966 og 1967.¹²⁴ Han kan fortelle at hensikten med å desentralisere virksomheten, var å forenkle administrasjonen, bedre ansvarsforholdene og gi det enkelte anlegg større grad av incitament til å drive godt.

En annen viktig grunn var at de tette båndene mellom Honningsvåg-anlegget og hovedkontoret ble oppfattet som problematiske. Dette forholdet viste seg blant annet ved at tillitsvalgte og andre filetarbeidere i Honningsvåg henvendte seg direkte til konserndirektøren om de lurte på noe. Var det problemer av noe slag, var det bare å gå til ”han Vik”, som holdt døra åpen for konsernets arbeidere til enhver tid. Denne uformelle kanalen ble imidlertid sett på som en stor ulempe for den stedlige driftsledelsen ved Honningsvåg-anlegget, som følte seg overkjørt og overprøvd av konsernledelsen.

At Tromsø pekte seg ut som et aktuelt alternativ for plassering av hovedkontoret, var ikke unaturlig. Den fiskerifaglige kompetansen ble nok ansett for å være større i Tromsø enn i Honningsvåg, ikke minst fordi hovedsetet til Norges Råfisklag var plassert der. I tillegg var det et industrimiljø i byen med flere større fiskeribedrifter, slik som Tromsø Fryseri og Kjøleanlegg, og firmaene til Alfon Kræmer og Helge Richardsen. Det skal heller ikke utelukkes at styret tok hensyn til at Tromsø var i ferd med å bli landsdelens første universitetsby, selv om etableringen av et eget fiskeriforskningsmiljø ennå lå noen år fram i tid.¹²⁵

Planene om omorganisering av Finotro ble fulgt opp i april 1967, da styret gjentok vedtaket om flytting av hovedkontoret fra Honningsvåg til Tromsø.¹²⁶ Dessuten gikk man et steg videre i retning av desentralisert drift, ved å vedta oppsplitting av konsernets produksjonsanlegg til datterselskaper med egne styrever. Generalforsamlingen i mai samme år fant imidlertid å måtte utsette behandlingen av dette forslaget til en ekstraordinær generalforsamling seinere på høsten.¹²⁷ Styret ble samtidig bedt om å utarbeide et forslag til en mindre vidtgående desentralisering. Dessuten vedtok denne generalforsamlingen at selskapets nye organisasjonsplan inntil videre burde baseres på at selskapets hovedkontor fortsatt skulle ligge i Honningsvåg, men atskilt fra anlegget der.

¹²⁴ Intervju med Knut Vartdal, 31.03.2000.

¹²⁵ I 1967 ledet Helge Richardsen et utvalg som foreslo at det skulle legges en fiskerihøgskole til Tromsø. Men først i 1972 gjorde Stortinget vedtak om iverksetting av høyere fiskeriutdanning ved Norges fiskerihøgskole i Tromsø (Fulsås 1993:133f). Se også Hallenstvedt 1998:348ff.

¹²⁶ FB, FA, boks 4. Styreprot., 07.04.1967, sak 34/67. To av styremedlemmene, Engan og Pedersen, gikk imot den delen av forslaget som gikk på å flytte hovedkontoret. Styreformann Johs. Overå ga forslaget subsidiær tilslutning.

¹²⁷ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot. (ordinær) 03.05.1967, sak 4/67.

Det er sannsynlig at utfallet av denne saken var årsaken til at Johs. Overå nå gikk av som styreformann. Hans etterfølger ble Albert Abrahamsen fra Karlsøy, disponenten ved Tromsø Fryseri og Kjøleanlegg.¹²⁸ Med dette fikk selskapet for første gang en styreformann med industri-bakgrunn. Abrahamsen skilte seg også fra sine forgjengere ved at han ikke var en profilert fiskeripolitiker fra Arbeiderpartiet. Albert Abrahamsen ble imidlertid bare sittende et års tid. I 1968 ble han etterfulgt av Kåre Nordhus, som var lokalpolitiker for Høyre i Hammerfest. Nordhus hadde tidligere vært ansatt i Findus, men drev sitt eget trålrederi da han ble ny styreformann i Finotro.¹²⁹ Valgene av styreformenn vitner om at Finotro ikke lenger bare var Arbeiderpartiets og kystfiskernes eget selskap, og at den borgerlige ledelsen i Fiskeridepartementet var aktivt opptatt av å gi Finotro et mer industriorientert styre.

Den ekstraordinære generalforsamlingen den 15. november 1967, hadde to forslag om selskapets organisasjonsform til behandling.¹³⁰ Flertallsforslaget gikk ut på at omgjøringen av anleggene til egne datterselskaper skulle starte snarest mulig.¹³¹ Spørsmål om å overføre eiendomsretten fra Finotro som moderselskap til datterselskapene skulle utredes videre før første ordinære generalforsamling. Imidlertid ble hele saken utsatt til nok en ekstraordinær generalforsamling, etter forslag fra fiskeriminister Oddmund Myklebust.

Bakgrunnen for de stadige utsettelsene, var at eierne var uenige om rekkevidden av de foreslåtte endringene. Selv om det var enighet om en desentralisering og oppdeling i mindre enheter, ønsket staten å gå mye lenger enn de tre minoritetsseierne. Fiskeridepartementets opplegg gikk ut på at de enkelte anlegg skulle skilles ut som helt selvstendige enheter, som ivaretok driften og som også eide maskiner, bygninger osv.¹³² De tre minoritetsseierne gikk imidlertid inn for at anleggene skulle være reine driftsselskaper som leide anleggene av moderselskapet. Ved å lage et slikt skille, ville de forhindre at staten solgte ut enkeltanlegg til private.

Industridepartementet uttalte seg om organisasjonsspørsmålet våren 1968.¹³³ I uttalelsen heter det at flertallsforslaget om datterselskaper med egne styrever, var mer vidtgående enn det som var vanlig for statlige konserner Finotro kunne sammenlignes med. Til mindretallsforslaget om egne driftsselskaper mente Industridepartementet at det var vanskelig å se hvilke endringer av betydning dette innebar. Industridepartementet var med andre ord svært kritisk til samtlige av de foreslåtte endringene.

¹²⁸ *Tromsø Fryseri og Kjøleanlegg A/S 50 år, 1938-1988. Jubileumsskrift*, Tromsø 1988.

¹²⁹ Intervju med Knut Vartdal, 31.03.2000.

¹³⁰ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot. (ekstraord.), 15.11.1967, sak 7/67.

¹³¹ Mindretallsforslaget er ikke referert i protokollen.

¹³² Hverken i styre- eller generalforsamlingsprotokollene finnes grunnlagsmaterialet for forslagene som ble diskutert. Opplysningene bygger derfor på intervju med tidligere statssekretær Knut Vartdal, 31.03.2000.

¹³³ RA, Fdep, Hovedarkivet 1965-74, boks D-0522. Brev fra Industridep til Fdep, A/S FI-NO-TRO, dat. 30.03.1968.

Heller ikke kontrollnemnda mente at en oppsplitting ville løse det den anså som konsernets hovedproblem, nemlig mangelen på kvalifiserte folk til å kontrollere og overvåke produksjonen:

Nemnda antar at en omlegging av selskapets organisasjonsform ikke kan få noen avgjørende betydning for selskapets framtidige lønnsomhet, uten at det samtidig sørges for oppbygging av en administrasjon med mer kvalifiserte personer i nøkkelstillinger.¹³⁴

Ettersom dette var ett av de største problemene i fiskeindustrien, var kontrollnemnda skeptisk til å omgjøre de enkelte anlegg til selvstendige produksjonsenheter, trolig fordi dette ville kunne svekke kontrollaspektet ytterligere.

I januar 1968 kom så organisasjonssaken opp til behandling for tredje gang på en generalforsamling i selskapet, denne gang i form av et nytt forslag fra fiskeriministeren som gikk ut på oppsplitting i datterselskaper.¹³⁵ Men i avstemmingen tapte staten, etter at paragraf 10 nå ble anvendt. De tre eierorganisasjonene stod altså sammen. Til tross for andre motsetninger mellom fiskernes organisasjoner og LO, var de enige om en ting: At Finotro fortsatt skulle være en statsbedrift, og at statens forslag ville innebære en risiko for at private overtok. De tre småeiernes holdning i denne saken fikk også støtte i Arbeiderpartiets fiskeriutvalg.¹³⁶

Frykten for privatisering var høyst reell. Knut Vartdal ble statssekretær for fiskeriminister Einar Moxnes i juni 1968.¹³⁷ Organisasjonssaken til Finotro var en av de første sakene han arbeidet med.¹³⁸ Vartdal forteller at Fiskeridepartementet ikke bare vurderte en omorganisering med oppdeling i datterselskaper, men var også inne på tanken om å skifte ut hele konsernledelsen, inkludert kontorsjef og anleggsbestyrere.¹³⁹ I tillegg vurderte altså den borgerlige ledelsen i departementet å selge Finotro til private interesser. Imidlertid advarte embetsverket mot et så drastisk skritt, og mente at dette ville skape atskillig mer fiskeripolitisk spektakkel enn da statsfryseriet på Melbu ble solgt tidligere på sekstitallet. Ifølge Knut Vartdal var

¹³⁴ St.meld. nr. 91 (1966-67) Om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1966, s. 2.

¹³⁵ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot. (ekstraord.), 05.01.1968, sak 1/68. Dette forslaget er ikke referert i protokollen, imidlertid samsvarer det antakelig med forslaget som er nevnt ovenfor.

¹³⁶ AAB, DNAs arkiv, A. Møtebøker, Ah. Div. partiinterne utvalg, Møtebok fiskeriutvalget, 1960-70, boks 6. Protokoll fra fiskeriutvalgets møte, 06.-07.1968.

¹³⁷ Nordby (red.) 1985:307. Moxnes var fiskeriminister fra 1968 til 1971.

¹³⁸ Intervju med Knut Vartdal, 31.03.2000.

¹³⁹ Vartdals kilde er et udatert departementsnotat, som han mener må stamme fra slutten av 1967 eller begynnelsen av 1968. Også Finansdepartementet og Norges Bank skal ha støttet forslaget om å skifte ut konsernledelsen.

holdningen til Moxnes at det var lite hensiktsmessig å trumfe igjennom omfattende endringer i Finotro på tvers av interessene til tunge aktører som Norges Fiskarlag og LO. I stedet for søkte man derfor å finne fram til løsninger det kunne bli full enighet om. Et hurtigarbeidende utvalg med representanter for alle eierne ble nedsatt, med mandat til å finne fram til enighet om den ”organisatoriske og driftsøkonomiske ordning” som burde gjennomføres.¹⁴⁰ Utvalgets enstemmige innstilling som ble avgitt i september 1968, avviste forslaget om å dele opp konsernet i egne frittstående selskaper med egne styrever, og begrunnet dette med at en slik løsning lett kunne skape strid mellom ledelsen i de enkelte selskaper og konsernledelsen. Samtidig avviste utvalget også mulighetene for at privat kapital skulle inn på eiersiden. Videre skulle administrasjonen av selskapet styrkes med en teknisk sjef og en økonomisjef.

Det ble også enighet om å endre den omstridte paragraf 10 i vedtektene, ved at utvalget foreslo at det siste avsnittet som krevde at minst to aksjeeiere måtte ha stemt for et forslag for at det skulle være gyldig, ble strøket. Etter utvalgets innstilling skulle et slikt stemmekrav være påkrevet bare når det dreide seg om salg av produksjonsanlegg eller endringer av vedtektene. Den ekstraordinære generalforsamlingen den 6. november 1968 sluttet seg til innstillingen om at selskapets organisasjon skulle opprettholdes og at paragraf 10 skulle endres.¹⁴¹ Med denne endringen ble eierorganisasjonenes innflytelse svekket, og et av selskapets mest framtrekkende korporative særtrekk forsvant.

Et kjennetegn ved lønnsomme bedrifter i en kapitalistisk økonomi er at de har en fleksibel organisasjon med evne til å forandre og omstille seg i takt med skiftende markedsforhold og forventninger.¹⁴² Det er vanskelig å vurdere om de foreslåtte organisasjonsendringene på sekstitallet ville kunne ha bidratt til at Finotro fikk en bedre økonomi og ble mindre avhengig av statlige redningsaksjoner, men det kan ikke utelukkes. Dersom de enkelte anleggene hadde blitt splittet opp i mindre datterselskaper, hadde ihvertfall mulighetene for utvikling av lokale innovative miljøer vært større.

Etter den siste debatten i 1968 endte man i realiteten opp med samme organisasjonsmodell som var foreslått i Finotro-utvalgets innstilling. Med unntak av å styrke hovedkontoret, innebar det status quo. I stedet for å fokusere på selskapets totale organisasjon, ble istedenfor oppmerksomheten rettet mot en enkelt produksjonsfaktor: Tilgangen på råstoff.

¹⁴⁰ Utvalget bestod av: styreformann Kåre Nordhus, statssekr. Knut Vartdal, Gunnar Hansen, Norges Råfisklag (også repr. for Norges Fiskarlag) og Paul Engstad, LO. Kilde: Innstilling fra det utvalg som ble nedsatt av generalforsamlingen i A/S Fi-No-Tro den 26. juni 1968. Avgitt 12.09.1968. Utlånt fra Knut Vartdals arkiv.

¹⁴¹ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot., (ekstraordinær) 06.11.1968, sak 1.

¹⁴² Se for eksempel Isaksen 1997.

Ikke bare fiskernes eget konsern

Som nevnt i flere sammenhenger, var retorikken til Finotros forsvarere helt fra starten av preget av interessene til fangstleddet i næringen, med en understreking av konsernets store betydning for fiskerne. Stortingsrepresentantene Valter Gabrielsen og Johs. Olsen fra Finnmark var to av de fremste eksponentene for dette synet. Men at dette var en relativt utbredt oppfatning i hele regionen, kommer fram av reaksjonene i de nordnorske avisene etter at Onar Onarheim vurderte salg av Finotro høsten 1963, som vist ovenfor. Fra midten av 1960-tallet ble imidlertid den ensidige forestillingen om Finotro som fiskernes eget foretak utfordret ved at interessene til konsernets arbeidere begynte å gjøre seg mer og mer gjeldende. Kravet om mer råstoff og en jevnere produksjon ble sterkere uttalt fra filetarbeidernes side. Finotro burde delta aktivt i utbyggingen av havfiskeflåten, mente de, for bare på den måten kunne det sesongmessige preget ved produksjonen utjevnes. Kravene ble dels fremmet overfor styret, dels ved at fagforeningene henvendte seg direkte til staten ved Fiskeridepartementet. Det var næringsmiddelarbeiderforeningene i Båtsfjord og Honningsvåg som var de mest aktive pådriverne bak råstoffkravet – naturlig nok, ettersom det var ved disse store anleggene at problemene med ujevnheter i produksjonen var størst.

Men arbeidernes krav om økt råstofftilførsel ble ikke formulert som et ubetinget krav om *trålere* i første omgang. På et fellesmøte av produksjonsutvalget og tillitsmannsutvalget ved Finotro i Båtsfjord i februar 1966 ble det vedtatt en uttalelse som krevde at styret burde ”skyte til kapital” til fiskefartøyer.¹⁴³ I uttalelsen heter det videre at de tillitsvalgte ikke ville ta noe standpunkt til om tråldriften eller større havgående fartøyer på 50 fot var det mest hensiktsmessige. I et brev fra Honningsvåg Næringsmiddelarbeiderforening til departementet fra omtrent samme tidspunkt, uttrykkes også råstoffkravet, uten at trålere er nevnt eksplisitt.¹⁴⁴ Men året etter var tonen skjerpet, og råstoffkravet var nå blitt til et krav om at Finotro måtte skaffe seg egne trålere. Adressaten var stadig departementet, men kritikken var rettet mot styret, og i særdeleshet Norges Råfisklag og lagets motstand mot utbygging av trålerflåten. Honningsvåg Næringsmiddelarbeiderforening slo fast at kystfiskere med konvensjonelle redskaper ikke maktet å dekke råstoffbehovet ved anlegget og anbefalte derfor et visst antall ”egnede” trålere til konsernet etter modell av trålerne på Melbu og Myre i Vesterålen.¹⁴⁵ Foreningen mente at kystfiskerne ikke ville bli skadelidende selv om Finotro fikk enkelte trålere fast knyttet til

¹⁴³ RA, Fdep, Hovedarkivet, boks D-0521. Brev fra Ingolf Benjaminsen (hovedtillitsmann) og Odmar Iversen (formann i produksjonsutvalget) til Fdep, dat. 01.03.1966.

¹⁴⁴ RA, Fdep, Hovedarkivet, boks D-0521. Brev fra Honningsvåg Næringsmiddelarbeiderforening ved Eliot Pedersen til Fdep, Ad Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri A/S, dat. 09.03.1966.

¹⁴⁵ RA, Fdep, Hovedarkivet, boks D-0521. Brev fra Honningsvåg Næringsmiddelarbeiderforening til Fdep, A/S Fi-No-Tro's råstoffproblem, dat. 20.02.1967.

anleggene. Båtsfjord Næringsmiddelarbeiderforening fattet lignende vedtak, og advarte samtidig mot de langsiktige konsekvensene med hensyn til rekruttering av arbeidskraft dersom Finotro ikke maktet å tilby folk mer enn åtte måneders fast arbeid i året.¹⁴⁶

Råstoff-saken førte til et svært anstrengt forhold mellom styre og arbeidere. Filetarbeidernes fremste skyteskive var formannen, den mektige Johs. Overå. Som Norges Råfisklags første direktør var han selve personifiseringen av kystfiskernes kamp ut av tredvetallets krisetid, mot fiskekjøpernes utbytting og mot kapitalens og stordriftens inntrenging i fiskeriene. Etter at han hadde gått av som Råfisklagets direktør i 1964, fikk han mer tid til å skjøtte sitt verv som styreformann for Finotro. Hans absolutte trålermotstand kom stadig vekk til uttrykk i avisoppslag, til stor fortvilelse fra de tillitsvalgte arbeiderne i konsernet. I februar 1966 uttalte for eksempel Overå seg til Fiskeribladet i forbindelse med et initiativ i Båtsfjord for å skaffe en tråler til Finotro-anlegget der.¹⁴⁷ Istedenfor hekktrålere til omtrent tre millioner kroner stykket, foreslo styreformannen at man skulle satse på ti kystfartøyer på 50 fot hver.

Finotro-arbeideren Einar Hysvær stod sentralt i trålerstriden på sekstitallet. Da han ble tilsatt som NNN-sekretær for Nord-Norge i 1963, fikk han klar beskjed fra forbundet om at hans viktigste oppgave skulle være å nedkjempe Fiskarlagets og Råfisklagets motstand mot trålere.¹⁴⁸ Næringsmiddelarbeiderforbundet ønsket å få en slutt på den uverdige situasjonen med avsigelser og permitteringer i filetindustrien, forteller han.

Trålerspørsmålet på 1960-tallet var ikke en regional konflikt mellom interesser i nord og vest, slik det gjerne er i norsk fiskeripolitisk debatt, men en konflikt primært i Finnmark. Det var heller ikke et spørsmål som det var fullstendig enighet om i samtlige NNN-lag i fylket, for ved de mindre fabrikkene var trålerskepsisen mye større.¹⁴⁹ I Berlevåg, Mehamn og Vardø var ikke motstanden mot dårlige arbeidsforhold i filetindustrien mindre enn i Honningsvåg og Båtsfjord, men man konsentrerte seg om andre løsninger på problemene med ujevne tilførsler av råstoff. Ett av tiltakene som fikk stor tilslutning, var dobbeltfrysing, dvs. at anleggene frøs ned råstoff i perioder med god tilgang og tinte fisken opp igjen for produksjon når tilførslene avtok.

Ved siden av råstoff-saken, var tariff-spørsmålene viktigst for de tillitsvalgte Finotro-arbeiderne på sekstitallet. De lokale fagforeningene hadde etter hvert skaffet seg en betydelig kompetanse om sine faglige rettigheter og om lønsspørsmål, som ofte er kompliserte forhold i næringer som er akkordbasert. I tillegg må de ha vært gode forhandlere, så dyktige at konsernets

¹⁴⁶ RA, Fdep, Hovedarkivet, boks D-0521. Brev fra Båtsfjord Næringsmiddelarbeiderforening til Fdep, Sak: Råstoffmangel og arbeidsledighet, dat. 06.03.1967.

¹⁴⁷ *Fiskeribladet*, 22.02.1966.

¹⁴⁸ Intervju med Einar Hysvær, 24.09.1997.

¹⁴⁹ Bjørklund, Drivenes & Gerrard 1994:305.

driftsledere følte seg overkjørt. Finotros kontrollnemnd fant grunn til å informere Fiskeridepartementet om forholdet, og i en rapport fra 1969 heter det at den stedlige anleggsledelse "føler seg noe underlegen" overfor sin "faglig sett mer trenede motpart på arbeidstakersiden" i lokale forhandlinger om akkordsatser og arbeidsforhold.¹⁵⁰ Et særlig problem sett fra ledelsens side var at avtaleforhold ved ett anlegg ble brukt som "brekkstang" for å oppnå bedre lokale avtaler ved et annet. Nemnda anbefalte derfor at lederne ved anleggene fikk anledning til å delta på kurs og konferanser, og at folk fra hovedkontoret kunne bistå dem i forhandlinger.

Trålersaken overskygget imidlertid alle de andre fagforeningssakene på 1960-tallet. Men før arbeidernes trålerkrav fikk gjennomslag i konsernets organer, ble andre løsninger på filetindustriens problemer presentert i Finnmark.

Feriekoloni for filetarbeidere ved Golfo de Táranto?

Et av de mest oppsiktsvekkende forslagene til løsning av problemene i fiskeindustrien var utarbeidet av fylkesmannen i Finnmark, Kolbjørn Varmann, sammen med direktøren ved Kirkenes sykehus, Arne Wulff.¹⁵¹ Forslaget tok utgangspunkt i de sesongmessige skjevhetene mellom arbeidsmarkedet og råstoffmarkedet. De fleste arbeidere i Finnmark ville ha ferie i juli og august, nettopp da tilførselene av fisk var svært gode. Fiskeindustrien meldte om store økonomiske tap på grunn av mangelen på arbeidskraft om sommeren, hevdet forslagsstillerne. Og fordi klimaet var så hardt i Finnmark, var det lite fristende for arbeidsfolk å ta ferie i fylket på andre tidspunkter av året. Varmann og Wulff foreslo derfor at fylkeskommunen etablerte et feriesenter ved Middelhavet, slik at man kunne tilby feriebolig til finnmarkinger andre deler av året enn om sommeren. En av forutsetningene i planen, var at vanlige lønsmottakere skulle ha råd til å reise til senteret. Hyttene som skulle bygges, skulle derfor stilles gratis til disposisjon. Gjennom forhandlinger om direkte charter-ruter med flyselskapene, håpet man på å kunne få presset ned prisene på flybilletter til et overkommelig nivå. Den 21. november 1966 vedtok fylkestinget å gå til innkjøp av et område på 100 dekar i Golfo de Táranto i det sørlige Italia. Området var utpekt etter befarng av en sju-manns-delegasjon.

At filetindustrien i Finnmark hadde et stort underskudd på arbeidskraft om sommeren er hevet over tvil. I denne perioden foregikk sei- og hysefisket, for fiskerne tok ikke ferie. Den lokale deltakelsen i disse fiskeriene var god, og tilgangen på råstoff til industrien var stor.

¹⁵⁰ RA, Fdep, Hovedarkivet, boks D-0522. Brev fra sorenskriveren i Narvik til Fdep, A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, dat. 14.11.1969.

¹⁵¹ Bottolfsen 1990:414ff. Kolbjørn Varmann hadde representert Nordland for Arbeiderpartiet på Stortinget i perioden 1950-1965 (Nordby (red.) 1985:770f). Fra 1963 til 1974 var han fylkesmann i Finnmark.

Finotro-ledelsen forsøkte å løse vanskelighetene med å rekruttere folk utenfra. Sommeren 1966 hadde man for eksempel hyret inn 200 avløsere fra Trøndelag og Finland.¹⁵²

Feriekoloni-planene ble tatt godt imot på mange hold – med unntak av dem planen i første rekke var myntet på. Fiskeindustri-arbeiderne følte seg svært provosert. I en rekke leserinnlegg gikk tillitsmenn og vanlige filetarbeidere hardt ut mot forslaget. Roger Kofoed fra Vardø skrev at det burde være mer nærliggende at fylkeskommunen arbeidet for å sikre helårige arbeidsplasser i hjemfylket, heller enn å investere betydelige beløp i utlandet.¹⁵³ Den skarpeste kritikeren var imidlertid Einar Hysvær. I et langt avisinnlegg gikk han ut mot fiskeindustriens påstander om store tap om sommeren.¹⁵⁴ Han avviste at industriens sommerproblemer hadde noe som helst med ferieavviklingen å gjøre, og mente at med en puljevis ferieordning ville det være mulig å avvikle ferien uten større vanskeligheter. At filetarbeiderne nærmest skulle tvinges til å ta ferie på vinteren gikk han sterkt imot, idet han viste til ferielovens bestemmelser om at hver arbeidstaker hadde krav på tre ukers sammenhengende ferie om sommeren. Hysvær avsluttet innlegget med en påstand om at flukten fra fileindustrien ville bli enda større, dersom arbeiderne og deres familier ikke skulle få lov til å ta ferie på de tidspunkter som passet dem best. Debatten hadde høy temperatur. I en radiodebatt om feriekoloni-saken ble Hysvær utskjelt av Kolbjørn Varmann på direkten, og fylkesmannen skal ha brukt svært sterke uttrykk om sin partifelle.¹⁵⁵

Hva ble resultatet? Planene om feriekoloni for finnmarkinger ved Middelhavet ble endelig skrinlagt i 1970.¹⁵⁶ Men en utilsiktet effekt har trolig vært at saken bidro til at NNN-foreningene i Finnmark begynte å opptre mer samlet i kravet om å få knyttet trålere til filetanleggene.

Vendepunktet i trålersaken

Sammenlignet med femtitallet, hadde trålerne fått en viss plass i den norske fiskeflåten i den perioden dette kapitlet omhandler. Men om vi sammenligner med andre større fiskerinasjoner, var imidlertid den norske trålerflåten relativt beskjeden da Finotros arbeidere krevde flere trålere rundt midten av 1960-tallet. Antall stortrålere over 300 brt. holdt seg på et stabilt nivå rundt 30 gjennom hele dette tiåret, mens gruppen av mellomstore trålere mellom 200 og 300 brt. var i

¹⁵² *Fiskeribladet*, 24.06.1966.

¹⁵³ *Finnmarken*, 21.11.1966.

¹⁵⁴ *Finnmarken*, 22.11.1966.

¹⁵⁵ Intervju med Einar Hysvær, 04.09.1997. Fylkesmann Varmann skal ha brukt uttrykket ”den rotta Hysvær”, uten at han var klar over at dette ble sendt direkte på radioen.

¹⁵⁶ Bottolfsen 1990:417f.

vekst. I 1968 var det 26 fartøyer av denne størrelsen som drev trålfiske, slik tabell 5.6 viser.¹⁵⁷ De minste trålerne under 200 brt. viste nedgang i deltakelsen i årene mellom 1962 og 1968. Til sammenligning hadde Storbritannia en trålerflåte bestående av 817 trålere mellom 70 og 140 fot allerede i 1951.¹⁵⁸

Den norske trålerflåten bestod i all hovedsak av sidetrålere fram til siste halvdel av 1960-årene, med ett unntak. På våren 1961 ble Norges første hekktråler sjøsatt. Det var *Hekktind* som var eid av A/S Melbutrål på Melbu i Vesterålen.¹⁵⁹

Tabell 5.6 Norske fartøyer som har deltatt i bunntrålfiske 1961, 1965, 1968. Størrelse i bruttoregister tonn (brt.)

År	Under 50 brt	50-200 brt	200-300 brt	Over 300 brt	Sum
1962	34	56	17	29	170
1965	30	37	15	29	111
1968	27	43	26	30	126

Kilde: Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, Fiskeridepartementet, 1970, s. 52.

I siste halvdel av 1960-tallet ble de relativt gamle sidetrålerne i større og større grad erstattet av hekktrålere, som hadde en rekke fordeler. En av dem var at trålen kunne settes raskere enn fra sidetrålerne.¹⁶⁰ Trålen ble satt ut og dratt inn gjennom en åpning bak på fartøyet, noe som gjorde arbeidet enklere og mer effektivt.¹⁶¹ En annen fordel var at styreevnen økte når trålen ble slept etter fartøyene, noe som førte til at fisket kunne foregå i langt hardere vær enn før. Hekktålerne krevde også mye mindre mannskap. Det største framskrittet med denne fartøytypen, var imidlertid sikkerheten. På sidetrålerne hadde mannskapet svært dårlig beskyttelse i dårlig vær.¹⁶²

Hvordan fordelte de norske trålerne seg geografisk? Av de 30 stortrålerne som drev fiske i 1968, hørte ti hjemme i Møre og Romsdal, mens 18 var hjemmehørende i de tre nordnorske fylkene. Samtlige av Finnmarks åtte stortrålere hørte til i Hammerfest, som huset landsdelens største filetfabrikk, Findus. Selskapet eide halvparten av dem. Når det gjelder de mindre trålerne,

¹⁵⁷ Det er et stort sprik mellom antall trålere som fikk tildelt tillatelse og den faktiske deltakelsen i trålfisket. I 1968 hadde for eksempel hele 275 fartøyer tillatelse, mens altså bare 126 deltok. Det var særlig fartøyer under 200 brt. som ikke benyttet seg av tillatelsen (Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, Fiskeridepartementet 1970, s. 52).

¹⁵⁸ Til sammenligning hadde Storbritannias en trålerflåte som bestod av 817 fartøyer mellom 70 og 140 fot allerede i 1951 (Robinson 1996:188).

¹⁵⁹ Steffensen, Greger, Holand, Rysst & Framnes 2003:23.

¹⁶⁰ Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, Fiskeridepartementet, 1970, s. 54.

¹⁶¹ Steffensen, Greger, Holand, Rysst & Framnes 2003:23.

¹⁶² Robinson 1996:206. Å falle overbord var den vanligste dødsårsaken blant britiske trålfiskere. Hekktålerne fikk imidlertid aldri noen stor plass i den britiske fiskeflåten.

var spredningen i fylket noe større. Seks av de ni fartøyene som drev trålfiske i Finnmark i 1968, var på mellom 200 og 300 brt. Tre av dem hørte hjemme i Hammerfest-området, mens Vadsø, Vardø og Båtsfjord hadde én hver. Også Skjervøy hadde én tråler i denne gruppen. Med unntak av Hammerfest, var det altså svært få trålere i Finnmark og Nord-Troms, til tross for at regionen hadde landets største samling av industriforetak for framstilling av frosne fiskeprodukter.

Tabell 5.7 Fartøyer som drev trålfiske i 1968 etter hjemstedsfylke

Hjemfylke	Over 300 brt	Under 300 brt	I alt
Finnmark	8	9	17
Troms	7	15	22
Nordland	3	21	24
Møre og Romsdal	10	39	49
Sogn og Fjordane	1	1	2
Hordaland	1	4	5
Rogaland	-	7	7
Sum	30	96	126

Kilde: Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, Fiskeridepartementet, 1970, s. 53.

Trålerkonflikten mellom filetarbeidere og kystfiskere må vurderes i lys av de store samfunnsendringene som hadde foregått i Finnmark etter 1945. En moderne industriarbeiderlivsstil hadde fått innpass med verdier og forventninger om fast arbeid og fritid, som skilte seg sterkt fra kystfiskerkulturens veksling mellom periodevis intensivt arbeid på havet og landligge – en rytme som ble bestemt av værforhold og fiskeinnsigens vekslinger. Filetarbeidernes ønske om jevnere arbeid var ikke noe urimelig krav, og det er vel tvilsomt om andre større arbeidstakergrupper hadde akseptert tilsvarende dårlige arbeidsvilkår i industrinasjonen Norge på dette tidspunkt. Finotro-arbeiderne kunne dessuten sammenligne seg med filetarbeiderne i Hammerfest og på Melbu og andre steder der arbeidet gikk jevnere på grunn av bedre trålerdekning.

Anne Mary Larssen begynte å arbeide som filetarbeider ved Finotro-fabrikken under seisesongen sommeren 1964.¹⁶³ Hun forteller at det var lett å få seg arbeid ved Finotro. Mange av kollegene var husmødre, som hun selv. Arbeidsmiljøet var godt, og akkordsystemet gjorde det mulig å tjene ganske bra. Anne Mary begynte først som kutter, men trivdes dårlig med dette, og ble deretter engasjert som pakker. Et stort problem var imidlertid avsigelsene i 1960-årene. Særlig i månedene februar og mars var det ille, selv om ledelsen strakk seg langt for å holde arbeidet i gang lengst mulig: ”Vi kunne være avsagt i seks uker, men så kunne det være uker da

¹⁶³ Intervju med Anne Mary Larssen, 04.03.1999.

det var arbeid en og to dager.”¹⁶⁴ I perioder med mangel på råstoff, ble vi satt til å vaske, forteller Ingrid Udevalla, som begynte å jobbe på Finotro i Honningsvåg i 1953.¹⁶⁵ Men etter at forefallende arbeidsoppgaver var løst, måtte de avsatte arbeiderne gå på arbeidskontoret og stemple.

Først da vårfisket startet i april måned, økte råstofftilgangen, og produksjonen kunne starte igjen. Selv om det kunne være godt med en pause innimellom, ble de stadige avbruddene opplevd som svært frustrerende av arbeiderne ved Finotro-fabrikkene. Flere av de intervjuede personene som arbeidet i produksjonen, forteller også at de så på det som urettferdig at arbeidet var avhengig av fiskernes evne og vilje til å dra på havet. Løsningen for arbeiderne, var å kreve at Finotro engasjerte seg som tråltreder, for å få større kontroll over råstoffet som filetproduksjonen var så avhengig av.

En annen grunn til at trålderdebatten kom på sekstitallet, hadde med endringer i fiskerigransen å gjøre. Den gjeldende trålerloven av 1951 bygde på tidligere lover, som i prinsippet forbød alt trålfiske på norsk sjøterritorium, dvs. inntil den daværende sjøgrense på fire nautiske mil.¹⁶⁶ Imidlertid ga loven myndighetene adgang til å gi tillatelse til trålfiske, primært til aktive fiskere eller til dem som allerede hadde konsesjon til å fiske med trål (kapittel 4). Ifølge loven kunne Fiskeridepartementet gi slik tillatelse til fartøyer under 300 brutto register tonn (brt).¹⁶⁷ I 1961 ble den norske fiskerigransen utvidet fra fire til tolv nautiske mil.¹⁶⁸ Etter dette gikk debatten på om det skulle være adgang for norsk trålfiske i beltet mellom den gamle og nye fiskerigransen for disse fartøyene på under 300 brt., de såkalte ”paragraftrålerne”. Diskusjonen dreide seg særlig om det skulle være lov til å fiske i beltet mellom fire og seks nautiske mil. Med hjemmel i lov om saltvannsfiskeriene var det forbudt å drive trålfiske i dette beltet i perioden mellom 1. november og 1. mars utenfor deler av finnmarkskysten.

NNN engasjerte seg sterkt i saken, og mente at det var urimelig at trålerne skulle stenges ute fra dette området, i en periode da det viktige vinterfisket foregikk i Finnmark.¹⁶⁹ På

¹⁶⁴ Samme sted.

¹⁶⁵ Intervju med Ingrid Udevalla, 03.03.1999.

¹⁶⁶ Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigransen, Fiskeridepartementet, avgitt 8. juni 1970. Dersom ikke annet er nevnt, bygger resten av avsnittet på denne innstillingen.

¹⁶⁷ Dersom fartøyer større enn 300 brt. - de såkalte stortrålerne - skulle få lov til å drive trålfiske, måtte tillatelse være gitt av Kongen, dvs. regjeringen. Fra 1964 ble bestemmelsene endret, slik at Fiskeridepartementet ble bemyndiget til også å kunne gi stortrålerne tillatelse, etter at uttalelse om saken var innhentet fra et utvalg bestående av to representanter fra Norges Fiskarlag, en fra Norsk Sjømannsforbund og en fra Norske Trålerederiers Forening.

¹⁶⁸ Etter en overenskomst med Storbritannia av 17. oktober 1960, ble britiske trålere gitt tillatelse til å fiske med trål mellom seks og tolv nautiske mil fram til 31. oktober 1970. På særskilte banker og fiskefelter ble britenes adgang til å fiske begrenset til bestemte perioder av året og til konvensjonelle redskaper. De sistnevnte bestemmelsene gjaldt også for sovjetiske, danske, svenske og vest-tyske fiskefartøyer.

¹⁶⁹ *Næringsmiddelarbeideren*, nr. 8-9/98.

forbundets landsmøte i 1969 ble det vedtatt at Norge måtte satse mer på trålere, og at det måtte åpnes for trålfiske innenfor tolvmilsgrensen.¹⁷⁰ Etterpå ble vedtaket sterkt kritisert. NKP-organet *Friheten* beskyldte trålertilhengerne for å gå storkapitalens ærend, og på lederplass i *Fiskeribladet* het det at en rekke fiskevær langs kysten ville dø ut dersom trålerne fikk fiske innenfor grensen på tolv nautiske mil.

I 1971 ble trålerloven endret.¹⁷¹ I prinsippet bygde den nye loven på tidligere lover: Trålfiske innenfor norsk fiskerigrense var forbudt. Fiskeridepartementet kunne imidlertid gi dispensasjon til trålfiske innenfor tolvmilsgrensa dersom formålet med fisket var å skaffe råstoff til fiskeindustri i Norge. På samme måte som i den gamle loven, skulle uttalelse innhentes fra et særskilt råd før tillatelse ble gitt. Endringen var nok et nederlag for trålermotstanderne.

Når det gjelder hvorvidt filetindustrien skulle anskaffe egne trålere, var Arbeiderpartiet dypt splittet, og en av de viktigste arenaene for konflikten ble partiets fiskeriuvalg. Der var både kystfiskere, filetarbeidere og trålmannskapenes organisasjon Norsk Sjømannsforbund representert. Einar Hysvær kan fortelle at etter lang tid med harde diskusjoner, skjedde det et visst stemningsskifte i utvalget, noe som endte med aksept for filetarbeidernes trålerkrav.¹⁷² At ikke utvalget sprakk fullstendig, skyldes ifølge Hysvær innsatsen til Valter Gabrielsen, som evnet å megle mellom de motstridene interessene, representert ved kystfiskerne på den ene siden, og trålfiskere og filetarbeidere på den andre.

I diskusjonen omkring råstofftilførsel til filetindustrien, fikk trålermotstanderne hjelp fra akademisk hold i Nord-Norge. Daværende styrer ved Nyere kulturhistorisk avdeling ved Tromsø Museum, Ottar Brox, sa i en tale til Det Norske Studentersamfunn i 1966 at satsingen på industrireisning i Nord-Norge hadde vært helt mislykket og at en omlegging til et utvidet trålfiske forutsatte et "slumproletariat" av eiendomsløse mannskaper.¹⁷³ At arbeidstakergruppers status og økonomiske evne var avhengig av sosialpolitiske valg og tariffpolitikk, så den profilerte SF-politikeren og samfunnsforskeren helt bort fra i dette resonnementet.¹⁷⁴ I boka *Hva skjer i Nord-Norge?* ble de anti-industrielle påstandene grundigere underbygget, som nevnt tidligere. Perspektivet var hentet fra fiskarbondeshusholdenes ståsted. For de mange tusen nordnorske arbeiderne som på dette tidspunkt hadde sitt arbeid i fiskeindustrien, må imidlertid Brox sine utsagn ha virket svært virkelighetsfjerne. Det er også tvilsomt om de rundt 1.500 norske

¹⁷⁰ *Næringsmiddelarbeideren*, nr. 5/69.

¹⁷¹ Christensen 2003b):94f.

¹⁷² Intervju med Einar Hysvær, 24.09.1997.

¹⁷³ *Fiskeribladet*, 25.03.1966.

¹⁷⁴ Brox var medlem av landsstyret i SF i perioden 1963-65 og var formann i Tromsø SF 1962-64 (Nordby (red.) 1985:100).

mannskapene som arbeidet som trålfiskere kjente seg igjen i beskrivelsen til avdelingsstyreren.¹⁷⁵

Da organisasjonssaken var oppe til behandling på Finotros generalforsamling i juni 1968, hadde de tre minoritetsseierne stått sammen, som vist ovenfor. I trålersaken ble det imidlertid brudd mellom dem. Da spørsmålet om selskapet skulle investere i havfiskefartøyer kom opp på den samme generalforsamlingen, hadde den versert i en rekke år, og hadde i likhet med organisasjonssaken blitt utsatt gang på gang. I juni 1968 stemte Norges Råfisklag og Norges Fiskarlag for nok en gang å utsette saken. Landsorganisasjonen stemte imidlertid for følgende vedtak, sammen med staten:

Generalforsamlingen gir styret fullmakt til å pantstille selskapets eiendommer og oppta lån for å tegne aksjer i trålerrederi i Honningsvåg med kr. 750.000,- for bygging av 2 hekktrålere.¹⁷⁶

Det må ha vært en relativt stor belastning for LOs representant å stemme sammen med fiskeriminister Einar Moxnes fra Senterpartiet, mot fiskernes organisasjoner. Det var imidlertid ingen lettvekter som ivaretok Landsorganisasjonens eierinteresser på generalforsamlingen, men Paul Engstad, Arbeiderpartiets organisasjonssekretær.¹⁷⁷

Men på grunn av stemmerettsreglene ble ikke forslaget vedtatt. I stedet vedtok generalforsamlingen enstemmig et forslag som gikk ut på å stille garanti for inntil kr. 300.000,- til egenkapital for fiskere som ville anskaffe kystfiskefartøyer på de steder der selskapet hadde anlegg.

Et halvt år seinere kom imidlertid vendepunktet. På den nevnte ekstraordinære generalforsamling i november 1968 ble forslaget om pantsetting av eiendommene for lån til hekktrålerbygging enstemmig vedtatt.¹⁷⁸ Fiskeriminister Moxnes var selv til stede, og ironisk nok var det altså en fiskeriminister fra Senterpartiet som sørget for innfrielsen av industriarbeiderkravet om at Finotro skulle engasjere seg direkte som reder og utbygger av trålere til selskapets anlegg. De første nye trålerne ble sjøsatt i 1970.

¹⁷⁵ Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, Fiskeridepartementet, 1970, s. 55. Tallene er fra 1968. - I tillegg må det ha vært flere tusen personer på landsbasis som var knyttet til et industrialisert sildefiske på dette tidspunkt. Ringnotflåten alene bestod av 460 fartøyer i 1967 (Christensen & Hallenstvedt 1984:134).

¹⁷⁶ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot., 06.06.1968, sak 6/68.

¹⁷⁷ Paul Engstad var organisasjonssekretær i Arbeiderpartiet fra 1962 til 1968 (kilde: Arbeiderpartiets nettside, oversikt over ansatte på partikontoret sentralt, 1919-1998).

¹⁷⁸ Et punkt om dette var med i den ovennevnte innstillingen av 12.09.1968 om organisasjonssaken, som nevnt ovenfor.

Vendepunktet i trålersaken kan betraktes som en av spikrene i kista til det fiskeripolitiske regimet som Arbeiderpartiet hadde bygget opp etter 1945, basert på kystfiskernes organisasjoner og interesser, mot trålerdrift og vertikal integrasjon, dvs. at fiskeindustrien selv hadde kontroll med fangstleddet. Det var også et endelig farvel til tanken om at det var mulig å drive med filetproduksjon i større målestokk, basert på leveranser fra kystflåten alene. Paradoksalt nok var det Arbeiderpartiets egen fiskeripolitikk i etterkrigsårene som hadde ført til dette vendepunktet. Den sterke satsingen på filetindustri hadde skapt en klasse av industriarbeidere på kysten med selvstendige politiske krav, som ikke fant seg i at fiskeripolitikken bare skulle bestemmes av interessene til kystfiskerne.

Dersom en tar utgangspunkt i minoritetseiernes ønske om at Finotro skulle bestå som statseid selskap, var imidlertid ikke vendepunktet i trålersaken dramatisk. De økonomiske problemene til Finotro, som ble forklart med den dårlige råstofftilgangen, var en trussel mot selve eksistensen til konsernet. For fiskernes organisasjoner var det tross alt viktigere at foretaket ble opprettholdt som et statlig konsern. Den internasjonale storkapitalen, som hadde fått innpass i Finnmarks fiskerinæring, representerte en mye større utfordring, sett fra fiskerhold.

Multinasjonal konkurrent i Hammerfest

Ti år etter at Freia hadde startet opp i Hammerfest ble det på ny blest om Findus. Våren 1962 kjøpte det multinasjonale konsernet Nestlé fra Sveits 80 prosent av aksjene i Findus. På dette tidspunkt var Findus landets største fabrikk for framstilling av frosne produkter av hvitfisk, og var med sine 870 arbeidsplasser en bærebjelke i næringslivet i Hammerfest.¹⁷⁹ Samtidig var Findus ett av de største industriforetakene i hele Nord-Norge.

Da Nestlé viste interesse for Findus, hadde bedriften i lang tid hatt store økonomiske problemer. Sjokaldeprodusenten Freia ønsket å trekke seg ut av fiskeindustrien, som ikke hadde vært så lønnsom som forutsatt. Forventningene til den nye utenlandske eieren var imidlertid svært høye. Direktør Harald Throne-Holst antydte at bedriften nå kunne øke sin kapasitet for produksjon av frossen filet fra 8.000 tonn til 20-25.000 tonn i løpet av ti år.¹⁸⁰ Fabrikkens arbeidsstokk ville kunne økes til 1.500 mennesker. Throne-Holst hevdet dessuten at Findus ville stå sterkere med det internasjonale selskapet som eiere, dersom Norge ble medlem av det økonomiske fellesskapet i Europa.

Fordi Nestlé var et utenlandsk selskap, måtte det nye eierskapet i Findus konsesjonsbehandles av myndighetene. Konsesjonssøknaden kom imidlertid en tid *etter* at

¹⁷⁹ Throne-Holst 1966:85. Tallet inkluderer både ansatte i produksjonen og mannskapet ombord på trålerne.

¹⁸⁰ *Finnmark Dagblad*, 03.05.1962.

overdragelsen hadde skjedd, noe som satte regjeringen under et sterkt press. I august 1962 hadde Arbeiderpartiets fiskeriuvalg enstemmig vedtatt å fraråde at konsesjon ble gitt.¹⁸¹ Fiskeriminister Nils Lysø deltok i debatten og i avstemmingen på møtet i utvalget. Likevel fikk Nestlé konsesjon bare noen få måneder seinere. Regjeringens beslutning var i tråd med hva stortingsflertallet mente: Den 6. desember 1962 ble et forslag om utsette saken forkastet, mot 33 stemmer.¹⁸²

Saken var en av de viktigste og mest kontroversielle fiskeripolitiske sakene på begynnelsen av 1960-tallet, og konsesjonstillatelsen representerer et prinsipielt skifte i nyere norsk fiskerihistorie. Men som nevnt i forrige kapittel, har ikke utenlandsk eierskap av slikt omfang vært noe typisk mønster i fiskeindustrien, før i den seinere tid.

Hva slags valg stod regjeringen overfor i dette spørsmålet? Å nekte konsesjon ville utvilsomt være vanskelig. Avtalen mellom Freia og Nestlé var allerede inngått, og Freia hadde signalisert at de ønsket å trekke seg ut av Findus. Dessuten: I avtalen med Freia hadde Nestlé fått overta rettighetene til Findus-varemerket, uavhengig av om konsesjon ble gitt. Dette satte regjeringen i en press-situasjon: Hva ville skje med arbeidsplassene i Hammerfest, dersom Findus ble sittede igjen med en virksomhet de egentlig ønsket å trekke seg ut av? Lokalt var det også stor stemning for at konsesjon skulle gis, og bystyret i Hammerfest hadde gått inn for dette mot kommunistenes to stemmer.¹⁸³

I debatten omkring Nestlés inntreden i norsk fiskeindustri, kom de fiskeripolitiske skillelinjene klart til syne. Blant dem som klarest gikk imot å gi konsesjon, finner vi to av Finotros støttespillere, stortingsmann Johs. Olsen og fiskeridirektør Klaus Sunnanå. Begge var konsekvent avvisende til utenlandsk kapital i norsk fiskerinæring.¹⁸⁴ Også Norges Råfisklag og Norges Fiskarlag gikk mot den nye eierkonstellasjonen i Hammerfest.¹⁸⁵ Motstanden var imidlertid til liten nytte.

Komparasjon mellom Finotro og Findus på 1960-tallet

På 1960-tallet var Findus og Finotro de to største fiskeprodusentene i Finnmark, og tilsammen kjøpte de to konsernene i underkant av 40 prosent av all ilandbrakt fisk i fylket. I forrige kapittel ble det pekt på at det var store ulikheter mellom Finotro og Findus på femtitallet. Etter 1962 ble forskjellene enda større. Den største forskjellen dreier seg om eierskap, kapitaltilgang og

¹⁸¹ AAB, DNAs arkiv, D. Saksarkiv, Da. Alfabet. saksarkiv, Fiskeriuvalget, 1962, boks 262. Refr. fra fiskeriuvalgsmøte, 06.-07.08.1962.

¹⁸² St.forh. 1962-63, S.tid. 06.12.1962, s. 1170ff.

¹⁸³ *Finnmark Dagblad*, 05.07.1962.

¹⁸⁴ *Finnmark Dagblad*, 08.05.1962; *Lofotposten*, 05.12.1962.

¹⁸⁵ Jacobsen 1996:150 f.

eksportorganisasjon. I og med at Nestlé kom inn på eiersiden, fikk Findus nå rikelig tilgang på kapital, samtidig som bedriften fikk en stor kapitalistisk orientert eier som aktivt arbeidet for å få mest mulig igjen for de store investeringene. I tillegg fikk Hammerfest-fabrikken en profesjonell industriorientert ledelse, som ikke trengte å ta hensyn til kystfisker-interesser i sine beslutninger om råstoff-innkjøp osv.

Nestlé hadde ikke noen erfaring fra fiskeproduksjon da oppkjøpet av Findus fant sted. Motivene for å gå inn på dette feltet er ikke kjent, men det er sannsynlig at selskapet først og fremst ønsket kontroll over varemerket til Findus, som hadde et bredt varespekter av frosne produkter, ikke minst grønnsaker. Det som ihvertfall virker klart, er at frossenfiskbransjen viste seg å være mye mindre lukrativ for Nestlé enn næringsmiddelgiganten hadde regnet med.¹⁸⁶

Nestlé overtok ikke bare virksomheten i Hammerfest, men også Findus' datterselskaper i de øvrige nordiske land og ellers i Vest-Europa. Det nye Nestlé-selskapet, Findus International SA, fikk en aksjekapital på 290 millioner kroner.¹⁸⁷ Etter overtakelsen ble Nestlé-konsernets frosne produkter solgt under varmerket Findus.

Tab. 5.7 Råfiskinnkjøp i tonn ved Finotro og Findus 1962-1969. (Finotros relative andel av ilandbrakt fylkeskvantum i parentes)

År	Finotro (fylkeskvantum)	Findus
1962	23.775 (21%)	-
1963	25.409 (20%)	-
1964	18.625 (18%)	24.625
1965	22.877 (17%)	-
1966	23.716 (16%)	32.852
1967	20.058 (16%)	-
1968	22.886 (19%)	25.404
1969	23.100 (17%)	-

Kilder: *Finotro*: St.meld. nr. 10 (1963-64), st.meld. nr. 24 (1964-65), st.meld. nr. 69 (1965-66), st.meld. nr. 16 (1966-67), st.meld. nr. 91 (1966-67), st.meld. nr. 22 (1968-69), st.meld. nr. 14 (1969-70), st.meld. nr. 8 (1970-71), st.meld. nr. 24 (1972-73). *Findus*: Nøkkeltall A/S Nestlé Norge, Hammerfest, 1964-1996 (se note 188).

Ikke bare på eiersiden, men også med hensyn til sysselsetting var Findus mye større enn Finotro. Etter at Nestlé kom inn i selskapet, ekspanderte virksomheten raskt, og i 1964 arbeidet 1.200 personer i Hammerfest.¹⁸⁸ Tallet inkluderer både filetarbeidere og trålermannskaper. I siste halvdel av 1960-tallet foregikk det ganske omfattende rasjonaliseringer, og i 1970 var antall

¹⁸⁶ Intervjuer med Terje Dahl, 04.02.2000 og Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

¹⁸⁷ *Finnmark Dagblad*, 03.05.1962.

¹⁸⁸ Nøkkeltall A/S Nestlé Norge, Hammerfest, for 1964-1996. Vedlegg til brev fra adm. sjef Tom Mortensen, A/S Nestlé Norge, til BPF, dat. Hammerfest, 26.08.1999.

sysselsatte redusert til 930. Finotro hadde i samme periode hele tiden rundt 600 ansatte. Forskjellen var imidlertid stor med hensyn til organisering av virksomheten. Finotros anlegg var lokalisert på seks ulike steder i regionen, mens Findus hadde ett stort anlegg i Hammerfest. Også arbeidsstokken var forskjellig. Finotros arbeidere kom i hovedsak fra lokalsamfunnene eller fra regionen, mens Findus i stor grad baserte seg på arbeidskraft utenfra. Mange av Findus-arbeiderne var utlendinger, særlig i sommersesongene, noe som var i tråd med selskapets internasjonale profil og image.¹⁸⁹

En av de aller viktigste forskjellene på de to konsernene, har å gjøre med hvordan de to foretakene sikret seg råstoff. Finotro var basert på at kystflåten skulle levere råstoff. I tillegg leide konsernet periodevis trålere som supplerte leveransene, men som tabell 5.8 viser, oversteg ikke trålerleveransene ved Finotro 30 prosent av innkjøpt råstoff i denne perioden (neste side). Ved siden av dette, ble en mindre del av råstoffet levert av pakkere, dvs. andre fiskjøpere som videresolgte iset fisk til Finotro-anleggene. Fabrikken i Hammerfest var derimot nesten utelukkende basert på råstoff fra trålere. I tillegg til selskapets egen flåte på fire sidetrålere, baserte man seg på chartering fra andre trålrederier.¹⁹⁰

Også eksportsituasjonen var svært ulik for de to konsernene. Finotro hadde medlemskap i andelslaget A/L FRIONOR Norsk Frossenfisk, som bestod av ca. 120 fryserier langs norskekysten. FRIONOR hadde fått enerett til eksport av frosne fiskevarer på flere markeder, og hadde siden starten i 1946 bygget opp et nettverk av salgskontorer, både i Europa og i USA. Som redegjort for ovenfor ble FRIONORs monopolstilling brutt, da Nordic Group fikk eksportrett i 1968. Findus ble gjennom Nestlé på sin side knyttet til en av verdens største globale næringsmiddelprodusenter. Nestlé hadde spesialisert seg på sjokolade, kaffe og tørrmelk og andre konserverte næringsmidler på glass, på boks eller i pulverform. Frosne fiskeprodukter utgjorde en svært liten andel av konsernets varespekter.

Finotro fikk oppgjør for sine frossenfisk-produkter gjennom det omtalte avregningssystemet til FRIONOR. Findus-fabrikken i Hammerfest baserte seg på et annet system: Det var Nestlé-konsernets eget salgsselskap som bestemte avregningsprisen. Tidligere Findus-direktør Terje Dahl forteller at han hvert år forhandlet med Nestlés hovedkontor om hvor høy prisen pr. kilo ferdigproduserte frossenfilet måtte være for at budsjettene skulle gå i balanse i Hammerfest.¹⁹¹ Systemet var altså ikke basert på fri prisdannelse, men kan kalles for et omvendt avregningsprinsipp. Hva slags rolle markedsmekanismene faktisk hadde i dette systemet, er ikke

¹⁸⁹ Finstad & Valen 2002:20.

¹⁹⁰ Jacobsen 1996:159.

¹⁹¹ Intervju med Terje Dahl, 04.02.2000.

kjent, men i prinsippet var det ingenting i veien for at salg av pulverkaffe til USA, morsmelkerstatning til afrikanske land og barnemat til Vest-Europa bidro til å understøtte filetproduksjonen i Hammerfest.

Tabell 5.8 Prosentandel av innkjøp råstoff til Finotro og Findus levert fra trålere, pakkere og kystflåten, 1962-1968

År	Finotro (trålere-pakkere-kystflåten)	Findus (trålere/pakkere)
1962	33 – 10 – 57	ikke oppgitt
1963	25 – 10 – 65	ikke oppgitt
1964	12 – 3 – 85	77 – 33
1965	30 – 0 – 70	ikke oppgitt
1966	27 – 7 – 66	85 – 15
1967	30 – 12,5 – 57,5	ikke oppgitt
1968	32 – 1 – 67	89 – 11

Kilder: som tab. 5.7.

På et annet punkt var det imidlertid stor grad av likhet mellom de to foretakene på 1960-tallet: Både Finotro og Findus gikk med store underskudd. Nøyaktig hvor store tapene var i Hammerfest er ikke kjent, for regnskapene til det multinasjonale selskapet har aldri vært offentliggjort.¹⁹² I sin bok om Findus, skriver imidlertid Alf R. Jacobsen at man i 1968 antok at det samlede tapet fram til 1975 ville være på 30 millioner kroner, dersom man ikke foretok seg noe drastisk.¹⁹³ Ifølge Terje Dahl ble Findus drevet svært lite rasjonelt i Nestlés første periode, og man kom fram til at det var store summer å spare på å rasjonalisere driften. Det dristigste grepet ble imidlertid foretatt på råstoffside, ved at konsernet planla å gå til innkjøp av ti nye hekktrålere. Fartøyene ble bestilt uten at konsesjon var innhentet på forhånd. Fabrikledelsen i Hammerfest var den fremste pådriveren bak trålerplanen til Findus, mens i Finotro var filetarbeidernes innsats avgjørende i trålersaken. Planen til Findus var svært omstridt, og var nok en fiskeripolitisk sak som gikk tvers igjennom Arbeiderpartiet. Med ti trålere ville Findus få svært stor råstoffmakt. Lokalt arbeidet Hammerfest-ordfører Aksel Olsen aktivt for planen, men støtte på sterk motstand i Arbeiderpartiets fylkestingsgruppe.¹⁹⁴ Resultatet ble at Findus fikk lov til å beholde ni av ti bestilte trålere til fabrikk.¹⁹⁵

¹⁹² Forfatteren har skrevet til Nestlé-Norge og bedt om å få tilsendt regnskapsmateriale for Hammerfest-fabrikken, men uten å lykkes.

¹⁹³ Jacobsen 1996:158.

¹⁹⁴ Samme sted, s. 160 ff.

¹⁹⁵ Det var fiskeriminister Trygve Olsen som satte ned foten for den tiende tråleren til Nestlé-Findus i 1973 (Finstad 2003b):105ff).

Et siste moment skal nevnes i komparasjonen mellom de to konsernene. Finotro kjøpte sitt råstoff av kystflåten til den minstepris som Norges Råfisklag hadde fastsatt, og mannskapene på fartøyene fikk sin andel etter det tradisjonelle lott-systemet. Da Findus startet med sitt trålerprogram, forhandlet ledelsen med Norges Sjømannsforbund om et helt nytt system for avlønning av sine trålfiskere.¹⁹⁶ Det nye systemet bestod av en fast grunnlønn, og så kom lott i tillegg. Tidligere Findus-direktør Terje Dahl forteller at systemet førte til at Findus sine råstoffutgifter gikk ned, samtidig som mannskapene var garantert en sikrere inntekt. Rent prinsipielt innebar imidlertid fastlønnssystemet at fiskerkontrollen over råstoffet ble svekket, noe som førte til sterke konflikter mellom Sjømannsforbundet og Norges Fiskarlag.

I sin bok om den statlige industrivirksomheten etter 1945, sammenligner den økonomiske historikeren Espen Søylen Findus og Finotro.¹⁹⁷ Hans påpekning av Finotro som sterkt dominert av fiskeriorganisasjonene stemmer godt overens med perspektivet i denne avhandlingen. Søylen hevder videre at Findus var ”friere til å utfordre reguleringsbestemmelsene” i det norske korporative systemet enn det Finotro var. Påstanden om Findus’ frihet framstår som harmonisk og dekker over at Findus i mange tilfeller gikk langt for å omgå norsk lovgivning, særlig i selskapets trålerstrategi. I 1950-årene ønsket trålrederiet Hammerfest Havfiske, som var kontrollert av Findus, å kjøpe fire trålere.¹⁹⁸ I loven om eiendomsrett til fiskefartøyer av 1950, het det at aktive fiskere skulle ha fortrinnsrett til å eie fiskefartøyer.¹⁹⁹ Loven åpnet også for at selskaper kunne eie fartøyer, men bare der ”hovedinteressentene er fiskere som har drevet fiske i minst 3 år, og som fortsatt skal drive fiske.”²⁰⁰ Bestemmelsene som ga fortrinnsrett til eierskap i flåten til aktive fiskere, stammet fra 1941. Norges Fiskarlag var en pådriver for bestemmelsen, bakgrunnen var at det var en tendens til at spekulativ kapital utenom næringen kjøpte opp fartøyer under høykonjunkturen i krigsårene, særlig innenfor snurpefartøyer i sildesektoren.²⁰¹ Etter krigen ble hovedtrekkene i bestemmelsene i lov om eiendomsrett til fiskefartøyer av 1950 opprettholdt, men som Christensen skriver var det aldri tale om å gi noen total eksklusiv eiendomsrett til fiskerne.²⁰² Andre kunne også få slippe til, dersom de hadde tilknytning til fiskeriene og fiskere sto bak. Men Findus var ikke en slik aktør, og derfor gjorde eierne sitt ytterste for å omgå loven. Ved at Findus ansatte sine egne skippere i rederiene, greide selskapet å oppfylle bestemmelsene, men i

¹⁹⁶ Intervju med Terje Dahl, 04.02.2000.

¹⁹⁷ Søylen 2002:57ff.

¹⁹⁸ Samme sted, s. 60.

¹⁹⁹ Christensen 1991:40.

²⁰⁰ Om loven, se Tande 1957:97f.

²⁰¹ Christensen & Finstad 1998:131.

²⁰² Christensen 1991:39.

realiteten var det Findus-fabrikken som finansierte fartøyene, og ikke fiskerne (slik Søilen også beskriver).²⁰³ Et annet eksempel er hvordan selskapet presset myndighetene i forbindelse med det store trålerprogrammet, da Findus bestilte trålere uten at tillatelse var gitt på forhånd (se ovenfor). Å betegne en aktiv omgåelse av lovverket som en form for ”frihet” er neppe helt dekkende. Søilen hevder videre at ”subsidieringen av Finotro [innebar] en uheldig konkurransevridning”, noe som ble en alvorlig bremse på frossenfisknæringens evne til utvikling og nyskaping.²⁰⁴ Som vi skal se i kapittel 7, førte subsidieringen av fiskerinæringen til overkapasitet både i flåte- og produksjonsledd. Men at den statlige støtten til Finotro alene skal få skylda for fravær av innovativ evne i filetindustrien, virker noe overdrevet. Selv om Finotro var en viktig del av det korporative systemet, var det også andre deler i dette systemet som trolig bidro mer til svak vekst og mangel på utvikling, særlig måten eksporten var organisert på.

Det går an å snu på dette: Ved at trålerne til Nestlé-Findus fikk så stor kontroll over råstoffet i Finnmark – sannsynligvis med støtte fra andre deler av det multinasjonale selskapets virksomhet – ble mulighetene for de andre frossenfiskprodusentene svekket. Uten den mektige konkurrenten i Hammerfest, hadde trolig råstoffilgangen til de øvrige anleggene i regionen vært atskillig bedre, noe som kunne ha ført til bedre økonomiske resultater.

Søilen skriver at Findus ble drevet mye mer effektivt enn Finotro, og at underskuddsforetaket Finotro innebar en sløsing med ”ressurser, råvarer, kapital og arbeidskraft, som alternativt kunne ha fått en annen anvendelse.”²⁰⁵ Sett fra et liberalistisk økonomisk synspunkt, kan en slik konklusjon virke svært nærliggende. At de ressursene som ble anvendt på å holde Finotro-skuta flytende kunne vært anvendt annerledes, er hevet over tvil. Men hva resultatet hadde blitt, er ikke godt å si. Dersom markedskreftene hadde fått fritt spill, hadde utfallet trolig blitt mange flere konserner tilsvarende det trålbaserte Findus i Hammerfest, med store økologiske omkostninger. Espen Søilen bruker begrepet ”suksess” om Findus, riktignok på en forsiktig måte.²⁰⁶ Men han er klar på at dersom man kan snakke om en ”eventuell suksess”, kom dette mer på tross av enn på grunn av den norske næringspolitikken. Dersom målsettingen i denne politikken hadde vært å skaffe større profitt til multinasjonale foretak, kan man gi Søilen rett. Men norske politikere hadde bredere ambisjoner enn som så. Søilens kritikk mot de politiske reguleringene i fiskerinæringen, kan brukes til å sette ting på spissen, og er på den måten en nyttig innfallsvinkel. Men å trekke kontrafaktiske konklusjoner om hvordan ting kunne ha vært, bør man kanskje være litt varsom med å gjøre. Det er ikke uproblematisk å plassere de to

²⁰³ Søilen 2002:60. Søilens kilde er Throne-Holst.

²⁰⁴ Samme sted, s. 214.

²⁰⁵ Samme sted, s. 77.

²⁰⁶ Samme sted, s. 122.

konkurrent-konsernene i Finnmark i en helt annen historisk kontekst, preget av en mer liberal og mindre korporativt orientert næringspolitikk. Og så lenge Nestlé ikke har gitt offentligheten innsyn i regnskapene til Findus, vet vi lite om hvor stor Hammerfest-bedriftens suksess var, målt i økonomiske størrelser. Det vi imidlertid vet, er at heller ikke to tidligere Findus-direktører maktet å skape varige overskudd som Finotro-ledere (kapitlene 6 og 7). Og vi vet at trålerdriften til Findus ikke var lønnsom, isolert sett (se ovenfor og kapittel 6).

Istedenfor å spørre hva staten gjorde – eller ikke gjorde – for de to fiskeindustrikonsernene, er det kanskje mer relevant å spørre om hva slags nytte staten hadde av *dem*. Og da må svaret bli at begge bidro til å skaffe viktige arbeidsplasser og bosetting på den tynt befolkede finnmarkskysten, i fase av norsk historie da forestillingen om at Sovjetunionen representerte en stor trussel som la store føringer på norsk politikk.

Avslutning

Det sentrale stikkordet for å beskrive utviklingen på sekstitallet innenfor den moderne fiskeindustrien, er vekst. Stadig flere produksjonsanlegg for frossenfisk kjempet om råstoff og arbeidskraft. Norske fiskere fisket mer enn dobbelt så mye fisk og sild i 1969 sammenlignet med 1962.²⁰⁷ Torskefangstene i 1969 var 45 prosent over nivået det hadde vært på sju år tidligere. I samme periode gikk antall fiskere ned med 12.000, fra 57.000 til 45.000. Færre fiskere fisket altså mer enn før, og arbeidsinnsatsen i næringen ble forskjøvet fra sjø til land.

Det var en relativt utbredt forestilling blant havforskere og andre om at de årvisse svingningene i fiskebestandene skyldtes naturgitte forhold. Mot slutten av sekstitallet ble det imidlertid mer fokus på at fiske og fangst hadde stor innvirkning på ressursene i havet, og problemene med overbeskatning fikk større oppmerksomhet enn det hadde gjort tidligere. Det var særlig innenfor sildefiskeriene at problemene gjorde seg gjeldende.²⁰⁸ Innenfor torskesektoren, som var av størst betydning for filetindustrien, hadde ressursproblemene ennå ikke vist seg for alvor. Men produsentene opplevde at konkurransen om råstoff og markeder ble hardere. Til tross for at det ble innført en konsesjonslov til regulering av bygging av nye fryserier i 1964, var det en voldsom vekst i antall fiskeproduksjonsanlegg i Finnmark i denne perioden. Det var den økte internasjonale etterspørselen etter frossenfisk som var drivkraften bak veksten. Men om 1960-årene var et tiår for vekst i filetsektoren, var 1970-årene preget av økt oppmerksomhet om vekstens pris, både nasjonalt og internasjonalt, slik vi skal se i neste kapittel.

²⁰⁷ NOS Fiskeristatistikk 1969.

²⁰⁸ Furre 1991:305.

I første halvdel av 1960-årene nådde Finotro et toppunkt som korporativt konsern, og Arbeiderpartiets og råfisklagets kontroll over selskapet ble befestet og styrket. Mot slutten av tiåret foregikk det imidlertid en stor endring, da industriarbeiderkravet om egne trålere ble endelig ble innfridd.

Finotro-konsernet ble vurdert av et eget ekspertutvalg i begynnelsen av 1960-årene. Utvalget kom med ganske sterk kritikk av måten Finotro ble drevet på, særlig at ikke en større del av det innkjøpte råstoffet gikk til produksjon av frossen filet. Utvalget foreslo at bare de tre største anleggene i Honningsvåg, Båtsfjord og Vardø skulle beholdes og rustes opp, mens de fire øvrige anleggene ble foreslått nedlagt eller solgt. Det foreslåtte investeringsbehovet ville medføre en kapitalinnsprøytning på 45 millioner kroner. Finotro-utvalget foreslo også en rekke organisatoriske endringer. Imidlertid kom det lite ut av forslagene. Istedenfor ble konsernet refinansiert av Stortinget, ved tilførsel av ny aksjekapital. Så selv om det ikke ble noe av de store investeringene, stod likevel Finotro ganske godt rustet til framtida ved inngangen til 1970-årene. Ikke minst var optimismen stor med tanke på råstofftilførselen. Om forventningene til de nye trålerne ble oppfylt, er et av temaene i neste kapittel.

Kapittel 6

Mønsteranlegg og pionerbedrifter? Trålerdrift, ressurskrise og omorganisering, 1970-1980

Innledning

1970-tallet var en turbulent periode i nordnorsk historie, særlig i politisk forstand. Folkeavstemningen om medlemskap i EF høsten 1972 viste at et stort flertall av befolkningen i Nord-Norge ønsket at landet skulle stå utenfor. Råderett over fiskeriressursene var blant de mest tungtveiende argumentene for folks stemmegivning i landsdelen. Også på andre måter bidro ressurssspørsmål til å sette sitt preg på politikken i denne perioden. I Barentshavet, som i mange andre internasjonale fiskehav, var det et voldsomt overfiske på 1970-tallet. For de fleste kyststatene ble løsningen å proklamere nye fiskerigrenser som sikret retten til å høste av havet for egne borgere.

Kapitlet handler om Finotros utvikling på 1970-tallet, og det er særlig fem temaer som vil bli belyst nærmere. Det første dreier seg om endringer i Finotros ledelse og styringsorganer. I løpet av denne perioden fikk Finotro ny styreformann, to nye direktører og et nytt bedriftsorgan. En annen vesentlig endring i selskapets organisasjonsform er at konsernet ble omgjort til et heleid statsaksjeselskap i 1980. Det andre er knyttet til Finotros engasjement som trålerer. Som vist i kapittel 5, engasjerte Finotro seg direkte som trålerer på slutten av 1960-tallet. Ett av de sentrale spørsmålene i dette kapitlet er hva slags betydning den nye trålerdriften fikk for konsernet.

Et tredje forhold dreier seg om de økologiske forholdene. På 1970-tallet ble det helt tydelig at viktige fiskebestander utenfor kysten av Nord-Norge var truet av overfiske. Dette fikk betydning for Finotro, som for den øvrige fiskeindustrien i regionen.

For det fjerde: Finotro ønsket å modernisere virksomheten sin, ikke minst for å fornye bygninger som var oppført på 1950-tallet. Også staten signaliserte at Finotro skulle bygges ut til å bli mønsteranlegg for fiskeindustrien. Hva skjedde med selskapets planer om å ruste opp anleggene, i en situasjon da det ble klart for myndighetene at det eksisterte en altfor stor kapasitet både på fangstsiden og på foredlingssiden i nordnorsk fiskeindustri?

Det femte temaet dreier seg om staten som eier av Finotro, og hva slags formål Fiskeridepartementet ønsket å nytte Finotro til på 1970-tallet.

Formannsskifte

En linje i Finotros historie var at Fiskeridepartementet utviste en svært passiv eierrolle. Et unntak var, som vist, engasjementet til fiskeriminister Einar Moxnes da han deltok på den ekstraordinære generalforsamlingen i november 1968 og sørget for vedtaket som førte til at Finotro engasjerte seg i utbyggingen av trålere. Men også Senterpartiets neste fiskeristatsråd førte en uvanlig aktiv linje overfor selskapet. Etter at Trygve Olsen hadde meldt seg ut av Arbeiderpartiet, gjorde han politisk lynkarriere i sitt nye parti, da han ble fiskeriminister i Lars Korvalds regjering fra høsten 1972.¹ En av de første handlingene den ferske statsråden utførte overfor Finotro, var å sparke den sittende styreformannen Kåre Nordhus.

Hva var bakgrunnen for dette? Foran vintersesongen 1972-73 gjorde fiskeindustrien i Finnmark sine forberedelser til produksjon og pakking av lodde. Noen år tidligere hadde japanske firmaer begynte å vise interesse for lodde fra Norge, og dette ble snart en viktig inntektskilde for mange fiskeprodusenter i fylket (se også kapittel 7). Imidlertid mente fiskeriministeren at Finotro ikke var godt nok forberedt til loddeseongen dette året, forteller statssekretær under Olsen, Knut Vartdal, – og dermed måtte Nordhus forlate sin stilling som styreformann.² Hvorfor gikk Trygve Olsen til et så drastisk skritt? Det er mulig at fiskeriministeren følte et spesielt ansvar overfor Finotro. Han hadde jo hatt en viss tilknytning til selskapet, som tidligere nestformann i styret. Men en annen årsak til at han grep inn, kan være at Trygve Olsen vurderte Finotro fra et fiskerståsted. Olsen hadde egne næringsinteresser i loddefisket, og rederiet hans i Havøysund var Finnmarks største innen pelagisk fiske, med flere store snurpefartøyer.

Den nye styreformannen ble disponent Aksel Olsen i Finnmark Dagblad.³ Han hadde vært styremedlem et års tid da han tiltrådte som formann sommeren 1973. Før dette hadde han vært ordfører i Hammerfest. Fra denne perioden hadde Aksel Olsen blitt kjent med Trygve

¹ Trygve Olsen tilhørte Arbeiderpartiets fiskeripolitiske EF-opposisjon, og det var partiets standpunkt i EF-saken som gjorde at han meldte seg ut. Utmeldelsen skjedde tidlig i 1972. Den 19. januar 1972 var han på møte i partiets fiskeripolitiske utvalg, da fiskeriminister Knut Hoem presenterte forhandlingsresultatet til en fiskeritavtale med EF (AAB, DNAs arkiv, A. Møtebøker, Ah. Diverse partiinterne utvalg, Møtebok, Fiskeritavtalen 1971-81, boks 7. Protokoll fra fiskeritavtalen møte 19.01.1972). På møtet foreslo Birger Olsen, bror til Trygve Olsen, at det ble vedtatt en uttalelse som gikk ut på å ikke anbefale forhandlingsresultatet. Etter henstilling fra fiskeritavtalen formann, Magnus Andersen, ble det imidlertid ikke votert over uttalelsen. Samme dag skrev Knut Hoem til statsminister Trygve Bratteli og meddelte at han trakk seg som fiskeriminister på grunn av at han mente at resultatet av forhandlingene med EF ikke var godt nok med tanke på å sikre norsk kontroll over landets fiskeriresurser (Christensen 1993:23ff). Magnus Andersen ble ny fiskeriminister og satt fram til folkeavstemmingen den 25.09.1972 (se også Finstad 2003a)). Også Birger Olsen gikk ut av Arbeiderpartiet, men meldte seg seinere inn igjen. Ingen av Olsen-brødrene var sentrale i AIK (se Hellevik 1979). Imidlertid var Birger Olsen medlem av rådet til Folkebevegelsen mot EEC, samtidig som han satt som formann i Finnmark Fiskerilag (Bjørklund 1982:261). Han var også medlem av styret i Norges Fiskerilag på dette tidspunkt (Hallénstvedt & Dynna 1976:504f).

² Intervju med Knut Vartdal, 31.03.2000.

³ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

Olsen, som da var ordfører i Måsøy og en sentral person i Arbeiderpartiet i Finnmark. De to skal for øvrig ha vært i konflikt i fylkestinget i forbindelse med Hammerfest-ordførerenes intense aktivitet for trålerprogrammet til Nestlé-Findus i 1968-69.⁴ Hva slags motiver Trygve Olsen hadde for å utpeke Aksel Olsen til styreformann er ikke kjent, men den nye styrelederens bakgrunn som bedriftsleder kan ha vært avgjørende.

Hva var Finotros eget syn på den utløsende årsaken til formannsskiftet? I desember 1973 behandlet styret et skriv fra selskapets kontrollnemnd som inneholdt kritiske merknader vedrørende manglende forberedelse foran loddessesongen året før. Styret innrømmet at enkelte av anleggene kunne ha vært bedre forberedt, men avviste at produksjonen hadde vært større dersom man hadde startet forberedelsene tidligere. Dessuten hadde Finotro flere hensyn å ta:

Styret finner grunn til å gjøre oppmerksom på at FI-NO-TRO prinsippielt ikke bare kan ta hensyn til lønnsomheten i loddeproduksjonen, men plikter å opprettholde mottaket av fisk fra de fiskerne som ellers i året leverer fisk til anleggene.⁵

Vedtaket viser, nok en gang, at en av de viktigste uttalte oppgavene for Finotro var å være mottaker av fisk fra kystflåten. Lønnsomheten i konsernet fikk komme i annen rekke.

Med Aksel Olsen fikk Finotro en engasjert styreformann. Han er også den formannen som ble sittende lengst i vervet. Først i 1984, etter elleve år, trakk han seg tilbake. En av de tingene som skiller ham fra forgjengerne, er hans innsats for å få kvalifisert industrikompetanse inn i ledelsen av Finotro.

Fra Nestlé-Findus til Finotro

I 1976 ble Harald Vik anmodet om å gå av som direktør for Finotro.⁶ Initiativet til avgangen var tatt av Aksel Olsen, som mente at selskapet nå måtte få en sterkere ledelse. Resten av styret skal ha vært enig i beslutningen, ifølge intervju med den tidligere styreformannen. Før avgjørelsen falt hadde fiskeriminister Eivind Bolle blitt orientert, og Aksel Olsen forteller at Bolle ikke ønsket å blande seg inn, men overlot spørsmålet til styret. Harald Vik fikk dermed et tilbud om førtidspensjonering i en alder av bare 59 år.⁷

⁴ Jacobsen 1996:161.

⁵ FB, FA, boks 5. St.prot. 14.12.1973, sak 107/73.

⁶ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.06.1999.

⁷ Etter at han sluttet som administrerende direktør, fortsatte Vik å ha en viss tilknytning til Finotro, og ble blant annet engasjert for å skrive en tredveårsberetning om konsernet som ble utgitt i 1982 (Vik 1982).

Harald Vik satt i stillingen ut året 1976. Da han gikk av, hadde han vært Finotros direktør i 23 år, helt siden 1954. Vik var svært godt likt av konsernets arbeidere og funksjonærer, og mange informanter kan fortelle at han behandlet alle ansatte med jevnbyrdighet og respekt, uansett posisjon. Men selv om Vik var en leder med ubestridte menneskelige kvaliteter, var det også mange som mente at Finotro trengte en ny og sterkere leder, deriblant flere av medarbeiderne ved konsernets hovedkontor, forteller daværende økonomidirektør Gunnar-Frank Holst.⁸

Men det var ikke først og fremst i Finnmark og Nord-Troms at Vik hadde møtt sterkest kritikk for sin ledelse av Finotro, men i Fiskeridepartementet og i salgsorganet FRIONOR. Som nevnt tidligere, stormet det rundt Finotros ledelse på 1960-tallet, og i flere sammenhenger var det kommet krav om at konsernet måtte få en mer kvalifisert ledelse med større innsikt i moderne industridrift. Hvor mange slike konkrete initiativ for utskifting som ble tatt, er usikkert. Men Knut Vartdal forteller at stortingsrepresentant Erling Engan, som satt i Finotro-styret i 1959-63 og 1965-73, hadde arbeidet for å avsette Harald Vik.⁹ Også departementet hadde ymtet om dette, som vist tidligere. Framstøtene for å få en ny leder førte imidlertid ikke fram, ikke før styreformann Aksel Olsen gikk inn for direktørskiftet i 1976.

Sett med dagens øyne er utskiftninger av industriledere et fenomen som forekommer relativt hyppig, og det er ikke uvanlig at direktører trekker seg eller blir sparket dersom de ikke makter å framvise regnskaper med overskudd. I Harald Viks periode som Finotro-direktør var underskuddsdrift heller regelen enn unntaket. I bare seks av de 23 årene han ledet konsernet, ble det lagt fram regnskap uten underskudd. Et relevant spørsmål vil derfor være hvorfor direktøren ikke ble gjort ansvarlig for de dårlige driftsresultatene og skiftet ut tidligere. En generell forklaring kan være at datidas rådende ledelsesfilosofi var mindre orientert mot lederens person, sammenlignet med hva som er blitt vanlig seinere. At statlige industriforetak gikk med underskudd, var heller ikke uvanlig på dette tidspunkt – snarere tvert imot. Den allmenne oppfatningen av fiskerinæringen var dessuten at dette var en næring som trengte offentlig økonomisk støtte for å greie seg økonomisk, og underskuddsdrift var et relativt utbredt fenomen, både innenfor fangstledd og produksjonsledd. Som vist var det heller ikke slik at bedriftsøkonomisk lønnsomhet var et absolutt og ufravikelig krav til Finotros drift fra toneangivende politisk hold. Andre hensyn, som å være mottaker for råstoff fra kystflåten og fungere som arbeidsplass for mange hundre arbeidere var overordnet kravet om absolutt lønnsom og effektiv drift.

⁸ Intervju med Gunnar-Frank Holst, 25.05.2000.

⁹ Intervju med Knut Vartdal, 31.03.2000.

En mer spesifikk og nærliggende forklaring på hvorfor Vik ble sittende i direktørstillingen, er at fiskeri-interessene i selskapet så seg tjent med at han ble værende. Finotro var i Viks periode svært orientert mot fiskerne, og med ham som direktør var fiskerinnsflytelsen over selskapet sikret. Fiskernes nederlag i trålersaken endret bare litt på dette forholdet, og var nærmest et unntak.

Men den viktigste årsaken til at utskiftingen av direktøren ikke kom før, var at staten ved Fiskeridepartementet ikke tok sin rolle som eier alvorlig nok. Et annet spørsmål er om det forelå realistiske alternativer til en passiv statlig eierrolle. Et mer aktivt eierskap ville raskt kunne føre til kritikk fra den privateide fiskeindustrien, med beskyldninger om konkurransevridning og at staten favoriserte sitt eget foretak på bekostning av de andre aktørene i næringen. Dessuten ville en aktiv eierrolle medført en mye større grad av involvering i måten konsernet ble drevet på. Men dette ville også innebære at Fiskeridepartementet ved statsråden ville bli stilt parlamentarisk ansvarlig for driften i større grad enn hva tilfellet hadde vært til nå. Med så dårlige resultater som Finotro hadde hatt, er det sannsynlig at dette var lite fristende. Historikeren Tore Grønlie hevder at lærdommen etter Kings Bay-saken var at staten holdt "fingrene av fatet" og unnlot å blande seg inn politisk i den statlige industridriften.¹⁰ Eksemplet Finotro styrker Grønlies påstand.

På 1970-tallet skjedde det få endringer i statens eierrolle i Finotro, og tidligere statssekretær i Fiskeridepartementet, Ivan Kristoffersen, beskriver statens eierskap som "en passivitet uten like."¹¹ "Vi satt i departementet på Drammensveien og kunne ikke vite noe om den daglige drift", sier han. Kristoffersen mener at statsdriften var selskapets største problem, og han hevder at en annen eier ville hatt som målsetting å tjene penger, mens den overordnede målsettingen i Finotros tilfelle var å drive distriktpolitikk.

Da Aksel Olsen påtok seg vervet som styreformann, hadde han som utgangspunkt at staten kunne ha en aktiv og positiv eierrolle å spille i fiskeindustrien i Finnmark.¹² Imidlertid mener også han at statseierskapet hadde mange uheldige sider, blant annet at eieren ikke var villig til å satse på nyinvesteringer. Han sier det slik: "Hvis du skal drive fiskeindustri, må du ha økonomisk ryggrad til å tåle tap i perioder." Finotro fikk aldri en slik handlefrihet. Men til tross for at passivitet er det mest typiske, finnes det også eksempler på at staten uttrykte vilje til å utvikle selskapet i 1970-årene, noe vi straks skal komme tilbake til.

Finotros nye direktør, Terje Dahl, tiltrådte i 1977. Han hadde bakgrunn fra Nestlé-Findus i Hammerfest, og det var styreformann Aksel Olsen som hadde overtalt ham til å ta stillingen

¹⁰ Grønlie 1990:3.

¹¹ Intervju med Ivan Kristoffersen, 16. og 19.05.2000.

¹² Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

som direktør for Finotro.¹³ Dahl var utdannet sivilingeniør og hadde jobbet som produksjonssjef og fabrikkssjef ved Nestlé-Findus fra 1965 til 1973. Før dette hadde han vært ansatt ved Nestlés hovedkontor i Vevey i Sveits. Da han tiltrådte stillingen i Finotro i 1977, var han teknisk direktør i Nestlé Norge, med arbeidssted i Oslo-området. Dahl hadde vært en av arkitektene bak Findus sitt store trålerprogram på slutten av sekstitallet. I tillegg hadde han arbeidet mye med rasjonalisering av produksjonen, og i løpet av hans periode i Findus-ledelsen, hadde antall ansatte gått ned fra ca. 1.200 til omtrent 900.¹⁴

Da Terje Dahl begynte som direktør i Finotro, hadde han en målsetting om at konsernet skulle drives lønnsomt.¹⁵ Han fikk også signaler fra styret om at selskapet heretter skulle drives på et rent forretningsmessig grunnlag. I samarbeid med økonomidirektøren ble det utarbeidet analyser for å finne ut hvordan selskapet kunne oppnå lønnsomhet. Resultatet konsernledelsen kom fram til, var at man på to områder måtte foreta endringer for å forbedre produksjonsresultatene. Det første var å redusere arbeidsstokken. Finotros anlegg bar preg av å være ”rene sysselsettingsbedrifter”, ifølge Dahl, og han mente derfor at det var nødvendig med omfattende nedskjæringer.

For det andre ble det vurdert å nedlegge de av konsernets produksjonsanlegg som gikk dårligst. Det var særlig fabrikkene i Vardø som ble gjenstand for slike vurderinger, ikke minst fordi anlegget der hadde en svært gammeldags og uhensiktsmessig bygningsmasse. Men Terje Dahl erfarte at forslagene om rasjonaliseringer og nedlegging av anlegg møtte motstand både i styret og i Fiskeridepartementet. Etter to år sa han opp, skuffet over ikke å ha fått utrettet noe særlig som leder av Finotro.¹⁶ Også styreformann Aksel Olsen var skuffet over at Dahl trakk seg tilbake etter så kort tid, endatil på et tidspunkt da konsernet var oppe i store økonomiske vanskeligheter.

I 1979 fikk en overrasket Svein Albrekt Krane en telefon fra fiskeriminister Eivind Bolle med forespørsel om han kunne tenke seg å bli ny direktør for Finotro.¹⁷ På dette tidspunkt var Krane ansatt ved hovedkvarteret til Nestlé i Sveits i Vevey. Hans arbeidsfelt var blant annet å undersøke de nye mulighetene som åpnet seg for ekspansjon av Nestlés virksomhet i fiskerisektoren, etter at så mange stater hadde proklamert økonomiske soner på 200 nautiske mil.

Svein A. Krane var født inn i Finnmarks fiskerinæring. Han vokste opp i Breivik på Sørøya der hans far, August Krane, var vøreier og fiskekjøper. Dette var et tradisjonelt

¹³ Samme sted og intervju med Terje Dahl, 04.02.2000.

¹⁴ Trålermannskapene er inkludert. Brev fra Tom Mortensen, Nestlé Norge, til BPF, Nøkkeltall A/S Nestlé Norge, Hammerfest, dat. 26.08.1999. Opplysninger om regnskapsresultater er ikke oppgitt.

¹⁵ Intervju med Terje Dahl, 04.02.2000.

¹⁶ FB, FA, boks 5. St.prot., 30.05.1979, sak 25/79.

¹⁷ Intervju med Svein A. Krane, 20.12.1999.

handelssted, beliggende svært nær Finnmarks største gytefelt for torsk. Det såkalte Sørøy- eller Breivikfisket var nærmest en miniatyrgave av Lofotfisket.¹⁸ Breivik er beskrevet som et av de beste fiskeværene i Finnmark.¹⁹ I 1815 fikk Aage Aagard som den første bevilling til å drive handel, deretter var det en rekke handelsmenn som drev stedet, inntil Sveins bestefar, Albert Krane, overtok omkring 1900.

Intensjonen var at Svein Krane skulle overta etter faren, men slik gikk det ikke.²⁰ Etter befalsutdanning begynte han på handelsgymnas i Bergen. Og etter endt artium i 1957 ble han tildelt utenlandsstipend og begynte på London School of Economics. Ved siden av studiene begynte han å arbeide på fiskemarkedet Billingsgate for firmaet John Cortch Ltd., som faren hadde kjennskap til. Firmaet importerte og solgte fisk til restauranteiere og butikkeiere i London i fersk og frossen tilstand. Etter utenlandsoppholdet gikk han i tørrfiskvraker-lære hos kontoret til Finnmark Fiskeprodusenters Fellessalg i Bergen, før han i 1962 ble han ansatt ved Nestlé-Findus i Hammerfest. Der hadde han stillinger som planleggingssjef, flåtesjef og assisterende direktør, inntil han begynte ved Nestlés hovedkontor i Sveits i 1975. Etter kort betenkningstid takket han ja til tilbudet fra Bolle, og flyttet så høsten 1979 til Honningsvåg for å ta over direktørstillingen i Finotro, etter at hans tidligere sjef i Hammerfest Terje Dahl hadde valgt å trekke seg. Som vi skal se, fikk Krane en vanskelig start. Finotro var inne i sin mest problematiske fase til da i årene 1979 og 1980.

Med de nye direktørene var Harald Vik-epoken definitivt over i Finotro, og selskapet fikk nå en konsernledelse med bakgrunn fra Finotros største konkurrent i Finnmark. Begge hadde solid lederkompetanse fra moderne, trålbasert fiskeforedelingsindustri, og begge var tilknyttet Nestlé da de overtok ledelsen av Finotro. Men Finotro fikk ikke bare ny styreformann og ny konsernledelse i denne perioden. Også et nytt bedriftsorgan så dagens lys.

Bedriftsforsamlingen: Økt arbeiderinnflytelse?

Rundt midten av 1970-tallet fikk Finotro et nytt bedriftsorgan, på bakgrunn av at aksjeselskapsloven ble forandret.²¹ Endringene i loven innebar at alle selskaper med mer enn 200 ansatte skulle ha en bedriftsforsamling. Saken var en viktig fanesak for arbeiderbevegelsen og hadde vært forberedt i svært lang tid.²² Ikke minst var LO en aktiv pådriver bak de nye

¹⁸ Solhaug 1983:267.

¹⁹ Ytreberg 1942:240.

²⁰ Faren avvirket driften av Breivik i 1968 (intervju med Svein A. Krane 20.12.1999).

²¹ Jfr. lov om aksjeselskaper av 6. juli 1957, med endringer ved lov av 12. mai 1972 (kap. 7. Representantskap og bedriftsforsamling).

²² Allerede i 1965 la en komité ledet av LO-formann Tor Aspengren fram sin innstilling som foreslo at en "demokratisk bedriftsforsamling" skulle erstatte representantskapene i aksjeselskapene (Nyhamar 1990:359).

bestemmelsene som ga de ansatte større medbestemmelsesrett, og lovendringen ble sett på som et ledd i arbeidet for økt bedriftsdemokrati. Finotros første bedriftsforsamling ble konstituert den 17. oktober 1974. Den fikk tolv medlemmer, hvorav åtte var valgt av generalforsamlingen og representerte aksjonærene, mens fire var valgt av arbeidstakerne.²³

Hva innebar denne endringen for selskapet? Rent formelt er det liten tvil om at det nye organet fikk et betydelig potensiale for makt og innflytelse. I de nye vedtektene het det for eksempel at det var bedriftsforsamlingen som skulle avgjøre saker som gjaldt større investeringer, men også saker vedrørende rasjonaliseringer og omlegginger av driften som ville medføre vesentlige endringer for arbeidsstyrken.²⁴ Tidligere var det generalforsamlingen som hadde denne myndigheten i slike spørsmål.

Bedriftsforsamlingen fikk også stor innflytelse på sammensettingen av Finotros styre. I paragraf fem i de nye vedtektene fra 1974, het det følgende:

Selskapet skal ha et styre på 5 medlemmer. Fiskeridepartementet og Norges Råfisklag kan hver oppnevne ett medlem av styret med personlig varamann. Forøvrig velges styrets medlemmer av bedriftsforsamlingen som også velger samme antall varamenn (...)²⁵

Bedriftsforsamlingen skulle med andre ord velge tre av fem styremedlemmer. I tillegg skulle organet velge styrets formann og varaformann for ett år av gangen. Vedtektsendringene innebar altså at viktige beslutninger fra nå av ble fattet i et bredt organ der Finotros arbeidere var sterkere representert enn de var i generalforsamlingen. Der var som kjent bare aksjonærene representert, og arbeidstakerinteressenes innflytelse ble dermed begrenset til LO's minimale aksjepost i selskapet. Men hvorvidt det nye organet i praksis forandret maktbalansen i arbeidstakernes favør, er et annet spørsmål. Mye tyder på at bedriftsforsamlingen videreførte – eller snarere gjeninnførte – de sterke korporative trekk fra 1950 og 1960-tallet, med stor grad av innflytelse fra fiskernes organisasjoner. Som vist i den siterte paragraf fem ovenfor, hadde Norges Råfisklag etter vedtektsendringene lik rett som majoritetseieren staten til å utpeke ett av de fem styremedlemmene. Og i den nye bedriftsforsamlingen ble fisker og fiskertillitsmann Bjørgvin Jenssen fra Gjesvær valgt til formann. Han ledet bedriftsforsamlingen helt fram til avviklingen av Finotro som statsbedrift i 1986. Jenssen var styremedlem i salgsstyret i Norges Råfisklag da

²³ FB, FA, boks 8. Bedr.fors.prot., 17.10.1974.

²⁴ FB, FB, boks 4. Gen.fors.prot., 20.06.1974, sak 4/74. Dette bygger på lov om aksjeselskaper av 6. juli 1957, 66A (endret ved lov av 12. mai 1972).

²⁵ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot., 20.06.1974, sak 4/74, paragraf 5.

han ble formann i Finotros bedriftsforsamling i oktober 1974.²⁶ Av andre verv han hadde ved siden av dette, kan nevnes at han var ordfører i Måsøy kommune og medlem av Arbeiderpartiets fiskeriutvalg.²⁷ I tillegg til Bjørgvin Jenssen kom to andre fiskere inn i bedriftsforsamlingen.²⁸

Et annet aspekt som hører med i diskusjonen omkring bedriftsforsamlingens eventuelle innflytelse, har med økonomi og kapitaltilførsel å gjøre. Finotro var helt avhengig av kapital fra statlig hold. Ved siden av offentlige kredittinstitusjoner som Distriktenes Utbyggingsfond, var statskassa konsernets viktigste kilde til kapitalinnsprøyting. Selv om bedriftsforsamlingen fattet vedtak om at selskapet skulle foreta omfattende investeringer, var realiseringen av disse vedtakene avhengig av en rekke forhold som dette organet ikke hadde noen som helst innflytelse over. For det første måtte Fiskeridepartementet gå god for investeringsplanene. Den videre prosessen var deretter avhengig av at departementet ved statsråden hadde evne eller vilje til å kjempe for Finotros sak overfor Finansdepartementet og innad i regjeringsskollegiet. Endelig skulle så saken behandles av Stortinget, først av sjøfarts- og fiskerikomitéen og deretter i plenum. Fordi statlige industriforetak har vært svært avhengig av politiske forhold, kan det derfor være grunn til å stille spørsmålstegn ved om bedriftsforsamlingen i Finotro – og i andre bedrifter med offentlige eierinteresser – egentlig har fungert etter intensjonen om økt bedriftsdemokrati og økt innflytelse for de ansatte. Diskusjonen skal ikke forfølges her, men er absolutt et studium verdt.

Finotros trålerengasjement

Etter mange års kamp for en jevnere råstofftilførsel fra filetarbeiderne og konsernledelse, fikk altså omsider Finotro tre trålere direkte tilknyttet konsernet i 1970. Den første ble sjøsatt i februar og ble tilknyttet Skjervøy-anlegget. Hekktråleren *Kågtind* var bygd ved Kaarbø-verkstedet i Harstad, og tilhørte Skjervøy Havfiskeselskap.²⁹ Fartøyets lengde var på 125 fot og det hadde en bruttotonnasje på 282 tonn.³⁰ To hekktrålere av samme type ble kort tid etter overlevert Nordkapp Havfiskeselskap i Honningsvåg.³¹ I løpet av de kommende årene vokste trålerflåten, og rundt midten av 1970-tallet hadde Finotro eierinteresser i fire rederier som disponerte tilsammen åtte trålere som fisket og leverte til Finotros anlegg (fig. 6.1).

²⁶ Christensen & Hallenstvedt 1990:219.

²⁷ *Fiskeribladet*, 04.02.1977.

²⁸ Bedriftsforsamlingens medlemmer i 1974: Fisker Bjørvin Jenssen, Gjesvær (formann), sekretær Nils Mathiassen, Hammerfest (nestformann), fiskerisjef Jan Ingebrigtsen, Vadsø, sivilingeniør Erik Noodt, Alta, verksdirektør Paul Jørgen Paulsen, Kvalsund, adm.sekr. Hans Wiesener, Tromsø, fisker Odd Amundsen, Vardø, fisker Kåre Karlsen, Skjervøy, industriarbeider Thorleif Hågensen, Båtsfjord, industriarbeider Alf Nilsen, Båtsfjord, industriarbeider Otto Klevstad, Skjervøy, industriarbeider Arne Moen, Båtsfjord.

²⁹ *Fiskeribladet*, 10.02.1970.

³⁰ *Fiskeribladet*, 10.03.1970.

³¹ Det to trålerne het *Helnes* og *Kjølnes*, og kom i drift i henholdsvis februar og juni (St.meld. nr. 11 (1971-72)) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1970, s. 6).

Alle fartøyene var ferskfisktrålere, dvs. at de iset fisken ombord og leverte den fersk til produksjonsanleggene på land.³² Et annet kjennetegn ved Finotros fartøyer, er at de var ”paragraf-trålere”: Etter at Norge hadde utvidet fiskerigrensen til tolv nautiske mil i 1961, kunne norske trålere under 300 bruttoregister tonn få dispensasjon til å fiske inntil fire nautiske mil, som omtalt (kapittel 5).³³ I 1970-årene var det en jevn vekst i denne fartøygruppen, og tabell 6.1 viser hvor mange fartøyer som deltok i trålfiske de oppførte årene.

Tab. 6.1 Utviklingen i deltakelsen i trålfisket i 1973-1978. Antall ferskfisk- og frysetrålere, 200-299 brt.

År	Antall
1973	60
1974	71
1975	77
1976	80
1977	81
1978	84

Kilde: Hansen, Terje: Trålemæringsens økonomiske situasjon. En utredning for Fiskeridepartementet, Bergen 1979, s. 4.

Hvordan var den regionale fordelingen av de norske trålerne? De aller fleste hørte hjemme i Nord-Norge (tab. 6.2). Nordland skiller seg ut som det største trålerfylket i landsdelen, med 32 trålere over 200 brt. i 1979. I Finnmark var det 26 trålere, mens Troms hadde 16 trålere dette året. I Møre og Romsdal var det kun fire trålere i denne kategorien i 1979, men fiskebåtrederer i dette fylket eide til gjengjeld flesteparten av de 13 norske fabrikktrålerne.³⁴

Tab. 6.2 Regional fordeling av trålere over 200 brt. i 1979

Fylke	Antall
Finnmark	26
Troms	16
Nordland	32
Møre og Romsdal	4
Sum	78

Kilde: som tab. 6.1.

³² Ved siden av ferskfisktrålere, har vi frysetrålere som fryser råstoffet om bord, og fabrikktrålere som driver med ombordproduksjon med filetskjæring, kutting, pakking og frysing.

³³ Det var imidlertid forbudt å fiske i beltet mellom fire og seks mil før 15. mars (*Fiskeribladet*, 02.04.1976).

³⁴ Fdep, Notat om utsiktene for fiskeriene og sysselsettingen i Nord-Norge, dat. desember 1979, s. 30.

Hvordan var trålerdriften til Finotro organisert? Formelt sett var trålerne eid av egne rederier, eller såkalte havfiskeselskaper. Ved siden av Finotro var det også andre eierinteresser i rederiene, blant annet satt vertskommunene med mindre eierposter, ved siden av andre fiskekjøpere. I de fleste tilfeller var det imidlertid Finotro som stod for driften og administrasjonen av rederiene. I Nordkapp Havfiskeselskap var det en særlig tett kobling, idet Finotro-konsernets kontorsjef Holger Jensen var den som hadde den daglige ledelsen av trålerdriften.³⁵

Rundt midten av 1970-tallet hadde Finotro majoritetseie i tre av de fire havfiskeselskapene konsernet var engasjert i (fig. 6.1).

Fig. 6.1 Oversikt over trålerredier der Finotro hadde eierinteresser, 1974

Rederiets navn	Aksjekapital og Finotros eierandel	Fartøyer
Skjervøy Havfiskeselskap	Kr. 1.304.600,- Finotros andel: 682.000,- (52%)	<i>Skjervøyfisk</i> <i>Kågtind</i> <i>Kågsund</i>
Nordkapp Havfiskeselskap	Kr. 800.000,- Finotros andel: 750.000,- (94%)	<i>Helnes</i> <i>Kjølnes</i> <i>Sarnes</i> (leverte 50% råstoff til Finotro, og 50% til Clement Johnson og Kamøyvær Fiskarsamvirkeleg)
Båtsfjord Industriefiske	Kr. 550.000,- Finotros andel: 390.000,- (71%)	<i>Makkaur</i>
Vardø Havfiskeselskap	Kr. 900.000,- Finotros andel: 100.000,- (11%)	<i>Vårberget</i>

Kilde: St.meld nr. 21 (1974-75) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1973.

Ved å engasjere seg på eiersiden i fangstleddet gikk Finotro nå inn for å organisere produksjonen ut fra et prinsipp om *vertikal integrasjon*. Dette går ut på at ett ledd i en produksjonsskjede overtar kontrollen over et annet ledd.³⁶ Når begrepet vertikal integrasjon benyttes innenfor fiskerinæringen, menes som regel at produksjonsanleggene engasjerer seg på eiersiden i fiskeflåten. Hensikten er selvsagt å få større kontroll over den enkeltfaktoren som betyr mest i moderne frossenfiskproduksjon, nemlig råstofftilførselen. Dette er viktig, fordi råstoffutgiftene

³⁵ FB, FA, boks 4. St.prot., 29.12.1969, sak 97/69.

³⁶ Samuelson 1990:19.

utgjør mellom 50 og 70 prosent av produksjonskostnadene i fiskeindustrien.³⁷ *Full vertikal integrasjon* oppstår når en produksjonsenhet også kontrollerer eksport- og markedssiden.³⁸ Det nærmeste eksemplet på slik organisering i norsk fiskerinæring, har vært Nestlé-Findus i Hammerfest, som både hadde sin egen trålerflåte som leverte alt råstoff til produksjonen, og samtidig markedsførte og eksporterte sine produkter under eget varemerke.

Hvorvidt fiskeindustrien selv skal ha adgang til å eie fiskefartøyer, har vært gjenstand for mye diskusjon mellom aktørene i norsk fiskeripolitikk.³⁹ Den såkalte deltakerloven har regulert hvem som skal ha lov til å drive fiske og eie fartøyer. Lovens hovedprinsipp slår fast at eiendomsretten til fiskeflåten skal forbeholdes aktive fiskere, noe som har vært en viktig sak for fiskernes organisasjoner (se kapittel 3). Imidlertid kan Fiskeridepartementet gi dispensasjon for andre eierkonstellasjoner. Når det gjelder eierskapet til den norske flåten av ferskfisktrålere, har deltakerlovens prinsipp i stor grad blitt uthullet, og i praksis har det vært slik at de fleste fartøyene har vært eid av fiskeindustrien, enten via aksjeselskaper slik tilfellet var med Finotro-trålerne, eller ved eneeie.⁴⁰

Finotros nye trålerflåte ga grunn til optimisme i selskapet på begynnelsen av 1970-tallet. Et annet lyspunkt var planene om modernisering, og Skjervøy-anlegget var først ute.

Nytt anlegg på Skjervøy

I desember 1970 var Finotro-styret på befaringsreise på selskapets anlegg på Skjervøy, og etter omvisningen ble det fattet vedtak om å utarbeide planer for en utbygging av dette anlegget.⁴¹ Anlegget hadde et stort behov for modernisering, for de gamle produksjonslokalene som var oppført i begynnelsen av 1950-årene, framstod som nærmest brakkeaktige før utbyggingen.⁴² Til å arbeide med planleggingen av det nye anlegget ble det nedsatt en intern arbeidsgruppe bestående av disponenten ved anlegget, Kåre Ellingsen, konsernets økonomidirektør Gunnar-Frank Holst, produksjonsbestyrer Thorbjørn Karlsen, teknisk sjef Svein Haug og bygningstekniker Eilif Schjølberg.⁴³ Det skulle imidlertid gå seks år fra styrevedtaket ble fattet til filetproduksjonen på Skjervøy kunne starte opp i nye fabrikk-lokaler.

Alle Finotros anlegg var opprinnelig tegnet av folk fra Fiskeridirektoratets Maskin- og Bygningstekniske avdeling, i likhet med de fleste andre kystfryserier som ble oppført i årene

³⁷ Lorentzen 1997:5.

³⁸ Samuelsen 1990:19.

³⁹ For en nærmere presentasjon av denne debatten, se Lorentzen 1997.

⁴⁰ Hansen 1979:7.

⁴¹ FB, FA, boks 5. St.prot., 08.12.1970, sak 84/70.

⁴² Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

⁴³ FB, FA, boks 5. St.prot., 10.07.1973, sak 48/73.

etter 1945 (kapittel 3).⁴⁴ De mindre anleggene hadde opprinnelig et lite fryseri i betong, plassert ved siden av et konvensjonelt fiskebruk bygget av trematerialer. Anleggene i Honningsvåg og Båtsfjord skilte seg ut ved at de var atskillig større, og var oppført i flere etasjer.⁴⁵ Filetproduksjonen foregikk i annen etasje, fysisk atskilt fra mottaket av fisk i første. Ideen bak dette var å spare plass, slik at fabrikkene ikke trengte å beslaglegge så store grunnarealer i fiskeværene, ifølge tidligere overingeniør i Fiskeridirektoratet og mangeårig styrtemedlem, Hans Tveitsme.⁴⁶ Det ble også vurdert som mer hygienisk å skille fysisk mellom den ”finere” filetproduksjonen på den ene siden, og det noe ”grovere” mottak av fisk på den andre. Men en praktisk ulempe var at råstoffet måtte fraktes fra første til andre etasje med heis, noe som i ettertid har blitt vurdert som svært lite rasjonelt.

Det nye Skjervøy-anlegget som ble oppført på 1970-tallet, var tegnet av det danske konsulentfirmaet Matcon, som hadde spesialisert seg på design av fiskeindustribygg.⁴⁷ Det som var nytt sammenlignet med de eldre store fryseriene, var at hele produksjonen var samlet på samme plan som fiskemottaket. En annen fordel var store, åpne golvarealer. De første etterkrigsfryseriene hadde en mengde frittstående søyler som vanskeliggjorde transporten i produksjonslokalene, ikke minst etter at gaffeltruckene ble innført i første halvdel av 1960-årene. Fryserommene i de gamle anleggene hadde dessuten en altfor lav takhøyde, fordi lokalene opprinnelig var bygget for manuell lagring og således ikke tilpasset bruk av paller ved lagring. Nye byggeteknikker gjorde det nå mulig å føre opp store, luftige, fabrikkhaller og fryserom. Ved utbyggingen av Skjervøy-anlegget ble såkalte pre-fabrikerte spennbetongelementer benyttet, noe som ga store, frie spenn i produksjonshallen.

Våren 1976 ble det nye Finotro-anlegget på Skjervøy tatt i bruk.⁴⁸ Forventningene var store fra flere hold. Det gamle anlegget hadde vært blant dem med dårligst resultater i hele Finotro-sammenslutningen, og var som nevnt vurdert solgt fordi driften gikk så dårlig (kapittel 4). Men nå var optimismen stor. I avisoppslagene om den nye fabrikk går begrepet ”mønsterbedrift” igjen. Det nye anlegget representerte et betydelig framskritt med hensyn til arbeidsmiljøet. Et av de største problemene for arbeiderne i filetindustrien har vært kalde produksjonslokaler. På den nye fabrikk på Skjervøy var det imidlertid installert et EDB-styrt klima-anlegg som sørget for en behagelig arbeidstemperatur uten at det gikk utover

⁴⁴ Vardø-anlegget var, som nevnt tidligere, av eldre dato, og var basert på det gamle Vardø fryseri- og kjølelager som ble oppført på slutten av 1930-tallet.

⁴⁵ Et annet eksempel på et fler-etasjers fryseri av denne typen, er det gamle fryseriet til Øksnes-Langenes fiskeindustri på Myre.

⁴⁶ Brev fra Hans Tveitsme til BPF, dat. 16.02.2000.

⁴⁷ Intervju med Gunnar-Frank Holst, 25.05.2000, og Matcon's hjemmeside (<http://www.matcon.dk>).

⁴⁸ Finstad 2004a):134ff.

produksjonen.⁴⁹ Det var tre arbeidslinjer mellom mottak og nedfrysing i filetproduksjonen: Renskjæring, tilskjæring og pakking. Alle arbeidsoperasjoner var automatisert så mye som mulig, og det tok bare 15 minutter fra råstoffet kom inn i produksjonshallen til det var pakket og klart for utkjøring til fryseriet. Et annet problem ved filetproduksjon har vært at avfall og rester har gått til spille, men ved det nye Skjervøy-anlegget ble dette malt opp og nedfrosset til dyrefôr.

Ombyggingen og moderniseringen av Skjervøy-anlegget hadde kostet omtrent 15 millioner kroner. Nå stod de neste anleggene for tur, fortalte Aksel Olsen til *Fiskeribladet* i forbindelse med Skjervøy-anleggets åpning.⁵⁰ I intervjuet understreket styreformannen at til tross for moderniseringen, skulle Finotros produksjonskapasitet være den samme som før. Aksel Olsen mente dessuten at Finotro burde bli "statens prøvelaboratorium" for fiskeindustrien. På det nye anlegget på Skjervøy var man allerede i gang med en ny teknikk, den såkalte singelfrysingsteknikken. Metoden gikk ut på å fryse ned fileter enkeltvis, noe som var mer effektivt enn ved tidligere metoder. Noe annet var at metoden gjorde det mulig å fryse ned råstoff i fiskerike perioder, og så tine det opp for seinere bruk. Styreformannen hadde all mulig grunn til å se optimistisk på Finotros framtid på dette tidspunkt, for nå ga også regjeringen uttrykk for at den ville satse på konsernet.

I kjølvannet av EF-avstemmingen: Finotro som mønsteranlegg og pionerbedrifter?

Våren 1974 la Bratteli-regjeringen fram en stortingsmelding som innebar gode nyheter for selskapet:

Fiskeridepartementet anser det viktig å ruste opp A/S Fi-No-Tro hvor staten har aksjemajoriteten. Departementet tar i denne sammenheng sikte på en styrking av selskapets egenkapital og organisasjon, og å medvirke til at selskapets anlegg, hvor forholdene ligger til rette for dette, blir utviklet som mønsteranlegg og pionerbedrifter med hensyn til foredling, produktutvikling og arbeidsmiljø.⁵¹

At en regjering ga så klart uttrykk for et ønske om å utvikle statsbedriften hører med til sjeldenhetene i konsernets 35-årige historie, og av den grunn er det nødvendig å gå nærmere inn på bakgrunnen for disse formuleringene.

⁴⁹ *Fiskeribladet*, 12.03.1976.

⁵⁰ *Fiskeribladet*, 16.03.1976.

⁵¹ St.meld. nr. 33 (1973-74) Tillegg til St.meld. nr. 108 for 1972-73 om et utbyggingsprogram for Nord-Norge, s. 16..

Sommeren 1972, bare kort tid før folkeavstemmingen om EF, ble Landsdelsplanen for Nord-Norge presentert.⁵² Utvalget som hadde utarbeidet planen var ledet av underdirektør i Distriktenes Utbyggingsfond, Leif Aune. Året før planen var ferdig, hadde Aune tiltrådt som statssekretær for kommunalminister Odvar Nordli.⁵³ For øvrig var utvalget satt sammen av grupper for de tre nordnorske fylkene, anført av fylkesmennene Ole Aavatsmark (Nordland), Kristian Haug (Troms) og Kolbjørn Varmann (Finnmark). Som de fleste planer og utredninger om Nord-Norges problemer, var også Landsdelsplanen opptatt av næringsliv og bosetting i landsdelen. Historikeren Sanne Steenberg Hansen skriver at det var store likhetstrekk mellom problembeskrivelsen i Landsdelsplanen og i Nord-Norge-planen fra 1951.⁵⁴ De tre nordnorske fylkene hadde på langt nær ”den produksjonsstruktur og de driftsbetingelser som skal til for å gi den overveiende del av befolkningen et tilfredsstillende velferdsnivå,” heter det i Landsdelsplanen – nesten som et ekko fra Nord-Norge-planen to tiår tidligere.⁵⁵ Et svakt utbygd næringsliv uten et variert arbeidstilbud, var hovedårsaken til flyttingen fra landsdelen. Videre het det at flyttebevegelsene fra de mindre stedene i Nord-Norge gikk i etapper: Først fra utkantene til sentrale steder innenfor en kommune, derfra til sentra i en region og til slutt ut av landsdelen.⁵⁶ Den foreskrevne løsningen i Landsdelsplanen var å bidra til å stoppe flyttemønsteret ved den andre eller den tredje etappen. Framtida lå i de såkalte ”basisområder”, steder med mer enn 1.000 innbyggere.⁵⁷ De to markerte hovedsentra i landsdelen, Tromsø og Bodø, skulle imidlertid få lov til å utvikle seg mer eller mindre fritt. Bortsett fra Skjervøy, var alle stedene med Finotro-anlegg definert som basisområder.⁵⁸ Til gjengjeld hadde Skjervøy fått status som forsøkssted i Troms for ”vekstsenter”-tankegangen rundt midten av 1960-tallet.⁵⁹

Etter valget høsten 1973 fikk et vingestekket Arbeiderpartiet på ny regjeringsmakt, og i mars 1974 la Brattelis andre regjering fram en stortingsmelding om Landsdelsplanen, hvor sitatet ovenfor om Finotro er hentet fra.⁶⁰ Meldingen var en tilleggsmelding til Korvald-regjeringens stortingsmelding om Landsdelsplanen fra mai 1973, og hadde til hensikt å konkretisere tidligere foreslåtte tiltak:

⁵² NOU 1972:33 Om landsdelsplan for Nord-Norge, avg. 05.07.1972.

⁵³ Nordby (red.) 1985:308.

⁵⁴ Steenberg Hansen 1993:112 ff.

⁵⁵ NOU 1972:33 Om landsdelsplan for Nord-Norge, s. 4.

⁵⁶ Samme sted, s. 11.

⁵⁷ Samme sted, s. 12.

⁵⁸ Samme sted, s. 13.

⁵⁹ Zachariassen 1998:153. Om bakgrunnen for vekstsenterpolitikken, se særlig s. 158ff.

⁶⁰ St.meld. nr. 33 (1973-74) Tillegg til St.meld. nr. 108 for 1972-73 om et utbyggingsprogram for Nord-Norge. Se også st.meld. nr. 108 (1972-73) Om et utbyggingsprogram for Nord-Norge, som Korvald-regjeringen hadde lagt fram.

Siktemålet med tilleggsmeldingen er i første rekke å legge opp til et mer forpliktende og konkret handlingsprogram enn det som kommer fram i den tidligere stortingsmelding.⁶¹

Meldingen må vurderes i lys av striden om norsk EF-medlemskap: Dette var Bratteli-regjeringens forsøk på å komme på offensiven igjen i landsdelen etter nederlaget ved folkeavstemmingen i september året før. En stor del av tilleggsmeldingen var viet fiskerinæringen, og det første tiltaket som ble varslet var at regjeringen ville sette igang arbeidet med en langtidsplan for fiskerinæringen.⁶² Et interessant aspekt ved meldingen, er for øvrig at knapphet på ressurser ikke blir trukket fram som et hovedproblem på dette tidspunkt, bortsett fra en enkelt formulering om at råstoffgrunnet i næringen er begrenset.

Etter valget hadde Eivind Bolle fra Mortsund på Vestvågøy blitt den nye lederen for Fiskeridepartementet. Han hadde bakgrunn som lofotfisker, fiskertillitsmann og ordfører i Vestvågøy kommune, og var nyvalgt stortingsrepresentant fra Nordland da han ble statsråd.⁶³ Trygve Bratteli hadde opprinnelig ønsket Knut Hoem som fiskeristatsråd, men Hoem avslo av helsemessige grunner.⁶⁴ Både Bolle og Hoem oppfylte de tre viktigste kandidatkravene for å bli ny fiskeriminister i Brattelis andre regjering i 1973.⁶⁵ Begge var fra Nord-Norge. Begge hadde sentrale posisjoner i fiskernes organisasjoner, Hoem som direktør i Norges Råfisklag, og Bolle som nestformann i lagets styret. Dessuten var begge to erklærte motstandere av norsk EF-medlemskap.

Først etter stortingsvalget høsten 1981 fratradte Eivind Bolle, og nest etter Nils Lysø er han den fiskeriministeren som har blitt sittende lengst i stillingen. Lofotfiskeren fra Mortsund i Vestvågøy er kjent særlig for to store fiskeripolitiske saker: Innføringen av den økonomiske sonen på 200 nautiske mil, og langtidsplanen for fiskerinæringen.⁶⁶

Bratteli-regjeringens ønske om å utvikle Finotro som mønsterbedrifter for foredling, produktutvikling og arbeidsmiljø, viser atter Arbeiderpartiets tette forbindelse med Finotro. Både Landsdelsplanen og Korvald-regjeringens stortingsmelding la vekt på "produktutvikling" med hensyn til fiskerinæringen. Imidlertid blir ikke Finotro nevnt eksplisitt i disse meldingene. I Finnmark Arbeiderparti ble meldingen om at Finotro skulle utvikles til mønsterbedrifter tatt

⁶¹ St.meld. nr. 33 (1973-74) Tillegg til St.meld. nr. 108 for 1972-73 om et utbyggingsprogram for Nord-Norge, s. 3. Tilleggsmeldingen ble imidlertid lagt fram av industriminister Ingvald Ulveseth den 1. mars 1974, som hadde vært statsråd siden tiltredelsen av Trygve Brattelis regjering i oktober 1973.

⁶² St.meld. nr. 108 (1972-73) Om et utbyggingsprogram for Nord-Norge, s. 14.

⁶³ Nordby (red.) 1985: 77f.

⁶⁴ Intervju med Eivind Bolle, 01.04.1998. Se også Skogholt 1993:9ff.

⁶⁵ Skogholt 1993:11.

⁶⁶ Hovland 2003a).

svært godt imot.⁶⁷ I mars 1976 henstilte fylkeslaget til regjeringen om å framskynde arbeidet med å ruste opp Finotros anlegg til mønsterbedrifter, for at ”den optimisme, glede og interesse som oppsto blant fiskerne, fiskeindustriarbeiderne og ikke minst av de berørte kommunene (...) ikke nå blir brutt.”

Situasjonen i 1974 minner om den som oppstod etter Kings Bay-krisa: Også da signaliserte Arbeiderparti-regjeringen at den ville satse på Finotro (kapittel 5). Begge gangene kom planene etter at partiet hadde lidd store politiske nederlag. Et annet likhetstrekk er at det foregikk en radikalisering av partiets retorikk på begge tidspunkter. Men det er også forskjeller. Høsten 1963 var det statsdriftmotivet som lå bak regjeringens uttalte ønske om å modernisere Finotro, fordi den aktuelle Kings Bay-saken dreide seg om statens ansvar som industrieier. I 1974, etter EF-kampen, var imidlertid den varslede satsingen på Finotro et ledd i en større landsdelspolitikk.

Et annet kjennetegn er felles: I begge tilfeller var løftene lite annet enn tomme ord, og planene om å modernisere og utvikle de øvrige Finotro-anleggene ble i liten grad realisert.

Investeringsprogram og nytt idégrunnlag

Bratteli-regjeringens signal i 1974 var ikke bare at Finotro skulle få ny tilførsel av kapital, men også at anleggene skulle rustes opp til å bli mønsterbedrifter. Da meldingen ble lagt fram i 1974, var utbyggingen av Skjervøy-anlegget godt i gang, og ordlyden i stortingsmeldingen passet godt med styreformann Aksel Olsens planer om tilsvarende utbygginger også på de andre Finotro-stedene.⁶⁸

Under henvisning til målsettingen i tilleggsmeldingen, utarbeidet Finotro-styret et program for omfattende investeringer for perioden 1975-78.⁶⁹ Planen, som ble vedtatt av bedriftsforsamlingen i februar 1975, ville innebære direkte investeringer for konsernets fire anlegg i Honningsvåg, Båtsfjord, Mehamn og Vardø på 44 millioner kroner.⁷⁰ I samme plan ble det vedtatt å avsette midler til forskning, til finansiering av kystfiskefartøyer og til å styrke likviditeten i selskapet, slik at det samlede kapitalbehovet kom opp i 55 millioner kroner. Beløpet skulle dekkes inn dels ved ny aksjetegning (22 mill.), dels ved lån og investeringstilskudd (33

⁶⁷ AAB, DNAs arkiv, D. Saksarkiv, Dd. Saksarkiv 1972-75, 55.2 Fiskeripolitikk, boks 335. Brev fra Finnmark Arbeiderparti til sentralstyret i DNA, Opprustning av FI-NO-TROs fiskeribedrifter til mønsteranlegg, dat. 16.03.1976.

⁶⁸ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

⁶⁹ FA, FB, boks 5. St.prot., 22.01.1975.

⁷⁰ St.prp. nr. 205 (1976-77) Om forhøyelse av aksjekapitalen i A/S Fi-No-Tro Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, s. 2.

mill.). Programmet ville innebære relativt omfattende moderniseringsarbeider ved anleggene.⁷¹ I Honningsvåg gikk mange av forslagene ut på å lette arbeidet for fiskerne som leverte fisk til anlegget. Det gamle sløyeskuret skulle erstattes av en moderne sløyehall, og egnebuene skulle erstattes med lineegnestasjoner. Videre ble det planlagt bygging av boliger for tilreisende fiskere. Når det gjaldt produksjonen, skulle trandamperiet bygges om. Anlegget skulle få nytt fryselager, og det skulle installeres nye platefrysere for dyrefôr-frysing. Planen omfattet også utbygging av verkstedet til å bli et sentralverksted for alle Finotro-anleggene.

I Båtsfjord omfattet programmet ny sløyehall med kai. I likhet med i Honningsvåg skulle det installeres nye frysere for frysing av dyrefôr, single-fryser og trandamperiet skulle saneres. Også her ble det planlagt nye egnebuer og bygging av boliger for tilreisende fiskere.

For Vardø-anleggets vedkommende omfattet investeringsprogrammet nytt bygg, som inkluderte teknologi for singelfrysing av filet, og bearbeiding og pakking av filet i frossen tilstand. Nytt røkeri, fiskematkjøkken, snekkerverksted og mekanisk verksted ble planlagt, og også her nye boliger for tilreisende fiskere.

I Mehamn var planene noe mindre omfattende: Fullisolering av mottaksavdelingen, installering av nye platefrysere for frysing av dyrefôr, ombygging av trandamperiet, og ominnredning av boliger for tilreisende fiskere.

Samtidig med at selskapet utarbeidet sitt store investeringsprogram, ble det laget et idégrunnlag for Finotros virksomhet, som ble framlagt for bedriftsforsamlingen i februar 1975.⁷² Det inneholdt åtte punkter, og de fire første vektla produktutvikling og forskningsbasert produksjon som de viktigste målsettingene:

1. FI-NO-TRO skal med fag- og bransjekunnskap fremstille kvalitetsprodukter i variert utvalg, og øke bearbeidelsesverdien av alle de råstoffer som tilføres fra havet, og gjennom forsøksvirksomhet utvikle nye produkter.
2. FI-NO-TRO skal tilstrebe en markedsrettet produktutvikling, og skal stille sin fagkunnskap til disposisjon for dem som har befatning med samme bransje, føre en åpen policy og ha tillitsfullt forhold til konkurrerende bedrifter, bransjeorganer, offentlige institusjoner og den øvrige kontaktflate i samfunnet.
3. Dersom det er ønskelig og fordelaktig for selskapets produksjon, og for å fremme rasjonell produksjonsvirksomhet i området, skal FI-NO-TRO kunne inngå samarbeide i bransjen, innenfor råstoffsektoren, i planlegging, produksjon, produktutvikling, transport, innkjøp og salg.
4. FI-NO-TRO skal delta i forskningsprosjekter, påta seg spesialoppdrag, skaffe seg kjennskap til nye produkter, produksjonsmetoder, markedsforhold m.v. med

⁷¹ Fiskerisjefen i Finnmark, Vadsø, mappe merket 3.7. Til Bedriftsforsamlingen fra styret, sak 2/75: Forslag til investeringsprogram 1975-1978 for selskapets anlegg i Honningsvåg, Båtsfjord, Vardø og Mehamn, dat. februar 1975.

⁷² Samme sted.

henblikk på å gjøre selskapets anlegg til foregangsbedrifter, som næringen som helhet kan dra nytte av.

Idégrunnet har en optimistisk tone, og viser at Finotro-ledelsen hadde store ambisjoner for selskapets framtid. Begrepet "produktutvikling" går igjen, slik også regjeringen hadde formulert det i tilleggs meldingen om Landsdelsplanen. Idégrunnet viser imidlertid at styret ønsket å gå atskillig lenger: Finotro skulle bli en forsøksbedrift, ikke bare i regionen, men for *hele* fiskeindustrien. Styrets begrunnelse for å fokusere så sterkt på nye produkter, var at utsiktene til økt tilgang på de ordinære fiskeslag var liten. Konsernet hadde dermed to muligheter for vekst: Enten å utnytte det eksisterende råstoffet på nye måter, eller å satse på utvikling av nye produkter fra andre fiskeslag, som f.eks. lodde. Produktutviklingen skulle foregå i nært samarbeid med etablerte forskningsmiljøer. Og argumentet for at disse oppgavene naturlig tilfalt Finotro, var ifølge styret at staten hadde aksjemajoriteten i selskapet.

De fire siste punktene i idégrunnet inneholdt mer generelle formuleringer vedrørende økonomi, arbeidsforhold og ansvarlig drift:

5. Generelt er målsettingen å heve FI-NO-TRO-anleggene til et toppnivå, innen fiskerinæringen, både merkantilt og sosialt.

6. FI-NO-TRO skal ha en effektiv organisasjon, bygget på samarbeid og rasjonell arbeidsgang. De ansatte trekkes aktivt med i utviklingen av bedriften. Selskapet tilstreber en forsvarlig likviditet og kapitalstruktur. Inntjeningsevnen må være tilstrekkelig til å bevare kontinuitet og evnen til fortsatt vekst. Økonomiske styrings- og kontrollsystemer skal omfatte alle deler av virksomheten.

7. FI-NO-TRO skal ha arbeidsforhold som gir de ansatte trivsel, trygghet, utfordring og motivering til innsats. Miljøet, utviklings- og avansementsmulighetene skal gi de ansatte godt grunnlag, både faglig og menneskelig.

8. FI-NO-TRO skal være seg bevisst sin del av ansvaret for menneskene, omgivelsene og naturen i det samfunn vi lever i.⁷³

Det er interessant at konsernets oppgave som fiskemottak for kystfiskerne ikke er eksplisitt framhevet i idégrunnet. Bedriftsforsamlingen sluttet seg til disse målsettingene i møte den 26. februar 1975.⁷⁴ Den samme bedriftsforsamlingen bifalt investeringsprogrammet, og alt lå derfor i utgangspunktet til rette for at de fire finnmarksanleggene skulle rustes opp for 55 millioner kroner.

⁷³ Samme sted.

⁷⁴ FB, FA, boks 8. Bedr.fors.prot., 28.02.1975, sak 1/75.

Men hva mente hovedaksjonæren om planene? Før Fiskeridepartementet tok stilling til investeringsprogrammet, ble Finotro bedt om å vurdere planen på nytt.⁷⁵ Det samme utvalget som var blitt nedsatt i forbindelse med Skjervøy-utbyggingen, fungerte som en slags intern ekspertgruppe når det gjaldt byggesaker og større investeringer for selskapet, og det ble nå bedt om å gjennomgå programmet. I den forbindelse ble utvalget forsterket med en representant fra Fiskeridirektoratets Tekniske Avdeling og en fra FRIONOR. Resultatet ble at utvalget foreslo ytterligere påplussinger, slik at det samlede kapitalbehovet økte fra 55 til 70 millioner kroner. I utvalgets innstilling om programmet, heter det at to tredjedeler av de foreslåtte investeringene var heving av standarden ved anleggene og fornyelse av nedslitte maskiner, utstyr og bygninger.⁷⁶ Utvalget brukte uttrykket "nødvendighetsinvesteringer", og viste til kravene i arbeidervern- og arbeidsmiljølovgivningen.

Hva skjedde videre med investeringsprogrammet og styrets forslag til idégrunnlag? Generalforsamlingen i juni 1975 valgte å utsette behandlingen av idégrunnlaget, mens investeringsprogrammet ikke var på sakskartet i det hele tatt.⁷⁷ Først på generalforsamlingen i juni 1976 ble disse to sakene behandlet, og idégrunnlaget ble nå enstemmig vedtatt.⁷⁸ Investeringsplanen, med tilhørende forslag om forhøyelse av aksjekapitalen for å realisere moderniseringen av anleggene, ble forsåvidt også vedtatt av generalforsamlingen.⁷⁹ Fiskeridepartementet, representert ved ekspedisjonssjef Carl Bjørge på generalforsamlingen, reserverte seg imidlertid mot omfanget av de planlagte investeringene og mot en forhøyning av aksjekapitalen.

Ovenfor ble det pekt på at til tross for den formelle makten bedriftsforsamlingen fikk, måtte dette organet forholde seg til Fiskeridepartementets rammer. Investeringsprogrammets skjebne er et klart eksempel på at bedriftsforsamlingen hadde myndighet til å fatte vedtak om større investeringer, men at eventuelle realiseringer av planer som medførte mer kapital var helt avhengig av Fiskeridepartementet og til slutt av Stortinget. Departementets reservasjon var i realiteten et forvarsel om den forestående skrinleggingen av planen.

I mai 1977 ble det lagt fram en stortingsproposisjon om tilførsel av ny aksjekapital til Finotro på 16 millioner kroner.⁸⁰ Som nevnt ovenfor, var forutsetningen i planen at aksjekapitalen skulle økes med 22 millioner. I begrunnelsen for å fravike dette, heter det at

⁷⁵ St.prp. nr. 205 (1976-77) Om forhøyelse av aksjekapitalen i A/S Fi-No-Tro Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, s. 3.

⁷⁶ Samme sted.

⁷⁷ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot., 25.06.1975, sak 2/75.

⁷⁸ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot., 22.06.1976, sak 2/76.

⁷⁹ Samme sted, sak 3/76 og 4/76.

⁸⁰ St.prp. nr. 205 (1976-77) Om forhøyelse av aksjekapitalen i A/S Fi-No-Tro Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, s. 6.

Fiskeridepartementet hadde kommet til at det ville være riktig av selskapet å legge seg på en lavere investeringstakt enn det som ble forutsatt i programmet. Det framgår videre av proposisjonen at alle ambisjoner om å utvikle Finotro til ”mønsteranlegg og pionerbedrifter” var forlatt. Departementet stilte seg samtidig avvisende til selskapets målsetting om å delta i forskning og produktutvikling og kunne ”vanskelig se at engasjement på slike områder bør være noen spesiell oppgave for selskapet.”⁸¹ Departementet viste også til Distriktenes Utbyggingsfond som hadde signalisert at mer støtte fra fondet var betinget av en ny kapitalinnsats fra de øvrige aksjonærene i Finotro.⁸²

Proposisjonen om tilførsel av 16 nye millioner i aksjekapital ble enstemmig vedtatt i Stortinget.⁸³ Ytterligere kapitaltilførsler skulle videre foregå i ”samarbeid og forståelse” med Fiskeridepartementet, ifølge proposisjonen, som også skisserte et sterkt redusert investeringsprogram med følgende fordeling: Honningsvåg 18 mill. kr., Mehamn 3 mill. kr., Båtsfjord 15 mill. kr., og Vardø 4 mill. kr., til sammen 40 millioner. Og bedriftsforsamlingen sluttet seg til det reduserte investeringsprogrammet på 40 millioner kroner i møte den 10. juni 1977.⁸⁴

Men heller ikke dette programmet ble realisert. Hva var årsakene til at regjeringen forlot ambisjonene om å satse så sterkt på selskapet? Tre forklaringer peker seg ut som særlig relevante. Den første er av generell karakter, og har å gjøre med et skifte i den økonomiske politikken. I årene etter 1973 førte Arbeiderparti-regjeringen en ekspansiv finanspolitikk med store underskudd på statsbudsjettene.⁸⁵ Politikken var dels et tradisjonelt keynesiansk svar på den internasjonale konjunkturedgangen som inntraff i 1974, dels var dette en følge av den radikaliseringsprosess som hadde foregått i Arbeiderpartiet etter EF-nederlaget høsten 1972.⁸⁶ For å unngå en krise med høy arbeidsledighet, ble industrien støttet med store subsidier. Dessuten deltok regjeringen sammen med partene i arbeidslivet i såkalte kombinerte oppgjør, og ”Kleppe-pakkene” førte til de dyreste lønnsoppgjørene i hele etterkrigstiden. I 1974 fikk for eksempel mannlige voksne industriarbeidere et lønnstillegg på over 17 prosent.⁸⁷ Med framtidige oljeinntekter i sikte hadde Norge stor kredittverdighet, og underskuddsbudsjettene ble derfor finansiert ved lån i utlandet.

⁸¹ Samme sted, s. 4.

⁸² Samme sted, s. 5.

⁸³ St.forh. 1977, S.tid. 09.06.1977, s. 4637.

⁸⁴ FB, FA, boks 8. Bedr.fors.prot., 10.06.1977, sak 3/77.

⁸⁵ Furre 1991:373.

⁸⁶ Hanisch, Søilen & Ecklund 1999:236.

⁸⁷ Samme sted, s. 231.

Men den ekspansive politikken førte også til inflasjon, og fra og med 1977 ble det gjort forsøk på å stramme inn igjen og senke de offentlige utgiftene. Og det er i dette perspektivet vi må forstå en av de viktigste årsakene til at Finotros omfattende investeringsplaner ble forlatt av regjeringen.

En annen forklaring, som har sammenheng med den første, dreier seg om utviklingen i selskapets økonomi. Da regjeringen meddelte at den ønsket å satse på Finotro i første halvdel av 1970-tallet, gikk driften tålig bra. Med unntak av året 1972, viste regnskapene overskudd i femårsperioden mellom 1970 og 1974 (tab. 6.6). Årene 1975 og 1976 var imidlertid de dårligste for selskapet til da, med underskudd på henholdsvis fire og tre millioner kroner. Da Stortinget vedtok å tilføre Finotro ny aksjekapital på 16 millioner i juni 1977, hadde selskapet et oppsamlet underskudd på hele elleve millioner kroner.⁸⁸ Pantegjelda var på 22 millioner. Særlig trålerdriften bidro til store underskudd, som vi skal se nærmere på i et seinere avsnitt. I en slik situasjon, med innstramning i de offentlige utgiftene som uttalt politikk, må det ha vært lite aktuelt å tilføre Finotro flere titalls millioner kroner til nye investeringer.

At årene rundt midten av 1970-tallet var svært vanskelige for hele næringen, bidro nok heller ikke til å styrke Finotros ønske om å bli fiskeindustriens flaggskip for produktutvikling og forsøksdrift. Eksportmarkedene sviktet, og i meldingsbladet til salgsgorganet FRIONOR, beskrev direktør Arne Asper året 1975 som det absolutt vanskeligste i hele etterkrigstiden.⁸⁹ I en årskvalkade gir bladet *Norsk Fiskerinæring* følgende beskrivelse: "Til tider kan man ha inntrykk av at alt går galt samtidig. 1975 var et slikt år. Fisket sviktet, markedene sviktet og som om ikke det skulle være nok, slo værgudene til med stor-storm i Nord-Norge."⁹⁰ Stortinget bevilget 270 millioner kroner i i ekstraordinær fiskeristøtte dette året.

En tredje årsak til at regjeringen ikke ønsket å modernisere og utvikle Finotro videre, hadde med økologiske forhold å gjøre. I første halvdel av 1970-årene ble det økt fokus på ressursproblemene i fiskeriene, og det ble klarere og klarere at det var en voldsom overkapasitet både i fiskeindustrien og i fiskeflåten. De første fangstrestriksjonene for trålerflåten ble innført, først de trålfrie sonene i 1975, året etter kom de første kvotereguleringene for trålerne. I en situasjon preget av ønsker om å redusere kapasiteten på sjø og land, ville det utvilsomt ha vært et galt signal om regjeringen satset på å ruste opp og modernisere et underskuddsforetak der staten hadde aksjemajoriteten. Som vi skal se, ønsket regjeringen heller etter hvert å bruke Finotro til å bygge ned overkapasiteten i fiskeindustrien.

⁸⁸ Innst. S. nr. 413 (1976-77) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteén om forhøyelse av aksjekapitalen i A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, s. 1.

⁸⁹ *FRIONOR-posten*, nr. 4, 1975.

⁹⁰ *Norsk Fiskerinæring – En årskvalkade 1961-2001*, nr. 10, 2001, s. 107.

Overkapasitet, truede bestander og fangstreguleringer

På fiskerikonferansen til Studieselskapet for nord-norsk næringsliv i 1970, holdt fiskeridirektør Klaus Sunnanå et foredrag med tittelen: "Perspektiver for nord-norsk fiskerinæring."⁹¹ I foredraget tok Sunnanå et oppgjør med det han kalte et "anerkjent dogme" om Norges "komparative fordeler" som fiskerinasjon, nemlig nærheten til farvann med store ressurser. Den rådende oppfatningen var at denne fordelingen gjorde Norge spesielt godt rustet til å ta opp konkurransen med andre fiskerinasjoner. Som det ble diskutert i kapittel 3, var dette også ett av de viktigste argumentene bak den statlige etableringen av fiskeindustri i Finnmark og Nord-Troms etter 1945. Nå mente imidlertid fiskeridirektøren at denne forestillingen hadde blitt utsatt for harde angrep det siste tiåret, og han pekte på to forhold for å underbygge påstanden. For det første hadde utbyggingen av fabrikktrålere redusert Norges fordelaktige beliggenhet tett ved hav med store fiskeforekomster. For det andre var det en stor overkapasitet i flåten som fisket i Nord-Atlanteren, noe som hadde ført til en altfor hard beskatning av fiskeslag som Norge var avhengig av.

Klaus Sunnanås foredrag innevarslet et tiår der problemet med truede fiskeressurser for alvor kom på dagsordenen, både nasjonalt og internasjonalt. Det industrialiserte fisket som hadde vokst fram etter den andre verdenskrig, hadde ført til et altfor stort press innenfor flere fiskerier. I Norge ble oppmerksomheten først rettet mot den atlanto-skandiske sildestammen, som var den første bestanden som stod i fare for å bli nedfisket.⁹² Bakgrunnen for overfisket av sild var den nye effektive fiskeriteknologien. På fiskeletingsfronten hadde ekkolodd vært kjent siden slutten av førtiårene, mens sonar ble vanlig om bord i sildefartøyene fra siste halvdel av 1950-årene. Størst betydning for effektiviteten hadde imidlertid innføringen av kraftblokk, som opprinnelig var en amerikansk oppfinnelse.⁹³ Med kraftblokk kunne nøtene settes og hales uten håndkraft, og mannskapet kunne dermed reduseres kraftig. De nye ringnotsnurperne var også mer mobile enn de eldre sildefartøyene, og de kunne delta i flere forskjellige fiskerier gjennom hele året. På 1960-tallet var veksten i ringnotfisket etter sild nærmest eksplosjonsartet, og mellom 1963 og 1967 økte den norske ringnotflåten fra 58 til 460 fartøyer.⁹⁴

⁹¹ AIN, SNNN, manus, Klaus Sunnanå, Tromsø, 4.-7. januar 1970.

⁹² Christensen & Hallenstvedt 1984:129ff.

⁹³ Det første snurpefartøyet som fikk montert kraftblokk i Norge, var Trygve Olsens fartøy, *Ola Ryggefjord* av Havøysund, som fikk det nye utstyret på slutten av 1950-tallet. Med bare halvparten av det tidligere mannskapet, skal fartøyet ha hatt svært gode sesonger både på vintersildfiske, på Lofoten og under seifiske i Finnmark (Oterhals 1996:76f).

⁹⁴ Christensen & Hallenstvedt 1984:134.

I 1969 inntraff katastrofen. Årene 1967 og 1968 var rekordår med hensyn til fangst av sild, mens fangstkvantummet i 1969 var det laveste siden 1906.⁹⁵ I 1970 iverksatte myndighetene begrensende reguleringstiltak, noe som etter manges mening kom altfor seint, gitt den voldsomme kapasiteten som hadde blitt bygget opp uten at staten hadde grepet inn. Sammenbruddet i den atlanto-skandiske sildestammen kaster også lys over forholdet mellom staten, forskerne og næringen. Norsk havforskning hadde lange tradisjoner for å virke til fiskernes beste, i tett forståelse med næringen.⁹⁶ Rent konkret betydde det å finne ressursene for fiskerne, både gjennom å lete etter nye felter og ved å bidra til utviklingen av moderne fiskeletingsutstyr. Fra toneangivende hold ble det hevdet at vekslingene i fisket skyldtes naturlige svingninger, ikke fangststigning. En av de fremste sildeforskerne, Finn Devold, avviste alle faresignaler, og hevdet følgende så seint som i 1965:

For de pelagiske fisker er det sannsynlig at man fremdeles kan øke avkastningen, særlig gjelder dette sild og makrell, hvor man med ringnot og kraftblokk har funnet en langt mer effektiv fiskemetode enn man hadde tidligere. Verken sild eller makrell har hittil vist tegn på overbeskatning.⁹⁷

For fiskeridirektør Klaus Sunnanå, som i andre sammenhenger var opptatt av å temme kapitalen og teknologien, må sammenbruddet ha blitt opplevd som svært bittert. I London i krigsårene var han blitt kjent med arbeidene til de to ledende britiske havforskerne, Michael Graham og E.S. Russell, som hevdet at et uregulert fiske i lengden ville bli ulønnsomt.⁹⁸ På et møte i Noregs Sildesalslag skal fiskeridirektøren ha uttalt følgende om Devold: "Eg har gjort éin feil i mitt liv, og det har vore at eg har høyrte for mykje på den mannen."⁹⁹

De første tiltakene gjaldt forbud mot fangst av sild nord for 62 breddegrad som inneholdt "vesentlige mengder" med småsild.¹⁰⁰ Siden ble det registreringsstopp for ringnotsurpere og deretter kvotereguleringer. I desember 1972 var det helt slutt, da det et totalforbud mot fangst, ilandføring og omsetning av atlantoskandisk sild ble iverksatt. Etter dette har sildefiskeriene vært relativt strengt kvoteregulert.

⁹⁵ Samme sted, s. 135f.

⁹⁶ Havforskernes rolle som fiskernes sporhunder er et hovedperspektiv i Vera Schwachs arbeid om havforskningsinstituttets historie (Schwach 2000).

⁹⁷ Siteret hos Schwach 2000:291.

⁹⁸ Samme sted, s. 278.

⁹⁹ Johansen 1989:264, note 52.

¹⁰⁰ Christensen & Hallenstvedt 1984:129.

Den store flåten av norske ringnotfartøyer mistet med et slag sitt viktigste næringsgrunnlag. På 1970-tallet ble flåten forsøkt bygget ned, ved hjelp av kondemneringsordninger og støtteordninger for salg til utlandet. For fartøyene som ble igjen, ble loddefisket redningen. Mellom 1973 og 1981 sank antall ringnotkonsesjoner fra 319 til 215.¹⁰¹ Men til tross for at antall fartøyer gikk sterkt tilbake, ble ikke kapasiteten redusert – tvertimot økte fangsteffektiviteten. Og sesongen ble utvidet. Fram til siste halvdel av 1960-årene hadde loddefisket vært et vinterfiske, som foregikk hovedsaklig utenfor finnmarkskysten. Men i juli 1968 ble det oppdaget loddeforekomster utenfor Hopen, noe som ga startsignal til også et sommerfiske etter lodde.¹⁰² De påfølgende årene ble det satt nye fangstrekorder, noe som ikke bare berget ringnotflåten, men også sildolje- og sildemelfabrikkene. Resultatet ble imidlertid overfiske, og på 1980-tallet var også loddebestanden truet. I 1986 ble lodda totalfredet – et forbud som varte fram til 1991.

På begynnelsen 1970-tallet ble det klart at også torskebestandene var på retur på grunn av overbeskatning, slik Sunnanå var inne på i sitt foredrag. En av grunnene til overfisket var at adgangen til å høste av ressursene ikke var underlagt effektiv kontroll, hverken fra nasjonale eller internasjonale instanser. Fraværet av reguleringer i fiskeriene har av mange blitt beskrevet med utgangspunkt i teorien til biologen Garrett Hardin fra 1968, som i en setning kan oppsummeres slik: "Freedom in a commons brings ruins to us all."¹⁰³ Samfunnsviter Anita Maurstad har konkretisert Hardins tese om allmenningens tragedie i sin doktorgradsavhandling:

(...) frihet, forstått som en individuell frihet til å handle som en vil i allmenningen, ødelegger for fellesskapet. Individene ødelegger ikke for fellesskapet i ond hensikt. De enkelte individer handler rasjonelt hver for seg: Hver og en har interesse i å høste gevinster og forsøker å realisere denne interessen. De eventuelle kollektive kostnadene som følger slike handlinger – overutnyttelse – har individet ingen insentiver til å ta på seg.¹⁰⁴

En løsning på problemet med overfiske var å sikre nasjonal kontroll, og kyststatene i Nord-Atlanteren proklamerte derfor på egen hånd nye fiskerigrenser for å sikre de nære fiskeressursene for egne borgere. Norge hadde fulgt Islands eksempel og innført 12 mils fiskerigrense i 1961. Men utenfor denne grensa var det fritt fram for både utenlandske og norske fartøyer. Fram til

¹⁰¹ Hersoug 1985:9.

¹⁰² Finstad & Hoel 2004:453.

¹⁰³ Sitert hos: Maurstad 1997:1.

¹⁰⁴ Samme sted.

november 1970 hadde dessuten trålere fra Storbritannia, Sovjetunionen og Vest-Tyskland blitt gitt dispensasjon til å fiske i kystbeltet mellom seks og tolv nautiske mil.¹⁰⁵

Det var den britiske trålerflåten som hadde utvist størst aktivitet i de nordlige farvann etter 1945. Bare i én havn, Honningsvåg, var det 2.340 tråleranløp i 1949, hvorav hele 2.000 kom fra rederier i Storbritannia.¹⁰⁶ Utover på 1960- og 1970-tallet avtok imidlertid det britiske trålfisket i Barentshavet og nær Norskekysten.¹⁰⁷ Tabell 6.4 viser fangstene i 1951, 1961 og 1971. Fangstutbyttet fra britiske trålere i Barentshavet i 1971 var bare en tredjedel av hva det hadde vært tjue år tidligere.

Tabell 6.4 Fangster fra Barentshavet og Norskekysten landet av britiske trålere i England og Wales, 1951, 1961 og 1971. I 1.000 cwt.¹⁰⁸

	1951	1961	1971
Barentshavet	2.943.315	1.681.420	1.070.000
Bjørnøya/Spitsbergen	1.871.421	1.178.570	60.000
Norskeksyten	666.397	589.062	825.000

Kilde: Robinson, Robb: *Trawling. The Rise and Fall of the British Trawl Fishery*, University of Exeter Press, 1996, s. 213.

Etter at det britiske trålfisket avtok på 1970-tallet, begynte imidlertid trålere fra andre vest-europeiske nasjoner å fiske i Barentshavet. En av de umiddelbare årsakene til at disse fartøyene søkte nordover, var at de nå utestengt fra fiskebankene utenfor Latin-Amerika og Vest-Afrika.¹⁰⁹ Figur 6.2 viser fangstene til enkelte utenlandske trålemasjoner i Barentshavet i enkelte år på 1970-tallet.

Fig. 6.2 Utenlandske trålerfangster i Barentshavet 1972-74

Trålerens hjemland	År: Mengde
Vest-Tyskland	1972: 2.000 tonn
	1974: 76.000 tonn
Spania	1973: 200 tonn
	1974: 40-45.000 tonn
Portugal	1974: 28.000 tonn
Frankrike	1974: 40-50.000 tonn

Kilde: Tamnes, Rolf: *Oljealder 1965-1995, Norsk utenrikspolitikk historie*, bd. 6, Oslo 1997, s. 281. Opplysningene er gjengitt uten kildereferanse.

¹⁰⁵ Tamnes 1997:282.

¹⁰⁶ Sætherskar (red.) 1952:355.

¹⁰⁷ Det britiske trålfisket i Barentshavet hadde også en etterretningmessig funksjon under den kalde krigen. I en artikkel fra 1997, forteller tidligere trålskipper Mason Redfeam om sin virksomhet med å fotografere sovjetiske marinefartøyer for britisk etterretningstjeneste i perioden 1963 til 1974 (Redfeam 1997).

¹⁰⁸ cwt. fork. for hundreweight = 112 lbs. (50,802 kg).

¹⁰⁹ Tamnes 1997:281.

Presset på ressursene i havområdene utenfor Nord-Norge ble forsterket ved at fisket utenfor Vest-Grønland slo feil, men også fordi Island hadde utvidet sin fiskerigrense til 50 nautiske mil i 1972 og ytterligere til 200 mil i 1975. Ett uttrykk for veksten, er de registrerte fangstmengdene. I 1975 ble det fisket omtrent 2.750.000 tonn i Barentshavet.¹¹⁰ To år seinere var fangstmengdene i Barentshavet rekordhøye, og utgjorde over fire millioner tonn.

Den multilaterale Kommisjonen for fiske i det nordøstlige Atlanterhav (NEAFC), som hadde vært i virksomhet siden 1963, fastsatte årlig kvoter for hvor mye de forskjellige fiskerinasjonene kunne fiske. Problemet var imidlertid at disse anbefalingene i så liten grad ble fulgt.

Med virkning fra 31. januar 1975 innførte Norge en lov om trålfrie soner utenfor kysten av Nord-Norge.¹¹¹ Dette var et resultat av langvarige forhandlinger norske myndigheter hadde ført med Sovjetunionen, Storbritannia, Øst-Tyskland, Polen, Frankrike og Vest-Tyskland. Ett spesielt trekk ved bestemmelsene, var at Norge ikke hadde full juridisk håndhevingskompetanse i de trålfrie sonene.¹¹² Norske myndigheter hadde bordingsrett, men kunne ikke med hjemmel i avtalen dømme utenlandske trålere som brøt forbudet mot trålfiske i sonene. Likevel er vedtaket om trålfrie soner viktig, fordi dette var det første eksemplet på at Norge iverksatte et nasjonalt reguleringstiltak utenfor fiskerigrensa på tolv nautiske mil, og det peker derfor framover mot proklameringen av den økonomiske sonen på nautiske 200 mil fra 1. januar 1977.¹¹³

I de trålfrie sonene var trålfiske forbudt i fem måneder av året på følgende fiskefelt: Jensegga/Malangsgrunnen, Hjelmøybanken og Nordbanken.¹¹⁴ Alle sonene var områder der det hadde vært særlig mange redskapskollisjoner mellom fiskere med faststående redskaper og trålere. På under ett år, mellom 1. september 1973 og 1. juni 1974, var det registrert 46 brukskollisjoner i de tre områdene.¹¹⁵ Imidlertid virket de trålfrie sonene etter hensikten, og det ble registrert bare ett tilfelle av redskapskollisjon i 1975.

I 1976 innførte Norge for første gang begrensninger i torskefisket på grunnlag av fastsatte kvoter.¹¹⁶ Bakgrunnen var at det tidlig på året ble klart at den norske andelen av NEAFCs totalkvote ville bli overskredet.¹¹⁷ Reguleringene gjaldt kun trålerne, og gikk ut på stans i alt

¹¹⁰ St.meld. nr. 58 (1991-92) Om struktur- og reguleringspolitikk overfor fiskeflåten, s. 67. Tallet omfatter fangster fra samtlige deltakerland, og inkluderer fangst av hvitfisk, sild, lodde og reker. Torsk utgjør imidlertid den overlegent største andelen av fangstene i Barentshavet.

¹¹¹ Nærø 1987:51f.

¹¹² Samme sted.

¹¹³ For en innføring i bakgrunnen for det nye havrettsregimet, se Christensen & Hallenstvedt 2005.

¹¹⁴ *Fiskeribladet*, 07.01.1975.

¹¹⁵ *Fiskeribladet*, 14.01.1975.

¹¹⁶ St.meld. nr. 37 (1977-78) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri virksomhet i 1976, s. 3.

¹¹⁷ Totalkvoten som NEAFC fastsatte for fisket i den nordøstlige delen av Atlanterhavet i 1976 ble fordelt slik:

trålfiske fra månedsskiftet mai/juni til 1. september, mens de som fisket med faststående redskaper kunne fortsette uten begrensninger. Dessuten ble det innført nok en stopp i trålfisket fra siste halvdel av november og ut resten av året 1976.

Med reguleringene i 1976 var et nytt prinsipp innført i norsk fiskerinæring, ved at torskefisket nå ble regulert etter forutberegnede kvoter. Men hverken i sildefiskeriene eller torskefiskeriene var fangstreguleringer ukjent da disse bestemmelsene kom rundt midten av 1970-tallet. Fiske- og sildesalgslagene hadde lovfestet adgang til å begrense og dirigere fisket, noe som forekom i perioder med godt fiske og industrien fikk problemer med mottakskapasiteten.¹¹⁸ Men disse reguleringene hadde tidligere blitt iverksatt ut fra *markedsmessige forhold*. Det nye med reguleringene på 1970-tallet, var at *økologiske hensyn* lå til grunn. Innenfor torskesektoren var det også nytt at reguleringene kom som en følge av internasjonale forhandlinger. For Finotros trålere, som for andre trålderier, rammet de nye reguleringene hardt.

Trålerdriftens betydning

At Finotro engasjerte seg som trålder fra 1970, skjedde til tross for motstand fra fiskerhold, som vist. I hvilken grad endret trålvirksomheten på forestillingen om Finotro som ”fiskernes eget selskap”? I første omgang ser det ut til at lite var forandret, og konsernet fortsatte å være sterkt orientert mot kystfiskerinteressene i Finnmark og Nord-Troms. Et eksempel på dette er at Finotro oppmuntret yngre fiskere med garantier for anskaffelse av større fartøyer.¹¹⁹ Men også fiskere med relativt små fartøyer fikk lånegarantier. I 1976 fikk en fisker fra Honningsvåg garanti for et lån på kr. 60.000,- i Fiskernes Bank til innkjøp av et fartøy på 28 fot.¹²⁰ Forutsetningen var at all fangst skulle leveres til Finotro. Et annet tiltak som ble iverksatt, var at selskapet innredet leiligheter der tilreisende fiskere kunne innlosjeres sammen med sine familier i sesongene.

Finotros styre fortsatte å støtte lokale fiskere med lån og garantier, og i selskapets retorikk var fremdeles kystflåten den viktigste fartøygruppen. I 1978 skjedde det imidlertid et unntak, og på et styremøte i februar dette året ble en lånesøknad fra en fisker fra Honningsvåg behandlet.¹²¹ Fiskeren søkte om kr. 40.000,- i lån for å investere i en 28 fots sjark, og i likhet med andre som fikk lån fra Finotro, var forutsetningen at han skulle levere sine fangster til

Norge: 305.000 tonn pluss 40.000 tonn kystorsk, Sovjetunionen: 305.000 tonn pluss 40.000 tonn Murmanskorsk, Storbritannia: 98.000 tonn, Frankrike: 30.5000 tonn, Vest-Tyskland: 29.500 tonn, Færøyene 11.000 tonn, Øst-Tyskland: 10.000 tonn, Polen 7.000 tonn, Portugal 7.000 tonn (*Fiskeribladet*, 07.05.1976).

¹¹⁸ Christensen & Hallenstvedt 1984:130.

¹¹⁹ St.meld. nr. 21 (1974-75) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1973, s. 3f.

¹²⁰ FB, FA, boks 5. St.prot., 05.03.1976, sak 16/76.

¹²¹ FB, FA, boks 5. St.prot., 27.02.1978, sak 8/78.

Finotros anlegg. Imidlertid avsto styret søknaden etter en lengre diskusjon. Begrunnelsen var at fartøyet ikke ble karakterisert som et helårsfartøy av styret, og ville dermed ikke være noe bidrag til å øke råstofftilførslene i de fiskefattige periodene på høsten og vinteren. Imidlertid ser det ut til at dette var et enkelttilfelle, for selskapet fortsatte å gi kystfiskere kreditt og lånegarantier.

Tab. 6.5 Finotros innkjøpt råstoffmengde i tonn og relativ andel råstoff levert fra trålere, 1969-1979

År	Innkjøpt råstoff (i tonn)	Andel fra trålere
1969	23.100	32 %
1970	22.736	35 %
1971	18.765	50 %
1972	17.137	45 %
1973	16.950	51 %
1974	16.732	61 %
1975	16.215	61 %
1976	15.705	59 %
1977	18.388	55 %
1978	17.652	59 %
1979	15.845	47 %

Kilder: St.m. med Finotros årsmeldinger for de aktuelle årene.

Forsøkene på å knytte fiskere tettere til anleggene var ledd i Finotros strategi for å sikre seg råstoff, slik det også hadde vært tidligere. I årsmeldingen for 1975 heter det imidlertid at tiltakene ikke hadde svart til forventningene.¹²² Som råstoffleverandør ble kystflåten mindre og mindre viktig for Finotro i denne perioden, og det er slående hvor raskt konsernet ble avhengig av leveransene fra de nye trålerne. I 1970 utgjorde råstoff fra trålere bare 35 prosent av den totale mengde innkjøpt råstoff (tab. 6.5). Fire år seinere utgjorde trålerråstoff hele 61 prosent av totalen. I flere sammenhenger i denne perioden blir det framhevet i årsmeldinger og rapporter at det er de sviktende leveranser fra den konvensjonelle flåten som har gjort selskapet så avhengig av trålere.¹²³

Som det framgår av tabell 6.5, viste råstoffinnkjøpet til Finotro en synkende tendens i den perioden dette kapitlet handler om. I løpet av 1970-årene fikk dessuten konsernet en redusert betydning som mottaker av fisk i Finnmark. På sekstitallet kjøpte Finotro årlig i underkant av 20

¹²² St.meld. nr. 36 (1976-77) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1975, s. 4.

¹²³ Se f.eks. St.prp. nr. 205 (1976-77) Om forhøyelse av aksjekapitalen i A/S Fi-No-Tro Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri, s. 3.

prosent av ilandbrakt råstoffmengde i fylket (tab. 5.7). Deretter gikk det jevnt nedover, og i 1979 kjøpte selskapet bare 10 prosent av finnmarkskvantumet.¹²⁴

Årsregnskapet for driftsåret 1970 viste et overskudd på kr. 1.671.000,- (tab. 6.6). I årsmeldingen blir de nye trålerne trukket fram som en vesentlig forklaring for det gode resultatet, og det heter i meldingen at det ikke er mulig å drive fiskeindustrianlegg i Honningsvåg og på Skjervøy uten trålere, ”da disse har avgjørende betydning for jevn drift, stabil arbeidskraft og for samfunnet som helhet.”¹²⁵ Den viktigste grunnen til overskuddet var imidlertid at avregningsprisene på frossen filet hadde steget, og hele 94 prosent av det innkjøpte råstoffet hadde gått til denne anvendelsen i 1970.

Tab. 6.6 Finotros økonomiske resultater, 1969-1979

År	Driftsresultater	Omregnet til 2005-kroner
1969	- 535.000	- 3.751.604
1970	1.671.057	10.605.144
1971	483.638	2.876.507
1972	- 397.000	- 2.310.745
1973	919.558	4.748.263
1974	622.757	2.947.716
1975	- 4.087.814	- 17.327.450
1976	- 3.018.576	- 11.703.421
1977	5.272.939	18.718.933
1978	780.403	2.562.248
1979	- 9.652.873	- 30.291.889

Kilder: St.meld. med Finotros årsmeldinger for de aktuelle årene. Omregningen til 2005-kroner er basert på konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

Også for 1971 viste regnskapene positive tall. Til tross for at innkjøpt råstoffmengde var nesten fire tusen tonn lavere enn året før, var overskuddet i 1971 på kr. 483.638,-¹²⁶ Igjen var de gode filetpriene den viktigste årsaken. De økonomiske resultatene for trålerflåten var imidlertid mindre tilfredsstillende, og i årsmeldingen inneholder en ullen formulering om at driftsresultatene for havfiskeselskapene ikke ”i alle tilfeller” hadde dekket fulle avskrivninger.¹²⁷ Men samme sted ble det slått fast at virksomheten på sjø og land måtte sees i sammenheng, og på det viset hadde trålerne bidratt til det samlede resultatet.

¹²⁴ St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S, s. 2.

¹²⁵ St.meld. nr. 11 (1971-72) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1970, s. 6.

¹²⁶ St.meld. nr. 24 (1972-73) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1971, s. 1.

¹²⁷ Samme sted, s. 5.

Det er ingen tvil om at trålerne betydde mye for å sikre en jevn råstofftilførsel og at de dermed bidro til en stabil produksjon. Likevel stoppet ikke problemene med produksjonsstans helt opp. I siste del av 1970-tallet ble det dessuten begrensninger i trålfisket, som nevnt, noe som førte til stans i produksjonen. Terje Dahl forteller at det var relativt mye avsigelser i 1977 og 1978.¹²⁸

Finotros trålerengasjement har også en økonomisk side som det er verdt å se nærmere på. De første årene etter at trålerdriften tok til gikk det relativt bra for selskapet, og regnskapene for årene 1970 til 1974 viste de beste sammenhengende resultatene til da. I denne femårsperioden var det kun i 1972 at regnskapene viste underskudd, som nevnt ovenfor. Men etter at Finotro engasjerte seg som trålreder, forteller de ordinære regnskapene bare én side av det totale økonomiske bildet. For samtidig med at virksomheten ved Finotro gikk med overskudd, kunne nemlig regnskapene for havfiskeselskapene vise relativt store tap. Til tross for at trålerne bidro til å sikre råstoff, representerte de også økte kostnader for Finotro.

På hvilken måte bidro rederivirksomheten til mer-utgifter? Alt råstoff, også fra egen flåte, måtte kjøpes til Råfisklagets minstepriser. Men i tillegg kom havfiskeselskapenes utgifter til administrasjon, drift og vedlikehold av trålerne – utgifter som i stor grad ble belastet Finotro som hovedaksjonær i rederiene. I stortingsdebatten om Finotros årsmelding for 1971 i februar 1973 var fiskeriminister Trygve Olsen inne på dette:

(...) i forbindelse med vurderingen av driftsregnskapene for de nye trålerne [må man] være oppmerksom på at trålfanget fisk er vesentlig dyrere enn den fisk man ellers kan få fra annen flåte som man ikke er engasjert i.¹²⁹

Dette dilemmaet er ett av de store problemene med å drive industriell filetproduksjon ut fra prinsippet om vertikal integrasjon mellom flåte og produksjonsledd.

Allerede året etter at trålerengasjementet startet, måtte Finotro yte et ekstraordinært tilskudd til Nordkapp Havfiskeselskap på kr. 500.000,-¹³⁰ Utover på 1970-tallet ble trålerne en stadig større belastning, og kontrollnemnda i Finotro uttrykte store bekymringer om det press på selskapets likviditet som eierskapet i trålrederiene medførte. Naturlig nok ble de økonomiske problemene for havfiskeselskapene særlig store etter at det ble innført kvotereguleringer med periodevis stopp i trålfisket fra og med 1976.

¹²⁸ Intervju med Terje Dahl, 04.02.2000.

¹²⁹ St.forh. 1972-73, S.tid. 01.02.1973, s. 1719.

¹³⁰ St.meld. nr. 24 (1972-73) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1971, s. 7f.

Og mot slutten av 1970-tallet truet trålerdriften med å ødelegge hele det økonomiske fundamentet til Finotro. I driftsåret 1978 resulterte den ordinære virksomheten ved Finotro i et regnskapsmessig overskudd på nesten 800.000,- (tab. 6.6). Samtidig hadde datterselskapene Nordkapp Havfiskeselskap og Båtsfjord Industrifiske et årsunderskudd på mer enn ni millioner kroner.¹³¹ Året etter – i 1979 – var selskapet inne i sin dypeste økonomiske krise til da. Underskuddet for Finotro var på 9,6 millioner kroner. Omregnet til kroneverdien i 2005, utgjør dette beløpet over 30 millioner.¹³² Trålerrederienes regnskapsresultater dette året var heller ikke lystig lesning:

Fig. 6.3 Regnskapsresultater for Finotro's havfiskeselskaper, 1979

Navn	Resultat
Nordkapp Havfiskeselskap	- 4.889.907
Båtsfjord Industrifiske	- 5.806.072
Skjervøy Havfiskeselskap	- 2.882.586
Sum	- 13.578.565
Sum omregnet til kroneverdien i 2005	- 42.611.187

Kilde: St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S,, s. 14. Omregningen til 2005-kroner er basert på konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

Det var Svein Krane, som begynte som direktør sommeren 1979, som fikk jobben med å få statsskuta med slagside på kjølen igjen: "Situasjonen var vesentlig dårligere enn jeg hadde trodd. Selskapet lå med knekt rygg."¹³³ Finotros fortsatte eksistens hang i en tynn tråd, og løsningen ble en omfattende refinansiering og en omorganisering av selskapet til heleid statsaksjeselskap (se nedenfor).

Begrensningene og kvotereguleringene av trålfisket fra 1976 førte som nevnt til Finotro-trålermes slette driftsresultater i årene etterpå. Dette kan beskrives som en ytre årsak som rammet samtlige norske trålerredier. Imidlertid må man også trekke inn andre forhold for å forklare den dårlige økonomien til Finotros rederivirksomhet, særlig måten trålerne ble drevet på. Den desentraliserte organisasjonen til konsernet skapte både praktiske og økonomiske vanskeligheter for driften. Trålerflåten på åtte fartøyer var spredt på mange steder i flere forskjellige selskaper, og den tekniske kompetansen for å drive og vedlikeholde fartøyene var svakt utbygd. Det skal heller ikke utelukkes at trålerdriften var relativt lavt prioritert ved Finotro, gitt selskapets sterke orientering mot kystfiskerflåten.

¹³¹ St.meld. nr. 64 (1979-80) Om A.s. Finotro's virksomhet i 1978, s. 19. Det nøyaktige tallet er kr. 9.351.935,-

¹³² Basert på konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå (www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html).

¹³³ Intervju med Svein Krane, 20.12.1999.

Kontrasten til konkurrenten i Hammerfest blir særlig iøynefallende når det gjelder trålerdriften. Nestlé-Findus hadde egen slipp og mekanisk verksted, med over 30 ansatte som kontinuerlig drev med reparasjoner og vedlikehold av selskapets ni trålere.¹³⁴ Blant annet ble det årvisse sommervedlikeholdet av Findus-trålerne foretatt her, og slippet påtok seg også eksterne oppdrag for den øvrige fiskeflåten. For Finotros vedkommende, var de stedlige tekniske avdelingene små. Ved større reparasjoner og vedlikehold, måtte fartøyene gå til steder med slipp i regionen, som til Kirkenes eller Hammerfest. For Skjervøy-trålerne var det imidlertid noe lettere, fordi Skjervøy har eget skipsverft. Akkurat dette har trolig vært en av de store fordelene for Skjervøy, sammenlignet med de øvrige Finotro-stedene med trålere.

Men også for Nestlé-Findus i Hammerfest ga trålerdriften økonomiske tap, isolert sett, forteller bedriftens tidligere flåtesjef og assisterende direktør Svein A. Krane (se også kapittel 5).¹³⁵ Imidlertid ble Hammerfest-bedriften drevet på en helt annen måte enn Finotro. Nestlé-Findus kjøpte ikke fisk fra kystflåten, men baserte seg utelukkende på leveranser fra egne trålere. Dermed ble trålerdriften betraktet som en integrert del av virksomheten, og utgiftene til drift av trålerflåten var inkludert i de kalkulerede råstoffkostnadene som moderselskapet i Sveits dekket. Krane sier det slik: ”Uten trålere ville det ikke vært noen produksjon i Hammerfest. Virksomheten var fullstendig avhengig av trålere, og dermed måtte man bare betale det dette kostet.”

Ett år skiller seg ut på 1970-tallet: I 1977 viste regnskapene et overskudd på over fem millioner kroner, noe kontrollnemnda vurderte som ”tilfredsstillende”.¹³⁶ Hovedgrunnen til de gode resultatene var at avregningsprisene på filet var gode, at råstofftilgangen hadde blitt bedre, og at filetutbyttet hadde økt, dvs. mengden ferdig filet som ble produsert pr. kg. innkjøpt råstoff. Det hører også med i bildet at Stortinget tilførte ny aksjekapital på 16 millioner dette året, som vist ovenfor. De fleste av Finotros anlegg hadde gode resultater, men seilaksavdelingen i Honningsvåg hadde gått dårlig, og var ifølge nemnda under avvikling.

Seilaksproduksjonen i Honningsvåg var for øvrig et av få eksempler på eksperimentell, innovativ virksomhet innenfor Finotro. Seilaksavdelingen startet opp i 1962, under ledelse av pionéren Gunnar Holst, som allerede i 1936 hadde begynt å produsere seilaks på boks i Nordvågen.¹³⁷ Seilaks er et lakseerstatningsprodukt som ble framstilt av saltet og røkt sei, og

¹³⁴ Intervju med Terje Dahl, 04.02.2000.

¹³⁵ Intervju med Svein A. Krane, 20.12.1999.

¹³⁶ St.meld. nr. 65 (1978-79) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1977, s. 16.

¹³⁷ Richter Hanssen 1990:387.

deretter tilsatt fargestoff, forteller Agnes Olsen, som arbeidet på denne avdelingen i mange år.¹³⁸ Produktet gikk til forsvaret og til institusjoner. Produksjonen møtte imidlertid problemer etter at det ble innført forbud mot bruk av kunstig fargestoff, og i 1978 ble hele seilaksavdelingen avviklet.

Finotro som redskap for "kapasitetstilpasning" for fiskeindustrien i Finnmark?

I 1977 ble en langtidsplan for norsk fiskerinæring lagt fram, slik regjeringen hadde varslet i tilleggsmeldingen om utbyggingsprogrammet.¹³⁹ Dette var den første planen i sitt slag, og den inneholdt en bred gjennomgang av norsk fiskerinærings problemer og framtidige utfordringer. Blant annet fikk den forestående ressursituasjonen i havet en stor plass. På dette feltet er planen imidlertid preget av en optimistisk tone, med en sterk tiltro til det nye havrettsregimet som var vokst fram etter at flere kyststater – i likhet med Norge – nylig hadde proklamert økonomiske soner på 200 nautiske mil:

For perioden fram til 1980 er det regnet med at en som følge av endrete havrettsregimer vil bli bedre i stand til å regulere fangsttinsnsatsen. Dette vil kunne gi som resultat at faren for overbeskatning av stadig flere fiskeslag blir redusert.¹⁴⁰

I planen ble det antatt at det i løpet av noen år ville bli en økning i fangstene av torsk, hyse og sei. Optimismen var mer betinget når det gjaldt pelagiske fiskeslag, og sildemel- og oljeindustrien måtte belage seg på reduksjoner i tilførselen av råstoff. Med hensyn til den nordnorske filetindustrien, heter det at kapasiteten var "mer enn stor nok" ut fra det råstoffgrunnet det var rimelig å regne med.¹⁴¹ Men imidlertid kunne en altså "på noe sikt" regne med en betydelig økning i råstofftilgangen. Det kunne derfor ikke utelukkes at man ble nødt til å utvide kapasiteten i enkelte tilfeller. Langtidsplanen røper med dette at den ikke representerte noe økologisk alternativ til den vekstideologien som hadde satt sitt preg på store deler av etterkrigstidens fiskeripolitikk – en tankegang som må bære sin vesentlige del av ansvaret for at viktige fiskeriresurser har blitt nedfisket eller overbeskattet.

¹³⁸ Intervju med Agnes Olsen, 03.03.1999.

¹³⁹ St.meld. nr. 18 (1977-78) Om langtidsplan for norsk fiskerinæring. I Jahn-Arill Skogholt's biografi om Eivind Bolle, finnes et eget kapittel der Bolle beskriver arbeidet med planen nærmere (Skogholt 1993:111ff). Se også Hovland 2003a):109-120.

¹⁴⁰ St.meld. nr. 18 (1977-78) Om langtidsplan for norsk fiskerinæring, s. 7.

¹⁴¹ Samme sted, s. 101.

Sett i ettertid var prognosene i langtidsplanen altfor optimistiske.¹⁴² På kort sikt bidro derfor heller ikke det nye havrettsregimet til å begrense fangsttinsatsen, og det var et stort overfiske over de fastsatte kvotene på slutten av 1970-tallet. I årene 1975-1978 var den anbefalte totalkvoten for norsk-arktisk torsk fra NEAFC på 810.000 tonn (tab. 6.7).

Tab. 6.7 Kvoter og fordeling av norsk-arktisk torsk, 1975-1980. I tonn¹⁴³

År	Anb. kvote ICES	Anb. kvote NEAFC	Norsk kvote	Oppfisket Kvantum
1975	610.000	810.000	-	789.000
1976	610.000	810.000	305.000	829.000
1977	810.000	810.000	330.000	865.000
1978	810.000	810.000	340.000	659.000
1979	560.000	660.000	285.000	404.000
1980	280.000	350.000	151.000	361.000

Kilde: Sagdahl, Bjørn: Ressursforvaltning og legitimitetsproblemer. En studie av styringsproblemer ved forvaltning av norsk-arktisk torsk, *NF-rapport* nr. 15/92-20, Nordlandforskning, Bodø 1992, s. 30.

Totalkvoten på 810.000 tonn var utvilsomt satt uforsvarlig høyt ut fra et perspektiv om bærekraftig uttak av ressursene, og de høye kvotene innebar i praksis et nærmest fritt fiske i Barentshavet.¹⁴⁴ Både i 1976 og 1977 ble det fisket over disse kvotene. En annen sak er at NEAFCs totalkvote lå betydelig høyere enn kvotene som det internasjonale havforskningsrådet ICES hadde anbefalt for de fleste årene mellom 1975 og 1980, slik tabell 6.7 viser.¹⁴⁵ I 1975 og 1976 var ICES' kvoter for uttak av norsk-arktisk torsk 200.000 tonn lavere enn NEAFC sin totalkvote. Mot slutten av av tiåret ble da også kvotene kraftig nedjustert.

To år etter at langtidsplanen for fiskerinæringen var presentert så framtidsutsiktene for fiskerinæringen langt dystre ut enn det som var forutsatt, og i Fiskeridepartementet foregikk det en helomvending fra optimisme til pessimisme i løpet av kort tid. Én kilde til dette skiftet, er et notat fra desember 1979 der fiskerinæringens betydning for sysselsettsettingen i Nord-Norge ble drøftet.¹⁴⁶ Notatet hadde blitt utarbeidet av en embetsmannsgruppe etter initiativ fra det såkalte statssekretærutvalget for Nord-Norge. Det var flere grunner til at fokus nå ble satt på landsdelens fiskerinæring, og den viktigste var at de anbefalte torsk kvotene for 1980 var så

¹⁴² Sagdahl 1992:34.

¹⁴³ Den sovjetiske kvoten var like stor som den norske. I tillegg til dette fikk Norge og Sovjetunionen 40.000 tonn hver av h.h.v. kysttorsk og murmansk-torsk. Den øvrige delen av kvoten ble tildelt tredjeland.

¹⁴⁴ Sagdahl 1992:28.

¹⁴⁵ Samme sted, s. 27ff.

¹⁴⁶ Fdep, Notat om utsiktene for fiskeriene og sysselsettingen i Nord-Norge, dat. desember 1979. Arbeidsgruppa som utarbeidet notatet bestod av følgende medlemmer: Magnus Andersen, DU, Bjørn Brochmann, Fiskeridep., Arvid Haslerud, Finansdep., Leif Rød, Industridep., Ingard Sundt, Kommunaldep. og Per Waage, Miljøverndep.

kraftig redusert (tab. 6.7). Den norske kvoten for dette året var på 151.000 tonn, godt under halvparten av hva den hadde vært i 1978. En konsekvens av et redusert fiske, ville være at fiskerinæringen i mindre grad enn tidligere ville make å holde sysselsettingen oppe og sørge for en spredt bosetting i landsdelen, heter det i notatet, som var ment som et diskusjonsgrunnlag for drøfting av eventuelle tiltak og virkemidler for å ”avdempe uheldige virkninger av råstoffsvikten”.

En annen grunn til at utsiktene så mørke ut for nordnorsk fiskerinæring i denne perioden, var at foredlingsanleggene stod overfor nye krav om utbedring av arbeidsmiljøet og tiltak mot utslipp og forurensing som ville koste mer enn én milliard kroner med den daværende produksjonskapasitet.¹⁴⁷ Arbeidsmiljøet i fiskeindustrien hadde nemlig fått økt oppmerksomhet etter at den første offentlige utredning om fiskeindustriarbeidernes arbeids- og helseforhold hadde blitt lagt fram i november 1976.¹⁴⁸

Svært mange analyser om Nord-Norge i etterkrigstiden har oppfattet den desentraliserte produksjonsstrukturen og den spredte bosettingen som et problem, og Fiskeridepartementets vurderinger fra 1978-79 er ikke noe unntak fra dette. I 1979 var det 580 fiskebruk i landsdelen, fordelt på 280 fiskevær.¹⁴⁹ Ut fra departementets resonnement omkring produksjonskapasitet og sysselsetting, var 300 fiskebruk ”overflødige”, inkludert 40 filetanlegg. Departementet mente at selv om antall fiskebruk ble redusert, ville ikke sysselsettingen eller produksjonen i næringen nødvendigvis gå ned, men de resterende brukene ville få bedre driftsbetingelser. Fiskeridepartementet understreket at målsettingen var at grunnlaget for fiskeripolitikken fremdeles skulle være at bosettingen i landsdelen skulle opprettholdes, slik også langtidsplanen hadde hatt som utgangspunkt. Spørsmålet var imidlertid om næringen var *i stand til* å ivareta slike generelle samfunnsoppgaver, nå som ressursene i torskefisket sviktet.

Departementets anbefaling vedrørende produksjonsstrukturen innebar dårlige nyheter for landsdelens politikere:

Det må settes ramme for hvor mange tilvirkningsanlegg en bør satse på å opprettholde. Rammen bør fordeles på fylkene. Det vil måtte bli fylkes- og kommunepolitikernes sak å ta stilling til hvilke anlegg det skal satses på.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Samme sted, s. 2.

¹⁴⁸ NOU 1977:27 Fiskeindustriens arbeids- og helseforhold.

¹⁴⁹ Fdep, Notat om utsiktene for fiskeriene og sysselsettingen i Nord-Norge, dat. desember 1979. Vedlegg 1: Problemnotat om fiskerinæringen og distriktpolitikken, s. 5.

¹⁵⁰ Samme sted, s. 15.

Hvordan så Fiskeridepartementet på Finotros rolle i denne sammenhengen? I et internt notat fra juli 1979 skriver ekspedisjonssjef Carl Bjørge at den endrede ressursituasjonen sammenlignet med hva som var forutsatt i langtidsplanen, gjorde at fiskeflåten måtte reduseres og deler av foredlingsindustrien nedlegges og rasjonaliseres.¹⁵¹ På bakgrunn av dette mente Bjørge at videre investeringer i Finotro burde utstå, og at departementet måtte vurdere om Finotro kunne nyttes til to viktige formål. Det første var å medvirke til en strukturrasjonalisering i fiskeindustrien i Finnmark ved å legge ned driften i Båtsfjord og Vardø. Ifølge ekspedisjonssjefen tilsa en ”ren samfunnsøkonomisk vurdering” at disse to anleggene burde nedlegges, fordi begge var de dårligste, rent teknisk og miljømessig. Og den øvrige mottakskapasitet ville uansett være stor nok på disse to stedene. I Berlevåg burde det private fiskebruket Hammer bli slått sammen med Berlevåg fiskeindustri, som var det tidligere Finotro-anlegget.

Den andre aktuelle oppgaven ekspedisjonssjefen foreslo for selskapet, var å gå inn på kriserammede steder for å holde en bedrift i gang av hensyn til sysselsetting og bosetting. I denne sammenheng viste Bjørge til at Finotro siden sommeren 1979 hadde gått inn og leid fiskemottaket som ble drevet i regi av sildoljefabrikken Njord i Øksfjord i Loppa kommune.

I notatet er Bjørge også inne på at en endring av formålet også har en politisk side, men at tiden hadde løpt fra mulighetene til å få realisert en videre utbygging og utvikling av selskapet.

Våren 1980 varslet Fiskeridepartementet Stortinget at det vurderte å gi Finotro spesielle oppgaver i forbindelse med den nye situasjonen en stod overfor i fiskerinæringen som en følge av ressursvikten i Barentshavet.¹⁵² Oppgavene kunne være som følger:

- Bidra til en kapasitetstilpassing på steder med flere fiskemottak.
- Bidra til å opprettholde eneste fiskemottak på steder hvor dette er særlig ønskelig og hvor andre muligheter ikke eksisterer.
- Bidra til å utvikle fiskeforedling til en moderne næringsmiddelindustri.
- Bidra til bedre å utnytte råstoffressurser, såvel på produkt- som markedssiden.

De to første oppgavene kan gjenkjennes fra ekspedisjonssjefens notat. Men mens Bjørge hadde foreslått nedlegging av navngitte anlegg, het det nå at departementet vurderte å bruke Finotro for å bidra til en ”kapasitetstilpasning” på steder der det var flere fiskemottak. Formuleringen åpner for to muligheter: Enten at Finotro overtok andre fiskebruk på steder der flere mottak konkurrerte om arbeidskraft og råstoff, eller – slik Carl Bjørge hadde vært inne på – at Finotros egne anlegg

¹⁵¹ Fdeps arkiv, boks 104. Notat, Finotros investeringsplan, undertegnet Carl Bjørge, dat. 13.07.1979.

¹⁵² St.meld. nr. 64 (1979-80) Om A.s. Finotro's virksomhet i 1978, s. 2.

ble nedlagt til fordel for andre fiskebruk. Den andre oppgaven om å bidra til opprettholdelse av eneste fiskemottak, var helt i tråd med Bjørges notat, mens de to siste var av svært generell karakter.

Dette var andre gangen i løpet av seks år at fiskerimyndighetene vurderte å "bruke" statsbedriften Finotro til et bestemt formål. I 1974 var som vist planen at Finotro skulle utvikles til å bli mønsterbedrifter for arbeidsmiljø og produktutvikling, mens det våren 1980 altså ble vurdert at konsernet skulle være myndighetens bidrag til krisehjelp til lokalsamfunn i Finnmark i den vanskelige ressursituasjonen de stod oppe i, og som ventelig ville forverre seg ytterligere. Den sistnevnte løsningen er et eksempel på at Fiskeridepartementet ønsket å bruke Finotro i det Tore Grønlie kaller en "kriseløserrolle", dvs. når staten overtar bedrifter eller bransjer den regner med vil gå konkurs.¹⁵³

Hvordan skal de påtenkte oppgavene for Finotro vurderes? Det første som er slående, er hvor lite konsernet var istand til å påta seg en rolle som kriseløser i Finnmark i siste halvdel av 1970-årene. Da denne planen ble presentert, var selskapet selv i sin dypeste økonomiske krise noensinne, og var teknisk sett konkurs (se neste avsnitt). Uten tilførsel av betydelige midler, ville det dermed være umulig for Finotro å gå inn og påta seg overtakelse av andre bedrifter som hadde problemer.

For det andre: Selv om dette ville være populære tiltak på kriserammede steder, blant konsernets arbeidere og blant fiskerne som leverte til anleggene, ville det også kunne være politisk belastende. Regjeringen ville utvilsomt utsette seg for kritikk dersom Finotro, som i praksis var insolvent, skulle settes i stand til å overta private, konkurrerende foretak som var i ferd med å gå overende som en følge av ressurskrisen.

Men heller ikke en eventuell nedlegging av Finotro-anlegg ville være lett for den sittende Arbeiderparti-regjeringen på dette tidspunkt. Den alvorlige ressursituasjonen hadde ført til en krisestemning i fylket, og Finotro hadde sterke støttespillere i partiet. Den sterkeste var trolig lederen av sjøfarts- og fiskerikomiteén, Valter Gabrielsen, som samtidig var formann i Arbeiderpartiets fiskeriuvalg. Selv om regjeringen hadde ønsket det, ville sannsynligvis et forslag om å nedlegge Finotro-anlegg skape en stor belastning innad på dette tidspunkt.

Hvordan så Stortinget på forslaget om å gi Finotro disse oppgavene? Flertallet i komiteén, anført av Gabrielsen, sluttet seg prinsipielt til at Finotro skulle gis spesielle oppgaver i den tilpasningsprosess en stod overfor, særlig det å opprettholde eneste mottak på "små steder som ellers står i fare for å miste sine anlegg."¹⁵⁴ Det borgerlige mindretallet kunne i hovedsak

¹⁵³ Grønlie 1990:6.

¹⁵⁴ Innst. S. nr. 294 (1979-80) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteén om A/S Finotro's virksomhet i 1978.

også slutte seg til departementets vurderinger med hensyn til tilpasningsoppgavene, men ville avvente å uttale seg om Finotros rolle i framtida før departementet hadde lagt fram en nærmere analyse om selskapet.

Fra et annet hold møtte imidlertid forslagene skarp kritikk. Som statssekretær arbeidet Ivan Kristoffersen med denne saken, og han forteller at forslaget om at Finotro skulle spille en rolle som ”kapasitetstilpasser” og kanskje overta private fiskebruk, skapte storm blant de private fiskekjøperne i Finnmark.¹⁵⁵ Det var særlig de store kjøperne på steder med flere bedrifter som var kritiske til at staten nå vurderte å bruke Finotro på denne måten.

Trolig var denne kritikken en av grunnene til at departementet snudde i saken. I november 1980 ble det nemlig lagt fram en proposisjon med forslag til refinansiering av Finotro (se neste avsnitt). I den sammenheng meddelte departementet at fordi det var laget en ny ”Aksjonsplan for Nord-Norge”, ble det nå ”mindre aktuelt” å bruke Finotro til de kapasitetstilpasningsformål som var blitt foreslått tidligere.¹⁵⁶ Planen skisserte en rekke tiltak for fiskerinæringen, blant annet ble det foreslått bevilget 30 millioner kroner til kondemnering av fiskebruk, 17 millioner til utbedring av det indre og ytre miljø i fiskeforedelingsindustrien og en bevilgning på 50 millioner i lån og tilskudd til utsatte bedrifter i landsdelen.¹⁵⁷ Finotro er imidlertid ikke nevnt særskilt som en del av planen.

Men aksjonsplanen favnet mye videre enn fiskerinæringen, ikke minst fordi den tok utgangspunkt i en situasjon med betydelig svikt i fiskeressursene. For å opprettholde bosettingsmålsettingene om at Nord-Norge skulle beholde sin ”relative andel” av landets folkemengde, mente regjeringen at det var nødvendig å satse bredt. I planen var det derfor skissert tiltak innenfor mange samfunnssektorer, som landbruk, kultur, forskning, reiseliv, samferdsel osv. På de fleste områder var det foreslått betydelige økninger i bevilgningene.

Refinansiering og overgang til heleid statsaksjeselskap

I desember 1979 var de økonomiske problemene til Finotro så alvorlige at styret vurderte om det overhodet var mulig å fortsette virksomheten.¹⁵⁸ Driftsresultatene dette året var svært dårlig, og viste et underskudd på 9,6 millioner, som nevnt (tab. 6.6). For trålrederiene i Nordkapp, Båtsfjord og Skjervøy viste regnskapene over 13 millioner i underskudd.¹⁵⁹ De samlede udekkede

¹⁵⁵ Intervju med Ivan Kristoffersen, 16. og 19.05.2000.

¹⁵⁶ St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S, s. 5. Selv om Finotro ikke ble brukt aktivt som redskap for å opprettholde mottak, overtok selskapet flere fiskebruk som hadde gått konkurs på begynnelsen av 1980-tallet (kapittel 7).

¹⁵⁷ Aksjonsplan for Nord-Norge, særskilt vedlegg til St.prp. nr. 1 (1980-81), s. 9.

¹⁵⁸ FB, FA, boks 5. St.prot., 20.12.1979, sak 57/79.

¹⁵⁹ St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S, s. 12 ff.

underskuddene i to av rederiene, Nordkapp Havfiskeselskap og Båtsfjord Industrifiske, utgjorde hele 28 millioner kroner.

Allerede før årsskiftet 1979 viste konsernbalansen at aksjekapitalen var gått tapt, og Finotro var dermed kort og godt konkurs.¹⁶⁰ Den videre eksistens var avhengig av hva hovedaksjonæren ønsket for selskapet, noe som tok svært langt tid å få avklart. I første omgang ble det mottatt en telex fra Fiskeridepartementet datert 14. desember, der det het at selskapet ikke skulle avvikles. På denne bagrunn vedtok derfor styret å fortsette som før, til tross for at en rekke ”vitale spørsmål” fortsatt sto ubesvart.¹⁶¹

I januar 1980 ble det holdt et krisemøte i Honningsvåg, der samtlige aksjonærer var representert.¹⁶² Styret hadde lagt fram en skisse til løsning som ville innebære sanering av gjeld og refinansiering av trållerrederiene. Forslaget gikk videre ut på at rederiene skulle opphøre som selvstendige enheter, og at fartøyene skulle overføres til moderkonsernet Finotro. Men til tross for allmenn tilslutning til forslaget, var situasjonen fremdeles uavklart den kommende perioden. I et vedtak av 29. februar 1980 uttalte styret at videre drift utelukkende var basert på Fiskeridepartementets tilsagn om refinansiering av Finotro.¹⁶³

Den dårlige økonomien gjorde at Norges Råfisklag – som fremdeles var minoritetsaksjonær – vurderte å suspendere kjøpergodkjenningen til Finotro, noe som ble meddelt selskapet i midten av april.¹⁶⁴ Bakgrunnen var at Råfisklagets inspektør hadde vært på befarings ved hovedkontoret og gjennomgått regnskapet, der det framgikk at underskuddet for 1979 var på over 19 millioner kroner. Laget fryktet at Finotro ikke maktet å betale for de fiskefangstene som selskapet trengte for å holde virksomheten i gang, og truet derfor altså med å trekke godkjenningen. Kopi av brevet ble sendt til Fiskeridepartementet, og dette kan ha vært avgjørende for at eieren nå reagerte. Som en foreløpig redningsaksjon, vedtok regjeringen den 21. april 1980 å tilføre Finotro 10 millioner kroner.¹⁶⁵ Dessuten ble det besluttet å engasjere et konsulentfirma til å utrede en omorganisering av selskapet. I tillegg ble det iverksatt en investeringsstopp for selskapet.

Men framtida var fremdeles usikker, og i hele perioden mellom desember 1979 og fram til Stortinget vedtok å refinansiere selskapet i februar 1981, var det knyttet svært stor uvisshet til Finotros framtid. Fiskeridepartementet virket nokså handlingslammet. I sin årlige rapport datert

¹⁶⁰ Samme sted, s. 26. Beretning for 1979 fra kontrollnemda i Finotro A/S, dat. 03.06.1980.

¹⁶¹ FB, FA, boks 5. St.prot., 20.12.1979, sak 57/79.

¹⁶² St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S, s. 14.

¹⁶³ FB, FA, boks 5. St.prot., 29.02.80, sak 1/80.

¹⁶⁴ Fdeps arkiv, boks 616. Brev fra Norges Råfisklag til Finotro, Deres selskaps likvide stilling, dat. 16.04.1980.

¹⁶⁵ Samme sted. Regjeringsvedtaket var fattet 21.04.1980.

juni 1979, kom kontrollnemnda med svært krass kritikk av at eieren lot det gå så lang tid før det kom til en avklaring:

Nemnda finner det (...) uforståelig at staten som hovedaksjonær har latt situasjonen utvikle seg så langt som den nå er kommet, og vil henstille om at selskapets stilling og fremtid blir realitetsbehandlet uten ytterligere forsinkelser.¹⁶⁶

Nemnda viste blant annet til regjeringens antydninger om å gi Finotro spesielle oppgaver i den vanskelige ressursituasjonen som var oppstått, og mente at disse antydningene hadde skapt stor usikkerhet innad i konsernet.

Først i slutten av november 1980 la regjeringen fram en stortingsproposisjon som ville innebære omgjøring til heleid statsaksjeselskap og refinansiering av Finotro.¹⁶⁷ Men Krane og resten av Finotro-ledelsen måtte fremdeles vente på at Stortinget skulle behandle proposisjonen. I mellomtiden skrev Krane et fortvilet brev til Fiskeridepartementet der han opplyste om at skattefogden i Finnmark hadde begjært ”utpanting på grunn av manglende betaling av sikringstrekk.”¹⁶⁸ Krane krevde at Stortinget skulle behandle proposisjonen i høstsessjonen. Men først i februar 1981 behandlet de folkevalgte proposisjonen.

Hva var grunnen til at det tok så lang tid å få til en avklaring omkring Finotros framtid? Den viktigste grunnen er sannsynligvis den generelle innstrammingsånd som rådet i regjeringen på slutten av 1970-tallet. Da Fiskeridepartementet kom med forslag om en refinansiering av Finotro til Finansdepartementet, ble dette blankt avvist i første omgang, og Finansdepartementet kom med krav om at Finotro burde selges.¹⁶⁹ Dette er et svært tidlig eksempel på at ledende Arbeiderparti-politikere vurderte å avvikle statseid industri, og det var trolig finansminister Per Kleppe som stod bak. Først seinere på 1980-tallet ble avvikling av statsdrift en del av Arbeiderpartiets politikk, og Finotro var ett av de første norske statsforetakene som ble overtatt av private eierinteresser (kapittel 8).

Finotro-saken konkurrerte med mange andre kostnadskrevede tiltak i fiskerinæringen i denne perioden. Ikke bare hvitfisk-sektoren i Nord-Norge hadde problemer, men også innenfor fiskehermetikk-industrien på Sørvestlandet var det behov for at staten gikk inn med betydelige

¹⁶⁶ St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S, s. 26. Beretning for 1979 fra kontrollnemnda i Finotro A/S, dat. 03.06.1980.

¹⁶⁷ Samme sted. Proposisjonen er datert 21.11.1980.

¹⁶⁸ Fdeps arkiv, boks 616. Brev fra Svein A. Krane, Finotro, til Fdep., att. Ivan Kristoffersen, Finotro a.s., - omdannelse til statselskap, dat. 04.12.1980.

¹⁶⁹ Intervju med Ivan Kristoffersen, 16. og 19.05.2000.

midler til lån og støtte om ikke foretak skulle gå overende og arbeidsplasser gå tapt.¹⁷⁰ I tillegg var fiskeristøtten rekordhøy i denne perioden, og utgjorde over en milliard kroner.¹⁷¹ På denne bakgrunn må det forstås at Finansdepartementet avsto den første henvendelsen om nye midler til å berge Finotro.

Og ikke alle bedrifter ble reddet. I 1979 gikk Kiberg Produksjonslag over ende, etter å ha gått med kontinuerlig underskudd helt siden filetproduksjonen hadde startet opp i 1964.¹⁷² Styreformann Thorleif Utne hadde gjennom sitt kontaktnett gang på gang greid maktet å berge produksjonslaget fra konkurs, men i 1979 var det slutt, til tross for redningsforsøk der både statssekretær Ivan Kristoffersen og en rekke embetsfolk i Fiskeridepartementet var involvert.

Med hensyn til Finotro gikk altså Finansdepartementet inn for salg, men Fiskeridepartementet møtte selvfølgelig krav om at konsernet måtte bestå som statsbedrift fra andre hold. Å selge Finotro ville være et brudd med Arbeiderpartiets industripolitikk, og også fiskeripolitisk ville en slik beslutning være vanskelig å få oppslutning om i Finnmark. Omsider snudde Finansdepartementet, og gikk inn for en refinansiering av Finotro. En av grunnene skal ha vært at lederen av sjøfarts- og fiskerikomitéen på Stortinget, Valter Gabrielsen, engasjerte seg sterkt i saken, blant annet ved å mobilisere Arbeiderpartiets fiskeriutvalg for å redde Finotro.¹⁷³

Forhandlingene om Finotros framtid i statsadministrasjonen foregikk først mellom statssekretærene, og Ivan Kristoffersen forteller at det kom til relativt harde konfrontasjoner med hans statssekretærkollega i Finansdepartementet, Kari Gjestebø, før det kom til en løsning på refinansieringsspørsmålet. Også daværende byråsjef i Fiskeridepartementet, Viggo Andreassen, bekrefter at det var en knallhard debatt mellom de to departementene i dette spørsmålet.¹⁷⁴

Før refinansieringen hadde også Fiskeridepartementet vurdert nedlegging av enkelte Finotro-anlegg. Imidlertid hadde departementet kommet til at dette ville kunne svekke selskapets driftsgrunnlag og dermed sette virksomheten ved de øvrige steder i fare.¹⁷⁵ Finotro skulle derfor opprettholdes som før, men departementet mente at selskapet på lengre sikt kanskje ville måtte endre på deler av sin virksomhet på enkelte steder.

Samtidig med refinansieringen ble Finotro nå omgjort til et heleid statsaksjeselskap. Hva var bakgrunnen? Finotro-direktør Svein Krane forteller at det ble stilt krav til minoritetseierne om at de måtte være med å sprøyte inn ny kapital dersom de fortsatt skulle være representert i

¹⁷⁰ St.prp. nr. 173 (1980-81) Om tiltak for å styrke hermetikkindustrien og etablering av Norway Foods Ltd.

¹⁷¹ St.meld. nr. 93 (1982-83) Om retningslinjer for fiskeripolitikken, s. 29f.

¹⁷² Finstad 2005b).

¹⁷³ Intervju med Ivan Kristoffersen, 16. og 19.05.2000, og Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

¹⁷⁴ Intervju med Viggo Andreassen, 12.11.1999.

¹⁷⁵ St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S, s. 5.

selskapets organer.¹⁷⁶ Også i Fiskeridepartementet var holdningen at det var liten vits i å ha med småaksjonærene dersom de ikke bidro mer aktivt til selskapets drift.¹⁷⁷ For Norges Råfisklag, som hadde den største eierposten av de tre medaksjonærene, var dette en vanskelig sak. Organisasjonen var på den ene siden lite villig til å delta i en ny aksjetegning. Hva som var årsaken til dette, vites ikke, men laget så trolig på dette som en svært dårlig investering ettersom den tidligere aksjekapitalen var gått tapt. På den andre siden fryktet Råfisklaget at innflytelsen over Finotro som råfiskkjøper og fiskemottak ville forsvinne dersom det ikke lenger skulle være representert i selskapets organer. Løsningen ble at Bjørgvin Jenssen fikk fortsette som bedriftsforsamlingens leder for det heleide statsaksjeselskapet og at Norges Råfisklag fikk lov til å beholde en representant i Finotros styre.¹⁷⁸ Med denne løsningen på bordet, aksepterte Råfisklaget å overdra sin eierandel til staten.

Storingsproposisjonen om refinansieringen foreslo følgende:¹⁷⁹

- at aksjekapitalen ble nedskrevet i sin helhet
- at staten tegnet ny aksjekapital for kr. 34,5 millioner kroner, hvorav 24,5 skulle bevilges av Stortinget og resten skulle dekkes inn ved å omdanne et beredskapslån til ny aksjekapital
- at selskapet ble omgjort til et heleid statsaksjeselskap
- sletting av et lån på kr. 2,2 mill. kroner, mens den resterende langsiktige gjeldsbelastning på ca. 30 mill. kroner ble opprettholdt
- at selskapets fordringer til datterselskapene ble avskrevet
- at det skulle bygges et nytt fiskeindustribygg på Svartnes, med tilsvarende kapasitet som det gamle Vardø-anlegget.

I proposisjonen heter det – som før – at ”Finotro’s framtidige virksomhet må baseres på lønnsom drift”.¹⁸⁰

I sjøfarts- og fiskerikomiteéns behandling av proposisjonen var det enstemmighet om forslagene til omorganisering og refinansiering.¹⁸¹ I begrunnelsene var det imidlertid endel forskjeller. Den borgerlige delen av komiteén støttet forslaget om refinansiering, fordi en eventuell konkurs ville skape store sysselsettingsproblemer, og deretter innebære større utgifter for staten enn den foreslåtte refinansiering. Men de borgerlige komité-medlemmene understreket

¹⁷⁶ Intervju med Svein A. Krane, 20.12.1999.

¹⁷⁷ Intervju med Viggo Andreassen, 12.11.1999.

¹⁷⁸ Intervju med Svein A. Krane, 20.12.1999.

¹⁷⁹ St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S, s. 6f.

¹⁸⁰ Samme sted, s. 5.

¹⁸¹ Innst.S. nr. 166 (1980-81) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteén om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S. Avsnittet bygger på denne innstillingen.

videre at Finotro ikke måtte få noen særstilling sammenlignet med private foretak i den omstillingsprosess man stod overfor i fiskeindustrien i fylket, og uttrykte at også Finotros anlegg måtte være med i den "strukturtilpasning" som var nødvendig i Finnmark. Den borgerlige fraksjonen åpnet også forsiktig for at konsernet kunne oppløses og anleggene etableres som selvstendige bedrifter, dersom dette tjente "strukturtilpasningen". Det er uvisst hvorfor de borgerlige komité-medlemmene ikke gikk imot en refinansiering som krevde store offentlige utlegg, og heller oppfordret til å støtte privat virksomhet i Finnmark. Men det skal ikke utelukkes at tidspunktet spiller inn. Noen få måneder etter at komitéen behandlet refinansieringen av Finotro ville valgkampen foran stortingsvalget i 1981 starte, og det kunne være forbundet med stor risiko å unnlate å støtte Finotros fortsatte eksistens som statsbedrift, særlig overfor de nordnorske velgerne.

Et annet spørsmål som skapte uenighet i komitéen, gjaldt Svartnes-utbyggingen. I lang tid hadde Vardø kommune og Finotro arbeidet for at selskapet skulle etablere et nytt anlegg på Svartnes på fastlandet, til erstatning for det gamle tungdrevne anlegget på Vardøya. Etter den forverrede ressursituasjonen som hadde oppstått på slutten av 1970-årene, hadde imidlertid planene blitt stilt i bero. Men sommeren 1980 hadde det vært en brann i Finotros anlegg i Vardø, og derfor dukket nå planene om Svartnes-utbyggingen opp igjen. Arbeiderpartiets medlemmer i komitéen støttet ordlyden i proposisjonen, der det het at virksomheten ved det gamle anlegget skulle drives på provisorisk basis, "mens et nytt anlegg med en forløpig kapasitet tilnærmet de prognoser som Vardø-anlegget bygger på, planlegges og bygges på Svartnes." En av begrunnelsene for at Finotro nå måtte bygge ut på Svartnes, var at fiskeindustrien i Vardø kommune stod foran en halvering av antall anlegg, og en ytterligere reduksjon av mottakskapasiteten ville være "uforsvarlig".

Fra borgerlig hold ble det imidlertid frarådet å bygge ut Svartnes i den daværende ressursituasjonen, i et område der det allerede var stor overkapasitet i fiskeforedlingsindustrien. Interessant nok var dette også synspunktet til embetsverket i Fiskeridepartementet. Men til tross for at de borgerlige medlemmene henviste til ressursene, fryktet de sannsynligvis aller mest et nytt statlig underskuddsforetak.

De fleste delene av proposisjonen ble enstemmig vedtatt av Stortinget, mens den delen som handlet om Svartnes-utbyggingen ble vedtatt med 63 mot 61 stemmer. Hva innebar dette? Nok en gang hadde Stortinget sikret Finotros framtid. Imidlertid var ikke dette snakk om å tilføre selskapet ny frisk og likvid kapital, som kunne nyttes til å bygge ut og utvikle selskapet videre, men en redningsaksjon for å "holde skuta flytende". På dette punktet er det full samstemmighet

mellom flere informanter, deriblant statssekretær Ivan Kristoffersen, direktør Svein Krane og styreleder Aksel Olsen.

Hva kan forklare den store graden av politisk enighet mellom høyre- og venstresiden i norsk politikk i forhold til å støtte Finotro? Tidligere har det blitt pekt på at det lå et ikke-uttalt sikkerhetspolitisk motiv bak den statlige satsingen på fiskeindustri i Finnmark og Nord-Troms. Sannsynligvis var dette motivet sterkest framme i forbindelse med Nord-Norge-planen i 1950-årene. Imidlertid kan dette ha dukket opp igjen på slutten av 1970-tallet, i kjølvannet av diakusjonen omkring det havrettspolitiske regimet som var innført fra 1977. Ihvertfall antyder Ivan Kristoffersen at det var viktig for Norge å ha en økonomisk aktivitet i de delene av landet som gjorde krav på de enorme havområdene.¹⁸² Det skal ikke utelukkes at fraværet av konflikt omkring redningsaksjonene av Finotro må forstås i dette store bildet.

Avslutning

Mens 1950- og 1960-årene hadde vært en vekstperiode for nordnorsk fiskeindustri, var 1970-årene en periode for nedbygging. En av hovedgrunnene var det store presset på fiskeressursene, særlig forårsaket av det industrialiserte trålfisket i Barentshavet gjennom flere tiår. Innsatsen til de utenlandske trålerne var størst, men også norske trålere fisket betydelige mengder fisk, særlig for å levere råstoff til de nordnorske filetanleggene. Finotro ble snart avhengig av råstoff fra sine egne trålere, og rundt midten av 1970-årene utgjorde trålerråstoff rundt 60 prosent av innkjøpt mengde. Selv om trålerdriften førte til jevnere produksjon, medførte den også en stor belastning på økonomien i Finotro, og de årlige underskuddene til trålerrederiene tæret på moderselskapets reserver.

Da det nye Skjervøy-anlegget ble åpnet i 1976, trodde mange at alle selskapets anlegg skulle moderniseres og utvikles videre. Men istedenfor ble omfattende investeringsplaner skrinlagt. Bakgrunnen var blant annet konsernets anstrengte økonomi, og på slutten av 1970-tallet var Finotro oppe i sitt verste uføre noensinne. På fire år bevilget Stortinget midler til ny aksjekapital to ganger, først 16 millioner kroner i 1977, og så 34,5 millioner tidlig i 1981.

I 1977, etter 23 år som direktør, ble Harald Vik anmodet å trekke seg. De to neste lederne av Finotro hadde bakgrunn fra Nestlé-Findus. Svein A. Krane fikk en vanskelig start med å få Finotro økonomisk på beina igjen, da han tiltrådte i 1979. Men i 1981 ble altså selskapet pånytt refinansiert, og samtidig omdannet til et heleid statstaksjeselskap. Stortingsvalget samme høst innebar et politisk skifte i Norge. Hvordan det gikk med Finotro – beskrevet som

¹⁸² Intervju med Ivan Kristoffersen, 16. og 19.05.2000.

Arbeiderpartiets fiskeripolitiske flaggskip – under borgerlig regjeringsstyre, er et av hovedtemaene i kapittel 7.

Kapittel 7

Statsaksjeselskap i medvind og motstrøm. Fra optimisme til ny krise, 1981-1985

Innledning

Året 1981 markerer innledningen til en fase i Finotros historie som startet med stor grad av optimisme fra både ansatte og ledelse i selskapet, etter at Stortinget hadde vedtatt refinansiering og overgang til heleid statsaksjeselskap. Det første temaet som blir diskutert her, er den omfattende utskiftningen av styrerepresentanter våren 1981. Hva slags type kompetanse ble selskapet tilført med det nye styret? I diskusjonen omkring selskapets styrende organer, dukket også spørsmålet om hovedkontorets plassering opp, etter at direktør Krane gikk inn for å flytte konsernledelsen ut av Finnmark fylke.

Et annet tema er knyttet til selskapets økonomi. For første gang viste regnskapene til Finotro betydelige overskudd flere år på rad. At selskapet gikk med overskudd i en periode preget av reduserte kvoter og kraftige reduksjoner i trålerflåten må diskuteres nærmere. Et annet argument for å belyse dette er selvsagt Finotros langvarige økonomiske problemer siden starten på begynnelsen av 1950-tallet.

Endringene i industripolitikken og fiskeripolitikken på 1980-tallet vil også bli forholdsvis grundig diskutert. Dette var en periode som ble preget av liberalisering og deregulering. Hvordan ble betingelsene for det statseide fiskeindustrikonsernet i en fase med borgerlig regjering? På hvilken måte utøvde Fiskeridepartementet sitt eierskap med Thor Listau som fiskeriminister? Stortingets forhold til Finotro ble forandret i denne fasen, ved at det ble slutt på plenumsdiskusjoner om selskapets årsmeldinger. Medførte dette en svekkelse av Stortingets kontroll med Finotro?

Den statlige støtten til fiskeriene ble problematisert. Imidlertid kom ikke det mest kritiske blikket på den offentlige pengestøtten til fiskerinæringen fra høyre-politikere, men fra en byråsjef i Fiskeridepartementet.

Kontinuitet og endring i Finotros styre

I forbindelse med at Finotro ble refinansiert og omdannet til heleid statsaksjeselskap i 1981, hadde Fiskeridepartementet satt opp en rekke krav til den framtidige virksomheten for selskapet (kapittel 6). Som nevnt tidligere understreket departementet nok en gang at lønnsomhet måtte

være en forutsetning for driften.¹ Dessuten ville eieren nå ”påse at selskapets forskjellige organer ble tilført nødvendig industriell kompetanse.” Departementet fikk anledning til å realisere denne ambisjonen allerede fra våren 1981, da det skulle velges både nye styrerepresentanter og nye medlemmer til bedriftsforsamlingen.

For direktør Svein A. Krane var det viktig å få tilført relevant industriell og fiskerifaglig kompetanse til selskapets organer.² I et brev til statssekretær Ivan Kristoffersen datert november 1980 uttrykte Krane ønske om å bli tatt med på råd ved utvelgelsen av det nye styret, og vektla samtidig betydningen av at styret ble sammensatt av personer med god kjennskap til næringen.³ Et særskilt ønske fra hans side var at det kom inn en jurist – noe som først ble oppfylt i 1984, da Hammerfest-advokaten Hans Hoffmann kom inn i styret. Krane mente dessuten at Norges Råfisklag fortsatt burde få oppnevne en representant til styret, til tross for at organisasjonen ikke lenger var med på eiersiden i selskapet. Med dette ønsket opptrådte den tidligere flåtesjefen fra Nestlé-Findus i Hammerfest som bedriftsstrateg: At det ble en kontinuitet i forholdet til fiskernes salgsorganisasjon var utvilsomt av stor politisk betydning, gitt det tette forholdet mellom Råfisklaget og Finotro helt siden stiftelsen av selskapet i 1951. Samtidig var en fortsatt innflytelse i selskapet et uttalt krav fra Norges Råfisklag, i forbindelse med at Finotro ble omgjort til heleid statsaksjeselskap og lagets eiendeler ble overlatt til staten (kapittel 6). Det nye Finotro-styret fra våren 1981 var utpekt av regjeringen og fikk følgende sammensetting:⁴

Formann Aksel Olsen, Hammerfest, disponent Finnmark Dagblad

Nestformann Knut B. Jørgensen, Tromsø, direktør Norges Fiskerihøgskole

Kjell Hastad, Tromsø, salgsstyresekretær og Norges Råfisklag (ny)

Turid Kjellmann Pedersen, Alta, husmor (ny)

Terje Strøm, Tromsø, forskningssjef, Fiskeriteknologisk Forskningsinstitutt (ny)

Thorbjørn Karlsen, Skjervøy, disponent, Finotro (ny)

Thorleif Hågensen, Båtsfjord, industriarbeider, Finotro (ny)

Bare formannen og nestformannen fortsatte fra det tidligere styret, mens hele fem av medlemmene var nye. At Aksel Olsen og Knut B. Jørgensen ble sittende, ble begrunnet av

¹ St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S, s. 5.

² Intervju med Svein A. Krane, 20.12.1999.

³ Fdeps arkiv, boks 616. Brev fra Svein A. Krane til statssekretær Ivan Kristoffersen, dat. Honningsvåg, 24.11.1980

⁴ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapport 1981.

fiskeriminister Eivind Bolle med deres dyktighet og behovet for kontinuitet.⁵ For de øvrige var det ønskelig at fiskernes økonomiske og faglige organisasjoner var med, dessuten ville statsråden sikre representasjon av kvinner. Karlsen og Hågensen var representanter for de ansatte. Thorleif Hågensen var fra Båtsfjord og jobbet som truckfører på anlegget der. Thorbjørn Karlsen kom opprinnelig fra Honningsvåg, og hadde begynt å arbeide på stedets Finotro-anlegg i 1954.⁶ Hans første arbeidsplass var i mottaket, men etter en tid begynte han på "frysa" fordi akkordbetalingen var bedre der. Arbeidet bestod i pakking av filet og innkjøring av ferdigpakket blokker på fryseriet. Ved siden av jobben tok Karlsen handelsskole på kveldskurs. Fra 1964-65 ble han ansatt som skiftebas ved Honningsvåg-anlegget. Etter dette hadde han en rekke stillinger i konsernet, blant annet som produksjonsleder ved hovedkontoret. I 1978 flyttet han til Skjervøy, og etter to år ble Karlsen konstituert og siden fast ansatt som disponent ved Finotro der.⁷ Bakgrunnen var at disponenten ved Skjervøy-anlegget siden starten i 1955, Kåre Ellingsen, gikk bort i 1980.

Kjell Hastad var utdannet økonom, og var sekretær for salgsstyret i Norges Råfisklag da han ble valgt til styremedlem i Finotro.⁸ For ham var det viktig at laget fortsatt var til stede i statsbedriftens styre, og han beskriver sin styreplass som en "lyttepost" for å bidra til å sikre en fortsatt fiskerinnflytelse i selskapet. At organisasjonen satt i Finotros styre representerte imidlertid et unntakstilfelle, for vanligvis hadde ikke Norges Råfisklag styreverv i bedrifter der laget selv ikke hadde egne eierinteresser. Kjell Hastad hadde et positivt inntrykk av å være styrerepresentant, og han så på Finotro-styret som profesjonelt og kompetent.

Turid Kjellmann Pedersen var eneste kvinnelige medlem og også den eneste politikeren i det nye styret.⁹ Siden 1976 hadde husmoren fra Alta vært innvalgt på fylkestinget i Finnmark. Kjellmann Pedersen var medlem av næringskomitéen, og hun mener selv at dette må ha vært en av årsakene til at hun ble foreslått som representant til Finotro-styret. En annen årsak hun trekker fram er hennes kvinnepolitiske engasjement. Ved siden av å være næringspolitiker i fylket var Kjellmann Pedersen leder av kvinneutvalget i Finnmark Arbeiderparti. Hun forteller at utvalget engasjerte seg spesielt i fiskeripolitiske spørsmål rundt 1980-tallet, på grunn av fiskeindustriens betydning som kvinnearbeidsplass i Finnmark.

⁵ Fdeps arkiv, boks 616. Notat. Finotro A/S – oppnevning av nye styremedlemmer, 11.03.1981.

⁶ Intervju med Thorbjørn Karlsen, 31.10.1997.

⁷ Fra 1980 til han gikk av med pensjon i 1998 var Thorbjørn Karlsen disponent på Skjervøy, først på Finotro-anlegget og deretter på "etterfølgerne" (Finotro til 1986, Frionor Polar Group Skjervøy 1987-1990 og Skjervøyfisk 1990-1998).

⁸ Intervju med Kjell Hastad, 30.11.1999. Hastad hadde i den foregående styreperioden vært varamann for Norges Råfisklag sin representant i Finotro-styret, Hans Eriksen.

⁹ Intervju med Turid Kjellmann Pedersen, 13.02.2001.

Terje Strøm var det siste nye medlemmet. Han var forskningssjef i daværende FTFI (Fiskeriteknologisk Forskningsinstitutt) da han kom med i styret våren 1981. Strøm var utdannet sivilingeniør ved NTH i Trondheim, og hadde også avlagt doktorgrad ved University of Sheffield i England.¹⁰ Før han kom til FTFI, hadde han vært forsker ved Sildolje- og Sildemelindustriens Forskningsinstitutt i Bergen.

Hvordan skal det nye styret beskrives? Til tross for flere nye medlemmer, er det en stor grad av kontinuitet fra tidligere styre. Formannen og nestformannen fortsatte, og Norges Råfisklag fikk beholde sin styreplass, til tross for at laget ikke lenger hadde eierinteresser i Finotro. Råfisklagets fortsatte tilstedeværelse og det at det kom inn en sentral fylkespolitiker fra Arbeiderpartiet, peker også i retning av en videreføring av de korporative trekk som preget Finotro. Også mangelen på industriell kompetanse var et kjennetegn som nå ble videreført, selv om Karlsen med sin disponent-bakgrunn og Strøm med sin fortid som forsker innenfor sildeindustrien modererer inntrykket.

Andre endringer var mer vesentlige. For det første var det nytt at det kom inn et kvinnelig styremedlem som også hadde en kvinnepolitisk bakgrunn. Et annet nytt trekk var at fiskeriforskningsmiljøet i Tromsø fikk en så sterk posisjon, representert både ved direktøren ved Norges fiskerihøgskole og forskningssjefen ved FTFI. På dette området var sammensettingen mer på linje med Kranes uttalte ønsker.

Også det at Kjell Hastad nå representerte Råfisklagets interesser markerer et skifte fra tidligere tider. Forgjengeren Hans Eriksen var fisker, langvarig tillitsmann i både Råfisklaget og Fiskarlaget, dessuten kommunist og fra Kamøyvær i Nordkapp kommune. Hastad var opprinnelig fra Oslo, var utdannet økonom fra Universitetet i Oslo, og altså ansatt som salgsstyreleder i Norges Råfisklag da han kom inn i Finotro-styret i 1981.¹¹ Året etter avanserte han til soussjef.

Noe av det mest oppsiktsvekkende ved det nye Finotro-styret fra våren 1981 var likevel at disponenten ved Skjervøy-anlegget, Thorbjørn Karlsen, ble valgt inn som representant for de ansatte. Finotro-konsernet sysselsatte mellom 500 og 600 arbeidstakere, og fagforeningsmiljøet var svært aktivt. At arbeidstakerne aksepterte en fra ledelsen som sin representant vitner om et bedriftsmiljø med fravær av store konflikter. Karlsens egen forklaring på at han ble valgt er at arbeiderne trolig oppfattet ham som en ressursperson og talsmann for deres interesser, med hans

¹⁰ Tande (red.) 1995:180.

¹¹ Samme sted, s. 80f.

erfaring og kjennskap til selskapet gjennom 26 år.¹² Karlsen ble sittende som styremedlem i fire år.

Når det gjelder bedriftsforsamlingen, var kontinuiteten enda mer framtrødende enn i styret. Fisker Bjørgvin Jenssen fra Gjesvær, som hadde vært bedriftsforsamlingens formann siden dette organets opprettelse i 1974, ble gjenvlagt.¹³

Flere av informantene beretter om den store optimismen som hersket i selskapet våren 1981. Både styret og de ansatte hadde tro på at staten nå virkelig ønsket å satse på en videre utvikling av Finotro. Optimismen var ikke uberettiget – de kommende par årene var blant de beste i hele konsernets historie, sett fra et bedriftsøkonomisk ståsted.

Overskuddsdrift og ekspansjon

Året 1981 var ikke bare første året som heleid statsaksjeselskap med nytt styre. Det markerer også et økonomisk vendepunkt for selskapet, som fikk en ny start etter at Stortinget hadde vedtatt å refinansiere selskapet ved å tilføre ny aksjekapital på kr. 34,5 millioner kroner. Driftsresultatet for 1980 viste et underskudd på omtrent 5,5 millioner kroner, men refinansieringen ga grunn til optimisme. For driftsåret 1981 hadde derfor det gamle styret vedtatt et budsjett med et overskudd på kr. 573.000,-¹⁴ Det faktiske overskuddet ble imidlertid over fire ganger så høyt, på nesten to og en halv million kroner, noe som var det nest beste driftsresultatet i Finotros historie til da (tabell 7.1). Med unntak av anleggene i Honningsvåg og Mehamn, gikk samtlige anlegg med overskudd i 1981 (se også tabell 7.2). De kommende to driftsårene var rekordår, med overskudd på over 11 millioner.

Et annet uttrykk for optimismen i selskapet var den ambisiøse investeringsplanen som ble vedtatt i 1980 og deretter revidert høsten 1981, en plan som ville innebære investeringer på nesten 36 millioner kroner fram til 1983.¹⁵ Utgiftene til Honningsvåg-anlegget alene var stipulert til 27,5 millioner. Denne investeringsplanen ble fraveket noe, slik at de samlede investeringene i perioden 1981 til 1983 beløp seg til omtrent 20 millioner kroner.¹⁶ Det er imidlertid verdt å understreke at ikke alle investeringene gjaldt rasjonaliseringer av produksjonen – noen av dem var helt nødvendig opprustning som en følge av pålegg fra Arbeidstilsynet og

¹² Intervju med Thorbjørn Karlsen, 31.10.1997.

¹³ FB, FA, boks 8. Bedr.fors.prot., 14.05.1981, sak 1.

¹⁴ FB, FA, boks 5. St.prot., 16.12.1980, sak 36/80.

¹⁵ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapport 1981, s. 22.

¹⁶ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsberetning og regnskap 1983, s. 18.

Fiskeridirektoratets kontrollverk.¹⁷ Ifølge Arbeidstilsynet var manglene var størst ved anleggene i Honningsvåg og Båtsfjord.

Tabell 7.1 Driftsresultater for Finotro 1980-84

År	Resultat	Omregnet til 2005-kroner
1980	- 5.551.947	- 15.689.084
1981	2.442.525	6.084.887
1982	11.236.333	25.126.918
1983	11.644.368	24.007.263
1984	- 8.249.000	- 15.991.235
1985	- 6.651.000	- 12.206.036

Kilde: Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapporter 1980-84

Fra 1980 til 1981 økte selskapets driftsinntekter fra ca. 129 millioner kroner til 163,5 millioner kroner – en økning på 27 prosent.¹⁸ Hvilke forhold bidro til de gode driftsresultatene i disse årene? Årsrapporten for 1981 peker på god råstofftilførsel som en vesentlig årsak.¹⁹ Det faktiske innkjøpte kvantumet for dette året lå nesten ni prosent høyere enn det budsjetterte. Økningen i innkjøpt råstoff skyldtes imidlertid ikke at hovedanleggene fikk tilført mer fisk, men at Finotro engasjerte seg i en rekke andre fiskebruk som bidro til økt tilførsel. I Båtsfjord overtok selskapet det tidligere Syltefjord Fiskarsamvirke, og i 1981 ble 910 tonn med fisk ilandført der, hvorav hele 63 prosent ble levert til Finotros øvrige anlegg.²⁰ Det tidligere fiskarsamvirkelaget i Kamøyvær gikk konkurs høsten 1981. Finotro inngikk først leieavtale, men i løpet av 1982 ble anlegget innlemmet i Finotro-konsernet. I Honningsvåg engasjerte Finotro seg også på eiersiden i det såkalte Honningsvågbruket A/S. Ved siden av dette hadde Finotro siden 1979 hatt et driftsansvar for et fiskemottak i Øksfjord.

Det at Finotro ekspanderte og kjøpte opp andre fiskebruk, var et uttrykk for optimismen. Samtidig er det liten tvil om at refinansieringen av selskapet i 1981 hadde gitt muligheter – på et tidspunkt da svært mange andre fiskeribedrifter i Finnmark gikk over ende. Oppkjøpet av de fiskebrukene som hadde gått konkurs var imidlertid også et uttrykk for selskapets offensiv under Kranes ledelse for å skaffe mer råstoff i en periode da ressursene sviktet og trålerflåten var kvoteregulert, og de nedlagte fiskebrukene konsernet kjøpte opp, fungerte nærmest som rene fiskemottak for de større produksjonsanleggene.

¹⁷ St.meld. nr. 55 (1981-82) Om Finotro A/S virksomhet i 1980, s. 5.

¹⁸ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapport 1981, s. 32.

¹⁹ Samme sted, s. 5..

²⁰ Samme sted, s. 10.

Årsrapporten for 1982 peker på problemene fiskerinæringen måtte streve med dette året: krise i tørrfisknæringen, avsetningsvansker for saltfisk, NNN-streik, transport-streik, reduserte trålerkvoter, perioder med fiskestopp og vanskelige driftsvilkår for ferskfisktrålerflåten.²¹ På denne bakgrunn er det overraskende at Finotro hadde et overskudd på mer enn 11 millioner kroner.

Tabell 7.2 Driftsresultatene ved de enkelte Finotro-anlegg, 1981-85

Anlegg	1981	1982	1983	1984	1985
Honningsvåg	- 1.561.000	1.001.000	132.000	- 377.000	- 999.000
Båtsfjord	2.581.000	4.822.000	2.000.000	- 3.293.000	- 3.978.000
Vardø	393.000	1.728.000	1.832.000	- 2.231.000	- 1.313.000
Skjervøy	2.241.000	1.908.000	2.183.000	2.412.000	3.509.000
Mehamn	- 2.589.000	343.000	4.421.000	- 5.953.000	- 5.386.000
Øksfjord	350.000	-	-	-	-
Syltefjord	343.000	1.000	648.000	127.000	- 244.000
Kamøyvær	-	119.000	29.000	41.000	- 860.000

Kilder: Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapporter 1980-85.

Samtlige anlegg gikk med overskudd i 1982 (tabell 7.2). Årsaken til de gode driftsresultatene ligger særlig i to forhold. For det første var filetproduksjonen rasjonalisert, med det resultat at utbyttet av filet pr. produsert kilo råfisk (filetutbyttet) økte betraktelig.²² For det andre skyldtes overskuddet produksjonen av konsumlodde og lodderogn, som ble solgt til gode priser. Finotro-avdelingen i Honningsvåg hadde særlig suksess med sitt eget produkt basert på lodderogn, Arctic Caviar, som var utviklet av avdelingsleder Gunnar Holst – den tidligere seilaksavdelingens far og leder ved produktutviklingsavdelingen.²³ Det hadde tatt flere år å utvikle lodderognkaviaren, og nå – på begynnelsen av 1980-tallet – høstet Honningsvåg-anlegget Finotro mye ros og skryt for produktet, både fra fjernsynskokken Ingrid Espelid Hovig, men også fra utenlandske kokkemiljøer.

Også i 1983 gikk samtlige anlegg med overskudd. Også nå var det aktivitetene utenom frossenfiletproduksjon, som reker og produksjonen av lodderogn og konsumlodde, som bidro mest til resultatene.²⁴ Det anlegget med best sammenhengende resultater var Skjervøy-anlegget, mens Mehamn hadde gjennomgående de svakeste resultatene.

²¹ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsberetning og regnskap 1982, s. 2.

²² Samme sted, s. 17.

²³ *Finnmarksposten*, 28.02.1981.

²⁴ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsberetning og regnskap 1983, s. 1.

Men samtidig som 1983 var et år med stort regnskapsmessig overskudd, var dette et år med det laveste innkjøp av råstoff i hele Finotros historie. Bare 13.672 tonn ble kjøpt inn.²⁵ De begrensede råstofftilførselene førte til svært mange avsigelser i løpet av året, og det var bare anleggene i Honningsvåg og Mehamn som hadde kontinuerlig drift gjennom hele 1983.²⁶ I årsberetningen for 1983 heter det at:

(...) uten en vellykket loddeseong og rekeproduksjon med god utnyttelse av den installerte kapasitet, vil det under de eksisterende driftsforutsetninger og rammebetingelser være en tilnærmet umulighet å drive Finotro's anlegg på en forsvarlig måte.²⁷

Loddeproduksjonen ble altså redningen for Finotro, som for mange andre fiskeindustriplanlegg i Finnmark i disse årene. Lodde er en av hovedartene i økosystemet i Barentshavet. Den står øverst på menykartet til den økonomisk sett viktigste arten, norsk-arktisk torsk. Loddefisket startet i slutten av 1950-årene, og økte parallelt med at sildefisket avtok.²⁸ Fisket var i begynnelsen et vinterfiske som foregikk utenfor finnmarkskysten i årets første måneder, men fra slutten av 1960-årene startet også et sommerloddefiske i de arktiske havområder. Etterspørselen etter lodde og lodderogn til konsum var særlig stor fra Japan. I loddeseongene i disse årene økte arbeidskraftbehovet ved produksjonsanleggene i Finnmark kraftig. Ved Mathisen-bruket i Kiberg måtte arbeidsstokken fordobles fra 50 til 100 i månedene februar og mars, da pakkingen av konsumlodde og rogn foregikk.²⁹ Og enkelte år ble til og med skoleelever satt inn i pakkingen, for å holde virksomheten i gang.

Agnes Olsen fra Nordvågen begynte å arbeide ved Finotro-anlegget i Honningsvåg i 1964.³⁰ Hun jobbet fast på seilaksavdelingen, men i loddeseongene ble alle satt til å pakke lodde. Hunnlodda og hannlodda ble sortert fra hverandre, og så ble rogn ble tatt ut fra hunnlodda og saltet. Vi tjente gode penger på lodda, forteller hun. Men den hektiske loddepakkingen foregikk ikke uten gnisninger mellom arbeiderne. I loddeseongen var det nemlig fellesakkord, noe som betydde at dem som arbeidet sakte, trakk lønna ned. Dette var gjerne unge folk, eller de eldre. De erfarne arbeiderne irriterte seg over dette, forteller Agnes: "Æ huske æ sa til formannen, skal æ være med å pelle lodde til neste år, sa æ, så kann æ bare si dæ

²⁵ Samme sted, s. 9.

²⁶ Samme sted, s. 16

²⁷ Samme sted, s. 11.

²⁸ Finstad & Hoel 2004:453.

²⁹ Finstad 2005b).

³⁰ Intervju med Agnes Olsen, 03.03.1999.

med en gang, at æ godtar ikke at vi skal ha nåkka gamlehjæmspasienta her. Æ står ikke å arbeide for nån!”

De gode årene for Finotro, varte til 1984, slik det framgår av tabellene. Etter dette gikk selskapet igjen med store underskudd, noe vi skal se nærmere på mot slutten av kapitlet. Et anlegg skiller seg ut. Skjervøy hadde de gjennomgående beste resultatene i femårsperioden 1981-85.³¹ Som nevnt tidligere, hadde dette vært et av de svakeste anleggene før moderniseringen i 1976-77, og Finotro-utvalget hadde i 1962 foreslått at det skulle selges (kapittel 5). Etter at det nye anlegget ble tatt i bruk i 1977, var driftsresultatene på Skjervøy litt varierende. I 1977 var det et overskudd på ca. 1,3 millioner, mens de tre påfølgende årene var resultatene negative: -142.000 i 1978, -289.000 i 1979 og -599.000 i 1980.³² Men deretter fulgte fem år med til dels betydelige overskudd. Blant filetarbeiderne ved Finotro på Skjervøy var det en viss irritasjon over konserntilknytningen når det gikk godt: De følte at overskuddet på deres bedrift ble brukt til å dekke underskuddene ved finnmarsanleggene.³³

Hva var bakgrunnen for at Skjervøy-anlegget skilte seg ut med slike gode resultater i 1980-årene? For det første hadde Skjervøy det mest moderne produksjonsanlegget. Det at anlegget var på ett plan, bidro til rasjonell drift, sammenlignet med for eksempel ”betongkolossen” i Honningsvåg. Haakon Bredrup, som ble medlem av Finotro-styret i 1985, skal ha uttalt at sprengstoff ville vært den beste løsningen for Honningsvåg-anlegget.³⁴ For det andre hadde Skjervøy Finotro-konsernets beste råstoffdekning, med råstoff fra to og en halv trålere. Den tredje tråleren i Skjervøy Havfiskeselskap hadde 50 prosent leveringsplikt til Finotro, og 50 prosent til øvrige fiskeproduksjonsanlegg i kommunen. Dette skapte en bedre forutsigbarhet enn ved de andre anleggene.³⁵ For det tredje ser det ut til at det var en god balanse mellom arbeidskraft og fiskeindustriarbeidsplasser på Skjervøy. I tillegg til Finotro, var det en rekefabrikk, Kåre Renø A/S, på Skjervøy, og det ser ut til at det var tilstrekkelig med lokal arbeidskraft til å skape en stabilitet i arbeidsstokken ved disse to fiskeproduksjonsbedriftene på Skjervøy. Stedet hadde også mekanisk verksted med slipp. I forhold til folketallet, var de tre industribedriftene relativt store. Finotro-disponent Thorbjørn Karlsen, som opprinnelig kom fra Honningsvåg, merket seg at det var en industriarbeidermentalitet på Skjervøy som var ulik den i Finnmark. Folk følte et sterkt ansvarsforhold til sine bedrifter, og Karlsen utelukker heller ikke at den sterke posisjonen læstadianismen hadde på Skjervøy, kan ha bidratt til de stabile

³¹ Se også Finstad 2004a).

³² St.meld. nr. 55 (1981-82) Om Finotro A/S virksomhet i 1980, s. 11.

³³ Intervju med Anne Isaksen, 20.01.2000.

³⁴ Intervju med Hans Hoffmann, 01.03.1999.

³⁵ Intervju med Thorbjørn Karlsen, 31.10.1997.

arbeidsforholdene. Akkurat dette punktet er det vanskelig å si noe sikkert om, men det er ihvertfall tydelig at lokalsamfunnet identifiserte seg med sine hjørnesteinsbedrifter. Det er også klart at Karlsen var en meget kompetent leder for Skjervøy-anlegget, noe som blir understreket av tidligere arbeidere, av byråkrater i Fiskeridepartementet, og av tidligere ledere og styrerepresentanter i Finotro.

På Skjervøy samarbeidet også de to bedriftene, heller enn å konkurrere. I 1950- og 60-årene ble det drevet rekeproduksjon ved Finotro-anlegget, men i 1973-74 ble det inngått en avtale mellom Finotro ved direktør Harald Vik og Kåre Renø A/S ved styreformann Johs. H. Giæver sen. om at Renø skulle konsentrere seg om rekeproduksjonen og Finotro om filetproduksjonen.³⁶ Dermed ble Finotros rekeproduksjon på Skjervøy nedlagt. Og i 1979 ble rekefabrikken modernisert, to år etter at Finotros nye filetproduksjonsanlegg åpnet. En slik arbeidsfordeling på et så lite industristed, må ha vært av stor betydning.

Endringer i industripolitikken på 1980-tallet: Liberalisering og deregulering

Stortingsvalget høsten 1981 gav borgerlig seier, og for første gang siden 1926 dannet Høyre regjering alene. Avviklingen av "den sosialdemokratiske orden" akselererte, og regjeringsskiftet innledet epoken Berge Furre har kalt "Marknadens år".³⁷ I Kåre Willoch's tid som statsminister ble begrepene "marked" og "konkurransesevne" en del av det politiske dagligspråket. Hans regjering førte en politikk som vektla friere konkurranse og privatisering innenfor en rekke samfunnssektorer. I løpet av få år dukket det opp norske reklamefinansierte radiostasjoner og utenlandske kommersielle TV-kanaler. Innenfor helsevesenet vokste antall private sykehus og klinikker i de større byene. Dessuten ble åpningstidene i dagligvarebutikkene og på skjenkestedene utvidet. Et annet vesentlig kjennetegn ved denne epoken er det såkalte "frisleppet" i kredittmarkedet.³⁸

Som en del av partiets industripolitikk hadde Høyre programfestet skatte- og avgiftslettelser, og det gikk også inn for nedbygging av statlige støtteordninger til industrien.³⁹ De største industripolitiske endringsprosessene omkring 1980 foregikk imidlertid ikke i Høyre, men blant industripolitikere i Arbeiderpartiet. I 1979 hadde det såkalte Lied-utvalget varslet en omlegging.⁴⁰ Utvalgsleder Finn Lied var en av "arbeiderpartistatens nasjonale strateger" og en

³⁶ Friis 1984:41.

³⁷ Furre 1991:421.

³⁸ Hanisch, Søylen & Ecklund 1999:287ff.

³⁹ Høyres program. Perioden 1981-85, vedtatt av Høyres landsmøte 1981 (heretter Høyres program 1981-85), i *Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997*, CD-rom, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, Institutt for samfunnsforskning, 1997 (heretter: *Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997*).

⁴⁰ Hanisch, Søylen & Ecklund 1999:265f.

industripolitisk tungvekt i partiet.⁴¹ Andre utvalgsmemberer var daværende LO-formann Tor Halvorsen, og en av Høyres fremste industripolitikere, Jens-Halvard Bratz, som ble industriminister i Willochs første regjering. Det var finansminister Per Kleppe som hadde tatt initiativet til oppnevningen av utvalget, som hadde til oppgave å belyse strukturproblemer og vekstmuligheter for norsk industri.

Hva var budskapet til utvalget?⁴² Lied-utvalgets innstilling hadde brodd mot Arbeiderpartiets tradisjonelle industripolitikk, samtidig som det gikk inn for en sterkere grad av markedsorientering også i den økonomiske politikken. På flere områder lå utvalgets anbefalinger tett opp til Høyres industripolitikk. Foretak som ikke var konkurransedyktige hadde ikke livets rett, ifølge innstillingen. De økonomiske historikerne Hanisch, Søylen og Ecklund kaller nyorienteringen en ”politisk snuoperasjon” og et oppgjør med det korporative systemet i Norge.⁴³ De hevder at det at foregikk en forskyvning i Arbeiderpartiet fra ”tro på styring til tro på marked og konkurranse.” I partiets nye industripolitikk ved inngangen til 1980-tallet skulle også statens rolle bygges ned. Det skulle ikke lenger være regjeringens oppgave å ta ansvaret for utviklingen i næringslivet. Istedenfor å bruke selektive støtteordninger på bransjenivå, skulle staten legge forholdene til rette for bedriftsøkonomisk lønnsomhet ved hjelp av generelle virkemidler. Også dette lå tett opp til Høyres industripolitiske linje.⁴⁴

Omleggingen kan imidlertid ikke bare vurderes ut fra et nasjonalt perspektiv, men må sees som en del av en ny internasjonal trend. OECD gikk inn for friere konkurranse som virkemiddel for vekst, med tilsvarende reduksjon av det keynesianske tankegodset som hadde vært framherskende i Vest-Europa i det meste av etterkrigstiden.⁴⁵

Skiftet i Arbeiderpartiets industripolitiske orientering fra 1979-80 danner en viktig bakgrunn for den politikken partiet skulle føre seinere på 1980- og 1990-tallet, med en sterkere grad av markedsorientering. Men etter regjeringsskiftet i 1981, hentet Arbeiderpartiet sin gamle industripolitiske retorikk fram igjen.⁴⁶ At arbeidsledigheten økte så raskt i første halvdel av åttitallet, var en vesentlig årsak. I 1983 nådde ledigheten et rekordhøyt etterkrigsnivå: 3,3 prosent av arbeidsstokken – mer enn 50.000 personer – var uten arbeid dette året.⁴⁷

⁴¹ Slagstad 1998:442. Finn Lied var industriminister i Brattelis regjering i perioden 1971-72. Lied var direktør ved Forsvarets forskningsinstitutt 1957-83, og hadde mange styreverv i offentlige komitéer og utvalg knyttet til forskning og forsvarsspørsmål. Han var også styreformann i Statoil 1974-83 og Norsk Olje 1980-82 (Nordby (red.) 1985:445f).

⁴² Lied-utvalgets innstilling finnes i NOU 1979:35 Strukturproblemer og vekstmuligheter i norsk industri.

⁴³ Hanisch, Søylen & Ecklund 1999:267.

⁴⁴ ”Høyre mener at industripolitikken i hovedsak skal bygge på generelle virkemidler”, Høyres program 1981-85, i *Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997*.

⁴⁵ Hodne & Honningdal Grytten 1992:259f.

⁴⁶ Hanisch, Søylen & Ecklund 1999:267f.

⁴⁷ Furre 1991: 438.

Hvilken rolle hadde så statseide foretak i industripolitikken til de to største partiene på begynnelsen av 1980-tallet? Det var Arbeiderpartiet som hadde stått for oppbyggingen av de norske statsbedriftene i etterkrigstiden. Partiet hadde også fungert som en garantist for at statsbedriftene overlevde til tross for store driftsunderskudd, slik tilfellet hadde vært med Jernverket, Kongsberg Våpenfabrikk, A/S Sydvaranger – og Finotro. At statsdrift var en viktig del av partiets styringsideologi hadde vært nedfelt i partiets programmer, og så seint som i arbeidsprogrammet for 1974-1977 var målsettingen at den statseide og statsdominerte industrien skulle utvides.⁴⁸ For perioden 1978-1981 het det følgende: ”Gjennom ein aktiv statleg industripolitikk og gjennom statens egne verksemdar må samfunnets høve til å styra industriutviklinga utviklast vidare.”⁴⁹ I partiprogrammet for den neste perioden, kommer imidlertid den nevnte industripolitiske endringen til syne. Ambisjonen om at statsbedriftene skulle brukes til å styre selve industriutviklingen var nå kraftig nedtonet. I en av de få formuleringene om statsbedrifter i Arbeiderpartiets arbeidsprogram for 1982-85 heter det at ”statlige arbeidsplasser i størst mulig utstrekning etableres i næringssvake distrikter.”⁵⁰

Høyre hadde på sin side en større grad av kontinuitet i sine programmer på dette området. Partiet hadde programfestet at statseide industribedrifter burde selges. Interessant nok hadde partiprogrammet for 1981-85 også med et eget punkt om den statseide fiskeindustrien: ”Statens egne fiskeribedrifter må ikke favoriseres i forhold til private virksomheter.”⁵¹ Nedenfor skal vi se nærmere på hvilke forandringer som foregikk i fiskeripolitikken etter at Høyre overtok regjeringmakten i 1981. Men først et blikk på et kontroversielt utspill med et kritisk blikk på statsstøtten til fiskeriene – en av bærebjelkene i det korporative fiskerisystemet etter 1945.

Statsstøtten og overkapasitetens problem

Det var ikke fra konservativt politisk hold det hardeste utspillet mot den statlige innsatsen i fiskeriene kom ved inngangen til 1980-årene, men fra en økonomi-utdannet fiskeribyråkrat. I 1980 uttalte byråsjef Bjørn Brochmann i Fiskeridepartementet at årsaken til fraværet av lønnsomhet i fiskerinæringen var statsstøtten. Det kom i form av et innlegg på en konferanse for fiskerirettledningstjenesten i desember, som seinere ble publisert i Fiskeridirektoratets meldingsblad, *Fiskets Gang*:

⁴⁸ Trygghet for folket. Det norske Arbeiderpartis arbeidsprogram for perioden 1974-77, i *Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997*.

⁴⁹ Du skal vite kva det gjeld. Solidaritet - arbeid - miljø. Arbeidsprogram 1978-81, Arbeiderpartiet, i *Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997*.

⁵⁰ Arbeidsprogram 1982 - 85. Arbeiderpartiet, i *Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997*.

⁵¹ Høyres program 1981-85, i *Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997*.

Statsstøtten har opprettholdt en viss lønnsomhet i næringa. Uansett svikt i kvantum, svake markedspriser, økt forbruk av og priser på innsatsfaktorer som drivstoff, redskaper, m.m. så har næringas volum, regnet i produksjonsfaktorer, kunnet bli opprettholdt i ly av statsstøtten.⁵²

I et intervju med NRK den 11. desember, kom han med den provoserende uttalelsen om at det fra et økonomisk ståsted var bedre å la fiskerne sole seg på trappa, enn å sysselsette dem i en næring med stor overkapasitet, bygget opp av den omfattende statsstøtten til næringen.⁵³ Sjelden eller aldri har vel et utspill fra en byråsjef i Fiskeridepartementet skapt slik storm. Samtidig pekte synspunktene som Brochmann kom med, framover mot et politisk skifte i synet på statsstøtte til fiskeriene i Norge – en endring så gjennomgripende at det kan snakkes om et paradigmeskifte. Erkjennelsen av at de store statlige overføringene til fiskeriene ikke hadde skapt den tilsiktede lønnsomheten, gikk opp for flere og flere. Et av hovedargumentene for å innføre en hovedavtale for fiskerne i 1964, hadde nettopp vært at dette skulle bedre økonomien.⁵⁴ Men resultatet ble det motsatte, istedenfor ble den norske fiskerinæringen stadig mer avhengig av statlig støtte, samtidig som de økonomiske vanskene vedvarte.

Det er nødvendig å se litt grundigere på Brochmanns perspektiver. Brochmann mente for det første at den omfattende statsstøtten både var en stor belastning på anseelsen til fiskerinæringen, og at dette neppe var særlig fornuftig anvendelse av statens inntekter. For det andre: Det var altså den statlige støtten som var selve årsaken til at lønnsomheten var så elendig. Grunnen til dette var at kapasiteten i fangst og foredling ikke ble justert ned selv om prisene i markedet sank, utgifter til drivstoff økte, eller at de ilandbrakte fangstmengdene ble mindre. De sviktende inntektene og økte utgiftene ble istedenfor kompensert med mer støtte fra staten, slik det norske systemet fungerte. Regnestykket hans med utgangspunkt i stipulerte inntekter og offentlig støtte i 1980 viste at statsstøtten ville utgjøre hele 70 prosent av lønnsevnene i fiske og fiskeforedling dette året.⁵⁵

For det tredje mente Brochmann at økt statsstøtte med påfølgende økt fangstkapasitet før eller siden ville medføre nedfisking av bestandene.

Resepten lå ifølge Bjørn Brochmann i å øke den reelle lønnsomheten i næringen, dvs. at aktørene måtte tjente penger uten at det var nødvendig med statsstøtte. Enhver næring skal gi et positivt bidrag til økonomien i staten. Men fiskeflåten og fiskeindustrien med sin store

⁵² *Fiskets Gang*, nr. 24, uke 49, 1980, s. 768. Overskrift på artikkelen: "Distrikts-Norge bør ikke opprettholdes gjennom sysselsetting som er verre enn å gjøre ingen ting!" (heretter Brochmann 1980).

⁵³ *Norsk Fiskerinæring – En årskvade 1961-2001*, nr. 10, Eidsvoll 2001, s. 144.

⁵⁴ Holm 1993:143ff.

⁵⁵ Brochmann 1980:767.

overkapasitet representerte ikke noe slikt bidrag, istedenfor medførte fiskerinæringens svake økonomi store offentlige utgifter. For å unngå dette, måtte det bli et samsvar mellom produksjonskapasitet på sjø og land, og ressursgrunnlaget. Han diskuterte også hva slags konsekvenser en slik omlegging i fiskeripolitikken ville ha for sysselsettingen og bosettingen på kysten.⁵⁶ Distriktene var mest tjent med en desentralisert struktur og en næring som var arbeidskrevende, både med hensyn til fiskeflåten og med hensyn til foredling av råstoffet, istedenfor en kapitalintensiv og sentralisert næring. Det var ikke noe grunnlag for å hevde at det var statsstøtten som var prisen Norge måtte betale for å ha en spredt bosetting i kystdistriktene, mente Brochmann, for bare en liten del av støtten fremmet dette forholdet, mens det meste av de statlige midlene gikk til å opprettholde den ulønnsomme overkapasiteten.

Brochmann viste til at allerede i langtidsplanen for fiskeriene som ble lagt fram i 1977 ble det dokumentert en overkapasitet i fryseindustrien.⁵⁷ Likevel hadde frysekapasiteten i Nord-Norge økt med 25 prosent siden 1976, samtidig som fangstkvantumet i samme periode ble redusert med 20-30 prosent. For å bedre økonomien i foredlingsindustrien måtte derfor antall anlegg reduseres, spesielt på steder der det var flere anlegg og alternative arbeidsmuligheter. Som vist i forrige kapittel var det denne tankegangen som lå til grunn da Fiskeridepartementet rundt 1980 ønsket å bruke Finotro til en bevisst kapasitetsreduering (kapittel 6).

Det skulle gå noen tid før synet på statsstøttens negative virkninger fikk gjennomslag. Etter 1990 ble statsstøtten til fiskerinæringen redusert betydelig. Og i 2004 ble Hovedavtalen til fiskerne oppsagt av regjeringen, etter kun å ha fungert som en symbolsk levning det siste tiåret mange år.

Et nytt fiskeripolitisk regime?

Til forskjell fra de fleste av sine forgjengere hadde ikke Fiskeridepartementets nye sjef noen erfaring fra fiskerivirksomhet eller fra arbeid i fiskernes organisasjoner da han tiltrådte høsten 1981. Til gjengjeld hadde Thor Listau to perioder bak seg som stortingsrepresentant for Finnmark da han ble fiskeristatsråd, begge ganger hadde han vært medlem av sjøfarts- og fiskerikomiteén.⁵⁸ Den nye fiskeriministeren var opprinnelig fra Svolvær, der faren hadde arbeidet som fiskematprodusent. Selv utdannet Listau seg innenfor radio og samband i Hæren,

⁵⁶ Samme sted, s. 769.

⁵⁷ Samme sted, s. 770.

⁵⁸ Nordby (red.) 1985:456. Se også Hovland 2003b):121-130.

og var fra 1961 ansatt ved Forsvarets Forsøksstasjon i Kirkenes.⁵⁹ Etter at han kom med i Kirkenes Unge Høyre i 1964 gjorde han rask karriere i kommune- og fylkespolitikken, før han altså kom inn på Stortinget etter valget i 1973.

Til statssekretær ble Leiv Grønnevet fra Ålesund valgt. Grønnevet hadde lang erfaring med arbeid innenfor fiskerinæringens organisasjoner, og hadde også vært medlem av Høyres fiskeripolitiske utvalg.⁶⁰ Han var utdannet som siviløkonom ved Norges Handelshøyskole i Bergen, hadde vært stipendiat i fiskeriøkonomi og fiskerisjef i Hordaland.⁶¹ Grønnevet hadde også vært medlem i et utvalg som arbeidet med å utrede hva som skulle være innholdet i en norsk fiskeriutdanning på høyere nivå.⁶² Da han ble statssekretær kom han fra stillingen som generalsekretær i Fiskebåtredernes Forbund, der han hadde vært siden 1977.

Mange hadde forventninger til at regjeringsskiftet kom til å bety en stor fiskeripolitisk endring, og et farvel til det korporative fiskeriregimet. Historiker Edgar Hovland har beskrevet det slik:

Med Høyre i regjeringssposisjon og Listau på statsrådstabureten kunne det komme en politisk kursendring med liberalisering og deregulering som resultat. Det ga håp om en lysere fremtid hos noen i fiskerinæringen, hos andre rådde frykt for at grunnpilarer i næringen skulle bli rasert.⁶³

Hva ble utfallet? I første omgang medførte overgangen til borgerlig styre bare små endringer på det fiskeripolitiske området. Stortingsmeldingen *Om retningslinjer for fiskeripolitikken* ble fremmet i mai 1983.⁶⁴ Den varslet at hovedtrekkene skulle bevares. Regjeringen gikk for eksempel inn for at råfiskloven skulle bestå. Noen umiddelbar fjerning av de statlige overføringene til fiskerinæringen var heller ikke i vente, og i partiets program het det at det kan være nødvendig med ”betydelig statlig støtte til næringen i en overgangstid.”⁶⁵

På enkelte andre områder var imidlertid høyrepolitikken mer synlig. Som en del av den generelle industripolitikken mente regjeringen at økonomiske redningsaksjoner til fiskeribedrifter i vanskeligheter burde unngås, noe som også gjaldt bedrifter med statlige eierposter.⁶⁶ Som nevnt ovenfor var dette også en del av partiets program. Men til tross for dette,

⁵⁹ Intervju med Thor Listau, 03.08.1999.

⁶⁰ Intervju med Leiv Grønnevet, 17.02.2004.

⁶¹ Grytten 1996:127.

⁶² Tande (red.) 1995:72.

⁶³ Hovland 2003:123.

⁶⁴ St.meld. nr. 93 (1982-83) Om retningslinjer for fiskeripolitikken.

⁶⁵ Høyres program 1981-85, i *Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997*.

⁶⁶ St.meld. nr. 93 (1982-83) Om retningslinjer for fiskeripolitikken, s. 11.

var ikke Thor Listau fremmed for å berge Finotro fra konkursens rand våren 1985, slik vi skal se seinere i kapitlet.

På et annet felt skjedde det imidlertid raske forandringer i Listaus periode, ved at regjeringen i stortingsmeldingen gikk inn for en liberalisering av lovverket og forenkling av det omfattende byråkratiet som regulerte næringen:

Statens engasjement i fiskerinæringen er meget omfattende. Gjennom lover, reguleringer og økonomiske tiltak av en rekke slag griper myndighetene inn i næringen. De fleste statlige tiltak overfor næringen er rimelig begrunnet. Regjeringen mener likevel at myndighetene i unødig grad har grepet inn i næringsutviklingen.⁶⁷

På denne bakgrunn opphevet regjeringen frysekonsesjonsloven, og Thor Listau har fortalt at dette var en av de viktigste sakene han fikk gjennomført i sin periode som fiskeriminister.⁶⁸ Som vist i kapittel 5, hadde loven blitt innført i 1964 for at myndighetene skulle ha mulighet til å regulere adgangen til oppføring av industrielle anlegg for hermetisering og frysing av fisk. Loven gikk ut på at foretak som ønsket å iverksette produksjon med frysemaskiner, måtte søke om konsesjon. Både landbaserte anlegg og fartøyer med anlegg for ombordproduksjon var underlagt konsesjonsplikt. Konsesjon kunne nektes dersom Fiskeridepartementet mente at det ikke var behov for en utvikling av produksjonskapasiteten i et område, eller mente at en videre utbygging ikke var i samsvar med "samfunnsmessige interesser".⁶⁹ Slike vurderinger kunne fattes på grunnlag av råstoffmulighetene, produksjonsforholdene eller omsetningsforholdene (se også kapittel 5).

Hvorfor ble loven opphevet? Begrunnelsen som ble gitt var at den hadde blitt praktisert så liberalt at det ikke lenger var behov for en slik lov.⁷⁰ På bakgrunn av den generelt vanskelige ressursituasjonen og overkapasiteten i næringen, regnet heller ikke departementet med at det var noen særlig investeringslyst i den nærmeste framtid. En opphevelse ville støtte regjeringens arbeid med forenkling av lovverket og statsadministrasjonen, og dessuten frigjøre saksbehandlingskapasitet i Fiskeridepartementet.

Det er liten tvil om at loven hadde vært lite anvendt. Dette er allerede berørt, i forbindelse med diskusjonen omkring den sterke veksten i etableringen av fryserier i Finnmark på 1960-

⁶⁷ Samme sted, s. 8.

⁶⁸ Intervju med Thor Listau, 03.08.1999.

⁶⁹ Ot.prp. nr. 4 (1983-84) Om lov om oppheving av lov 21. juni 1963 nr. 2 om bygging, innredning og utvidelse av anlegg for hermetisering og frysing av fisk og fiskevarer m.v., s. 1.

⁷⁰ Samme sted, s. 2.

tallet (kapittel 5). Fra loven trådte i kraft i 1964 og fram til 1982 hadde departementet behandlet 700 konsesjonssøknader, innbefattet både søknader som gjaldt etablering av helt nye anlegg og søknader om ombygging av eksisterende anlegg. På 19 år hadde Fiskeridepartementet bare avslått 20 konsesjonssøknader, men halvparten av disse var deretter innvilget på et seinere tidspunkt. Departementet hadde altså sine ord i behold da de hevdet at loven hadde blitt praktisert svært liberalt.

Forslaget om å oppheve loven ble møtt med motstand fra mange hold, ikke minst fordi det var såpass stor oppmerksomhet omkring overkapasiteten i næringen på dette tidspunkt (se kapittel 6). Innad i statsadministrasjonen må saken ha vært meget kontroversiell, for i høringsrunden om opphevelsen var både Fiskeridirektøren, Distriktenes Utbyggingsfond og Kommunal- og arbeidsdepartementet kritiske til at loven skulle fjernes. Også Norges Råfisklag og Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund frarådet opphevelse, under henvisning til at myndighetene nå ville miste et redskap for en sterkere grad av styring av utviklingen innenfor fiskeindustrien. Men nettopp dette var selve tankegangen bak opphevelsen: Staten hadde ikke noe med å legge seg opp i å styre utviklingen i næringen, ifølge Willoch-regjeringen. I stedet var det markedskreftene som nå skulle bestemme hvorvidt det var fornuftig å etablere ny fiskeindustri på et sted eller ikke. I odelstingsproposisjonen om opphevelsen heter det at bortfallet av loven ville kunne medføre ”skjerpet konkurranse” innenfor fiskeindustrien.

Hva slags effekt fjerningen av loven har hatt, er vanskelig å bedømme. Blant flere av informantene er det imidlertid en klar forestilling om at dette har ført til en forskyvning fra landbasert produksjon til sjøbasert produksjon i frossenfiskeindustrien – altså at fabrikktrålerne nå fikk etablere seg fritt. Arbeiderparti-politiker Oddvar Majala skal ha sagt det slik: ”Listau slapp galskapen løs.”⁷¹ Men om det er selve opphevelsen av loven som har vært den viktigste årsaken til veksten i ombordproduksjon, skal være usagt. Noe som taler imot dette, er at myndighetene ikke hadde gitt fra seg alle styringsredskaper selv om frysekonsesjonsloven ble opphevet. For eksempel var fabrikktrålerne fremdeles avhengig av trålkonsesjoner for å kunne få rett til å drive fiske. Et annet spørsmål er imidlertid hvorvidt markedskreftene har bidratt til å bygge ned og sanere vekk overkapasiteten i fiskeindustrien. Og til en viss grad er dette tilfelle. Det har blitt færre produksjonsanlegg, og samtidig har det foregått en sterk grad av sentralisering av produksjonen.

⁷¹ Sitert hos Hovland 2003:130.

Arbeiderparti-bastion under Høyre-styre

Finotros nære tilknytning til Arbeiderpartiet er beskrevet tidligere, og dette tette forholdet går som en rød tråd gjennom selskapets historie.⁷² Arbeiderpartiet i regjeringsposisjon hadde vært en garantist for Finotros fortsatte eksistens til tross for store underskudd, og i de fleste stortingsdebatter hadde partiet vært en sterk forsvarer av konsernet. Etter valget i 1981 forsvant garantien, og nå måtte konsernet sette sin lit til et nytt regjeringsparti. Den første prøvesteinen på Høyres holdning til konsernet kom våren 1982, da Finotros årsmelding for 1980 ble diskutert i Stortinget – et driftsår som altså ble avsluttet med et underskudd på fem og en halv millioner kroner.⁷³

Hvordan forløp debatten? Arbeiderpartirepresentantenes taler viste store likhetstrekk med partiets tidligere innlegg i debatter om på Finotro. For eksempel vektla Oddvar Majala fra Havøysund konsernets betydning for sysselsettingen i Finnmark. Mer interessant er imidlertid Høyres talere, som i atskillig grad hadde dempet ned sin sedvanlige kritikk av statlig drift. Fiskeriminister Thor Listau var selv ikke til stede, men regjeringspartiets øvrige deltakere i debatten la seg på en forsiktig linje. Steinar Eriksen fra Nordkapp delte ut ros til både konsernledelsen og arbeiderne, og han viste til at statsbedriften nå var inne i en positiv utvikling.⁷⁴ Særlig i Vardø og Båtsfjord hadde de ansatte maktet å få anleggene til å lønne seg, påpekte han, til tross for råstoffsvikt og vanskelige arbeidsforhold. Finnmarksrepresentanten mente imidlertid at Finotro ikke måtte pålegges oppgaver som bedriftens ledelse mente var uforenlige med kravet til lønnsom drift, og han var også opptatt av å understreke at Finotro måtte ha de samme rammebetingelser som andre fiskeindustribedrifter. Dessuten var det utenkelig med direkte bevilgninger over statsbudsjettet til Finotro, med mindre helt spesielle situasjoner talte for det.

Den mest aktive deltakeren i debatten på borgerlig side var imidlertid Jens Marcussen fra Fremskrittspartiet.⁷⁵ Innlegget hans inneholdt en sterk kritikk av Finotro.⁷⁶ Marcussen mente at Finotro manglet fleksibilitet og at konsernet hadde store problemer med å tilpasse seg endrede konkurransevilkår. Kritikken ble koblet sammen med en generell skepsis mot statsstøttede bedrifter, som ifølge fremskrittspartirepresentanten bare tilpasset seg støtteordninger og arbeidernes ønsker, heller enn markedets skiftende forhold. Marcussen hevdet at bedrifter som kunne kombinere filettlilvirkning med salting og hending ville ha flere bein å stå på og således

⁷² Finstad 1999a).

⁷³ St.forh. 1982, S.tid. 18.05.1982, s.3429ff.

⁷⁴ Samme sted, s. 3431.

⁷⁵ Jens Marcussen representerte Rogaland på Stortinget i perioden 1981-1985 (Nordby (red.) 1985:487f).

⁷⁶ St.forh. 1982, S.tid. 18.05.1982, s. 3431ff.

være bedre i stand til å endre seg. Innlegget ble avsluttet med følgende anbefalinger: For det første at staten burde bygge ned sitt engasjement i fiskerinæringen og avhende sine eierinteresser i Finotro og andre statlige foretak som kom i et klart konkurransemessig forhold til private bedrifter, for det andre at staten ikke burde sanere gjeld til egne bedrifter hvor dette ville skade privat næringsvirksomhet.

Hvordan skal Marcussens tale vurderes? Når det gjelder anbefalingene om å kombinere filetproduksjon med hending og salting var dette en av grunntankene bak etableringen av "allsidige produksjonsanlegg" i Finnmark og Nord-Troms, slik det var formulert i Landsplanutvalgets innstilling fra 1948 (kapittel 3). Imidlertid hadde utviklingen gått i retning av stadig sterkere grad av spesialisering på frossen produksjon utover på 1960-tallet, i tråd med anbefalingene fra Hjellnes-utvalgets innstilling (kapittel 5). Men til tross for at tørrfiskeeksporten nådde et nytt høydepunkt på 1980-tallet, hadde det neppe vært mer lønnsomt for Finotro å satse sterkere på de konvensjonelle produksjonsmetodene. Kostnadene ved å produsere frossen filet måtte nødvendigvis bæres oppe nettopp av produksjon og salg av frosne produkter, og ikke av tørrfisktilvirkning, slik vi har vært inne på tidligere. Marcussens råd var derfor ikke særlig godt, sett fra et bedriftsøkonomisk perspektiv.

Med hensyn til anbefalingene om nedbygging av det statlige eierskapet, var imidlertid Jens Marcussens anbefalinger profetiske. I realiteten var dette en foregripelse av den endringen i synet på statseide bedrifter som også ble Arbeiderpartiets politikk få år seinere. Men i stortingsdebatten i mai 1982 fikk Marcussens syn begrenset støtte, og ble motsagt også av Høyres representanter. En av dem som tok til motmæle var nordlandsrepresentanten Hans Svendsgård, som hadde vært ordfører for saken i fagkomitéen.⁷⁷ I plenumsdebatten tok han avstand fra påstandene om manglende fleksibilitet, og han tok også opp sammenhengen mellom det statlige eierskapet og den manglende fleksibilitet:

Finotro har ikke hatt muligheter til å bli verken mer eller mindre fleksibel eller til å kunne foreta mer eller mindre planlegging enn stort sett det som har vært gitt tillatelse til fra dette hus.⁷⁸

Han avsluttet innlegget med forsiktig å antyde at dette – dvs. at Finotro var en statsbedrift som var avhengig av Stortinget – *kanskje* hadde vært med og bidratt til det dårlige driftsresultatet, men mente at spørsmålet ikke egnet seg til debatt der og da.

⁷⁷ Innst. S. nr. 205 (1981-82) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomitéen om Finotro A/S virksomhet i 1980, s. 2.

⁷⁸ St.forh. 1982, S.tid. 18.05.1982, s. 3433ff.

Stortingsdebatten i 1982 bar ikke bud om at Høyre forberedte salg eller avvikling av Finotro. Likevel følte ikke Finotro-styret seg på særlig trygg grunn. Styreformann Aksel Olsen forteller at styret så på "avviklingstrusselen" som en del av sitt arbeidsgrunnlag etter regjeringsskiftet.⁷⁹ Han fortsetter: "Hadde det *før* vært nødvendig å få orden på Finotro, var det under en høyre-statsråd *absolutt* nødvendig." Det er imidlertid lite som tyder på at Listau hadde seriøse planer om å avvikle Finotro. Som vist ovenfor var det heller ikke noen grunn til å problematisere dette spørsmålet, all den stund regnskapene viste pene overskudd. I praksis ble det passive statlige eierskapet videreført med Listau som statsråd. At fiskeriministeren selv deltok på Finotros generalforsamling i 1982, var ikke uttrykk for noen ny offensiv linje fra eierens side.⁸⁰ Men kanskje fikk selskapet en noe mer fristilt rolle i forhold til departementet i de årene Krane var direktør og Listau fiskeriminister.

Svekking av den parlamentariske kontroll med statsbedriften Finotro?

Stortingsdebatten om 1980-årsmeldingen i mai 1982 avsluttet en lang epoke med parlamentarisk debatt i Finotros historie: Dette var siste gang Stortinget behandlet en årsmelding fra konsernet i plenum.⁸¹ Fra og med starten i 1951, hadde samtlige av selskapets årsmeldinger blitt lagt fram for Stortinget til behandling. Regelen var at Fiskeridepartementet utarbeidet en stortingsmelding med kommentarer til driften for det aktuelle året, med konsernets årsmelding, regnskap, revisjonsberetning og kontrollnemndas beretning som vedlegg.⁸² Som oftest var det slik at Finotros ordinære generalforsamling behandlet og godkjente selskapets årsmelding på våren, som oftest i mai eller juni. Fiskeridepartementet arbeidet deretter med å ferdigstille stortingsmeldingen på høsten. Meldingen ble så behandlet av sjøfarts- og fiskerikomiteén, som laget en innstilling. Endelig ble denne lagt fram for Stortingets plenum til debatt. Det tok altså svært lang tid fra årsmeldingen var ferdig til den ble lagt fram til diskusjon i stortingssalen, ofte opp mot ett og et halvt år.⁸³

Men fra og med 1982 ble det slutt på at Stortinget diskuterte Finotros årsmeldinger. Opphøret var et ledd i en større reformprosess som hadde til hensikt å forenkle Stortingets

⁷⁹ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

⁸⁰ FB, FA, boks 4. Gen.fors.prot., 03.06.1982.

⁸¹ Det var imidlertid ikke siste gang konsernet ble diskutert i Stortinget. I 1986 og 1987 ble Finotro drøftet av Stortinget først i forbindelse med en ny refinansiering, deretter i forbindelse med salg av konsernet (se kap. 8).

⁸² Selv om stortingsmeldinger om Finotros drift var det vanligste, hendte det også at årsmeldingene kom som vedlegg til stortingsproposisjoner, i de tilfellene Stortinget skulle bevilge penger til selskapet (se også tab. 7.2).

⁸³ Et eksempel på hvor lang tid dette tok, kan illustreres ved Stortingets behandling av st.meld. nr. 55 (1981-82) Om Finotro A/S virksomhet i 1980. Meldingen er datert 12. mars 1982. Sjøfarts- og fiskerikomiteén behandlet meldingen 5. mai (Innst. S. nr. 205 (1981-82)), mens plenumsdebatten foregikk den 18. mai dette året, altså nesten ett og et halvt år etter at driftsåret 1980 var avsluttet.

arbeid. Gjennom hele etterkrigstiden hadde Stortinget fått flere årsmeldinger å behandle fra offentlige instanser, fordi staten engasjerte seg på flere og flere samfunnsområder.⁸⁴ Toppen ble nådd i stortingssesjonen 1980-81 da Stortinget behandlet 124 ”institusjonsmeldinger”, som var samlebetegnelsen som ble brukt på de årvisse meldingene fra offentlige etater, råd, fond, kredittinstitusjoner, utvalg og bedrifter.⁸⁵ Slik tilfellet var med Finotro, ble meldingene lagt fram for de respektive fagkomitéene, som så laget innstillinger for behandling i plenum. Undersøkelser viste imidlertid at i svært mange tilfeller hadde ikke fagkomitéene noe som helst å bemerke til meldingene som ble lagt fram. I 1979 ble for eksempel hele 39 prosent av institusjonsmeldingene lagt fram for Stortingets plenum uten komitémerknader. Og en tredjedel av meldingene ble i neste instans behandlet uten noen som helst diskusjon i stortingssalen. Dessuten ble stadig flere meldinger vedtatt ikke-behandlet eller utsatt.

Hvordan var det med sjøfarts- og fiskerikomiteéns behandling av stortingsmeldingene om Finotros årsmeldinger? En gjennomgang av samtlige innstillinger viser at det var svært sjelden at komitéen hadde vesentlige merknader med substansielle kommentarer til stortingsmeldingene, eller kom med kritikk eller konkrete forslag utenom det Fiskeridepartementet hadde skrevet. Som regel var innstillingene kun et kort resymé av departementets melding og sjelden av større omfang enn én side. Kun tre ganger mellom 1955 og 1982 viste innstillingene til uenighet i komitéen, og det gjaldt under behandlingen av årsmeldingene for 1965, 1967 og 1978.⁸⁶ I det første tilfellet kom et komitémedlem med en særuttalelse i innstillingen, i de to andre delte komitéen seg i et mindretall og et flertall. Fra og med 1970 var det også relativt vanlig at komitéen vedtok ”ingen merknader” i sin innstilling om meldingene til Stortinget. Med hensyn til sjøfarts- og fiskerikomiteéns behandling av Finotros årsmeldinger, kan det derfor konkluderes med at den som regel hadde lite å bemerke til stortingsmeldingene.

Når det gjelder plenumsbehandlingen av årsmeldingene i stortingssalen, var imidlertid mønsteret litt annerledes. Tabell 7.2 viser tidspunkt for diskusjonen og antall innlegg i debattene år for år. Meldingene for de første driftsårene avstedkom få diskusjoner. Imidlertid ble 1960-

⁸⁴ Innst. S. nr. 257 (1984-85) Innstilling fra kontrollkomitéen om forslag til sanering og forenkling av institusjonsmeldinger/årlege stortingsmeldinger, s. 4. Avsnittet bygger på denne kilden, dersom ikke annet er nevnt.

⁸⁵ Samme sted. Begrepet ”institusjonsmelding” ble anvendt av en arbeidsgruppe fra 1983, ledet av direktør Torgersen i Samferdelsesdepartementet. Gruppas rapport bar tittelen: *Institusjonsmeldinger - forslag til sanering og forenkling av institusjonsmeldinger til Stortinget*.

⁸⁶ Innst. S. nr. 76 (1966-67) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteén om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri virksomhet i 1965, Innst. S. nr. 31 (1967-68) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteén om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri virksomhet i 1966 og Innst. S. nr. 294 (1979-80). Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteén om A/S Finotro's virksomhet i 1978.

årene et høydepunkt for Finotro-diskusjoner i Stortinget, med mange innlegg om årsmeldingene. Men på 1970-tallet var det få plenumsdebatter om årsmeldingene til Finotro. Likevel var det en stor diskusjon med 13 innlegg om årsmeldingen for 1978 så seint som juni 1980. I den siste debatten om 1980-meldingen i 1982 var det åtte innlegg. De største debattene om Finotro var som forventet ikke knyttet til de årvisse meldingene, men til stortingsproposisjonene hver gang selskapet skulle refinansieres.

At de fleste institusjonsmeldingene ble sanert vekk, ble begrunnet med at representantene skulle få anledning til å konsentrere sin oppmerksomhet mer om de mest vesentlige sakene. I forbindelse med arbeidet med denne forenklingsprosessen hadde Stortingets fagkomitéer fått uttale seg om hvilke årsmeldinger de mente fortsatt burde framlegges og hvilke som burde utgå. Sjøfarts- og fiskerikomiteén foreslo at de årlige meldingene fra Finotro og fra Norsk Fiskeredskapsimport burde utgå, men gikk inn for at årsmeldingene fra Statens Fiskarbank, de årlige meldingene om råfiskloven, tilvirkerloven og velferdstjenesten for sjøfolk burde opprettholdes.⁸⁷ For at komitéen fortsatt skulle ha et visst innsyn i de bedrifter der staten ved Fiskeridepartementet hadde eierinteresser, ble det foreslått framlagt to-årige meldinger, med departementets vurderinger av det statlige engasjementet.

Kontrollkomitéen endte opp med å foreslå en svært kraftig sanering, og fra og med 1985 var det bare ni institusjoners årsmeldinger som fortsatt ble underkastet en årvis plenumsbehandling i Stortinget: Norges Bank, Oljedirektoratet, Statoil, Prismyndighetene, NRK, Garanti-instituttet for Eksportkreditt, Datatilsynet, Norsk Sameråd og Direktoratet for statens skoger.⁸⁸

Stortingsbehandlingen av Finotros årsmeldinger hadde i realiteten opphørt allerede før reformen trådte i kraft. Da 1980-årsmeldingen ble diskutert i mai 1982, var dette siste gangen Stortinget behandlet Finotros årsmelding på ordinær måte, mens Stortinget vedtok forenklingen og saneringen av arbeidet med institusjonsmeldingene først tre år seinere.⁸⁹ Hva som var grunnen til dette, er ikke helt klart. Daværende fiskeriminister Listau hevder at årsaken til opphøret var at Finotro ble et heleid statsaksjeselskap fra og med 1981.⁹⁰ Når statsråden var generalforsamling var det ikke nødvendig å legge fram melding for Stortinget, ifølge Listau. Dette kan ha vært en særskilt praksis i Fiskeridepartementet, for andre heleide

⁸⁷ Innst.S. nr. 257 (1984-85) Innstilling fra kontrollkomitéen om forslag til sanering og forenkling av institusjonsmeldinger/årlige stortingsmeldinger, s. 10f.

⁸⁸ Samme sted, s. 15.

⁸⁹ Jfr. stortingsdebatt om Innstilling fra kontrollkomitéen om forslag til sanering og forenkling av institusjonsmeldinger/årlige stortingsmeldinger (St.forh, 1984-85, S.tid. 07.06.1985, s. 4531ff). Forslaget ble enstemmig vedtatt.

⁹⁰ Intervju med Thor Listau, 03.08.1999.

statsaksjeselskapers årsmeldinger ble framlagt for Stortinget. Industridepartementet, som forvaltet de største statlige eierpostene i norsk industri, la årlig fram en samlet melding om bedriftenes årsmeldinger, uten at det ble skilt mellom heleide statsaksjeselskaper og selskaper der staten hadde eierinteresser sammen med andre.⁹¹

Tab. 7.2 Stortingsbehandlingen av Finotros årsmeldinger 1952-1980 i plenum

Årsmelding og regnskap for	Stortingsbehandling i plenum	Antall innlegg i debatten
1952,1953,1954	06.06 1955	19
1955	14.11 1956	ingen debatt
1956	13.03 1958	5
1957	11.12 1958	ingen debatt
1958	28.04 1960	ingen debatt
1959	15.12 1960	ingen debatt
1960	10.04 1962	2
1961	04.03 1962	20
1962	12.03 1964*)	-
1963	04.02 1965**)	-
1964	13.05 1966	14
1965	10.01 1967	22
1966	08.01 1968	20
1967	06.03 1969	7
1968	22.01 1970	2
1969	30.10 1970	1
1970	19.11 1971	ingen debatt
1971	01.02 1973	3
1972	12.03 1974	1
1973	17.01 1975	1
1974	23.01 1976	ingen debatt
1975	18.02 1977	ingen debatt
1976	09.02 1978	ingen debatt
1977	14.05 1979	ingen debatt
1978	10.06 1980	13
1979	24.02 1981***)	-
1980	18.05 1982	8

Kilde: Stortingsmeldingene om Finotros virksomhet for de aktuelle årene.

*) Debatten om årsmeldingen for 1962 ble slått sammen med behandlingen av en stortingsproposisjon om refinansiering av Finotro etter Finotro-utvalgets innstilling (st.prp. nr. 55 (1963-64)). Denne debatten var svært omfattende (se kap. 5).

***) Debatten om årsmeldingen for 1963 ble slått sammen med en interpellasjonssak om Nestlé-Findus' chartering av trålere.

****) Årsmeldingen om Finotros virksomhet for 1979 ble diskutert sammen med stortingsproposisjonen om refinansiering og omorganisering av Finotro (st.prp. nr. 56 (1980-81)).

⁹¹ Forvaltningen av Næringsdepartementets eierinteresser i norsk industri. Rapport fra en arbeidsgruppe, avgitt 09.12.1988, s. 22f.

Hva innebar opphøret av stortingsbehandlingen av Finotros årsmeldinger? Sett fra konsernledelsens side ble det trolig opplevd som en lettelse å slippe et ubehagelig søkelys fra Stortinget. Som nevnt var direktør Harald Vik opptatt av denne problemstillingen så tidlig som på 1960-tallet, da han hevdet at Finotro måtte tåle mye mer kritisk oppmerksomhet omkring sine resultater enn konkurrerende privateide bedrifter (kapittel 5). Vik hadde utvilsomt rett i dette. Særlig iøynefallende er forskjellen mellom Finotro og Nestlé-Findus, som i hele sin funksjonstid i Hammerfest aldri la fram sine økonomiske resultater for offentligheten. For den sittende fiskeriministeren var det også en fordel å slippe å stå direkte til ansvar for statskonsernets resultater i Stortinget hvert eneste år.

Hva med det parlamentariske kontrollaspektet? Stortingets muligheter for å gripe direkte inn i Finotros eller andre statseide selskapers virksomhet gjennom behandlingen av årsmeldingene skal ikke overdrives. På grunn av lang saksbehandlingstid var meldingene foreldet før de ble drøftet i stortingssalen. Fra en bredere synsvinkel er det imidlertid liten tvil om at den parlamentariske kontrollen med konsernet ble kraftig redusert når årsmeldingene opphørte. I det minste forsvant mulighetene for en slik kontroll med en statsbedrift som utelukkende var blitt bygget opp med offentlig kapital. En annen sak er at stortingsrepresentantene med dette mistet vesentlig informasjon om betingelsene for å drive fiskeindustri i Finnmark og Nord-Troms. Oppmerksomheten omkring selskapet i nordnorske medier ble også mindre.

Noe som er vanskeligere å vurdere, er hva slags inntrykk representantene på Stortinget fikk gjennom den årvisse behandlingen av Finotros årsmeldinger. Fordi det var store økonomiske underskudd som preget virksomheten i så mange år, skal det ikke utelukkes at meldingene bidro til å gi stortingsrepresentantene – og offentligheten – en noe ensidig negativ forestilling om mulighetene når det gjaldt å drive næringsvirksomhet i Finnmark og Nord-Troms. Hvorvidt Finotro bidro til å bekrefte inntrykket av Nord-Norges ”statsavhengighet” skal for øvrig drøftes seinere.

Fra og med 1982 ble Stortingets kontroll med Finotro mer indirekte, og den eneste meldingen representantene fikk om konsernets drift etter dette kom fra kontrollkomitéen: Innstilling fra kontrollkomitéen om Riksrevisjonens konstitusjonelle kontroll med Fiskeridepartementets forvaltning av statens interesser, aksjeselskaper m.v..⁹²

⁹² Den første meldingen av dette slaget, gjaldt for driftsåret 1981, etter at Finotro hadde blitt et heleid statsaksjeselskap (Innst. S. nr. 104 (1982-83)). Den siste meldingen gjaldt for Finotros siste driftsår 1986, og ble lagt fram for Stortinget i mars 1988, mer enn to år etter at staten hadde solgt sin eierandel i konsernet (Innst. S. nr. 130 (1987-88)).

Styrt nedbygging av trålerflåten

I 1979 utarbeidet professor Terje Hansen ved Norges Handelshøyskole en analyse av trålernæringens økonomiske situasjon.⁹³ Oppdraget var gitt av Fiskeridepartementet, etter at Stortingets sjøfarts- og fiskerikomité hadde etterlyst en slik analyse.⁹⁴ Professor Hansens undersøkelse omfattet rederier som eide tilsammen 65 trålere, noe som på dette tidspunkt utgjorde nesten 80 prosent av den norske flåten av ferskfisk- og frysetrålere under 300 brt.⁹⁵ Resultatene av Hansens undersøkelse viste at et stort flertall av de norske trålerrederiene slet med store økonomiske problemer på slutten av 1970-tallet. Svært mange av dem hadde gått med underskudd helt siden 1974, og disse selskapene stod nå på randen av konkurs. I rapporten antok Hansen at egenkapitalen etter all sannsynlighet var gått tapt i rederier som disponerte tilsammen 49 trålere.⁹⁶ Dette utgjorde omtrent 60 prosent av den norske trålerflåten av denne størrelsen.

Hvilke forhold var det så som forklarte den dårlige lønnsomheten i trålerflåten? Noen helt entydige svar ga ikke undersøkelsen. Et interessant funn var imidlertid at det eksisterte et samsvar mellom trålernes driftsresultater fra år til år, slik at enkelte trålere systematisk tenderte til å ha dårlige resultater, mens andre tenderte til å ha gjennomgående gode resultater.⁹⁷ Terje Hansen kalte dette ”rederieffekten” eller ”mannskapeffekten”, og mente med dette at faktorer som måten rederiet var drevet på og mannskapets holdninger var viktig for driftsresultatene. Hansens rapport viste også interessante geografiske forskjeller. Blant de tre nordnorske fylkene skilte Troms seg ut: Trålerne herfra oppnådde betydelig bedre resultater enn trålerne fra Nordland og Finnmark.⁹⁸ Mellom disse to fylkene var det imidlertid små forskjeller, selv om finnmarkstrålerne som var med i undersøkelsen hadde litt svakere resultater enn trålerne fra Nordland. Det siste resultatet som skal trekkes fram her, var at det var en positiv sammenheng mellom antall driftsdøgn og trålernes økonomiske resultater: Lønnsomheten økte proporsjonalt med antall fiskedøgn på havet.

Om den økonomiske situasjonen var vanskelig på slutten av 1970-tallet, var ikke framtidsutsiktene særlig lysere for trålernæringen, ifølge professor Hansens rapport, som viste til at trålernes fangstkvoter ville bli sterkt redusert de nærmeste kommende årene. I rapporten ble det anslått at i perioden 1980-84 ville kvotene bli på 80.000-84.000 tonn rund fisk pr. år, mot

⁹³ Hansen 1979.

⁹⁴ Innst. S. nr. 354 (1978-79) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomitéen om ekstraordinære økonomiske tiltak i fiskerinæringen, s. 2.

⁹⁵ Antall ferskfisk- og frysetrålere under 300 brt. var 84 i 1978 (Hansen 1979:5).

⁹⁶ Hansen 1979:52.

⁹⁷ Samme sted, s. 29.

⁹⁸ Samme sted, s. 30.

fangster på 136.000 tonn i 1977 og 124.000 tonn i 1978.⁹⁹ Ved siden av at reduserte fangstmengder ville bidra til å svekke rederienes økonomi ville bunkersutgiftene øke, ifølge Hansen. I tillegg ble det antatt at frossenfiskindustrien – som direkte eller indirekte eide og drev de aller fleste trålerne – ville få redusert sin betalingsevne kraftig framover fordi nye krav til arbeidsmiljøet ville kreve store investeringer for en rekke filetbedrifter.¹⁰⁰ Terje Hansen regnet seg fram til at støttebehovet til trålerne ville ligge på 230 millioner kroner årlig i første halvdel av 1980-tallet, dersom flåten ikke ble bygget ned.¹⁰¹

Oppbyggingen av en norsk trålerflåte var resultat av en bevisst politikk for å skaffe råstoff til de moderne fiskeindustrianeleggene, spesielt de som var lokalisert til Nord-Norge (se også kap 5 og 6). Ekspansjonen i fartøygruppen foregikk særlig fra slutten av 1960-årene og på begynnelsen av 1970-tallet. I en rekke plandokumenter fra denne perioden kommer denne satsingen til uttrykk, slik som i innstillingen til Landsdelskomitéen fra 1972: ”En effektiv og jevn utnyttelse av den nåværende industrikapasitet i landsdelen, betinger en ytterligere utbygging av en havgående helårsflåte.¹⁰² Også i Bratteli-regjeringens langtidsprogram fra 1971 var dette framhevet:

Et vesentlig trekk i utviklingen av flåten i torskefiskeriene er oppbygging av en flåte av hekktrålere som er basert på levering av ferskfisk til filetanlegg i Nord-Norge. Filetindustrien har betydelig problemer med å skaffe seg råstoff om høsten og vinteren når de mindre fartøyene bare i meget begrenset utstrekning er i drift. Problemet forsterkes ved at linefisket er gått tilbake.¹⁰³

Men mens 1970-årene hadde vært et tiår for vekst i trålerflåten, var 1980-tallet en periode for en sterk nedbygging av denne fartøygruppen. I et tillegg til statsbudsjettet for 1980, heter det følgende om trålerflåtens framtid:

Utsiktene for den norsk-arktiske torskestammen tilsier redusert innsats fra trålerflåten for ihvertfall en 4-5 års periode framover. Med det fangstgrunnlag som ventes, synes det tilstrekkelig med drift av om lag 70 % av trålerne for å ta kvotene.¹⁰⁴

⁹⁹ Samme sted, s. V. Disse tallene er trolig for lave. Bjørn Sagdahl oppgir trålfangstene til å være på henholdsvis 157.000 tonn (1977) og 143.000 tonn (1978). Se Sagdahl 1992:32.

¹⁰⁰ Arbeidsforholdene i fiskeindustrien ble bl.a. dokumentert i NOU 1977:27. Se også kap. 6.

¹⁰¹ Hansen 1979:56.

¹⁰² NOU 1972:33 Om landsdelsplan for Nord-Norge, s. 78.

¹⁰³ St.meld. nr. 71 (1972-73) Langtidsprogrammet 1974-77, s. 308.

¹⁰⁴ St.prp. nr. 1, Tillegg nr. 1 (1979-80), s. 4.

På bakgrunn av dette foreslo regjeringen å yte betydelig økonomisk støtte til rederiene for å legge trålerne i opplag som en foreløpig løsning. Imidlertid var målet å redusere kapasiteten permanent gjennom kondemnering, salg eller overføring av fartøyene til andre typer virksomhet. Den norske trålerflåten var i overveiende grad et resultat av massiv økonomisk innsats fra myndighetene. De offentlige kredittinstitusjonene Distriktenes Utbyggingsfond og Statens Fiskarbank hadde bidratt direkte med lån og støtte. Ved siden av dette, hadde den omfattende støtten til verftsindustrien sørget for at Norge var blitt en nasjon med et visst innslag av trålere. Også støtten til filetindustrien, var en indirekte støtte til trålerdriften. Resultatet av den offentlige støtten var imidlertid en ulønnsom trålerflåte med en betydelig overkapasitet. På begynnelsen av 1980-tallet skulle derfor trålernæringen påny motta økonomisk hjelp fra staten, men denne gangen for å nedbygges.

Direktør Arnulv Midtgaard i Statens Fiskarbank ble satt til å lede en arbeidsgruppe som skulle komme med forslag til hvordan kapasitetsreduksjonen kunne gjennomføres.¹⁰⁵ Midtgaard-utvalgets innstilling forelå i februar 1981, og den anbefalte at kapasiteten i trålerflåten skulle reduseres med 25 prosent. Problemet var at rederiene var lite villige til å avhende sine fartøyer på frivillig basis, fordi tap av fartøyer samtidig ville bety tap av kvoterettigheter. Midtgaard-utvalget mente imidlertid at dersom samtlige rederier medvirket til en prosentvis like stor reduksjon ville problemet være løst, og kvotene kunne fordeles på de resterende fartøyene.¹⁰⁶

På hvilken måte skulle så kapasitetsreduksjonen iverksettes? De økonomiske rammene for forslagene var som følger: 60 millioner kroner til gjeldssanering og refinansiering, 50 millioner til kapasitetsreducerende tiltak og 75 millioner bevilget over støtteavtalen til fiskeriene, nærmere bestemt til salgstilskudd, kondemneringstilskudd og opplagsstøtte. I enkelte tilfeller foreslo utvalget at rederier skulle slå seg sammen, i andre tilfeller at enkelte rederier måtte gå konkurs. Til grunn for anbefalingene lå en rekke vurderinger fra utvalgets side. For det første la utvalget vekt på at rederiene – etter at prosessen med avhending, gjeldssanering og refinansiering var gjennomført – skulle ha en egenkapital på minst 15 prosent. For det andre ble regionale vurderinger lagt til grunn, på en slik måte at reduksjonen av flåten fordelte seg relativt likt langs kysten. For det tredje tok utvalget hensyn til hvilke løsninger som ville være minst kostbare for staten.

¹⁰⁵ Fdeps bibliotek. Notat. Samlet tilråding for disponering av midlene avsatt til strukturtiltak i trålerflåten, fra trålergruppen til Fiskeridepartementet, dat. 02.02.1981 (heretter Midtgaard-utvalgets innstilling 1981).

¹⁰⁶ Samme sted, s. 3.

Fordelingen av trålere langs kysten gjenspeilte forskjellene i produksjonsmønsteret. Hovedtyngden av norske frossenfiskbedrifter var lokalisert til Finnmark. I 1978 hadde fylket flere filetarbeidere enn de to andre nordnorske fylkene tilsammen: Finnmark 2.635, Troms 1.029, Nordland 1.256.¹⁰⁷ På denne bakgrunn er det ikke overraskende at så mye som 40 prosent av trålerflåten hørte hjemme i Finnmark, slik det framgår av første kolonne i tabell 7.3. Og det var de to store konsernene Nestlé-Findus og Finotro som kontrollerte rederiene med de fleste trålerne i fylket, med henholdsvis ni og åtte trålere hver før nedbyggingen.

Tab. 7.3 Kapasitetsnedbygging av den norske trålerflåten under 300 brt, 1980-1982

Region	Antall trålere pr. 01.01.80	Antall trålere pr. 01.01.82	Reduksjon
Øst-Finnmark	15	9	6 (40%)
Vest-Finnmark	18	15	3 (17%)
Troms	13	11	2 (15%)
Vesterålen	21	17	4 (19%)
Lofoten	11	8	3 (27%)
Møre og Romsdal	1	0	1 (100%)
SUM	79	60	19 (24%)

Kilde: Norske Trålerreders Forening: Økonomi og tilpasning i trålfisket. Utredning og innstilling. Avgitt 1. desember 1982 av et utvalg oppnevnt av Norske Trålerreders Forening, s. 25.

Stortinget fulgte Midtgaard-utvalgets anbefalinger og ga Fiskeridepartementet fullmakt til å refinansiere trålerredersene gjennom helt eller delvis ettergivelse av lån, mot at rederiene reduserte sin kapasitet. I løpet av kort tid ble trålerflåten bygget ned, og samlet sett lå reduksjonen etter to år tett opp til utvalgets anbefaling på 25 prosent. Som det framgår av tabell 7.3 var nedbyggingen fordelt svært ulikt. I Øst-Finnmark forsvant hele seks trålere, eller 40 prosent av regionens flåte i denne fartøygruppen. I Vest-Finnmark forsvant tre trålere. Støtten ble gitt dels som kondemneringstilskudd, som medførte at rederen måtte ta ut fartøyet av fisket for alltid, fordi konsesjonene til å fiske ble inndratt for disse fartøyene.¹⁰⁸ Dels ble støtten gitt som salgstilskudd. Utgangspunktet for å gi tilskudd til salg av trålere, var at myndighetene antok at verdien av trålerne var så lave at det ikke ville være mulig å selge dem ut av norsk fiske uten at rederne satt igjen med betydelige tap.¹⁰⁹ Og årsaken til de lave salgsverdiene var at rederiene hadde store gjeldsbyrder.

Den foreslåtte ordningen fra utvalget var basert på et frivillighetsprinsipp. De fleste rederiene hadde imidlertid ikke særlig mange alternativer til det å bygge ned sin trålerflåte

¹⁰⁷ NOU 1982:5 Råstoffutjevning i fiskeindustrien, s. 84.

¹⁰⁸ St.meld. nr. 45 (1988-89) Om kondemneringsordninger m.v. for fiskeflåten, s. 3.

¹⁰⁹ Samme sted, s. 12.

gjennom kondemnering eller salg. Som vist ovenfor hadde de fleste rederiene store økonomiske problemer. Med reduserte kvoter i sikte og et statlig tilbud som innebar både ettergivelse av lån og offentlig støtte for å kvitte seg med fartøyer, var valget enkelt. Det eneste rederiet som ikke fulgte opp anbefalingen til Midtgaard-utvalget, var Hammerfest Industrifiske, som eide de ni trålerne til Nestlé-Findus. Utvalget hadde foreslått at rederiet skulle bygge ned kapasiteten med to trålere.¹¹⁰ I en kandidatoppgave fra Norges fiskerihøgskole skriver Arne Samuelson at rederiets ”solide økonomi” var årsaken til at rederiet ikke kvittet seg med noen av sine trålere.¹¹¹ Men som vist tidligere, gikk heller ikke Findus-trålerne med overskudd, isolert sett (kapittel 5) .

Trålernæringens problemer var ikke over etter denne første reduksjonsrunden i 1980-82, og de neste tre årene ble trålerflåten redusert ytterligere. I perioden 1980-85 sett under ett, ble totalt 29 fartøyer tatt ut av fiske, inkludert to kombinasjonstrålere, en saltfisktråler og to fabrikktrålere.¹¹² Det ble brukt 95,6 millioner til kondemnering og salgstilskudd, 80,1 millioner til opplagsstønad og avskrivning av lån for 42,6 millioner kroner, til sammen over 218 millioner kroner til dette formålet.

For Finotros vedkommende innebar Midtgaard-utvalget en tilråding om total reduksjon fra åtte til seks trålere i selskapets rederier.¹¹³ I neste avsnitt skal vi se nærmere på hva som preget Finotros trålerdrift på 1980-tallet.

Finotros trålerdrift på 1980-tallet

Som diskutert i forrige kapittel, var Finotros trålerdrift en vesentlig årsak til de store underskuddene som preget konsernets økonomi i siste del av 1970-tallet. Denne trenden fortsatte også på begynnelsen av 1980-tallet. I 1981 hadde Finotro-rederiene Nordkapp Havfiskeselskap og Båtsfjord Industrifiske underskudd på henholdsvis 1,6 millioner og en halv million kroner.¹¹⁴ Underskuddene måtte dekkes av morselskapet.

Et interessant spørsmål er hvordan Finotro drev sine trålere sammenlignet med andre rederier. Selv om det ikke foreligger et sammenlignbart materiale, er det mulig å nærme seg et svar på spørsmålet ved å ta utgangspunkt i opplysninger om fangstdøgn og trålfangster. Tabell 7.4 viser utviklingen i antall driftsdøgn og fangstmengder for de fem trålerne i datterselskapene til Finotro, Nordkapp Havfiskeselskap og Båtsfjord Industrifiske. Hvor mange driftsdøgn som var naturlig å regne med, varierte trolig fra et rederi til et annet. Terje Hansens rapport om

¹¹⁰ Midtgaard-utvalgets innstilling 1981, s. 18.

¹¹¹ Samuelson 1990:45.

¹¹² Samme sted, s. 13.

¹¹³ Midtgaard-utvalgets innstilling 1981, s. 16.

¹¹⁴ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapport 1981, s. 8f.

tråler næringens økonomiske situasjon omfattet som nevnt 65 trålere. Gjennomsnittstråleren i hans utvalg hadde et antall driftsdøgn på 220 og et fangstkvantum på ca. 1.730 tonn pr. år. Tidligere direktør ved Nestlé-Findus og Finotro Terje Dahl, kan opplyse at også Findus-trålerne opererte med et budsjettert antall driftsdøgn på 220 i året.¹¹⁵

Tabell 7.4 Fangstdøgn og fangster (i parentes, i tonn) for trålerne i Nordkapp Havfiskeselskap (NH) og Båtsfjord Industrifiske (BI) 1980-1983

Tråler	1980	1981	1982	1983
NH Helnes	145 (847)	188 (1.076)	194 (974)	66 (454)
Kjølnes	144 (942)	178 (1.140)	136 (828)	163 (919)
Sarnes	27 (153)	153 (675)	176 (787)	-
BI Makkaur	12 (5)	Solgt	-	-
Menes	73 (470)	79 (505)	kondemnert	-
Sarnes *)	-	-	-	122 (534)

Kilder: Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapporter 1980-84.

*) Sarnes ble overført fra Nordkapp Havfiskeselskap til Båtsfjord Industrifiske i 1983.

Som det framgår av tabell 7.4, var ikke Finotro-trålerne i nærheten av å oppnå dette i de fire driftsårene fra 1980 til 1983. Tråleren *Helnes* hadde høyeste antall fangstdøgn i denne perioden med 194 i 1982, mens *Kjølnes* hadde et gjennomsnittlig antall driftsdøgn på 155 i fireårsperioden 1980-83. *Kjølnes* hadde også det høyeste oppnådde fangstvolum av Finotro-trålerne med 1.140 tonn i 1981. Gjennomsnittlig årskvantum for denne tråleren var 957 tonn i den nevnte fireårsperioden, noe som utgjør bare 55 prosent av årsfangsten til gjennomsnittstråleren i Hansens undersøkelse. For Skjervøy Havfiskeselskap, der Finotro eide ca. 55 prosent av aksjene, foreligger det ikke opplysninger. Men flere informanter antyder at Skjervøy-trålerne hadde betydelig flere driftsdøgn enn de øvrige Finotro-rederiene. Dette rederiet hadde også en fordel i at det var skipsverft på Skjervøy, noe som gjorde vedlikehold og reparasjoner lettere enn tilfellet var i Finnmark (se også kapittel 6). Konklusjonen på gjennomgangen av driftsdøgn og fangstmengder må bli at Finotros trålere ble drevet svært dårlig sammenlignet med andre trålere.

En innvending mot å sammenligne tallene fra Hansens undersøkelse, som ble publisert i 1979, med Finotro-trålerne resultater i årene 1980-84, er at trålerkvotene var vesentlig lavere i siste periode sammenlignet med den første. Likevel er det et generelt inntrykk at trålerne til Finotro ble drevet svært dårlig, slik flere informanter har vært inne på.

Hva var årsaken? Ett problem som allerede er nevnt i forrige kapittel, var den desentraliserte konsernmodellen til Finotro, som medførte at trålerne ofte måtte gå lange

¹¹⁵ Intervju med Terje Dahl, 16.11.2001

avstander for å levere fisk til anlegg med akutt mangel på råstoff. I 1982 hadde trålerne i Nordkapp Havfiskeselskap følgende leveringsmønster:

Tabell 7.2 Leveranser av fangster fra Nordkapp Havfiskeselskap til Finotros anlegg i 1982

Anlegg	Andel av fangstene i prosent
Honningsvåg	42
Båtsfjord	28,6
Vardø	7,2
Kamøyvær	6,1
Skjervøy	8,5
Andre	7,6
Sum	100

Kilde: Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapport 1982, s. 7.

Oversikten viser at Honningsvåg-trålerne turnerte mellom Skjervøy i Nord-Troms og Vardø i Øst-Finnmark, noe som utvilsomt var svært kostbart og lite effektivt. Svært mange av trålernes driftsdøgn gikk dermed med til transport og ikke til fiske. Sannsynligvis ble denne trenden forsterket etter at konsernet mistet to av trålerne, som en følge av reduksjonen etter Midtgaard-utvalget anbefaling. Et annet problem var knyttet til reparasjoner og manglende vedlikehold av trålerne. Finotros rederier manglet rett og slett et apparat som kunne ta vare på trålerdriften, både økonomisk, teknisk og organisatorisk. Men gitt selskapets historie med så sterk tilknytning til kystfiskerne, er det ikke til å undres over at trålerdriften var så lavt prioritert.

Hvordan vurderte ledelsen trålerdriften på 1980-tallet? I årsrapporten for 1980 heter det:

Trålerne drives hovedsaklig i den mest værharde tid av året. Dette medfører at driften blir dyrere enn nødvendig. Man anser trålerdriften som en integrert del av selskapet Finotro a.s's virksomhet. Dette fører til at man i enkelte tilfeller må fravike de rent driftsøkonomiske hensyn i disponeringen av fartøyene.¹¹⁶

Majoriteten av norske ferskfisktrålere ble sannsynligvis drevet etter dette fravikelsesprinsippet.

Terje Hansen beskriver det slik i sin undersøkelse:

Den store kapitalinnsatsen og dermed den høye andelen av faste kostnader nødvendiggjør en relativt kontinuerlig drift over året dersom en skal kunne få balanse mellom inntekter og kostnader. (...) Ferskfisk- og frysetrålere har stor

¹¹⁶ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapport 1980, s. 24.

aksjonsradius, noe som muliggjør en noenlunde jevn fisketilførsel året rundt. Flåten er blitt bygd opp for å sikre foredlingsanleggene i land økt tilgang på fisk og for å sikre anleggene på fisk utenom sesongfiskeriene og dermed danne grunnlag for stabile arbeidsplasser på tilvirkningssiden. Lønnsomheten til ferskfisktrålerne må derfor ses i sammenheng med lønnsomheten til foredlingsanleggene i land. Ved en isolert betraktning har trålerne ikke vært lønnsomme, ettersom de på langt nær har vært i stand til å forrente den investerte kapital.¹¹⁷

Det var altså filetindustrien som direkte eller indirekte eide de fleste trålerne, og der var den gjennomgående holdningen at det var bedre å ha ulønnsomme trålere som sørget for råstofftilgangen, enn ikke å ha trålere i det hele tatt. Ved Nestlé-Findus var dette satt i system, ved anvendelsen av det ”omvendte avregningsprinsipp” (se kapitlene 5 og 6).

I 1981 var det gjennomsnittlige driftsresultatet pr. Finotro-tråler i rederiene i Nordkapp og Båtsfjord på en halv million kroner i underskudd.¹¹⁸ Dette året vurderte selskapet å legge ned hele trålervirksomheten på grunn av de svake økonomiske resultatene, men av hensyn til virksomheten på land ble det bestemt å opprettholde driften av trålerne. Råstoff fra trålerflåten utgjorde omtrent 30 prosent av totalt landet råstoff til selskapets anlegg i 1982.¹¹⁹ At avhengigheten til trålerne var svært stor, understrekes ytterligere ved at de leverte råstoff på tider av året da kystflåten ikke var i stand til å dekke råstoffbehovet til anleggene.

Finotro-ledelsen gjorde enkelte forsøk på å øke lønnsomheten til trålerne. To av fartøyene ble dirigert til fiske i Nordsjøen i 1981, uten at dette ga de tilsiktede resultater.¹²⁰ De fikk tekniske problemer og hadde små fangster pr. fiskedøgn. I tillegg ble fangstene levert til anlegg i nærheten av fangstområdene, og dette fisket kom følgelig ikke produksjonen ved Finotro til gode. Et annet tiltak som ble iverksatt for å bedre trålernes driftsgrunnlag, var at det ble søkt om rekekonsesjon for samtlige trålere i 1983. Ett av fartøyene, *Sarnes*, tilhørende Finotro-rederiet i Honningsvåg, fikk slik konsesjon.

I et forsøk på å analysere trålerdriften ved Finotro, ble Fiskeriteknologisk Forskningsinstitutt (FTFI) engasjert. Problemstillingene i analysen var å finne ut hvordan trålerne påvirket konsernets økonomi, og hva resultatet av en endret trålerstruktur i konsernet ville være.¹²¹ I en foreløpig rapport ble det slått fast at de akkumulerte underskuddene i

¹¹⁷ Hansen 1979:4.

¹¹⁸ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapport 1981, s. 7.

¹¹⁹ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsrapport 1982, s. 6.

¹²⁰ Samme sted, s. 7.

¹²¹ Fdeps bibliotek. Analyse av trålerdriften ved FINOTRO A/S – Foreløpig rapport, FTFI Oppdragsrapport, saksbehandlere T. Vassdal, H. Gundersen og J. Løvland, dat. 09.05.1983, s.2f.

trålerselskapene ville få dramatiske konsekvenser for landanleggenes økonomi. Situasjonen var den samme som på slutten av 1970-tallet: Trålerflåtens underskuddsdrift tappet konsernet for midler og reduserte egenkapitalen i konsernet til en faretruende lav grense (kapittel 6). På den bakgrunn ble det vurdert om det ville være bedre for Finotro å selge trålerne. Men som rapporten antok ville dette kunne ha ytterligere dramatiske konsekvenser:

Trolig vil bortfallet av trålerleveransene føre til så lite råstoff at sesongstengninger vil kunne være aktuelt. Dette vil trolig få ringvirkninger for lokalflåten, som kan føre til at denne flåten går over til å levere til andre anlegg.¹²²

Selskapet var med andre ord trengt opp i et hjørne med hensyn til trålerne, og hadde problemer med å komme ut av den onde sirkelen: Å beholde trålerne ville utvilsomt påføre store tap de kommende årene. Men å kvitte seg med dem ville være enda verre, fordi det ville medføre sesongstenginger, noe som igjen ville føre til at leveransene fra den øvrige delen av flåten ville svikte. På grunnlag av dette valgte ledelsen og styret ved Finotro derfor å opprettholde trålerdriften, selv om det medførte ”betydelig likviditetsinnsprøytning” fra moderselskapet.¹²³

”Problemer ved Finotro i Honningsvåg”

Thor Listau hadde knapt fått satt seg i statsrådsstolen før han ble konfrontert med forholdene ved statsbedriften i Finnmark og Nord-Troms. Dagen før han tiltrådte, den 13. oktober 1981, sendte Honningsvåg Næringsmiddelarbeiderforbund, NNN avd. 43, et brev til Fiskeridepartementet med tittel: ”Problemer ved Finotro i Honningsvåg”.¹²⁴ I brevet tok fagforeningen opp to saker. For det første ble salgsorganet FRIONOR sterkt kritisert. Bakgrunnen var at produksjonen ved ferdigvarelinjen i Honningsvåg hadde stått stille i flere uker, angivelig på grunn av manglende ordretilgang fra FRIONOR. NNN-avdelingen mente at årsaken til produksjonsstansen var at salgsorganet drev en diskriminerende politikk overfor konsernet. Mangelen på ordrer førte til Finotro satt med store lagre av fisk og ferdigvarer stipulert til en verdi av 15-20 millioner kroner. Utfallene mot salgsorganet var svært harde: ”Vår mening er også at Frionor nå er interessert i å stanse all videreføring i fiskeindustrien i Finnmark. Frionor’s holdning mot Finotro er bare en begynnelse.” Det var likevel verst at arbeiderne sto uten arbeid. De mannlige arbeiderne var blitt

¹²² Samme sted, s. 23.

¹²³ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsberetning og regnskap 1983, s. 6.

¹²⁴ Fdeps arkiv, boks 104. Brev til Fdep fra NNN, avd. 43, Honningsvåg, Problemer ved Finotro i Honningsvåg, dat. 13.10.1981.

omplassert til andre avdelinger, men kvinnene som arbeidet ved ferdigvarelinjen hadde vært uten arbeid i nesten fire uker. Det andre momentet som ble tatt opp i brevet til departementet, dreide seg om kritikk mot nytt produksjonsutstyr som var blitt innkjøpt til Honningsvåg-anlegget. Fagforeningen hevdet at det nye utstyret ikke svarte til det de ansatte var blitt forespeilt, særlig at arbeidsstokken var blitt redusert, at arbeidssituasjonen ble mer presset og miljøet forverret.

Tidspunktet for brevet kan ikke ha vært tilfeldig valgt, men var sannsynligvis fagforeningens velkomsthilsen til den første fiskeristatsråden fra Høyre siden Onar Onarheims fire ukers intermessio høsten 1963. Den videre gangen i saken dokumenterer det personlige forholdet mellom Finotro-direktøren og den ferske statsråden. De to var partifeller i Finnmark Høyre, og før stortingsvalget i 1977 hadde de konkurrert om å bli nominert på førsteplass på fylkespartiets liste.¹²⁵ Det var nemlig Krane som formulerte et forslag til svarbrev fra Fiskeridepartementet til NNN, åpenbart etter avtale med Listau.¹²⁶ Sammen med dette utkastet lå det en omfattende dokumentasjon, blant annet om hvordan Finotro hadde behandlet saken om innføring av nytt produksjonsutstyr ved Honningsvåg-anlegget. Krane ba om at departementets svarbrev til NNN-foreningen forelå før det kommende styremøtet den 3. november 1981, da denne saken skulle behandles.

Listau brukte store deler av Kranes utkast i det endelige svarbrevet til fagforeningen i Honningsvåg.¹²⁷ Det første som ble tatt opp var de vanskelige omsetningsforholdene, imidlertid skyldtes dette forhold som lå uten muligheter for ”nasjonal påvirkning.” Men fordi mye av kritikken dreide seg om FRIONOR, oversendte Fiskeridepartementet NNN-avdelingens brev dit til uttalelse, noe de også fikk i form av et langt svar fra direktør Arne Asper.¹²⁸

Når det gjaldt fagforeningskritikken mot de påståtte feilinvesteringene i produksjonsutstyr i Honningsvåg, ble det slått hardt tilbake fra statsråden, som avviste dette og mente at påstandene som kom fram var uholdbare. Den organisasjonsmessige behandlingen ble vurdert som korrekt. Listau skrev videre at Fiskeridepartementet som eier hadde funnet det nødvendig ”gjennom selskapets styre og administrasjon” å prioritere investeringer som ville øke lønnsomheten.

I Kranes utkast til svarbrev hadde det ligget en nokså utilsørt trussel rettet mot Honningsvåg-anlegget. Etter at problemet med de årlige underskuddene var nevnt, heter det følgende:

¹²⁵ Intervju med Svein A. Krane, 20.12.1999.

¹²⁶ Fdeps arkiv, boks 104. Brev fra Svein A. Krane til Thor Listau, ref. 546/81/mbj, dat. 22.10.1981.

¹²⁷ Fdeps arkiv, kopibok. Brev fra Thor Listau og Carl Bjørge til NNN avd. 43, Honningsvåg, nr.utg/81 CB/ts, dat. 30.10.1981.

¹²⁸ Fdeps arkiv, boks 104. Brev fra FRIONOR ved adm.dir. Arne Asper til Det Kgl. Fiskeridepartement, jnr. 10219, dat. 27.11.1981

Avhendelse av anlegget i Honningsvåg, eller andre drastiske tiltak med sikte på å hindre at fortsatt driftsunderskudd ved Honningsvågfabrikken skulle ta bort grunnlaget for de øvrige anlegg's eksistens, vil i en slik sammenheng bli gjenstand for realistisk vurdering.¹²⁹

I det endelige svarbrevet til avd. 43 hadde imidlertid Listau kuttet ut denne formuleringen, men sa på en noe mer forsiktig måte at departementet hadde ”merket seg det tildels svake resultat som har fremkommet for selskapets anlegg i Honningsvåg.”¹³⁰

I styrets vedtak om saken ble NNN-avdelingens utspill sterkt kritisert.¹³¹ Det framgår også at saken var blitt brakt inn for LO og NAF for å løse ”de samarbeidsproblemer som har oppstått ved Honningsvåganlegget” og at styret hadde hatt et møte med Tillitsmannsutvalget, som sa seg villig til å rette seg etter avtaleverket.

Denne saken kaster lys over flere forhold. At de ansatte var svært misfornøyd med FRIONOR, var nærmest en gjenganger. At Listau som nyutnevnt statsråd måtte innhente opplysninger fra Finotro-direktøren i denne saken, er i og for seg ikke så merkverdig, fordi han neppe hadde hatt tid til å sette seg inn i forholdene ved konsernet så kort tid etter tiltredelsen. Det må likevel betegnes som oppsiktsvekkende at direktøren for en statsbedrift nærmest opererer som embetsverk og dikterer et svar fra fiskeriministeren til et brev der en del av kritikken indirekte er rettet mot ledelsen i bedriften han selv var direktør for! Det er for øvrig uvisst om det hadde noen betydning for Finotro at den nye fiskeriministeren og Finotros direktør Svein A. Krane kjente hverandre. Men sannsynligvis ble kontakten mellom eier og bedrift noe tettere.

Saken berører også noe annet, nemlig oppfatningen om det problematiske i at hovedkontoret til Finotro-konsernet var plassert i Honningsvåg. Helt fra Harald Vik sine dager hadde de ansatte i Honningsvåg vært vant til å gå direkte til direktøren med klager og spørsmål – utenom den stedlige disponenten. Denne praksisen var både direktørene Terje Dahl, Svein A. Krane og styreformann Aksel Olsen sterkt kritisk til. Og den var ett av argumentene for at Krane ønsket en annen plassering av hovedkontoret.

¹²⁹ Fdeps arkiv, boks 104. Brev fra Svein A. Krane til Thor Listau, ref. 546/81/mbj, dat. 22.10.1981.

¹³⁰ Fdeps arkiv, kopibok. Brev fra Thor Listau og Carl Bjørge til NNN avd. 43, Honningsvåg, Jnr.utg/81 CB/ts, dat. 30.10.1981.

¹³¹ FB, FA, boks 5. St.prot. 03.11.1981, sak 44/81.

Hovedkontorets plassering

Spørsmålet om hovedkontorets plassering hadde kommet opp flere ganger tidligere. Helge Richardsen ville flytte kontoret til Skjervøy (kapittel 4). Også i 1960-årene var det en stor diskusjon om hvor Finotros hovedkontor skulle lokaliseres (kapittel 5). Mens Finotros styre hadde vedtatt flytting av administrasjonen til Tromsø i 1966, hadde Finotro-utvalget kommet til at den burde forbli i Honningsvåg, og det ble derfor ikke noe av flytteplanene på det tidspunkt. Sommeren og høsten 1983 kom imidlertid saken opp igjen, denne gangen etter initiativ fra direktør Svein A. Krane. I et brev til fiskeriminister Thor Listau i august redegjorde direktøren for sine omfattende planer for konsernet, blant annet for hvor han mente at Finotros administrasjon burde ligge.¹³² Da var saken allerede drøftet med styret ”i uformelle samtaler”, ifølge direktøren, som begrunnet initiativet med at det var et spørsmål om ”hovedkontorets plassering i Honningsvåg tilfredsstillende de nuværende og fremtidige krav vi må stille for å opprettholde en faglig dyktig stab.” De aktuelle stedene som ble vurdert for et nytt administrasjonssted var Tromsø, Alta og Hammerfest.

Krane må ha vurdert tidspunktet som gunstig for å fremme denne saken, nå som Finotro var inne i en god økonomisk periode. På den annen side kunne en ikke samtidig da si at de økonomiske forholdene nødvendiggjorde flytting. Direktørens fremste begrunnelse var imidlertid å skille klart mellom administrasjon og produksjon, noe som ifølge hans brev til Listau ville gjøre det lettere for ledelsen å fatte beslutninger som gjaldt hele konsernet. Hensynet til en likeverdig og korrekt behandling av de øvrige produksjonsbedriftene i konsernet veide tungt. En ledelse atskilt fra Honningsvåg ville bli en mer nøytral aktør, man ville få klarere linjer, og man ville unngå de fordeler Honningsvåg-anlegget nå hadde ved å ha en så tett forbindelse til konsernledelsen. Samtidig ville den lokale bedriftsledelse der bli styrket – og man slapp at konserndirektøren fungerte nærmest som produksjonssjef og bestyrer for dette anlegget.

Det andre momentet som Krane trakk fram, var at det ville være mye bedre muligheter for å skaffe kvalifisert arbeidskraft til viktige stillinger dersom hovedkontoret flyttet fra Honningsvåg, noe som igjen ville føre til lavere ”utskiftningsfrekvens av nøkkelpersonell.”

Et tredje argument for å flytte administrasjonen ut av Honningsvåg dreide seg om trivsel for konsernledelsen, og i brevet til fiskeriministeren nevnte Krane betydningen av å bo i ”et mere klimamessig gunstig og behagelig område” for å styrke ytelseevnen. Dette argumentet var – om det hadde blitt gjort offentlig kjent – neppe egnet til å skape tillit mellom arbeiderne ved konsernets anlegg og direktøren. I brevet viste for øvrig Krane til flere andre industriforetak i

¹³² Fdeps arkiv, boks 616. Brev fra Svein A. Krane til statsråd Thor Listau, ref. 412/83/SAK/mbj, dat. 26.08.1983.

Finnmark som hadde konsernledelsen adskilt fra produksjonen, uten at dette skapte problemer: Brødrene Aarsæther, Clement Johnsen og Nestlé-Findus.

Når det gjaldt de tre aktuelle stedene, vurderte Krane Tromsø som mest aktuelt utfra den fiskerifaglige kompetansen i byen. Dessuten talte gode kommunikasjonsforhold for en plassering av hovedkontoret i Tromsø. Argumentene for Alta var også av kommunikasjonsmessig art, mens fortrinnet til Hammerfest var nærheten til et større industrielt fiskerimiljø.

Hvilke forhold talte så imot flytting, ifølge Kranes brev til Listau? Det viktigste var de reaksjonene en beslutning om flytting ville vekke. I tillegg var en flytting av administrasjonen forbundet med store kostnader. De fordelene som tross alt eksisterte ved å være knyttet til en produksjonsbedrift, ville også bortfalle.

Hvordan skal direktørens argumenter vurderes? Som tidligere nevnt, var nærheten mellom konsernledelsen og ett av produksjonsanleggene en sak som også tidligere hadde blitt vurdert som problematisk, og det er svært forståelig at direktøren ønsket en annen løsning. Også styreformann Aksel Olsen var opptatt av dette, og mente det var en uting at tillitsvalgte ved Honningsvåg-anlegget hele tiden gikk direkte til direktøren eller til ham som styreformann med sine problemer, utenom den stedlige disponenten.¹³³ Dette var en ulempe både for konsernledelsen og for disponenten i Honningsvåg.

Noe annet som kan ha hatt betydning for ønsket om å flytte hovedkontoret, var at det kunne være relativt store samarbeidsproblemer mellom den stedlige ledelsen og de tillitsvalgte i Honningsvåg. Flere av informantene har vært inne på dette, og også de skriftlige kildene bekrefter at det var konflikter. I et styrevedtak av 3. november 1981, ble de tillitsvalgte kritisert for å ha gått ut med offentlig kritikk av investeringer som var foretatt ved anlegget.¹³⁴ I vedtaket ble det også vist til at fabrikken i Honningsvåg var blant de Finotro-anleggene som hadde svakest driftsresultater i hele konsernet. Det skal ikke utelukkes at direktøren skjelte til disse problemene da han ønsket å flytte hovedkontoret.

Men når det gjelder argumentet om at det var vanskelig å skaffe kvalifiserte personer til viktige stillinger, må Krane ha tenkt på dette ut fra et framtidig perspektiv, for det er lite som tyder på at rekrutteringen til ledige jobber ved hovedkontoret var spesielt problematisk på det tidspunkt da saken ble reist, dvs. sommeren 1983. Enkelte stillinger ble riktignok stående ubesatt i en viss tid, og det tok for eksempel elleve måneder fra styret vedtok å ansette en markedsføringskonsulent til stillingen ble besatt, men det er ikke grunnlag for å si at dette var

¹³³ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

¹³⁴ FB, FA, boks 5. St.prot., 03.11.1981, sak 44/81.

uvanlig lenge.¹³⁵ Derimot var det stor grad av utskiftninger i et annet ledd i konsernet, og det var blant disponentene. Problemet var særlig stort i Honningsvåg, der det var fire disponenter i perioden fra 1972 til 1981, noe som skulle gi en gjennomsnittlig funksjonstid på bare litt over to år.¹³⁶ I hele perioden mellom 1952 og 1981 var disponentene i Honningsvåg utskiftet åtte ganger. Det er imidlertid uvisst om utskiftningshyppigheten av disponenter i Honningsvåg hadde noe med hovedkontorets plassering å gjøre, for også ved de andre anleggene var det relativt mange disponenter som kom og gikk. Anleggene i Båtsfjord og Vardø hadde seks ulike disponenter fra oppstarten og fram til 1981, mens Mehamn-anlegget hadde fire. Ett anlegg skiller seg ut med stabile forhold i den stedlige ledelse, og det er Skjervøy. Fra starten i 1955 og fram til utviklingen i 1986 var det kun to disponenter ved dette anlegget, Kåre Ellingsen og Thorbjørn Karlsen.

Flyttespørsmålet ble tatt opp på Finotros styremøte i slutten av september 1983, i forbindelse med en diskusjon omkring Finotros langtidsprogram.¹³⁷ Før dette, hadde imidlertid avisene i landsdelen fått greie på disse sonderingene. *Nordlys* var først ute med nyheten om Finotro-ledelsens vurderinger om å flytte Finotros ledelse.¹³⁸ Kort tid etter fulgte *Finnmark Dagblad* opp.¹³⁹ I de påfølgende dagene var det flere oppslag og leserinnlegg om saken i begge de nevnte avisene. De sterkeste reaksjonene kom fra Honningsvåg, der både de tillitsvalgte, ordføreren og enkeltpersoner entydig gikk hardt ut mot flytteplanene, ikke minst på grunn av det tapet av arbeidsplasser en flytting ville medføre. Administrasjonen i Honningsvåg bestod av omtrent 20 personer, men dersom de mistet jobbene sine og måtte flytte, ville dette også ramme familiene deres og i verste fall føre til en befolkningsnedgang på 80-100 personer i Honningsvåg, het det i et innlegg i *Finnmark Dagblad*.¹⁴⁰ Argumentet om at det var vanskelig å få tak i kvalifiserte folk til Honningsvåg, ble avvist.

Avisoppslagene førte til at Finotro-ledelsen sendte ut en pressemelding vedrørende saken.¹⁴¹ I meldingen ble opplysningene fra avisene om flytting av hovedkontoret stemplet som feilaktige og deretter dementert. Spørsmålet om plassering av selskapets administrasjon hadde riktignok blitt reist som "diskusjonstema" i forbindelse med styrebehandlingen av en ny

¹³⁵ FB, FA, boks 5. St.prot., 23.-24.09.1981, sak 29/81, og st.prot., 24.08.1982, sak 24/82.

¹³⁶ Vik 1982:53.

¹³⁷ FB, FA, boks 5. St.prot., 29.-30.09.1983, sak 46/83 (under Eventuelt).

¹³⁸ *Nordlys*, 20.09.1983.

¹³⁹ *Finnmark Dagblad*, 21.09.1983.

¹⁴⁰ Lindkvist, Knut Bjørn: "Finnmark Dagblad og Finotrosaken", *Finnmark Dagblad*, 29.09.1983.

¹⁴¹ Fdeps arkiv, boks 616. Telex fra Finotro ved økonomisjef Brynjar Elde til fiskeriminister T. Listau, Pressemelding. Flytting av hovedadministrasjonen ikke behandlet i Finotro's styre. - Ingen planer om nedbygging av selskapet, dat. Honningsvåg, 23.09.1983.

langtidsplan for Finotro, het det i meldingen, men styret avviste at det forelå forslag om flytting av ledelsen.

Saken førte til at de representantene for samtlige fagforeninger ved Finotro ble kalt inn til møte med ledelsen for å avklare situasjonen. I denne omgang endte flyttesaken med nok en pressemelding, denne gang i form av en uttalelse fra de tillitsvalgte.¹⁴² Der heter det at representanter fra de berørte organisasjoner i selskapet var fornøyd med ledelsens orientering om saken. En "sensasjonspreget og overivrig presse" fikk skylda for ordlyden i avisoppslagene, og i uttalelsen beklaget deltakerne på møtet de utfall som på falskt grunnlag var blitt framprovosert mot Finotros ledelse og styre. At de tillitsvalgte nå gjorde full retrett og samtidig framstilte avisoppslagene om flytteplanene som grovt feilaktige, må tolkes som et taktisk trekk fra drevne fagforeningsfolk. Ved å gå så hardt ut mot pressen, bidro uttalelsen til å gjøre det enda vanskeligere for Finotro-ledelsen å flytte hovedkontoret.

I denne omgang endte flyttesaken med at styret i slutten av september 1983 vedtok å ikke drøfte spørsmålet omkring plassering av selskapets hovedkontor.¹⁴³ Istedetfor ble det vedtatt å styrke den eksisterende administrasjon, blant annet ved å opprette en stilling som nestleder i konsernet. Men saken var ikke over, og året etter dukket den opp igjen.

Lederkrise og flyttesakens andre runde

Den 30. mai 1984 sa Svein A. Krane opp.¹⁴⁴ Stillingen ble deretter utlyst. Omtrent samtidig sa også assisterende direktør i Finotro, Brynjar Elde, opp sin stilling. Både Krane og styret hadde anmodet Elde om å søke stillingen som ny administrerende direktør, men Elde hadde oppfattet selve utlysningen som en mistillitserklæring mot ham selv, idet han mente at han som assisterende automatisk burde ha blitt tilbudt stillingen. Ved søknadsfristens utløp var det bare kommet inn én søknad.¹⁴⁵ Søkeren, som var ansatt som produksjonssjef ved en stor fiskeindustribedrift i Vesterålen, ble imidlertid ikke ansett som egnet til jobben. Dermed var konsernet i en akutt lederkrise, og i den forbindelse dukket spørsmålet om hovedkontorets lokalisering opp igjen. Det faktum at bare én søknad hadde kommet inn, kunne tolkes som en bekreftelse på konsernledelsens tidligere argumenter for å flytte: Hovedkontorets plassering gjorde det lite attraktivt for kompetente personer å søke seg til toppstillinger i konsernet.

¹⁴² Fdeps arkiv, boks 616. Telex fra Finotro, Pressemelding, dat. Honningsvåg, 26.09.1983. På møtet deltok representanter fra samtlige fagforeninger som organiserte ansatte i Finotro (NNN, NFATF, H&K, NITO og NIF).

¹⁴³ FB, FA, boks 5. St.prot., 29.-30.09.1983, sak 48/83.

¹⁴⁴ FB, FA, boks 5. St.prot., 18.07.1984, sak 17/84.

¹⁴⁵ Fdeps arkiv, boks 616. Brev fra Svein A. Krane til Fdep, Sak: Styremøte i Finotro a.s 18. d.m., Selskapets administrasjon, dat. 17.07.1984. Vedl.: Saksnotat til sak 17/84, dat. 16.07.1984.

Samtidig ser det ut til Kranes oppsigelse var ment som et middel til å presse styret og Fiskeridepartementet til å gå inn for flytting av Finotros administrasjon vekk fra Honningsvåg.

Saken skulle behandles av Finotro-styret den 18. juli 1984. Som vedlegg til styrepapirene lå et brev fra Hans Mørch i konsulentselskapet Hartmark-Iras angående Finotros lederkrise og betydningen av hovedkontorets plassering for å tiltrekke seg attraktive og dyktige søkere til direktørstillingen.¹⁴⁶ Mørch mente at det var grunn til å vurdere flytting til et mer sentralt og attraktivt sted, fordi ”Honningsvåg ligger klimatisk og geografisk ugunstig til og en interessant stilling vil neppe være nok til å trekke til seg dyktige ledere.”

Denne gangen fikk Krane styret med seg i spørsmålet om lokalisering av hovedkontoret til et annet sted. Vedtaket gikk ut på å anmode Fiskeridepartementet om å ta stilling til spørsmålet om å flytte Finotros administrasjon fra Honningsvåg til Tromsø, alternativt Alta.¹⁴⁷ Også de ansattes styrerepresentant, truckfører Thorleif Hågensen fra Båtsfjord, støttet forslaget om flytting, primært til Alta. I vedtaket begrunnet styret forslaget med at det var mangel på kvalifiserte søkere til stillingen som administrerende direktør. Og til tross for de motforestillinger som kunne reises mot flytting, var styret av den oppfatning at hensynet til å få en ”slagkraftig” konsernledelse måtte veie tyngre. På kort tid hadde altså stemningen snudd.

I vedtaket ble Krane oppfordret til å trekke oppsigelsen tilbake. Dette var et taktisk trekk fra styrets side, for det var lite sannsynlig at Krane ville trekke oppsigelsen. På dette tidspunkt var han nemlig i ferd med å tiltre som direktør i Fiskeindustriens Landsforening, med sete i Tromsø.¹⁴⁸ At Krane likevel gikk så sterkt inn for en flytting av administrasjonen til Tromsø, har selvsagt sammenheng med hans overbevisning om at dette var til selskapets beste. Men det kan også ha vært et annet motiv: Svein A. Krane skal ha ønsket å overta som styreformann etter Aksel Olsen, som hadde signalisert sin avgang.¹⁴⁹

Før en beslutning om flytting kunne fattes, ba Fiskeridepartementet om uttalelser fra arbeidstakerne ved anleggene, fra deres organisasjoner og fra kommunale og fylkeskommunale myndigheter.¹⁵⁰ Denne endelige avgjørelsen skulle så tas av bedriftsforsamlingen på møte den 17. august samme år.

Reaksjonene fra de ansatte viste at motstanden – naturlig nok – var størst i Nordkapp kommune, der også konsekvensene av en flytting ville bli mest følbare.¹⁵¹ Både i Honningsvåg

¹⁴⁶ FB, FA, boks 5. St.prot., 18.07.1984, sak 17/84. Vedl.: Brev fra Hans Mørch, Hartmark-Iras til Svein Krane, dat. 13.07.1984.

¹⁴⁷ FB, FA, boks 5. St.prot., 18.07.1984, sak 17/84.

¹⁴⁸ *Norsk Fiskerincæring – En kvalkade 1961-1995*, nr. 10/96, s. 175.

¹⁴⁹ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

¹⁵⁰ Fdeps arkiv, boks 616. Brev fra Fdep til Finotro, Flytting av selskapets hovedkontor, dat 26.07.1984.

¹⁵¹ Fdeps arkiv, boks 616. Notat til Bedriftsforsamlingen i Alta 17. august 1984, vedl. uttalelser fra de Finotro-

og Kamøyvær gikk et overveldende flertall av arbeiderne imot flytting, og på et møte ved Honningsvåg-anlegget stemte 80 personer mot flytting av hovedkontoret, mens bare tre var for. Ved de andre anleggene gikk stemningen i en noe annen retning. I Mehamn deltok 20 av 40 ansatte på et møte om saken. På møtet ble det lagt fram en uttalelse som beklaget den situasjonen som gjorde det aktuelt å vurdere flytting, men samtidig ble det sagt at de ansatte i Mehamn ikke ville motsette seg en slik endring, dersom dette ble ansett for å være nødvendig for å sikre selskapets videre virksomhet. Uttalelsen ble vedtatt med 13 mot sju stemmer. I Båtsfjord var det de tillitsvalgte som tok stilling til saken, og også disse vedtok – om enn noe motvillig – at bedriftens interesser tilsa at hovedkontoret burde flyttes fra Honningsvåg til Tromsø. Lignende vedtak ble fattet av de Finotro-ansatte i Vardø og Syltefjord.

Blant dem som uttalte seg av de ansatte, var det altså et flertall som støttet styrets forslag om flytting. Det er verdt å ta hensyn til at disse uttalelsene ble innhentet på et tidspunkt da mange av Finotros arbeidere var på ferie. Men dersom resultatene skal tolkes som representative for holdningen blant alle Finotro-ansatte, var 54 prosent tilhengere av flytting, mens bare 31 prosent gikk imot.¹⁵² Dette gjenspeiler at spenningene mellom Honningsvåg og resten av konsernet var store i dette viktige spørsmålet.

Ellers i fylket var det mange andre instanser og organer som uttalte seg, og i løpet av august 1984 mottok bedriftsforsamlingen og Fiskeridepartementet brev og vedtak fra Finnmark Arbeiderparti, Nordkapp Arbeiderparti, Finnmark Høyre, Nordkapp Høyre, Hammerfest Høyre og Finnmark Fiskarlag.¹⁵³ Uten unntak gikk samtlige imot forslaget om å flytte Finotros hovedkontor ut av Finnmark. Av andre flyttemotstandere må nevnes fylkesutvalget i Finnmark og formannskapet i Nordkapp. På lederplass i *Nordlys* og *Finnmark Dagblad* ble det også uttrykt skepsis til flytteplanene. *Fiskeribladet* hadde et større oppslag med Thor Robertsen, som på dette tidspunkt var medlem av Finnmark Arbeiderpartis fiskeripolitiske utvalg. Robertsen kalte forslaget om flytting en "fallitterklæring". Spørsmålet om lokalisering av Finotros administrasjon var ikke en bedriftssak, men en prinsipp sak som angikk hvorvidt Finnmark skulle tappes for en type kompetanse som det allerede var for lite av innenfor fylkets viktigste næring.

På bakgrunn av den overveldende motstanden trakk styret sitt flyttevedtak på sitt møte den 17. august, umiddelbart før bedriftsforsamlingen trådte sammen.¹⁵⁴ Med følgende vedtak satte deretter dette organet sluttstrek for flyttesaken for godt i Finotros historie:

ansatte i Vardø, Syltefjord, Båtsfjord, Mehamn, Honningsvåg og Kamøyvær.

¹⁵² Samme sted.

¹⁵³ Fdeps arkiv, boks 616. Se egen mappe merket: Hovedkontorets lokalisering.

¹⁵⁴ FB, FA, boks 5. St.prot., 17.08.1984, sak 26/84.

”Bedriftsforsamlingen slår fast at Finotros a.s.’s konsernledelse/hovedadministrasjon fortsatt skal være i Honningsvåg.”¹⁵⁵

Direktør Svein A. Krane var skuffet og bitter over utfallet av flyttesaken.¹⁵⁶ Han hevder at utspillet om å flytte administrasjonen fra Honningsvåg ikke var noe soloutspill, men var noe som hadde vært ”gjennomdiskutert” med Fiskeridepartementet. Men da det ble bråk, trakk departementet seg, og Krane opplevde dette som et dolkestøt i ryggen fra eieren. Daværende fiskeriminister Thor Listau sier på sin side i intervju at han ikke kan huske å ha hatt befatning med flyttesaken.¹⁵⁷ Det er imidlertid hevet over tvil at fiskeristatsråden ble godt informert om hvert skritt som ble tatt av Finotro-ledelsen i forbindelse med denne saken. Styreformann Aksel Olsen forteller at departementets politiske ledelse i prinsippet støttet flytteforslaget, men også at Listau skjelte til hva det politiske miljøet i Finnmark mente om saken.¹⁵⁸

På styremøtet den 18. september 1984 ble Gunnar-Frank Holst ansatt som ny administrerende direktør i Finotro.¹⁵⁹ Holst hadde tidligere vært ansatt i Finotro, både i 1960-årene og som økonomi-direktør i 1970-årene.¹⁶⁰ Han hadde blant annet sittet i planleggingsutvalget for Skjervøy-anlegget. Før han kom inn i ledelsen igjen i 1984, hadde han arbeidet vært i andre fiskeri- og rekebedrifter, og som styreformann i bank. Måten Holst ble ansatt som ny Finotro-direktør på, førte til at Terje Strøm trakk seg fra sitt styreverv.¹⁶¹ Strøm mente at ansettelsen var kritikkverdig fordi ikke alle styremedlemmene var informert om ansettelsen. Det var heller ikke opplyst at Holst var søker til stillingen før møtet. Dessuten ble ikke konsulentfirmaet som var engasjert for å løse lederspørsmålet konsultert før styret gikk til ansettelse av Holst. Styret på sin side begrunnet avgjørelsen om den hurtige ansettelsen av Holst med at den selskapets økonomiske situasjon og de framtidige utsiktene hadde gjort det ”tvingende nødvendig” å få avklart ledelsesfunksjonen omgående.

Ansettelsen av Gunnar-Frank Holst foregikk på det første styremøtet ledet av Finotros nye styreformann, Per A. Olsen, som tiltrådte etter Aksel Olsen. Den nye formannen var opprinnelig fra Sørstraumen i Kvænangen, men hadde bodd i Hammerfest siden 1957.¹⁶² Han hadde økonomisk utdanning. Og som sin forgjenger hadde han avisbakgrunn – Olsen hadde i en kort periode vært disponent for konkurrenten til *Finnmark Dagblad* i Hammerfest, den konservative avisa *Finmarksposten*. Etter dette drev han sitt eget spedisjonsfirma, Norfrakt A/S.

¹⁵⁵ FB, FA, boks 8. Bedr.fors.prot., 17.08.1984, sak 9/84.

¹⁵⁶ Intervju med Svein A. Krane, 20.12.1999.

¹⁵⁷ Intervju med Thor Listau, 03.08.1999.

¹⁵⁸ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

¹⁵⁹ FB, FA, boks 5. St.prot., 18.09.1984, sak 33/84. Fiskeriminister Listau deltok på deler av møtet.

¹⁶⁰ Intervju med Gunnar-Frank Holst, 25.05.2000.

¹⁶¹ FB, FA, boks 5. St.prot., 10.11.1984, sak 47/84.

¹⁶² Intervju med Bjørg Olsen, 08.02.2005. Per A. Olsen døde i 1996.

Olsen hadde en rekke verv i fylkes- og kommunepolitikken, blant annet i Hammerfest bystyre og i fylkestinget. Av sentrale verv kan det nevnes at han var nestleder og formann i Postsparebankens styre i en årrekke på 1980-tallet.¹⁶³ Per A. Olsen ble sittende i snaut to år som styreleder i Finotro, fram til sommeren 1986. Dette var en dramatisk periode da selskapets skjebne ble avgjort, slik vi skal se i neste kapittel.

En annen vesentlig endring i styret inntraff våren 1985, da representanten til Norges Råfisklag, Kjell Hastad ble fritatt for sitt styreverv i Finotro.¹⁶⁴ Bakgrunnen var at han tiltrådte som assisterende direktør i Råfisklaget. Med dette sluttet en lang æra, og etter dette var ikke fiskerne eller deres organisasjoner lenger representert i styret.

Vendepunktet – ny statlig redningsaksjon?

Etter tre år på rad med betydelige overskudd, gikk det nedover igjen med selskapet i 1984. Driftsresultatene etter årets første fire måneder viste et underskudd på over kr. 600.000,-¹⁶⁵ Deretter gikk det enda dårligere, og årsregnskapet for 1984 ble gjort opp med et underskudd på mer enn åtte millioner kroner (tabell 7.1). For hele konsernet, som innbefattet moderselskapet med trållerrederiene, var underskuddet på hele 16,4 millioner kroner. Kontrasten til rekordoverskuddet på 11,6 millioner fra året før var stor. Årsakene til det svake resultatet var særlig svikt i konsumloddeproduksjonen og svikt i rekemarkedet. I tillegg var det en svak tilførsel av torskeråstoff, noe som førte til at Finotro måtte betale betydelige overpriser. Råstoffmangelen førte til at bare halvparten av anleggenes filetkapasitet kunne utnyttes. Nye investeringer og utbedringer var sterkt påkrevet. Ved Honningsvåg-anlegget hadde både Arbeidstilsynet og Fiskeridirektoratets kontrollverk krevd utbedringer av fiskemottaket, dessuten at det ble installert ny vare- og personheis i hovedbygningen.¹⁶⁶ Uttrykket krise har mange ganger vært brukt i denne framstillingen om Finotros historie. Men det er nok en gang vanskelig å komme utenom dette begrepet når man skal beskrive situasjonen fra og med sommeren og høsten 1984. Krisen som satte inn i 1984 kom konsernet aldri over.

Nok en gang henvendte Finotro-ledelsen seg til staten med bønn om å øke aksjekapitalen i selskapet:

I kombinasjon med bedriftens planlegging for lønnsom drift, er det (...) nødvendig at eieren, Staten v/ Det Kgl. Fiskeridepartement, øker

¹⁶³ Opplyst i elektronisk brev fra Tore Dyr Dahl, DNB Nor, til BPF, dat. 08.0.2005.

¹⁶⁴ Intervju med Kjell Hastad, 30.11.1999.

¹⁶⁵ FB, FA, boks 5. St.prot., 18.07.1984, sak 19/84.

¹⁶⁶ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsberetning og regskap 1984, s. 21.

aksjekapitalen i Finotro a.s, for derved å sikre at nødvendige og lønnsomme investeringer (...) kan finne sted på forholdsvis kort sikt.¹⁶⁷

Forrige gang Finotro staten hadde refinansiert selskapet ved å øke aksjekapitalen var i 1981, i forbindelse med overgangen til statsaksjeselskap (se ovenfor og kapittel 6). Daværende statssekretær i Fiskeridepartementet, Ivan Kristoffersen, hadde da gjort det helt klart at dette var siste gangen Finotro kunne regne med at staten grep inn. Som nevnt ovenfor var også styreformann Aksel Olsen klar over at Finotro neppe kunne regne med en ny refinansiering. Men på våren 1985 var situasjonen den at egenkapitalen i selskapet var gått tapt nok en gang, og det var spørsmål om hva som skulle skje videre. I et styrevedtak fra mars 1985 fikk selskapets ledelse, sammen med styreformannen, i oppdrag å henvende seg til Fiskeridepartementet angående en mulig utvidelse av aksjekapitalen.¹⁶⁸

Mye tyder på at Fiskeridepartementet var villig til å vurdere dette. I et styrevedtak fra juni 1985 – foran generalforsamlingen – heter det at det var nødvendig å styrke egenkapitalen gjennom en økning av aksjekapitalen.¹⁶⁹ I praksis var dette en forespørsel om ny statlig kapitalinnsprøytning. I vedtaket, som styret inviterte bedriftsforsamlingen til å fatte, heter det videre:

Spørsmålet er tatt opp med Staten v/ Fiskeridepartementet, og det er fra fiskeriministerens side gjort klart at en slik henvendelse vil bli gitt en positiv behandling. Det vil imidlertid være nødvendig at en henvendelse om dette til Departementet blir ledsaget av en plan for hvordan lønnsomhet kan oppnås i Finotros fremtidige drift.¹⁷⁰

I vedtaket – som ble enstemmig vedtatt av bedriftsforsamlingen dagen etter – ble det nevnt at en slik plan ville måtte innbefatte vurdering av produksjon, produktspekter, salg og hvordan selskapets anlegg skulle bli sikres med tilstrekkelig råstoff. Med hensyn til det siste, ble det understreket at selskapets styre snart var nødt til å stilling til trålerstrukturen og organiseringen av trålerenes drift. Departementet var godt orientert, for som representant for staten ved Fiskeridepartementet møtte underdirektør Magnor Nerheim den 4. juni 1985, da bedriftsforsamlingen fattet vedtaket.¹⁷¹

¹⁶⁷ Brønnøysundregistrene. Finotro a.s. Årsberetning og regnskap 1984, s. 1.

¹⁶⁸ FB, FA, boks 5. St.prot., 29.03.1985, sak 27/85.

¹⁶⁹ FB, FA, boks 5. St.prot., 03.06.1985, sak 35/85.

¹⁷⁰ Samme sted.

¹⁷¹ FB, FB, boks 8, Bedr.fors.prot., 04.06.1985.

Vedtaket viser to forhold: For det første at Fiskeridepartementet under Listaus ledelse så positivt på henvendelsen om en ny mulig refinansiering og tilføring av ny kapital til selskapet. For det andre at alternativer til statlig eierskap ikke var oppe til styrets vurdering på dette tidspunkt.

Ikke alle omstendigheter omkring denne saken er helt klarlagt. Var det realistisk fra selskapets side å håpe på at fiskeriministeren faktisk ønsket å gå inn for en politisk behandling i Stortinget for å få til en ny statlig kapitalinnsprøyting? Thor Listau forteller at han ikke kan huske hvordan departementet behandlet forespørselen fra Finotro om en ny refinansiering sommeren og høsten 1985.¹⁷² Han mener imidlertid at det internt i den politiske ledelsen i departementet ble diskutert om det var mulig å selge deler av selskapet, men at dette ikke ble drøftet på regjeringsnivå.

Imidlertid ble det ikke noen ny utvidelse av aksjekapitalen til Finotro i regi av staten. I oktober 1985 forlot Thor Listau stillingen som fiskeriminister, til fordel for Eivind Reiten. Skiftet innledet avviklingsfasen av Finotro (kapittel 8).

Avslutning

Det var en berettiget optimisme i Finotro etter overgangen til statsaksjeselskap i 1981. Selskapet var refinansiert, et nytt og kompetent styre var på plass, og produksjonen ga store overskudd over flere år på rad: Nesten to og en halv millioner i 1981, og deretter over elleve millioner i hvert av de to neste årene. Selv om det ikke var kjernevirksomheten som skapte overskuddene, var det grunn til å se lyst på framtiden. Finotro solgte i denne perioden egenproduserte loddeprodukter. Og selskapet ekspanderte, ved å kjøpe opp nedlagte fiskebruk i regionen.

Den nye høyre-regjeringen fra høsten 1981, proklamerte at den ville gjennomføre store endringer i industri- og næringspolitikken. I fiskeripolitikken skjedde det imidlertid lite, selv om det ble økt oppmerksomhet på sammenheng mellom statens innsats og overkapasitet i næringen. De korporative trekkene ble beholdt, med råfiskloven og eksportloven som bærende bjelker. Statsstøtten til fiskerne gjennom Hovedavtalen ble også opprettholdt. På ett felt skjedde det imidlertid forandringer: Frysekonsesjonsloven ble opphevet, etter mange år uten å ha vært omvendt. Opphevelsen var en viktig symbolsak for Willoch-regjeringen: Det var markedskreftene og ikke staten som skulle bestemme framtidige etableringer av fiskeproduksjonsanlegg.

¹⁷² Elektronisk brev fra Thor Listau til BPF, dat. 19.06.2000.

Omkring 1984 kom vendepunktet for Finotro, med uro og misnøye blant de ansatte, spesielt i Honningsvåg, og atter underskuddsdrift. Direktørens kontroversielle forslag om å flytte hovedkontoret dukket opp samtidig, noe som avstedkom sterke reaksjoner i Finnmark fylke.

Det ble ingen flytting av hovedkontoret, men derimot stor utskifting i ledelse og styre. Og nok en gang henvendte Finotros seg til eieren med bønn om økt kapitaltilførsel. Neste kapittel handler om hvordan Fiskeridepartementet tok imot forespørselen, og om hva som førte til at Finotro ble avviklet som statsbedrift i 1986.

Kapittel 8

Avvikling, 1985-1986

Innledning

Avviklingsfasen av Finotro startet høsten 1985 og varte fram til staten solgte sine aksjer i selskapet og FRIONOR Polar Group overtok virksomheten omtrent femten måneder seinere, i desember 1986. Hovedspørsmålet i dette kapitlet er hva som førte til avviklingen. Og hva var bakgrunnen for at FRIONOR fikk overta Finotro? I kapitlet blir også de ulike eieralternativene diskutert.

Ytre sett har Finotros avvikling sammenheng med to politiske hendelser. Den første inntraff høsten 1985, da Thor Listau gikk ut av den borgerlige samlingsregjeringen etter stortingsvalget. Den nye fiskeriministeren ble Eivind Reiten, og med ham startet arbeidet med å avvikle Finotro. Den andre hendelsen fant sted våren 1986. Den 29. april dette året gikk Willoch-regjeringen av, og Gro Harlem Brundtland dannet sin andre regjering. Bjarne Mørk-Eidem ble landets nye fiskeriminister, og i hans periode som fiskeriminister ble statselskapet solgt. Men selv om disse hendelsene virket utløsende, er det åpenbart at avviklingen av statsbedriften Finotro må forstås i lys av dyptgående politiske trender. Liberalisering av økonomien og nedbygging av den sosialdemokratiske samfunnsorden var blant de viktigste.

Fra Thor Listau til Eivind Reiten – et oppgjør med det korporative systemet?

Som ungdomspolitiker på midten av 1970-tallet hadde Eivind Reiten vært skeptisk til at moderpartiet skulle søke regjeringssamarbeid med Høyre.¹ Men i oktober 1985 ble den tidligere lederen for Senterungdommen fiskeristatsråd i Willochs borgerlige koalisjonsregjering, etter Thor Listau. Eivind Reiten er født i 1953, og kommer opprinnelig fra øykommunen Midsund i Møre og Romsdal.² Faren var fisker, men selv utdannet han seg til sosialøkonom ved Universitetet i Oslo. Karriereveien på topplanet var kort, og Reiten gikk direkte fra en statssekretærstilling i ett departement til statsrådspost i et annet. Da Kåre Willochs første regjering ble utvidet til en borgerlig koalisjonsregjering i 1983, ble han utnevnt til statssekretær for finansminister Rolf Presthus.³ Om bakgrunnen for denne utnevnelsen skriver Willoch at både han selv og Presthus kjente Reiten som en usedvanlig dyktig økonom, og som

¹ Madsen 2001:154. Eivind Reiten var leder i Senterungdommen 1979-81. På 1970-tallet var også ungdomspartiene til Venstre og Kristelig Folkeparti kritiske til deltakelse i en regjering med Høyre.

² Intervju med Eivind Reiten, 23.02.2000.

³ Nordby (red.) 1985:314f. Reiten ble statssekretær for Presthus i tillegg til Kjell Storvik fra Høyre, som hadde vært

dessuten hadde det avgjørende fortrinn at han ikke ga opp sin faglige integritet til fordel for politisk anti-økonomi. Derfor ville vi gjerne ha ham inn i Finansdepartementet, og så med stor tilfredshet at det ble krevet av Senterpartiet. Det letter forhandlingene når noen krever noe som man ellers gjerne ville prøve å dytte på dem.⁴

To år seinere ble så cand. oecon Eivind Reiten ikke bare den yngste statsråden i Kåre Willochs andre regjering, med sine 32 år var han også den yngste minister som noensinne har ledet Fiskeridepartementet.⁵ Hans tiltredelse markerer et annet samtidstypisk aspekt: Reiten var den første norske fiskeriminister med embetseksamen i sosialøkonomi.

Rokeringene i regjeringens sammensetting hadde sin bakgrunn i resultatet av stortingsvalget høsten 1985. Samlet sett var koalisjonen svekket etter valget og ble sittende igjen med 78 av 157 mandater, noe som førte til at Fremskrittspartiet kom i vippeposisjon. Høyre hadde mistet tre mandater, mens både Kristelig Folkeparti og Senterpartiet fikk et nytt mandat hver sammenlignet med valget i 1981.⁶ Dermed var den interne styrkefordelingen mellom partiene forrykket, og Senterpartiet krevde økt innflytelse.⁷ Med Reitens tiltredelse som fiskeriminister økte antall statsråder utgått fra partiet fra tre til fire. Willoch skriver i sin memoarbok at regjeringen trengte en sosialøkonom til i regjeringen og var godt fornøyd med at Senterpartiet – igjen – foreslo Reiten til en viktig stilling: ”Bedre kunne det ikke bli.”⁸

Men hvorfor nettopp Thor Listau ble byttet ut, er mer uvisst. Imidlertid kan avgangen ha hatt sammenheng med mangelen på synlige resultater i hans fireårige periode som fiskeriminister. Fra fiskerinæringen var det mange som hadde hatt forventninger til at Høyres program, med løfter om forenkling av byråkratiet og liberalisering av fiskeekporten, skulle bli en realitet ved Listaus tiltredelse. Men som vist ble det ikke foretatt noen grunnleggende fiskeripolitiske endringer i årene fra 1981 til 1985, med unntak av opphevelsen av frysekonsesjonsloven (se kapittel 7).

Til tross for fravær av synbare resultater forteller flere informanter at Listau stod for et vesentlig linjeskifte internt i Fiskeridepartementet. Magnor Nerheim, nåværende ekspedisjonssjef i Avdeling for havbruk, sjømat og marked, mener at selv om få synlige endringer fant sted i Listaus periode som statsråd, bidro han til å forandre mentaliteten i departementet, i retning av å

statssekretær siden Willoch dannet regjering i 1981.

⁴ Willoch 1990:245f.

⁵ Se også Finstad 2003d).

⁶ NOS Statistisk årbok 1989, s. 391ff. Det er verdt å merke seg at antall representanter økte fra 155 til 157 fra 1981 til 1985.

⁷ Madsen 2001:180.

⁸ Willoch 1990:354.

gjøre den mer markedsorientert.⁹ Et lignende ettermæle har han fått fra fiskerinæringskretser. I 35-årsberetningen til tidsskriftet *Norsk Fiskerinæring* ble Thor Listau valgt til årets navn for 1982 med en slik begrunnelse:

Listau er valgt som årets navn fordi han i 1982 markerte en klar holdningsendring i den offentlige administrasjon. Selv om ettertiden har vist at mange av de endringer han forespeilet, og som partitilhengerne forventet, ikke ble gjennomført, er det ingen tvil om at han bidro til å skape en holdningsendring i næringen.¹⁰

At det å forandre på holdningene i Fiskeridepartementet kunne by på store utfordringer, blir bekreftet fra mange hold. Flere av informantene, også enkelte av dem som arbeider eller har arbeidet i Fiskeridepartementet, har brukt uttrykk som at ”sosialdemokratiet satt i veggene” om departementet i perioden fram til omkring midten av 1980-tallet. Tidligere ekspedisjonssjef Carl Bjørge uttrykte det slik: “Det er ikke lett å drive høyrepolitikk i Fiskeridepartementet.”¹¹ For Listau kan det ha vært ytterligere problematisk etter regjeringutvidelsen i 1983, da Høyre i større grad måtte støtte seg på Senterpartiet og Kristelig Folkeparti.

Hva var denne departementskulturens kjennetegn? Fiskeridepartementet var en av hjørnesteinene i det korporative systemet som preget fiskerinæringen i det meste av etterkrigsperioden. Departementet hadde ansvaret for å forvalte en næring der staten engasjerte seg tungt, både gjennom ulike former for statsstøtte, men også gjennom direkte eierskap i flere foretak (se også nedenfor). Blant byråkratene i departementet var juristprofesjonen svært godt representert, og de var ansatt for å tolke og anvende et omfattende regelverk med lover og forskrifter som regulerte næringen.

Hvilke motiver lå til grunn for måten fiskerinæringen ble forvaltet på? Dette er treffende beskrevet av Nerheim, som framhever at det var ett forhold som veide tyngre enn alle andre, og det var hensynet til *fiskernes* ve og vel.¹² Ekspedisjonssjefen er dermed på linje med Petter Holms påstand om fiskerne som den sterkeste aktørgruppen i etterkrigstidens fiskerinæring, men som til tross for dette hadde greid å skape et bilde av seg selv som en næringsgruppe med behov for økonomisk hjelp fra staten (se kapittel 1). Listaus statssekretær Leiv Grønnevet er inne på noe lignende når han hevder at målsettingen for ”norsk fiskeripolitikk har gått ut på å

⁹ Intervju med Magnor Nerheim, 12.11.1999.

¹⁰ *Norsk Fiskerinæring. En kavalgade 1961-1995*, nr. 10, Eidsvoll 1996, s. 161.

¹¹ Intervju med Carl Bjørge, 18.01.1999.

¹² Intervju med Magnor Nerheim, 12.11.1999.

optimalisere driftsgrunnlaget for det enkelte fartøy, altså å gi mannen i båten maksimal fortjeneste.”¹³ Hele lovverket var bygget opp omkring denne målsettingen. Og kulturen i Fiskeridepartementet var sterkt preget av dette synet på fiskerne som en støtteverdig gruppe. Et bredere næringslivsorientert syn, som Listau stod for, kunne lett komme i konflikt med dette.

Etterfølgeren Eivind Reiten er mer kjent for sin ettårige periode som olje- og energiminister i Syse-regjeringen 1989-1990, da energimarkedet ble liberalisert og oljemeldingen framlagt, enn som fiskeriminister. Imidlertid satte han enkelte spor etter seg også i sin sju måneder lange statsrådsperiode i Fiskeridepartementet, ikke minst i forhold til Finotro. Reiten hadde kjennskap til departementet etter et engasjement ved Fiskeriøkonomisk kontor. Det var også her han fant stoff til sin spesialoppgave i sosialøkonomi fra 1977: “Inntekstgivende støttetiltak i de norske fiskerier”. Oppgavens problemstilling var å diskutere i hvilken grad de statlige tiltakene virket inntektsutjevne, dessuten foreslå hvordan mulige omlegginger av støtteordningen ville fungere.¹⁴ Reitens beregninger ble brukt av Fiskeridepartementet i en utredning om støttetiltakene, også framlagt i 1977.¹⁵

Reiten har beskrevet det departementet han kom til å lede som svært forvaltningsorientert og lite reformvillig.¹⁶ Kontrasten fra hans opplevelse av å være statssekretær i Finansdepartementet var slående. Der ble strukturelle reformer hyppig diskutert, og villigheten til å tenke kontroversielt og nytt var stor. Allerede før han ble fiskeriminister var han godt orientert om hvordan staten utøvde sitt eierskap i Finotro, eller snarere mangelen på utøvelse, for å bruke hans egne ord. Ikke minst kjente han til konsernet gjennom Fiskeridepartementets stortingsmeldinger om selskapets drift, som hvert år kom i all sin ”meningsløse grellhet”. Bakgrunnen for den sterke ordbruken er at meldingene, ifølge Reiten, ikke hadde noen som helst praktisk funksjon. Den var ikke uttrykk for noen ”eierskapspolicy”, og fungerte heller ikke som noe styringsdokument.

På direkte spørsmål om staten har noe ansvar for å bidra til å opprettholde fiskeindustri på et så utsatt sted som finnmarkskysten, svarer Reiten at han har – og hadde som fiskeristatsråd – et prinsipielt syn på at statens oppgave i fiskerinæringen *ikke* er å eie og støtte foretak selektivt, men å stimulere hele næringen gjennom bruk av virkemidler og tilskuddsordninger som kan fungere generelt for samtlige aktører, slik som fjerning av arbeidsgiveravgift og lignende. Et eksempel som kan kaste lys over hans holdning til forholdet mellom næring og stat, var da han

¹³ Intervju med Leiv Grønnevet, 17.02.2004.

¹⁴ Reiten 1977.

¹⁵ Utredningen er: NOU 1977:51 Inntektsutjevne støttetiltak i fiskerinæringen. Utvalget som la fram utredningen var ledet av byråsjef Bjørn Brochmann i Fiskeridepartementet.

¹⁶ Intervju med Eivind Reiten, 23.02.2000.

som fiskeriminister møtte representanter for oppdrettsnæringen. De ønsket at staten skulle bidra med økonomisk hjelp til næringen, men Reiten avslo kategorisk med den begrunnelse at han ”i motsetning til de fleste andre” var hellig overbevist om at oppdrettsnæringen ville bli helt ødelagt på lang sikt, dersom den ble en post på statsbudsjettet.

I bind 2 av Senterpartiets historie, *Motstraums*, skriver historikeren Roar Madsen følgende om styrkeforholdet i den borgerlige samlingsregjeringen:

Under høgdepunktet for høgrebylgja sat Høgre med brorparten av regjeringsmedlemene og dei fleste tunge departementa. Både ideologiske trendar, valoppslutnad og styrketilhøvet i regjeringskoalisjonen borga difor for eit samarbeid der Sp måtte sluka politiska kamelar.¹⁷

Sitatet kan gi assosiasjoner i retning av at senterpartistatsrådene nærmest satt som gisler i regjeringen, uten noe eget ansvar for høyrevridningen i norsk politikk på 1980-tallet. En slik framstilling er trolig farget av inntrykkene etter Senterpartiets radikaliserings i forbindelse med EU-kampen på 1990-tallet. Den er imidlertid lite dekkende når det gjelder Eivind Reitens virketid som statsråd fra høsten 1985 til våren 1986. Han stod for en markedsorientert linje i fiskeripolitikken, og det var under Reitens ledelse av Fiskeridepartementet at spørsmålet om begrensning av det statlige eierskapet til Finotro for første gang ble seriøst utredet, på hans initiativ. Ingenting tyder på at beslutningen om dette innebar fortæring av kameler.

Eivind Reiten var også en utpreget pragmatisk orientert statsråd, samtidig var han uavhengig og relativ utypisk både i eget parti og som leder for Fiskeridepartementet:

Sammenlignet med mange tidligere fiskeriministre hadde han ikke samme binding til fiskerinæringens organisasjoner eller til én bestemt landsdel. Med god støtte fra Høyre, og på faglig sosialøkonomisk grunn, hadde han derfor anledning til å tøyne grensene for tradisjonell senterpartipolitikk.¹⁸

Å tegne et bilde av ham som ensidig markedsorientert vil likevel være galt, for noe grunnleggende brudd med det bestående systemet kom ikke. I Reitens tid som fiskeriminister inngikk staten og Norges Fiskarlag en av de dyreste støtteavtalene noensinne, på mer enn 1,3 milliarder kroner.¹⁹ Tatt i betraktning av at statens tilbud i utgangspunktet var på 700 millioner,

¹⁷ Madsen 2001:179.

¹⁸ Finstad 2003d):138.

¹⁹ Samme sted, s. 135.

hadde næringen all mulig grunn til å være tilfreds.

Til tross for enkelte sprekker i systemet, var de korporative trekkene i fiskeriene dominerende fram til omkring 1990, etter dette startet demonteringen av dette systemet. Det statlige eierskapet i fiskeindustrien opphørte, statsstøtten ble nedbygget og til slutt fjernet helt, og eksportlovgivningen ble liberalisert. I dette bildet er både Thor Listau og Eivind Reiten overgangsskikkelser, i det begge åpnet opp for en større grad av tilnærming til markedet. Selv er Reiten svært forsiktig med å tillegge sin rolle som fiskeriminister særlig betydning, fordi han ble sittende så kort tid.²⁰

Planer om reorganisering, refinansiering og ny forretningsidé

De siste årene av Finotros historie var preget av relativt hyppige utskiftninger av folk i toppledelsen, som vist, men også av styrepresentanter. Etter generalforsamlingen i juni 1985 bestod styret av følgende personer:²¹

Formann Per A. Olsen, Hammerfest

Nestformann Hans Hoffmann

Elisabeth Jensen, Måsøy

Arne Jensen, Vadsø

Haakon Bredrup, Tromsø

Thorleif Hågensen, Båtsfjord

Jan Marthinsen, Honningsvåg

Per A. Olsen og Hans Hoffmann hadde sittet i styret siden sommeren året før. Hoffmann var jurist, og hadde siden 1979 drevet egen advokatpraksis i Hammerfest.²² Elisabeth Jensen var fra Måsøy og medlem av Høyre der. Haakon Bredrup var utdannet bryggerimester og direktør ved L. Macks Ølbryggeri i Tromsø.²³ Arne Jensen var opprinnelig fra Honningsvåg, men hadde siden 1972 vært soussjef ved Vadsø Sildoljefabrikk.²⁴ De to siste, Jan Martinsen og Thorleif Hågensen, var de ansattes representanter. Marthinsen var nyvalgt, mens Hågensen hadde vært med i styret siden 1981 (kapittel 7). Han var også hovedtillitsvalgt i Finotro.

Det nye styret hadde mer industrikompetanse enn noe tidligere styrekollegium i Finotro,

²⁰ Intervju med Eivind Reiten, 23.02.2000.

²¹ FA, FB, boks 5. St.prot., 02.08.1985.

²² Intervju med Hans Hoffmann, 01.03.1999, og Tande (red.) 1995:88..

²³ Tande (red.) 1995:49.

²⁴ Ssamme sted, s. 102f.

særlig representert ved industrilederne Arne Jensen og Haakon Bredrup. Og Hans Hoffmann hadde erfaring med styreverv i andre foretak i fiskeindustrien, blant annet som styreformann i rekefabrikken E. Lund A/S i Nordvågen på Magerøya.

I august tiltrådte Halvard Halvorsen som ny assisterende direktør i selskapet, etter Brynjar Elde.²⁵ Halvorsen var født i Måsøy kommune og var utdannet siviløkonom ved handelshøyskolen i Bergen i 1976. Etter å ha jobbet to år i firmaet Finnmarksfisk begynte han i Finotro. Da han var på intervju i mars 1985, hadde han fått beskjed om at budsjettet var i balanse. Men nå, på sommeren, var de økonomiske forutsetningene for fortsatt drift praktisk talt forsvunnet. Årsakene var at budsjettet hadde vært for optimistisk, det var svikt i råstofftilførselen, og med for lite råstoff ble effektiviteten svært dårlig.²⁶ Halvorsen forteller at det var svært frustrerende å komme inn i selskapet på dette tidspunkt. Hans første oppgave ble å utarbeide en plan for hvordan Finotro kunne komme seg ut av uføret, og ett av forslagene gikk ut på å avhende hele trålerflåten. Men han fikk klar beskjed fra styreformann Per A. Olsen om at det var uaktuelt å legge fram dette *før* stortingsvalget i september: ”Drastiske utspill var ikke ønsket, og avhending av trålerne var et veldig følsomt tema i forhold til de ansatte.”²⁷ Dessuten er det sannsynlig at Olsen, som var et framtreddende medlem av Høyre i Hammerfest, skjelte til den pågående valgkampen – et kontorversielt utspill om salg av Finotros trålere ville neppe vært til gagn for partiets mandatsjanser i Finnmark.

Sommeren 1985 var Finotros videre skjebne svært åpen. Så seint som i juni 1985 signaliserte altså staten ved Fiskeridepartementet en villighet til å vurdere tilførsel av ny offentlig aksjekapital til Finotro, under forutsetning av at dette var ”ledsaget av en plan for hvordan lønnsomhet kunne oppnås i Finotros fremtidige drift”²⁸ (se også kapittel 7). I den forbindelse ble konsulentfirmaet Barlindhaug A/S i Tromsø engasjert, noe som utkrystalliserte seg i et planleggingsopplegg ved navn ”Finotro’s fremtid”.²⁹ Resultatet var en plan for hvordan aksjekapitalen kunne utvides og selskapet omorganiseres som ble presentert på styremøtet den 11. oktober.³⁰ Planen skulle legges fram for Fiskeridepartementet, der Eivind Reiten nøyaktig ei uke tidligere hadde inntatt statsrådskontoret. To forutsetninger lå til grunn for planen. For det første tok styret utgangspunkt i at ressursituasjonen ville bli atskillig lysere i de kommende årene. For det andre: Til tross for at egenkapitalen var gått tapt og den oppsamlede kortsiktige og langsiktige gjelden var svært stor (tilsammen over 174 millioner),

²⁵ Intervju med Halvard Halvorsen, 09.01.2002.

²⁶ Samme sted.

²⁷ Samme sted.

²⁸ FA, FB, boks 5. St.prot., 03.06.1985, sak 35/85.

²⁹ Fdeps arkiv, boks 616. Utskrift av st.prot., 02.08.1985, sak 42/85.

³⁰ FA, FB, boks 5. St.prot., 11.10.1985, sak 59/85.

var det ifølge styret også betydelige skjulte verdier i selskapet. Dette gjaldt særlig trålerne, som hadde en mye høyere markedsverdi enn den bokførte verdi. Ifølge styrevedtaket utgjorde denne forskjellen ca. 35 millioner kroner. Med bakgrunn i dette mente styret at selskapet hadde muligheter for å oppta nye store lån som skulle bidra til å rette opp økonomien igjen. Trålervirksomheten skulle deretter organiseres i et eget driftsselskap. Ved siden av lån, skulle det nye selskapets egenkapital skaffes ved ny statlig tilførsel, dessuten ved å selge en av trålerne.

Ett spesielt moment ved planen krever nærmere omtale. Styret diskuterte nemlig om det kunne være aktuelt med en omorganisering der hvert anlegg ble omgjort til stedlige aksjeselskaper, med Finotro a.s. som et holdingselskap.³¹ I den forbindelse ble det også vurdert om det var aktuelt å få inn nye minoritetsinteresser på eiersiden, ved siden av staten. I vedtaket heter det at en slik organisering kunne bedre motivasjonen og styrke mulighetene for økonomisk styring og kontroll. Det ble imidlertid presisert at dette var vurderinger som bare såvidt hadde begynt. Styrets flertall sluttet seg til planen, men representantene for de ansatte, Jan Marthinsen og Thorleif Hågensen, reservert seg mot en finansieringsordning som innebar salg av trålere.³²

Seinere på høsten 1985 ble disse tankene konkretisert, og den 18. november gjorde styrets flertall et omfattende vedtak med ny forretningsidé og nye målsettinger, etter at Finotro-ledelsen hadde hatt møte med Fiskeridepartementet.³³ Vedtaket skulle legges fram for eieren seinere samme måned. Forretningsidéen var kjemisk fri for at Finotro skulle ha noe annet enn rent forretningsmessige oppgaver: ”Med utgangspunkt i råstoff fra havet skal Finotro med lønnsom drift fremstille kvalitetsmatvarer, og søke å tilfredsstillende markeder behov for slike produkter.”³⁴ Det første av de strategiske målene var utbygging av en egen markedsorganisasjon. Som det heter i vedtaket kunne medlemskapet i FRIONOR være til hinder for dette, og dette måtte derfor tas opp til vurdering. For det andre skulle de forskjellige selskapene omdannes til egne aksjeselskaper, mens Finotro skulle bli et kontrollerende holdingselskap. Det ble åpnet for at nye interessenter kunne ha eierandeler i de enkelte datterselskaper, eller i holdingselskapet. Dette var første gangen styreflertallet gjorde et slikt konkret vedtak som åpnet for andre eiere enn staten. Det tredje var at Finotros produksjonsapparat skulle være ”både effektivt og fleksibelt”, slik at selskapet skulle kunne produsere de varer som ga best pris i markedet. Det fjerde punktet i

³¹ Holdingselskap = kontrollselskap, finansselskap som eier aksjer og kontrollerer interesser i andre foretak, (*Tanums store rettskrivningsordbok*, Oslo 1996).

³² FA, FB, boks 5. St.prot., 11.10.1985, sak 59/85.

³³ FA, FB, boks 5. St.prot., 18.11.1985, sak 62/85.

³⁴ Samme sted.

planen gikk ut på helårig produksjon, noe som forutsatte en jevn råstofftilgang. Og for å få til kontinuerlig drift året igjennom måtte Finotro ”satse sterkt på fortsatt tilførsel av tråleråstoff.” En så ensidig uttalt satsing på trålerdrift var heller aldri tidligere kommet fra noe styrende organ i Finotro. En av grunnene til ordlyden ligger nok i at Råfisklagets innflytelse var borte – Hastad fikk ingen etterfølgere i Finotro-styret.

Denne gangen var de ansattes to styrerepresentanter atskillig mer offensive.³⁵ I en protokolltilførsel hevder de at de hadde fått kjennskap til de ”politiske signalene” fra departementet, og beklaget at staten fravek sitt vedtak fra februar 1981, da Finotro ble omgjort til heleid statsaksjeselskap. Akkurat hva disse signalene innebar er ikke kjent, men trolig gikk de ut på at departementet vurderte en ny eierskapsmodell. De ansattes representanter framla så et eget forslag som støttet deler av den ovennevnte planen som styreflertallet hadde vedtatt, blant annet at selskapet skulle få en egen markedsorganisasjon og at de enkelte driftsenheter ble omgjort til egne aksjeselskaper. Forslaget til Martinsen og Hågensen hadde imidlertid to forutsetninger: For det første at staten fortsatt skulle være hovedeier, for det andre at ingen trålere ble solgt.

Begge forutsetningene var meget forståelige fra et arbeiderståsted. Det statlige eierskapet hadde vært filetarbeidernes garanti for at selskapet hadde bestått og ikke gått over ende til tross for store økonomiske problemer. Og trålerne var en forutsetning for noenlunde stabil råstofftilførsel til Finotros produksjon. Selv om de foregående årene hadde vist at trålerne både var en stor økonomisk belastning for selskapet og heller ikke hadde bidratt til kontinuerlig drift på grunn av lave kvoter, var trålervirksomheten av uvurderlig betydning sett fra arbeidstakernes side og, som vist, en av NNN sine store kampsaker. Av de to sakene var det å beholde trålerne absolutt det viktigste for de ansatte, forteller tidligere assisterende direktør Halvorsen.³⁶ Punktet om å trekke inn private minoritetsinteresser var langt mindre betent, så lenge staten fortsatt hadde flertall. Forslaget til arbeiderne inneholdt et punkt til: At Finotro snarest måtte ta initiativ overfor Fideco for et ”mulig samarbeid på eierside, produksjonsside og markeds-/distribusjonsside” (se også nedenfor).

Hvordan ble styreforslaget av 18. november 1985 mottatt av eieren? Det er lite som tyder på at Fiskeridepartementet hadde særlig tro på at styret var i stand til å få Finotro på beina igjen med dette forslaget, og departementet satte derfor i gang en prosess på egen hånd – for øvrig et av få eksempler i statsselskapets 35-årige historie på at staten fravek sin passive eierrolle.

³⁵ Samme sted.

³⁶ Intervju med Halvard Halvorsen, 09.01.2002.

IKO-rapporten

I desember 1985 behandlet regjeringen Finotros problemer. Den økonomiske situasjonen var akutt. Det akkumulerte underskuddet var på 25,4 millioner kroner, og egenkapitalen hadde gått tapt. Dessuten fikk ikke selskapet låne mer penger uten at selskapets framtid var avklart. Finotro hadde hatt en kassakreditt i Norges Bank på 34 millioner, som hadde vært høyt utnyttet og delvis overtrukket. Samtidig hadde styrets forslag av 18. november skissert en vei ut av uføret, som blant annet innebar en utvidelse av aksjekapitalen i selskapet. Men Reiten mente at Finotros anlegg burde bli omdannet til egne aksjeselskaper og at det burde vurderes å trekke inn privat kapital.³⁷ Disse synspunktene var den første spikeren i det statlige eierskapets skrøpelige kiste. Ifølge Reiten var det en økende erkjennelse blant statsrådene om at mye av den statseide industrien ikke var særlig vellykket. For Finotros vedkommende var hans egen holdning at det var nødvendig å ta noen grep, og Reiten konkluderte derfor med at en ekstern konsulent skulle engasjeres for å vurdere situasjonen for Finotro nærmere, med sikte på reorganisering og begrensnig av statens framtidige engasjement. Men fordi dette arbeidet ville ta noe tid, måtte konsernet tilføres økt likviditet for å unngå å bli slått konkurs. På grunn av det store akkumulerte underskuddet oppfylte ikke Finotro vilkårene for en økning i driftskreditten. Imidlertid ga regjeringen Norges Bank forsikringer mot tap, og dermed fikk Finotro tilført inntil 15 millioner kroner i ekstra kreditt mens spørsmålet om refinansiering og reorganisering ble utredet.³⁸

Fiskeridepartementet var klar over at det ville vekke oppsikt og kritikk at regjeringen nå ville utrede Finotros framtid med tanke på å begrense statens eierskap, og daværende underdirektør Magnor Nerheim laget derfor en plan i flere trinn for hvordan informasjonen om dette skulle komme ut: Etter at regjeringen hadde behandlet saken, skulle styreformannen informeres, så administrasjonen i selskapet, bedriftsforsamlingens medlemmer, styret, disponenter og hovedtillitsmann, og deretter skulle de ansatte orienteres.³⁹ Etter dette skulle det legges fram en pressemelding.

Pressemeldingen ble offentliggjort den 10. desember.⁴⁰ Og reaksjonen uteble ikke. Tillitsmannsutvalget ved fabrikken i Båtsfjord vedtok en uttalelse der det hevdet at eieren ikke hadde fulgt opp intensjonene som lå bak stortingsvedtaket om overgang til statsaksjeselskap fra februar 1981.⁴¹ Utvalget kritiserte også at Fiskeridepartementet satte i gang med nye

³⁷ Intervju med Eivind Reiten, 23.02.2000.

³⁸ St.prp. nr. 85 (1985-86) Statens engasjement i Finotro A/S, s. 2.

³⁹ Fdeps arkiv, boks 618. Notat. Til Statsråden, fra Omsetn.avd. MN (Magnor Nerheim). Finotro A/S – refinansiering, dat. 02.12.1985. – Notatet er håndskrevet.

⁴⁰ Fdeps arkiv, boks 618. Fiskeridepartementet informerer. Pressemelding. Finotro omorganiseres, dat. 10.12.1985.

⁴¹ Fdeps arkiv, boks 618. Brev til Fdep, fra Tillitsmannsutvalget. Vedr. Fiskeridepartementets pressemelding –

konsulentutredninger, og dermed så bort fra styrets forslag til løsning. Uttalelsen var undertegnet av hovedtillitsvalgt og styremedlem Thorleif Hågensen. Et medlemsmøte for de organiserte arbeidslederne og tekniske funksjonærene kom med en lignende kritikk, og som med beklagelse konstaterte at

(...) eieren ikke har evnet å ta stilling til det forslag til omorganisering og strategi for fremtiden som Styret har lagt frem. (...) Vi er overbevist om at konsulentutredningen ikke vil frembringe nye momenter, og at den således bare vil tjene til ytterligere utsettelse av nødvendige beslutninger, og derved forlenger den usikkerhet som rår om selskapets fremtid.⁴²

Det er utvilsomt riktig at departementet så bort fra styrets vedtak. Og årsaken var – kort fortalt: Eieren ville kvitte seg med Finotro.

På nyåret 1986 ble siviløkonom Arvid Bjørnstad i konsulentfirmaet IKO Management engasjert av Fiskeridepartementet for å vurdere reorganisering og refinansiering av Finotro.⁴³ Magnor Nerheim i departementet arbeidet med denne saken og stod i nær kontakt med Finansdepartementet og Industridepartementet da valget av konsulent for oppdraget skulle foretas.⁴⁴ Fiskeridepartementet var opptatt av å finne en konsulent med industrikompetanse, og Bjørnstad ble valgt fordi han hadde erfaring fra utredningsarbeid av andre statseide industriforetak, som A/S Sydvaranger i Kirkenes og Store Norske Spitsbergen Kulkompani på Svalbard.⁴⁵ Fiskeridepartementet ønsket dessuten bevisst å unngå å engasjere et nordnorsk konsulentfirma, eller noen med tilknytning til universitets- eller fiskeriforskningsmiljøet i Tromsø til å utrede Finotros framtid, utfra objektivitetshensyn.⁴⁶ Oppfatningen var dessuten at de analytiske evnene ikke var gode nok i de aktuelle miljøene i Tromsø. Et interessant aspekt ved dette blir påpekt av Halvard Halvorsen, nemlig den tette kontakten mellom konsulentbransjen, fiskernæringen og politikere i Nord-Norge, særlig i Finnmark.⁴⁷ Personfellesskapet var stort, og mange konsulentfirmaer hadde hatt utredningsoppdrag for Finotro, utredninger som var finansiert av det offentlige. Å anbefale et salg av Finotro på dette tidspunkt ville være et ”selvmord i konsulentbransjen” i Nord-Norge, ifølge Halvorsen.

angående omorganisering av Finotro A/S, dat. 12.12.1985.

⁴² Fdeps arkiv, boks 618. Brev til Fdep, fra NFATF, avd. 94. Finotro as – Refinansiering og omorganisering – Fiskeridepartementets pressemelding, dat. 10.01.1986.

⁴³ Fdeps arkiv, boks 617. Fiskeridepartementet - FINOTRO A/S. IKO Management as (heretter IKO-rapporten 1986). Rapporten var utarbeidet av siviløkonom Arvid Bjørnstad.

⁴⁴ Intervju med Magnor Nerheim, 12.11.1999.

⁴⁵ Intervju med Arvid Bjørnstad, 15.03.2000.

⁴⁶ Intervju med Magnor Nerheim, 12.11.1999.

⁴⁷ Intervju med Halvard Halvorsen, 09.01.2002.

Fiskeridepartementet hadde satt opp visse forutsetninger for oppdraget til IKO.⁴⁸ For det første skulle målsettingen for et reorganisert Finotro være å sikre flest mulige arbeidsplasser ”innenfor selskapsmessige enheter som kan skape best mulig grunnlag for lønnsom drift på basis av fiskeindustriens rammebetingelser.” For det andre var det en forutsetning at statens direkte økonomiske engasjement skulle begrenses.

IKO ved Arvid Bjørnstad tolket oppdraget slik at ulike alternative modeller for en eventuell oppsplitting av selskapets anlegg i egne aksjeselskaper skulle vurderes, og hvilke muligheter som forelå for en hel eller delvis privat eierovertakelse. Dessuten skulle kapitalbehovet anslås, og også hvor stor andel som kunne bli skaffet tilveie gjennom private interessenter. Det var en forutsetning til: Ved et salg av Finotro var Fiskeridepartementet opptatt av at staten måtte få mest mulig igjen.⁴⁹ Ifølge Nerheim var ambisjonene om dette mye større med Reiten som fiskeristatsråd, sammenlignet med hva som var tilfelle med etterfølgeren, Bjarne Mørk-Eidem noen måneder seinere.

Rapporten til IKO Management inneholdt fire alternativer løsninger for Finotros framtidige struktur, dersom ønsket var å holde konsernet samlet som en enhet.⁵⁰ Det første var å beholde det som 100 prosent stateid, noe som ble ansett som lite realistisk på grunn av størrelsen på kapitalbehovet ved en refinansiering. Det andre var at staten opprettholdt majoritetseie, og trakk inn andre aktører på eiersiden. De eneste realistiske minoritetseiere var ifølge rapporten de som hadde et eget salgsapparat, men som ønsket tilgang på anlegg og produkter. Uten at dette er konkretisert i rapporten, var det trolig bare FRIONOR eller Nordic Group som kunne være mest aktuelle for en slik løsning. For det tredje: At staten beholdt minoritetseie i selskapet, mens private interessenter fikk majoriteten av aksjene. Et slikt alternativ ville kunne være aktuelt dersom eventuelle private eiere ikke maktet å finansiere kjøpet av hele konsernet, og ønsket at staten bidro med finansieringen. Det fjerde alternativet var at staten solgte selskapet til private.

IKO vurderte også et forslag som var kommet fra styret, og som bygget på vedtaket av 18. november 1985.⁵¹ Styrets reviderte forslag gikk ut på oppsplitting av de enkelte produksjonsanleggene i aksjeselskaper, som så skulle eies av et holdingselskap med visse konsernfunksjoner, som nevnt.⁵² Og for å redusere gjeldsbelastningen foreslo styret at Mehamn-anlegget skulle selges til et selskap der Finotro hadde ti prosent eie. Også tråleren *Sarnes* ble

⁴⁸ IKO-rapporten 1986, s. 7.

⁴⁹ Intervjuer med Magnor Nerheim, 12.11.1999 og Arvid Bjørnstad, 15.03.2000.

⁵⁰ IKO-rapporten 1986, s. 22ff.

⁵¹ Samme sted, s. 25ff.

⁵² Fdeps arkiv, boks 616. Utskrift av st.prot., sak 8/86 (forts. av sak 2/86), 19.03.1986.

foreslått solgt til et selskap der Finotro skulle delta med ti prosent for å sikre innsynsrett, slik at tråleren oppfylte sine leveringsbestemmelser til Finotros anlegg. De gjenværende fire trålerne skulle ifølge dette forslaget selges til et nytt trålerselskap der Finotro skulle delta med 50 prosent av eierskapet. Vedtaket hadde også med et punkt om statens eierskap:

Vi har forutsatt at staten i morselskapet Finotro a.s. skal eie 100% av aksjekapitalen som hittil. Som det fremgår av foranstående forutsetter vi imidlertid en del privat kapital inn i noen av datterselskapene. Vi oppfatter det slik at tidspunktet nu ikke er det gunstigste for ytterligere avvikling av statens engasjement.⁵³

På grunnlag av vedtaket sendte styret ut en pressemelding. Utvilsomt var dette et forsøk fra styrets side på å komme IKO-prosessen i forkjøpet, og å vise en selvstendig rolle i denne prosessen.

Hvordan ble styrets forslag vurdert i IKO-rapporten? Forslaget innebar at staten økte aksjekapitalen med 14 millioner kroner. Men mens styret i mars 1986 ville utsette spørsmålet om statens eierengasjement, endte IKO-rapporten med å anbefale at staten solgte de enkelte produksjonsanlegg hver for seg, i kombinasjon med trålerne.⁵⁴ Dette alternativet ville innebære minst risiko og samtidig gi størst økonomisk gevinst for staten. Og istedenfor å tilføre 14 millioner kroner i aksjeskapital, slik som styrets forslag forutsatte, ville et salg kunne bringe inn 15-20 millioner i statskassa, til dekning av tidligere bevilget aksjekapital. Men dersom det var en absolutt forutsetning å opprettholde et sterkt statlig eid konsern i regionen, var styrets forslag det gunstigste, ifølge IKO Management ved Arvid Bjørnstad.

Oppdragsgiveren hadde sondert markedet og funnet mulige kjøpere til de forskjellige anleggene.⁵⁵ Når det gjelder Vardø-anlegget var det tre mulige kjøpere: Seafood Vardø, en gruppe blant de Finotro-ansatte, og fiskekjøper Mathisen i Kiberg. Mye tydet på at hver og en av disse var villig til å betale omtrent bokført verdi, dersom det fulgte en tråler med på kjøpet. Med hensyn til Mehamn-anlegget, var Trygve Olsen og enkelte lokale interesser oppført.⁵⁶ En slik løsning kunne gi en gevinst ut over bokført verdi, mente Bjørnstad. For Båtsfjord-anlegget var det kommet inn et bud fra en eierkonstellasjon bestående av A/S Longvatrål (40 prosent), Båtsfjordbruket (30 prosent) og disponenten for Finotro-anlegget (30 prosent). Denne gruppen

⁵³ Samme sted, pkt. 4.4.

⁵⁴ IKO-rapporten 1986, s. 29ff (kap. 7.3 og 8).

⁵⁵ Intervju med Arvid Bjørnstad, 15.03.2000.

⁵⁶ Det er uvisst om det her siktes til Trygve Olsens Fiskebåtrederi. Trygve Olsen døde i 1979.

ønsket å overta det Finotro-eide bruket i Syltefjord og trålrederiet Båtsfjord Industrifiske A/S. Men tilbudet var ca. tolv millioner under bokført verdi. I tillegg var også fiskebåtreder Oddvar Majala fra Havøysund interessert i Båtsfjord-fabrikken.⁵⁷

Den største private fiskekjøperen i Nord-Troms, Johs. Giæver, var ifølge Bjørnstad ”meget interessert” i å kjøpe Skjervøy-anlegget, for å drive det i samkjøring med rekefabrikken på stedet. Men her var det også en rekke andre interessenter, og Bjørnstads vurderinger gikk ut på at markedsverdien på anlegget kunne ligge på 12-14 millioner kroner over den bokførte verdien. Anlegget i Honningsvåg var det som ville være vanskeligst å få solgt, og ingen reelle kjøperalternativer forelå. Likevel mente Bjørnstad at det kunne være mulig å få solgt det til omtrent fem millioner under den bokførte verdien, som var på 12,5 millioner, grunnet de mange investeringer som måtte gjøres. Og Kamøyvær-anlegget burde følge med. Anlegget i Berlevåg var eid av et selskap der Finotro hadde majoriteten av aksjene, og dersom det var aktuelt å selge var nabobedriften T. Ulve & Sønn en mulig kjøper, til omtrent bokført verdi.

Den ferdige rapporten til IKO Management er datert den 4. april 1986. Planen var at Eivind Reiten skulle legge fram et regjeringsnotat på bakgrunn av rapporten, og at Finotros framtid skulle drøftes innad i regjeringen kort tid etter.⁵⁸ Men istedenfor gikk Willoch-regjeringen av, noe som åpnet for Gro Harlem Brundtlands andre regjering – og en ny fiskeriminister fra Arbeiderpartiet.

Galgenfrist

Våren 1986 var en vanskelig periode i norsk økonomi, særlig på grunn av sviktende oljepriser.⁵⁹ Willoch-regjeringen la fram en innstrammingspakke for Stortinget, som blant annet innebar omfattende kutt i offentlige utgifter og økning av avgiftene på alkohol, tobakk og bensin. Fremskrittspartiet og Arbeiderpartiet felte deretter regjeringen etter at statsminister Kåre Willoch hadde stilt kabinettsspørsmål for å få saken igjennom. Argumentasjonen for å stemme ned regjeringens forslag var ulik: Arbeiderpartiet mente at de foreslåtte innstrammningene hadde en skeiv sosial profil, mens Fremskrittspartiet på sin side nektet å godta økning i bensinavgiftene. Dermed var det duket for regjeringsskifte.

Bjarne Mørk-Eidem kommer fra Vega i Nordland. Opprinnelig skulle han bli fisker, i så fall ville han ha fulgt i vante spor, for faren var fisker og småbruker.⁶⁰ Men fordi han var

⁵⁷ Oddvar Majala, Havøysund, var stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet fra 1981-1989. I tillegg var han fiskebåtreder og hadde flere styreverv i fiskeindustrien og fiskeriorganisasjonene (Tande (red.) 1995:124).

⁵⁸ Intervju med Magnor Nerheim, 12.11.1999.

⁵⁹ Hanisch, Søylen & Ecklund 1999:313f.

⁶⁰ Intervju med Bjarne Mørk Eidem, 21.09.1999. Se også Finstad 2003d):139-146.

plaga med sjøverk valgte han heller å satse på læreryrket. Etter utdanningen på Nesna lærerskole arbeidet han som lærer i hjemkommunen. I 1963 startet hans politiske karriere, da ble han valgt inn i kommunestyret. På bakgrunn av hans lange parlamentariske erfaring kom ikke forespørselen om en statsrådspost helt overraskende på vegaværingen. Mørk-Eidem hadde sittet på Stortinget helt siden han ble valgt inn som ungdomskandidat for Nordland i 1969, og var inne i sin femte periode da han ble ny fiskeriminister. I de fire foregående periodene hadde han vært med i finanskomitéen, men etter valget høsten 1985 ble han nestformann i sjøfarts- og fiskerikomitéen og samtidig fraksjonsleder her for Arbeiderpartiet. Men selv var Mørk-Eidem motstander av at partiet skulle overta regjeringmakten våren 1986. Ny statssekretær ble Asbjørn Rasch, som var fiskerisjef i Troms. I utgangspunktet hadde Gro Harlem Brundtland ønsket at det skulle være en kvinnelig statssekretær for fiskeriministeren, men Bjarne Mørk-Eidem insisterte på valget av Rasch til statssekretær, som kjente fiskeribyråkratiet godt og hadde grunnleggende kunnskaper om lover og regler i næringen.

Den nye fiskeriministeren fikk spørsmålet om Finotros framtid rett i fanget ved tiltredelsen. IKO-rapporten med et konsulentforslag om salg av de enkelte anlegg forelå, men det var altså ikke fattet noe vedtak om hva som skulle skje før regjeringskrisen inntrådte. Samtidig fortsatte selskapets problemer. Et uttrykk for dette var at flere sentrale personer sa opp stillingene sine. I november 1985 hadde disponenten ved Honningsvåg-anlegget og trålerinspektøren sagt opp.⁶¹ På vårparten i 1986 kom det flere oppsigelser; først fra disponenten ved Mehamn-anlegget, og siden fra en finansbokholder og en økonomisekretær ved hovedkontoret i Honningsvåg.⁶²

Et annet uttrykk for vanskelighetene i 1986 var dokumentasjonen på fraværet av en effektiv økonomistyring. Et styrevedtak angående regnskapet for 1985 avslører at styret var sterkt kritisk til administrasjonens håndtering av den vanskelige økonomiske situasjonen.⁶³ Til tross for en rekke pålegg fra styret om ”økonomisering med selskapets ressurser, og optimalisering av driften”, var det kommet fram at det var et stort overforbruk ved Båtsfjord-anlegget. I det samme vedtaket uttrykte styret også stor skuffelse over de dårlige resultatene for Finotros trålerflåte.

Ifølge flere av informantene, var det en stor grad av overbemanning, særlig ved de største anleggene i Honningsvåg og Båtsfjord. Slike forhold var selvsagt ledelsens og styrets

⁶¹ FA, FB, boks 5. St.prot. 18.11.1985, sak 61/85.

⁶² FA, FB, boks 5. St.prot. 23.05.1986, sak 12/86.

⁶³ Fdeps arkiv, boks 616. Utskrift av st.prot., 21.02.1986, sak 3/86.

ansvar. Men selve konsern-modellen vanskeliggjorde det å få full oversikt i tide. Det problematiske ved økonomistyringen i Finotro har vært berørt tidligere. Assisterende direktør Halvorsen påpeker at noe av problemene hadde med tidsaspektet å gjøre: Fordi selve bokføringen foregikk ved hovedkontoret i Honningsvåg, tok det for lang tid å få inn alle rapporter om den økonomiske situasjonen ved de ulike anleggene.⁶⁴

Det første Mørk-Eidem gjorde for Finotro etter tiltredelsen var å foreslå en utvidelse av garantien for driftskreditt. Den 30. mai 1986 ble det lagt fram en stortingsproposisjon om at "Fiskeridepartementet får fullmakt til å stille garanti på 30 mill. kroner for driftskreditt til Finotro A/S, men ikke lenger enn til 31. desember 1986."⁶⁵ IKO-rapporten fulgte med som uttrykt vedlegg til proposisjonen. Dette var altså andre gang på et halvt år at Finotro fikk ekstraordinær driftskreditt: Første gang var i desember, da Willoch-regjeringen garanterte Norges Bank for 15 millioner, mens nå i juni vedtok Stortinget en garanti for driftskreditt på 30 millioner. Proposisjonen ble vedtatt av Stortinget den 18. juni 1986, og igjen var Finotros akutte økonomiske problemer løst.⁶⁶ Men det var fremdeles uavklart hva som ville skje framover. I proposisjonen ble det gjort klart at regjeringen ville legge fram en innstilling tidligst mulig i høstsesjonen.⁶⁷

Hvordan skal dette vurderes? Det forelå aktuelle kjøpere til Finotros anlegg, slik som vist ovenfor i IKO-rapporten. Fra et økonomisk ståsted ville det utvilsomt vært best for staten å selge Finotro på dette tidspunkt, istedenfor å bevilge ytterligere garanti – penger som mest sannsynlig ville gå tapt. Men fra et politisk ståsted ville det neppe vært særlig lurt av den nye arbeiderpartistatsråden å selge Finotro som en av hans første handlinger som fiskeriminister. Dessuten var det ett motiv som veide tyngre enn at staten skulle få mest mulig penger tilbake, og det var hensynet til å bevare flest mulig av de rundt 600 arbeidsplassene. Regjeringen trengte derfor tid til å sette i gang med en ny utredningsprosess. I proposisjonen ble det uttrykt slik:

Målsettingen for videreføringen av virksomheten vil være å legge forholdene til rette for framtidig drift ved samtlige sju anlegg og sikre flest mulig av dagens arbeidsplasser med en organisasjonsform og med en finansiell basis som kan gi en varig forbedret situasjon med en lønnsom drift innenfor rammen av fiskeindustriens generelle arbeidsbetingelser.⁶⁸

⁶⁴ Intervju med Halvard Halvorsen, 09.01.2002.

⁶⁵ St.prp. nr. 85 (1985-86) Statens engasjement i Finotro A/S, s. 5.

⁶⁶ St.forh. 1986, S.tid. 18.06.1986, s. 3508.

⁶⁷ St.prp. nr. 85 (1985-86) Statens engasjement i Finotro A/S, s. 4.

⁶⁸ Samme sted.

Også for Stortinget var denne løsningen akseptabel, og proposisjonen ble vedtatt mot én stemme – den tilhørte Fremskrittspartiets representant Bjørn Erling Ytterhorn, som for øvrig ble nedstemt på eget forslag om at departementet skulle avvikle statens eierskap i Finotro ved å selge aksjene.

Dermed hadde departementet fått en frist til ut året til å finne fram til en løsning. For styret var imidlertid utsettelsen svært lite tilfredsstillende, og så seint som den 23. mai 1986 hadde styret henstilt til eieren om at det måtte komme en avklaring allerede i Stortingets vårsesjon.⁶⁹ Stortingsvedtaket i juni betydde flere måneder med fortsatt usikkerhet omkring Finotros framtid. Mangel på avklaring førte nå til oppsigelse fra assisterende direktør Halvard Halvorsen og til at styreformann Per A. Olsen trakk seg.⁷⁰ Arvid Jensen ble ny styreformann fra juni. Han var grunnlegger og eier av firmaet A/S Bedriftskompetanse i Hammerfest.

Finotro hadde med stortingsvedtaket i juni 1986 fått en galgenfrist. Men hadde det vært politisk mulig å gå inn for en fortsatt statsdrift? Mørk-Eidem hevder at det neppe ville vært mulig på det tidspunktet.⁷¹ Regjeringen var en mindretallsregjering, og det ville vært vanskelig å forsvare et forslag i Stortinget som ville innebære nye store overføringer til Finotro i en situasjon da økonomiske innstramminger stod på dagordnen. Heller ikke Magnor Nerheim i Fiskeridepartementet tror at det ville vært mulig for Arbeiderpartiet å redde Finotro med en ny refinansiering våren 1986.⁷² Asbjørn Rasch mener på sin side at det kanskje kunne vært mulig gå inn for fortsatt statlig drift av Finotro, med støtte fra Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet.⁷³ Men det hadde nok blitt en hard fight internt i regjeringen, og særlig i forhold til Finansdepartementet, forteller den tidligere statssekretæren.

Troen på at Finotro skulle fortsette som statsbedrift var altså ikke lenger til stede, heller ikke under den nye Arbeiderparti-regjeringen. Og dermed sviktet også konsernets sterkeste støttespiller siden starten. Etter en befaring sommeren 1986 ble heller ikke fiskeriministeren overbevist om at staten fortsatt burde eie Finotro, snarere tvert imot. Fiskeriministeren var på besøk på anlegget i Honningsvåg og ble møtt med rot på kaia, og kasser og tønner med fiskeslo og levergrakse, noe som vitnet om at folk ikke tok vare på ting, forteller han.⁷⁴

⁶⁹ Fdeps arkiv, boks 616. St.prot., 23.05.1986, sak 13/86.

⁷⁰ Fdeps arkiv, boks 616. Utskrift av st.prot., 27.06.1986, sak 23/86. Samme sted: telefax fra Per A. Olsen til statsråd Bjarne Mørk-Eidem, dat. 26.05.1986. I tillegg intervju med Halvard Halvorsen, 09.01.2002.

⁷¹ Intervju med Bjarne Mørk-Eidem, 21.01.1999.

⁷² Intervju med Magnor Nerheim, 12.11.1999.

⁷³ Intervju med Asbjørn Rasch, 06.01.1999.

⁷⁴ Intervju med Bjarne Mørk-Eidem, 21.01.1999.

I juli 1986 nedsatte departementet en arbeidsgruppe som skulle legge fram forslag til omorganisering og refinansiering av Finotro, satt sammen av styreformann Arvid Jensen og nestformann Hans Hoffmann, Jan Martinsen som var oppnevnt av NNN, statssekretær Asbjørn Rasch og underdirektør Magnor Nerheim, mens administrerende direktør Gunnar-Frank Holst ble oppnevnt som sekretær for gruppen.⁷⁵ Men allerede før gruppen startet arbeidet, forelå det henvendelser fra interessenter som ville gå inn og overta. Den ivrigste kom fra Fideco a.s., representert ved markedsdirektør Terje Rød Larsen og administrerende direktør Lasse Nestås.

Fideco og Finotro

Forholdet mellom Finotro og Fideco har en forhistorie som går tilbake til siste halvdel av 1970-årene. I 1977 tok stortingsrepresentant Rolf Hellem kontakt med fiskeriminister Eivind Bolle for å forhøre seg om den såkalte Swanson-metoden kunne være aktuell for norsk fiskerinæring.⁷⁶ Metoden, som bærer navn etter opphavsmannen Emery Swanson, går i korthet ut på å framstille farse av fisk som ikke er egnet til andre ernæringsmessige formål.⁷⁷ Denne farsen kan så brukes til produksjon av næringsmidler. Rolf Hellem hadde fått kjennskap til Swanson og hans arbeid med å utvikle slike fiskeerstatningsprodukter under et besøk i Minneapolis. Som vist tidligere, var Fiskeridepartementet avvisende til at Finotro skulle drive med produktutvikling og eksperimentell produksjon i 1977 (kapittel 6). Imidlertid skal Bolle ha vært positiv innstilt til Hellems initiativ, og han mente at statens eget konsern, Finotro, burde arbeide videre med denne saken.⁷⁸ Daværende Finotro-direktør Terje Dahl ble raskt interessert, og sammen med folk fra Fiskeriteknologisk Forskningsinstitutt (FTFI) i Tromsø reiste han til USA for å studere metoden nærmere.⁷⁹

I internasjonal sammenheng har produkter av fiskefarse et svært stort marked. Mest kjent er surimi, som er et japansk produkt. Til framstilling av surimi nyttes hvitfisk, hovedsaklig pollock.⁸⁰ Fiskeriforskningsmiljøet i Tromsø var imidlertid interessert i å finne ut om det var mulig å anvende Swanson-metoden med lodde som råstoff i arbeidet med å framstille fiskefarse. Det ble nemlig sett på som et stort problem at så stor del av

⁷⁵ Fdeps arkiv, boks 616. Fintro a.s. Rapport til Fdep, fra Arbeidsgruppen, dat. 25.09.1986, s. 2 (heretter Arbeidsgruppens rapport 1986).

⁷⁶ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

⁷⁷ Se Eriksen 1992.

⁷⁸ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

⁷⁹ Eriksen 1992:61ff. På dette tidspunkt satt Terje Dahl i styret i FTFI.

⁸⁰ Pollock er en seilignende fisk som finnes i store mengder utenfor Canada og Alaska.

loddefangstene gikk til oppmaling for produksjon av mel, olje og dyrefôr, og ikke til menneskeføde.

Terje Dahl iverksatte visse undersøkelser av mulighetene for å sette i gang et samarbeid med Swansons firma, Swanson Associates Inc., med tanke på at Finotro skulle sette i gang prøveproduksjon av fiskeprodukter laget av loddemasse. Styret med Aksel Olsen i spissen, var imidlertid lite begeistret for "loddeprosjektet" til direktøren.⁸¹ Styreformannen mente at konsernledelsen burde konsentrere seg om å løse de dagsaktuelle problemene, heller enn å bruke tid og krefter på et prosjekt som innebar så stor grad av usikkerhet. I 1979 vedtok derfor styret en uttalelse som i praksis innebar en skrinlegging av konsernets engasjement i saken.⁸² Med dette var Finotros befatning med eksperimentell lodde-produksjon over i første omgang.

På 1980-tallet fikk imidlertid metoden ny aktualitet. I 1985 ble det stiftet et selskap ved navn Fideco, der blant annet Norske Shell og Fagbevegelsens Forskningsstiftelse (FAFO) var med på eiersiden, som skulle bruke Swanson-metoden med lodde som råstoff.⁸³ Bakgrunnen for Shells deltakelse var at selskapet ville skaffe seg goodwill med tanke på en framtidig oljeboring i Barentshavet.⁸⁴ Terje Rød Larsen, som var daglig leder i FAFO, ble ansatt som markedsdirektør i Fideco. I 1985 og 1986 gjorde Fideco massive framstøt for å skaffe seg innpass i fiskeindustrien i Finnmark, både overfor politikere og næring. For et fylke der fiskerinæringen sleit med store problemer var det fristende med Fidecos lovnader om hundrevis av nye arbeidsplasser, dersom produksjonen kom i gang. Og nykommeren kastet sine øyne blant annet på statens vaklende frossenfiskbedrift Finotro, som ifølge Terje Rød Larsen var "perfekt" for Fideco.⁸⁵ Svært mange henvendelser ble gjort fra Fideco-ledelsens side for å få kjøpt Finotros anlegg. I mai 1986 ble to representanter for Finotro-arbeiderne, Jan Martinsen og Odd Pedersen, invitert til et møte med Fideco, der også representanter fra Vardø Arbeiderparti og LO-sekretæren i Finnmark deltok.⁸⁶ Jan Martinsen, som altså satt i Finotro-styret, uttalte etterpå til *Finnmark Dagblad* at han hadde inntrykk av at Fideco ville skyte inn den kapitalen som var nødvendig for å få Finotro opp på beina igjen. Styreformann Per A. Olsen var imidlertid sterkt kritisk til Fideco, og skrev følgende i et leserinnlegg i avisa den 14. mai:

⁸¹ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

⁸² FB, FB, boks 5. Utskrift av st.prot., 25.-26.01.1979, sak 6/79, og intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

⁸³ For en kritisk journalistisk framstilling om Fideco, se Eriksen 1992.

⁸⁴ Samme sted, s. 57.

⁸⁵ Intervju med Aksel Olsen, 25.-26.08.1999.

⁸⁶ Eriksen 1992:108f.

Jeg ønsker Fideco all mulig lykke og hell i arbeidet med investeringer, utvikling og hell i arbeidet med investeringer, utvikling og salg av produkter etter Swanson-metoden. Men derfra å legge hele Finotros skjebne i hendene på en gruppe kapitalinteresser med basis i et ennå ikke utprøvd produkt, er imidlertid et langt stykke.⁸⁷

Martinsens deltakelse på Fideco-møtet ble for øvrig sett på som illojalt fra styrets side, og som et forsøk på å forhandle med ”utenforstående interesser med sikte på delvis overtakelse av eierinteresser i Finotro, uten at det øvrige styret er blitt orientert.”⁸⁸ Styret kritiserte også at Martinsen hadde gått ut i pressen og støttet Fidecos interesse for Finotro.

På grunn av tilknytningen til FAFO, ble regjeringsskiftet sett på med stor forventning fra Fidecos side. En person med nær tilknytning til statsministeren la et sterkt press på Bjarne Mørk-Eidem, som på sin side ble både overrasket og ”mektig vred” over dette forsøket.⁸⁹ Og Fidecos utspill ble blankt avvist av Fiskeridepartementet. Selv om Fideco var blant dem som ble vurdert av arbeidsgruppen som en mulig ny eier høsten 1986, var det svært stor skepsis til Fideco i Fiskeridepartementet, både på embetsnivå og på politisk nivå. Statssekretær Rasch holdt Nestås og Rød Larsen ”på en armlengdes avstand”.⁹⁰ At departementet i det hele tatt vurderte Fideco som en mulig eier for Finotro, var trolig derfor mest av hensyn til de ansattes representanter, som ivret svært sterkt for at selskapet med tilknytning til arbeiderbevegelsens egen forskningsstifelse FAFO, skulle komme inn på eiersiden i Finotro.

Fideco lot seg ikke stoppe av Fiskeridepartementets avvisning, men startet opp forsøksvirksomhet i Nordvågen på Magerøya, til tross for at det ikke forelå sikre og holdbare vitenskapelige beviser på at det var mulig å bruke Swanson-metoden til å framstille fiskefarse av lodde. Fideco-eventyret endte i januar 1992, da tonnevis av uspiselige krepsehale-etterligninger ble dumpet på søppelfyllinga i Honningsvåg.⁹¹ Omkring 80 millioner kroner var gått tapt på forsøket i løpet av sju år, deriblant betydelige offentlige distriktsmidler. Hovedårsaken var rett og slett at det ikke lot seg gjøre å lage surimi-produkter av lodde ved hjelp av Emery Swansons metode.

⁸⁷ Sitert samme sted, s. 109.

⁸⁸ Fdeps arkiv, boks 616. Utskrift av st.prot., 23.05.1986, sak 22/86.

⁸⁹ Intervju med Bjarne Mørk-Eidem, 21.01.1999.

⁹⁰ Intervju med Asbjørn Rasch, 06.01.1999.

⁹¹ Eriksen 1992:11ff.

Flaggskipet selges

Da arbeidsgruppen som skulle vurdere Finotros framtid startet arbeidet med omorganisering og refinansiering i juli, var det én forutsetning som lå til grunn: At konsernet skulle holdes samlet.⁹² Hvem som skulle eie konsernet, var nå av sekundær betydning. Gruppen satte også enkelte krav til nye eiere.⁹³ Det første var at en ny eier hadde tilstrekkelig med kapital og finansiell styrke. Det andre var at den nye eieren enten hadde et markeds- og distribusjonsapparat som ville dekke Finotros behov, eller hadde mulighet til å skaffe seg et slikt apparat. Og endelig var det et krav om at en ny eier skulle kunne tilføre konsernet noe nytt, slik som nye produkter, ny kompetanse, og nye ideer med hensyn til markedsføring.

Hvordan skal denne prosessen sammenlignes med den som Eivind Reiten hadde satt i gang året før? For det første var tanken om å holde konsernet samlet tydelig uttalt. Hensynet til å bevare flest mulig arbeidsplasser lå bak. Dette var også i tråd Stortingets vedtak i juni, der det het at målsettingen var framtidig drift ved alle sju anleggene (se ovenfor). For det andre var – som nevnt – Fiskeridepartementet under Mørk-Eidems ledelse mindre opptatt av hva salget ville innbringe i kroner og øre for staten. Det tredje var at styret i mye større grad ble trukket inn i prosessen nå. Høsten 1985 hadde departementet engasjert det eksterne konsulentfirmaet IKO Management, mens sommeren 1986 hadde styret en langt mer aktiv og delaktig rolle i arbeidet med å finne og vurdere nye interessenter, sammen med departementet.

Arbeidsgruppen vurderte fire alternativer: FRIONOR, Fideco, Hydro og Stabburet. Etter en nøye gjennomgang var konklusjonen at en løsning som ville innebære fortsatt drift ved alle anlegg var mest sannsynlig dersom FRIONOR kom inn på eiersiden. Forslaget fra FRIONOR gikk ut på at alle anleggene ble omgjort til datterselskaper, og at det ble dannet et koordinerende holdingselskap. I dette holdingselskapet skulle de private aksjonærene eie minst 70 prosent, og dersom staten ikke ønsket å være med i det hele tatt, ville FRIONOR skaffe til veie hele aksjekapitalen. Denne modellen var i tråd med styrets tidligere forslag, som ble presentert første gang i november 1985 (se ovenfor).

At arbeidsgruppen anbefalte FRIONOR var neppe overraskende for noen, for av de aktuelle interessentene var det bare FRIONOR som hadde et utbygd distribusjonsapparat og en kompetanse på feltet. Verken Stabburet eller Hydro var særlig tungt inne i fiskeindustrien, selv om energi- og industriselskapet Hydro hadde vist en viss interesse for oppdrett. Med hensyn til Fideco var usikkerheten på dette tidspunkt svært stor, dessuten var det altså en utbredt skepsis i styret – utenom de ansattes representanter – og i departementet overfor

⁹² Arbeidsgruppens rapport 1986, s. 2.

⁹³ Samme sted, s. 2f.

Fideco. Samtidig er det noe av et paradoks at det var erkefienden FRIONOR som var mest interessant for arbeidsgruppen. Konflikten mellom Finotro og FRIONOR eksisterte helt til det siste, og et overveldende flertall av de spurte er overbevist om at Finotro hadde fått en høyere avregningspris dersom filetproduktene var solgt gjennom andre kanaler enn FRIONOR.

Men hvor selvsagt var det at FRIONOR ønsket å gå inn på eiersiden i Finotro? Det å engasjere seg i selve primærleddet av produksjonen ville være nytt for andelslaget, som i første rekke var et salgsgorgan som kjøpte frosne produkter fra de 93 andelshaverne. Riktignok hadde FRIONOR foredlingsanlegg i Trondheim, Alta, USA og Thailand, men denne virksomheten var basert på videreforedling av det som ble kjøpt fra medlemsbedriftene.⁹⁴ Det vanligste eksemplet var at FRIONOR kjøpte frosne blokker, som ble grunnlaget for produksjon av fiskepinner ved foredlingsanleggene. Varene ble så distribuert og solgt under FRIONORs verdenskjente varemerke via lagets salgsselskaper i en rekke vest-europeiske land, som Sverige, Finland, Vest-Tyskland, Sveits, og England, men også i USA, Japan, Thailand og Australia.

At FRIONOR skulle delta på eiersiden i et stort fiskeindustrikonsern, betydde at det nye konsernet ville bli et tilnærmet fullstendig vertikalt integrert selskap, fra fangstledd til eksportledd. Men samtidig ville FRIONOR kunne møte problemer, for når laget nå selv ble eier og produsent, ville det risikere å konkurrere med de andre andelseierne i kampen om produksjonsoppdrag, og dermed også å møte seg sjøl i døra.

Den 29. september 1986 vedtok styret å anbefale at Fiskeridepartementet opptok forhandlinger med FRIONOR om overtakelse av Finotro.⁹⁵ Styret forutsatte at driften på alle anlegg fortsatte, men også at Berlevåg Fiskeindustri, der Finotro eide 67 prosent av aksjekapitalen, ble innlemmet i det nye selskapet. Videre krevde styret at det nye holdingselskapet skulle ha hovedkontor i Finnmark, at arbeidet med investeringer og opprustning ville komme i gang raskt, og at det nye selskapet fikk beholde kontrollen over de fem trålerne som Finotro eide gjennom trålrederiene i Honningsvåg, Båtsfjord og Skjervøy. Samtidig stilte styret krav til den nye eieren om å satse på økt videreforedling, herunder en fordobling av ferdigvareproduksjonen i Honningsvåg innen 1989. I vedtaket het det også at styret så det som fornuftig å åpne for at Fideco fikk delta i det nye konsernet – en passus som sannsynligvis var mest til innvortes bruk, myntet på de ansattes representanter.

⁹⁴ St.prp. nr. 45 (1986-87) Refinansiering og omorganisering av Finotro a.s., s. 4.

⁹⁵ Fdeps arkiv, boks 616. Utskrift av st.prot., 29.10.1986, sak 34/86.

Forhandlingene mellom partene tok til 28. oktober og varte fram til 7. november.⁹⁶ De munnet ut i to avtaler, en mellom staten ved Fiskeridepartementet og FRIONOR, og en mellom Finotro og FRIONOR. Det var embetsmenn fra Fiskeridepartementet som førte forhandlingene på vegne av staten, sammen med representanter for Finansdepartementet og Distriktenes Utbyggingsfond.⁹⁷ Fondet var en av de største kreditorene til Finotro. Gjennom forhandlingene ble det klart at det skulle dannes et helt nytt aksjeselskap der FRIONOR skulle ha aksjemajoriteten, mens Norges Råfisklag, Feitsildfiskernes Salgslag og Kreditkassen-Fiskernes Bank skulle være minoritetsiere.

Forutsetningene for avtalen var at den gamle aksjekapitalen på 30 millioner ble avskrevet av staten, og at det nye selskapet med FRIONOR i spissen ville tegne ny aksjekapital på 30 millioner kroner. Staten måtte bevilge 30 millioner til å innfri den ekstraordinære statsgaranterte driftskreditten i Norges Bank som Stortinget vedtok i juni. Staten måtte også avskrive gjeld for 18 millioner kroner, mens det nye selskapet fikk rente og avdragsfrihet i tre år på lån man hadde til DU på 2,4 millioner kroner, deretter skulle dette lånet betjenes på vanlig måte. FRIONOR hadde også satt som krav at underskuddet på Finotros drift for 1986 ikke oversteg 18 millioner kroner. Forslaget la regjeringen fram i en stortingsproposisjon den 21. november, der det heter følgende om statens eierrolle:

Staten vil (...) ikke delta på eiersiden i det refinansierte Finotro. Det har vært nødvendig å holde statens medvirkning i refinansieringen innenfor en begrenset økonomisk ramme. I og med at Frionor var innstilt på å tegne den nye aksjekapitalen på 30 mill. kroner fullt ut, fant en det riktig at det statlige bidraget i sin helhet ble nyttet til gjeldssanering, idet dette samlet vil gi Finotro et bedre finansielt og likviditetsmessig utgangspunkt.⁹⁸

Da statssekretær Asbjørn Rasch informerte de tillitsvalgte i Finotro om avtalen, reagerte de med skuffelse – de hadde håpet at staten i hvert fall ville ha beholdt 20 prosent.⁹⁹

Sjøfarts- og fiskerikomiteén hadde avgitt en enstemmig innstilling om at Stortinget skulle godkjenne proposisjonen med avtalene, bevilge de 30 millionene til innfrielse av Finotros driftskreditt og avskrive gjeld for 18 millioner kroner.¹⁰⁰ Innstillingen ble behandlet i

⁹⁶ FA, FB, boks 5. St.prot. Frionor Polar Group A/S, 29.06.1987, sak 31/87.

⁹⁷ St.prp. nr. 45 (1986-87) Refinansiering og omorganisering av Finotro a.s., s. 3.

⁹⁸ Samme sted, s. 5.

⁹⁹ Intervju med Asbjørn Rasch, 06.01.1999.

¹⁰⁰ Innst.S. nr. 43 (1986-87) Innstilling frå kontrollkomiteén om den konstitusjonelle kontrollen i Riksrevisjonen med Fiskeridepartementets forvaltning av statsinteressene i Finotro A/S, Norges Fiskeredskapsimport, Sunnmøre Fiskeindustri A/S og Statens Fiskarbank, s. 2.

Stortinget den 9. desember 1986.¹⁰¹ Komitéens leder, Hans Svendsgård fra Høyre, støttet innstillingen, men kalte samtidig proposisjonen om salget av Finotro for en ”politisk sensasjon”: At Arbeiderparti-regjeringen nå ikke bare solgte partiets ”flaggskip innen fisketilvirkning”, men også argumenterte for at en ny privat eier ville være bedre i stand til å drive konsernet. Svendsgård. Komitélederen kritiserte samtidig regjeringens handlemåte i forbindelse med innfrielse av driftskreditten, og mente at staten nå ble påført et unødig tap. Innlegget inneholdt også et varmt forvar for privatdrift i fiskeriene – og en ros til FRIONOR som hadde greid å skaffe seg en så gunstig avtale med Fiskeridepartementet om overtakelse av Finotro. Arbeiderpartiets Oddvar Majala pekte på sin side på ressursvikten som årsak til at Finotro hadde gått så dårlig de siste åra. Majala var også inne på at FRIONOR påtok seg et stort ansvar med overtakelsen. Også Sosialistisk Venstreparti støttet salget av statsbedriften Finotro ut fra den situasjonen man var kommet opp i. Innstillingen ble vedtatt enstemmig – og dermed var 35 års statsdrift av Finotro forbi. Både Mørk-Eidem og Rasch var fornøyde, begge karakteriserer det enstemmige vedtaket som et resultat av godt politisk håndverk. Samtidig er det klart at den politiske enstemmigheten omkring Finotro går som en rød tråd i selskapets historie.

Hvem som hadde vært den sterke parten i forhandlingene mellom FRIONOR og staten er ikke godt å si, for situasjonen var meget spesiell. På den ene siden stod Fiskeridepartementet, som svært gjerne ville bli kvitt problembarnet Finotro. På den andre stod FRIONOR, som svært gjerne ville kjøpe. Nerheim i departementet deltok på statens side i forhandlingene, og har fortalt at FRIONOR var svært ivrig etter å få tak i konsernet.¹⁰² Men spørsmålet er om det forelå andre alternativer. FRIONOR må ha følt seg tvunget til å kjøpe Finotro, som var den største enkeltaktøren med omtrent en femtedel av FRIONORs omsetning. Det å miste denne delen til et konkurrerende salgsorgan ville kunne medføre store tap av markedsandeler. Men staten hadde andre kjøpere på hånden, for det hadde IKO-rapporten dokumentert. Imidlertid ville dette ført til at konsernet ble splittet opp, dessuten var det heller ikke kommet inn noe bud på Honningsvåg-anlegget. Valget av FRIONOR som Finotros nye eier borget for størst mulig grad av kontinuitet – og skapte minst mulig politisk støy.

I et av sine innlegg i stortingsdebatten hadde Svendsgård berørt noe som Arbeiderpartiets representanter unnlot å kommentere: Selgeren, dvs. staten ved Fiskeridepartementet, måtte ut med til sammen 48 millioner kroner for at FRIONOR skulle få

¹⁰¹ St.forh. 1986, S.tid. 09.12.1986, s. 1596ff. Avsnittet bygger på denne kilden dersom ikke annet er nevnt.

¹⁰² Intervju med Magnor Nerheim, 12.11.1999.

overta Finotro. Man måtte altså betale for å bli kvitt statsbedriften. På spørsmål om de fikk Finotro billig, svarer FRIONOR-direktør Arne Asper at han tror de gjorde et bra kjøp.¹⁰³ Samtidig innrømmer han at det var med en viss grad av tvang at FRIONOR gikk inn og overtok, fordi de risikerte å miste en så stor del av produksjonsvolumet til konkurrentene dersom noen andre hadde overtatt.

Bjarne Mørk-Eidem forteller at en av grunnene til at FRIONOR-løsningen ble valgt fra hans side, var at dette var et opplegg som sikret drift ved samtlige landanlegg.¹⁰⁴ Med Listaus opphevelse av frysekonsesjonsloven noen år tidligere, kunne man ha risikert at trålerne med deres konsesjoner hadde blitt solgt til interesser på Vestlandet, som deretter hadde bygget dem om til fabrikkskip, og satt i gang ombordproduksjon.

I et større perspektiv er det klart at Arbeiderpart-iregjerings salg av Finotro markerer en stor og viktig endring i synet på det offentlige som industrieier i Norge. Det er ett av de første eksemplene på avvikling av norske statlige industribedrifter. Etter dette fulgte en lang rekke, blant annet Kongsberg Våpenfabrikk og Statens Jernverk.

Virksomheten fortsatte i Finnmark og Nord-Troms. I Fiskeridepartementet var lettelsen stor: ”Vi var glade for å bli kvitt problemet Finotro”, forteller tidligere ekspedisjonssjef Carl Bjørge.¹⁰⁵ Men mange filetarbeidere var skuffet, blant dem Arne Pedersen i Honningsvåg: ”Staten skulle ha fortsatt som eier, og latt hvert anlegg styre seg selv som selvstendige enheter.”¹⁰⁶

Etterfølgeren

Det ligger utenfor denne avhandlingens rammer å drøfte inngående hva som skjedde med konsernet etter at staten hadde solgt det. Likevel kan det ha en viss interesse å gi en kort oversikt, ikke minst for å vurdere om den valgte eierskapsmodellen fungerte slik Fiskeridepartementet og Stortinget hadde forventninger om da Finotro ble avviklet som statseid aksjeselskap.

FRIONORs administrerende direktør siden 1967, Arne Asper, gikk av med pensjon i november 1986.¹⁰⁷ Han kom til FRIONOR i 1947, ble etterhvert kontorsjef og underdirektør, før han overtok etter Emil Petersen, andelslagets første sjef. I kraft av å ha vært i øverste sjikt i FRIONOR i mer enn to tiår, er Arne Asper en sentral person i etterkrigstidens fiskerihistorie.

¹⁰³ Intervju med Arne Asper, 12.06.1999.

¹⁰⁴ Intervju med Bjarne Mørk-Eidem, 21.01.1999.

¹⁰⁵ Intervju med Carl Bjørge, 18.01.1999.

¹⁰⁶ Intervju med Arne Pedersen, 27.11.1996.

¹⁰⁷ Intervju med Arne Asper, 12.06.1999.

Og han har utvilsomt mye av æren for at norske frossenfiskprodukter nådde et globalt marked i tiårene etter 1945, og for at FRIONOR-logoen trolig har vært ett av Norges mest kjente varemerker ute i verden. Men som en av de fremste forsvarerne av en av bæresøylene i det norske korporative systemet, FRIONORs lovbeskyttede eksportmonopol, fikk Asper også mye motbør fra dem som mente at markedskreftene burde få større innpass i næringen. Etter at han gikk av seinhøsten 1986, begynte han som arbeidende styreformann i FRIONOR, samtidig lå det i kortene at han skulle bli den nye styreformannen for Finotros etterfølger i Finnmark og Nord-Troms.

Det nye selskapet fikk navnet FRIONOR Polar Group A/S og startet opp den 1. januar 1987. Men selv om det ble dannet et holdingselskap med hovedkontor i Hammerfest og datterselskaper med egne styrever, ble flere av de viktigste trekkene ved Finotro-modellen videreført, uten staten. Og fra regjeringens side var dette trolig noe av poenget. Det som mange i Finotro hadde oppfattet som et vanskelig forhold, ble nå formalisert i form av et arrangert tvangsekteskap. Den andre beileren, Fideco, ble sett på som en stor flørt og lite å bygge varige relasjoner på. Statens medgift var sju produksjonsanlegg, fem trålere og et konsern som hadde fått slettet betydelige deler av sin gjeldsbyrde. FRIONORs morgengave var at virksomheten skulle holdes i gang ved samtlige anlegg.

I tre år drev FRIONOR Polar Group det gamle Finotro-konsernet. Med støtte fra forskerhold var det stor forventning i selskapet om at ressursituasjonen ville bedre seg i disse årene, og det ble derfor foretatt omfattende investeringer, blant annet i det upraktiske og gammeldagse Honningsvåg-anlegget. Men istedenfor økte kvoter, ble det ytterligere forverring i fiskebestandene. Statsråd Bjarne Mørk-Eidem måtte stanse fisket i april 1989, midt i lofotesongen, fordi kvotene var tatt opp.¹⁰⁸ Året etter ble det innført strenge fartøyskvoter for kystflåten. At de minste fartøyene ikke lenger kunne fiske fritt, var et steg i retning av å lukke av allmenningen.

I 1990 gikk FRIONOR Polar Group med sine datterselskaper konkurs.¹⁰⁹ Gjeldsforhandlinger hadde startet i februar, men uten resultat. Konkursen var meget omfattende, og mange kreditorer ble sittende igjen med store tap etter konkursen. Plassen tillater ikke å gå dypt inn på årsakene, men det er klart at ressursvikten må ta sin del av skylda for at Finotros etterfølger – og de fleste andre fiskeindustribedrifter i Finnmark – gikk over ende på slutten av 1980-årene. Blant dem var Brødrene Aarsæther som hadde anlegg flere steder, og Paul G. Mathisen i Kiberg. Av mer spesifikke årsaker kan det trekkes fram de

¹⁰⁸ Se Finstad 2003d).

¹⁰⁹ Basert på bostyrets beretninger dat. nov. 1992, mottatt av bobestyrer advokat Gunnar Kufaa, Bodø.

store investeringsutgiftene som den nye eieren fikk i fanget, og som kanskje var undervurdert ved overtakelsen i 1986. Enkelte informanter har også pekt på at med den nye organisasjonsmodellen økte de administrative kostnadene radikalt. Hovedkontoret til moderselskapet FRIONOR Polar Group ble lagt til Hammerfest, og planen var at det kun skulle være en minimal administrativ stab der, mens det meste av arbeidet skulle foregå lokalt i datterselskapene, som hadde egen ledelse og egne styrever. Men i stor grad fortsatte hovedkontorfunksjonene, uten at antall ansatte ble særlig redusert.

Avslutning

Da Eivind Reiten tiltrådte den borgerlige samlingsregjeringen som fiskeristatsråd høsten 1985, iverksatte han en prosess for å selge Finotro. En konsulent ble engasjert for å finne fram til nye måter å organisere konsernet på uten statens deltakelse på eiersiden, og også mulige kjøpere ble kartlagt. Et motiv i Fiskeridepartementet på dette tidspunkt, var at staten måtte få mest mulig igjen ved et salg. Men på våren 1986 gikk regjeringen av. Skiftet fikk direkte følger for Finotro, og prosessen som Reiten hadde iverksatt, stanset opp. Istedenfor arbeidet den nye regjeringen for en annen løsning for avvikling av statens eierskap som innebar større grad av kontinuitet. Viktigst for Arbeiderpartiet var at de nye eierne holdt konsernet samlet og garanterte drift ved samtlige anlegg. Et annet krav var at den nye eieren hadde et distribusjonsapparat. Av de kjøperne som viste interesse, var det bare FRIONOR som oppfylte kriteriene. Og på høsten 1986 kom det til enighet om vilkårene for FRIONORs overtakelse av Finotro. Den valgte løsningen for avvikling var mye mindre alvorlig for Arbeiderpartiet enn det et reit kommersielt salg av anleggene på det åpne markedet ville ha vært. Til tross for en viss omorganisering av driften, ble de korporative trekkene nå videreført, men med en annen eier enn staten. Men etter få år gikk Finotros etterfølger konkurs. Heller ikke FRIONOR maktet å skape overskuddsdrift ved Finotros anlegg.

Kapittel 9

Konklusjon og avslutning

Denne avhandlingens tema har vært den politiske og økonomiske historien til statsbedriften A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri (Finotro) fra planleggingen og fram til avviklingen. Et av de første spørsmålene som ble stilt i innledningen var hvorfor staten engasjerte seg som entreprenør og eier for et nytt stort industrielt frossenfiskkonsern i Finnmark og Nord-Troms fra første halvdel av 1950-årene. For å gi et fullgodt svar, må vi først gå tilbake til 1930-tallets kriseperiode i fiskeriene i Nord-Norge og de tidlige forsøkene på å få til en omstilling i fisketilvirkningen. I den første offentlige planen for kjøle- og fryseteknologi fra 1930 ble de lave prisene på første hånd betraktet som hovedårsaken til fiskernes elendige sosiale og økonomiske situasjon. Problemet lå i hva som ble produsert og hvem som kjøpte. Hovedtyngden av fangstene fra de største kommersielle fiskerier ble produsert som tørrfisk, og ble solgt til markeder der betalingsevnen var dårlig, slik som land i Vest-Afrika og Sør-Europa. Det var derfor nødvendig å dreie produksjonen over mot produkter og markeder som kunne gi fiskerne en høyere pris. På bakgrunn av denne problemforståelsen bevilget Stortinget midler til å fremme etableringen av anlegg med kjøle- og fryseteknologi. Imidlertid uteble den ønskede transformasjonen i nordnorsk fisketilvirkning i krisetiåret før den andre verdenskrig. Og det ble en annen løsning på prisproblemet enn en markedsmessig omlegging til bedre betalte produkter: Innføring av en organisert råfiskomsetning, som gikk ut på at fiskernes salgslag fikk lovlig rett til å fastsette prisene på første hånd. Sttingsvedtaket om råfiskloven innebar at maktbalansen mellom fiskere og fiskekjøpere vippet i fiskernes favør. Råfiskloven var også grunnsteinen i det korporative fiskerisystemet som ble konstruert.

Det var først i okkupasjonsårene at fryseteknologi i stor skala fikk sitt gjennombrudd i Norge, da tysk fiskerikapital etablerte fire store filetfryserier, i Trondheim, i Bodø, på Melbu og i Hammerfest, i nært samarbeid med tyske myndigheter. Råstofftilgangen kom fra norske fiskere, mens arbeidskraft i stor grad bestod av tvangsutskrevne arbeidere fra tyskokkuperte land i Øst-Europa, i særdeleshet fra Ukraina. Innføringen av fryseteknologi og industriell filetproduksjon rokket defor ikke ved de sosiale og strukturelle forholdene i fiskeriene i Nord-Norge. Den viktigste endringen på dette feltet i krigsårene var at fiskeribefolkningen fikk styrket sin økonomiske tilpasning basert på kystnært fiske med små og mellomstore

fartøyer. Fiskeprisene steg, på grunn av økt etterspørsel fra Tyskland og tyske tropper stasjonert i Norge, men også fra norsk innenlandsk forsyning. Det spredte bosettingsmønsteret ble også opprettholdt til tross for industrialiseringen.

Troen på at Nord-Norge hadde en stor framtid som produsent av frosne fiskeprodukter ble opprettholdt i krigsårene i flere miljøer. Etter initiativ fra NS-minister Eivind Blehr iverksatte Fiskeridirektoratet et omfattende utredningsarbeid som munnet ut i en plan for oppbygging av en frossenfiskindustri med tyngdepunkt i Finnmark. Bakgrunnen for at Finnmark ble valgt som sentrum for en framtidig moderne fiskeindustri, var de relativt jevne tilførselene av fiskefangster gjennom hele året. Fiskeridirektoratets plan fra 1943 ble grunnstammen i London-regjeringens plandokumenter, det vi har kalt London-planens fiskeridel. Et viktig element i denne, var forståelsen av at staten måtte komme til å spille en svært stor rolle i oppbyggingen av de nye filetfryseriene.

Som vist i avhandlingen, var det kontinuitet i motivene for å satse på en omlegging fra tradisjonelle til moderne produksjonsformer i norsk fiskerinæring helt fra begynnelsen av 1930-tallet og fram til 1950-tallet. Det viktigste argumentet for å satse på en omlegging til frossenfiskproduksjon, var hele tiden å støtte fiskerne ved å gjøre det kystnære fisket mer lønnsomt. Omleggingen ble begrunnet med mellomkrigsårenes kriseperiode, og med vanskelige omsetningsforhold, lave fiskepriser og med påfølgende stor grad av sosial nød i fiskeribefolkningen, spesielt i den nordligste regionen.

At staten skulle delta som utbygger og eier av den nye industrien, fikk ytterligere legitimitet etter at krigsødeleggelsene av Finnmark og Nord-Troms var et faktum. I 1946 nedsatte regjeringen det såkalte Landsplanutvalget – og på basis av dets innstilling vedtok Stortinget å bygge opp Finotro-konsernet i den nedbrente regionen, med staten ved Fiskeridepartementet som majoritetseier, og med Norges Råfisklag, Norges Fiskarlag og LO som minoritetseiere. Selv om dette var en industrialisering ovenfra, var det en utbygging som hadde stor støtte i befolkningen i regionen. Mer enn det: Fiskerne og deres organisasjoner var aktive pådrivere bak planleggingen og utbyggingen av frossenfiskkonsernet, ut fra næringsøkonomiske motiver. Et av elementene i planen var at anleggene skulle ha en allsidig anlagt produksjon, slik at fiskerne kunne selge fisk gjennom hele året.

Men krigsødeleggelsene utgjør bare en del av bakgrunnen for at staten engasjerte seg som utbygger og eier av fiskeindustrien i den nordligste regionen. Idéene om hvordan man skulle bygge det industrielle samfunnet i det regjerende Arbeiderpartiet har sine røtter tilbake til 1930-tallet. En tredje impuls ligger i en ideologi orientert mot en sosialistisk planøkonomi med samfunnsmessig kontroll over produksjonsmidlene, slik den politiske tankegangen i

årene etter den andre verdenskrig var preget av. Også samvirkedrift, med fiskereide fiskebruk, var samtidige uttrykk for dette.

Hvordan fungerte Fiskeridepartementet som eier av et stort fiskeindustrikonsern med produksjonsanlegg i Nord-Troms og Finnmark? Eierskapet var kjennetegnet av en stor grad av passivitet og ansvarsfraskrivelse. Dersom intensjonen var at Finotro skulle drives godt og med overskudd slik Stortinget gang etter gang forutsatte, burde eieren tatt et mye større ansvar for driften. Staten burde blant annet ha stilt styre og ledelse ansvarlige for de dårlige økonomiske resultatene i mye større grad enn hva som var tilfelle. Eieren burde også ha sørget for at Finotros styrende organer hadde blitt sammensatt av folk med tyngre industriell bakgrunn.

Samtidig er det klart at eierskapet bød på mange utfordringer for departementet. Fiskeridepartementet hadde trolig for svak industrikompetanse på embetsnivå til å drive Finotro på en skikkelig måte, sammenlignet med hva Industridepartementet hadde. En annen utfordring lå i avstandene fra departementskontorene i Drammensveien i Oslo til fiskeværerne i Finnmark. Et aktiv eierskap fra statens side ville medført større grad av direkte kontroll og tilstedeværelse. Slik kommunikasjonene var utbygd ville dette imidlertid ha krevd både tid og ressurser. Først rundt midten av 1970-årene var de første småflyplassene langs finnmarkskysten ferdigbygd. Flyforbindelse til Honningsvåg, der Finotros hovedkontor lå, kom ikke før i 1977.

Et mer aktivt eierskap ville også innebære risiko, og å ta større økonomiske sjanser. Men Finotro fikk aldri noe stort handlingsrom, og de økonomiske rammene Stortinget og Fiskeridepartementet la for driften, var slik at skuta så vidt ble holdt flytende. Det er åpenbart at Finotros anlegg trengte modernisering og utbedringer, særlig fra siste halvdel av 1960-årene. Men i de fleste tilfeller ble styrets vedtatte investeringsplaner forkastet – av større planlagte investeringer, var det bare det nye Skjervøy-anlegget som ble realisert. Men igjen: Dersom regjeringen hadde gått inn for å gi Finotro en større økonomisk handlefrihet, ville også den politiske fallhøyden øke. Finansdepartementet var dessuten svært skeptisk hver gang Fiskeridepartementet ba om mer penger til Finotro. Statsbedriften hadde ikke – og fikk aldri – særlig stor tillit hos dem som vaktet statens pengebenge.

Når staten ikke skjøttet sitt eierskap bedre, er det naturlig å dvele ved årsakene til dette. Den viktigste grunnen var politisk, for dersom staten skulle ha gått mer aktivt inn i driften av Finotro, ville regjeringen raskt kunne blitt stilt til parlamentarisk ansvar for produksjonsresultatene i Stortinget. Med de store underskuddene som Finotro kan ikke dette ha vært særlig fristende. Lærdommen etter Kings Bay-saken i 1963 var dessuten å holde

fingrene av statsbedriftenes fat. En mer aktiv eierrolle ville også lett kunne utfordre den gruppen som hadde størst innflytelse over selskapet fram til slutten av 1960-årene, nemlig fiskerne, representert ved Norges Fiskarlag og Norges Råfisklag – som også var Arbeiderpartiets viktigste støttespillere i regionen. I partiets lange regjeringsperiode i de tjue første årene etter 1945 var det neppe mulig å utfordre fiskernes hegemoni, i hvert fall ikke uten fare for å bli påført betydelige politiske sår. Trålersaken kan stå som eksempel: Konfliktlinjene i spørsmålet om Finotro skulle anskaffe seg egne trålere gikk tvers igjennom partiet på slutten av 1960-tallet. Først med en fiskeriminister fra Senterpartiet, var det mulig for industriarbeiderne i selskapet å få innfridd kravet om egne Finotro-trålere i 1968.

Det er hevet over tvil at staten hadde ansvaret for Finotros drift og for Finotros økonomiske resultater. Dersom det var forhold innad i konsernet som burde ha vært rettet på, var det eieren sitt ansvar å gjøre noe med dette. Det er derfor grunn til å spørre om hvem som var tjent med at staten ikke tok dette ansvaret mer på alvor. Som nevnt ovenfor var det knyttet mange dilemmaer til en mer deltakende eierskapsrolle. Men på mange måter oppfylte Finotro viktige samfunnsmessige målsettinger, til tross for elendige økonomiske resultater. Konsernet kjøpte fangstene til kystlåten i Finnmark og var på den måten av uvurderlig betydning for fiskerne. Produksjonsanleggene ga flere hundre arbeidsplasser i et fylke der sysselsettingssituasjonen ellers var vanskelig. Som vist tidligere, brukt tidligere direktør Harald Vik betegnelsen ”sosialbetont” om Finotros virksomhet. Det finnes flere eksempler på at konsernets anlegg kjøpte fisk mer av hensyn til fiskernes behov enn av hensyn til konsernets utsikter til fortjeneste. Dessuten stakk ledelsen seg langt for å holde produksjonen i gang, selv i perioder med lite råstoff, for å unngå å sende arbeiderne til arbeidskontorene for å stemple.

Det skal også nevnes at leveransene fra Finotro var avgjørende for FRIONORs virksomhet, på grunn av det store volumet av frosne filetprodukter anleggene i Finnmark og Nord-Troms representerte. I tiårene etter den andre verdenskrig ble eksportorganets logo trolig et av de meste kjente norske varemerker ute i verden.

Et annet underliggende men sjelden uttalt motiv for det statlige eierskapet må også nevnes: Finotro bidro til opprettholdelsen av bosettingen i Finnmark. I hele Finotros funksjonstid var trusselbildet fra Sovjetunionen noe som påvirket den politikken regjeringen førte overfor Finnmark. Den politiske konsensus på Stortinget om å holde liv i statsbedriften til tross for vedvarende svake økonomiske resultater, må ha hatt sammenheng med et behov for tilstedeværelse i dette strategisk følsomme området. Det er imidlertid vanskelig å dokumentere hvor sterkt dette motivet var, fordi det sjelden eller aldri har kommet til uttrykk i

kildene. Men i den grad dette var en del av forutsetningene for Finotros eksistens og for det statlige eierskapet, var det kanskje ikke så farlig om Finotro gikk godt eller ikke. Det er ikke gitt at staten hadde oppnådd de samme stabile og varige bosettingseffekter dersom man hadde valgt å satse på støtte privateide foretak. Om de økonomiske kostnadene hadde vært mindre ved alternative private løsninger er heller ikke sikkert, slik det er argumentert for i avhandlingen. For heller ikke konkurrentene gikk med store overskudd.

Det andre spørsmålet som ble stilt innledningsvis var hvordan ulike interessegrupper gjorde seg gjeldende i Finotro. Som nevnt var Finotro bygget opp som fiskernes eget konsern, for å være mottak for kystflåtens fangster. Råfisklaget hadde stor innflytelse over Finotros innkjøps- og produksjonspolitik – en innflytelse som gikk langt videre enn eierandelen skulle tilsi. Trålersaken var imidlertid et betydelig nederlag for fiskerinteressene i selskapet. Etter at Finotro ble omdannet til heleid statsaksjeselskap i 1981, fikk imidlertid fiskerne noe mindre å si, og i de siste årene før avviklingen kom arbeiderinteressene mer til syne, særlig i saken om hvor Finotros hovedkontor skulle være lokalisert. Men i spørsmålet om statens skulle beholde en mindre eierpost, tapte filetarbeiderne, og istedenfor ble Finotro helt privatisert og solgt til FRIONOR i 1986.

Organisasjonenes innflytelse er én side ved det korporative preget til Finotro. En annen er den rollen Finotro hadde som en del av den regulerte fiskerisystemet i etterkrigsårene, som statsbedrift og som hovedleverandør av frosne filetprodukter til FRIONOR.

Det tredje settet av problemstillinger som ble stilt var knyttet til økonomi og teknologi, og til staten som entreprenør for den unge frossenfiskindustrien som ble etablert i 1950-årene. Ved gjennomgangen av Finotros historie er det lett å fortape seg i rene bedriftsøkonomiske tapsstørrelser, og å overse betydningen av at Finotro faktisk var av stor betydning for at norske frosne fiskeprodukter ble en global vare. Byggingen av de nye fryseriene ble muliggjort gjennom den teknologiske og tekniske kompetansen som var tilstede i Fiskeridirektoratet, og som sannsynligvis var landets fremste på dette feltet. Spørsmålet er om det fantes andre alternativer til at staten fikk denne entreprenørrollen i en region som var så tilbakeleggende i økonomisk og sosial forstand som Nord-Troms og Finnmark var. Etableringen av Findus i Hammerfest på begynnelsen av 1950-tallet viser at det var enkelte andre som torde å starte opp frossenfisk-produksjon i regionen. Findus ble imidlertid etablert med helt andre forutsetninger enn Finotro: Hammerfest-bedriften var basert på trålere, og på sørnorsk kapital. I 1962 kjøpte det sveitiske selskapet Nestlé opp Findus – dermed fikk Finotro en multinasjonal konkurrent som hadde økonomisk ryggrad til å finansiere den

trålbaserte produksjonen, til tross for at den isolert sett neppe var basert på rene lønnsomhetsprinsipper.

Det er hevet over tvil at de nye fiskeproduksjonsanleggene medvirket sterkt til den velstandsøkningen som befolkningen i regionen opplevde etter den andre verdenskrig. Betydningen som fiskemottak og som ufaglærte industiarbeidsplasser i regionen er nevnt. Men Finotro-anleggene åpnet også dører for folk med teknisk og økonomisk kompetanse. I en region som var fullstendig nedbrent, bidro Finotro til optimisme i 1950-årene, men også konkret til økonomisk vekst, både gjennom den økte kjøpekraften folk fikk, og ved økte tilførsel av skatteinntekter til kommunene. I små, sårbare lokalsamfunn betydde forekomsten av fiskeindustrilegg oppdrag og leveranser for lokale bedrifter.

Innledningsvis ble spørsmålet om Finotro medførte nye former for avhengighet reist. Som en tilbakeliggende region har Finnmark alltid vært avhengig. Og Finotro skapte en form for statsavhengighet, ved at det statlige eierskapet var en forutsetning for selskapets eksistens. Men om denne formen for avhengighet bør beskrives i like negative termer som det statsviter Erik-Oddvar Eriksen har gjort, er mer usikkert. Å dokumentere ”klientisering” og fravær av selvrespekt i en hel region’s befolkning på grunn av sterk avhengighet til myndighetene og det offentlige, er en vanskelig oppgave. Spørsmålet er jo hva alternativet var, og slik det ble oppfattet i brede politiske kretser i store deler av etterkrigstiden, var alternativet til den statlige driften arbeidsledighet. Og dersom denne analysen er korrekt, bidro Finotro-konsernet til opplevelse av selvrespekt og følelsen av et verdig liv for mange hundre familieforsørgere i Finnmark og Nord-Troms gjennom 35 år. I særlig grad bidro de nye fiskeindustribedriftene til lønnsarbeid for kvinner, som nå fikk helt andre valgmuligheter for sine liv enn det den gamle økonomiske orden kunne by på.¹ Det at konsernet ble drevet så dårlig som det ble – noe som bidro til avhengigheten – var statens ansvar. Det kan derfor argumenteres for at statsavhengigheten i tilfellet Finotro var et produkt av statens egne unnlåtelsessynder.

Det økonomiske problemfeltet i avhandlingen dreier seg også om eksportmarkedet for frosne fiskeprodukter da Finotro ble etablert. Det var mer en forventning om gode utsikter, enn reelle gode markedsbetingelser for frossenfisk da Finotro ble bygget opp. Prisene på tørrfisk var svært gode da konsernet ble født, og det kan derfor argumenteres for at den aktuelle markedssituasjonen betydde lite for etableringen av de statseide fiskeproduksjonsanleggene innenfor Finotro-konsernet. Samtidig er jo entreprenørskap og innføring av ny teknologi kjennetegnet nettopp ved risikable investeringer og en tro på

¹ Se Finstad 2004b).

framtidig fortjeneste. Markedsvurderinger var imidlertid ikke helt fraværende, for det eksisterte en salgsorganisasjon, FRIONOR, som arbeidet langsiktig med salg og merkevarebygging før produksjonen ved Finotro kom i gang.

Ett aspekt ved Finotros økonomiske historie er de svake driftsresultatene, med vedvarende underskudd. En generell ytre årsak ligger i markedssituasjonen for frossenfisk, og svak lønnsomhet i hele den norske frossenfisksektoren er et gjennomgående trekk i store deler av etterkrigsperioden. Også Findus i Hammerfest gikk dårlig, som nevnt, noe som var en av grunnene til at Freia solgte konsernet til Nestlé i 1962. Norske fiskeprodusenter møtte sterk konkurranse på eksportmarkedene – i likhet med Norge ble det satset på frossenfiskindustri i hele den nordatlantiske regionen, blant annet i Canada, Island og på Færøyene. Og som i Norge, ble fiskeindustrien subsidert også der. Men det er ikke funnet eksempler på at staten fikk en like omfattende rolle som industrieier i disse fiskerinasjonene som i Norge.

Av interne årsaker til underskuddsdriften har Finotros deltakelse i FRIONOR-systemet blitt diskutert. Fra Finotros side mente man at man ikke fikk tildelt de gunstigste produksjonsoppdragene, og at prissystemet virket diskriminerende i Finotros disfavør. Likevel var det enkelte nordnorske produsenter innenfor FRIONOR-familien som greide å drive godt, og med overskudd. Og hvorvidt konsernet hadde greid seg bedre økonomisk under en annen eksportsammenslutning, er uvisst.

Et annet forhold som virket negativt inn på produksjonen, var måten de nye fryseriene var bygd på. Å etablere fiskeproduksjonsanlegg i flere etasjer kunne synes rasjonelt på planleggerens tegnebord i 1940- og 1950-årene. Men ved flere av anleggene – særlig i Honningsvåg og Båtsfjord – var de bygningsmessige forholdene direkte medvirkende til ineffektiv drift. Etter at gaffeltrucken ble innført i 1960-årene, viste det seg at mange av fryselagrene hadde for lav takhøyde å kunne nyttiggjøre seg av denne teknologien. Det var vanskelig og kostbart å utbedre produksjonslokalene. Men på Skjervøy ble det bygget et nytt anlegg i 1976, og med produksjon på ett plan fikk dette anlegget snart de beste økonomiske resultatene innenfor Finotro-konsernet.

Finotros innkjøpspolitikk må også trekkes fram. Fordi hensynet til fiskerne styrte så mye av virksomheten, kom de produksjonsmessige kvalitetsmålsettingene ofte i bakgrunnen. Videre synes det klart at konsernmodellen vanskeliggjorde en effektiv økonomistyring, noe som førte til at det forekom at bedriftene lokalt hadde for mange folk ansatt, og at effektiviteten ikke alltid var optimal.

En ytterligere forverring kom etter at Finotro engasjerte seg i trålerdrift. I motsetning til Nestlé-Findus, hadde ikke Finotro noe godt utbygd apparat for å drive trålerne, verken

teknisk eller økonomisk. Til tross for at trålerne sørget for en jevnere tilførsel av råstoff og en større jevnhet i produksjonen, medførte tråldriften en stor økonomisk belastning. Og – igjen sammelignet med den multinasjonale konkurrenten i Hammerfest – hadde Finotro verken ryggrad eller evne til å innbake underskuddene ved trålerdriften i den øvrige virksomheten.

Det er to forhold som gjør seg gjeldende i de siste fasene av Finotros historie. Det ene er de økologiske forholdene. Satsingen på et industrialisert fiske etter 1945, førte til en overbeskatning av fiskeressursene, noe som førte til store problemer og råstoffmangel for fiskeindustrien. Men det tok tid før det ble klart at kapasiteten i fiskeflåten og fiskeproduksjonsanleggene var altfor stor. Fra siste halvdel av 1970-årene var det flere filetbedrifter som fikk problemer og gikk konkurs.

Det andre er at legitimiteten til staten som industrieier ble svekket. I den forbindelse kan det nevnes to impulser. Den ene kan knyttes til en generell liberaliseringstankegang når det gjelder økonomisk politikk, med vekt på markedskreftene heller enn politiske idealer, spesielt fra begynnelsen av 1980-årene. Den andre kan knyttes mer spesifikt til fiskeripolitikk, og til en økt bevissthet om at statens rolle i fiskeriene bidro til overkapasitet. I det korporative systemet fikk det ingen økonomiske konsekvenser for aktørene at de bygget opp en produksjonskapasitet som ble for stor i forhold til ressursgrunnlaget, og dermed bidro den statlige støtte til å opprettholde og vedlikeholde både en ulønnsom fiskeflåte og ulønnsomme industribedrifter.

I 1986 ble Finotro solgt, men mange av de korporative trekkene ved konsernet ble opprettholdt med den nye eieren. Samtidig med at FRIONOR Polar Group gikk konkurs i 1990, startet nedbyggingen av det korporative systemet. Liberalisering og fjerning av de statlige overføringene er viktige stikkord for å beskrive utviklingen siden da. På samme tid har uttaket av ressursene blitt strengere kontrollert enn noen gang tidligere, gjennom kvotereguleringene.

De siste 15 årene har fiskeindustrien i Finnmark gjennomgått store endringer, med konkurser og nedbygging av den lokale flåten.² For mange bedrifter har råstoff fra russiske trålere blitt redningen. Men i det siste ser det ut til at den tradisjonelle fiskeindustrien er i ferd med å forsvinne. I lys av globaliseringen av økonomien og den økte markedsorienteringen fra og med 1990, vil nok den 35-årige Finotro-epoken framstå som god og forutsigbar i minnet til mange finnmarkinger – tross alt.

² Samme sted, s. 39f.

Forkortelser

AAB = Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek

AIN = Arkiv i Nordland

Alm.avd. = Alminnelig avdeling

Anl. = Anleggskontoret

Bedr.fors.prot. = Bedriftsforsamlingsprotokoll

brt. = bruttoregister tonn

DNAs arkiv = Det norske Arbeiderpartiets arkiv

Gen.fors.prot. = Generalforsamlingsprotokoll

Innst. S. = Innstilling til Stortinget

FA = Finotros arkiv

FB = Finnmarksbiblioteket

Fdep = Fiskeridepartementet

Fdir = Fiskeridirektoratet, Fiskeridirektøren

FFA = Finnmark Fiskarlags arkiv

FGD = Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet

KAD = Kommunal og arbeidsdepartementet

NKM = Nordkappmuseet

NNN = Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund

Oms. = Omsetningsavdelingen

O.tid. = Odelstingstidende

Ot.prp. = Odelstingsproposisjon

RA = Riksarkivet

Repr.prot. = Representantskapsprotokoll

SAB = Statsarkivet i Bergen

SATØ = Statsarkivet i Tromsø

SKFSVINN = Statens konsulent for fiskarsamvirke i Nord-Norge

SNNN = Studieselskapet for nord-norsk næringsliv

S.tid. = Stortingstidende

St.forh = Stortingsforhandlinger

St.meld. = Stortingsmelding

St.prp. = Stortingsproposisjon

St.prot. = Styreprotokoll

UDA = Utenriksdepartementets arkiv

Litteratur og kilder

Litteratur

Amdam, Rolv Petter, Knutsen, Sverre & Thue, Lars: *Bedrift og samfunn*, Bergen 1997.

Amdam, Rolv Petter: Industrikomiteen i New York 1943-1945. Ein kanal for kunnskapsoverføring frå USA til Norge, i *Historisk Tidsskrift*, bind 79, nr. 1, 2000.

Andreassen, Dag K.: Kjøle- og frysteknologi – fra planer til industri. Den norsk-tyske filetfabrikk på Melbu 1940-45, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1995.

Angerman, Håvard: Samtale med den fratredende fiskeridirektør, i Bilag til *Fiskets Gang*: Klaus Sunnanå slutter som fiskeridirektør, nr. 41, 11. oktober 1973.

Arbeidernes faglige landsorganisasjon og Norsk Sjømannforbund: *Framtidens Norge. Retningslinjer for gjenoppbyggingen*, Stockholm, mai 1944.

Arbeiderparti, Det norske: *Arbeiderpartiets kriseplan*, Oslo 1934.

Arbeid for alle. De politiske partienes felles program, Oslo 1945.

Bergh, Trond: Storhetstid 1945-1965, *Arbeiderbevegelsens historie*, bind 5, Oslo 1987.

Berntsen, Harald: *To liv – én skjebne. Viggo Hansteen og Rolf Wickstrøm*, Oslo 1995.

Bjørklund, Ivar, Drivenes, Einar-Arne & Gerrard, Siri: På vei til det moderne. Om jordbruk, fiske, reindrift og industri 1890-1990, i Drivenes, Einar-Arne, Hauan, Marit Anne & Wold, Helge A. (red.): *Nordnorsk kulturhistorie*, bind 1, Oslo 1994.

Bjørklund, Tor: *Mot strømmen*, Oslo-Bergen-Tromsø 1982.

Bore, Einar, Larsen, Kenneth L. & Ådland, Steinar: En gjennomgang av konkursen i Brødrene Aarsæther A/S, utredning i særområdene: Regnskap og økonomisk styring, siviløkonomutdanningen, Handelshøyskolen i Bergen, våren 1996,

Bottolfson, Øystein: *Finnmark fylkeskommunes historie 1840-1990*, Vadsø 1990.

Brox, Ottar: *Hva skjer i Nord-Norge?* Oslo 1969.

Brox, Ottar: *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni*, Oslo 1984.

Brox, Ottar: Modernismekritikk og markedstilpasning i studiet av Nord-Norges utvikling, *Stensilserie A* nr 89, ISV, Universitetet i Tromsø, 1997.

Bull, Edvard: Klassekamp og fellesskap, *Norges historie*, bind 13, Oslo 1991.

Christensen, Pål & Hallenstvedt, Abraham: *Notfiskarsamskipnaden 1934-1984. Faglig og økonomisk organisering gjennom 50 år*, Trondheim 1984.

Christensen, Pål & Hallenstvedt, Abraham: På første hånd. Norges Råfisklag gjennom 50 år, Tromsø 1990.

Christensen, Pål: Fiskerihistorie som etterkrigshistorisk forskningsfelt, *LOS-senter Notat 91/8*, LOS-senteret, Bergen 1991.

Christensen, Pål: Tua som veltet lasset?, i Holm, Petter (red.): *Et marked for fisk? Om EFs fiskeripolitikk og norsk fiskerinæring*, Oslo 1993.

Christensen, Pål & Pedersen, Gunnar: *Ishavsfolk, arbeidsfolk og fintfolk 1900-1945*, Tromsø gjennom 10.000 år, bind 3, Tromsø 1995.

Christensen, Pål & Nielssen, Alf Ragnar: Norwegian Fisheries 1100-1970. Main developments, i Holm, Poul, Starkey, David J. & Thór, Jón Th. (red.): *The North Atlantic Fisheries 1100-1976. National Perspectives on a Common Resource*, *Studia Atlantica*, No. 1, NAFHA, Esbjerg 1996.

Christensen, Pål & Finstad, Bjørn-Petter: Regionale forskjeller mellom nord og vest i norske fiskerier. En kritisk kommentar til Karl Egil Johansen, *Heimen*, nr. 2, 1998.

Christensen, Pål: Reidar Carlsen – Norges første fiskeriminister, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003a).

Christensen, Pål: Knut Hoem – Ministeren som sa nei, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003b).

Christensen, Pål & Hallenstvedt, Abraham: Manus til Norges Fiskarlags historie (under publ.), 2005.

Colbjørnsen, Ole & Sømme, Axel: *En norsk 3-årsplan. Veien frem til en sosialistisk planøkonomi i Norge*, Det norske Arbeiderpartis forlag, Oslo 1933

Dahl Jacobsen, Knut: Informasjonstilgang og likebehandling i den offentlige virksomhet, i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, s. 147-160, årg. 6, 1965.

Danke, Trond: *Opp av ruinene. Gjenreisningen av Finnmark*, Oslo 1986.

Degerstrøm, Hege: "Vi vil oss ei havn." Befolkningen i fiskeværet Vardøs innsats for å skaffe stedet ei havn I perioden 1946-59, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1975.

Drivenes, Einar-Arne & Tjelmeland, Hallvard: Nordnorsk arbeiderbevegelse mellom region og nasjon, i Thomassen, Øyvind & Lorås, Jostein (red.): *Spennings land. Nord-Norge etter 1945*, Oslo 1997.

Dynna, Bjørn & Hallenstvedt, Abraham: *Fra skårunge til høvedsmann. Med Norges Fiskarlag gjennom 50 år*, Trondheim 1976.

Eidsvik, Olav: Fiskeridirektoratets bygnings- og maskintekniske avdeling 1948-1973, i Bilag til *Fiskets Gang*: Klaus Sunnanå slutter som fiskeridirektør, nr. 41, 11. oktober 1973.

Elstad, Åsa: Arbeidsliv i fiskarbondeshushold. Kulturelle perspektiv på sosialisering og kjønnsidentitet, Bø og Hadsel i Vesterålen 1870-1970, avhandling for dr. art.-graden, Universitetet i Tromsø, 2002.

Eriksen, Arne: *Rosa japper i fiskefarse*, Tromsø 1992.

Eriksen, Erik Oddvar (red.): *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord*, Bergen 1996.

Eriksen, Erik Oddvar: Statsavhengighet og politikken grenser, i Eriksen, Erik Oddvar (red.): *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord*, Bergen 1996.

- Eriksen, Knut Einar & Niemi, Einar: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*, Oslo 1981.
- Finstad, Bjørn-Petter: Fiskerinæringen i Finnmark under okkupasjonen, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1993.
- Finstad, Bjørn-Petter: Arbeiderpartiet og den statseide fiskeindustrien i Finnmark og Nord-Troms, i Moren, Gudmund (red.): *Historikerens rolle i samfunnet. Rapport fra Norske historiedager 99*, Høgskolen i Lillehammer, forskningsrapport nr. 45/1999a).
- Finstad, Bjørn-Petter: Freezing Technology in the Norwegian Fish Processing Industry, 1930-1960, i Holm, Poul & Starkey, David (red.): *Tecnological Change in the North Atlantic Fisheries, Studia Atlantica*, Vol. 3, Esbjerg 1999b).
- Finstad, Bjørn-Petter: Hanna Anny fra Ukraina – en pionér fra fiskeindustrien i Nord-Norge, i Gerrard, Siri & Rønning Balsvk, Randi (red.): *Globale kyster. Liv i endring – kjønn i spenning, Kvinnforsks skriftserie*, 1/1999, Universitetet i Tromsø, 1999c).
- Finstad, Bjørn-Petter & Valen, Gerd Johanne: ”De kom fra nesten alle himmelstrøk”, i *Ottar*, nr. 4, Tromsø Museum – Universitetsmuseet, 2002.
- Finstad, Bjørn-Petter: Magnus Andersen – Hovedavtalens far og EF-kampens taper, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003a).
- Finstad, Bjørn-Petter: Trygve Olsen – Snurperederen som skiftet parti, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003b).
- Finstad, Bjørn-Petter: Eivind Reiten – En fiskeripolitisk parentes, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003c).
- Finstad, Bjørn-Petter: Bjarne Mørk-Eidem – Fiskeriministeren som stoppet fisket, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003d).
- Finstad, Bjørn-Petter: Om Finotro på Skjervøy, i Nilsen, Gørill (red.): *Kultur møter i Nord-Troms*, Jubileumsbok for Nord-Troms Museum 1978-2004, Sørkjosen 2004a).
- Finstad, Bjørn-Petter: The Frozen Fillet – the Fish that changed North Norway?, i *International Journal of Maritime History*, Vol. XVI, No. 1, June 2004b).
- Finstad, Bjørn-Petter & Hoel, Alf Håkon: En arktisk fiskeristormakt, i Drivenes, Einar-Arne & Jølle, Harald Dag (red.): *Norsk polarhistorie*, bd. 2, Rikdommene, Oslo 2004.
- Finstad, Bjørn-Petter: Klaus Sunnanå, art. i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 9, Oslo 2005a).
- Finstad, Bjørn-Petter: Fra moderne storvær til postmoderne utkant, i Niemi, Einar & Rasmussen, Halvard (red.): *Partisanbygda. Kibergs historie* (under publ.), 2005b).
- Fredriksen, Freder & Arvola, Rolf (red.): *Finnmark Fiskarlag 1928-1978*, Harstad 1978.
- FRIONOR 1946-1971 – 25 år*, Jubileumsskrift, Oslo 1971.
- Friis, Guttorm: *Firma Kåre Renø, Skjervøy, femti år, 1984*, Kongsberg 1984.
- Fulsås, Narve: *Universitetet i Tromsø 25 år*, Tromsø 1993.

Fulsås, Narve: Kvi for fekk ikkje industrikapitalismen fotfeste i Nord-Norge? Utsyn over nordnorsk økonomi og frå merkantilisme til velferdsstat, i Eriksen, Erik Oddvar (red.): *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord*, Bergen 1995.

Furre, Berge: *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990*, Oslo 1991.

Gerhardsen, Gerhard Meidell: Våre fiskerier. Under og etter krigen, bind II, *Sak og samfunn*, nr. 7, Chr. Michelsens Institutt, Bergen 1945.

Gerhardsen, Gerhard Meidell: Våre fiskerier. I mellomkrigstida, bind. I, *Sak og samfunn*, nr. 6, Chr. Michelsens Institutt, Bergen 1946.

Giertsen, Børre R. (red.): *Norsk fangeleksikon. Grinifangene*, Oslo 1946.

Grytten, Harald: *Fisk og forbund. Festskrift til Fiskebåtredernes Forbund 1946-1996*, Ålesund 1996.

Grønlie, Tore: *Statsdrift. Staten som industrieier i Norge 1945-1963*, Bergen 1989.

Grønlie, Tore: Staten som industrieier – den historiske lærdom, *LOS-senter Notat 90/31*, LOS-senteret, Bergen 1990.

Gøthe, Odd: *Norsk jernverk 1946-1988 – fra tro til fall*, Oslo 1994.

Gneriussen, Willy: *Å forstå det moderne. Framskrittstro, rasjonalitet, ambivalens og irrasjonalitet i diskursen om modernitet*, Tromsø 1999

Haffner, Vilhem: *Stortinget og statsrådet 1915-1945*, Oslo 1949.

Hage, Ingebjørg: Som fugl fønix av asken? Gjenreisningshus i Finnmark og Nord-Troms, avhandling til dr. art.-graden, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1996.

Hallan, Dag & Våland, Stig: *Rapport om markedet for frossenfisk i USA*, Markedsøkonomisk institutt ved Norges Handelshøyskole, Bergen 1968.

Hallenstvedt, Abraham: *Med lov og organisasjon. Organisering av interesser og markeder i norsk fiskerinæring*, Tromsø 1982.

Hallenstvedt, Abraham: Norges fiskerihøgskole blir til, i Bull, Tove & Vorren, Tore O.: *Universitetet i Tromsø. Glimt fra de første 30 år*, Ravnetrykk nr. 17, Tromsø 1998.

Hanisch, Tore J. & Lange, Even: Krise og vekst. Norsk økonomi i 1930-årene, i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2, 1979.

Hanisch, Tore J. & Lange, Even: *Veien til velstand. Industriens utvikling i Norge gjennom 50 år*, Oslo 1986.

Hanisch, Tore, Søilen, Espen & Ecklund, Gunhild: *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre. Verdivalg i en åpen økonomi*, Kristiansand 1999.

Hansen, Dag & Bø, Brynjar Mikal: Nordic Group A/L og norsk fiskerinæring, Bedriftsøkonomisk seminar, Norges Handelshøyskole, Bergen 1977.

Hansen, Sanne Steenberg: Tre forsøg på at planlægge Nord-Norge 1945-1951-1972, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1993.

Hanssen, Einar Richter: *Nordkapp – en fiskerikommune*, Honningsvåg 1990.

- Harnoll, K.F.G.: *De offentlige tjenestemenns stilling i dag: Fylkesmann Harnoll's tale i Bergen 6. desember 1941 til alle høyere embets- og tjenestemenn i Bergen og Hordaland fylker*, utg. av NS, 1941.
- Harnoll, K.: *Norges stilling som Europas ferskfiskleverandør*, N.S.R., Oslo 1943.
- Harnoll, Expeditionschef, Leiter der Fischereiabteilung im norweg. Handelsdepartement: Probleme der norwegischen Fischerei, i *Die deutsche Fischwirtschaft*, 10. Jahrgang/Heft 14, 4. April 1943.
- Harnoll, K.: Nye veier for Norges fiskerier, i Østbye, H. N. (red.): *Det nye Norge*, annen del, utg. av Nasjonal Samlings Propaganda-avdeling, Oslo 1943.
- Hauglid, Anders Ole, Jensen, Knut Erik & Westrheim, Harry: *Til befolkningen! Brannhøsten 1944 – gjenreisningen etterpå*, Tromsø-Oslo-Bergen-Stavanger 1985.
- Hellevik, Alf: *Det ansvarlige opprør. AIK og EF-motstanden i Arbeiderpartiet*, Oslo-Bergen-Tromsø 1979.
- Hersoug, Bjørn: Jungelens lov satt i system – om utviklingen av norsk ringnotfiske 1973-86, *Skriftserie fra Institutt for Fiskerifag*, Serie D, Fiskeriorganisasjon, 2/85, Universitetet i Tromsø, 1985.
- Hodne, Fritz & Honningdal Grytten, Ola: *Norsk økonomi 1900-1990*, Oslo 1992.
- Hoffstad, E.: *Hvem er hvem i næringslivet? Merkantil biografisk leksikon*, Oslo 1939.
- Holm, Petter: Særinteresser versus allmenninteresser i forhandlingsøkonomien. Om Hovedavtalen for fiskerinæringen, i Holm, Petter (red.): *Et marked for fisk? Om EF's fiskeripolitikk og norsk fiskerinæring*, Oslo 1993.
- Holm, Petter: Kan torsken temmes? Moderniseringsprosesser i fiskerinæringa 1935-1995, i Eriksen, Erik Oddvar (red.): *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord*, Bergen 1995.
- Hovland, Edgar: Fiskeriminister under tre regjeringssjefer, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspott ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003a).
- Hovland, Edgar: Thor Listau – Små skritt i retning høyre, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspott ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003b).
- Haaland, Anders: Peder Holt – Fylkesmannen som ble fiskeriminister, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspott ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003.
- Isaksen, Arne: Innovasjonssystemer og politikk – en introduksjon, i Isaksen, Arne (red.): *Innovasjoner, næringsutvikling og regionalpolitikk*, Kristiansand 1997.
- Iversen, Klaus: *Krise, utslettelse og nytt liv. Hammerfest etter 1914*, Hammerfest 1989.
- Jacobsen, Alf R.: *Fra brent jord til Klondyke. Historien om Findus i Hammerfest og norsk fiskeripolitikkens elendighet*, Oslo 1996.
- Jacobsen, Ragnvald: *Sørøysund lokalhistorie*, Hammerfest 1983.
- Johannessen, Jon-Arild: Initiativet for å utvikle fiskeindustrien i Finnmark 1946-1956, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1979.

- Johansen, Karl Egil: *Men der leikade fisk ned i kavet. Fiskarsoge for Hordaland 1920-1990*, Bergen 1989.
- Kamsvåg, Guri: Frå tradisjonell handelsstad til moderne industristad: Øksfjord 1918-1950, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1995.
- Kolle, Nils: Nils Lysø – En kystfisker ved Kongens bord, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003a).
- Kolle, Nils: Onar Onarheim – Industribygger og Høyre-mann, i Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003b).
- Lange, Even: Teknologisk endring, økonomisk vekst og Joseph Schumpeters teorier, i Sejersted, Francis (red.): *Vekst gjennom krise*, Oslo-Bergen-Tromsø 1982.
- Lange, Even: Samling om felles mål 1935-70, *Norges historie*, bind 11, Oslo 1998.
- Lien, Børre: Findus og norsk fiskeripolitikk 1943-1956, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1975.
- Lorentzen, Torbjørn: Deltakerloven – retten til å drive og eie fiskefartøy. En samfunnsøkonomisk analyse, *SNF-rapport*, 80/97, Bergen 1997.
- Lundestad, Geir: *America, Scandinavia and the Cold War 1945-1949*, Oslo 1980.
- Løkke, Gunnar: Isproduksjon før kunstisen kom, i *Årbok for Nordkapp 1990-91*, Honningsvåg 1991.
- Maddison, Angus: *Dynamic Forces in Capitalist Development*, Oxford 1991.
- Madsen, Roar: *Motstraums. Senterpartiets historie 1959-2000*, bind 2, Oslo 2001.
- Maurseth, Per: Gjennom kriser til makt 1920-1935, *Arbeiderbevegelsens historie*, bind 3, Oslo 1987.
- Maurstad, Anita: Sjarkfiske og ressursforvaltning, Avhandling, dr.scient, Norges fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø, 1997.
- Nilsen, Inge Arve: Statlig industridrift i fiskerinæringen. Striden om Statens Fryserier, Melbu 1945-1962, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1977.
- Nordby, Trond (red.): *Storting og regjering 1945-1985*, Oslo 1985.
- Nordby, Trond: *Korporatisme på norsk 1920-1990*, Oslo 1994.
- Nordstrand, Leiv: *Fiskeridirektøren melder. Fiskeridirektoratet 1900-1975*, Bergen 2000.
- Norsk krigsleksikon 1940-45*, Oslo 1995.
- Notevarp, Olav: Fisketilvirkning og fiskeindustri, i Strøm, Jan (red.): *Norsk fiskeri- og fangsthåndbok*, Oslo 1949.
- Nyhamar, Jostein: Nye utfordringer 1965-1990, *Arbeiderbevegelsens historie*, bind 6, Oslo 1990.
- Nærø, Ragnvald: Fisk, diplomatar og havpolitikk. Korleis Norges økonomiske sone vart til, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1987.

- Oterhals, Leo: *Havsølv – om storvarp, svart hav og tragiske forlis*, Molde 1996.
- Otnes, Per: Fiskarsamvirket i Finnmark, *Arbeidsnotat* nr. 143, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, 1980.
- Panitch, Leo: Recent theorizations of corporatism: reflections on a growth industry, i *The British Journal of Sociology*, Vol. 31, Number 2, June 1980.
- Paulsen, Kjetil: Da populismen seiret i Sosialistisk Folkeparti. SFs distriktpolitikk fra 1961-1967, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1982.
- Pettersen, Arvid: Gjenreisninga av Porsanger 1945-1952: Lokal eller sentral styring? Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1989.
- Pinkerton, Evelyn: Indians in the Fishing Industry, i Marchak, Patricia, Guppy, Neil & McMullan, John (red.): *Uncommon Property. The Fishing and Fish-Processing Industries in British Columbia*, Toronto 1987.
- Pryser, Tore: Klassen og nasjonen 1935-1946, *Arbeiderbevegelsens historie*, bind 4, Oslo 1988.
- Redfeam, Mason (med Aldrich, Richard J.): The Perfect Cover: British Intelligence, the Soviet Fleet and Distant Water Trawler Operations, 1963-1974, i *Intelligence and National Security*, Vol. 12, No. 3, 1977.
- Revolv, Jens: Fiskersamvirket i Finnmark – modernisering og fellesorganisering, hovedfagsoppgave i samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, 1980.
- Richardsen, Helge: *Nord-norsk fiskeindustri. Erindringer og tanker*, Tromsø 1984.
- Robinson, Robb: *Trawling. The Rise and Fall of the British Trawl Fishery*, University of Exeter Press, 1996.
- Rønning Balsvik, Randi: *Vardø – Grensepost og fiskevær 1850-1950*, bind 2, Vardø 1989.
- Pharo, Helge Ø.: Norge og Marshallplanen, *Den norske atlantehavskomite*, Skrift nr. 198, Oslo 1997.
- Sagdahl, Bjørn: Ressursforvaltning og legitimitetsproblemer. En studie av styringsproblemer ved forvaltning av norsk-arktisk torsk, *NF-rapport* nr. 15/92-20, Nordlandsforskning, Bodø 1992.
- Samuelsen, Arne: "Ferskfisktrålerne; mysteriet i den norske fiskerinæringa." Rederierorganisering innenfor ferskfisktrålerflåten med hensyn på privateide trålere, fiskerikandidatoppgave, Norges fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø, 1990.
- Sejersted, Francis (red.): *Vekst gjennom krise*, Oslo-Bergen-Tromsø 1982.
- Sejersted, Francis: *Demokratisk kapitalisme*, Oslo 1993.
- Schwach, Vera: *Havet, fisken og vitenskapen. Fra fiskeriundersøkelser til havforskningsinstitutt 1860-2000*, Bergen 2000.
- Skogholt, Jahn-Arill: *Eivind Bolle. Lofotfiskar ved kongens bord*, Stamsund 1993.
- Slagstad, Rune: *De nasjonale strateger*, Oslo 1998.
- Solhaug, Trygve: *De norske fiskeriers historie 1815-1880*, Bergen 1983.
- Sosialistisk Folkeparti: Sosialistisk Folkepartis arbeidsprogram 1961-64, i *Fornyelse i norsk politikk*, Oslo 1963.

Statens Fryseri Ålesund 1921-1951, Oslo 1953.

Steenstrup, Hj.: *Hvem er hvem?* Oslo 1938.

Steffensen, Jan, Greger, Bjørg, Holand, Arne, Rysst, Øystein & Framnes, Svein Jarle: *Melbutrålerne gjennom 50 år*, Norsk Fiskeindustrimuseum, Melbu 2003.

Sunnanå, Klaus: Minne frå mi tid som fiskeridirektør, i Torgersen, O. (red.): *Fiskeridirektoratet 75 år*, Bergen 1973.

Søilen, Espen: *Hvorfor gikk det galt? Statens rolle i utviklingen av norsk næringsliv etter 1945*, Oslo 2002.

Sørensen, Øystein: *Hitler eller Quisling? Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945*, Oslo 1989.

Sørensen, Øystein: *Solkors og solidaritet. Høyreautortier samfunnstekning i Norge ca. 1930-1945*, Oslo 1991.

Sætherskar, Johs. (red.): *Det norske næringsliv. Finnmark fylkesleksikon*, Bergen 1952.

Sætherø, Ingrid: Fiskeværet Hamningberg. Innhentet og dømt av framskrittet, *Fotefar mot nord*, Båtsfjord 1995.

Tammes, Rolf: *Oljealder, Norsk utenrikspolitikks historie*, bind 6, Oslo 1997.

Tande, Thorvald: *Norsk fiskeripolitikk. En analyse av fiskerinæringens utvikling siden 1920*, Studieselskapet samfunn og næringsliv, Oslo 1957.

Tande, Thorvald & Tande, Thorvald: *Norsk Tørrfisknærings Historie*, Norges Tørrfiskeeksportørers Landsforening 1986.

Tande, Thv. (red.): *Hvem er hvem i fiskerinæringen*, Eidsvoll 1995.

Tande, Thv. (red.): *Uriaspost ved kongens bord. Norske fiskeriministre 1946-2004*, Eidsvoll 2003.

Thomassen, Øyvind & Lorås, Jostein (red.): *Spenningenes land. Nord-Norge etter 1945*, Oslo 1997.

Thomassen, Øyvind: Herlege tider. Norsk fysisk planlegging ca. 1930-1965, *Skriftserie fra Historisk Institutt*, nr. 18, Akademisk avhandling, Trondheim 1997.

Throne-Holst, Leif: *Fiske og industri Nord-Norge*, Oslo 1966.

Tjelmeland, Hallvard: Fiskerinæringa mellom tradisjon og modernisering, NORUT Samfunnsforskning, LOS i Nord-Norge, *Notat 5*, SN 1993-119, Tromsø 1993.

Tromsø Fryseri og Kjøleanlegg A/S. Jubileumsskrift 50 år, 1938-1988, Tromsø 1988

Tveitsme, Hans: Kjøleteknikk i fiskeindustrien, i *Glimt fra norsk kjøleteknisk historie*, Oslo 1986.

Veiåker, Arve: Gjennomføringa av Nord-Norge-planen, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, 1974.

Vik, Harald: *FINOTRO A/S 1952-82*, Honningsvåg 1982.

Willoch, Kåre: *Statsminister*, Oslo 1990.

Wright, Miriam Carol: Newfoundland and Canada: The Evolution of Fisheries Development Policies, 1940-1966, Ph.D.-thesis, Department of History, Memorial University of Newfoundland, St. John's 1997.

Ytreberg, Nils A.: *Handelssteder i Finnmark. Historie, handelsliv, reise og fest*, Trondheim 1942.

Zachariassen, Ketil: Da staten kom til Nord-Troms. Økonomisk modernisering i fire Nord-Tromskommuner i eit innanfrå- og utanfråperspektiv, 1945-1970, hovudoppgåve i historie, Institutt for historie, Universitetet i Tromsø 1998.

Østbye, H. N. (red.): *Det nye Norge*, annen del, utg. av Nasjonal Samlings Propaganda-avdeling, Oslo 1943.

Østerud, Øyvind: *Det planlagte samfunn*, Oslo 1979.

Kilder

(se fotnotene for nærmere spesifisering)

Arkivmateriale

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek
Anders Frihagens arkiv
Arbeiderpartiets arkiv, Fiskerituvalget

Arkiv i Nordland
Skrifter fra Studieselskapet for nord-norsk næringsliv

Brønnøysundregistrene
Finotros årsrapporter 1980-1985

Finnmarksbiblioteket, Vadsø
Finotros arkiv, styreprotokoller, generalforsamlingsprotokoller, bedriftsforsamlingsprotokoller

Fiskeridepartementet
Finotros arkiv (ikke avlev. Riksarkivet)

Fiskerisjefen i Finnmark
Diverse materiale

Nordkappmuseet
Finnmark Fiskarlags arkiv

Riksarkivet
Fiskeridepartementets arkiv
Kommunal- og arbeidsdepartementets arkiv
L-sak, Oslo politikammer, nr. D-3593

Statsarkivet i Bergen
Fiskeridirektoratets arkiv

Statsarkivet i Tromsø
Statens konsulent for fiskarsamvirke i Nord-Norge

Stortingets bibliotek
Stortingets ekstraprotokoll 1948, nr. 18, Innstilling fra Handelsdepartementets komité for behandling av forskjellige spørsmål vedrørende de tidligere tyske fryserianlegg m.v., avgitt 11.12.1945, Melbusaken. Mappe A (Heen-komiteéns innstilling 1945).

Utenriksdepartementets arkiv
Diverse materiale fra London-regjeringen, fiskeriutsendingene osv.

Aviser og tidsskrifter

Aftenposten, 30.08.1963.

Finnmark Dagblad, 03.05.1962, 08.05.1962, 05.07.1962, 05.12.1962, 30.08.1963, 21.09.1983, 29.09.1983.

Finnmarken, 26.10.1945, 07.12.1945, 14.05.1958, 31.08.1963, 21.11.1966, 22.11.1966.

Finnmarksposten, 28.02.1981.

Fiskeribladet, 12.04.1950, 21.05.1952, 06.11.1963, 22.02.1966, 25.03.1966, 24.06.1966, 10.02.1970, 10.03.1970, 07.01.1975, 14.01.1975, 12.03.1976, 16.03.1976, 02.04.1976, 07.05.1976, 04.02.1977.

Fiskets Gang, nr. 24. uke 19, 1980.

FRIONOR-posten, nr. 4, 1975.

Lofotposten, 05.12.1962, 07.12.1962, 08.02.1963, 17.01.1963, 19.01.1963, 13.03.1963.

Nordlys, 30.08.1963, 22.10.1999.

Norsk Fiskerinæring – En kvalkade 1961-1995, nr. 10/96, Eidsvoll 1996.

Norsk Fiskerinæring – En årskvalkade 1961-2001, nr. 10, Eidsvoll 2001.

Næringsmiddelarbeideren, nr. 5/59, 8-9/98.

Vestfinnmarken, 24.08.1951, 09.10.1951, 19.10.1951, 18.03.1952, 25.03.1952.

Vårt Land, 17.08.1948.

Informanter

Navn	Relevant yrke/stilling/verv	Intervjudato
Andreassen, Viggo	byråsjef, Fdep.	12.11.1999
Asper, Arne	adm.dir. FRIONOR	12.06.1999
Bjørge, Carl	byråsjef, ekspedisjonssjef Fdep.	18.01.1999, 08.02.2000
Bjørnstad, Arvid	konsulent, IKO Management	15.03.2000
Bolle, Eivind	fiskeriminister	01.04.1998
Dahl, Terje	administrerende direktør Finotro	04.02.2000, 16.11.2001
Grønnevet, Leiv	statssekretær Fdep.	17.02.2004
Halvorsen, Halvard	assisterende direktør Finotro	09.01.2002
Hastad, Kjell	styremedl. Finotro (ass.dir. Norges Råfisklag)	30.11.1999
Olst, Gunnar-Frank	økonomisjef, direktør Finotro	25.05.2000
Hysvær, Einar	fiskeindustriarbeider Finotro (Honningsvåg), NNN-leder	24.09.1997
Ingebrigtsen, Jan (d. 1998)	fiskeindustriarbeider, disponent Finotro (Vardø), inspektør Finotro, fiskerisjef i Finnmark	08.11.1996
Isaksen, Anne	fiskeindustriarbeider Finotro (Skjervøy)	20.01.2000
Karlsen, Thorbjørn	fiskeindustriarbeider, skiftebas, prod.leder (Honningsvåg), disponent (Skjervøy) 1980-86	31.10.1997
Kastnes, Jan	filetformann, regnskapsmedarb. Finotro (Honningsvåg)	03.03.1999
Kjellmann Pedersen, Turid	styremedl. Finotro, fylkespolitiker Finnmark	13.02.2001
Krane, Sven Albrekt	administrerende direktør Finotro	20.12.1999
Kristoffersen, Ivan	statssekretær Fdep.	16.05.2000, 19.05.2000
Larssen, Anne Mary	fiskeindustriarbeider Finotro (Honningsvåg)	04.03.1999
Listau, Thor	fiskeriminister	03.08.1999
Mørk-Eidem, Bjarne	fiskeriminister	21.01.1999
Mynes, Mally	fiskeindustriarbeider Finotro (Båtsfjord)	21.01.2000
Nerheim, Magnor	underdirektør, ekspedisjonssjef Fdep	12.11.1999
Nilsen, Ole	regnskapssjef Finotro (HK, Honningsvåg)	01.03.1999
NN	fiskeindustriarbeider Finotro (Vardø)	21.10.1999
Olsen, Agnes	fiskeindustriarbeider Finotro (Honningsvåg)	03.03.1999
Olsen, Aksel	styreformann Finotro	25.-26.08.1999
Olsen, Bjørg	enke etter Per A. Olsen	08.02.2005
Olsen, Inger Marie	fiskeindustriarbeider (Skjervøy)	27.10.1999
Pedersen, Arne	fiskeindustriarbeider Finotro (Honningsvåg)	27.11.1996
Rasch, Asbjørn	statssekretær Fdep.	06.01.1999
Reiten, Eivind	fiskeriminister	23.02.2000
Richardsen, Helge (d. 07.09.2003)	administrerende direktør Finotro	29.01.1997, 08.12.1998
Udevalla, Ingrid	fiskeindustriarbeider Finotro (Honningsvåg)	03.03.1999
Vartdal, Knut	statssekretær Fdep., fiskeridirektør	31.03.2000

Rapporter, notater og utredninger

Fiskeridirektøren: Lofotfiskets lønnsomhet 1936, i *Årsberetning vedkommende Norges fiskerier* nr. 3, utarb. av Klaus Sunnanå, Bergen 1937.

Fiskeridirektøren: Foredrag ved Kjøleteknisk kurs ved Statens Fiskeriforsøksstasjon 20.-24. oktober 1941, Bergen 1942.

Fiskeridirektoratet: Norsk ferskfiskeeksport etter krigen, Bergen 1943, Fiskeridirektoratets bibliotek. Det Kongelige Forsynings- og Gjenreisningsdepartement: Frysning, Industrikomiteén, New York, juni 1945.

British Intelligence Objectives Sub Committee: Certain Aspects of the German Fishing Industry, *BIOS Final Report*, No. 493, London - H. M. Stationery Office, 1946.

Fiskeridepartementets bibliotek: Notat om utsiktene for fiskeriene og sysselsettingen i Nord-Norge, dat. desember 1979.

Hansen, Terje: Trålnærings økonomiske situasjon. En utredning for Fiskeridepartementet, Bergen 1979.

Fiskeridepartementets bibliotek: Notat. Samlet tilråding for disponering av midlene avsatt til strukturtiltak i trålerflåten, fra trålergruppen til Fiskeridepartementet, dat. 02.02.1981 (Midtgaard-utvalgets innstilling 1981).

Norske Trålereierers Forening: Økonomi og tilpasning i trålfisket. Utredning og innstilling. Avgitt 1. desember 1982 av et utvalg oppnevnt av Norske Trålereierers Forening.

Fiskeridepartementets bibliotek: Analyse av trålerdriften ved FINOTRO A/S – Foreløpig rapport, FTFI Oppdragsrapport, saksbehandlere T. Vassdal, H. Gundersen og J. Løvland, dat. 09.05.1983.

Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-1997, CD-rom, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, Institutt for samfunnsforskning, 1997.

Hagerup, Kåre: FRIONOR NORSK FROSSENFISK A/L, Notat, Myre 2000.

Statistikk, beretninger og fortegnelser

Norges Fiskarlag, årsberetning for 1930-31.

NOS Norges Fiskerier 1932-1960.

Fortegnelse over merkepliktige norske fiskefarkoster, Fiskeridirektøren, Bergen 1944 og 1950.

NOS Fiskeritelling 1948.

Norges Råfisklags årsmeldinger (beretninger fra lagets salgsstyre) 1950-1962.

NOS Fiskeristatistikk 1961-1969.

NOS Industristatistikk 1962 og 1969.

FAO, *Yearbook of Fishery Statistics*, Vol. 25, 1967, A1-1.

NOS Historisk statistikk 1978.

Stortingsmeldinger, stortingsproposisjoner, innstillinger og offentlige utredninger
(i seriene Stortingsforhandlinger, Innstillinger og Betenkninger og Norges offentlige utredninger)

St.meld. nr. 31 (1931) Kjøle- og fryserianlegg og vår ferskfiskeeksport.

St.prp. nr. 1 (1932) Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse.

Innstilling fra Kjøle- og Fryserikomiteen, Bilag 3: St.prp. nr. 1 (1932) Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse.

Tillegg til budgett-innst. S. nr. 86 Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomitéen om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgningen til den gjennomførelse (st.prp. nr. 1 – 1932).

St. meld. nr. 35 (1945-46) Om gjenreisningen av de krigsherjede strøk, Forsynings- og gjenreisningsdepartementet.

St.meld. nr. 10 (1947) Om nasjonalbudsjettet 1947.

Innstilling om reisning av allsidige fiskeforedlingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms, Fiskeridepartementet, i *Innstillinger og betenkninger*, bind I, 1948.

Innst. S. nr. 68 (1949) Innstilling fra spesialkomiteen for industrisaker om fiendtlig eiendom.

St.prp. nr. 67 (1950) Om stønad i samband med folkeflyttinga i Øyfjordvær i Troms og i Syltefjord i Finnmark.

St.prp. nr. 77 (1950) Om bygging av fiskeindustrianlegg i Finnmark og Nord-Troms og opprettelse av et aksjeselskap som skal eie og drive anleggene.

Innst. S. nr. 239 (1950) Innstilling fra den forsterkede sjøfarts- og fiskerikomité om bygging av fiskeindustrianlegg i Finnmark og Nord-Troms og opprettelse av et aksjeselskap som skal eie og drive anleggene.

St.meld. nr 85 (1951) Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge.

St.prp. nr. 138 (1952) Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge – Fryserier og fiskeindustrianlegg m.v. – Statens Forsøks- og Lærebruk i Finnmark.

St.meld. nr. 101 (1954) Det framtidige behov for fiskeindustri- og andre fiskeproduksjonsanlegg i Nord-Troms og Finnmark.

St.meld. nr. 36 (1955) A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri.

Innstilling fra komiteen til å utrede spørsmålet om fast pris til fisker etc., Fiskeridepartementet, 1956.

St.meld. nr. 72 (1956) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1955.

St.prp. nr. 18 (1956) Om lån til A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri og ny aksjetegning.

St.meld. nr. 31 (1958) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1956.

St.meld. nr. 95 (1958) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1957.

St.meld. nr. 71 (1959) Innstillingen fra Torskefiskeutvalget 1957.

St.meld. nr. 12 (1959-60) Om anvendelsen av bevilgningene til fiskeindustrianlegg, fryserier, kjøleanlegg og ishus.

St.meld. nr. 31 (1959-60) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1958.

St.meld. nr. 16 (1960-61) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1959.

St. meld. nr. 75 (1960-61) Om gjennomføringen av utbyggingsprogrammet for Nord-Norge 1952-60.

st.meld. nr. 29 (1961-62) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1960.

St.meld. nr. 24 (1962-63) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1961.

Ot.prp. nr. 44 (1962-63) Om lov om bygging, innredning og utvidelse av anlegg for hermetisering og frysing av fisk og fiskevarer m.v.

St.prp. nr. 35 (1963-64) Om refinansiering m.v. av A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri.

Innstilling fra FINOTRO-utvalget, avg. i des. 1962, bilag til St. prp. nr 35 (1963-64) Om refinansiering m.v. av A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri (Finotro-utvalgets innstilling 1962).

Innst.S. nr. 110 (1963-64) Innstilling fra den forsterka sjøfarts- og fiskerikomite om refinansiering m.v. av A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri.

St.meld. nr. 24 (1964-65) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1963.

St.meld. nr. 69 (1965-66) Om A/S Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1964.

St.meld. nr. 16 (1966-67) Om A/S Finotro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1965.

St.meld. nr. 91 (1966-67) Om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1966.

St.meld. nr. 22 (1968-69) Om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1967.

St.meld. nr. 14 (1969-70) Om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1968.

Innstilling om trålfiske innenfor fiskerigrensen, 1970, i *Innstillinger og betenkninger*, bind II, 1970.

St.meld. nr. 8 (1970-71) Om A/S FI-NO-TRO, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1969.

St.meld. nr. 11 (1971-72) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1970.

St.meld. nr. 24 (1972-73) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1971.

St.meld. nr. 108 (1972-73) Om et utbyggingsprogram for Nord-Norge.

NOU 1972:33 Om landsdelsplan for Nord-Norge.

St.meld. nr. 24 (1972-73) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1972.

St.meld. nr. 33 (1973-74) Tillegg til St.meld. nr. 108 for 1972-73 om et utbyggingsprogram for Nord-Norge.

St.meld. nr. 21 (1974-75) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1973.

St.meld. nr. 29 (1975-76) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1974.

St.meld. nr. 36 (1976-77) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1975.

St.prp. nr. 205 (1976-77) Om forhøyelse av aksjekapitalen i A/S Fi-No-Tro Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri.

Innst. S. nr. 413 (1976-77) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteéen om forhøyelse av aksjekapitalen i A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri.

NOU 1977:51 Inntektsutjevningstiltak i fiskerinæringen.

St.meld. nr. 18 (1977-78) Om langtidsplan for norsk fiskerinæring.

St.meld. nr. 37 (1977-78) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1976.

St.meld. nr. 65 (1978-79) Om A/S Fi-No-Tro, Finnmark og Nord-Troms Fiskeindustri's virksomhet i 1977.

Innst. S. nr. 354 (1978-79) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteéen om ekstraordinære økonomiske tiltak i fiskerinæringen.

Innst. S. nr. 294 (1979-80) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteéen om A/S Finotro's virksomhet i 1978.

St.meld. nr. 64 (1979-80) Om A.s. Finotro's virksomhet i 1978.

NOU 1979:35 Strukturproblemer og vekstmuligheter i norsk industri.

Aksjonsplan for Nord-Norge, særkilt vedlegg til St.prp. nr. 1 (1980-81).

St.prp. nr. 56 (1980-81) Om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S.

Innst.S. nr. 166 (1980-81) Innstilling fra sjøfarts- og fiskerikomiteéen om refinansiering og omorganisering av Finotro A/S.

St.meld. nr. 55 (1981-82) Om Finotro A/S virksomhet i 1980.

St.meld. nr. 93 (1982-83) Om retningslinjer for fiskeripolitikken

St.prp. nr. 85 (1985-86) Statens engasjement i Finotro A/S.

Innst.S. nr. 43 (1986-87) Innstilling frå kontrollkomitéen om den konstitusjonelle kontrollen i Riksrevisjonen med Fiskeridepartementets forvaltning av statsinteressene i Finotro A/S, Norges Fiskeredskapsimport, Sunnmøre Fiskeindustri A/S og Statens Fiskarbank.

St.prp. nr. 45 (1986-87) Refinansiering og omorganisering av Finotro a.s.

St.meld. nr. 45 (1988-89) Om kondemneringsordninger m.v. for fiskeflåten.

Øvrig kildemateriale

Brev fra Tom Mortensen, Nestlé Norge, Nøkkeltall A/S Nestle Norge, 26.08.1999.

Brev fra Harald Berntsen, 01.11.1999.

Brev fra Hans Tveitsme, 16.02.2000.

Brev fra Carl Bjørge, 10.03.2000

Elektronisk brev fra Thor Listau, 19.06.2000.

Kopi av CV til Harald Vik, mottatt av sønnen Ole Vik.

Bostyreberetninger fra konkursboene til FRIONOR Polar Group med datterselskaper, dat. nov. 1992 (mottatt av bobestyrer adv. Gunnar Kufaa).

Takk

Takk til følgende institusjoner for hjelp med litteratur og arkivsaker:

Stortingets bibliotek

Universitetsbiblioteket i Tromsø, ved Bente Storvestre

Riksarkivet, Oslo

Statsarkivet i Bergen

Statsarkivet i Tromsø, ved Tore Sørensen

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo

Nordkappmuseet, Honningsvåg, ved Kjersti Skavhaug

Finnmarksbiblioteket, Vadsø, ved Martha Birkeland

Fiskeridepartementets bibliotek, Oslo, ved Pernille Voll

Arkivenheten i Utenriksdepartementet, ved Monica Fiorello

Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund, Oslo og Tromsø

Fiskerisjefen i Finnmark, Vadsø

Arkiv i Nordland, Bodø, ved Inge Strand

Norges Råfisklag

Takk også til alle mine informanter (tidligere filetarbeidere, fiskeriministre, statssekretærer, byråkrater og andre) som velvillig har bidratt med muntlig informasjon til prosjektet.

ISBN xxx-xx-xxxx-xxx-x